

UNIwersytet Gdański
Wydział Historyczny

Anna Siekierska

**NAUCZYCIELE I NAUCZYCIELKI TRÓJMIEJSKICH SZKÓŁ
W LATACH 1945-1989. CHARAKTERYSTYKA GRUPY
ZAWODOWEJ I JEJ POSTAW W KONTEKŚCIE PRZEMIAN
SPOŁECZNO-POLITYCZNYCH I GOSPODARCZYCH**

Praca doktorska

wykonana

pod kierunkiem

dr. hab. Arnolda Kłoczyńskiego, prof. UG

Gdańsk 2024

Spis treści

Spis treści.....	2
Wstęp.....	3
Nauczyciele i nauczycielki jako przedmiot badań historycznych. Stan i perspektywy badawcze....	3
Cel pracy.....	16
Baza źródłowa	21
Zastosowana w pracy metodologia i terminologia	35
Konstrukcja pracy.....	44
Rozdział 1. Przemiany społeczne, polityczne i gospodarcze lat 1945-1989 w Trójmieście i perspektywie ogólnopolskiej	49
1.1. Pierwsze powojenne lata (1945-1947).....	49
1.2. Okres stalinizmu (1948-1956).....	58
1.3. Od odwilży październikowej do końca dekady lat siedemdziesiątych (1956-1979)	62
1.4. Od narodzin „Solidarności” do upadku systemu (1980-1989)	70
Rozdział 2. Uwarunkowania wykonywania zawodu nauczyciela w Polsce w latach 1945-1989	74
2.1. System oświatowy w latach 1945-1989. Kierunki rozwoju szkolnictwa.....	74
2.2. System kształcenia nauczycieli i nauczycielek w latach 1945-1989	89
2.3. Administracja szkolna na obszarze województwa gdańskiego w latach 1945-1989	102
2.4. Tworzenie i rozbudowa sieci szkolnej w Trójmieście w latach 1945-1989	109
Rozdział 3. Nauczyciele i nauczycielki trójmiejskich szkół. Charakterystyka grupy zawodowej w latach 1945-1989	130
3.1. Kierunki napływu kadry pedagogicznej do Gdańska, Gdyni i Sopotu	130
3.2. Kwalifikacje zawodowe.....	138
3.3. Struktura płci i wieku	143
3.4. Sytuacja socjalno-bytowa	150
3.5. Wnioski.....	170
Rozdział 4. Nauczyciele i nauczycielki trójmiejskich szkół w obliczu przemian politycznych, społecznych i gospodarczych pierwszych powojennych lat (1944/45-1947).....	173
4.1. Powojenna odbudowa szkolnictwa na terenie Gdańska, Gdyni i Sopotu	173
4.2. Polityczne i społeczne realia po II wojnie światowej	176

4.3. Strajk szkolny 1946 roku	181
4.4. Wybory parlamentarne 1947 roku	183
4.5. Wnioski.....	184
Rozdział 5. Środowisko pedagogiczne trójmiejskich szkół wobec zmian zachodzących w Polsce w sferze społeczno-politycznej i gospodarczej okresu stalinizmu (1948-1956) ...	187
5.1. Monopolizacja w polityce kadrowej PZPR	187
5.2. Wybory do Sejmu PRL.....	200
5.3. Stosunek do laicyzacji szkolnictwa	204
5.4. Zaangażowanie w działalność organizacji młodzieżowych.....	208
5.5. Komisje rehabilitacyjne	213
5.6. Wnioski.....	221
Rozdział 6. Postawy nauczycieli i nauczycielek trójmiejskich szkół wobec przemian społeczno-politycznych i gospodarczych w dekadach rządów Władysława Gomułki i Edwarda Gierka (1956-1979/80).....	224
6.1. Odwilż październikowa	224
6.2. Stosunek do szkolnictwa świeckiego.....	229
6.3. Mała stabilizacja i gospodarka kryzysu	235
6.4. Marzec 1968 roku	246
6.5. Grudzień 1970 roku	256
6.6. Wybory powszechne do Sejmu PRL i rad narodowych	258
6.7. Wnioski.....	263
Rozdział 7. Reakcja kadry pedagogicznej trójmiejskich szkół na przemiany społeczno-polityczne i gospodarcze ostatniej dekady PRL (1980-1989)	266
7.1. Narodziny i pierwsze miesiące działalności NSZZ „Solidarność”	266
7.2. Nie tylko „Solidarność”	276
7.3. Stan wojenny i inne represje.....	279
7.4. Polityczny i gospodarczy marazm pierwszej połowy lat osiemdziesiątych.....	290
7.5. Wybory powszechne do Sejmu PRL i rad narodowych	295
7.6. Wpływ na niezależną działalność młodzieży	298
7.7. Okres przemian ustrojowych i edukacyjnych końcówki lat osiemdziesiątych	303
7.8. Wnioski.....	309

Zakończenie	313
Bibliografia	337
Wykaz skrótów:	392
Spis tabel.....	396
Spis wykresów.....	397
Spis fotografii	397
Spis rysunków.....	398

Wstęp

Nauczyciele i nauczycielki jako przedmiot badań historycznych.

Stan i perspektywy badawcze

Dzieje oświaty w Polsce w okresie powojennym nieraz już stawały się przedmiotem badań naukowych. Badacze i badaczki opublikowali szereg monografii poświęconych szkolnictwu poszczególnych typów i szczebli w różnych regionach Polski¹. Analizowano

---

¹ I. Wrona, *Szkolnictwo zawodowe w Częstochowie w latach 1945–1989. Zarys problematyki*, „Biuletyn Historii Wychowania” 2011, s. 87-100; J. Gulczyńska, *Przemiany w szkolnictwie średnim ogólnokształcącym w Polsce w latach 1944-1989*, Poznań 2014; M. Pyter, *Prawne zasady funkcjonowania oświaty w Polsce Ludowej*, „Studia Iuridica Lublinensia” 2015, nr 4, s. 105-122. Powstało także wiele prac doktorskich poruszających tę tematykę: A. Kicowa, *Średnie szkolnictwo rolnicze w woj. olsztyńskim w latach 1945-1975*, praca doktorska napisana pod kierunkiem naukowym prof. dr Eugenii Podgórskiej, Uniwersytet Łódzki 1981; E.J. Kryńska, *Odbudowa i rozwój szkolnictwa ogólnokształcącego w woj. białostockim w latach 1944-1948*, praca doktorska napisana pod kierunkiem naukowym prof. dr. hab. Stanisława Mauersberga, Uniwersytet Warszawski 1989; M. Golemo, *Przemiany w szkolnictwie podstawowym w regionie legnickim w latach 1945-1975*, praca doktorska napisana pod kierunkiem naukowym prof. dr. hab. Bolesława Potyrały, Uniwersytet Wrocławski 1990; U. Gałęska, *Szkolnictwo podstawowe na terenach obecnego woj. jeleniogórskiego (1945-1975)*, praca doktorska napisana pod kierunkiem naukowym prof. dr. hab. Bolesława Potyrały, Uniwersytet Wrocławski 1991; B. Jezierska-Jacobson, *Szkolnictwo podstawowe na terenach obecnego województwa wałbrzyskiego w latach 1945 – 1975*, praca doktorska napisana pod kierunkiem naukowym dr. hab. Władysława Szuflika, Wyższa Szkoła Pedagogiczna im. Powstańców Śląskich 1993; D. Magier, *Szkolnictwo w powiecie radzyńskim w latach 1944-1961*, praca doktorska napisana pod kierunkiem naukowym dr. hab. Krystyny Wróbel-Lipy, Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie 1999; K. Pleskot-Makulska, *Przemiany średniego szkolnictwa ogólnokształcącego i zmiany funkcji edukacji dorosłych w Polsce w latach 1981-1996*, praca doktorska napisana pod kierunkiem naukowym dr. hab. Janiny Karney-Osiejuk, Uniwersytet Warszawski 1999; L. Pawelec, *Tarnobrzeskie szkolnictwo podstawowe (1975-1998)*, praca doktorska napisana pod kierunkiem naukowym prof. dr. hab. Stanisława Gawlika, Uniwersytet Opolski 2001; H. Szczechowicz, *Szkolnictwo w powiecie rypińskim w latach 1945-1975*, praca doktorska napisana pod kierunkiem naukowym prof. dr. hab. Włodzimierza Jastrzębskiego, Akademia Bydgoska im. Kazimierza Wielkiego 2000; R. Ślęczka, *Szkolnictwo zawodowe Krakowa w latach 1945-1961*, praca doktorska napisana pod kierunkiem naukowym prof. dr. hab. Zygmunta Ruty, Akademia Pedagogiczna im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie 2000; L. Pawelski, *Rozwój szkolnictwa w Szczecinku w latach 1945-1995*, praca doktorska napisana pod kierunkiem naukowym prof. dr. hab. Lecha Mokrzeckiego, Uniwersytet Gdański 2002; H. Dymek, *Średnie szkolnictwo zawodowe w województwie płockim w latach 1975-1995 a zapotrzebowanie na kadrę kwalifikowaną*, praca doktorska napisana pod kierunkiem naukowym prof. dr. hab. Lecha Mokrzeckiego, Uniwersytet Gdański 2002; D. Witek, *Szkolnictwo podstawowe Lubelszczyzny w latach 1944-1961*, praca doktorska napisana pod kierunkiem naukowym dr. hab. Emilii Horoch, Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie 2003; J. Król, *Szkolnictwo średnie ogólnokształcące w województwie szczecińskim w latach 1945-1990*, praca doktorska napisana pod kierunkiem naukowym prof. dr. hab. Danuty Koźmian, Uniwersytet Szczeciński 2003; B. Moraczewska, *Odbudowa i rozwój szkolnictwa we Włocławku w latach 1945-1975*, praca doktorska napisana pod kierunkiem naukowym prof. dr. hab. Mirosława Krajewskiego, Uniwersytet Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy 2004; A. Florek, *Szkolnictwo muzyczne województwa kieleckiego w latach 1945-1975*, praca doktorska napisana pod kierunkiem naukowym prof. dr. hab. Adama Massalskiego, Akademia Świętokrzyska im. Jana Kochanowskiego 2004; B. Bobik, *Szkolnictwo w Bytomiu 1945-1961. Zarys monograficzny*, praca doktorska napisana pod kierunkiem naukowym prof. dr. hab. Zygmunta Woźniczka, Akademia Pedagogiczna im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie 2005; R. Mikitiuk, *Szkolnictwo powszechne na terenie Okręgu Szkolnego Lubelskiego w latach 1944-1948*, praca doktorska napisana pod kierunkiem naukowym dr. hab. Wincentego Kołodzieja, Akademia Pedagogiczna im. Komisji Edukacji

w nich system edukacji, kierunki reform oświatowych, programy nauczania czy też bazę materialną. Niewiele natomiast uwagi poświęcono dotychczas grupie zawodowej nauczycieli i nauczycielek. Pojawiają się oni albo jako drugoplanowi aktorzy w monografiach dotyczących szkolnictwa w wybranym regionie albo w bardzo nielicznych artykułach o charakterze przyczynkowym. W większości z nich ukazano pedagogów i pedagożki w ujęciu statystycznym, skupiono się na procesie ich kształcenia, doskonalenia zawodowego bądź zaprezentowano ich wizerunek kreowany przez ówczesne władze². Taki stan badań wynika zapewne z trudności i czasochłonności jakie

---

Narodowej w Krakowie 2005; E. Gorloff, *Szkolnictwo w Lęborku w latach 1945-1989*, praca doktorska napisana pod kierunkiem naukowym prof. dr. hab. Romualda Grzybowskiiego, Uniwersytet Gdański 2007; J. Lenart, *Szkolnictwo w powiecie kolbuszowskim w latach 1944-1975*, praca doktorska napisana pod kierunkiem naukowym prof. dr. hab. Włodzimierza Bonusiaka, Uniwersytet Rzeszowski 2007; K. Ploch, *Krakowskie średnie szkolnictwo medyczne w latach 1945-1975*, praca doktorska napisana pod kierunkiem naukowym dr. hab. Jana Krukowskiego, Akademia Pedagogiczna im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie 2007; P. Juško, *Szkolnictwo podstawowe w Tarnowie i powiecie tarnowskim w latach 1945-1975*, praca doktorska napisana pod kierunkiem naukowym prof. dr. hab. Stanisława Litaka, Katolicki Uniwersytet Lubelski 2008; M. Malik, *Szkolnictwo dla dorosłych na Dolnym Śląsku w latach 1945-1960*, praca doktorska napisana pod kierunkiem naukowym prof. dr. hab. Stefani Walasek, Uniwersytet Wrocławski 2009; A. Pindel, *Szkolnictwo powszechne w Bydgoszczy w latach 1945-1975*, praca doktorska napisana pod kierunkiem naukowym prof. dr. hab. Mariana Zdzisława Pawlaka, Uniwersytet Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy 2010; R. Zimny, *Prywatne szkolnictwo średnie ogólnokształcące w Wielkopolsce w latach 1945-1961*, praca doktorska napisana pod kierunkiem naukowym prof. dr. hab. Marii Kujawskiej, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu 2011; J. Mercik, *Szkolnictwo średnie ogólnokształcące w woj. katowickim w latach 1950-1975*, praca doktorska napisana pod kierunkiem naukowym dr. hab. prof. UŚ Anny Glimos-Nagórskiej, Uniwersytet Śląski w Katowicach 2012; A. Tomkiel, *Szkolnictwo podstawowe w województwie gdańskim w latach 1945-1975*, praca doktorska napisana pod kierunkiem naukowym prof. dr. hab. Romualda Grzybowskiiego, Uniwersytet Gdański 2013; W. Mażwa, *Średnie szkolnictwo medyczne w polskim systemie szkolnym w latach 1918-2004*, praca doktorska napisana pod kierunkiem prof. dr. hab. Marii Kujawskiej, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu 2015; D. Susuł, *Historia szkolnictwa muzycznego stopnia podstawowego i średniego w Krakowie w latach 1945 – 1989*, praca doktorska napisana pod kierunkiem naukowym prof. dr. hab. Juliana Dybca, Uniwersytet Jagielloński 2016; I. Wrona-Meryk, *Szkolnictwo zawodowe w Częstochowie w latach 1945-1989*, praca doktorska napisana pod kierunkiem naukowym dr. hab. Kazimierza Rędzińskiego, Uniwersytet Gdański 2018; M. Szaniawski, *Szkolnictwo podstawowe w Katowickim Okręgu Szkolnym w latach 1945-1973*, praca doktorska napisana pod kierunkiem naukowym dr. hab. em. prof. UŚ Anny Glimos-Nagórskiej, Uniwersytet Śląski 2019; W. Gajewski, *Szkolnictwo średnie w województwie śluskim w latach 1975-1998*, praca doktorska napisana pod kierunkiem naukowym prof. dr. hab. Romana Drozda, Akademia Pomorska w Słupsku 2021; E. Rainko, *Szkolnictwo w Łomży w latach 1944-1989*, praca doktorska napisana pod kierunkiem naukowym dr. hab. Jolanty Załączny, Akademia Finansów i Biznesu Vistula 2022; J. Krucka, *Szkolnictwo podstawowe na ziemi konińskiej w latach 1945-1989*, praca doktorska napisana pod kierunkiem naukowym dr. hab. prof. UAM Danuty Konieczki-Śliwińskiej, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu 2023; K. Kupiński, *Szkolnictwo średnie ogólnokształcące i zawodowe w powiecie konińskim w latach 1945-1975*, praca doktorska napisana pod kierunkiem naukowym dr. hab. Piotra Gołdyna, Akademia Jagiellońska w Toruniu 2023.

² W. Szuflik, *Nauczyciele liceów ogólnokształcących w toku powojennych przemian oświatowych na Dolnym Śląsku w latach 1945-1961*, Kielce 1993; A. Kicowska, *Nauczyciele szkół rolniczych na Warmii i Mazurach (1945-1989)*, Olsztyn 2009; M. Radziszewska, *Kreowanie modelu nauczyciela szkoły socjalistycznej w prasie województwa olsztyńskiego w latach 1951–1956*, [w:] *Czasopiśmiennictwo drugiej połowy XX wieku jako źródło do historii edukacji*, red. I. Michalska, G. Michalski, Łódź 2010, s. 71-86; M.J. Radziszewska, *Nauczyciele szkół powszechnych i podstawowych na Warmii i Mazurach (1945-1956)*, Kraków 2011; R. Fudali, *Nauczyciele w biegu życia 1945-2010. Perspektywa trzech pokoleń*, Zielona Góra 2012; E. Marek, *Kształcenie nauczycieli klas początkowych w Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej*,

rodzi konieczność dotarcia do różnorodnych i często rozproszonych źródeł, których analiza umożliwiłaby stworzenie wszechstronnego portretu tejże grupy zawodowej.

Sporo napisano i powiedziano dotychczas także o funkcjonowaniu szkół i edukacji w specyficznych realiach społecznych, politycznych i gospodarczych lat 1945-1989³. W pracach tych skupiono się jednak głównie na upolitycznieniu treści nauczania, wszechobecnej propagandzie oraz ówczesnym modelu kształcenia dzieci i młodzieży. Właściwie niezbadanym pozostaje jednak wątek funkcjonowania oraz postaw wobec ówczesnej rzeczywistości grupy zawodowej nauczycieli i nauczycielek. Brak rzetelnego, naukowego opracowania, którego przedmiotem analizy byłoby wyżej wskazane zagadnienie sprawił, że obrosło ono uproszczeniami i mitami. Najczęściej powielanym z nich jest przekonanie o braku politycznego zaangażowania pedagogów i pedagożek lub przedstawianie ich jedynie jako pozytywnych bohaterów minionych wydarzeń. Tezę taką odnaleźć można m.in. w publikacji Witolda Chmielewskiego, który szkicując obraz nauczyciela PRL stwierdza:

Nauczyciele jako grupa społeczna mieli stać się istotnym elementem realizacji założeń polityki oświatowej prowadzonej przez partię komunistyczną. Jednak mimo odgórných nacisków, ustawicznych dyrektyw i zarządzeń, nauczyciele w swej zdecydowanej większości nie ulegali tym wpływom i starali się wykonywać zadania wychowawcze najlepiej jak potrafili, zgodnie z uniwersalnym systemem wartości. Panuje przekonanie, że taka postawa cechowała większość polskich nauczycieli⁴.

Potrzebę zbadania postaw różnych grup społecznych, w tym nauczycielstwa, badaczki i badacze sygnalizowali już wiele lat temu. Wybrzmiała ona dość wyraźnie w przeprowadzonej w 2006 roku przez redaktorów czasopisma „Polska 1944-45/1989.

„Cieszyński Almanach Pedagogiczny” 2018, nr 4, s. 41-61; V. Petrov, *Kształcenie i doskonalenie zawodowe nauczycieli w systemie wyższych studiów zaocznych w Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej i Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich w latach 70. i 80. XX wieku*, „Społeczeństwo. Edukacja. Język” 2018, t. 7, s. 235-251.

³ M. Borys, *Realizacja założeń polityki oświatowej w zakresie szkolnictwa podstawowego w województwie Białą Podlaska w latach 1975-1985*, praca doktorska napisana pod kierunkiem naukowym prof. dr. hab. Ryszarda Kucha, Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie 1991; K. Kosiński, *O nową mentalność. Życie codzienne w szkołach 1945-1956*, Warszawa 2000; E. Gorloff, *Polityczne i społeczne konteksty działalności szkolnictwa w Łęborku w latach 1945-1989*, Gdańsk 2010; R. Grzybowski, *Polityczne priorytety i elementy codzienności socjalistycznej szkoły. Wybór tekstów poświęconych dziedzictwu edukacyjnemu PRL-u*, Toruń 2013; K. Jaworska, *Realizacja założeń polityki oświatowej w Polsce w latach 1945-1956*, „Wrocławski Przegląd Teologiczny” 2014, nr 1, s. 183-194; Taż, *Ideologizacja szkolnictwa średniego w Legnicy w latach 1945-1956*, „Zeszyty Naukowe Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej im. Witelona w Legnicy” 2014, nr 10(1), s. 37-61.

⁴ W. Chmielewski, *Obraz nauczyciela PRL w świetle własnych wspomnień*, „Acta Universitatis Nicolai Copernici. Pedagogika” 2015, z. 46, s. 14.

Studia i Materiały” ankiecie dotyczącej badań nad historią PRL, której pierwsze z pytań brzmiało: „Czy w dziejach Polski Ludowej dostrzega Pan/Pani tematy dotychczas pominięte? Prosilibyśmy o wysunięcie postulatów badawczych”⁵. Wśród różnie formułowanych propozycji zgłaszanych przez osoby reprezentujące dyscyplinę nauk historycznych blisko 30% dotyczyła potrzeby podjęcia badań nad postawami społeczeństwa polskiego w okresie tzw. Polski Ludowej⁶. Tak podsumowano wyniki ankiety:

Jako pomysłodawca ankiety po lekturze nadesłanych wypowiedzi mam przeświadczenie, że uzyskany przez nas i prezentowany w tym tomie materiał będzie z pożytkiem służył zarówno historykom teraz zajmującym się dziejami Polski Ludowej, jak i tym, którzy tematyką tą zainteresują się w przyszłości. Szczególnie inspirującymi, moim zdaniem, mogą się stać odpowiedzi na pierwsze pytanie ankiety, odnoszące się do stanu badań i postulatów badawczych. Zwracam uwagę na wielokrotnie ponawiany apel o intensyfikację badań z zakresu historii społecznej, przy uwzględnieniu w kwestionariuszu pytań badawczych problemu mentalności oraz ludzkich postaw i zachowań zmieniających się w poszczególnych okresach 45-letniego trwania Polski Ludowej⁷.

Nie oznacza to jednak, że dotychczas zagadnienie dotyczące postaw społeczeństwa polskiego w okresie PRL nie znajdowało się w ogóle w kręgu zainteresowania badaczy i badaczek. Pierwsi nad tematem tym pochylił się socjologowie i socjolożki. Jest to dość zrozumiała kolej rzeczy, która wynika z bardziej teraźniejszego charakteru badań socjologicznych, niżeli historycznych, cechujących się pewnym spojrzeniem wstecz. Omawiając jedynie co ważniejsze prace z zakresu nauk społecznych wspomnieć należy, że już u progu lat pięćdziesiątych XX wieku postawom mieszkańców Polski przyglądać zaczęła się Hanna Świda-Ziomba. Jednak ze względu na opresyjność systemu jej prace trafić mogły do szerszego grona odbiorców dopiero po roku 1989. Niespełna dekadę później, w roku 1958, długofalowe badania nad postawami studentów warszawskich uczelni zapoczątkował zespół kierowany przez Stefana Nowaka⁸. Z kolei nad zachowaniami społecznymi w ostatnim dziesięcioleciu PRL pochyliła się m.in.

---

⁵ T. Szarota, *Wstęp. Historycy o badaniach dziejów Polski Ludowej. Ankieta*, „Polska 1944-45/1989. Studia i Materiały” 2008, t. 8, s. 5-7.

⁶ J. Chumiński, *Historycy o badaniach dziejów Polski Ludowej. Ankieta*, „Polska 1944-45/1989. Studia i Materiały” 2008, t. 8, s. 28; R. Stobiecki, tamże, s. 134.

⁷ T. Szarota, dz. cyt., s. 6.

⁸ *Studenci Warszawy: studium długofalowych przemian postaw i wartości*, red. S. Nowak, Warszawa 1991.

Mirosława Marody wraz z zespołem⁹. Reakcję Polek i Polaków na zachodzące na przełomie lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych przemiany polityczne i ustrojowe w kraju badali natomiast m.in. Władysław Adamski¹⁰ czy Edmund Wnuk-Lipiński¹¹.

Zmiany systemowe oraz dystans czasowy sprawiły, że u progu lat dziewięćdziesiątych także historycy i historyczki rozpoczęli badania nad postawami społeczeństwa polskiego wobec wydarzeń zachodzących w kraju po II wojnie światowej. Jako jedna z pierwszych, jeszcze przed 1989 rokiem, tematykę tę podjęła Krystyna Kersten, której badania skupiały się głównie na stosunku społeczeństwa wobec władzy w pierwszych powojennych latach¹². Kolejne dziesięciolecie stanowiło okres publicystycznej debaty dotyczącej badań nad postawami Polek i Polaków, natomiast odtajnienie oraz udostępnienie dokumentów z archiwów partyjnych sprawiły, że szerzej tematykę tę podjęto u progu nowego tysiąclecia. Powstało wówczas kilka prac omawiających tak postawy całego społeczeństwa polskiego, jak i poszczególnych grup społecznych i zawodowych. Wśród publikacji opisujących stosunek ogółu społeczeństwa wobec władzy i systemu wymienić można choćby te autorstwa Dariusza Jarosza „Polacy a stalinizm 1944-1948”¹³, Łukasza Kamińskiego „Polacy wobec nowej rzeczywistości 1944-1948”¹⁴ czy pracę zbiorową pod redakcją Grzegorza Miernika „Polacy wobec PRL. Strategie przystosowawcze”¹⁵ i inne¹⁶. Powstało także kilka publikacji prezentujących to

---

⁹ M. Marody, *Przemiany postaw ideologicznych i przystosowanie w systemie komunistycznym*, [w:] *Komunizm. Ideologia, system, ludzie*, red. T. Szarota, Warszawa 2001; Taż, *The Political Attitudes of Polish Society in the Period of Systemic Transitions*, [in:] *The Polish Road from Socialism: The Economics, Sociology and Politics of Transition*, ed. W.D. Connor, P. Płoszajski, Armonk 1992; M. Marody, J. Kolbowski i in., *Polacy '80. Wizje rzeczywistości dnia (nie)codziennego*, Warszawa 2004.

¹⁰ *Polacy '90: konflikty i zmiana: (raport z badań empirycznych)*, red. W. Adamski i in., Warszawa 1991.

¹¹ E. Wnuk-Lipiński, *Granice wolności: pamiętnik polskiej transformacji*, Warszawa 2003.

¹² K. Kersten, *Spoleczeństwo polskie i władza ludowa w latach 1944-1947*, „Dzieje Najnowsze” 1982, nr 1-4, s. 77-91; Taż, *Ruchliwość w Polsce po II wojnie światowej jako element przeobrażeń społecznych i kształtowania postaw*, „Przegląd Historyczny” 1986, nr 77/4, s. 703-722; Taż, *Spoleczeństwo polskie wobec władzy ustanowionej przez komunistów 1944-1947*, [w:] *Rzeczywistość polska i sposoby radzenia sobie z nią*, red. M. Marody, A. Sułek, Warszawa 1987, s. 9-36; Taż, *Polacy wobec rzeczywistości 1944-1947. Tezy pod rozważę*, „Res Publica” 1990, nr 2, s. 2-13.

¹³ D. Jarosz, *Polacy a stalinizm 1944-1956*, Warszawa 2000.

¹⁴ Ł. Kamiński, *Polacy wobec nowej rzeczywistości 1944-1948. Formy pozainstytucjonalnego, żywiołowego oporu społecznego*, Toruń 2000.

¹⁵ *Polacy wobec PRL. Strategie przystosowawcze*, red. G. Miernik, Kielce 2003.

¹⁶ *Opozycja i opór społeczny w Polsce (1945-1980). Materiały z konwersatorium z 20 lutego 1991 r.*, red. A. Friszke, A. Paczkowski, Warszawa 1991; Ł. Kamiński, *Formy oporu społecznego w Polsce w latach 1944-1948*, „Polska 1944/45-1989. Studia i materiały” 1999, nr 4, s. 45-60; A. Friszke, *Przystosowanie i opór. Studia z dziejów PRL*, Warszawa 2007; J. Durka, *Patriotyzm czy zdrada? Spory wokół postaw Polaków w Polsce Ludowej*, [w:] *Polski obyczaj patriotyczny od XVIII do przełomu XX/XXI w. – ciągłość i zmiana*, red. A. Stawarz, W.J. Wysocki, Warszawa 2007, s. 229-240; S. Galij-Skrabińska, *Postawy prosystemowe i antysystemowe w PRL w latach siedemdziesiątych*, „Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia Politologica” 2013, t. X, s. 148-161.

zagadnienie w ujęciu regionalnym¹⁷.

Pośród prac skupiających się na postawach poszczególnych grup zawodowych czy społecznych wobec szeroko rozumianej rzeczywistości lat 1945-1989 relatywnie wiele traktuje o przedstawicielach stanu duchownego¹⁸. Powstało również sporo publikacji opisujących postawy chłopów¹⁹. W 2003 roku w Rzeszowie zorganizowano

---

¹⁷ M. Juzepczuk, *Mieszkańcy Warszawy wobec przemian Października 1956 roku w świetle dzienników i pamiątek*, „Studia Mazowieckie” 2012, nr 25, s. 183-200; J. Wołoszyn, *Postawy mieszkańców województwa lubelskiego wobec rzeczywistości społeczno-politycznej lat 1944/1945-1956*, „Res Historica” 2017, nr 43, s. 233-273; T. Danilecki, *Między Marcem a Sierpniem. Przykłady postaw opozycyjnych mieszkańców Białostocczyzny w końcu lat sześćdziesiątych i w latach siedemdziesiątych XX w.*, „Studia Podlaskie” 2018, t. 28, s. 113-141; Tenże, *Między zaangażowaniem, przystosowaniem i sprzeciwem. Postawy mieszkańców województwa białostockiego wobec wyborów powszechnych w latach 1957-1969*, Białystok-Warszawa 2019.

¹⁸ R. Gryz, *Postawy duchowieństwa i ludności wsi województwa kieleckiego wobec wydarzeń politycznych 1956 roku*, „Studia Historyczne” 1997, z. 1, s. 81-99; J. Wrona, *Postawy adaptacyjne duchowieństwa wobec władzy w okresie PRL*, „Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia Politologica” 2013, nr 129, s. 46-55; J. Stefaniak, *Postawy duchowieństwa w powiecie plockim w latach apogeum stalinizmu (1948-1953) w ocenie władz państwowych*, „Notatki Płockie” 1999, nr 4(181), s. 36-39; J. Stefaniak, *Duchowieństwo katolickie wobec władz państwowych w woj. białostockim w latach 1945-1959 (przeгляд problemu)*, „Studia Podlaskie” 2000, t. X, s. 147-163; Tenże, *Postawy duchowieństwa katolickiego wobec systemu komunistycznego w województwie katowickim w latach 1944-1956. Zarys problemu*, „Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne” 2015, nr 2, s. 405-424; Tenże, *Postawy duchowieństwa katolickiego wobec systemu komunistycznego w województwie łódzkim w latach 1948-1956. Zarys problemu*, „Acta Universitatis Lodzianis. Folia Historica” 2015, nr 95, s. 169-185; Tenże, *Postawy duchowieństwa katolickiego wobec systemu komunistycznego w województwie opolskim w latach 1950-1956*, „Studia Teologiczno-Historyczne Śląska Opolskiego” 2016, nr 2, s. 187-206; Tenże, *Postawy duchowieństwa katolickiego wobec systemu komunistycznego w woj. gdańskim w latach 1948-1956. Zarys problemu*, „Studia Pelplińskie” 2017, s. 373-389; A. Chabasińska, *Postawy duchownych wspólnot nierzymskokatolickich w relacjach z aparatem państwa jako próba zachowania odrębnej tożsamości religijnej na Ziemi Lubuskiej w latach 1945-1956*, „Język. Religia. Tożsamość” 2011, nr 1, s. 31-45; P. Abryszeński, *Stanowisko duchownych Pomorza Gdańskiego wobec Grudnia 1970 w świetle dokumentów SB. Próba charakterystyki*, „Dzieje Najnowsze” 2015, nr 47, s. 137-153; W. Guzewicz, L. Moszczyński, *Postawa księży katolickich wobec komunistów na Suwalszczyźnie w świetle dokumentów organów bezpieczeństwa (1945-1953)*, „Civitas et Lex” 2016, nr 1(9), s. 75-89; J. Sikorski, *Ocena postaw duchowieństwa rzymskokatolickiego województwa zielonogórskiego w połowie lat 60. w świetle analizy Komitetu Wojewódzkiego PZPR w Zielonej Górze*, „Studia Zachodnie” 2017, nr 19, s. 163-179; A. Chabasińska, J. Sikorski, *Postawy duchowieństwa kościołów i związków wyznaniowych wobec władz państwowych i przebudowy systemu politycznego na Ziemi Lubuskiej w latach 1945-1956*, „Język. Religia. Tożsamość” 2018, nr 1, s. 187-201; J. Hlebowicz, *W służbie pokoju? Działalność „księży patriotów” w województwie gdańskim w latach 1950-1955*, „Argumenta Historica” 2016, nr 3, s. 22-33; A. Dziurok, *Duchowieństwo województwa katowickiego wobec akcji społeczno-politycznych władz komunistycznych w latach 50. XX wieku*, „Studia Śląskie” 2018, nr 82, s. 43-62; R. Syrwid, *Duchowieństwo Kościoła katolickiego na Warmii i Mazurach wobec wyborów do Sejmu PRL I kadencji z 26 X 1952 r. w ocenie aparatu bezpieczeństwa*, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie” 2022, nr 3, s. 434-460.

¹⁹ R. Turkowski, *Postawy chłopów-ludowców wobec systemu komunistycznego w Polsce (1945-1956)*, [w:] *Chłopi-Naród-Kultura*, t. 2, *Działalność ruchu ludowego*, red. S. Dąbrowski, Rzeszów 1996, s. 265-290; D. Jarosz, *Polityka władz komunistycznych w Polsce w latach 1948-1956 a chłopi*, Warszawa 1998; S. Stępa, *Chłopi wobec wydarzeń politycznych w Polsce (1956-1959)*, Warszawa 1999; Tenże, *Chłopi wobec systemu komunistycznego w Polsce (1956-1970)*, [w:] *Dzieje i przyszłość polskiego ruchu ludowego*, t. 2, *Polska ludowa (1944/45-1989)*, red. W. Paruch, S.J. Pastuszka, R. Turkowski, Warszawa 2002, s. 461-483; Tenże, *Władze partyjno-państwowe a chłopi w okresie wyborów (1947-1957)*, [w:] *Represje wobec wsi i ruchu ludowego (1944-1956). Materiały z konferencji naukowej 5-6 grudnia 2002 r. w Rzeszowie*, t. 1, red. J. Gmitruk, Z. Nawrocki, Warszawa 2003, s. 49-66.

także konferencję naukową poświęconą temu zagadnieniu pt. „Wieś i ruch ludowy a władza w PRL w latach 1956-1989”²⁰. Dotychczas badacze i badaczki pochyliли się także nad postawami intelektualistów i środowisk twórczych oraz ich próbom odnalezienia się w specyficznej, ocenzurowanej rzeczywistości tzw. Polski Ludowej²¹. Przedmiotem badań historycznych stawali się także robotnicy²². Nad ich postawami debatowano również podczas sesji naukowych²³. Powstały także niezbyt liczne prace dotyczące młodzieży²⁴ i innych grup społecznych czy zawodowych²⁵. Większość z nich

---

²⁰ *Materiały z konferencji „Wieś i ruch ludowy a władza PRL w latach 1956-1989”*, t. 2, red. J. Gmitruk, Z. Nawrocki, Rzeszów 2004.

²¹ M. Hirszowicz, *Pułapki zaangażowania. Intelektualiści w służbie komunizmu*, Warszawa 2001; L. Hass, *Inteligencja polska 1945-1980: (postawy i zachowania)*, „Dzieje Najnowsze” 2002, nr 34/1, s. 73-94; S. Salmonowicz, *Między strachem a manipulacją. Inteligencja polska wobec stalinizmu*, „Prace Komisji Historii Nauki Polskiej Akademii Umiejętności” 2005, nr 7, s. 81-94; Z. Romek, „Cenzura kreatywna” w PRL a środowisko naukowe historyków, „Przegląd Historyczny” 2007, nr 91/1, s. 23-37; A. Sybilla-Bidwell, „Abyś miał przekonanie, że jesteś najbardziej pożyteczny w tym, co robisz, zarówno w nauce, jak i na uniwersytecie”. Prof. Władysław Czapliński o postawie uczonego w czasach PRL, „Sobótka” 2009, nr 2-3, s. 619-626.

²² S. Skotnica, *Działalność duszpasterska a polityczno-społeczne postawy robotników w Jastrzębiu-Zdroju w latach 1980-1981*, „Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne” 1992-93, nr 25-26, s. 121-147; P. Szymaniec, *Postawa i zachowania robotników w Październiku 1956 r.*, „Wrocławskie Studia Erazmiańskie. Zeszyty Studenckie = Studia Erasmiiana Wratislaviensia. Acta Studentium” 2009, nr 2, s. 19-40; J. Bar, *Nielatwe dziesięciolecie: postawy społeczno-polityczne inteligencji krakowskiej w latach 1956-1980*, Kraków 2010; P. Szelegieniec, *Postawy robotników wobec polityki społeczno-gospodarczej w Polsce (1945-1956)*, „Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia Politologica” 2013, nr 10, s. 131-147.

²³ H. Wilk, *Sprawozdanie z konferencji „Robotnicy przemysłowi w realiach PRL”*, Radom, 8 czerwca 2004 r., „Dzieje Najnowsze” 2004, nr 36/3, s. 271-272; *Dla władzy, obok władzy, przeciw władzy. Postawy robotników wielkich ośrodków przemysłowych w PRL*, red. J. Neja, Warszawa 2005.

²⁴ J. Wąsowicz, *Niezależny ruch młodzieżowy w Gdańsku w latach 1981-1989*, Gdańsk 2012; J. Hlebowicz, *Niepokorni z „Topolówki”*. *Działalność niezależna uczniów III Liceum Ogólnokształcącego im. Bohaterów Westerplatte w Gdańsku w latach 1970-1989*, Gdańsk 2013; Tenże, „Nasza działalność miała coś z rewolucji”. *Gdańscy licealiści podczas karnawału Solidarności na przykładzie III LO w Gdańsku*, „Argumenta Historica” 2015, nr 2, s. 54-65; R. Grzybowski, *Pomiędzy konfliktem a współdziałaniem. O trudnych relacjach rodziny i szkoły w latach PRL-u i ich odzwierciedleniu w postawach i przekonaniach młodzieży polskiej z dekady lat 80. XX wieku*, „Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie. Pedagogika” 2017, nr 1, s. 201-218. Na łamach czasopism „Pamięć i Sprawiedliwość” opublikowano także dyskusję prowadzoną przez dr. hab. Marka Wierzbickiego z udziałem prof. Jerzego Eislera, dr. hab. Joanny Sadowskiej oraz dr. Łukasza Kamińskiego dotyczącą młodzieży w PRL, w której sporo uwagi poświęcono także postawom młodzieży zob. M. Wierzbicki, J. Eisler, J. Sadowska, Ł. Kamiński, *Młodzież PRL. Dyskusja prowadzona przez dr. hab. Marka Wierzbickiego (OBEP IPN w Lublinie) z udziałem prof. Jerzego Eislera (dyrektora Oddziału IPN w Warszawie), dr. hab. Joanny Sadowskiej (Instytut Historii Uniwersytetu w Białymstoku), dr. Łukasza Kamińskiego (dyrektora BEP w Warszawie)*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2011, nr 10/1, s. 13-29.

²⁵ E. Bogajska-Czajkowska, *Postawy pracowników PGR wobec polityki rolnej PRL na tle postaw innych grup mieszkańców wsi wielkopolskiej*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1983, z. 2, s. 189-202; M. Wałdoch, *Postawy wobec instytucji państwa wśród Duszpasterstwa Ludzi Pracy w analizach Służby Bezpieczeństwa PRL*, „Studia Politologiczne” 2012, nr 61, s. 274-290; T. Gąsowski, *Od protestów moralnych do gry o władzę: ewolucja postaw i zachowań opozycjonistów w PRL (do 13 grudnia 1981 r.)*, [w:] *Opozycja antykomunistyczna w krajach bloku wschodniego w latach 1945-1989*, red. K. Łabędź, M. Świder, Kraków 2014, s. 65-78. W roku 2014 na Uniwersytecie im. Adama Mickiewicza w Poznaniu powstała także praca doktorska autorstwa Katarzyny Florczyk pt. *Praktyki oporu. Postawy kobiet wobec*

to jednak artykuły o charakterze przyczynkowym. Dodatkowo dotychczas prowadzone badania nad postawami społecznymi skupiały się głównie na pierwszych powojennych latach bądź ostatniej dekadzie PRL, w których zaszły najgwałtowniejsze zmiany zarówno w sferze społecznej, politycznej, jak i gospodarczej Polski. Charakter oraz zakres chronologiczny wyżej opisanych publikacji skorelowany jest także w pewnym stopniu z dostępnością i stopniem zachowania materiałów archiwalnych, a także dystansem czasowym dzielącym piszących od opisywanych wydarzeń²⁶.

Niemalże całkowicie „białą plamą” pozostają jednak postawy grupy zawodowej nauczycielstwa w okresie PRL. Jako jeden z pierwszych, jeszcze w latach siedemdziesiątych XX wieku, tematem tym zajął się Antoni Smołalski. W artykule opublikowanym na łamach „Zeszytów Naukowych Akademii Rolniczej we Wrocławiu” podjął się on zaprezentowania społeczno-politycznych postaw nauczycieli na przykładzie regionu Dolnego Śląska. Tekst ten, choć zawiera wartościowe treści ukazujące np. proces upolityczniania szkół czy poziom upartyjnienia pracujących w nich osób, nie jest w pełni obiektywny, ze względu na zastosowaną metodologię oraz konieczność dostosowania go do ówczesnych wymagań opinii publicznej²⁷.

Już po upadku PRL, omawianą tematykę podjęli Jarosław Schabieński wraz z Krzysztofem Sychowiczem, którzy pochylili się nad postawami nauczycielstwa i młodzieży Polski północno-wschodniej wobec władzy w latach 1980-1986²⁸. Bazę źródłową omawianej publikacji stanowią oficjalne dokumenty władz partyjnych oraz oświatowych, które autorzy odnaleźli w Archiwum Kuratorium Oświaty w Białymstoku, Archiwach IPN oraz Archiwach Państwowych w Suwałkach i w Białymstoku, a także archiwach społecznych np. suwalskim Archiwum Lat Osiedziesiątych. Sięgnęli oni także po lokalną prasę oraz źródła wydane drukiem np. „Wybór Źródeł do Historii »Solidarności« Oświaty i Wychowania”²⁹. Jednak przygotowana przez nich publikacja,

---

władzy w Polsce Ludowej w latach 1948–1956, napisana pod kierunkiem naukowym prof. dr hab. Ewy Domańskiej.

²⁶ Był to element, który mógł skłonić niektórych badaczy i badaczki do przeprowadzenia badań dotyczących postaw w ostatniej dekadzie PRL, bowiem były to wydarzenia wciąż jeszcze żywe w pamięci wielu ludzi.

²⁷ A. Smołalski, *Spoleczno-polityczne postawy nauczycieli (na przykładzie Dolnego Śląska)*, „Zeszyty Naukowe Akademii Rolniczej we Wrocławiu” 1974, nr 106, s. 25-50.

²⁸ J. Schabieński, K. Sychowicz, *Marzenia o orle w koronie. Nauczyciele i młodzież Polski północno-wschodniej wobec władzy w latach 1980-1986*, Białystok 2004.

²⁹ *Wybór źródeł do historii „Solidarności” Oświaty i Wychowania 1980-1989*, oprac. J. Żurek, Warszawa 2000.

ujmuje omawiane zagadnienie dość jednowymiarowo, ukazując głównie kontestacyjną wobec poczynań władz postawę badanej społeczności, co we wstępie zaznaczyli sami autorzy pisząc: „W publikacji największy nacisk położyliśmy na fakty związane z niezależnymi, opozycyjnymi działaniami nauczycieli i młodzieży”³⁰. W podobnym duchu pozostaje opublikowana w roku 2020 praca o charakterze popularno-naukowym, przygotowana przez dwóch działaczy „Solidarności” Regionu Gdańskiego, Wojciecha Książka oraz Artura Górskiego, prezentująca wybrane sylwetki niepokornych nauczycieli i nauczycielek ziemi puckiej³¹.

Z kolei historyk z Lublina Zbigniew Osiński w artykule pt. „Postawy nauczycieli Lubelszczyzny wobec władzy i ustroju w latach 1957-1989” podjął się zbadania postaw nauczycielstwa z południowo-wschodniej części Polski³². Sam autor podaje jednak, iż tekst ten:

[...] jest jedynie próbą zarysowania głównych czynników kształtujących nauczycielskie postawy oraz istotniejszych typów postaw. Problem funkcjonowania nauczycieli w PRL nie jest wystarczająco zbadany, zarówno jeśli chodzi o teren Lubelszczyzny, jak i całej Polski³³.

Na łamach „Przeglądu Oświatowego” opublikowano z kolei wieloautorski artykuł omawiający dość wąski aspekt stosunków pomiędzy rządzącymi a pedagogami i pedagożkami w okresie PRL pt. „Presja światopoglądowa jako wyznacznik relacji władze komunistyczne - nauczyciele w Polsce w latach 1945-1989”³⁴. Natomiast Sylwia Wykusz, jak sama wspomina we wstępie do artykułu pt. „Nauczyciele wobec stanu wojennego”, podjęła się opisanie postaw nauczycielstwa w latach 1981-1983 z jednostronnej perspektywy członków ZNP, w oparciu o teksty ukazujące się w tym czasie na łamach „Głosu Nauczycielskiego”³⁵. Różnymi aspektami funkcjonowania

---

³⁰ J. Schabieński, K. Sychowicz, dz. cyt., s. 7.

³¹ W. Książek, A.S. Górski, *Niepokorni nauczyciele. 40-lat oświatowej „Solidarności” Ziemi Puckiej*, Gdańsk 2020.

³² Z. Osiński, *Postawy nauczycieli Lubelszczyzny wobec władzy i ustroju w latach 1957-1989*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2012, nr 1(19), s. 303-324.

³³ Tamże.

³⁴ R. Grzybowski, E. Gorloff, A. Tomkiel, K. Jakubiak, *Presja światopoglądowa jako wyznacznik relacji władze komunistyczne-nauczyciele w Polsce w latach 1945-1989*, „Przegląd Oświatowy” 2015, t. 58, nr 1-2, s. 78-92.

³⁵ „Głos Nauczycielski” był organem prasowym ZNP; S. Wykusz, *Nauczyciele wobec stanu wojennego*, „Zeszyty Naukowe Ostrołęckiego Towarzystwa Naukowego” 2014, z. XXVIII, s. 340-351.

nauczycieli i nauczycielek w okresie PRL zajęli się także autorzy i autorki artykułów zamieszczonych w pracach zbiorowych będących pokłosiem konferencji naukowych³⁶.

Wyżej wymienione teksty zamykają w zasadzie listę dotychczas powstałych prac omawiających postawy nauczycielek i nauczycieli w latach 1945-1989. Są to publikacje o charakterze przyczynkowym i choć nie sposób nie docenić trudu autorów i autorek, nie prezentują one pełnej możliwej perspektywy badanego zjawiska, głównie ze względu na jednostronność wykorzystanych źródeł i zawężone ramy chronologiczne. Stanowią one jednak w pewnym zakresie materiał, który wykorzystać można do studiów porównawczych, ukazują bowiem cechy i postawy nauczycieli i nauczycielek z poszczególnych regionów Polski w wybranym okresie. Wykorzystanie dotychczas powstałych prac pomocne może być zatem w ustaleniu jakie postawy były wśród badanej grupy zawodowej powszechne, a jakie postępowanie nauczycieli i nauczycielek było specyficzne dla osób uczących w Trójmieście.

Równie niewiele napisano dotychczas o grupie zawodowej pedagogów i pedagożek pracujących w szkołach na terenie Trójmiasta. Pewne dane charakteryzujące tę społeczność odnaleźć można w, wydanych jeszcze przed 1989 rokiem, pracach. Są to teksty uznanych pedagogów i organizatorów oświaty na Pomorzu: Kazimierza Kubika³⁷, Franciszka Trnki³⁸, Klemensa Trzebiatowskiego³⁹ oraz Jerzego Głowczyka⁴⁰. W publikacjach tych autorzy skupili się na instytucjonalnym wymiarze działalności szkół i uczących w nich osób. Ponadto ze względu na czas opublikowania tychże prac, lata

---

³⁶ *Zaangażowanie? Opór? Gra? Szkic do portretu nauczyciela w latach PRL-u*, red. R. Grzybowski, Toruń 2013; *Nauczyciele polscy w przestrzeni zawodowej, społecznej i politycznej lat 1945-1999*, red. A. Kłoczyński, A. Siekierska, Gdańsk 2023.

³⁷ K. Kubik, *Nauczyciele w pierwszym szeregu*, [w:] *Pomorze Gdańskie*, Gdańsk 1960, s. 78-83; Tenże, *Szkolnictwo województwa gdańskiego w okresie Polski Ludowej (1945-1963)*, „Gdańskie Zeszyty Humanistyczne” 1964, nr 12, s. 71-141; Tenże, *Szkolnictwo rybołówstwa morskiego w latach 1970-1983*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” 1986, nr 1, s. 72-91. Więcej na temat K. Kubika zob. J. Żerko, *Kazimierz Kubik (1910-1986)*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” 1987, nr 3(117), s. 301-304.

³⁸ F. Trnka, *Szkolnictwo województwa gdańskiego*, [w:] *Województwo gdańskie w XX-leciu Polski Ludowej. Księga referatów i materiałów z sesji naukowej z 11-12 maja 1965 roku*, red. A. Bukowski, Gdańsk 1965.

³⁹ K. Trzebiatowski, *Osiągnięcia i problemy oświaty gdańskiej*, [w:] *Dorobek i perspektywy regionów i oświaty*, red. W. Pomykało, Warszawa 1974. Więcej na temat K. Trzebiatowskiego zob. K. Kubik, *Klemens Żmuda Trzebiatowski (1913-1984)*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” 1985, nr 1, s. 57-62.

⁴⁰ J. Głowczyk, *Początki szkolnictwa ogólnokształcącego w Gdańsku /kwiecień-sierpień 1945 r./*, „Zagadnienie Pedagogiczne” 1977, t. 1, s. 118-147; Tenże, *Szkolnictwo ogólnokształcące w woj. gdańskim w latach 1945-1985*, [w:] *Oświata i wychowanie w województwie gdańskim w okresie 40-lecia: materiały z sesji naukowej IKN*, Gdańsk 1986; Tenże, *Szkolnictwo ogólnokształcące w Gdańsku w latach 1945-1973. Organizacja i zarządzanie*, Gdańsk 1988.

sześciesiąte i siedemdziesiąte ubiegłego stulecia, siłą rzeczy nie obejmują one całego badanego w niniejszej pracy okresu.

Drugą grupą publikacji w których odnaleźć można wątki związane z nauczycielami i nauczycielkami z Trójmiasta są prace tworzone przez środowisko gdańskich historyków i historyczek wychowania. W gronie tym znalazły się osoby, które podjęły naukowe dociekania związane z pedagogami i pedagożkami w okresie powojennym. Jest to Romuald Grzybowski, Józef Żerko oraz Lidia Burzyńska-Wentland. Przedmiotem ich badań były dotychczas m.in. następujące zagadnienia: kształcenie nauczycieli i nauczycielek na poziomie średnim i półwyższym w Polsce w latach 1945-1989, kształcenie kadr kultury fizycznej w Polsce w XX wieku, kształcenie pedagogów i pedagożek w szkołach wyższych w Polsce po 1945 roku⁴¹.

Najnowszą, a w zasadzie jedyną pracą w której zaprezentowano szersze wyniki badań nad grupą zawodową nauczycieli i nauczycielek z regionu jest, obroniona w 2013 roku, dysertacja Anny Tomkiel, dotycząca szkolnictwa podstawowego w województwie gdańskim w latach 1945-1975. Autorka w rozdziale pt. „Kadra pedagogiczna szkół podstawowych województwa gdańskiego” przedstawiła kwestie związane z kwalifikacjami, niedoborami kadrowymi oraz odchodzeniem z zawodu, feminizacją, procesem kształcenia i doskonalenia zawodowego, a także pozaszkolną aktywnością pedagogów i pedagożek oraz ich postawami politycznymi⁴².

Główną wartością naukową tego rozdziału są zaprezentowane w nim ilościowe przemiany zachodzące wewnątrz grupy zawodowej nauczycielstwa z województwa gdańskiego, oparte o dane statystyczne pochodzące z wykorzystanych przez autorkę źródeł archiwalnych tj. materiałów KOSG czy Ministerstwa Oświaty w Warszawie.

---

⁴¹ R. Grzybowski, *Początki zakładów kształcenia nauczycieli w województwie gdańskim*, [w:] *Oświata i wychowania w województwie gdańskim w okresie 40-lecia*, Gdańsk 1986; Tenże, *Pravidłowości kształtowania kadr w zakładach kształcenia nauczycieli (na przykładzie województwa gdańskiego)*, „Acta Universitatis Lodziensis Folia Paedagogice et Psychologia” 1989, nr 24; Tenże, *Działalność wychowawcza i ideowo – polityczna prowadzona w liceach pedagogicznych w województwie gdańskim (1945–1989)*, [w:] *Z dziejów oświaty polskiej: księga jubileuszowa dedykowana prof. Danucie Koźmian*, red. I. Kość, E. Magiera, Szczecin 2007, s. 223-235; Tenże, *Słuchacze i absolwenci gdańskich studiów nauczycielskich*, „Rocznik Gdański” 1995, z. 1, s. 15-30; J. Żerko, *Szkolnictwo ogólnokształcące dla pracujących województwa gdańskiego w latach 1945-1975*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź 1986. Lidia Burzyńska-Wentland badała z kolei szkolnictwo mniejszości narodowych w województwie gdańskim zob. L. Burzyńska-Wentland, *Rola Ukraińskiego Towarzystwa Społeczno-Kulturalnego w tworzeniu międzyszkolnych zespołów nauczania języka ukraińskiego w województwie gdańskim w latach 1956-1975*, [w:] *Edukacja w warunkach zniewolenia i autonomii*, red. E. Gorloff, R. Grzybowski, A. Kołakowski, Gdańsk 2010, s. 401-412.

⁴² A. Tomkiel, dz. cyt.

W omawianym rozdziale dotyczącym kadry pedagogicznej uwidacznia się jednak pewna luka w wykorzystanej bazie źródłowej. Autorka nie sięgnęła do dokumentów zgromadzonych w APGOG, w którym znajdują się m.in. materiały z Inspektoratu Szkolnego w Gdyni oraz w Wejherowie, czyli jednostek odpowiedzialnych za zarządzanie szkolnictwem podstawowym (powszechnym) w pierwszym powojennym pięcioleciu⁴³. Ponadto w pracy nie wykorzystano licznych, przydatnych z punktu widzenia podjętego tematu, materiałów z zasobu APG, jak choćby akt Inspektoratu Szkolnego w Gdańsku, Kartuzach, Tczewie oraz Kościerzynie. Analizowany rozdział oparty został właściwie na materiałach pochodzących z KOSG. Na jego początku autorka zaznacza jednak, że przytaczane przez nią dane statystyczne są niedokładne, bowiem zachowane źródła są niekompletne. Zdaje się jednak, iż sięgnięcie choćby po wskazane wyżej materiały z inspektoratów szkolnych mogłoby zredukować skalę wskazanego przez A. Tomkiel problemu.

Innym mankamentem, jaki ujawnia się po analizie omawianej pracy jest fakt, iż obejmuje ona dość szeroki zakres terytorialny, tj. całe województwo gdańskie, co sprawia, że brak w niej pogłębionych analiz dotyczących nauczycieli i nauczycielek z Trójmiasta, a niekiedy ujmowani są oni w jednej grupie z pedagogami i pedagożkami z innych miast (a nawet wsi) leżących w obrębie województwa, co ze względu na specyfikę regionu, zróżnicowanego pod względem gospodarczym, ale także społecznym, nie zawsze jest słuszne. Jako przykład podać można tu chociażby podrozdział dotyczący niedoboru i odpływu z zawodu nauczycieli/nauczycielek, gdzie autorka jako powód odchodzenia z pracy podaje złe warunki mieszkaniowe. Z dostępnej literatury przedmiotu wiadomo jednak, iż warunki te w obrębie województwa gdańskiego były bardzo zróżnicowane (i pozostają takie nawet po dzień dzisiejszy). Wybór szerszego zakresu terytorialnego badań zdaje się wynikać także z, co może nie do końca spodziewane, stosunkowo trudnej dostępności źródeł dotyczących szkolnictwa na terenie samego Trójmiasta, wynikającej m.in. z ich dużego rozproszenia.

Ponadto, cechą charakterystyczną opisywanej publikacji jest ujęcie tematu w ramach przewidzianych przez założenia metodologiczne stosowne dla subdyscypliny naukowej jaką jest historia wychowania. Sprawia to, iż opisy, choć wartościowe

---

⁴³ Znajdują się tam przydatne do charakterystyki grupy zawodowej nauczycieli i nauczycielek z regionu dane, co potwierdza fakt wykorzystania ich przez autorkę, zarówno w niniejszej pracy, jak i pracy magisterskiej dotyczącej powojennego szkolnictwa w Gdyni.

i wnoszące informacje do stanu badań nad dziejami edukacji, mają zawężone spojrzenie na badane zagadnienia i często brakuje w nich pogłębionej analizy zjawisk, w której uwzględniono by szerszy kontekst historyczny. Uwidacznia się to szczególnie w krótkim podrozdziale dotyczącym postaw politycznych nauczycieli i nauczycielek, w którym brak odniesienia choćby do wydarzeń z marca 1968 roku. Różnice w warsztacie badawczym ujawniają się także podczas analizy wykorzystanych źródeł, choć badaczka sięgnęła po materiały archiwalne wytworzone przez ówczesne władze oświatowe, cechuje ją zbyt duże zaufanie do odnajdywanych treści. W niektórych fragmentach charakteryzuje ona zjawiska czy postawy nauczycieli i nauczycielek cytując jedynie wprost fragmenty ze źródeł, bez ich krytycznej analizy i potrzebnego odautorskiego komentarza.

Z kolei autorka niniejszej pracy, w artykule opracowanym na bazie jednego z rozdziałów pracy magisterskiej dotyczącej szkolnictwa powszechnego w powojennej Gdyni, scharakteryzowała grupę pracujących w tychże placówkach w latach 1945-1956 nauczycieli i nauczycielek⁴⁴. Tekst ten ma jednak wąski zakres terytorialny oraz chronologiczny, stąd nie wypełnia wskazanej we wcześniejszej części wstępu luki badawczej. Badania te stanowiły jednak dla autorki swojego rodzaju punkt wyjścia do podjęcia dalszych dociekań, których wyniki prezentowane są w niniejszej dysertacji.

Pewne informacje dotyczące nauczycieli z Trójmiasta odnaleźć można także w książce pt. „Życie codzienne i niecodzienne w okresie stanu wojennego na przykładzie Trójmiasta” autorstwa Joanny Grey⁴⁵. Jeden z podrozdziałów pracy poświęcony został szkolnictwu i placówkom opiekuńczo-wychowawczym dla dzieci⁴⁶. W części tej autorka przytacza także nieliczne informacje dotyczące pracujących tam w latach 1981-1983 nauczycieli i nauczycielek. J. Grey opisała w nim m.in. problemy życia codziennego w okresie stanu wojennego z jakimi musiały mierzyć się osoby pracujące w szkolnictwie tj. np. spóźnienia do pracy, wynikające z konieczności stania w kolejkach w celu zakupu podstawowych artykułów. Publikacja ta, stanowiąca studium nad codziennością stanu wojennego jest niezwykle ciekawa i wartościowa, autorka ukazała bowiem, znacznie mniej znaną dotąd stronę wydarzeń z lat 1981-1983. Jednak w liczącej 20 stron części

---

⁴⁴ A. Siekierska, *Odbudowa i rozwój gdyńskich szkół powszechnych w latach 1945-1956*, praca magisterska napisana pod kierunkiem naukowym dr. hab. Arnolda Kłonczyńskiego, prof. UG, Uniwersytet Gdański 2020; Taż, *The research over the development of the group of teachers in Gdynia's primary schools in the years 1945-1956*, „Przegląd Historyczno Oświatowy” 2020, nr 1-2, s. 167-191.

⁴⁵ J. Grey, *Życie codzienne i niecodzienne w okresie stanu wojennego na przykładzie Trójmiasta*, Warszawa 2022.

⁴⁶ Tamże, s. 190-210.

dotyczącej szkolnictwa, grupa zawodowa nauczycieli i nauczycielek stanowi tylko jeden z wątków narracji, co sprawia, iż zagadnienie ich funkcjonowania w stanie wojennym nie zostało w pełni wyczerpane.

Cel pracy

Przegląd opublikowanej dotychczas literatury przedmiotu uwidacznia, iż nie przeprowadzono dotąd badań, w których w wszechstronny i całościowy sposób opisano by grupę zawodową nauczycieli i nauczycielek z Trójmiasta. Dodatkowo w marginalny sposób traktowano dotychczas zagadnienia niezwiązane z pragmatyką zawodową pedagogów i pedagożek. Skłoniło to autorkę niniejszej pracy do podjęcia badań nad charakterystyką grupy zawodowej nauczycieli i nauczycielek trójmiejskich szkół i jej postaw w kontekście przemian społeczno-politycznych i gospodarczych lat 1945-1989.

Nauczycielstwo stanowiło grupę zawodową, która ze względu na specyfikę pracy mogła wpływać na poglądy kolejnych uczących się w szkołach pokoleń młodych ludzi, a czasem także ich bliskich. Stąd zbadanie postaw nauczycielek i nauczycieli wydaje się być niezwykle potrzebne dla zrozumienia wielu innych zachodzących w Polsce po 1945 roku procesów. Ponadto po ponad 30 latach jakie upłynęły od symbolicznego „upadku” komunizmu w Polsce istnieje potrzeba weryfikacji na podstawie obiektywnych, naukowych badań wysuwanej często hipotezy o przeważającej wśród pedagogów i pedagożek postawie antysystemowej⁴⁷.

Jako zakres terytorialny pracy wybrano trzy nadmorskie miasta tworzące tzw. Trójmiasto, czyli Gdynię, Gdańsk oraz Sopot. Określenie aglomeracja trójmiejska / Trójmiasto wymaga szerszego omówienia. Nieraz bowiem pojęcia tego używa się do określenia dość szerokiego obszaru, w pierwszym przypadku włączając do niego prócz Gdyni, Gdańska i Sopotu także Rumie, Redę oraz Wejherowo (tzw. Małe Trójmiasto Kaszubskie), a niekiedy nawet miejscowości od Tczewa na południu do Kartuz na zachodzie i Władysławowa na północy. Autorka niniejszej pracy rozumie je jednak w wąskim znaczeniu, odnoszącym się jedynie do Gdyni, Gdańska i Sopotu. Dodać warto także, że z ustaleń Piotra Perkowskiego oraz Jana Daniluka wynika, iż określenie „Trójmiasto” w oficjalnym obiegu pojawiło się na początku lat pięćdziesiątych XX wieku

---

⁴⁷ M. Marody, J. Kolbowski i in., dz. cyt., s. 221-222.

na łamach „Dziennika Bałtyckiego”. W oficjalnych dokumentach w odniesieniu do transportu miejskiego czy polityki mieszkaniowej używano go natomiast już pod koniec lat czterdziestych⁴⁸.

Trójmiasto było regionem stającym się w latach 1945-1989 sceną wielu ważnych wydarzeń politycznych i społecznych, w tym m.in. narodzin „Solidarności”. Wyżej wymienione miasta są ośrodkami o zróżnicowanej historii i specyfice. Jednak w okresie powojennym, choć nie utraciły swojego charakteru, ze względu na dokonane po 1945 roku przemiany, zwłaszcza w sferze demograficznej i społecznej, stały się bardziej zunifikowane i skonsolidowane. Dodatkowo, ze względu na bliskie położenie, postrzegane były przez mieszkańców (i są po dzień dzisiejszy) jako wspólna, przenikająca się przestrzeń i rynek pracy⁴⁹. Wspomnieć warto, iż tuż po wojnie planowano nawet połączenie trzech nadmorskich miast w jedno, do czego jednak ostatecznie nie doszło, z powodu braku zgody Rady Miejskiej w Gdyni. Ponadto specyfika pracy nauczycielskiej w połączeniu z kolejnymi reformami edukacji sprawiała, że wielu spośród pedagogów i pedagożek pracowało w czasie swojej kariery zawodowej w więcej niż jednej placówce oświatowej. W przypadku nauczycielstwa z Trójmiasta były to często szkoły rozsiane po całym jego terenie⁵⁰. Stąd zasadnym, a nawet koniecznym było wspólne zbadanie i opisanie postaw nauczycieli i nauczycielek ze szkół położonych w obrębie Trójmiasta.

Przy okazji omawiania zakresu terytorialnego niniejszej pracy wyjaśnić warto, dlaczego nie zdecydowano się na objęcie badaniami całego województwa gdańskiego. Pierwszym argumentem przemawiającym za zawężeniem obszaru jest fakt znacznej odmienności Trójmiasta od pozostałych obszarów znajdujących się w obrębie wspomnianego województwa. W omawianym okresie w zupełnie inny sposób organizowano i rozwijano szkolnictwo na obszarach wiejskich niżeli w miastach (dzieje się tak także w obecnych czasach). Wynikało to przede wszystkim z dostępności infrastruktury, zasobów ludzkich oraz bazy lokalowej, a także specyficznych potrzeb

---

⁴⁸ P. Perkowski, *Gdańsk – miasto od nowa. Kształtowanie społeczeństwa i warunki bytowe w latach 1945-1970*, Gdańsk 2020, s. 453; J. Daniluk, *Kiedy powstało Trójmiasto?*, <https://www.trójmiasto.pl/wiadomości/Kiedy-powstalo-Trojmiasto-n128260.html>, [dostęp: 2024.03.10].

⁴⁹ Niekiedy zdarzało się, że nauczycielka czy nauczyciel pracował w kilku szkołach zlokalizowanych w różnych częściach Trójmiasta czy też w placówce oświatowej znajdującej się w innej części Trójmiasta niż jego miejsce zamieszkania.

⁵⁰ S. Bykowska, *Między migracją a integracją. Społeczeństwo Gdańska w latach 1945-1960*, Warszawa 2024, s. 350.

poszczególnych regionów. Ponadto, co istotne w kontekście tematu podjętego w niniejszej pracy, dynamika i specyfika zachodzących w latach 1945-1989 przemian społeczno-politycznych oraz gospodarczych była odmienna w dużych ośrodkach miejskich oraz na obszarach wiejskich czy małomiejskich. Stąd analiza danych z całego województwa stworzyłaby uśredniony, lecz nieprawdziwy obraz ówczesnej rzeczywistości, tak społeczno-politycznej, jak i szkolnej.

Jako ramy chronologiczne niniejszej pracy wybrano przedział obejmujący lata 1945-1989. Pierwszą z dat stanowi tutaj rok zakończenia II wojny światowej, będący zarazem cezurą początkową dla procesu odbudowy szkolnictwa na ziemiach polskich, a także symboliczną datą wprowadzania w kraju systemu autorytarnego. Cezurę końcową wyznacza z kolei rok 1989, w którym zapoczątkowano procesy zmierzające do zmiany ustroju w kraju. Praca obejmuje zatem okres, w którym nauczycielkom i nauczycielom przyszło funkcjonować w specyficznych warunkach stworzonych przez władze partyjno-państwowe występujące pod czerwonym sztandarem. Takie zakreszenie ram chronologicznych umożliwia także prześledzenie w ujęciu długofalowym postaw grupy zawodowej nauczycielstwa, ich przemian oraz czynników, które na te przemiany wpływały. Wybrany zakres chronologiczny pozwala również na uchwycenie zmienności oraz nakładania się pokoleń czasów tzw. Polski Ludowej i dostrzeżenie zmian postaw zachodzących w ich obrębie.

Badaniem objęto zarówno nauczycielki i nauczycieli szkół podstawowych, jak i średnich (ogólnokształcących i zawodowych). Główną przyczyną takiego wyboru grupy badanych jest chęć jak najpełniejszego ujęcia tematu. Zakreślony obszar badań pozwala bowiem na uchwycenie zarówno podobieństw, jak i różnic, tak w strukturze wieku, płci czy poziomie wykształcenia, jak i postawach pedagogów i pedagożek pracujących w poszczególnych typach szkół oraz zbadanie co, w głównej mierze, wpływało na te podobieństwa i różnice. Doprecyzować trzeba, iż z badań wyłączono natomiast osoby prowadzące nauczanie w przedszkolach oraz szkołach wyższych, ze względu na fakt, iż są to placówki o zupełnie innej specyfice działania. Celem dysertacji jest także weryfikacja funkcjonującego w świadomości społecznej, a niekiedy i literaturze, przekonania o całkowitym spolaryzowaniu ówczesnego społeczeństwa i jego podziale na

dwie strony: opresyjną stronę rządzącą oraz niezłomnie walczących z systemem, w grupie których znajdować mieli się także nauczyciele i nauczycielki⁵¹.

Tak zakreślony temat i obszar naukowych dociekań rodzi liczne pytania badawcze. Podstawowym z nich jest to, jakie postawy i wobec czego wyrażali pracujący w trójmiejskich szkołach nauczyciele i nauczycielki oraz jakie były ich konsekwencje? Kolejne, bardziej szczegółowe pytania podzielić można na kategorie. Pierwszą z nich są te, które umożliwiają scharakteryzowanie grupy zawodowej pedagogów i pedagożek z Trójmiasta w ujęciu ilościowym. Są to więc pytania o liczebność badanej grupy zawodowej, poziom jej wykształcenia, średnią wieku czy strukturę płci. Kolejne z pytań odnoszą się do sytuacji socjalno-bytowej i prestiżu wykonywanego zawodu. Sformułowano je następująco: Jakie były warunki mieszkaniowe badanej grupy zawodowej i jak zmieniały się one na przestrzeni lat 1945-1989? A także jak sytuacja mieszkaniowa nauczycieli i nauczycielek w Trójmieście wypadła na tle kraju? Jaki był status finansowy badanej grupy zawodowej na tle innych grup zawodowych zatrudnionych w państwowych przedsiębiorstwach, zarówno w skali całego kraju, jak i w regionie? Kolejne z pytań brzmi, czy wykonywanie zawodu nauczyciela cieszyło się w latach 1945-1989 w Trójmieście prestiżem społecznym? Następne pytanie dotyczy wpływu jaki miały przemiany ilościowe i jakościowe wewnątrz badanej grupy zawodowej na postawy nauczycieli i nauczycielek na przestrzeni lat 1945-1989 w trójmiejskich szkołach?

Drugą grupą pytań badawczych są te odnoszące się do specyfiki miejsca, jakim jest Trójmiasto i wpływu uwarunkowań regionalnych na pracę zatrudnionych w lokalnych szkołach pedagogów i pedagożek. Niezwykle ważne jest pytanie o to co odróżniało społeczność nauczycieli i nauczycielek pracujących w trójmiejskich szkołach od osób wykonujących ten zawód w pozostałych częściach Polski oraz o to czy wydarzenia rozgrywających się w regionie tj. choćby strajki z grudnia 1970 czy sierpnia 1980 roku wpływały na wykształcenie specyficznych postaw w obrębie badanej grupy zawodowej? Istotne jest także pytanie o to co odróżniało osoby pracujące w szkołach na terenie Gdynia, Gdańska i Sopotu?

---

⁵¹ Uwagę na potrzebę odejścia od takiego spojrzenia zwrócił m.in. Dariusz Jarosz zob. D. Jarosz, *Polacy a stalinizm ...*, s. 5 czy Sławomir Nicieja, zob. *Odpowiedzi na ankietę. Sławomir Nicieja*, „Kwartalnik Historyczny” 2021, nr 1, s. 265-266.

Ważne w niniejszych, obejmujących ponad 4 dekady badaniach jest także pytanie o to, czy zauważalna była zmiana postaw osób pracujących w szkołach wraz ze zmianami pokoleniowym? Bardziej szczegółowe pytanie dotyczy natomiast tego czy były to zmiany zauważalne w obrębie całego pokolenia czy też osoby nauczające w szkołach posiadały jakieś cechy szczególne, wyróżniające tę grupę zawodową na tle rówieśników? Choć badania obejmują okres istnienia w Polsce ustroju komunistycznego, nie był to czas jednolity, co skłania z kolei do zadania pytania o to, jaki był kierunek zmian postaw przyjmowanych przez nauczycieli i nauczycielki i jego uwarunkowania na przestrzeni lat 1945-1989? A także czy i w jakim stopniu zmieniająca się sytuacja społeczno-polityczna i ekonomiczna w kraju wpływała na postawy pedagogów i pedagożek?

Niniejsza praca stanowi także wkład w poznanie dziejów inteligencji polskiej, definiowanej przez socjologa Józefa Chałasińskiego jako „Niejednorodna warstwa społeczna, stanowiąca zbiór różnych kategorii zawodowych, zajmujących się: twórczością kulturalną w szerokim znaczeniu (pracą naukową, twórczością artystyczną, tworzeniem i rozprzestrzenianiem ideologii itp.), organizowaniem pracy i współżycia zbiorowego (zarządzaniem, kierowaniem instytucjami i zespołami ludzkimi) oraz rozwiązywaniem zagadnień praktycznych wymagających wykształcenia specjalistycznego i stosowania wiedzy teoretycznej (np. tzw. inteligencja techniczna)”⁵². W prowadzonych analizach autorka zadała sobie zatem także pytanie o to jakie cechy odróżniały grupę zawodową nauczycieli i nauczycielek od przedstawicieli i przedstawioelek innych zawodów inteligentkich, stanowiąc o jej specyfice oraz jakie cechy i postawy były dla tej grupy społecznej wspólne?

Ważną grupą pytań są także te odnoszące się do społecznej roli nauczycieli i nauczycielek. Zadać należy tutaj pytanie o to jaka była skala oddziaływania pedagogów i pedagożek na młodzież uczącą się w szkołach oraz kształtowanie jej postaw społecznych? A także o to czy, obrosły już niejako mitem, autorytet osób uczących ówczesnie w szkole był jedynie życzeniowy czy faktyczny? Warto rozważyć także w jakim stopniu pracujący w szkołach na terenie Trójmiasta nauczyciele i nauczycielki angażowali się w działalność pozaszkolną?

---

⁵² J. Chałasiński, *Przeszłość i przyszłość inteligencji polskiej*, Warszawa 1997.

Baza źródłowa

Aby ukazać możliwie szeroki obraz zakreszonego w tytule zagadnienia w pracy wykorzystano materiały źródłowe różnej proveniencji. Są to zarówno akty prawne (wydawane przez władze centralne, lokalne, jak i resortowe), dokumenty władz oświatowych oraz instytucji nadzoru pedagogicznego (centralnych i lokalnych), dokumentacja powstała w poszczególnych szkołach, materiały władz partyjno-państwowych i organów bezpieczeństwa, związków zawodowych (legalnych i nielegalnych), prasa (głównie drugiego obiegu), jak i wspomnienia świadków historii. Materiały te pozwalają na zbadanie grupy zawodowej nauczycieli i nauczycielek trójmiejskich szkół oraz ich postaw w latach 1945-1989. Charakter tychże źródeł sprawia, że umożliwiają one uzyskanie dość szerokiego obrazu grupy zawodowej pedagogów i pedagożek z Trójmiasta.

Podzielić można je na kilka grup ze względu na obszar funkcjonowania szkolnictwa oraz działalności nauczycieli i nauczycielek jaki oświetlają. Pierwszą grupą źródeł są akty prawne, które umożliwiają odtworzenie ram istniejącego na przestrzeni lat 1945-1989 systemu szkolnego i zachodzących w jego obrębie przemian, także w zakresie odnoszącym się do funkcjonowania w nim nauczycieli i nauczycielek. Kolejną grupą archiwaliów są materiały wytworzone przez władze oświatowe, zarówno na poziomie centralnym, jak i lokalnym. Są to głównie różnego rodzaju sprawozdania i raporty, zawierające tak dane statystyczne, jak i opisy trudności z jakimi wówczas mierzone się w placówkach oświatowych (np. niedobory kadrowe w szkołach). Wykorzystanie materiałów wytworzonych przez władze centralne oraz lokalne pozwala na ukazanie sytuacji ogólnokrajowej, jak i specyfiki regionu. Źródła te są stosunkowo łatwo dostępne i w pewnym zakresie wykorzystywane były już przez badaczy i badaczki odkrywających dzieje szkolnictwa w powojennej Polsce. Zaznaczenia wymaga jednak fakt, iż samo dotarcie do materiałów źródłowych nie definiuje w tym przypadku „sukcesu badawczego”. Odpowiednie bowiem odczytanie ich treści wymaga pogłębionych studiów dających wiedzę na temat ówczesnych realiów polityczno-społecznych⁵³, kompetencji osób odpowiedzialnych za zarządzanie oświatą na poszczególnych szczeblach oraz procesie wdrażania planowanych zmian w systemie edukacji. Niezwykle

---

⁵³ Dla przykładu podporządkowanie na wzór radziecki lokalnych władz oświatowych administracji ogólnej, które miało miejsce w roku 1950.

ważna jest także znajomość specyfiki badanego regionu, która niekiedy definiowała możliwość i sposób wprowadzania różnorodnych zmian w zakresie funkcjonowania szkolnictwa oraz pracy nauczycieli i nauczycielek (np. warunki mieszkaniowe wpływające na powstawanie niedoborów kadrowych w niektórych regionach).

Kolejną grupą źródeł są nieco bardziej rozproszone materiały odzwierciedlające wpływ ówczesnej sytuacji społeczno-politycznej i gospodarczej na funkcjonowanie oświaty oraz, co szczególnie ważne w kontekście tematu podjętego w niniejszej pracy, umożliwiające zbadanie postaw i poglądów odnoszących się do poszczególnych sfer ówczesnej rzeczywistości prezentowanych przez pedagogów i pedagożki na przestrzeni lat 1945-1989. Są to źródła po które historycy i historyczki badający dzieje szkolnictwa sięgali dotychczas rzadziej. Wymienić tu można materiały wytworzone przez istniejące na przestrzeni lat 1945-1989 związki zawodowe, zarówno te działające legalnie, jak i nielegalnie, w których skupiali się nauczyciele i nauczycielki. Pozyskać z nich można zarówno dane statystyczne, jak i materiał powstały w wyniku debat i dyskusji prowadzonych na temat stanu i kierunku reform systemu oświatowego czy oceny pedagogów i pedagożek odnoszącej się do ich własnej sytuacji socjalno-bytowej. W grupie tej znajdują się także materiały wytworzone przez ówczesne organy bezpieczeństwa, w których gestii zainteresowania, ze względu na możliwości oddziaływania na młodych ludzi, a niekiedy nawet ich rodziny, znaleźli się także nauczyciele i nauczycielki. Ostatnim rodzajem materiałów na podstawie których odtworzyć można postawy pedagogów i pedagożek z lat 1945-1989 są źródła pochodzące z jednostek nadzorujących funkcjonowanie oświaty tj. kuratoria, inspektoraty szkolne czy wydziały oświaty prezydów wojewódzkich czy miejskich rad narodowych⁵⁴.

Odrębną, specyficzną grupą źródeł, w których odnaleźć można subiektywny obraz ówczesnej rzeczywistości oraz stosunku do niej poszczególnych nauczycieli i nauczycielek są źródła narracyjne tj. wydane drukiem czy nagrane przez różne instytucje, jak i wywołane przez autorkę relacje świadków historii. W kategorii tej

---

⁵⁴ Możliwości wykorzystania różnych typów źródeł do dziejów powojennej oświaty oraz wiążące się z tym korzyści i trudności szeroko scharakteryzowane zostały w artykule pt. „Historia szkolnictwa polskiego w powojennej Polsce – źródła, kierunki i perspektywy badawcze” zob. A. Kłoczyński, *Historia szkolnictwa polskiego w powojennej Polsce – źródła, kierunki i perspektywy badawcze*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2023, nr 2(43), s. 15-29.

wymienić należy także, bardzo zróżnicowane i rozproszone materiały, jakie odnaleźć można w, zdobywających obecnie coraz większą popularność, archiwach społecznych.

Kolejną specyficzną grupę źródeł, po które sięgnięto w ramach kwerendy prowadzonej na potrzeby niniejszej pracy stanowi prasa. Zapoznano się zarówno z gazetami lokalnymi tj. „Dziennik Bałtycki”, jak i branżowymi tj. „Głos Nauczycielski”. Kwerenda ta nie przyniosła jednak wielu przydatnych do badanego tematu materiałów, ze względu na propagandowy charakter publikowanych na łamach ówczesnej prasy artykułów.

Odnotowania wart jest także fakt, iż choć badacze i badaczki zajmujący się historią szkolnictwa i oświaty sięgali dotychczas po źródła z poszczególnych wymienionych powyżej grup, nie powstały dotąd prace oparte o całe spektrum dostępnych materiałów archiwalnych, co warunkuje uzyskanie możliwie szerokiego obrazu sytuacji oświatowej w latach 1945–1989.

W celu zebrania, opracowania oraz przeanalizowania materiałów dotyczących nakreślonego powyżej tematu pracy przeprowadzono kwerendy w różnych instytucjach. Należały do nich archiwa państwowe (zarówno centralne, jak i regionalne) – AAN, APG, APGOG, archiwa zakładowe – AUG, AUMG oraz ZNPOwG, archiwa kościelne – ADP, archiwa IPN (w Gdańsku oraz Warszawie), a także AKKS⁵⁵ oraz archiwa społeczne – AFOK⁵⁶, Fundacja Archiwum *Helveto-Polonicum*⁵⁷ oraz *Open Society Archives*⁵⁸. Sięgnięto również po zbiory zgromadzone w bibliotekach – PBPwG czy muzeach – MMG, Muzeum Gdańska⁵⁹ oraz MPiMKP, a także w ECS oraz GUS Oddział w Gdańsku.

---

⁵⁵ Według ustawy o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach materiały przechowywane w Archiwum Historycznym Komisji Krajowej NSZZ „Solidarność” (AKKS) zaliczają się do ewidencjonowanego niepaństwowego zasobu archiwalnego. Jednostka ta gromadzi materiały dotyczące historii NSZZ „Solidarność”, antykomunistycznej opozycji oraz działań związku po 1989 roku; Ł. Grochowski, *Charakterystyka zasobu Archiwum Historycznego Komisji Krajowej Niezależnego Samorządnego Związku Zawodowego „Solidarność”*, [w:] *Rozproszone archiwa „Solidarności”. Materiały z konferencji Gdańsk, 21 listopada 2013 r.*, red. M. Kruk, Ł. Grochowski, Warszawa-Gdańsk 2019, s. 25-27.

⁵⁶ Więcej o Archiwum Fundacji Ośrodka „KARTA” zob. <https://karta.org.pl/archiwum>, [dostęp:2023.12.28].

⁵⁷ Więcej o Fundacji Archiwum *Helveto-Polonicum* zob. *Okruchy naszej historii Fundacja „Archivum Helveto-Polonicum”*, oprac. B. Kułak, J. Leśniewska, J. Sygnarski, Fryburg 2017; <http://www.fondationa.hp.ch/mainp.htm>, [dostęp: 2023.12.28].

⁵⁸ Więcej o *Open Society Archives* zob. <https://www.osaarchivum.org/about-us>, [dostęp: 2023.12.28].

⁵⁹ Był to zbiór nagrań Gdańskiego Archiwum Historii Mówionej, utworzonego przy Muzeum Gdańska. Innych zbiorów przydatnych do badań nad zakreślonym tematem w tymże Muzeum nie odnaleziono.

Z negatywnym skutkiem podjęto natomiast próby przeprowadzenia kwerend w Kuratorium Oświaty w Gdańsku oraz Urzędzie Miasta Gdańska, gdzie nie udostępniono autorce dokumentacji, powołując się na brak w zasobie materiałów historycznych oraz przepisy o ochronie danych osobowych. Wynikiem negatywnym zakończyła się także kwerenda w Archiwum KIK. Na podstawie udostępnionego w serwisie *szukajwarchiwach* inwentarza zbiorów KIK w Warszawie oraz korespondencji z osobą odpowiedzialną za przechowywanie materiałów ustalono, iż w zasobie tejże jednostki nie ma źródeł związanych z nauczycielami i nauczycielkami z Trójmiasta, natomiast skierowane do gdańskiego oddziału KIK zapytanie o posiadane materiały archiwalne pozostało bez odpowiedzi. Z pytaniem o źródła dotyczące nauczycielek z trójmiejskich szkół zwrócono się także do Instytutu Kultury Miejskiej, który prowadzi *herstoryczny* projekt „Metropolitanka”. Jednak spośród dotychczas zgromadzonych w ramach tejże inicjatywy materiałów, nie odnaleziono źródeł mogących poszerzyć wiedzę związaną z podjętym w pracy tematem.

Omawiane w pierwszym rozdziale pracy przemiany społeczne, polityczne i gospodarcze lat 1945-1989 w kraju i w regionie opisane zostały głównie na podstawie dostępnej literatury przedmiotu ukazującej tak zachodzące po II wojnie światowej zmiany w skali ogólnopolskiej, jak i specyfikę Trójmiasta oraz województwa gdańskiego. W celu uchwycenia atmosfery w regionie wykorzystano także wspomnienia jego mieszkańców odnalezione w GAHM⁶⁰. Przydatne okazały się również akty prawne wpływające na funkcjonowanie państwa, a także wydane drukiem roczniki statystyczne z lat 1945-1989.

Przy opracowaniu zagadnień związanych z uwarunkowaniami wykonywania zawodu nauczyciela prezentowanych w drugim rozdziale niniejszej pracy wykorzystano akty prawne stanowiące oraz regulujące zasady funkcjonowania szkolnictwa zawarte, w kolejno wydawanych po 1945 roku, dziennikach ustawa. Niezbędne do odtworzenia atmosfery oraz przemian zachodzących po wojnie w Trójmieście okazały się wzmiankowane powyżej relacje jego mieszkańców ze zbiorów GAHM, a także pisane wspomnienia Jana Schwarza⁶¹ – jednego z organizatorów kuratorium gdańskiego w 1945

---

⁶⁰ Więcej o Gdańskim Archiwum Historii Mówionej zob. <http://relacje.dziedzictwo-gdansk.pl/o-projekcie>, [dostęp: 2023.12.28].

⁶¹ Nazwisko „Schwarz” zostało spolszczone do wersji „Szwarc” najprawdopodobniej w latach pięćdziesiątych XX wieku.

roku, przechowywane w PBPwG⁶². Z kolei archiwalia przechowywane w AUG w doskonały sposób uzupełniają wiedzę dotyczącą procesu kształcenia nauczycielstwa oraz funkcjonowania w regionie 2 szkół wyższych na których w latach 1945-1989 kształcić mogli się pedagodzy i pedagogżki (WSP w latach 1945-1970 oraz UG po roku 1970).

Dzieje lokalnej administracji szkolnej odtworzono na podstawie zachowanych w APG oraz APGOG źródeł wytworzonych w trakcie funkcjonowania władz oświatowych w latach 1945-1989. Są to materiały powstałe w wyniku bieżącej pracy administracji szkolnej, na których zachowały się m.in. pieczętki nagłówkowe, które pozwalają choćby na prześledzenie zmian nazewnictwa tychże jednostek oraz ich umiejscowienia w strukturach administracji ogólnej. Na dokumentach tych znajdują się także podpisy osób sprawujących funkcje kierownicze, co z kolei pozwala na przeanalizowanie przemian kadrowych zachodzących w poszczególnych latach działalności administracji oświatowej⁶³. Przy opracowaniu tematu wykorzystane zostały także wydawane w omawianym okresie akty prawne odnoszące się bezpośrednio do funkcjonowania administracji szkolnej lub rzutujące na jej działalność w sposób pośredni. Cennym źródłem informacji o formowaniu władz oświatowych w pierwszych powojennych latach były wzmiankowane powyżej wspomnienia J. Schwarza. Są to jednak materiały, które nie pozwalają na dokładne odtworzenie funkcjonowania administracji szkolnej w województwie gdańskim na przestrzeni lat 1945-1989, a jedynie na zarysowanie jej struktur i podstaw działalności, co jednak wydaje się być wystarczające na potrzeby niniejszej pracy skupionej na społeczności nauczycielskiej Trójmiasta.

---

⁶² Pomorska Biblioteka Pedagogiczna im. Macierzy Szkolnej w Gdańsku (PBPwG), *Z walk o oświatę w wyzwolonym Gdańsku. Wspomnienia Delegata Ministra Oświaty na miasto Gdańsk o pierwszych początkach szkolnictwa na Wybrzeżu*, sygn. R 221; PBPwG, *Wspomnienia biograficzne dr Jana Szwarca / dr Jana Schwarza / spisane 28 X 1985 r.*, sygn. R 216.

⁶³ Źródła te zgromadzone zostały w następujących zespołach archiwalnych wchodzących w zasób Archiwum Państwowego w Gdańsku (APG): zespół nr 1178 - Kuratorium Okręgu Szkolnego Gdańskiego w Gdańsku; zespół nr 1189 - Inspektorat Szkolny w Gdańsku (miejski); zespół nr 1280 - Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Gdańsku; zespół nr 1166 - Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Gdańsku; zespół nr 2146 - Urząd Miejski w Gdańsku; zespół nr 1164 - Urząd Wojewódzki Gdański; zespół nr 2384 - Komitet Wojewódzki Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Gdańsku oraz Archiwum Państwowego w Gdańsku Oddział w Gdyni (APGOG): zespół nr 22 - Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Gdyni; zespół nr 28 - Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Sopocie; zespół nr 429 - Urząd Miejski w Gdyni.

Proces tworzenia oraz rozbudowy sieci szkolnej w Trójmieście w latach 1945-1989 opisano również bazując głównie na materiałach władz oświatowych zgromadzonych w AAN (władze centralne⁶⁴) oraz APG i APGOG (władze lokalne: szczebla wojewódzkiego⁶⁵ oraz miejskiego⁶⁶). Pośród dokumentacji tej odnaleźć można różnego rodzaju formularze sprawozdawczo-statystyczne. Na poziomie lokalnym przygotowywane były one przez placówki edukacyjne po zakończeniu danego roku szkolnego i przesyłane do regionalnych władz oświatowych⁶⁷. Następnie w postaci bardziej syntetycznych sprawozdań trafiały one do ministerstwa, gdzie z kolei sporządzano zestawienia zawierające dane z całej Polski. Sprawozdania ze szkół są cennym źródłem informacji o ich funkcjonowaniu, zawierają one także podstawowe dane dotyczące poszczególnych placówek tj. nazwa i adres, które umożliwiają odtworzenie sieci szkolnej w mieście. Przydatne przy badaniu przemian w liczebności szkół oraz uczęszczających do nich uczniów i uczennic oraz zatrudnionych pracowników okazały się także opracowania wydane przez gdański oddział GUS⁶⁸. Nie bez znaczenia pozostały również wydawnictwa jubileuszowe poszczególnych placówek oświatowych działających na terenie Trójmiasta, kroniki szkolne czy wspomnienia osób uczestniczących w procesie odbudowy szkolnictwa po II wojnie światowej.

Przy tworzeniu zaprezentowanej w trzecim rozdziale charakterystyki grupy zawodowej nauczycieli i nauczycielek ponownie sięgnięto po dokumenty wytworzone zarówno przez centralne, jak i lokalne władze oświatowe. Tym razem wykorzystano

---

⁶⁴ Archiwum Akt Nowych (AAN), Zespół nr 283 – Ministerstwo Oświaty w Warszawie; AAN, Zespół nr 2629 – Ministerstwo Oświaty i Wychowania w Warszawie.

⁶⁵ APG, Zespół nr 1178 – Kuratorium Okręgu Szkolnego Gdańskiego w Gdańsku; APG, Zespół nr 1280 – Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Gdańsku (Kuratorium Okręgu Szkolnego).

⁶⁶ APG, Zespół 1189 – Inspektorat Szkolny w Gdańsku (Miejski); APG – Zespół 1166 – Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Gdańsku (Wydział Oświaty - Kuratorium Okręgu Szkolnego).

⁶⁷ A. Siekierska, *Akta Inspektoratu Szkolnego w Gdyni jako źródła do dziejów szkolnictwa powszechnego w pierwszym powojennym dziesięcioleciu*, „Archiwista Polski” 2020, nr 1-2, s. 58.

⁶⁸ *Przekroje terenowe 1945-1965*, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa 1967; *Przegląd statystyczny miasta Gdańska 1945-1950. Uzupełnienia z 1951 roku*, Skoroszyt w zasobie Głównego Urzędu Statystycznego Oddział w Gdańsku; *Rocznik Statystyczny Województwa Gdańskiego* [dalej cyt.: RS WG] 1964, Wojewódzki Urząd Statystyczny w Gdańsku [dalej cyt.: WUSwG] 1965; *Mały Rocznik Statystyczny Polski 1939-1941*, Ministerstwo Informacji i Dokumentacji, Londyn 1941; *Statistical year book of Poland 1947*, Central Statistical Office, Warsaw 1947; *RS WG 1958*, Wydział Statystyki Wojewódzkiej Rady Narodowej w Gdańsku 1958; *RS WG 1959*, Wydział Statystyki Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Gdańsku [dalej cyt.: WS PWRNwG] 1959; *RS WG 1960*, WS PWRNwG 1960; *RS WG 1961*, WS PWRNwG 1962; *RS WG 1962*, WUSwG 1963; *RS WG 1963*, WUSwG 1964; *RS WG 1964*, WUSwG 1965; *RS WG 1966*, WUSwG 1966; *RS WG 1969*, WUSwG 1969; *RS WG 1970*, WUSwG 1970; *RS WG 1971*, WUSwG 1971; *RS WG 1972*, WUSwG 1972; *RS WG 1973*, WUSwG 1973; *RS WG 1974*, WUSwG 1974; *RS WG 1977*, WUSwG 1977; *RS WG 1979*, WUSwG 1979; *RS WG 1981*, WUSwG 1981; *RS WG 1984*, WUSwG 1984; *RS WG 1986*, WUSwG 1986; *RS WG 1989*, WUSwG 1989; *RS WG 1991*, WUSwG 1991; *Statystyka miast i osiedli 1945-1965*, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa 1967.

jednak materiały związane z sytuacją kadrową w szkolnictwie pozwalające na odtworzenie liczebności, poziomu wykształcenia oraz struktury wieku i płci grupy zawodowej nauczycielstwa. Dodatkowo zestawienia sporządzane na poziomie ministerstwa pozwoliły na porównanie danych z regionu z danymi z pozostałych części kraju. Przy analizie sytuacji socjalno-bytowej pedagogów i pedagożek niezbędne okazały się kolejno wydawane, począwszy od 1945 roku, regulacje prawne określające wysokość uposażenia grupy zawodowej nauczycielstwa. Pomocne były także opracowania statystyczne GUS. Natomiast prześledzenie sytuacji mieszkaniowej pracowników szkolnictwa nie byłoby możliwe bez dokumentacji Nauczycielskiej Spółdzielni Mieszkaniowej zgromadzonej w APG⁶⁹.

Badając, opisane w kolejnych rozdziałach (4 do 7), postawy nauczycielek i nauczycieli trójmiejskich szkół sięgnięto do akt różnej proveniencji, wytworzonych zarówno przez instytucje szczebla centralnego, jak i lokalnego. W pierwszej kolejności były to wspomniane już wyżej dokumenty władz oświatowych zgromadzone w archiwach państwowych. Wśród dokumentacji tej odnaleźć można liczne materiały umożliwiające prześledzenie funkcjonowania nauczycieli i nauczycielek w ówczesnych realiach społeczno-politycznych. Pierwszą grupą są dokumenty o charakterze sprawozdawczo-statystycznym, które dostarczają informacji m.in. o liczebności i działalności pedagogów i pedagożek w partii i innych organizacjach czy związkach zawodowych.

Pośród akt wyżej wspomnianych instytucji znajdują się także protokoły z posiedzeń rad pedagogicznych⁷⁰. Protokoły te są źródłem informacji o codziennym funkcjonowaniu szkół. Opisane w nich zostały m.in. problemy towarzyszące procesowi odbudowy placówek oświatowych po wojnie oraz ich funkcjonowanie w okresie późniejszym. Zapisy zawarte na kartach protokołów w deiktyczny sposób odzwierciedlają także atmosferę panującą w ówczesnych szkołach i funkcjonowanie w niej nauczycielstwa. Wśród dokumentacji władz oświatowych zachowały się również protokoły powizytacyjne oraz korespondencja wymieniana pomiędzy przedstawicielami poszczególnych szkół a inspektorami szkolnymi, a także pomiędzy kuratorium

---

⁶⁹ APG, Zespół nr 1598 - Centralny Związek Spółdzielni Budownictwa Mieszkaniowego Oddział w Gdańsku, Jednostki nr 8-11 - plany rzeczowo - finansowe Spółdzielni Nauczycielskiej.

⁷⁰ P. Gołdyn, *Źródła do dziejów szkolnictwa w Polsce w XX wieku. Sprawozdania szkolne - protokoły rad pedagogicznych - kroniki szkolne*, Poznań 2019, s. 74-115.

a władzami ministerialnymi. Jest to materiał bardzo zróżnicowany, jego treść w dużym stopniu zależna była od sytuacji w danej placówce oraz w regionie. W znakomity sposób odzwierciedla on jednak przemiany zachodzące na przestrzeni lat w poszczególnych szkołach, a także w sferze społeczno-politycznej i środowisku w jakim pracowali nauczyciele i nauczycielki⁷¹.

W zasobie wyżej wzmiankowanych archiwów odnaleźć można również materiały wytworzone przez władze partyjno-państwowe. Są to akta komitetów miejskich (w Gdyni, Gdańsku i Sopocie)⁷², wojewódzkich (województwa gdańskiego)⁷³ oraz KC PZPR⁷⁴. W połączeniu z materiałami wchodzącymi w zasób archiwów IPN tj. dokumentacja dotycząca inwigilacji środowiska nauczycielskiego przez organy bezpieczeństwa, raporty omawiające sytuację społeczno-polityczną w regionie czy sprawozdania np. z postępów procesu laicyzacji szkolnictwa, pozwalają one na odtworzenie politycznej atmosfery ówczesnego życia publicznego, pracy w szkolnictwie oraz, co bardzo istotne, postaw grupy zawodowej nauczycielstwa, a zarazem stosunku i poczynań władz wobec pedagogów i pedagożek. Materiałami o dużym znaczeniu są także dokumenty wytworzone przez instytucje nadzorcze np. Najwyższą Izbę Kontroli⁷⁵ czy sprawozdania sporządzane dla GUS⁷⁶.

Cenne okazały się również materiały przechowywane w archiwach zakładowych, które stanowią dopełnienie dokumentacji wchodzącej w zasób archiwów państwowych. Dokumenty zgromadzone w gdyńskim oddziale ZNP pozwoliły na dokładne prześledzenie przemian w liczebności nauczycieli i nauczycielek przynależących do związku oraz podejmowanych inicjatyw i stopnia zaangażowania w nie jego członków. Natomiast, niewykorzystywane dotychczas przez badaczy i badaczki zajmujących się lokalną historią szkolnictwa, dokumenty z zasobu archiwum zakładowego Urzędu Miasta Gdynia dostarczyły danych statystycznych związanych z funkcjonowaniem szkolnictwa oraz zatrudniania pedagogów i pedagożek w placówkach działających na terenie miasta.

---

⁷¹ A. Siekierska, *Akta Inspektoratu Szkolnego ...*, s. 58-59.

⁷² APG, Zespół nr 2610 – Komitet Miejski Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Gdańsku; APGOG, Zespół nr 325 – Komitet Miejski Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Gdyni; APGOG, Zespół nr 334 – Komitet Miejski Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Sopocie.

⁷³ APG, Zespół nr 2384 – Komitet Wojewódzki Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Gdańsku.

⁷⁴ AAN, Zespół nr 1354 – Polska Zjednoczona Partia Robotnicza. Komitet Centralny w Warszawie.

⁷⁵ APG, Zespół nr 1304 – Najwyższa Izba Kontroli Delegatura w Gdańsku, Akta z kontroli szkół i kuratorium.

⁷⁶ APG, Zespół nr 1280 – Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Gdańsku, seria 14.2 Kuratorium Okręgu Szkolnego, sprawozdania GUS.

Dopełnieniem danych statystycznych, a także źródłem dostarczającym informacji stanowiących podstawę porównawczą okazały się materiały GUS Oddział w Gdańsku – roczniki statystyczne wydane na przestrzeni lat 1945-1989⁷⁷.

Z kolei prześledzenie aktywności pedagogów i pedagożek w latach osiemdziesiątych, a także m.in. stopnia ich zaangażowania w działalność opozycyjną możliwe było dzięki materiałom przechowywanym w AKKS⁷⁸, które dotychczas nie były w zasadzie szerzej wykorzystywane w badaniach nad historią oświaty czy grupą zawodową nauczycieli i nauczycielek. Jednym z podstawowych źródeł z zasobu AKKS pozwalającym na zbadanie zaangażowania nauczycieli i nauczycielek trójmiejskich szkół w działalność wolnościową są listy osób, które przystąpiły do „Solidarności” pochodzące z poszczególnych szkół w Gdyni, Sopocie i Gdańsku. W zasobie AKKS w całości zachowały się takie rejestry tylko z gdyńskich szkół⁷⁹. Ewidencja członków „Solidarności” prowadzona była zazwyczaj w zwykłych szkolnych zeszytach, w których zapisywano imię i nazwisko wraz z datą przystąpienia do związku danej osoby. Są to więc źródła pozwalające na ukazanie zaangażowania nauczycielstwa w działalność opozycyjną w ujęciu statystycznym.

Dokumentacja wchodząca w zasób AKKS umożliwia także głębszą analizę działalności pracowników szkolnictwa w „Solidarności” z ujęciem takich aspektów jak motywy przystąpienia do związku czy stopień zaangażowania w tworzenie jego struktur. Przydatne w zbadaniu tych aspektów są materiały z zespołu NSZZ „Solidarność” Region Gdański (zespół nr 7)⁸⁰. W zbiorze tym zgromadzono m.in. dokumentacje regionalnych struktur branżowych, w tym Regionalnej Sekcji OiW. Odnaleźć tam można m.in. „Biuletyny Informacyjne Pracowników Oświaty i Wychowania” z lat 1980-1981, w których pisano o bieżącej pracy sekcji. Ponadto w zespole nr 7 znajdują się komunikaty wydawane przez sekcje, a także dokumenty dotyczące strajku okupacyjnego pracowników oświaty w gdańskim Urzędzie Wojewódzkim z 1980 roku⁸¹.

---

⁷⁷ Zob. przypis nr 68.

⁷⁸ Ł. Grochowski, *Charakterystyka zasobu ...*, s. 25-48.

⁷⁹ AKKS, Zespół nr 130 - Komisja Zakładowa NSZZ „Solidarność” Oświaty i Wychowania w Gdyni.

⁸⁰ AKKS, Zespół nr 7 – NSZZ „Solidarność”. Region Gdański.

⁸¹ Ł. Grochowski, A. Siekierska, *Wybór źródeł Regionalnej Sekcji Oświaty i Wychowania NSZZ „Solidarność” w Gdańsku z zasobu Archiwum Historycznego Komisji Krajowej NSZZ „Solidarność”*, [w:] *Nauczyciele polscy ...*, s. 233-280.

Badając aktywność nauczycieli i nauczycielek z Trójmiasta zapoznano się także z dokumentacją wytworzoną przez centralne struktury związku. Materiały dotyczące oświaty odnaleziono w zespole nr 1 - MKS⁸² oraz zespole nr 3 - Krajowa Komisja Porozumiewawcza i Krajowa Komisja NSZZ „Solidarność”⁸³. W pierwszym spośród wymienionych zbiorów znajdują się m.in. wykazy poparcia dla MKS nadsyłane z różnych zakładów pracy, w tym także z trójmiejskich szkół. Z kolei w skład zespołu nr 3 wchodzi dokumentacja z Krajowej Komisji Porozumiewawczej oraz Krajowej Sekcji Pracowników OiW, w pracę których zaangażowani byli również nauczyciele i nauczycielki z Trójmiasta.

Ponadto w zbiorach AKKS znajdują się wydawnictwa ukazujące się poza cenzurą (tzw. bibuła)⁸⁴. Pośród nich odnaleziono także tytuły redagowane i kolportowane przez środowisko oświatowe Trójmiasta. Były to np. „Kontakty”, prowadzone początkowo przez Krystynę Trybusiewicz-Pieńkowską – nauczycielkę z Gdańska czy „Wiatr od Morza”. Uzupełnieniem powyższych materiałów są wchodzące w zasób archiwum IPN spuścizny nauczycielek i nauczycieli będących działaczami „Solidarności” np. Zofii Madej, która w 1980 roku aktywnie uczestniczyła w tworzeniu struktur NSZZ „Solidarność” Nauczycieli i Pracowników Placówek Oświatowo-Wychowawczych⁸⁵.

W celu uzyskania pełnego oglądu sięgnięto także do materiałów związanych z zakreślonym powyżej zagadnieniem, zgromadzonych w archiwach społecznych, gdzie przeprowadzono kwerendę *online*, korzystając z dostępnych w Internecie inwentarzy i opisów. W *Open Society Archives* - instytucji gromadzącej materiały związane z komunizmem, zimną wojną oraz prawami człowieka część zbiorów dostępna była na stronie internetowej instytucji, natomiast pozostałe z wybranych materiałów przesłane zostały do autorki niniejszej pracy drogą mailową w formie skanów. Są to pojedyncze czasopisma i broszury wydawane przez środowisko związane z „Solidarnością”. Następnie zapoznano się z częścią zbiorów Archiwum *Helveto-Polonicum* z siedzibą w Szwajcarii, która dostępna jest na stronie internetowej instytucji. Jest to zbiór materiałów dotyczących „Solidarności” zawierający książki, broszury, ulotki, plakaty,

---

⁸² AKKS, Zespół nr 1 – Międzyzakładowy Komitet Strajkowy w Gdańsku.

⁸³ AKKS, Zespół nr 3 - Krajowa Komisja Porozumiewawcza i Komisja Krajowa NSZZ "Solidarność" w Gdańsku.

⁸⁴ AKKS, Zespół nr 74 - Kolekcja publikacji seryjnych i wydawnictw niezależnych.

⁸⁵ Oddziałowe Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Gdańsku (AIPN Gd.), Zespół 696 – Kolekcja Zofii Madej.

karty pocztowe, znaczki, banknoty, czasopisma, zdjęcia czy przypinki⁸⁶. Jednak zgromadzone w tychże archiwach zbiory nie są bezpośrednio związane ze szkolnictwem, a stanowią jedynie materiał pomocniczy, pozwalający na odtworzenie ogólnej sytuacji społeczno-politycznej lat osiemdziesiątych XX wieku. Wymienione powyżej materiały to w większości czasopisma drugiego obiegu, których kolejne egzemplarze odnaleźć można w zasobach innych archiwów np. AKKS, stąd nie zostały one właściwie wykorzystane w niniejszej pracy.

Niezwykle cenne, zwłaszcza do odtworzenia atmosfery i relacji międzyludzkich w okresie tużpowojennym okazały się przywoływane już w tekście wspomnienia zgromadzone w GAHM. Są to relacje dające różnorodną perspektywę na zachodzące po 1945 roku zmiany społeczne w Gdańsku, Gdyni czy Sopocie, bowiem wśród rozmówców znajdowały się zarówno osoby które zamieszkiwały te tereny przed 1939 rokiem, jak i ludności, która z różnych powodów przybyła tutaj po wojnie. Większość z opowiadających swoją historię w okresie którego dotyczą badania, była w wieku szkolnym, co sprawiło, że relacje te okazały się także cennym źródłem wiedzy o ówczesnych realiach szkolnych. W pracy wykorzystano także notacje zgromadzone w zasobie ECS. Są to relacje Anny Mydlarskiej oraz Andrzeja Duffka, a także źródło audiowizualne, jakim są nagrania przemówień Romana Lewtaka, jednego z liderów oświatowej „Solidarności”, wygłoszone na zakończenie strajku z listopada 1980 roku oraz 8 czerwca 1981 roku na zjeździe francuskich związków zawodowych.

Jako źródła wykorzystano także wywołane przez autorkę podczas wywiadów pogłębionych, relacje 17 respondentów, zarówno nauczycieli i nauczycielek związanych z Trójmiastem w okresie PRL, jak i ówczesnej młodzieży, która wspominała uczących ją pedagogów i pedagożki z tamtych czasów. Na włączenie do badań wychowanków zdecydowano się ze względu na fakt, iż relacje uczniów pozwalają na uzyskanie dodatkowej perspektywy, z jakiej spojrzyć można na pracę nauczycielstwa w czasie rządów niedemokratycznych. Ponadto do kilku osób (łącznie 25), które z różnych powodów nie miały możliwość bądź chęci odbycia osobistej rozmowy wysłano kwestionariusz z pytaniami, który był także podstawą scenariusza rozmów prowadzonych

---

⁸⁶ Część zasobu Archiwum *Helveto-Polonicum* nie jest jeszcze opracowana, co sprawia, że wgląd do niej uzyskać można tylko podczas osobistej wizyty w placówce. Po rozmowie z prowadzącym wspomniane archiwum autorka nie zdecydowała się jednak na osobistą wizytę w placówce ze względu na fakt, iż zgromadzone w niej zbiory nie są bezpośrednio związane ze szkolnictwem.

podczas wywiadów pogłębionych. Nadesłane odpowiedzi, zapewne ze względu na niewerbalną formę wypowiedzi, okazały się bardzo lakoniczne i stąd były przydatne do prowadzonych badań jedynie w bardzo niewielkim stopniu.

Jak widać w wymienionych wyżej archiwach i instytucjach odnaleźć można różnorodne materiały pozwalające na zbadanie społeczności nauczycielstwa trójmiejskich szkół oraz jej działalności w latach 1945-1989. Są to m.in. dokumenty o charakterze sprawozdawczo-statystycznym (dokumenty z archiwów państwowych: lokalnych i centralnych oraz z GUS), materiały które umożliwiają poznanie struktur oraz zakresu działalności związków zawodowych nauczycielstwa tj. ZNP czy „Solidarności” oświaty oraz zaangażowania w tę działalność nauczycielstwa (zbiory AKKS, ZNPOwG, a także archiwów państwowych oraz IPN) czy materiały po analizie których można stosunek ówczesnych władz do opisywanej grupy zawodowej (materiały z archiwów państwowych, IPN oraz AKKS). Uzupełniająco wykorzystano także różnorodne i rozproszone materiały z archiwów społecznych, muzeów oraz bibliotek. Dywersyfikacja źródeł pozwoliła na uzyskanie dość pełnego i wielostronnego obrazu funkcjonowania ówczesnych szkół oraz odtworzenie realiów w jakich pracowali nauczyciele i nauczycielki.

Przy omawianiu bazy źródłowej nie sposób nie wspomnieć także o problemach i dylematach jakie rodzi praca z poszczególnymi typami wyżej opisanych źródeł. Pierwszym z nich jest utrudniony dostęp do materiałów. Wiele ze szkół nie przekazało bowiem swojej dokumentacji do odpowiednich archiwów państwowych, a prowadzący placówki oświatowe często bywają niechętni udostępnianiu zgromadzonych w ich gmachach archiwaliów. Wynika to zazwyczaj z obawy przed złamaniem przepisów dotyczących ochrony danych osobowych bądź po prostu braku czasu na zaangażowanie się w dodatkową pracę, jakiej wymaga przygotowanie dokumentów do ich udostępnienia.

Zaznaczyć jednak należy, iż poszczególne placówki oświatowe w trakcie swojej działalności podlegały zwierzchnictwu lokalnych władz oświatowych, przed którymi składały sprawozdania i przekazywały inne materiały związane z różnymi aspektami swojej bieżącej działalności. Materiały lokalnych władz oświatowych, zarówno szczebla miejskiego, jaki i wojewódzkiego z terenu Trójmiasta zachowały się w zasobie APG i APGOG (o czym wspomniano już powyżej) co w zasadzie, w kontekście podjętego

tematu, rozwiązuje problem z niemożnością uzyskania wglądu w dokumenty archiwalne przechowywane cały czas w placówkach oświatowych⁸⁷.

Krytycznego namysłu wymagają także kwestie fragmentaryczności, reprezentatywności oraz wiarygodności wykorzystanych źródeł. Wśród dokumentacji lokalnych władz czuwających nad funkcjonowaniem szkół najstarsze materiały stanowią akta kuratoriów oświaty i inspektoratów szkolnych, które obejmują lata 1945-1950. Kończącą cezurę stanowi tutaj rok kiedy przystąpiono do reorganizacji administracji państwowej. Na mocy ustawy o terenowych organach jednolitej władzy państwowej⁸⁸, zlikwidowano samorząd terytorialny oraz urzędy niezespolonej administracji państwowej, w tym inspektoraty szkolne oraz kuratoria. Kompetencje inspektoratów szkolnych przekazane zostały wówczas nowo utworzonym wydziałom oświaty MRN, a kompetencje kuratoriów analogicznie wydziałom oświaty WRN. Sprawilo to, że władze oświatowe poddane zostały jeszcze większej kontroli politycznej.

Upolitycznienie to znajduje swoje odzwierciedlenie w zachowanych materiałach archiwalnych, które po roku 1950 w szerszym zakresie poruszają, prócz spraw związanych z dydaktyką i procesem nauczania, także te związane z ideologią i ogólnym postępowaniem pedagogów i pedagożek. W kontekście tematu podjętego w niniejszej pracy taki stan rzeczy uznać można nawet za pozytywny. Materiały te sięgają jednak tylko do roku 1975, tj. do czasu w którym przeprowadzono reformę administracji państwowej, w konsekwencji której wydziały oświaty przeszły pod jurysdykcję urzędów wojewódzkich/miejskich. Dostępne w archiwach dokumenty władz oświatowych wytworzone po tej dacie są zbiorami niezwykle skąpymi. Z czasu istnienia Wydziału Oświaty i Wychowania przy Urzędzie Miejskim w Gdańsku zachowała się jedynie dokumentacja szczątkowa – 5 jednostek archiwalnych⁸⁹. Natomiast w zbiorze dokumentów z Urzędu Miejskiego w Gdyni oraz Sopocie nie ma w ogóle dokumentacji pochodzącej z wydziałów oświaty i wychowania z omawianego okresu⁹⁰.

Taki stan zachowania materiałów archiwalnych wytworzonych w toku działalności lokalnych władz oświatowych stanowi pewną przeszkodę w pełnym

---

⁸⁷ Brak dostępu do tychże materiałów stanowi największy problem w przypadku podjęcia tematu wymagającego szczegółowego odtworzenia historii działalności poszczególnych szkół.

⁸⁸ Ustawa z dnia 20 marca 1950 r. o terenowych organach jednolitej władzy państwowej (Dz.U. 1950 nr 14 poz. 130).

⁸⁹ APG, Zespół nr 2146 - Urząd Miejski w Gdańsku, seria 6 Wydział Oświaty i Wychowania, jednostki nr 63-67.

⁹⁰ APGOG, Zespół nr 429 - Urząd Miejski w Gdyni; APGOG, Zespół nr 666 - Urząd Miejski w Sopocie.

odtworzeniu funkcjonowania szkół po 1975 roku i znajduje swoje odzwierciedlenie w zakresie chronologicznym wielu powstałych dotychczas prac naukowych omawiających funkcjonowanie szkolnictwa na danym obszarze⁹¹. W przypadku badań skupionych na grupie zawodowej nauczycielek i nauczycieli oraz ich postawach uzupełnieniem bazy źródłowej z drugiej połowy lat siedemdziesiątych oraz lat osiemdziesiątych okazują się materiały centralnych władz oświatowych, jak również władz partyjno-państwowych KC, KW oraz KM PZPR, a także dokumentacja i drugoobiegowe czasopisma powstające w strukturach „Solidarności” nauczycielskiej czy materiały z archiwów społecznych i bibliotek, pozwalające na odtworzenie działalności i postaw nauczycielstwa.

W zasadzie niemożliwe do zebrania okazały się szczegółowe dane biograficzne wszystkich przedstawicieli i przedstawicielek badanej grupy zawodowej. Wynika to poniekąd z jej liczebność, ale przede wszystkim z braku zachowanych źródeł, które w szczegółowy sposób odzwierciedlałyby życiorysy wszystkich pojedynczych pedagogów i pedagożek. Jednak zebrany materiał źródłowy, co dowiedziono powyżej, jest wystarczający do stworzenia portretu zbiorowego badanej grupy zawodowej nauczycieli i nauczycielek i ukazania zachodzących wewnątrz niej zjawisk i trendów.

Praca z wyżej opisaną dokumentacją wymaga także zaznajomienia się z historią społeczną, gospodarczą, jak i zastosowania krytycznego aparatu badawczego, które umożliwiają weryfikację jej wiarygodności. Uwagę zwrócić należy przede wszystkim na wytwórcę dokumentacji, cel jej powstania, charakter (państwowa, prywatna, do użytku wewnętrznego itp.) oraz dostępność danych, jakimi mógł dysponować wytwórca. Są to elementy szczególnie ważne przy pracy z różnego rodzaju sprawozdaniami i raportami. Innym elementem utrudniającym weryfikację wiarygodności zawartych we wspomnianych materiałach danych jest brak jasno określonego sposobu ich gromadzenia oraz często występujący nieprecyzyjny opis kategorii. Pomocna przy sprawdzaniu autentyczności poszczególnych dokumentów jest triangulacja i porównywanie zawartych w nich informacji.

Wykorzystana w niniejszej pracy dokumentacja to w dużej mierze akta wytworzone przez organy władzy komunistycznej, co często budzi wątpliwości zarówno co do ich wiarygodności, jak i jednostronności. Pamiętać jednak należy, że dokumenty te

---

⁹¹ Publikacje te, głównie prace doktorskie, wymienione zostały w przypisie nr 1 niniejszej pracy.

miały służyć bieżącemu funkcjonowaniu państwa i nie były tworzone z myślą o ich upublicznieniu. Stąd zdaniem autorki zapoznanie się ze strukturami państwowymi oraz sposobem ich funkcjonowania w okresie PRL pozwala na uznanie tychże materiałów archiwalnych za użyteczne do badań zakreślonego powyżej fragmentu rzeczywistości społecznej. Z kolei budząca sceptycyzm jednostronność odzwierciedla ówczesną sytuację polityczno-społeczną i dominację monopartii w niemalże każdym aspekcie funkcjonowania państwa⁹².

Uzupełnienie dla wykorzystanej dokumentacji papierowej stanowią opowieści świadków historii, zarówno w postaci wspomnień pisanych, jak i relacji ustnych (w tym wywołanych). Są to materiały, które w niniejszej pracy potraktowano jako źródła pomocnicze, mające stanowić swego rodzaju komentarz, spojrzenie z perspektywy oddolnej „zwykłego człowieka” na wydarzenia odtworzone na podstawie dokumentacji archiwalnej. W dotychczas opublikowanych wspomnieniach i pamiętnikach będących często efektem końcowym konkursów organizowanych, zwłaszcza w latach sześćdziesiątych i siedemdziesiątych, przez socjologów/socjolożki nie odnaleziono przydatnych do badanego tematu relacji nauczycieli czy nauczycielek z Trójmiasta. Materiały ten stanowią jednak źródło do badań porównawczych i dają ogólny ogląd na specyfikę pracy nauczycielstwa po II wojnie światowej⁹³.

Zastosowana w pracy metodologia i terminologia

W celu zrekonstruowania przeszłych procesów i wydarzeń oraz wyjaśnienia i interpretacji faktów związanych z przedmiotem badań zastosowana została metodologia badań historycznych. Pierwszym etapem była heurystyka, polegająca na wyszukaniu i zgromadzeniu potrzebnego do badań materiału. W przypadku niniejszej pracy były to głównie źródła pisane, stanowiące w zdecydowanej większości nowy, dotychczas niepublikowany materiał. Następnym krokiem była zewnętrzna i wewnętrzna krytyka źródeł, a w dalszej kolejności analiza zebranego materiału.

---

⁹² K. Zawadka, *Komitet Wojewódzki PZPR w Lublinie 1948-1956. Struktura - ludzie - mechanizm funkcjonowania*, Warszawa 2014, s. 11 cyt. za. K. Kaliszuk, *Nie ma sytuacji beznadziejnych. Komitet Wojewódzki PZPR w Gdańsku w latach 1956-1959*, Gdańsk 2023, s. 23.

⁹³ *Na przełomie. Wspomnienia nauczycieli i uczniów z lat 1944–1956*, wybór i oprac. E.C. Król, M. Walczak, Warszawa 1994; *Pożegnanie ze szkołą. Spojrzenie wstecz nauczyciela emeryta*, wybór i oprac. W. Chmielewski, S. Mauersberg, M. Walczak, Piotrków Trybunalski 2012; W. Chmielewski, *Obraz nauczyciela ....*

Podstawowymi metodami pozwalającymi na ustalenie faktów historycznych, które wykorzystane zostały przy prowadzonych na potrzebę niniejszej pracy badaniach, była indukcja oraz dedukcja – czyli metoda bezpośredniego i pośredniego ustalania faktów. Ponadto zastosowana została także metoda porównawcza, w której płaszczyzną porównań były inne regiony Polski. Metoda ta pozwoliła na wykrycie podobieństw i różnic badanych postaw i procesów na obszarze całego kraju. Wykorzystana została także metoda filologiczna (leksykalna), rozumiana tutaj jako metoda odczytywania oraz interpretacji znaczenia języka, która umożliwiła zbadanie wydawanych przez nauczycielstwo pism drugiego obiegu oraz specyficznego języka używanego w komunistycznej propagandzie.

Prócz zaprezentowanych powyżej metod jakościowych w badaniach wykorzystano także metodę ilościową tj. metodę statystyczną, która pozwoliła na scharakteryzowanie grupy nauczycielek i nauczycieli trójmiejskich szkół podstawowych i średnich m.in. pod względem struktury wieku, płci czy poziomu wykształcenia, a także na określenie odsetka pedagogów i pedagożek przynależących do poszczególnych organizacji, związków zawodowych czy partii politycznych. Analiza statystyczna posłużyła także jako metoda pozwalająca na zbadanie sytuacji socjalno-bytowej grupy zawodowej nauczycielstwa, w tym głównie wysokości otrzymywanego przez nich uposażenia.

Pełne zrozumienie oraz ukazanie powyżej zarysowanego tematu z zakresu historii społecznej wymagają również sięgnięcia po metody badań wykorzystywane w innych naukach, głównie społecznych. W niniejszej pracy pomocniczo posłużono się metodami stosowanymi w socjologii, które pozwoliły na uwzględnienie społecznego i kulturowego otoczenia, kształtującego postawy społeczne. użytą w niniejszej pracy metodą badawczą z tej dyscypliny wykorzystaną do zebrania wspomnień świadków historii – osób powiązanych z życiem szkoły w okresie PRL – był tzw. wywiad pogłębiony, który umożliwia respondentom pełne wyrażenie swoich odczuć, przekonań czy wyjaśnienie motywów postępowania⁹⁴. Wszyscy respondenci odpowiadają jednak na te same pytania, z wyjątkiem pytań szczegółowych dotyczących działalności danej osoby, co umożliwia zarówno jakościową, jak i ilościową analizę zebranego materiału. Przygotowany na

---

⁹⁴ R. Miński, *Wywiad pogłębiony jako technika badawcza. Możliwości wykorzystania IDI w badaniach ewaluacyjnych*, „Przegląd Socjologii Jakościowej” 2017, t. XIII, nr 3, s. 30-51.

potrzeby badań kwestionariusz składał się z 13 pytań, z czego pierwsze 2 dotyczyły danych personalnych oraz przebiegu kariery zawodowej, a w przypadku uczniów /uczennic przebiegu procesu kształcenia. Natomiast kolejne pytania związane były z wpływem sytuacji społeczno-politycznej na funkcjonowanie szkolnictwa oraz pracę nauczycielstwa.

Wywiad pogłębiony nie stanowi typowego źródła wykorzystywanego w badaniach historycznych. Jednak włączenie źródeł narracyjnych i sięganie po metody badawcze typowe dla innych dyscyplin naukowych jest obecnie powszechnie uznaną praktyką, która przynosi liczne korzyści. Przy pracy z tego typu źródłami świadomym trzeba być jednak zarówno możliwości, jak i trudności jakie stwarzają. Niewątpliwie relacje świadków historii pozwalają na zbadanie nie tylko faktów historycznych, ale także tego co reprezentanci i reprezentantki danej społeczności czy grupy zawodowej planowali, w co wierzyli czy jakie przyświecały im ideały. Niezwykle trafnie ujął to uznany badacz *oral history* Alessandro Portelli, stwierdzając, iż „Źródła oralne mogą niewiele wnieść do tego, co już wiemy, na przykład o materialnych kosztach strajku, poniesionych przez robotników, ale mówią nam sporo o kosztach psychologicznych”⁹⁵. Spojrzenie takie zdaje się szczególnie cenne w badaniach nad postawami danej grupy społecznej czy zawodowej. Inną, ważną korzyścią płynącą z wykorzystania źródeł historii mówionej w badaniach jest fakt, iż ukazują one niejako drugą perspektywę różnych wydarzeń, pozwalając na ich zobiektywizowanie i dostrzeżenie szerszego spektrum towarzyszących im uwarunkowań. Dla zobrazowania podać można, iż badając strajk odbywający się w ustroju komunistycznym zazwyczaj widzimy go jedynie z perspektywy źródeł pisanych wytworzonych przez ówczesne władze lub przekazów kontrolowanej przez nie prasy czy innych mediów, źródła oralne pozwalają natomiast, jak zauważył przywoływany już powyżej A. Portelli, „zrównoważyć domniemane zafałszowanie tych przekazów”⁹⁶.

Wykorzystanie w badaniach historycznych relacji ustnych niesie za sobą także pewne trudności. Podstawową z nich jest ocena ich wiarygodności oraz oddzielenie wspomnień narratora/narratorki od tzw. pamięci społecznej (zbiorowej). Pod uwagę wziąć należy także dystans czasowy, dzielący osobę opowiadającą od danych zdarzeń,

---

⁹⁵ A. Portelli, *Co stanowi o odmienności historii mówionej*, „Wrocławski Rocznik Historii Mówionej” 2018 (wydanie specjalne), s. 30.

⁹⁶ Tamże, s. 36.

który często sprawia, że ich opis ulega pewnym zniekształceniom. Innym wymagającym namysłu zagadnieniem jest reprezentatywność jednostkowych wspomnień świadków historii. Wywiad pogłębiony zalicza się jednak do jakościowych metod badań naukowych i choć, pozostaje materiałem subiektywnym, jego wykorzystanie w badaniach historycznych w połączeniu z obrazem rzeczywistości wyłaniającym się ze źródeł pisanych (tradycyjnie wykorzystywanych przez historyków i historyczki) pozwala na stworzenie możliwie pełnego ujęcia badanego zagadnienia. Ponadto poszczególne relacje świadków historii składają się na niejednorodny obraz rzeczywistości, ukazując, iż od wyłaniających się z badań ilościowych trendów były także odstępstwa.

Reasumując, wywiad pogłębiony, choć nadal uznawany za nietypową dla historii metodę badawczą, może być z powodzeniem wykorzystywany w badaniach prowadzonych przez historyków i historyczki. W niniejszej pracy skupionej na analizie postaw nauczycieli i nauczycielek oraz kształtujących je czynników okazał się on szczególnie cenny ze względu na możliwość uchwycenia indywidualnej perspektywy rozmówców i rozmówczyń, pozwalającej na odtworzenie zróżnicowanego spektrum motywacji i uwarunkowań skłaniających poszczególne osoby do okazania danej postawy.

Przydatna w prowadzeniu badań nad zakreślonym w temacie zagadnieniem okazała się także wiedza z zakresu archiwistyki, która dostarczyła m.in. informacji o sposobie wytwarzania, przechowywania, opracowywania, ewidencjonowania i udostępniania źródeł archiwalnych, który warunkuje charakter materiału źródłowego poddanego analizie, co w konsekwencji pozwoliło na dotarcie do większej ilości materiału badawczego i jego lepsze zrozumienie.

Wyjaśnienia i uszczegółowienia wymaga także przyjęta w niniejszej pracy definicja postaw oraz metodologia związana z ich badaniem. Jedną z prostszych definicji słowa postawa odnaleźć można w Słowniku Języka Polskiego PWN, w którym podano, że jest to „stosunek człowieka do życia lub do pewnych zjawisk, wyrażający jego poglądy; też: sposób postępowania lub zachowania wobec określonych zjawisk, zdarzeń lub w stosunku do ludzi”⁹⁷. Bardziej obszerne, uwzględniające szerszą gamę czynników definicje postaw skonstruowali badacze i badaczki reprezentujący nauki społeczne (głównie socjologię). Jako jedni z pierwszych próby zdefiniowania tego pojęcia podjęli

---

⁹⁷ Hasło: *postawa*, Słownik Języka Polskiego PWN, <https://sjp.pwn.pl/sjp/postawa;2505851.html>, [dostęp: 2023.12.01].

się Florian Znaniecki oraz William Thomas badający po I wojnie światowej emigrantów pochodzenia chłopskiego w Stanach Zjednoczonych⁹⁸. Postawę rozumieli oni jako „subiektywną dążność do działania”⁹⁹.

Wśród powstałych dotychczas definicji wyróżnić można dwa główne nurty. Przedstawiciele pierwszego z nich uznają, iż postawy odnoszą się do zachowań ludzkich charakteryzujących się pewną stałością. Do zwolenników tego ujęcia na gruncie polskim należą m.in. Tadeusz Mądrzycki, Mirosława Marody, Stanisław Mika czy Stefan Nowak. Ostatni z nich proponuje następującą definicję omawianego terminu:

Postawą pewnego człowieka wobec pewnego przedmiotu jest ogół względnie trwałych dyspozycji do oceniania tego przedmiotu i emocjonalnego nań reagowania oraz ewentualnie towarzyszących tym emocjonalno-oceniającym dyspozycjom względnie trwałych przekonań o naturze i własnościach tego przedmiotu i względnie trwałych dyspozycji do zachowania się wobec tego przedmiotu¹⁰⁰.

Z kolei drugą grupę stanowią badacze i badaczki optujący za tym, iż postawy są konstrukcjami tymczasowymi, tworzonymi na potrzebę oceny jakiegoś zjawiska. Gerd Böhner i Michael Wanke w książce pt. „Postawy i zmiany postaw” twierdzą, iż:

[...] ludzie nie wyszukują w pamięci wprowadzonej do niej uprzednio postawy, lecz generują wartościującą ocenę na podstawie informacji, które w danej sytuacji przychodzą im na myśl¹⁰¹.

Ujęcie takie w kontekście badań postaw nauczycielek i nauczycieli w okresie powojennym, kiedy na ziemiach polskich zachodziły często niewystępujące dotąd zjawiska i procesy w sferze społecznej, politycznej i ekonomicznej uznać należy za bardziej stosowne i zasadne, stąd też przyjęte zostało ono w niniejszej pracy.

Kolejnym krokiem po zdefiniowaniu pojęcia postawy, jest ich sklasyfikowanie. Badacze i badaczki stosunku społeczeństwa wobec zmieniającej się rzeczywistości okresu PRL w swoich pracach najczęściej wyróżniają 3 typy postaw, charakteryzując je

---

⁹⁸ W.I. Thomas, F. Znaniecki, *Chłop polski w Europie i Ameryce*, t. 1-5, Warszawa 1976; T. Ferenc, *William I. Thomas i Florian Znaniecki. Czego uczą nas prekursorzy badań nad emigracją?*, „Kultura Współczesna” 2018, nr 100, s. 51-64.

⁹⁹ E. Hałas, *Znaczenia i wartości społeczne o socjologii Floriana Znanieckiego*, Lublin 1991, s. 28.

¹⁰⁰ S. Nowak, *Pojęcie postaw w teoriach i stosowanych badaniach społecznych*, [w:] *Teorie postaw*, red. S. Nowak, Warszawa 1973, s. 21.

¹⁰¹ G. Böner, M. Wanke, *Postawy i zmiana postaw*, Gdańsk 2004, s. 18.

poprzez stosunek pozytywny, neutralny lub negatywny danej osoby do danego zjawiska/rzeczy. Badaczki i badacze używali dotychczas różnych nazw cechujących postawy społeczne wobec rzeczywistości PRL. Wśród pojęć stosowanych do określenia pozytywnego stosunku odnaleźć można: zaangażowanie, akceptację. Z kolei postawy ukazujące negatywny stosunek do badanego zjawiska najczęściej określane są jako: sprzeciw, opór, niepokorność, kontestacja, opozycja. W trzeciej grupie odnoszącej się do neutralnego stosunku odnaleźć można nazwy tj.: przystosowanie, akceptacja, bierność czy po prostu neutralność.

Na potrzeby niniejszej analizy dokonano typologizacji postaw nauczycielek i nauczycieli trójmiejskich szkół dzieląc je na powyżej wspomniane 3 grupy, do których zastosowano następujące określenia: kontestacja¹⁰², neutralność¹⁰³ oraz akceptacja¹⁰⁴. Kontestacja rozumiana jest tutaj jako kwestionowanie, zwłaszcza publiczne, wartości i norm obowiązujących w życiu społecznym czy politycznym. Poprzez neutralność autorka rozumie niewyrażanie ocen ani emocji lub też nieopowiadanie się za żadną ze stron w sporze, a poprzez akceptację formalną zgodę na coś. Pojęcia te wydają się być najbardziej adekwatne w kontekście wielopłaszczyznowości postaw przyjmowanych przez pedagogów i pedagożki. Brak aprobaty dla zachodzących w kraju przemian społeczno-politycznych przejawiać mógł się zarówno przez działalność w legalnej bądź nielegalnej opozycji, opór społeczny, jak i wszelkie inne formy kwestionowania narzuconego systemu politycznego i ideologii, zarówno werbalne i niewerbalne, stąd najbardziej odpowiednie wydaje się określenie ich mianem postawy kontestacyjnej¹⁰⁵. Natomiast kwalifikowanie postaw neutralnych wobec zachodzących w kraju zmian jako przejaw przyjęcia tzw. strategii przystosowania wydaje się być nie do końca słuszne, zważywszy na fakt, iż niekiedy, choć rzadko, bywały one po prostu wyrazem indyferentyzmu. W związku z tym bardziej adekwatne wydaje się pojęcie neutralność, mieszczące w sobie szersze spektrum motywów przyjęcia takiej postawy. Podobnie akceptacja zdaje się być pojęciem trafnie definiującym różne przejawy poparcia systemu. W niektórych (choć bardzo nielicznych) przypadkach mógł to być wyraz faktycznego

---

¹⁰² Hasło: *kontestacja*, Słownik Języka Polskiego [dalej cyt.: SJP] PWN, <https://sjp.pwn.pl/slowniki/kontestacja.html>, [dostęp: 2023.12.21].

¹⁰³ Hasło: *neutralny*, SJP PWN, <https://sjp.pwn.pl/slowniki/neutralny.html>, [dostęp: 2023.12.21].

¹⁰⁴ Hasło: *akceptacja*, SJP PWN, <https://sjp.pwn.pl/szukaj/akceptacja.html>, [dostęp: 2023.12.21].

¹⁰⁵ M. Świącicka, *Kilka uwag lingwisty o kontestacji*, [w:] *Dyskurs publiczny w praktykach społecznej kontestacji*, red. J. Golinowski, A. Kaszkur, Bydgoszcz 2014, s. 13-22.

zaangażowania i wiary w ideologię oraz tworzenie ustroju komunistycznego. W większość jednak motywowana była ona chęcią uzyskania różnego rodzaju profitów (najczęściej płynących z okazania aprobaty wobec panującego systemu rządów). Niezwykle trafnie oddające ducha tej postawy określenie użyła H. Świda-Ziemia, nazywając ją „udziałem w kreacji systemu”.

Podkreślić należy także, iż przyjęcie danej postawy miało wiele źródeł począwszy od pochodzenia środowiskowego, ścieżki edukacji, przebiegu kariery zawodowej, poprzez indywidualne losy i przeżycia wojenne danej osoby, na sytuacji osobistej w okresie powojennym kończąc. Z kolei na dalszą ewolucję postaw nauczycieli i nauczycielek na przestrzeni lat wpływały przełomowe wydarzenia polityczno-społeczne, a co za tym idzie zmieniające się możliwości działania, jak choćby dopuszczalność udziału w legalnej opozycji (istniejącej tylko w początkowym i schyłkowym okresie PRL), a także zmiany pokoleniowe (zarówno zmiana pokoleń nauczycieli i nauczycielek uczących w szkole, jak i zmiana pokoleń młodzieży uczęszczającej do placówek edukacyjnych), które, co nieuniknione, wzajemnie na siebie wpływały¹⁰⁶. Zaznaczyć trzeba, iż przyjęcie którejś z opisanych postaw niekoniecznie musiało iść w parze z wewnętrznymi przekonaniem czy wartościami danej osoby.

W niniejszej pracy postawy nauczycielek i nauczycieli trójmiejskich szkół wobec zachodzących w latach 1945-1989 przemian społecznych, politycznych i gospodarczych zaprezentowane zostały w ujęciu ilościowym i jakościowym. Na pozytywy wpływające z takiego ujęcia badań historycznych wskazywała choćby prowadząca rozważania nad metodologią badań humanistycznych (historycznych) Ewa Domańska:

Chodzi o ponowne przerzucenie pomostu pomiędzy teorią (historii) i praktyką badawczą. Takie podejście oferuje sposób postępowania badawczego, który można określić jako wertrykalno-horyzontalny, tj. łączący erudycyjną, rozległą wiedzę potrzebną do badania porównań (poziomość) z głębią badań przypadków (pionowość). Poprzez perspektywę porównawczą podejście takie chroni badanie przypadków od zarzutów o redukcjonizm, z kolei głęboka analiza *case studies* chroni perspektywę porównawczą przed zarzutem o nieuprawnione generalizacje i powierzchowność¹⁰⁷

---

¹⁰⁶ Kształtujące się wraz z przemianami politycznymi i społecznymi pokolenia okresu PRL doskonale opisała i scharakteryzowała H. Świda-Ziemia, zob. H. Świda-Ziemia, *Młodzież PRL. Portrety pokoleń w kontekście historii*, Kraków 2010.

¹⁰⁷ E. Domańska, *Jakiej metodologii potrzebuje współczesna humanistyka?*, „Teksty Drugie” 2010, nr 1-2, s. 53-54.

Wspomnieć należy jednak, iż badania nad zakreślonym zagadnieniem wiążą się także z pewnymi trudnościami. Podstawową z nich jest niemożność uchwycenia i statystycznego przedstawienia pełnego spektrum postaw przyjmowanych przez nauczycieli i nauczycielki, będąca konsekwencją ograniczeń wynikających z charakteru dostępnych źródeł. Choć ówczesna władz z dużą pilnością przyglądała się poczynaniom pedagogów i pedagożek, nie była w stanie odnotować i zarejestrować postawy każdego z osobna. Tak o dylematach związanych z tego typu badaniami pisał Jerzy Jedlicki, historyk zajmujący się przez wiele lat postawami inteligencji polskiej w XIX wieku:

Sądzę [...], że nie warto nadmiernie trapić się o to, że brak nam w źródłach miary dla oceny reprezentatywności tych czy innych opinii i postaw: historyk nigdy nie sprosta pod tym względem metodologicznym standardom współczesnych nauk społecznych. Wszelako sam opis konfliktów wartości i wyjaśnianie dramatycznych rozszczepeń narodowej kultury zdaje się bardziej obiecującym zajęciem dla historii umysłowej niż liczenie względnej częstotliwości postaw i ich statystycznych rozkładów, nawet gdyby to było możliwe¹⁰⁸.

Stąd też w niniejszej pracy podjęto próbę przedstawienia zbiorowego portretu nauczycielek i nauczycieli pracujących w szkołach na terenie Trójmiasta w latach 1945-1989 oraz, idąc za J. Jedlickim, odtworzenia podstawowego repertuaru ich postaw wobec sytuacji społeczno-politycznej i gospodarczej, ewolucji tychże postaw oraz czynników, które najsilniej wpływały na ich kształtowanie i zmiany. Podjęto także próbę umieszczenia tychże postaw w statystycznych ramach tj. określenia, które z nich w poszczególnych okresach występowały najliczniej i dlaczego, mając przy tym pełną świadomość, iż jest to jedynie wskazywanie na pewne trendy, a nie dokładne i szczegółowe szacunki.

Naukowa rzetelność wymaga także zdefiniowania oraz określenia sposobu rozumienia poszczególnych, stosowanych w niniejszej pracy terminów, których znaczenia często są heterogeniczne. W pierwszej kolejności sprecyzowania wymaga termin odnoszący się do głównego przedmiotu badań tj. nauczyciel/nauczycielka. Jego krótką, a zarazem dość szeroką definicję odnaleźć można w Słowniku Języka Polskiego PWN, którego twórcy podają, że „Nauczyciel to osoba trudniąca się uczeniem kogoś”¹⁰⁹.

---

¹⁰⁸ J. Jedlicki, *Jakiej cywilizacji Polacy potrzebują. Studia z dziejów idei i wyobraźni XIX wieku*, Warszawa 2002, s. 13-14.

¹⁰⁹ Hasło: *nauczyciel*, SJP PWN, <https://sjp.pwn.pl/sjp/nauczyciel;2487580.html>, [dostęp: 2024.03.10].

Zakładają oni zatem, że jest to rola nieformalna, do pełnienia której nie są wymagane żadne specjalistyczne umiejętności czy wykształcenie. Bardziej szczegółową definicję podaje Wincenty Okoń. Według niego „Nauczyciel to osoba wykwalifikowana do nauczania i wychowania dzieci, młodzieży i dorosłych [...]”¹¹⁰. Nieco bardziej współczesną, choć podobną w brzmieniu definicję odnaleźć można także w Leksykonie PWN „Pedagogika”, gdzie podano „Nauczyciel to odpowiednio przygotowany specjalista do pracy dydaktyczno-wychowawczej w instytucjach oświatowo-publicznych i niepublicznych (przedszkolach, szkołach różnych typów, placówkach pozaszkolnych)”¹¹¹.

Na potrzeby niniejszej pracy przyjęto zaproponowaną przez W. Okonia definicję, która zakłada, że nauczycielem/nauczycielką jest osoba posiadająca odpowiednie (określone w stosownych przepisach) kwalifikacje dające jej możliwość podjęcia zatrudnienia w szkole. Definicję tę zastosowano jednak z pewnym, wynikającym z przedmiotu badań, zawężeniem odnosząc ją jedynie do pedagogów i pedagożek uczących w szkołach podstawowych (powszechnych) oraz średnich, a nie uwzględniając w niej natomiast osób zatrudnionych w przedszkolach, szkołach wyższych czy różnego typu ośrodkach szkolno-wychowawczych. Zaznaczyć warto także, że specyficzne, powojenne warunki, w których wystąpiły znaczne niedobory kadrowe w oświacie sprawiły, że kwalifikacje uprawniające do zajmowania stanowiska nauczyciela/nauczycielki zostały znacząco obniżone. Czasem wystarczający był jedynie krótki kurs przygotowawczy, a osoby zdobywające tą drogą zatrudnienie w szkołach określane były mianem „nauczycieli/nauczycielek niekwalifikowanych”. Niemniej jednak spełniały one, minimalne, wyznaczone w ówczesnych przepisach, wymagania do podjęcia nauczania dzieci, młodzieży czy dorosłych.

Innym, podstawowym terminem, który definiowany był już przez badaczy i badaczki zajmujących się historią oświaty jest „szkoła”. Opracowane dotychczas definicje różnią się od siebie, bowiem ich autorzy i autorki kładli nacisk na odmienne aspekty związane z funkcjami szkół. Najpełniejszą, zdaniem autorki, definicję zbudował, przywoływany już w pracy twórca słownika pedagogicznego W. Okoń. Rozumiał on ten termin jako „Instytucja oświatowo – wychowawcza zajmująca się kształceniem

---

¹¹⁰ W. Okoń, *Słownik pedagogiczny*, Warszawa 1987, s. 76.

¹¹¹ *Leksykon PWN. Pedagogika*, red. B. Milerski, B. Śliwerski, Warszawa 2000, s. 131.

i wychowaniem dzieci, młodzieży i dorosłych, stosownie do przyjętych w danym społeczeństwie celów i zadań oraz koncepcji oświatowo – wychowawczych i programów; osiągnięciu tych celów służy odpowiednio wykształcona kadra pedagogiczna, nadzór oświatowy, baza lokalowa i wyposażenie oraz zabezpieczenie budżetowe ze skarbu państwa, samorządów lokalnych lub innych źródeł”¹¹².

Odnosząc się do terminologii zastosowanej w niniejszej pracy zaznaczyć należy jednak, iż w niektórych przypadkach w celu uniknięcia zbyt wielu powtórzeń stosowano mniej precyzyjne określenia danego sformułowania, jak np. pisząc o nauczycielstwie stosowano szersze znaczeniowo określenie pracownicy oświaty/szkolnictwa, podobnie w zastępstwie słowa szkoły używano placówki oświatowe/skolne/wychowawcze czy też odnosząc się do lat 1945-1989 zwrotu PRL czy Polska Ludowa. Opisując natomiast badany region, w zastępstwie zwrotu województwo gdańskie, stosowano czasem mniej precyzyjne określenia tj. Wybrzeże czy Pomorze. Jest to kompromis pomiędzy naukową precyzyjnością, a poprawnością językową i stylistyczną, w ocenie autorki usprawniający odbiór narracji czytelnikom i czytelniczkom. Wspominając o omawianej grupie zawodowej stosowano natomiast nie zawsze zbyt zgrabne stylistycznie określenia nauczycielki i nauczyciele, pedagogzy i pedagożki bądź neutralne płciowo sformułowanie nauczycielstwo, nie chcąc wartościować reprezentacja której płci jest w badanym gronie istotniejsza¹¹³.

Konstrukcja pracy

Niniejsza praca składa się z 7 rozdziałów głównych. Pierwszy z rozdziałów nosi tytuł „Przemiany społeczne, polityczne i gospodarcze lat 1945-1989 w kraju i w regionie”. Potrzebę powstania tegoż rozdziału warunkuje fakt, iż procesy zachodzące w szkołach wpisywały się w szerszy kontekst historyczny, więc działalność i postawy nauczycielstwa rozpatrywać należy na tle zmieniającego się klimatu politycznego, społecznego i gospodarczego w Polsce powojennej. Stąd rozdział wstępny niniejszej pracy zawiera syntetyczny opis przemian społeczno-politycznych oraz sytuacji gospodarczej lat 1945-

---

¹¹² W. Okoń, *Nowy słownik pedagogiczny*, Warszawa 2004, s. 394.

¹¹³ Sformułowanie „nauczycielstwo” funkcjonuje w literaturze przedmiotu już od dawna. Stosował je w dwudziestoleciu międzywojennym choćby Stanisław Lempicki w pracach dotyczących historii oświaty i szkolnictwa, zob. S. Lempicki, *Dzieje szkolnictwa i wychowania w Polsce (stan badań i postulaty)*, Lwów-Warszawa-Kraków 1925.

1989. W części tej zaprezentowano zarówno wydarzenia i procesy, które odbiły się echem w całej Polsce, jak i uwzględniono specyfikę regionu.

Na postawy nauczycieli i nauczycielek wpływały także różnorodne czynniki i warunki począwszy od przemian w systemie edukacji, programach szkolnych, poprzez sam proces kształcenia pedagogów/pedagożek, na kształcie administracji i sieci szkolnej kończąc. Wątki te zaprezentowane zostały w drugim z rozdziałów noszącym tytuł „Uwarunkowania wykonywania zawodu nauczyciela w Polsce w latach 1945-1989”. Podobnie jak we fragmencie wcześniejszym, tutaj również zagadnienia ukazane zostały z uwzględnieniem perspektywy lokalnej.

Zbadanie postaw danej grupy zawodowej nie byłoby możliwe bez bliższego przyjrzenia się osobom tworzącym tę zbiorowość oraz sposobowi jej funkcjonowania. Stąd w trzecim z rozdziałów ukazano charakterystykę grupy zawodowej nauczycielstwa trójmiejskich szkół zawierając w opisie takie elementy jak pochodzenie, struktura wieku i płci, kwalifikacje zawodowe, a także sytuację socjalno-bytową z uwzględnieniem zachodzących w nich na przestrzeni lat 1945-1989 zmian oraz głównych czynników, które na te zmiany wpływały.

W dalszej części dysertacji, w rozdziałach 4-7, zaprezentowano natomiast wyniki badań nad postawami nauczycielek i nauczycieli trójmiejskich szkół wobec przemian społeczno-politycznych i gospodarczych zachodzących w kraju i w regionie w latach 1945-1989. Każdy z rozdziałów zawęża narrację chronologicznie do wybranego okresu. Rozdziały mają układ problemowy i podzielone są na kolejne, mniejsze części tekstu, w których zaprezentowano postawy pedagogów i pedagożek wobec poszczególnych, wybranych, elementów ówczesnej rzeczywistości.

Rozdział czwarty zawiera analizę postaw nauczycielek i nauczycieli w pierwszych powojennych latach (1944/45-1947), kiedy przystąpiono do odbudowy szkolnictwa, a nowy ustrój państwa był dopiero instalowany. Kolejny obejmuje okres tzw. stalinizmu (lata 1948-1956). Cezurę początkową narracji wyznacza tutaj pierwszy rok hegemonii PZPR, natomiast druga z dat to początek tzw. odwilży październikowej, po której doszło do pewnego złagodzenia reżimu w Polsce. Rozdziały te zawierają opis postaw nauczycielstwa w stosunkowo krótkich przedziałach czasowych, co jednak odzwierciedla zachodzące z dużą dynamiką w pierwszym powojennym dziesięcioleciu przemiany w sferze społeczno-politycznej i gospodarczej Polski.

Szósty z rozdziałów zawiera opis postaw nauczycielek i nauczycieli w dość szerokim przedziale czasowym: od symbolicznego końca stalinizmu w Polsce do schyłku tzw. dekady Gierka tj. do roku 1980. Jest to zakres chronologiczny niewpisujący się w tradycyjnie przyjęty podział w opisie historii politycznej PRL¹¹⁴. Jednak, w odniesieniu do badania historii społecznej i postaw grupy zawodowej nauczycielstwa, jest on uzasadniony ze względu na podobną „atmosferę życia publicznego”, jaka nastąpiła po październiku 1956 roku i trwała w zasadzie do czasu narodzin „Solidarności”. Choć ciągłość ta naruszona została przez dwa ważne i burzliwe wydarzenia z marca 1968 i grudnia 1970 roku, to ich długofalowe konsekwencje ujawniły się dopiero w okresie późniejszym. W czasie tym zapoczątkowane zostały i trwały inne, wpływające na funkcjonowanie pedagogów i pedagożek procesy tj. laicyzacja szkolnictwa, specyficzna sytuacja ekonomiczna kraju czy następujące po sobie wybory powszechne, różniące się od tych z 1947 i tych organizowanych po 1980 roku.

Ostatni z rozdziałów prezentuje natomiast postawy nauczycielek i nauczycieli z Trójmiasta w schyłkowej dekadzie PRL. Początkową cezurę stanowi tutaj data powstania „Solidarności” nauczycielskiej, natomiast końcową tzw. wybory czerwcowe z 1989 roku. W rozdziale tym opisano postawy pracowników szkolnictwa wobec dynamicznie zmieniającej się sytuacji społeczno-politycznej kraju z lat 1980-1989, od powstania niezależnego związku zawodowego, poprzez stan wojenny, na procesach prowadzących do zmiany ustroju państwowego kończąc.

W pierwszej części pracy zaprezentowano sytuację społeczno-polityczną i ekonomiczną w kraju warunkowaną w zasadzie przez decyzję monopartii, drugą część stanowi prozopograficzna prezentacja grupy zawodowej nauczycielstwa, natomiast trzecią opis postaw pedagogów i pedagożek wobec przemian społeczno-politycznych i gospodarczych zachodzących w Polsce na przestrzeni lat 1945-1989. Rozważania prowadzone w niniejszej dysertacji zwieńczone zostały natomiast w zakończeniu.

Na koniec zaznaczyć należy także, że wypowiedzi czy dokumenty, które stawiły daną osobę w niekorzystnym świetle zostały w niniejszej pracy zacytowane bez użycia dokładnych danych osobowych, które zastąpiono inicjałami. Celem niniejszej pracy nie jest bowiem prezentacja szczegółowej biografii pojedynczych nauczycieli czy

---

¹¹⁴ O zagadnieniu cezur chronologicznych i potrzebie ich zróżnicowanie w kontekście badań nad poszczególnymi dziedzinami życia w latach 1945-1989 pisał m.in. Rafał Stobiecki badający historiografię PRL zob. R. Stobiecki, *Historiografia PRL. Zamiast podręcznika*, Łódź 2020, s. 12-13.

nauczycielek, ani moralna ocena ich postępowania, a odtworzenie spektrum przyjmowanych przez nich postaw, ich motywacji czy czynników, które na nie wpływały, a także ewolucji oraz konsekwencji przyjmowania przez pedagogów i pedagożki poszczególnych postaw. Stąd częściowa anonimizacja danych personalnych nie wpływa negatywnie na poznawczą wartość prezentowanych treści.

* * *

Pragnę podziękować wszystkim osobom, których zaangażowanie i życzliwość przyczyniły się do powstania niniejszej pracy. Za poświęcony czas oraz inspirujące rozmowy świadkom historii, którzy podzielili się cennymi wspomnieniami dotyczącymi pracy czy też nauki w trójmiejskich szkołach w okresie PRL: Jerzemu Beynie, Bogdanowi Borusewiczowi, Bernadecie Dudzińskiej, Danucie Dudzińskiej, Katarzynie Hall, prof. Eugeniuszowi Koko, Krzysztofowi Koszladze, Angelice Marszał, prof. Beacie Możejko, dr hab. Iwonie Pietkiewicz, Zofii Rutce, Krystynie Rzewuskiej, Julianowi Skelnikowi, prof. Tadeuszowi Stegnerowi, Beacie Szmytkowskiej, Krystynie Trybusiewicz-Pieńkowskiej oraz małżeństwu nauczycieli M.S i A.S.

Za pomoc i merytoryczne wsparcie pracownikom i pracowniczkom instytucji, które udostępniły materiały wykorzystane przy tworzeniu tejże rozprawy. Szczególne podziękowania za zaangażowanie oraz cenne wskazówki kieruje do archiwistów z Archiwum Historycznego Komisji Krajowej NSZZ „Solidarność” dr. Łukasza Grochowskiego oraz dr. Kamila Kaliszuka oraz archiwistki z Archiwum Państwowego w Gdańsku dr Jolanty Musiał. Odbiegając nieco w sferę prywatną pragnę także podziękować mężowi Adamowi, za nadzwyczajną cierpliwość, wyrozumiałość, a także cenne i owocne dyskusje dotyczące treści tejże pracy. Choć nie sposób wymienić wszystkich, podziękowania składam każdej osobie, która w czasie tej drogi okazała życzliwość i wsparcie.

Przede wszystkim jednak serdeczne podziękowania kieruję do promotora niniejszej pracy – Profesora Arnolda Kłonczyńskiego, bez którego merytorycznego wsparcia, poświęconego czasu oraz nieprzeciętnej życzliwości i zrozumienia, powstanie tejże dysertacji nie byłoby możliwe.

Rozdział 1. Przemiany społeczne, polityczne i gospodarcze lat 1945-1989 w Trójmieście i perspektywie ogólnopolskiej

1.1. Pierwsze powojenne lata (1945-1947)

Odbudowa polskiej państwowości po zakończeniu II wojny światowej przebiegała w nowych, specyficznych warunkach politycznych, społecznych oraz ekonomicznych. Polska znalazła się bowiem w strefie wpływów Związku Radzieckiego. W lipcu 1944 roku w Moskwie zapadła decyzja o powołaniu niesuwerennego, komunistycznego organu władzy wykonawczej, który działać miał w Polsce, na obszarze zajmowanym przez Armię Czerwoną wraz z przesuwanym się na zachód frontem. Założono wówczas PKWN, w celu zachowania pozorów wprowadzania rządów demokratycznych w kraju. Stąd w skład komitetu, realnie kierowanego przez działaczy komunistycznych, weszli także przedstawiciele innych ugrupowań politycznych¹¹⁵.

Dnia 1 stycznia 1945 roku PKWN przekształcony został w Tymczasowy Rząd Rzeczypospolitej Polskiej, a ten w połowie roku w TRJN¹¹⁶. Do rządu, dla podtrzymania iluzji pluralistycznej (demokratycznej) władzy, weszli obok członków PPR, także przedstawiciele innych stronnictw politycznych tj. PPS, SD, SL oraz PSL – na czele którego stał Stanisław Mikołajczyk, były premier Rządu Rzeczypospolitej Polskiej na uchodźctwie. Zabiegi te, jak i nigdy niezrealizowana obietnica wolnych i demokratycznych wyborów, zgodnie z zamysłem rządzących ułatwić miały legitymizację władzy oraz zdobycie poparcia społecznego, potrzebnych w pierwszym okresie tworzenia i umacniania struktur nowego systemu¹¹⁷.

Przedstawiciele tzw. władzy ludowej zdawali sobie jednak sprawę, że w prawdziwie wolnych wyborach nie mają dużych szans na zwycięstwo, stąd nie śpieszyli się z organizacją głosowania, starając się w tym czasie osłabić pozycję i możliwości działania ugrupowań opozycyjnych (głównie PSL)¹¹⁸. Rządzący wiedzieli

---

¹¹⁵ A. Friszke, *Polska. Losy państwa i narodu 1939-1989*, Warszawa 2003, s. 82-97.

¹¹⁶ W dniu 5 lipca 1945 roku TRJN został uznany za prawowity rząd Polski przez Stany Zjednoczone. W dniu kolejnym taką samą decyzję podjęły także władze Wielkiej Brytanii oraz innych państw europejskich; A. Friszke, *Polska. Losy państwa ...*, s. 102-103.

¹¹⁷ J. Wrona, *System polityczny w Polsce w latach 1944-1948*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2005, nr 4/2(8), s. 51-52.

¹¹⁸ Ustalenia z konferencji w Jalcie i Poczdamie nakładały na tymczasowy rząd Polski obowiązek zorganizowania wyborów, jednak ich termin nie został w żaden sposób sprecyzowany. Określono jedynie,

jednak, że aby podtrzymać zarówno w kraju, jak i na arenie międzynarodowej złudzenie praworządności, muszą zrealizować postanowienia przyjęte na konferencji w Jałcie i przeprowadzić wybory¹¹⁹. W celu zorientowania się w nastrojach społecznych oraz przetestowania mechanizmów pozwalających na fałszowanie wyników, przed właściwymi wyborami, 30 czerwca 1946 roku zorganizowano tzw. referendum ludowe¹²⁰.

Przedstawiciele PPR agitowali, aby na wszystkie postawione pytania udzielić odpowiedzi twierdzącej, natomiast członkowie PSL, zachęcali do wpisania „nie” przy pierwszym z pytań. Tak więc miernikiem poparcia społecznego dla danego ugrupowania politycznego stały się odpowiedzi udzielane na pierwsze z zadanych w referendum pytań, dotyczące zniesienia senatu. Według oficjalnych danych twierdząco odpowiedziało na nie 68% głosujących, natomiast z badań historyka – Andrzeja Paczkowskiego wynika, iż było to zaledwie około 25% biorących udział w referendum¹²¹.

Po przeprowadzonym z sukcesem – z punktu widzenia PPR – referendum, na początku roku 1947 (19 stycznia) zorganizowano pierwsze po wojnie wybory parlamentarne, które w wyniku jawnych fałszerstw wygrał tzw. Blok Demokratyczny, czyli PPR i podporządkowane mu partie. Po głosowaniu przestano podtrzymywać fikcję rządu jedności narodowej z udziałem legalnej opozycji (PSL). Jeszcze przed wyborami, rozpoczęto natomiast prześladowania działaczy ugrupowań politycznych nie powiązanych ze zwyciężkim blokiem. Dla przykładu w województwie gdańskim na przełomie lat 1946 i 1947 pracę straciło średnio po 2-3 urzędników w każdym

---

że powinny się one odbyć „możliwie jak najprędzej”, co dawało nowej ekipie rządzącej możliwość dość swobodnego wyboru ich terminu zob. A. Paczkowski, *Od sfalszowanego zwycięstwa do prawdziwej klęski. Szkice do portretu PRL*, Kraków 1999, s. 12.

¹¹⁹ Było to konieczne zarówno dla legitymizacji władzy w kraju, jak i wypełnienia postanowień przyjętych na konferencji w Jałcie i Poczdamie obligujących władze Polski do przeprowadzenia „wolnych i nieskrępowanych wyborów” zob. Tamże, s. 12; W. Jarząbek, *Miejsce Polski w polityce międzynarodowej w latach 1944-1947*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2005, nr 2 (8), s. 75-76.

¹²⁰ Zadano w nim trzy następujące pytania: „1. Czy jesteś za zniesieniem Senatu? 2. Czy chcesz utrwalenia w przyszłej konstytucji ustroju gospodarczego wprowadzonego przez reformę rolną i unarodowienia podstawowych gałęzi gospodarki narodowej, z zachowaniem podstawowych uprawnień inicjatywy prywatnej? 3. Czy chcesz utrwalenia zachodnich granic państwa polskiego na Bałtyku, Odrze i Nysie Łużyckiej?”; Cz. Osękowski, *Referendum 30 czerwca 1946 roku w Polsce*, Warszawa 2000, s. 32.

¹²¹ W województwie gdańskim było to 26.6%; G. Baziur, *Armia Czerwona na Pomorzu Gdańskim 1945-1947*, Warszawa 2003, s. 69; *Referendum z 30 czerwca 1946 r. Przebieg i wyniki*, oprac. A. Paczkowski, Warszawa 1993, s. 99; Tenże, *Sztuka wygrywania wyborów*, „KARTA: Kwartalnik Historyczny” 1996, t. 6, nr 18, s. 130-134; Tenże, *Od sfalszowanego ...*, s. 26-27.

z powiatów. Sfałszowanie wyborów i eliminacja opozycji stanowiły zamknięcie etapu przejmowania władzy przez komunistów w Polsce¹²².

W pierwszych powojennych latach trudna i niepewna była także sytuacja społeczna w kraju, spowodowana głównie zniszczeniami powstałymi w wyniku działań militarnych oraz innymi bezpośrednimi i pośrednimi skutkami dopiero co zakończonej wojny. Do najtragiczniejszych z nich zaliczyć można śmierć bądź utratę zdrowia (zarówno fizycznego, jak i psychicznego) poniesione przez wielu ludzi (w wyniku starć zbrojnych, jak i celowej polityki eksterminacyjnej prowadzonej przez okupantów), zniszczenia zabudowań mieszkalnych oraz infrastruktury, niedobór żywności i innych podstawowych środków do życia czy choroby (będące w dużej mierze konsekwencją niedożywienia oraz złych warunków bytowych)¹²³.

Ponadto w roku 1945 rozpoczęły się zakrojone na szeroką skalę ruchy migracyjne spowodowane powrotem do ojczyzny osób, które wyemigrowały, zostały przymusowo przesiedlone w czasie wojny (np. przymusowi robotnicy) bądź znalazły się poza granicami kraju w innych okolicznościach (np. więźniowie obozów koncentracyjnych, żołnierze). Dodatkowo zjawisko to spotęgowane zostało zmianą granic państwowych. W Polsce, sprawiła ona, że ludność zamieszkująca wschodnie regiony kraju, znalazła się poza jego terytorium i zmuszona została do relokacji¹²⁴. Analogiczna sytuacja występowała na ziemiach leżących dotąd na wschodzie i północy Niemiec¹²⁵, które włączone zostały do Polski na mocy postanowień konferencji w Poczdamie, a które

---

¹²² W wyborach formalnie wielopartyjnych uczestniczyła lista wyborcza tzw. Bloku Demokratycznego, stworzonego przez PPR oraz inne koncesjonowane bądź satelickie partie – PPS, SD i SL. Startujące osobno S Pr. i PSL *Nowe Wyzwolenie* także były podporządkowane PPR. Opozycję wobec PPR i ugrupowań zależnych stanowiło PSL – jedyne opozycyjne ugrupowanie tolerowane w ograniczonym stopniu przez władze komunistyczne. W wyniku jawnych fałszerstw wybory wygrał tzw. Blok Demokratyczny, uzyskując rzekomo 80,1% głosów i tym samym 327 mandatów w sejmie. Rozpoczęły się wówczas prześladowania działaczy opozycyjnych. Nowo wybrany sejm powołał na stanowisko Prezydenta Bolesława Bieruta, premierem został natomiast Józef Cyrankiewicz; A. Friszke, *Polska. Losy państwa ...*, s. 127-129, 152-161; E. Czop, „Co, znów się mają odbyć wybory, czy te co były w lecie się nie udały?” *Wybory parlamentarne 1947 r. w świetle plotek i pogłosek*, „UR Journal of Humanities and Social Sciences” 2020, nr 1(14), s. 128-147.

¹²³ P. Grata, *Kontynuacja czy zmiana? Cezura roku 1945 w polskiej polityce społecznej*, [w:] *Na gruzach starego świata. Rok 1945 z perspektywy gospodarczej i społecznej*, red. T. Głowiński, s. 52.

¹²⁴ Według oficjalnych danych Kresy Wschodnie opuściło 1.2 miliona Polek i Polaków zob. *Przesiedlenie ludności polskiej z Kresów Wschodnich do Polski 1944–1947*, red. S. Ciesielski, Warszawa 2000, s. 399.

¹²⁵ Były to następujące tereny: część Śląska, ziemia lubuska, Pomorze Zachodnie ze Szczecinem, Pomorze Wschodnie z Gdańskiem oraz południowa część Prus Wschodnich, czyli Warmia i Mazury.

zamieszkiwane były w większości przez ludność niemiecką (po wojnie przymusowo wysiedloną)¹²⁶.

Na mocy dekretu z dnia 30 marca 1945 roku utworzono zlokalizowane w środkowo-północnej części Polski województwo gdańskie. W jego skład wchodziło początkowo terytorium byłego WMG¹²⁷ oraz kilka powiatów przedwojennego województwa pomorskiego. Były to: powiat gdyński (grodzki), kartuski, starogardzki, kościerski, tczewski oraz morski (od 1951 roku wejherowski)¹²⁸. W tym pierwotnym kształcie województwo obejmowało 7547 km² powierzchni¹²⁹.

Jednak po niedługim czasie, jeszcze w 1945 roku, znacząco rozszerzono granice województwa, włączając do niego dodatkowo część terenów byłych Prus Wschodnich (powiaty: elbląski, malborski, sztumski, kwidzyński), a także rejencji koszalińskiej (powiaty: lęborski, sławieński, słupski, bytowski i miastecki)¹³⁰. Po tychże zmianach powierzchnia województwa zwiększyła się prawie dwukrotnie, do ponad 16 000 km². Kolejnych ingerencji w jego podział administracyjny dokonano już po roku, kiedy to do nowo utworzonego województwa szczecińskiego¹³¹ przyłączono powiaty słupski, sławieński, bytowski oraz miastecki¹³². W następnych latach podział administracyjny województwa pozostawał właściwie bez zmian¹³³.

---

¹²⁶ Przed wybuchem II wojny światowej tereny te zamieszkiwało 7.6 miliona Niemców oraz 1.2 miliona Polaków; P. Eberhardt, *Przemieszczenia ludności na terytorium Polski spowodowane II wojną światową*, Warszawa 2000, s. 46-70; D. Czerwiński, *Aparat bezpieczeństwa, a ludność niemiecka w województwie gdańskim w latach 1945-1990*, [w:] *Pod lupą bezpieki. Aparat represji wobec Niemców na Ziemiach Zachodnich i Północnych w okresie władzy komunistycznej*, red. M. Matheja, Gliwice-Opole 2019, s. 133-139; Wystawa multimedialna pt. *Przesuwanie Polski. Ziemie Zachodnie i Północne*, <https://artsandculture.google.com/story/hwXRR1PflhIA8A>, [dostęp: 2022.02.17].

¹²⁷ Były to następujące powiaty: nowodworski, gdański z miastem Sopot oraz miasto Gdańsk.

¹²⁸ Dekret z dnia 30 marca 1945 r. o otwarciu województwa gdańskiego (Dz.U. 1945 nr 11 poz. 57).

¹²⁹ J. Szukalski, *Ogólna charakterystyka regionu*, [w:] *Gdańskie. Rozwój województwa w Polsce Ludowej*, red. J. Kołodziejki, Warszawa 1971, s. 12.

¹³⁰ Na mocy tejże uchwały Wojewoda Gdański otrzymał uprawnienia Pełnomocnika Okręgowego Rządu Rzeczypospolitej Polskiej do administrowania tychże powiatów, zob. Uchwała Rady Ministrów z dnia 7 lipca 1945 r. w sprawie wyłączenia z Okręgów Pomorze Zachodnie, Mazurskiego (Prusy Wschodnie) i Śląsk Dolny niektórych powiatów i przyznania na terenie tychże powiatów wojewodom: Gdańskiemu, Białostockiemu, Pomorskiemu i Poznańskiemu uprawnień Pełnomocników Okręgowych Rządu R. P.(M.P. 1945 nr 29 poz. 77).

¹³¹ Jerzy Szukalski w rozdziale pt. *Ogólna charakterystyka regionu*, stanowiącym część książki pt. *Gdańskie. Rozwój województwa w Polsce Ludowej* podaje, że było to województwo koszalińskie. Jednak województwo koszalińskie powołano dopiero w roku 1950 na mocy ustawy z dnia 28 czerwca 1950 r. zob. J. Szukalski, dz. cyt., s. 12; Ustawa z dnia 28 czerwca 1950 r. o zmianach podziału administracyjnego Państwa (Dz.U. 1950 nr 28 poz. 255).

¹³² J. Szukalski, dz. cyt., s. 12-13.

¹³³ Co prawda w roku 1950 dokonano zmian w podziale administracyjnym kraju na mocy ustawy z 28 czerwca 1950 roku, jednak nie wpłynęła ona na kształt województwa gdańskiego. Ustawa z dnia 28 czerwca 1950 r. o zmianach podziału administracyjnego Państwa (Dz.U. 1950 nr 28 poz. 255).

Zachodzące po zakończeniu II wojny światowej przemiany były wyraźnie odczuwalne na terenie województwa gdańskiego w obrębie którego, znalazły się ziemie o zróżnicowanym pochodzeniu (tzw. powiaty nowe i dawne)¹³⁴. Odmianą historii oraz charakter miały także trzy miasta tworzące największą aglomerację w regionie (Trójmiasto), czyli Gdynia, Sopot oraz Gdańsk¹³⁵.

Gdynia była młodym, szybko rozwijającym się miastem, głównie dzięki wybudowanemu tam na początku lat dwudziestych XX wieku portowi morskiemu i powstającym przy nim przedsiębiorstwom tj. choćby – mieszcząca się w jednym z najbardziej dziś rozpoznawalnych portowych budynków – Łuszczarnia Ryżu¹³⁶. W Sopocie natomiast koncentrował się głównie ruch turystyczny (uzdrowisko). Najbardziej zindustrializowany był obszar Gdańska, na którym funkcjonował m.in. przemysł stoczniowy i mechaniczny, a także spożywczy, chemiczny czy drzewny¹³⁷.

Różnorodna i dynamicznie zmieniająca się była także struktura ludnościowa tego regionu. W roku 1939 WMG zamieszkiwało 388 tysięcy osób¹³⁸, natomiast w Gdyni w czerwcu 1939 roku mieszkało 127 041 osób¹³⁹. Niejednolita była także struktura narodowościowa mieszkańców tychże trzech nadbałtyckich miast. Przed rokiem 1939 w Gdyni mieszkała w większości ludność narodowości polskiej, wśród której było wielu emigrantów zarobkowych z różnych regionów kraju, skuszonych możliwością znalezienia zatrudnienia głównie w sektorze gospodarki morskiej¹⁴⁰. Gdańsk z kolei zamieszkiwała w zdecydowanej większości ludność niemiecka, która stanowiła większość także w Sopocie. Drugą pod względem liczebności grupą narodowościową

---

¹³⁴ Nowo utworzone, 30 marca 1945 roku województwo gdańskie obejmowało obszar sześciu powiatów wchodzących przed 1939 rokiem w skład województwa pomorskiego (gdyńsko-grodzki, kartuski, kościerski, morski, starogardzki i tczewski) oraz WGM. W lipcu 1945 roku do województwa dołączono jeszcze powiaty: bytowski, miasteczki, sławieński, słupski oraz lęborski (wyłączone z województwa szczecińskiego) oraz elbląski, malborski, kwidzyński i sztumski. Powiaty wchodzące do roku 1939 w skład II RP nazywano „dawnymi” bądź „starymi”, natomiast ziemie pozostające poza granicami przedwojennej Polski powiatami „nowymi”. R. Wapiński, *Pierwsze lata władzy ludowej na Wybrzeżu Gdańskim*, Gdańsk 1970, s. 7.

¹³⁵ K. Podoski, *Województwo gdańskie w latach 1945-1959*, Gdańsk 1960, s. 4-5.

¹³⁶ M. Borowska-Tryczak, *Z dziejów łuszczarni ryżu*, <https://www.muzeumgdynia.pl/2020/04/z-dziejow-luszczarni-ryzu/> [dostęp: 2021.10.16].

¹³⁷ K. Podoski, dz. cyt., s. 4-5; H. Stępnia, *Niektóre problemy społeczne Wolnego Miasta Gdańska w latach 1920-1933*, „Studia Gdańskie” 1933, t. IX, s. 226.

¹³⁸ J. Daniluk, <http://jandniluk.pl/pl/badania/wolne-miasto-gdansk-1920-1939> [dostęp: 2024.05.03].

¹³⁹ G. Berendt, *Ludność Gdyni 1939-1945 – znaki zapytania*, „Dzieje Najnowsze” 2005, nr 4, s. 194.

¹⁴⁰ M. Stepko-Pape, *Die „wartende Stadt“ Gdynia – Gotenhafen (1926-1945)*, Dissertation zur Erlangung des akademischen Grades Doktor der Philosophie in der Philosophischen Fakultät der Eberhard-Karls-Universität zu Tübingen 2011, s. 23-24; M. Widernik, *Życie polityczne Gdyni w latach 1920-1939*, Gdańsk 1999, s. 5.

w tych dwóch miastach byli Polacy¹⁴¹. Przedwojenny Gdańsk zamieszkiwali także Żydzi, stanowiący w roku 1929 około 1.5% mieszkańców¹⁴². Najwyższy odsetek ludności żydowskiej występował natomiast w Sopocie i wynosił on niemalże 20%¹⁴³. Natomiast w przedwojennej Gdyni nie przekraczał on 4.5%¹⁴⁴.

Powojenny ruch migracyjny, spowodowany przesunięciem granic (przesiedlenia), czynnikami politycznymi, ale często także koniecznością znalezienia pracy czy miejsca do zamieszkania, przyczynił się do zmiany struktury demograficznej i narodowościowej w obrębie województwa. Zmiana ta była szczególnie widoczna w powiatach nowo przyłączonych do Polski, z których wysiedlona została, stanowiąca dotychczas większość, ludność niemiecka. Natomiast nowymi osadnikami na tych terenach byli głównie ekspatrianci z tzw. Kresów Wschodnich, a także ludność przybyła z Polski centralnej i innych regionów kraju. Z danych pozyskanych w wyniku powszechnego spisu ludności przeprowadzonego w roku 1950 wynika, iż ogółem województwo liczyło 930 448 mieszkańców, z których 314 870 w sierpniu 1939 roku mieszkało w innym województwie, a 109 900 poza ówczesnymi granicami Polski (głównie na terenach byłych tzw. Kresów Wschodnich)¹⁴⁵. Oznacza to, że niemalże połowa ludności zamieszkującej w 1950 roku województwo gdańskie przybyła tam po wojnie¹⁴⁶.

---

¹⁴¹ W publikacjach dotyczących ludności WGM występują rozbieżne dane dotyczące procentowego udziału ludności narodowości polskiej wśród jego mieszkańców. Szacunki te wahają się od kilku do kilkudziesięciu procent. Za najbardziej realną wartość uznać należy jednak ok. 10%, z tendencją spadkową w drugiej połowie lat trzydziestych XX wieku.

¹⁴² W roku 1929 liczba mieszkańców Gdańska wynosiła 235 237, natomiast liczba ludności wyznania mojżeszowego (według spisów ludności) wynosiła 5873 osoby; G. Berendt, *Żydzi na terenie Wolnego Miasta Gdańska w latach 1920-1945*, Gdańsk 1997, s. 120; *Ludność*, GEDANOPEdia – Internetowa Encyklopedia Gdańska, <https://www.gedanopedia.pl/gdansk/?title=LUDNOŚĆ>, [dostęp: 2021.10.19].

¹⁴³ W roku 1929 Sopot zamieszkiwało 4311 Żydów, natomiast ogólna liczba mieszkańców w roku 1925 wynosił 22 377 mieszkańców, a w 1931 roku 27 305; *Wirtualny Sztetl, Sopot, Demografia*, <https://www.sztetl.org.pl/pl/miejscowosci/s/797-sopot/100-demografia/21862-demografia>, [dostęp: 2021.10.16]; A. Jelonek, *Ludność miast i osiedli typu miejskiego na ziemiach polskich od 1810 do 1960 r.*, „Dokumentacja Geograficzna” 1967, z. 3-4, s. 47.

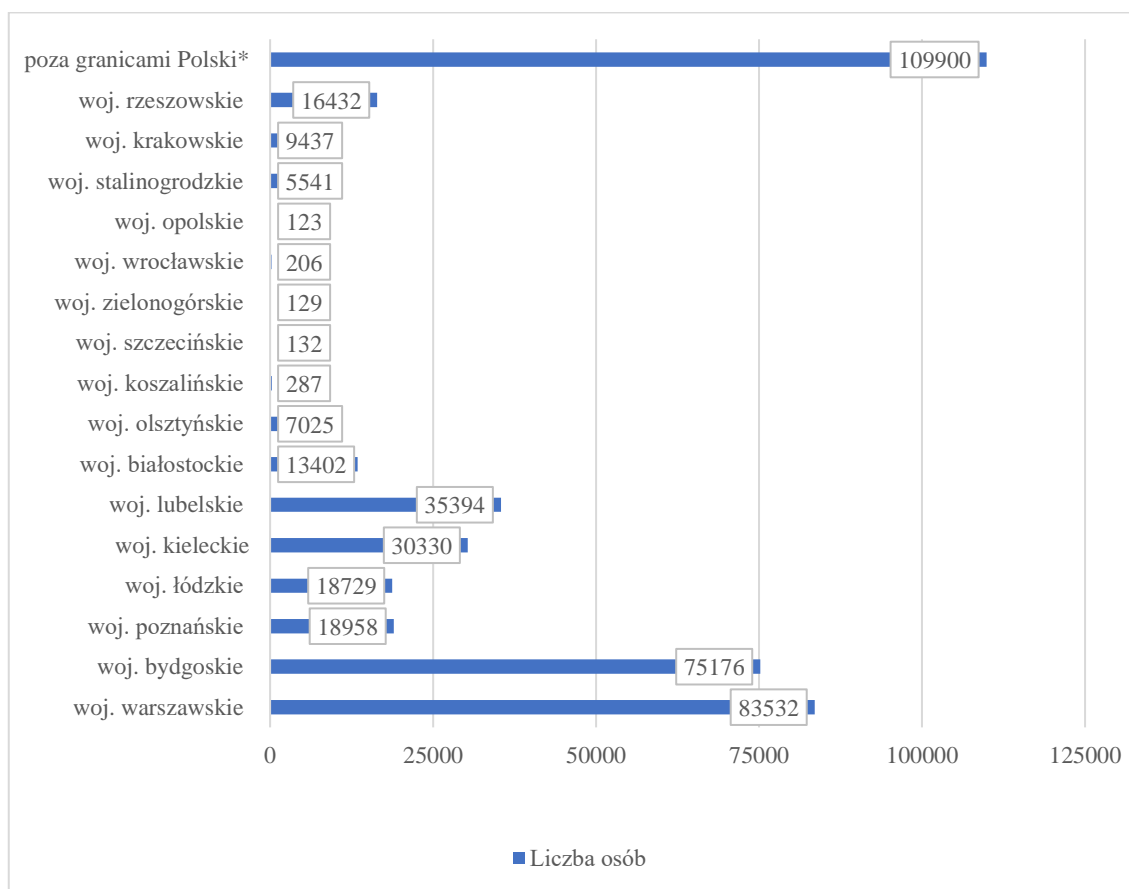
¹⁴⁴ W roku 1931 było to 0.25%, natomiast w roku 1937 4.29%. Wzrost ten był zapewne związany z emigracją ludności Żydowskiej z WGM, wynikającej z nasilających się prześladowań; *Wirtualny Sztetl, Gdynia, Demografia*, <https://sztetl.org.pl/pl/miejscowosci/g/35-gdynia/100-demografia/20726-demografia> [dostęp: 2021.10.16].

¹⁴⁵ *Narodowy Spis Powszechny z dnia 3 grudnia 1950 r.: miejsce zamieszkania ludności w sierpniu 1939 r.*, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa 1955, s. 8.

¹⁴⁶ S. Bykowska, *Ku (re)polonizacji. procesy ludnościowe na Pomorzu Gdańskim po II wojnie światowej*, [w:] *Powrót do Macierzy? Ziemi Zachodnie i Północne w Polsce Ludowej*, red. M. Fic, Katowice 2020, s. 158-160.

Wykres 1. Zestawienie ludności zamieszkującej w 1950 roku województwo gdańskie według miejsca zamieszkania w sierpniu 1939 roku

* Z łącznej liczby 109 900 osób przybyłych po wojnie na tereny województwa gdańskiego, 104 437 stanowiły osoby z dawnych Kresów Wschodnich, 1786 z Francji, 2482 z Niemiec oraz 1195 z pozostałych krajów.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: *Narodowy Spis Powszechny z dnia 3 grudnia 1950 r.: miejsce zamieszkania ludności w sierpniu 1939 r.*, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa 1955, s. 126-127.

Tak znaczące i nagłe przemiany demograficzne sprawiły, że sytuacja społeczna w regionie stała się bardzo trudna. Odczuwalne było to zwłaszcza w Gdańsku, gdzie zdecydowaną większość stanowili Niemcy, po zakończeniu wojny pośpiesznie opuszczający miasto, pozostawiając tu często prawie cały dobytek życia¹⁴⁷. Do miasta przybywała z kolei ludność z centralnych oraz południowych części Polski oraz z tzw.

¹⁴⁷ Obraz niemieckich rodzin opuszczających po wojnie miasto zachował się także we wspomnieniach osób przybyłych tutaj w 1945 roku. Jedną z nich była, mająca wówczas kilka lat, Maria Pelczar, która zapamiętała, że pewnego dnia do zamieszkiwanego przez jej rodzinę domu przy ul. Grottgera w Gdańsku przyszła mała Niemka z zapytaniem czy może zabrać pozostawioną w mieszkaniu lalkę. Reszty zabawek, w tym dziecięcego wózka, nie mogła ze sobą wziąć ze względu na ograniczoną ilość miejsca w transporcie. GAHM, Relacja Marii Pelczar, sygn. GAHM/0020/a/5.

Kresów Wschodnich, która także pozbawiona została swojego majątku, czy to w wyniku jego zniszczenia w trakcie działań wojennych czy też przymusu opuszczenia dotychczasowego domostwa. Dodatkowo trudną sytuację pogarszało znaczące zniszczenie samego Gdańska oraz grasujący w mieście szabrownicy.

Pojawienie się w regionie ludności pochodzącej z różnych obszarów, doświadczonej często trudnymi przeżyciami z czasu wojny, która znalazła się w zupełnie nowym miejscu przyczyniło się do powstania konfliktów na tle narodowościowym i etnicznym. Najczęściej do antagonizmów dochodziło pomiędzy polskimi osadnikami, a pozostałą jeszcze w regionie ludnością niemiecką, która (niezależnie od swojej postawy i aktywności) zazwyczaj utożsamiana była ze złem czasu wojny. Stosunek części przybyłych do Gdańska Polaków wobec pozostałych tam Niemców oddają, brutalnie szczere, wspomnienia Jana Rosińskiego. W 1945 roku przyjechał on z Lublina do Gdańska, gdzie od niedawna przebywał już jego ojciec, który w tym czasie zajął mieszkanie w jednej z kamienic w dzielnicy Wrzeszcz. Jak wspomina J. Rosiński:

[mieszkanie] należało gruntownie posprzątać, zacząłem się więc na ulicy Aldony przy strumieniu, dokąd Niemki pod osłoną ciemności chodziły czerpać wodę. Zawsze udało mi się schwytać jedną lub dwie, wiodłem je potem do mieszkania, po drodze musiałem wysłuchiwać tysięcznych próśb i błagań o poniechanie ich i puszczenie wolno, gdyż święcie były przekonane, że staną się przedmiotem gwałtu. Tak to z pomocą Niemek uporałem się w mieszkaniu z brudem i pozbyłem wszystkiego, co zbędne¹⁴⁸.

Nieufność osadników przybyłych z centralnej i wschodniej Polski budzili także Kaszubi oraz Polonia gdańska, których przynależność narodowościowa dla nowych przybyszów nie była do końca zrozumiała¹⁴⁹. Podobnie ekspatrianci z tzw. Kresów Wschodnich często byli negatywnie postrzegani przez ludność kaszubską, która ze względu na niższy status majątkowy, zwykła nazywać ich „bosymi Antkami”¹⁵⁰. Do pewnych nieporozumień dochodziło także pomiędzy osobami mieszkającymi przed 1945

---

¹⁴⁸ Cyt. za. M. Wąs, *Gdańsk wojenny i powojenny*, Warszawa 2016, s. 221-222.

¹⁴⁹ O utożsamianiu przez przybyszów z innych stron Polski Polonii gdańskiej z ludnością niemiecką wspomina urodzona w 1932 roku w Gdańsku Wanda Ewertowska. W czasie wojny nie mogła ona posługiwać się swobodnie językiem polskim, stąd gdy poszła w 1945 roku do polskiej szkoły miała trudności lingwistyczne, przez co koledzy z klasy śmiali się z niej i unikali, mówiąc, że nie chcą siedzieć w ławce z „niemiecką świnią”. Jak wspomina określenie to było dla niej szczególnie przykre, ze względu na to, iż w czasie wojny Niemcy zwykli używać w stosunku do Polaków określenia „polnische Schweine” (polskie świnie). GAHM, Relacja Wandy Ewertowskiej, sygn. GAHM/0045/a/05; GAHM, Relacja Jana Małgorzewicza, sygn. GAHM/0006/a/06.

¹⁵⁰ GAHM, Relacja Urszuli Osłowskiej, sygn. GAHM/0004/a/05.

rokiem na terenach wyrosłych z różnych tradycji zaborowych czy też pomiędzy osadnikami pochodzącymi z obszarów wiejskich i większych miast.

Nie oznacza to jednak, że wszyscy spośród przybyłej do miasta ludności byli ze sobą skonfliktowani. Pamiętać należy, iż trudne doświadczenia z czasu wojny, które u części osób spotęgowały nieufność i wrogość, w innych przypadkach objawiały się dążeniem do utrzymania pokoju i dobrych relacji międzyludzkich, stąd nie brakowało także przejawów pozytywnej działalności¹⁵¹. Jednym z nich z pewnością jest zaangażowanie nauczycieli i nauczycielek pochodzących z różnych regionów w jak najszybszą odbudowę lokalnych szkół i wznowienie nauczania. Także wśród wspomnień ówczesnych uczniów i uczennic odnaleźć można takie mówiące o wspólnej zabawie i przyjaźni pomiędzy dziećmi przybyłymi z różnych części Polski. Jedna z ówczesnych uczennic wspomina, że „szkoła podstawowa w Gdańsku do której uczęszczała tuż po wojnie to była istna »międzynarodówka«, lecz nikomu to nie przeszkadzało, a dzieci szybko się integrowały”¹⁵². Wśród polskich osadników byli także tacy, podchodzący ze zrozumieniem do trudnej sytuacji przymusowo wysiedlanych z Gdańska Niemców, często pozostających bez środków do życia, i choć sami nie mieli wiele, wspierali ich dzieląc się np. żywnością¹⁵³.

Lepiej sytuacja wyglądała w dwóch pozostałych miastach tworzących po wojnie trójmiejską aglomerację, które nie zostały w tak znaczącym stopniu zniszczone w wyniku działań wojennych. Sopot – przed wojną niewielka miejscowość kuracyjna, po roku 1945 ze względu na położenie przy granicy z Gdańskiem (stolicą województwa) i stosunkowo dobrze zachowaną zabudowę stał się siedzibą najważniejszych urzędów i instytucji w regionie¹⁵⁴. Tuż po wojnie działały tu władze wojewódzkie i powiatowe, Delegatura ds. Odbudowy Wybrzeża, a także szkoły wyższe i kuratorium, które stopniowo przenosiły się do Gdańska na przełomie lat czterdziestych i pięćdziesiątych, już po częściowej odbudowie miasta¹⁵⁵. W Gdyni natomiast, do mieszkańców którym udało się przetrwać

---

¹⁵¹ GAHM, Relacja Jerzego Winnickiego, sygn. GAHM/0016/a/02.

¹⁵² GAHM, Relacja Urszuli Osłowskiej, sygn. GAHM/0004/a/05.

¹⁵³ GAHM, Relacja Jerzego Winnickiego, sygn. GAHM/0016/a/02.

¹⁵⁴ W wyniku działań wojennych zniszczeniu uległo jedynie ok. 10% zabudowy miasta. Na początku 1946 roku zasoby mieszkaniowe Sopotu stanowiły 14.3% ogółu dostępnych lokali mieszkalnych w Trójmieście. Dodatkowo zaznaczyć warto, że w dostępnych, dużych przedwojennych sopockich mieszkaniach często kwaterowano więcej niż jedną rodzinę. E. Markowska, *Przemiany demograficzne i społeczno-zawodowe ludności Sopotu po drugiej wojnie światowej*, „Rocznik Sopotki” 1982-1984, s. 138.

¹⁵⁵ J. Grey, dz. cyt., s. 29; E. Markowska, dz. cyt., s. 138.

czas wojny w mieście, dołączyli przymusowi wysiedleńcy (przedwojenni mieszkańcy miasta, którzy powrócili do swoich lub nie swoich mieszkań), a także przybysze z innych części Polski, którzy jednak nie zmienili w znaczący sposób charakteru młodego, zasilanego już w okresie II RP przez ludność napływową, miasta¹⁵⁶.

Zmiany demograficzne i prawie całkowita wymiana ludności, zwłaszcza w Gdańsku i Sopocie, zmieniły polityczne oblicze nadmorskich miast. Stąd w pierwszych powojennych miesiącach na Wybrzeże kierowani byli działacze partyjni, mający uformować lokalne komórki PPR, rekrutowani głównie z prężnie działających struktur w Warszawie, Łodzi oraz Bydgoszczy¹⁵⁷. Do lata 1945 roku nowym władzom udało się stworzyć w regionie załączki struktur partyjnych wraz z KW PPR, na czele którego stanął Włodzimierz Melzacki¹⁵⁸. Centralne władze państwowe powoływały także tzw. grupy operacyjne w skład których wchodziły działacze z różnych regionów kraju, następnie kierowani na Wybrzeże, w celu organizacji poszczególnych resortów m.in. oświaty, poczty, kolei itd.¹⁵⁹

1.2. Okres stalinizmu (1948-1956)

W drugiej połowie lat czterdziestych po likwidacji legalnej opozycji, wydaleniu z ważnych sektorów administracji państwowej osób negatywnie ustosunkowanych do nowej władzy oraz sfałszowaniu wyborów z 1947 roku, rządzący podjęli dalsze kroki zmierzające do wprowadzenia w państwie systemu sprawowania władzy wzorowanego na radzieckim i podporządkowania sobie w pełni życia publicznego oraz prywatnego. W połowie 1948 roku ze stanowiska I sekretarza PPR, pod zarzutem „odchylenia pravicowo-nacjonalistycznego”, odwołano Władysława Gomułkę. Jego miejsce zajął

---

¹⁵⁶ Szacunkowo, w 1936 roku Gdynie zamieszkiwało 86% osób przybyłych z innych powiatów lub województw zob. G. Berendt, *Ludność Gdyni ...*, s. 193; M. Widernik, *Problemy społeczne*, [w:] *Dzieje Gdyni*, red. R. Wapiński, Wrocław 1980, s. 95-101; Tenże, *Z dziejów miasta 1926-1939*, [w:] *Gdynia*. Praca wydana na zlecenie Prezydium Miejskiej Rady Narodowej, Seria popularnonaukowa „Pomorze Gdańskie” nr 5, Gdańsk 1968, s. 67-69.

¹⁵⁷ W okresie przedwojennym zarówno w Gdyni, jak i w WMG rozwijał się, choć nie na szeroką skalę, ruch komunistyczny, cieszący się popularnością głównie wśród słabo opłacanych robotników oraz bezrobotnych. M. Widernik, *Polityczne oblicza Gdyni w latach 1920-1939*, Gdańsk 1977, s. 109-120, 176-179; K. Kaliszuk, dz. cyt., s. 34.

¹⁵⁸ K. Kaliszuk, dz. cyt., s. 37.

¹⁵⁹ J. Siewierski, *Grupy operacyjne jako załączki Polskiej administracji na Pomorzu Gdańskim po zakończeniu II wojny światowej*, [w:] *Przemiany społeczne w regionie gdańskim w powojennym 30-leciu*, red. K. Podoski, Gdańsk 1977, s. 30.

wówczas zwolennik pełnego podporządkowania Moskwie – Bolesław Bierut¹⁶⁰. Oddane doktrynie osoby pojawiły się także na wysokich stanowiskach w innych resortach państwowych, urzędach, szkołach czy przedsiębiorstwach. Ponadto, do i tak licznej już grupy „towarzyszy” ze Związku Radzieckiego działającej w polskim wojsku oraz służbach bezpieczeństwa, dołączyli kolejni na czele z Konstantym Rokossowskim, który został Ministrem Obrony Narodowej oraz marszałkiem Polski¹⁶¹.

Punktem wieńczącym proces instalacji władzy komunistycznej w kraju było zjednoczenie PPR z PPS, przeprowadzone podczas kongresu, w grudniu 1948 roku, na którym powołano PZPR. Życie społeczne i polityczne znalazło się wówczas pod faktyczną kuratelą jednej partii. Ponadto skonsolidowano ugrupowania satelickie, w rzeczywistości w pełni podporządkowane PZPR. Na Kongresie Jedności Ruchu Ludowego w listopadzie 1949 roku scalono PSL z SL tworząc ZSL – będące przedstawicielstwem PZPR w środowisku wiejskim. Natomiast w lipcu 1950 roku do SD włączono S. Pr.¹⁶².

Poczęto wówczas również rozbudowywać aparat bezpieczeństwa, który obok propagandy, stał się jednym z ważniejszych narzędzi sprawowania kontroli i wpływania na społeczeństwo. W roku 1949 pracowało w nim już 37 tysięcy funkcjonariuszy. Inwigilacja i zastraszanie społeczeństwa możliwe były dzięki wciąż rozszerzanej sieci agenturalnej dostarczającej rządzącym informacji o obywatelach i obywatelkach prowadzących, bądź choćby podejrzewanych o prowadzenie wrogiej wobec państwa ludowego działalności, a nawet prezentujących niepożądane postawy. Osoby takie często poddawane były różnego rodzaju represjom począwszy od przeniesienia czy zwolnienia z pracy, na więzieniu kończąc. Wykrycie i ukaranie wszystkich „wątpliwych ideologicznie” osób było niemożliwe, jednak sama świadomość zagrożenia miała wzmóc strach w społeczeństwie.

Istotnym elementem polityki nowej władzy była także wprowadzana na szeroką skalę ideologizacja oraz indoktrynacja, której poddana miała zostać zwłaszcza młodzież, a tym samym kształcący ją nauczyciele i nauczycielki. Przejawem upolitycznienia życia

---

¹⁶⁰ K. Trembicka, *Dwie wizje komunistycznej Polski czy spór o sposób sprawowania władzy?...Refleksje o myśli politycznej Władysława Gomułki i Bolesława Bieruta*, „Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia Politologica” 2013, t. 9, nr 129, s. 32-45.

¹⁶¹ H. Świda-Zięba, *Młodzież PRL ...*, s. 87-88.

¹⁶² *Kongres PZPR zakończył obrady. Tow. Bolesław Bierut przewodniczącym Komitetu Centralnego*, „Trybuna Ludu”, 22.12.1948, s. 1.

społecznego była m.in. zmiana programów nauczania oraz wyrzucanie ze szkolnych bibliotek książek, których treść uznano za niezgodną z przyjętą doktryną, a także pełna kontrola repertuaru upaństwowionych teatrów czy kin oraz cenzura publikowanych treści.

Częścią składową ideologizacji było także dążenie, po 1948 roku już otwarte, do ateizacji kraju. W sierpniu 1949 roku wydano dekret o ochronie sumienia i wyznania¹⁶³. Jednak wbrew tytułowi, stał się on raczej narzędziem represji wobec osób wierzących, niżeli gwarantem wolności obywatelskich. Władze zmierzały bowiem do pełnego kontrolowania postaw ideologicznych społeczeństwa, a religię, zastąpić miała ufność w komunistyczną propagandę¹⁶⁴.

Innym przejawem sowietyzacji Polski była centralizacja organów państwowych, instytucji, przedsiębiorstw i organizacji działających w kraju. Wyrazem tych dążeń było m.in. przeprowadzone w lipcu 1948 roku połączenie organizacji młodzieżowych, posiadających dotychczas pewną autonomię, w jedną – wzorowaną na sowieckim Komsomole, centralnie sterowaną i w pełni podporządkowaną rządzącym jednostkę – ZMP, a także powołanie w 1949 roku Centralnej Rady Związków Zawodowych¹⁶⁵ czy w końcu likwidacja w 1950 roku samorządu terytorialnego dokonana na mocy ustawy o terenowych organach jednolitej władzy państwowej¹⁶⁶.

Przypieczętowaniem zmian było uchwalenie w dniu 22 lipca 1952 roku nowej konstytucji wprowadzającej m.in. zmienioną nazwę państwa – PRL. W pierwszych wersjach konstytucji zawarto zabarwiony ideologicznie slogan oddający charakter ówczesnego państwa, głoszący, iż „Podstawę obecnej władzy ludowej w Polsce stanowi sojusz klasy robotniczej z chłopstwem pracującym”¹⁶⁷. Organami władzy państwowej miała być Rada Państwa, rady narodowe oraz Sejm, jednak faktycznymi decydentami pozostawali członkowie najwyższych gremiów PZPR.

---

¹⁶³ Dekret z dnia 5 sierpnia 1949 r. o ochronie wolności sumienia i wyznania, (Dz.U. 1949 nr 45 poz. 334).

¹⁶⁴ K. Warchałowski, *Prawnokarna ochrona wolności religijnej w Polsce w latach 1932-1997*, „Studia z Prawa Wyznaniowego” 2002, t. IV, s. 62-64.

¹⁶⁵ Ustawa z dnia 1 lipca 1949 o związkach zawodowych (Dz.U. 1949 nr 41 poz. 243).

¹⁶⁶ Ustawa z dnia 20 marca 1950 r. o terenowych organach jednolitej władzy państwowej (Dz.U. 1950 nr 14 poz. 130); H. Świda-Zięba, *Młodzież PRL ...*, s. 88-89; A. Paczkowski, *Pół wieku dziejów Polski 1939-1989*, Warszawa 1995, s. 257.

¹⁶⁷ Konstytucja Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej uchwalona przez Sejm Ustawodawczy w dniu 22 lipca 1952 roku (Dz.U. 1952 nr 33 poz. 232).

Na Wybrzeżu natomiast po okresie odbudowy, rozpoczął się proces rozbudowy lokalnego przemysłu, w którym główną rolę odgrywały trójmiejskie przedsiębiorstwa związane z gospodarką morską. Do najprężniej działających zakładów pracy i jednocześnie zatrudniających największą liczbę pracowników należały stocznie i porty zlokalizowane w Gdańsku oraz Gdyni¹⁶⁸. Przy nich funkcjonowały także mniejsze zakłady przemysłu stoczniowego (Unimor czy Hydroster), a także wiele innych jednostek przemysłowych. Były to na przykład przedsiębiorstwa zajmujące się przetwórstwem ryżu (Polskie Zakłady Zbożowe przy porcie w Gdyni – przedwojenna łuszczarnia ryżu) czy produkcją tłuszczu roślinnego (Gdańskie Zakłady Przemysłu Tłuszczowego im. gen. Walerego Wróblewskiego; przedwojenna Amada)¹⁶⁹. Ponadto na terenie Trójmiasta działały duże fabryki przemysłu chemicznego¹⁷⁰, spożywczego¹⁷¹ czy technicznego¹⁷², a także inne przedsiębiorstwa jak choćby Zakłady Komunikacyjne w Gdańsku, Sopocie i Gdyni¹⁷³.

Rozwój przemysłu w Trójmieście przyczynił się także do zmiany struktury ludności miejskiej i wiejskiej w obrębie województwa gdańskiego. Dla zobrazowania tychże przemian podać można, że w roku 1946 miasta województwa zamieszkiwało 366 300 (50.03%), natomiast wsie 365 800 osób (49.97%). Z kolei 4 lata później w miastach było już 539 500 (57,97%), natomiast na wsi 391 tysięcy mieszkańców (40.03%). W kolejnych latach procentowy udział mieszkańców wsi w strukturze demograficznej województwa zmniejszał się jeszcze bardziej¹⁷⁴. Wpływ na populację regionu miał także wzrost liczby urodzeń¹⁷⁵. Wyż demograficzny swój szczyt osiągnął w pierwszej połowie lat pięćdziesiątych. Pomiędzy rokiem 1950 a 1955 liczba

---

¹⁶⁸ K. Kaliszuk, dz. cyt., s. 30-31

¹⁶⁹ A. Sobociński, *Strukturalne przeobrażenia wśród robotników przemysłu okrętowego w latach 1945-1970 ze szczególnym uwzględnieniem województwa gdańskiego*, [w:] *Materiały na sesję naukową „Przemiany społeczne w województwie gdańskim w powojennym XXX-leciu”*, Gdańsk 1975, s. 9.

¹⁷⁰ Jak choćby zakład POLIFARB czy Gdańska Fabryka Kwasu Siarkowego.

¹⁷¹ Np. Zakłady Przemysłu Cukierniczego „Bałtyk”.

¹⁷² Np. Gdańskie Zakłady Radiowe T-18.

¹⁷³ W roku 1946 zakłady te połączone zostały w jedno przedsiębiorstwo pod nazwą Międzykomunalne Zakłady Komunikacyjne Gdańsk Gdynia, które obsługiwało transport publiczny w trzech nadmorskich miastach. Natomiast w roku 1951 przekształcono je w Wojewódzkie Przedsiębiorstwo Komunikacyjne Gdańsk – Gdynia. W. Borzestowski, *Miejskie Zakłady Komunikacyjne w Gdańsku, 1945-1946. Bilans otwarcia*, „Argumenta Historica” 2021, nr 8, s. 22-44.

¹⁷⁴ E. Cieślak, Cz. Biernat, *Dzieje Gdańska*, Gdańsk 1994, s. 602-603; K. Podoski, dz. cyt., s. 13; A. Tomkiel, dz. cyt., s. 85; *Narodowy Spis Powszechny z dnia 3 grudnia 1950 r: struktura zawodowa i demograficzna ludności: indywidualne gospodarstwa rolne*, Warszawa 1954, s. 77.

¹⁷⁵ W roku 1948 po raz pierwszy odnotowany przyrost naturalny przewyższający liczbę osób napływających do miasta; P. Perkowski, *Gdańsk miasto od nowa*, Gdańsk 2013, s. 259.

mieszkańców województwa wzrosła o 16.32%. Zjawisko to uwidoczniło się także w szkołach, do których w latach sześćdziesiątych napływać zaczęły dzieci urodzone w szczytowym okresie wyżu.

1.3. Od odwilży październikowej do końca dekady lat siedemdziesiątych (1956-1979)

Śmierć Józefa Stalina w marcu 1953 roku zapoczątkowała pewne zmiany w sytuacji politycznej i społecznej państw tzw. bloku wschodniego. W pierwszej kolejności dało się je odczuć w samym ZSRR, lecz z czasem dotarły także do Polski. Pod naciskiem części działaczy PZPR, a także niektórych środowisk społecznych, w kraju następowało pewne złagodzenie reżimu politycznego. Jednym z pierwszych jego przejawów było zlikwidowanie w grudniu 1954 roku, jednoznacznie kojarzonego z opresyjnością systemu – MBP. Pozwolono także na pewną, choć ograniczoną, krytykę dotychczasowych poczynań władz. Złagodzenie cenzury zaowocowało powstaniem nowych tytułów tj. tygodnik „Po Prostu” czy klubów dyskusyjnych m.in. Klub Krzywego Koła. Z kolei Józef Światło – funkcjonariusz departamentu X MBP, który pod koniec 1953 roku uciekł na zachód, na falach Radia Wolna Europa opowiadał o kulisach działalności partii i organów bezpieczeństwa.

W 1956 roku podczas XX Zjazdu KPZR w Moskwie, Nikita Chruszczow w swoim tzw. tajnym referacie dokonał krytyki stalinowskiego systemu władzy. Treść tegoż wystąpienia dotarła także do Polski, wywołując dyskusję wewnątrz partii. W łonie PZPR wykrystalizowały się dwa główne nurty. Przedstawiciele pierwszego z nich, zwani „puławianami” byli zwolennikami pewnej liberalizacji, natomiast w opozycji do nich pozostawali tzw. natolińczycy, zwolennicy utrzymania dotychczasowego *status quo*. Konieczność zmian na najwyższych stanowiskach państwowych wywołała, siłą rzeczy, śmierć Bolesława Bieruta w marcu 1956 roku¹⁷⁶. Pierwszym sekretarzem KC PZPR został wówczas Edward Ochab¹⁷⁷.

Obywatele coraz śmielej domagali się przemian w sferze społeczno-politycznej i gospodarczej. W czerwcu 1956 roku doszło do strajku robotników w Poznaniu, który

---

¹⁷⁶ J. Eisler, *Siedmiu wspaniałych: Poczet pierwszych sekretarzy KC PZPR*, Warszawa 2014, s. 88–89.

¹⁷⁷ A. Fijuth-Dudek, *Październik 1956 roku na łamach „Sztandaru Ludu”*, „Komunizm. System, ludzie, dokumentacja” 2022, nr 11, s. 146-147.

został krwawo stłumiony przez oddziały Wojska Polskiego oraz MO. Posunięcie to pogłębiło niezadowolenie społeczeństwa. Rządzący zdawali sobie sprawę, że sytuację należy załagodzić, tak aby nie dopuścić do rozprzestrzenienia się protestów po całym kraju. W październiku 1956 roku podjęto decyzję o zmianie na najwyższym szczeblu partii. Edward Ochab zastąpiony został przez W. Gomułkę, który jako więzień polityczny z okresu rządów B. Bieruta, firmować miał odejście od stalinizmu w Polsce.

Choć w roku 1956 nie doszło w Trójmieście do tak znaczących wydarzeń jak w Poznaniu czy Warszawie, także tutaj ujawniły się dążenia mające na celu zmianę sytuacji społeczno-politycznej, których wyrazicielami byli w większości studenci i studentki. Rządzący na Wybrzeżu I Sekretarz KW PZPR Jan Trusz nie był skłonny do reform i przyjął wobec zachodzących w kraju przemian pozycję wyczekującą, co wzbudziło niezadowolenie mieszkańców. W dniu 20 października rozgłoszenia Polskiego Radia w Gdańsku wyemitowała przemówienie W. Gomułki i poparła je rezolucją. Nazajutrz odbył się wiec w WSP, a w kolejnym dniu, w regionie miały miejsce demonstracje na których manifestowano poparcie dla W. Gomułki i liberalnych przemian w kraju¹⁷⁸. Mieszkańcy domagali się zmian w życiu społeczno-politycznym m.in. zniesienia cenzury, przywrócenia lekcji religii do szkół, a także zmian na kierowniczych stanowiskach w partii. Ich działania popierane były także przez lokalną prasę m.in. „Kontrasty”, a także związanych z regionem literatów tj. Lech Bądkowski czy Izabella Trojanowska. Gdański I sekretarz chcąc opanować antypartyjne nastroje w Trójmieście żądał od komendanta szkoły UB zlokalizowanej na Biskupiej Górze w Gdańsku, aby wysłał funkcjonariuszy do stłumienia protestów, na co jednak nie uzyskał zgody, tym samym pogorszając tylko swoją pozycję. Ostatecznie sytuację, zarówno w kraju, jak i w regionie udało się opanować. Podobnie jak na szczeblu centralnym, tak w Gdańsku doszło do zmiany władz. Utożsamiany z „błędami przeszłości” J. Trusz, zastąpiony został przez „namaszczonego w Warszawie” na nowego I sekretarza KW Józefa Machno¹⁷⁹.

W pierwszych miesiącach po październiku 1956 faktycznie doszło do pewnych zmian w życiu społeczno-politycznym. Reaktywowano zlikwidowane w poprzednim okresie organizacje młodzieżowe, w tym ZHP. Przy wielu przedsiębiorstwach i instytucjach powołano komisje rehabilitacyjne, które miały przywrócić do pracy

---

¹⁷⁸ K. Kaliszuk, dz. cyt., s. 98-101; K. Filip, *Październik 1956 r. w Gdańsku*, „Teki Gdańskie” 2012, t. 12, s. 63-88.

¹⁷⁹ K. Kaliszuk, dz. cyt., s. 105-106.

niesłusznie zwolnionych w okresie stalinizmu pracowników. Z internowania wypuszczony został kardynał Stefan Wyszyński¹⁸⁰. Uregulowano także stosunki państwo-Kościół na innych płaszczyznach, zgadzając się m.in. na nauczanie religii w szkołach, jako przedmiotu nieobowiązkowego czy posługę kapłańską dla chorych i więźniów¹⁸¹. Odejście od stalinizmu miało również wymiar formalno-administracyjny, z nazwy Pałacu Nauki i Kultury w Warszawie usunięto imię Stalina, a Stalinogród na powrót stał się Katowicami.

W Trójmieście na fali odwilży październikowej przy PG powstał kierowany przez Jerzego Ruteckiego Komitet Obywatelski, który wspierał różne społeczne inicjatywy studentów, głównie zaangażowanych na rzecz pomocy Węgrom, a także Uczelniany Parlament PG (niezależny samorząd studencki). Powołano również Zrzeszenie Kaszubskie (od 1964 roku Zrzeszenie Kaszubsko-Pomorskie), którego pierwszym prezesem został Aleksander Arendt. W 1957 roku powstał także, słynny do dziś, Klub Studentów Wybrzeża „Żak”¹⁸².

Zmiany w polityce władz partyjno-państwowych były jednak krótkotrwałe i nastawione na uspokojenie nastrojów społecznych. Już po kilku miesiącach rządów, W. Gomułka począł stopniowo ograniczać wolności wprowadzone w okresie tzw. odwilży. W październiku 1957 roku podjęto decyzje o zamknięciu, będącego niejako symbolem złagodzenia cenzury, tygodnika „Po Prostu”¹⁸³. Ograniczano także działalność młodzieżowych organizacji, w tym reaktywowanego ZHP¹⁸⁴. Od połowy 1958 roku władze na szerszą skalę rozpoczęły działania zmierzające do zeświecczenia placówek oświatowych. Tym razem miały one charakter wydawanych kolejno decyzji administracyjnych, które stopniowo ograniczały możliwość prowadzenia katechezy w szkołach. W sierpniu 1958 roku wprowadzono zakaz nauczania religii przez osoby będąc członkami zgromadzeń zakonnych. W tym samym miesiącu opublikowano także okólnik, w którym zobowiązano kuratoria oraz dyrektorów szkół do stałego

---

¹⁸⁰ B. Noszczak, *Okoliczności uwolnienia kardynała Stefana Wyszyńskiego z internowania w Komańczy (październik 1956 r.)*, „Studia Prymasowskie UKSW” 2007, nr 1, s. 79-90.

¹⁸¹ A. Dudek, *Kościół katolicki w Polsce w 1956 roku*, „Polska 1944/45 - 1989. Studia i Materiały” 1997, nr 3, s. 110.

¹⁸² Historia Klubu ŻAK, <https://klubzak.com.pl/pl/o-nas/historia>, [dostęp: 2023.07.07]; Dziś klub znajduje się w innym, niż pierwotnie, miejscu.

¹⁸³ D. Rafalska, *Likwidacja „Po Prostu”*, „Dodatek Specjalny IPN. Niezależna Gazeta Polska”, 7.11.2008, s. 1-12.

¹⁸⁴ H. Świda-Ziemia, *Młodzież PRL ...*, s. 323.

nadzorowania przestrzegania zasad świeckości szkół, w tym do zlikwidowania dekoracji naruszających laicki charakter placówek (głównie wiszących w salach krzyży)¹⁸⁵. Zauważalne od końca lat pięćdziesiątych zintensyfikowanie działań prowadzących do laicyzacji szkół związane było w dużej mierze z zainaugurowanymi wówczas przygotowaniem do obchodów milenium Polski oraz towarzyszącej im rywalizacji pomiędzy władzami państwowymi a Kościołem, a także z ogłoszoną z tej okazji akcją budowy tysiąca szkół na Tysiąclecie Państwa Polskiego. W 1961 roku ostatecznie wycofano ze szkół lekcje religii¹⁸⁶.

Pomimo tego znacznie złagodzony został terror społeczny i instytucjonalny. Nie oznaczało to jednak, że otwarte, publiczne przeciwstawienie się władzy nie było karane. Obywatelom pozostawiono pewną swobodę zwłaszcza w sferze prywatnej, a także dostęp do neutralnej politycznie kultury czy kontrolowanych wyjazdów wakacyjnych, co jak trafnie zauważyła H. Świda-Ziemba, zaspokajało podstawowe potrzeby obywateli i dawało swego rodzaju poczucie stabilności¹⁸⁷. Okres rządów W. Gomułki nazywany „małą stabilizacją” był *de facto* czasem stagnacji i pogarszającej się sytuacji gospodarczej w kraju. Obywatelom i obywatelkom, pamiętający jeszcze niedawny terror okresu stalinowskiego, w początkowym okresie ów marazm mógł jawić się jednak jako pozytywna zmiana¹⁸⁸.

Okres po 1956 roku był także czasem rozwoju przemysłu w regionie, który przyczynił się do dalszych przemian w strukturze demograficznej, tym razem wpływ miała na nie głównie emigracja o charakterze ekonomicznym. Możliwość znalezienia pracy w jednym z wielu zakładów sprawiła, że do nadmorskich miast napływała ludność z innych regionów kraju. Byli to w większości mieszkańcy sąsiednich powiatów czy województw ościennych poszukający tutaj lepszych warunków życia i poprawy swojej sytuacji materialnej (często przyjeżdżali oni do Trójmiasta wraz z całymi rodzinami, w tym z dziećmi w wieku szkolnym czy współmałżonkami nauczycielkami). W 1960

---

¹⁸⁵ Zarządzenie Ministra Oświaty z dnia 4 VIII 1958 r. w sprawie nauczania religii (Dz.U. Ministerstwa Oświaty 1958 nr 9 poz. 121).

¹⁸⁶ Ustawa z dnia 15 lipca 1961 r. o rozwoju systemu oświaty i wychowania (Dz.U. 1961 nr 32 poz. 160); R. Grzybowski, *Socjalizacja w cieniu konfliktu. Sytuacja wychowawcza dzieci i młodzieży w Polsce w latach rządów Władysława Gomułki (1956-1970)*, „Przegląd Pedagogiczny” 2012, nr 1, s. 117.

¹⁸⁷ H. Świda-Ziemba, *Młodzież PRL ...*, s. 319-327, 332-339.

¹⁸⁸ M. Przeperski, *Odwrót od Października. Pacyfikacja prasy i dziennikarzy w latach 1956–1958*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2016, nr 28, s. 311-352.

roku województwo liczyło 1 222 800, z czego 175 600 (14.36%) stanowiły osoby przybyłe po roku 1950 z innego województwa¹⁸⁹.

Z biegiem czasu społeczno-polityczny dyskurs partii zaostrzał się, a jawne przejawy krytyki poczynań rządzących nie były tolerowane. Intelktualistów, którzy swój sprzeciw wobec zaostrzenia cenzury, wyrazili w piśmie – tzw. Liście 34, skierowanym do premiera Józefa Cyrankiewicza, spotkały represje m.in. w postaci zakazu publikowania. Natomiast Karol Modzelewski i Jacek Kuroń, młodzi autorzy „Listu otwartego do partii”, który zawierał krytykę dotychczasowego modelu funkcjonowania państwa, w 1965 roku za swoje antypartyjne występnie skazani zostali odpowiednio na karę 3 i pół oraz 3 lat więzienia.

Na rzeczywistość w kraju wpływ miała także sytuacja międzynarodowa. Zimna wojna, zamknięta granica, utworzenie odrębnych bloków militarnych i organizacji gospodarczych dzielących świat na tzw. blok wschodni (zdominowany przez ZSRR) i zachodni (na czele z USA) sprawiały, że społeczeństwo polskie żyło w izolacji. Dodatkowo klęska poniesiona w 1967 roku przez koalicję antyizraelską, w tym ZSRR, w wojnie sześciodniowej¹⁹⁰ sprawiła, że osoby pochodzenia żydowskiego stały się kolejnym wrogiem dla komunistycznych władz¹⁹¹. Antysemickie nastroje w Polsce podsyciała głównie grupa partyjnych narodowców na czele z Ministrem Spraw Wewnętrznych Mieczysławem Moczarem. Rozpoczęte prześladowania sprawiły, że część osób pochodzenia żydowskiego, zdecydowała się na opuszczenie ojczyzny¹⁹².

Wszystko to doprowadziło do eskalacji nastrojów społecznych, zwłaszcza wśród młodego pokolenia – urodzonego już po wojnie, które często osobiście nie doświadczyło

---

¹⁸⁹ L. Kosiński, *Migracje ludności w Polsce w latach 1950-1960*, Warszawa 1968, s. 34.

¹⁹⁰ Wojna sześciodniowa to konflikt zbrojny, który miał miejsce w czerwcu 1967 roku między Izraelem a sąsiadującymi państwami arabskimi, głównie Egiptem, Syrią i Jordanią. Wojna ta trwała zaledwie sześć dni, stąd jej nazwa. Zakończyła się zwycięstwem Izraela, który zajął cały półwysep Synaj oraz Wzgórza Golan. Sprzymierzona z Syrią radziecka Rosja poparła państwa arabskie, a następnie zerwała stosunki dyplomatyczne z Izraelem. W ślad za nią to samo uczyniły pozostałe państwa z tzw. bloku wschodniego, w tym Polska (12 czerwca 1967 roku). Konflikt ten wykorzystany został do celów propagandowych i stał się jednym z pretekstów do dokonania „czystek” w szeregach partii. J. Dyduch, *Stosunki polsko-izraelskie. Próba analizy czynników kształtujących*, [w:] *Współcześni Żydzi – Polska i diaspora. Wybrane zagadnienia*, red. E. Waszkiewicz, Wrocław 2007, s. 155–195; Wojna sześciodniowa, <https://marzec68.sz.tetl.org.pl/slowo/wojna-szesciodniowa/>, [dostęp: 2023.11.11].

¹⁹¹ A. Patek, J. Rydel, J.J. Węc, *Najnowsza historia świata 1945-1995, t. II: 1963-1979*, Kraków 1997, s. 76.

¹⁹² D. Stola, *Jewish emigration from communist Poland: the decline of Polish Jewry in the aftermath of the Holocaust*, „East European Jewish Affairs” 2017, no. 2-3, vol. 47, p. 179; Tenże, *Kampania antyżydowska w Polsce*, Warszawa 2000, s. 16-20.

terroru okresu stalinizmu. Wydarzeniem, które w bezpośredni sposób wpłynęło na otwarte wyrażenie niezadowolenia społecznego stało się zdjęcie z afiszy inscenizacji „Dziadów” w reżyserii Kazimierza Dejmka¹⁹³. Spektakl zawierający antyrosyjskie odwołania, co oczywiste, nie został zaakceptowany przez ówczesne władze, które postanowiły wycofać go z repertuaru warszawskiego teatru. Na ostatni pokaz, w dniu 30 stycznia 1968 roku, przybyła grupa warszawskich studentów. Młodzież nagrodziła występujących kilkuminutowymi oklaskami, a następnie udała się pod pomnik Adama Mickiewicza na Krakowskim Przedmieściu. Dwóch studentów Uniwersytetu Warszawskiego – Adam Michnik oraz Henryk Szlajfer, zostali za te poczynania relegowani z uczelni, a następnie aresztowani. Wywołało to jeszcze większe niezadowolenie wśród młodych ludzi, którzy 8 marca zorganizowali na Uniwersytecie Warszawskim wiec. Do rozpędzenia zebranych studentów skierowano milicję oraz ORMO. Użycie siły wobec wiecujących pogłębiło jeszcze bardziej niezadowolenie środowiska i stało się początkiem fali studenckich protestów w całym kraju. W kolejnych dniach wiece i demonstracje odbyły się m.in. w Krakowie, Wrocławiu, Poznaniu, Lublinie, Łodzi, Katowicach, Toruniu, Częstochowie, Szczecinie czy Opolu. W akcję, prócz studentów, angażowała się również młodzież szkół średnich, jednak poza środowiskiem młodej inteligencji, nie zyskały one szerszego poparcia społecznego i do końca marca 1968 roku zostały stłumione¹⁹⁴.

Protesty odbyły się także w Trójmieście, gdzie ich naturalnym motorem napędowym była PG – największa uczelnia wyższa w regionie. Rekordowy pod względem liczebności uczestników wiec, na którym pojawiło się blisko 20 tysięcy osób, odbył się 15 marca na ulicach Gdańska. Udział wzięli w nim nie tylko studenci i studentki PG, ale także żacy z innych szkół wyższych działających na Wybrzeżu m.in. WSP czy Akademii Medycznej, a także młodzież z trójmiejskich szkół średnich¹⁹⁵.

Odpowiedzią na antypartyjne protesty studentów i studentek były inspirowane przez władze państwowe masówki i wiece, organizowane głównie w zakładach pracy, na których manifestowano poparcie dla rządzących. Ich głównym celem było stworzenie

---

¹⁹³ *Dziady*, <https://e-teatr.pl/dziady-r16152>, [dostęp: 2023.02.08].

¹⁹⁴ J. Eisler, *Polski marzec 1968*, Warszawa 2006, s. 224-254.

¹⁹⁵ P. Abryszeński, *Wokół Trójmiasta. Kontekst społeczno-polityczny wydarzeń marcowych*, [w:] *Marzec 1968 w Gdańsku*, red. M. Nurek, Gdańsk 2018, s. 99-106; *Marzec 1968 na Politechnice Gdańskiej w dokumentach*, wstęp i oprac. P. Abryszeński, D. Gucewicz, Gdańsk–Warszawa 2018; P. Abryszeński, *Politechnika Gdańska 1968-1980. Portret społeczno-polityczny*, Gdańsk-Warszawa 2022, s. 46-121; M. Andrzejewski, *Marzec 1968 w Trójmieście*, Warszawa-Gdańsk 2008.

kontrastu pomiędzy powszechnym, społecznym poparciem dla władzy a niewielką grupą niezadowolonej młodzieży, a także pomiędzy ciężko pracującymi robotnikami i wprowadzającą zamęt młodą inteligencją¹⁹⁶.

Oceny historyków i historyczek, na ile wydarzenia z wiosny 1968 roku były oddolnym buntem młodego pokolenia, a na ile zostały „zainspirowane” przez rządzących chcących podsycić antyinteligentkie i antysemickie nastroje w społeczeństwie, nie są jednoznaczne¹⁹⁷. Pewnym jest jednak, że sprawiły one, iż kilka tysięcy młodych ludzi zostało relegowanych z uczelni, bądź zawieszonych w prawach studenckich. Dodatkowo część spośród relegowanych otrzymała powołania do odbycia zasadniczej służby wojskowej. Antysemicka propaganda sprawiła natomiast, że w latach 1968-1969 około 13 tysięcy osób pochodzenia żydowskiego opuściło Polskę. Wśród nich byli studenci, a także pracownicy naukowcy, dziennikarze, filmowcy, pisarze, aktorzy, a także przedstawiciele innych zawodów¹⁹⁸.

Niespełna 3 lata później, w grudniu 1970 roku doszło do kolejnych protestów społecznych, tym razem wywołanych niezadowolaniem z ogłoszonej, przed świętami Bożego Narodzenia, podwyżki cen żywności¹⁹⁹. W dniu 14 grudnia robotnicy ze Stoczni Gdańskiej im. Lenina ogłosili strajk, który zapoczątkował falę protestów na całym Wybrzeżu, w zakładach w Gdyni, Elblągu, Szczecinie czy Słupsku. Manifestacje przeniosły się także na ulice miast. W Gdańsku podpalono siedzibę KW PZPR²⁰⁰. Rządzący chcąc szybko stłumić robotnicze wystąpienia zdecydowali się na użycie siły. Do najokrutniejszych zdarzeń doszło 17 grudnia w Gdyni, gdzie do przybyłych o poranku do pracy stoczniowców wojsko otworzyło ogień. Starcia w mieście trwały do wieczora²⁰¹. Według oficjalnych źródeł antyrządowe wystąpienie robotników kosztowało życie 45 osób, 1165 odniosło rany, a około 3 tysięcy zostało aresztowanych²⁰².

Wydarzenia te wyraźnie unaocznily fakt, że dotychczasowy I sekretarz KC PZPR nie panuje nad sytuacją w kraju. Władysława Gomułkę skłoniono do rezygnacji ze stanowiska, a na jego miejsce, już 20 grudnia 1970 roku, wprowadzono Edwarda Gierka

---

¹⁹⁶ P. Abryszeński, *Wokół Trójmiasta ...*, s. 107-108.

¹⁹⁷ M. Andrzejewski, dz. cyt., s. 55.

¹⁹⁸ D. Stola, *Jewish emigration ...*, p. 180.

¹⁹⁹ J. Eisler, *Grudzień 1970. Geneza, przebieg, konsekwencje*, Warszawa 2020 [wydanie I elektroniczne], s. 83-84, 100-113.

²⁰⁰ Tamże, s. 121-135.

²⁰¹ Tamże, s. 235-288.

²⁰² Tamże, s. 458.

– dotychczasowego I sekretarza KW PZPR w Katowicach. W młodości pracował on jako górnik we Francji i Belgii, a dodatkowo zarządzany przez niego region Górnego Śląska był dobrze zorganizowany i bogaty, co sprawiło, że jawił się on społeczeństwu jako człowiek, który dzięki swojemu doświadczeniu może polepszyć sytuację w kraju.

Dekada rządów E. Gierka to czas przeprowadzanych w szybkim tempie i na kredyt inwestycji oraz technizacji. Równocześnie podnoszono pensje obywateli, zwłaszcza tych zatrudnionych w uprzywilejowanych branżach. Rozwijana w nieprzemyślany sposób i na kredyt gospodarka była jednak w coraz gorszym stanie, a zadłużenie wciąż rosło²⁰³. Dodatkowo na rynku zaczęło brakować towarów, więc wzrost płac, nie przyczynił się w większym stopniu do podniesienia poziomu życia Polek i Polaków. Braki aprowizacyjne sprawiły, że rządzący podjęli decyzję o podwyżce cen artykułów żywnościowych, z której jednak po protestach robotników z 1976 roku, się wycofali. W celu poprawy sytuacji ogłoszono wówczas tzw. manewr gospodarczy, który polegać miał na zwiększeniu produkcji na potrzeby rynku oraz rozwoju budownictwa mieszkaniowego. Plany te pozostały jednak jedynie spisanyymi na papierze założeniami. Kondycja gospodarki wciąż się pogarszała, a dodatkowo na jej zły stan wpłynęła tzw. zima stulecia z roku 1978. Negatywne skutki krótkowzrocznych decyzji rządzących odczuwali obywatele, którym brakowało podstawowych artykułów, a ich zakup możliwy był często jedynie po odstaniu w olbrzymiej kolejce²⁰⁴.

W połowie lat siedemdziesiątych przeprowadzono także reformę administracyjną. Na mocy ustawy z dnia 28 maja 1975 roku zlikwidowano powiaty i wprowadzono dwustopniowy podział administracyjny kraju, oparty na 49 województwach²⁰⁵. Wpłynęła ona także na kształt województwa gdańskiego, którego część przyłączona została wówczas do dwóch nowo utworzonych w regionie województw: elbląskiego oraz śląskiego. Przesunięcia terytorialne nie wpłynęły jednak znacząco na charakter

---

²⁰³ P. Koryś, M. Tyimiński, *Zmarnowana dekada? Ekspansja inwestycyjna lat siedemdziesiątych XX wieku na tle polityki gospodarczej w okresie PRL*, „Dzieje Najnowsze” 2021, R. LIII, nr 3, s. 178 [Tabela 1. Zadłużenie zagraniczne Polski długo- i średnioterminowe (w mln zł dewizowych)].

²⁰⁴ P. Czernicki, *Powstanie pułapki zadłużeniowej PRL i próby jej rozwiązania na przełomie lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych ubiegłego wieku (do 1989 r.)*, „Rocznik Ekonomii i Zarządzania” 2016, t. 8(44), nr 1, s. 101-114.

²⁰⁵ Ustawa z dnia 28 maja 1975 r. o dwustopniowym podziale administracyjnym Państwa oraz o zmianie ustawy o radach narodowych (Dz.U. 1975 nr 16 poz. 91).

ekonomiczno-społeczny województwa gdańskiego. Ustalony wówczas podział przetrwał aż do końca roku 1998²⁰⁶.

1.4. Od narodzin „Solidarności” do upadku systemu (1980-1989)

W 1980 roku w celu zwiększenia dostępności do artykułów spożywczych oraz uratowania finansów państwa ekipa E. Gierka zdecydowała się na wprowadzenie tzw. sprzedaży komercyjnej, która miała dać obywatelom możliwość zakupu towarów „od ręki”, ale za o wiele większą cenę²⁰⁷. Wywołało to jednak odwrotne do zamierzonych efekty i pogłębiło jedynie rozgoryczenie społeczeństwa z chronicznego kryzysu. Szalę goryczy przelała ogłoszona w lipcu 1980 roku podwyżka cen żywności, która stała się bezpośrednią przyczyną fali strajków. Do pierwszych protestów doszło na Lubelszczyźnie, gdzie 8 lipca strajk podjęli, niezadowoleni z podwyżek cen żywności, robotnicy z Wytwórni Sprzętu Komunikacyjnego „PZL Świdnik”. W następnych dniach strajki okupacyjne podejmowały załogi kolejnych zakładów pracy w regionie, co jedynie pogarszało sytuację gospodarczą. Aby uniknąć całkowitej zapaści ekonomicznej władze PRL zdecydowały się na podpisanie porozumień ze strajkującymi robotnikami i 22 lipca powrócili oni do pracy.

Strajki na Lubelszczyźnie okazały się jednak jedynie preludium do późniejszych wydarzeń mających miejsce na Wybrzeżu²⁰⁸, gdzie w sierpniu doszło do protestów, których bezpośrednią przyczyną stało się zwolnienie z pracy, na 5 miesięcy przed emeryturą, pracownicy Stoczni Gdańskiej im. Lenina oraz działaczki WZZ – Anny Walentynowicz. W dniu 14 sierpnia rozpoczął się strajk okupacyjny. Stoczniowcy żądali poprawy warunków ekonomicznych i bytowych, a także przywrócenia niesłusznie zwolnionych pracowników, uczczenia pamięci poległych w grudniu 1970 roku kolegów oraz uzyskania realnego wpływu na działanie zakładu pracy. Nazajutrz do strajku

---

²⁰⁶ T. Dzik, *Podział administracyjny Polski w latach 1944-1998. Z badań nad ustrojem ziem polskich w XIX i XX w.*, „Studia Gdańskie. Wizje i Rzeczywistość” 2013, t. X, s. 447.

²⁰⁷ K. Michna, *Kartki na cukier. Problem publicystyczny. Wprowadzenie kartek na cukier w świetle publicystyki tygodnika „Polityka” w 1976 roku*, „Zeszyty Naukowe Towarzystwa Doktorantów UJ. Nauki Społeczne” 2014, nr 8(1), s. 67; L. Biernacki, A. Kazański, *NSZZ „Solidarność” Region Gdański*, [w:] *NSZZ „Solidarność” 1980–1989, t. III: Polska północna*, red. Ł. Kamiński, G. Waligóra, Warszawa 2010, s. 9–10.

²⁰⁸ A. Machcewicz, *Bunt. Strajki w Trójmieście. Sierpień 1980*, Gdańsk 2015, s. 399; P. Perkowski, *Narastanie Buntu w Stoczni Gdańskiej przed strajkami w sierpniu 1980 roku (charakterystyka środowiska)*, „Przegląd Historyczny” 2013, t. 104, z. 4, s. 757; Ł. Kamiński, *Dekada Solidarności*, „Biuletyn IPN” 2010, nr 9–10, s. 4; M. Dąbrowski, *Zaczęło się w lipcu*, „Biuletyn IPN” 2010, nr 9–10, s. 18-20.

dołączyła gdyńska Stocznia im. Komuny Paryskiej, a w kolejnych dniach inne zakłady pracy z Trójmiasta i okolic²⁰⁹.

Strajk przyniósł zamierzone efekty i 16 sierpnia dyrekcja stoczni gdańskiej przystała na żądania protestujących. Jednak pomimo osiągnięcia swoich celów stocznioowcy wspierani przez przedstawicieli opozycyjnych ugrupowań z regionu zdecydowali się na pozostanie w zakładzie i rozpoczęcie strajku solidarnościowego. Do gdańskiej stoczni przybyli przedstawiciele pozostałych strajkujących zakładów z Trójmiasta, którzy utworzyli MKS, na czele z Lechem Wałęsą. Wystosowano także wspólną listę 21 postulatów i żądano rozmów z rządzącymi. Postulaty miały charakter społeczny, socjalny, ekonomiczny, a także polityczny. Za najważniejsze uznano utworzenie niezależnych związków zawodowych, zapewnienie bezpieczeństwa strajkującym, zniesienie cenzury oraz uwolnienie więźniów politycznych²¹⁰.

Pierwsze rozmowy pomiędzy MKS a rządzącymi odbyły się 23 sierpnia. Władze deklarowały gotowość do zaakceptowania większości postulatów strajkujących, nie chciały jednak przystać na utworzenie niezależnych, samorządnych związków zawodowych²¹¹. Ostatecznie, nie widząc innego wyjścia z trudnej sytuacji, rządzący ugięli się pod naporem strajkujących i w dniu 31 sierpnia podpisano porozumienia pomiędzy przedstawicielami władzy a protestującymi. Dnia 10 listopada 1980 roku zarejestrowany został NSZZ „Solidarność” – związek zawodowy, który w latach osiemdziesiątych stał się główną siłą opozycyjną wobec władz partyjno-państwowych. Po wydarzeniach z sierpnia 1980 roku ze stanowiska I sekretarza odsunięty został E. Gierek, którego, choć nie na długo, zastąpił Stanisław Kania.

Rosnące niezadowolenie społeczne w połączeniu z rozrastającą się coraz bardziej „Solidarnością”, w działalność której włączali się przedstawiciele różnych środowisk oraz branż w tym m.in. pracownicy oświaty, sprawiły, że na stanowisko I sekretarza wybrano zwolennika „rozwiązania siłowego” generała Wojciecha Jaruzelskiego. Niedługo potem 13 grudnia 1981 roku, w celu spacyfikowania związku oraz utrzymania

---

²⁰⁹A. Machcewicz, dz. cyt., s. 21-26; J. Kufel, *Geneza strajku solidarnościowego w Stoczni Gdańskiej*, [w:] *O Polskę wolną! O Polskę solidarną!*, red. W. Polak i in., Gdańsk 2011, s. 11-13; A. Friszke, *Polska. Losy państwa ...*, s. 367-368.

²¹⁰A. Machcewicz, dz. cyt., s. 232-236; J. Kufel, *Geneza strajku ...*, s. 15-16; A. Kazański, *Sierpień 80' w Gdańsku*, „Biuletyn IPN” 2010, nr 9–10, s. 27; A. Friszke, *Polska. Losy państwa ...*, s. 368.

²¹¹A. Machcewicz, dz. cyt., s. 364; A. Kazański, dz. cyt., s. 31-33; A. Friszke, *Polska. Losy państwa ...*, s. 369.

dotychczasowego porządku w państwie wprowadzono stan wojenny, a nadrzędną władzę w kraju przejęła, będące *de facto* organem niekonstytucyjnym – WRON, na czele której stanął W. Jaruzelski. W czasie stanu wojennego wielu działaczy opozycyjnych poddanych zostało różnego rodzaju represjom i prześladowaniom, a życie codzienne ogółu społeczeństwa wciśnięte zostało w sztywne ramy wyznaczone m.in. przez godzinę policyjną.

Nie oznaczało to jednak, że idea „Solidarności” została całkowicie zaprzepaszczona, bowiem część z jej działaczy rozpoczęła, nielegalną z punktu widzenia władz państwowych, działalność w tzw. podziemnej „Solidarności”. Ich aktywność przybierała różne formy od noszenia przypiętych do ubrań oporników, poprzez kolportaż ulotek czy organizację demonstracji²¹². Po względnym ustabilizowaniu nastrojów społecznych, wraz z końcem 1982 roku, władze państwowe zdecydowały się na zawieszenie, a następnie, w symboliczną datę 22 lipca 1983 roku, na zniesienie stanu wojennego.

Pomimo podjęcia tak drastycznych kroków, pewnych przemian w świadomości społecznej nie dało się już cofnąć, dodatkowo kryzys społeczno-polityczny w kraju pogłębiała zła sytuacja gospodarcza. Nie bez znaczenia były również czynniki zewnętrzne m.in. przemiany zachodzące po dojściu do władzy Michaiła Gorbaczowa w samym ZSRR. Przyczyniło się to także do powstania kryzysu wewnątrz partii, w szeregi której wstępowało coraz mniej młodych osób²¹³. W lecie 1988 roku wybuchła kolejna fala strajków zmęczonego już ogólną sytuacją w kraju społeczeństwa. Złe nastroje spotęgowała wprowadzona w 1987 roku znacząca podwyżka cen artykułów żywnościowych oraz wzmagające się represje wobec członków, wciąż nielegalnie działającej, „Solidarności”²¹⁴. Chcąc opanować sytuację w kraju władzę rozpoczęły rozmowy z reprezentantami opozycji, które stały się preludium do podjęcia w 1989 roku

---

²¹² Najtragiczniejszy w skutkach strajk w okresie stanu wojennego odbył się 16 grudnia 1981 roku w Kopalni Węgla Kamiennego „Wujek” w Katowicach. Strajk podjęty przez górników po wprowadzeniu stanu wojennego i aresztowaniu przewodniczącego Komisji Zakładowej NSZZ „Solidarność” Jana Ludwiczaka przez górników, został krwawo stłumiony przez jednostki MO, ZOMO oraz wojsko. W wyniku pacyfikacji protestu zginęło 9 górników, a kilkudziesięciu zostało rannych.

²¹³ Szerzej na temat czynników wpływających na złą sytuację społeczną, polityczną oraz gospodarczą w Polsce w latach osiemdziesiątych zob. A. Dudek, *Krysy systemu komunistycznego w Polsce lat osiemdziesiątych*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2007, s. 105-118; M. Szumiło, *Ewolucja nastrojów społecznych w Polsce w latach 1980-1989*, [w:] *Literatura i kultura schyłkowego PRL-u*, red. K. Budrowska, W. Gardocki, E. Jurkowska, Warszawa 2015, s. 79.

²¹⁴ P. Codogni, *Ruszyło! Strajki wiosną 1988 w Polsce*, „Studia Polityczne” 2008, nr 22, s. 123-146.

negocjacji tzw. Okrągłego Stołu. Rozmowy pomiędzy przedstawicielami władz partyjno-państwowych a opozycją uznawane są za symboliczny początek zmian ustrojowych w Polsce²¹⁵.

---

²¹⁵ Stenogramy z posiedzeń Okrągłego Stołu, <https://www.sejm.gov.pl/Sejm7.nsf/stenOkrStol.xsp>, [dostęp: 2023.06.25].

Rozdział 2. Uwarunkowania wykonywania zawodu nauczyciela w Polsce w latach 1945-1989

2.1. System oświatowy w latach 1945-1989. Kierunki rozwoju szkolnictwa

Przystępując w 1945 roku do odbudowy szkolnictwa zmierzyć musiano się z wieloma problemami, które w znacznym stopniu były podobne do tych z roku 1918. W szkołach brakowało niemalże wszystkiego, począwszy od kadry pedagogicznej, na podręcznikach i pomocach szkolnych kończąc. Jednak pomimo pewnych analogii do roku 1918 oświata polska po zakończeniu II wojny światowej odbudowywała się w nowej rzeczywistości społeczno-politycznej i gospodarczej. Celem nowej ekipy rządzącej było stworzenie państwa komunistycznego. Jedną z dróg prowadzących do zmiany ustroju była odpowiednio kierowana polityka oświatowa, którą rozumieć tutaj należy jako „Dokonywanie wyboru i podejmowanie decyzji w sprawach celu, kierunku, treści i organizacji oświaty oraz wychowania, a także planowanie działalności oświatowo-wychowawczej”²¹⁶.

Pierwsze zapowiedzi odbudowy systemu szkolnego przez nową władzę pojawiły się już w 1943 roku w deklaracji programowej PPR „O co walczymy”²¹⁷. W roku kolejnym zostały one sprecyzowane i zamieszczone w „Manifeście” PKWN z lipca 1944 roku²¹⁸. W programowym dokumencie PKWN nie podano jednak szczegółowych zasad organizacji powojennego szkolnictwa, a określono jedynie podstawowe reguły, na których miało się ono opierać tj. powszechność oraz bezpłatność nauczania. Jednak nie wszyscy członkowie komitetu zgadzali się z tymi założeniami, niektórzy z nich twierdzili bowiem, że wprowadzenie nieodpłatnej edukacji dla dzieci z zamożnych rodzin będzie „klasowo niesłuszne”. Ponadto obawiano się, że zapewnienie darmowej nauki w szkołach wszystkich szczebli będzie zbyt dużym obciążeniem finansowym dla wyniszczonego po wojnie państwa²¹⁹.

---

²¹⁶ Cyt. za. D. Dziewulak, *Systemy szkolne Unii Europejskiej*, Warszawa 1997, s. 11.

²¹⁷ *Deklaracja programowa PPR. O co walczymy*, oprac. M. Malinowski, Lublin 1979, s. 41; W deklaracji tej zapowiadano m.in., że szkolnictwo demokratyczne będzie bezpłatne dla młodzieży chłopskiej i robotniczej.

²¹⁸ *Manifest Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego*, „Rocznik Lubelski” 1959, t. 2, s. 12.

²¹⁹ J. Jakubowski, *Polityka oświatowa Polskiej Partii Robotniczej 1944-1948*, Warszawa 1975, s. 38-39.

Opracowaniem szczegółowych zasad funkcjonowania powojennego szkolnictwa zająć miał się, powołany dnia 27 lipca 1944 roku, Resort Oświaty PKWN²²⁰. Na jego czele stanął Stanisław Skrzeszewski²²¹, który 1 sierpnia wydał „Wezwanie do nauczycielstwa polskiego”. W apelu tym zachęcał pedagogów i pedagożki do podejmowania samodzielnych działań na rzecz odbudowy zniszczonych szkół i jak najszybszego wznowienia działalności dydaktycznej, nie precyzując jednak żadnych zasad, na których opierać miałyby się system oświatowy. Było to celowe działanie rządzących którzy chcieli, aby w odtwarzanie szkolnictwa zaangażowało się jak najszersze grono nauczycieli i nauczycielek ze wszystkich opcji politycznych i światopoglądowych. Pierwsze szkoły często wznowiały swoją działalność właśnie dzięki indywidualnym wysiłkom pedagogów i pedagożek, którym zależało na jak najszybszym powrocie do nauczania młodzieży i nadrobieniu strat spowodowanych wojną.

W pierwszych powojennych latach system oświatowy opierał się wciąż na tzw. ustawie Jędrzejewiczowskiej z 1932 roku²²², która jednak za pomocą odpowiednich dekretów, okólników czy wytycznych dostosowywana była do doktryny przyjętej przez nowe władze. Kierunek obranej przez rządzących polityki oświatowej uwidocznił się już w pierwszych wytycznych dotyczących organizacji szkół powszechnych w roku

---

²²⁰ Skład kierownictwa Resortu Oświaty PKWN był następujący: kierownik – Stanisław Skrzeszewski, zastępca kierownika – Bronisław Biedowicz, naczelnik wydziału ogólnego – Eustachy Kuroczko, naczelnik wydziału reformy szkolnej – Żanna Kormanowa. Kierownicza grupa Resortu Oświaty PKWN podczas II wojny światowej pracowała w szkolnictwie polskim w ZSRR, zob. S. Mauersberg, M. Walczak, *Szkolnictwo polskie po drugiej wojnie światowej: (1944-1956)*, Warszawa 2005, s. 23.

²²¹ Stanisław Skrzeszewski (1901-1978) – nauczyciel, doktor filozofii (UJ). W okresie od 1921 do 1924 roku w Komunistycznym Związku Młodzieży Polskiej. W latach 1924-1938 w Komunistycznej Partii Polski. W czasie II wojny światowej przebywał w ZSRR. W latach 1943-1944 pełnił funkcję wiceprzewodniczący Komitetu do spraw Dzieci Polskich. Od 1944 roku członek PPR (1945–1948 członek Komitetu Centralnego PPR), od 1948 roku PZPR. W 1944 roku został kierownikiem Resortu Oświaty PKWN, a w roku 1945 i następnie w latach 1947–1950 pełnił funkcję Ministra Oświaty. W latach 1944-1947 był Ambasadorem RP we Francji, a w okresie od 1951-1956 roku Ministrem Spraw Zagranicznych. W latach 1956-1957 S. Skrzeszewski pełnił funkcję sekretarza Rady Państwa, a następnie w latach 1957-1969 szefa Kancelarii Sejmu. *Biuletyn Informacji Publicznej Instytutu Pamięi Narodowej Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu*, <https://katalog.bip.ipn.gov.pl/informacje/38599>, [dostęp: 2023.10.12]. Więcej o S. Skrzeszewskim zob. W. Chmielewski, *Stanisław Skrzeszewski wobec ludzi nauki w świetle własnych notatek, listów i pism (1944-1950)*, Warszawa 2014.

²²² Była to reforma polskiego systemu szkolnictwa (podstawowego i ponadpodstawowego), opracowana przez ministra Janusza Jędrzejewicza, wdrażana od lipca 1932 roku. Celem reformy było ujednoczenie po okresie zaborów systemu szkolnego pod względem programowym i organizacyjnym. Reforma ustanawiała powszechny obowiązek szkolny na szczeblu szkoły powszechnej. Szkoła powszechna była szkołą siedmioletnią. Szkołą wyższego szczebla była sześcioklasowa szkoła ogólnokształcąca. Podzielono ją na dwa etapy: czteroletnie gimnazjum ogólnokształcące i dwuletnie liceum ogólnokształcące. Elementami struktury ówczesnego szkolnictwa były też szkoły zawodowe (w tym licea zawodowe) i trzyletnie licea pedagogiczne.

szkolnym 1944/45, w których zapowiadano, że praca organizacyjna polegać będzie na „złagodzeniu skutków wadliwego systemu przedwojennego”²²³.

Dnia 1 stycznia 1945 roku PKWN przekształcony został w Rząd Tymczasowy, a Resort Oświaty przemianowano na Ministerstwo Oświaty. Skład osobowy pozostał natomiast bez zmian. Tekę ministra otrzymał S. Skrzyszewski²²⁴. W czerwcu 1945 roku podczas Ogólnopolskiego Zjazdu Oświatowego obradującego w Łodzi przystąpiono do dyskusji o kształcie przyszłych reform oświaty. Przedstawiony przez ministerstwo projekt zakładał, że edukacja opierać będzie się na zasadach powszechności, bezpłatności, publiczności oraz jednolitości ustroju szkolnego. Planowano podział na ośmioletnią szkołę powszechną (5 lat nauczania początkowego oraz 3 lata gimnazjum) oraz trzyletnie liceum, co nie spotkało się jednak z aprobatą środowiska nauczycielskiego. Nie zważając na to, w rezolucji końcowej zjazdu zdecydowano się przyjąć koncepcję ośmioklasowej szkoły powszechnej, jednolitej pod względem programowym i organizacyjnym na wsi i w mieście. Natomiast nowe regulacje odnoszące się do okresu nauki w liceum miały zostać ustalone w późniejszym terminie²²⁵. W czasie obrad dużo miejsca poświęcono także zagadnieniom związanym ze sformułowaniem nowego ideału wychowawczego. Z punktu widzenia władz partyjnych dużym sukcesem zjazdu oświatowego była legitymizacja „ofensywy ideologicznej”²²⁶ w systemie edukacji²²⁷. Efektem tego były działania zmierzające do wprowadzenia w szkołach wychowania zgodnego z ideologią

---

²²³ J. Jakubowski, *Koncepcje pierwszej reformy szkolnej w Polsce Ludowej (1944-1945)*, „Rozprawy z Dziejów Oświaty” 1971, t.14, s. 187.

²²⁴ S. Mauersberg, M. Walczak, dz. cyt., s. 29.

²²⁵ Dezaprobatę wobec koncepcji podziału nauczania na ośmioklasową szkołę powszechną oraz trzyletnie liceum wyraził Kazimierz Maj (wiceprezes Zarządu Głównego ZNP). Zaproponowany przez ministerstwo podział jego zdaniem doprowadziłby do niedokształcenia młodzieży szkolnej. Także reprezentanci kuratoriów oświaty posiadali zróżnicowane opinie na temat zaprezentowanej reformy zob. L. Szuba, *Polityka oświatowa państwa polskiego w latach 1944-1956*, Lublin 2002, s. 101-103. Część środowiska nauczycielskiego uważała, że przeprowadzenie reformy szkolnej jest przedwczesne. Twierdzono, że należy ją przeprowadzić, ale dopiero w okresie stabilizacji ekonomicznej zob. S. Mauersberg, M. Walczak, dz. cyt., s. 39.

²²⁶ Termin „ofensywa ideologiczna” odnosi się do celowego rozpowszechniania lub promowania konkretnej ideologii, przekonań, koncepcji lub wartości w celu wpływania na społeczeństwo lub grupę ludzi. Ofensywa ideologiczna może być stosowana przez różne podmioty, takie jak rządy, partie polityczne, organizacje społeczne czy media i może mieć na celu kształtowanie opinii publicznej, manipulację postawami ludzi lub osiągnięcie określonych celów politycznych, kulturowych lub społecznych. W przypadku oświaty podjęte przez władze działania miały na celu ukształtowanie odpowiednich, z punktu widzenia rządzących, postaw i poglądów młodych, uczących się w szkołach, ludzi poprzez cenzurę i dobór treści nauczania. T. Hejnicka-Bezwińska, *Tożsamość pedagogiki w warunkach „wielkiej zmiany kulturowej”*, „Rocznik Pedagogiczny” 2013, nr 36, s. 38.

²²⁷ M. Januszewska-Warych, *W poszukiwaniu nowoczesnej, demokratycznej i narodowej wizji reformy szkolnictwa. Ogólnopolski Zjazd Oświatowy (Łódź 18-22 czerwca 1945 roku)*, Kraków 2015; M.J. Radziszewska, *Nauczyciele szkół ...*, s. 39.

komunistyczną. Osiągnięciu celu sprzyjać miała pełna kontrola nad organizacjami młodzieżowymi działającymi przy placówkach edukacyjnych. Przekonanie młodzieży i nauczycielstwa do nowego ustroju nie było jednak łatwym zadaniem, toteż w 1948 roku zdecydowano się na wcielenie różnego rodzaju organizacji młodzieżowych do centralnie sterowanego i w pełni podporządkowanego władzy – ZMP²²⁸. Rządzący aprobowali natomiast istnienie w szkołach kół afirmowanych przez organizacje, których działalność była z ich punktu widzenia utylitarna, np. PCK, który organizował m.in. akcje dożywiania dzieci²²⁹.

Prócz wychowania młodzieży w duchu socjalizmu, rządzący dążyli także do zjednania sobie osób działających w ZNP²³⁰. Związkowcy, którzy w czasie okupacji powiązani byli z Rządem Polskim w Londynie pozostawali raczej nieufni wobec nowej władzy. Sposobem na rozbicie organizacji i skłócenie jej członków były działania oddolne zmierzające do podzielenia zetempowców. W ich wyniku Zarząd Główny ZNP zasililo 8 nowych osób powiązanych z ekipą rządzącą²³¹. Na wspólnych spotkaniach „partyjni” nauczyciele nie tylko wywierali nacisk na pozostałych członków związku, ale także kusili ich możliwościami objęcia wysokich stanowisk w rządzie. Najjaskrawszym tego przykładem, było powierzenie w połowie 1945 roku teki Ministra Oświaty Czesławowi Wycechowi – prezesowi Zarządu Głównego ZNP oraz działaczowi PSL. Przekazanie stanowiska osobie znanej w środowisku oświatowym oraz związanej z opozycyjnym ugrupowaniem politycznym miało na celu nie tylko wzbudzenie zaufania do nowej ekipy rządzącej wśród nauczycieli i nauczycielek, ale także podtrzymywanie pozorów, iż Rząd Tymczasowy jest rządem jedności narodowej, czyli tworzonym przez różne ugrupowania polityczne²³².

Czesław Wycech zapowiadał, że prace ministerstwa będzie prowadzić „w tym samym duchu co dotychczas”²³³. Główny postulat zjazdu łódzkiego – utworzenie szkoły

---

²²⁸ W skład ZMP weszły: OMTUR, ZMP RP Wici, Związek Walki Młodych oraz Związek Młodzieży Demokratycznej. S. Mauersberg, M. Walczak, dz. cyt., s. 117-120.

²²⁹ Okólnik z dnia 20 grudnia 1944 r. w sprawie organizacji młodzieży na terenie szkół, s. 36-37 (Dz.U. Resortu Oświaty z 30 grudnia 1944 roku, nr 1-4, poz. 40).

²³⁰ *Okólnik KC PPR w sprawie pracy wśród nauczycieli, maj 1945 r.*, [w:] *Programy oświatowej polskiej radykalnej lewicy socjalistycznej i polityka oświatowa PZPR. Teksty źródłowe z komentarzem. 1876-1976*, oprac. K. Dobrzyński, Warszawa 1982, s. 183; *Okólnik KC PPR w sprawie pracy partyjnej wśród nauczycieli, wrzesień 1945*, [w:] *Programy oświatowej polskiej...*, s. 187.

²³¹ L. Szuba, dz. cyt., s. 93-94.

²³² M. Szukała, *75 lat temu powołano Tymczasowy Rząd Jedności Narodowej*, <https://dzieje.pl/wiadomości/85-lat-temu-powolano-rzad-felicjana-slawoja-skladkowskiego>, [dostęp: 2021.05.05].

²³³ *Min. Kiernich i Wycech objęli urządowanie*, „Rzeczpospolita”, 3.07.1945, nr 176(316), s. 1.

ośmioletniej, zamierzał on jednak realizować na drodze stopniowych zmian. Pierwszą z nich było uchwalenie dekretu z 23 listopada 1945 roku o organizacji szkolnictwa w okresie przejściowym, który znosił trójstopniowość szkoły powszechnej, unieważniając tym samym przepisy ustawy z 11 marca 1932 roku²³⁴.

Minister Cz. Wycech w roku szkolnym 1945/46 zamierzał doprowadzić do upowszechnienia szkoły w pełni zorganizowanej i dokonać integracji systemu szkolnego²³⁵. Pierwszym krokiem do tego było ujednoczenie programów klasy VII oraz I gimnazjalnej, których ukończenie pozwalało odtąd na podjęcie nauki w klasie II gimnazjum. W kolejnym roku szkolnym – 1946/47 klasa I gimnazjalna została w ogóle zlikwidowana, a rok później usunięto także klasę II. System nauczania obejmował odtąd ośmioklasową szkołę powszechną oraz czteroklasową szkołę średnią. Powstała struktura szkolna odzwierciedlała postanowienia łódzkiego zjazdu oświatowego. Prócz szkół ogólnokształcących powołano także różnego typu szkoły zawodowe²³⁶.

Prowadzone od 1947 roku prześladowania działaczy niezwiązanych z obozem rządzącym, nie ominęły także resortu oświaty. Po styczniowych wyborach parlamentarnych dokonano zmiany na stanowisku ministra oświaty, został nim na powrót S. Skrzyszewski, który rozpoczął swoje urzędowanie od dalszych czystek personalnych. Usunięto wówczas 21 osób, głównie działaczy związanych z PSL, w tym byłego ministra Cz. Wycecha. Ponadto pracę straciło 5 kuratorów i 357 inspektorów i podinspektorów szkolnych, a także część kierowników szkół oraz nauczycieli i nauczycielek przynależących do PSL²³⁷.

Po ugruntowaniu swojej władzy²³⁸, rządzący rozpoczęli w szkołach zakrojoną na szeroką skalę „ofensywę ideologiczną”, której celem było kształtowanie u młodzieży postaw zgodnych z ideałami socjalistycznymi i zaangażowanie jej w działalność społeczną, a także laicyzacja szkolnictwa²³⁹. W zinstytucjonalizowane wychowanie młodzieży włączeni zostali także rodzice, którzy tworzyli komitety rodzicielskie

---

²³⁴ Dekret z 23 listopada 1945 r. o organizacji szkolnictwa w okresie przejściowym (Dz.U. 1946 nr 2 poz. 9).

²³⁵ S. Mauersberg, M. Walczak, dz. cyt., s. 53.

²³⁶ M. Pęcherski, M. Świątek, *Organizacja oświaty w Polsce w latach 1917-1977. Podstawowe akty prawne*, Warszawa 1978, s. 68.

²³⁷ L. Szuba, dz. cyt., s. 136.

²³⁸ W grudniu 1948 roku nastąpiło zjednoczenie PPR z PPS w Polską Zjednoczoną Partię Robotniczą (PZPR).

²³⁹ E.J. Kryńska, S.W. Mauersberg, *Indoktrynacja młodzieży szkolnej w Polsce w latach 1945–1956*, Białystok 2003, s. 68–75.

współdziałające ze szkołami w sprawowaniu opieki nad uczniami. W skład komitetów wchodził najczęściej opiekunowie będący jednocześnie członkami partii, aktywu Samopomocy Chłopskiej czy Ligii Kobiet, wykluczeni z jego grona zostali natomiast rodzice uznani za „obcych klasowo”²⁴⁰.

Interpretując zasadę publiczności szkolnictwa jako wykluczającą działalność szkół prywatnych, od 1948 roku zaczęto ograniczać pracę tego typu placówek, z których spora część prowadzona była przez zgromadzenia zakonne. Dla przykładu podać można, iż w roku szkolnym 1938/39 funkcjonowało w kraju 429 prywatnych szkół średnich ogólnokształcących, natomiast w roku szkolnym 1955/56 było ich już zaledwie 16²⁴¹. Władze popierały natomiast zakładanie szkół przez organizacje społeczne. Przykładem takich szkół były placówki działające pod auspicjami TPD – których głównym celem było wychowanie świeckie²⁴².

Postulaty z Ogólnopolskiego Zjazdu Oświatowego w Łodzi, zakładające wprowadzenie ośmioletniej szkoły powszechnej, z powodu trudności organizacyjnych, okazały się niemożliwe do zrealizowania. W związku z tym w instrukcji w sprawie organizacji roku szkolnego 1948/49 przyjęto sowiecki wzór struktury szkolnictwa oparty na jedenastoletniej szkole ogólnokształcącej. Utworzono wówczas szkoły ogólnokształcące stopnia podstawowego i licealnego (klasy I-XI). Obok nich istniały także szkoły powszechne – nazywane odąd podstawowymi – w których nauka była siedmioletnia, natomiast po jej ukończeniu młodzież mogła kontynuować ją w szkole średniej ogólnokształcącej (klasy VIII-XI), szkole zawodowej bądź podjąć pracę²⁴³. System edukacji oparty na jedenastoletnim okresie kształcenia przetrwał aż do roku 1961, kiedy został zmieniony przez kolejną reformę.

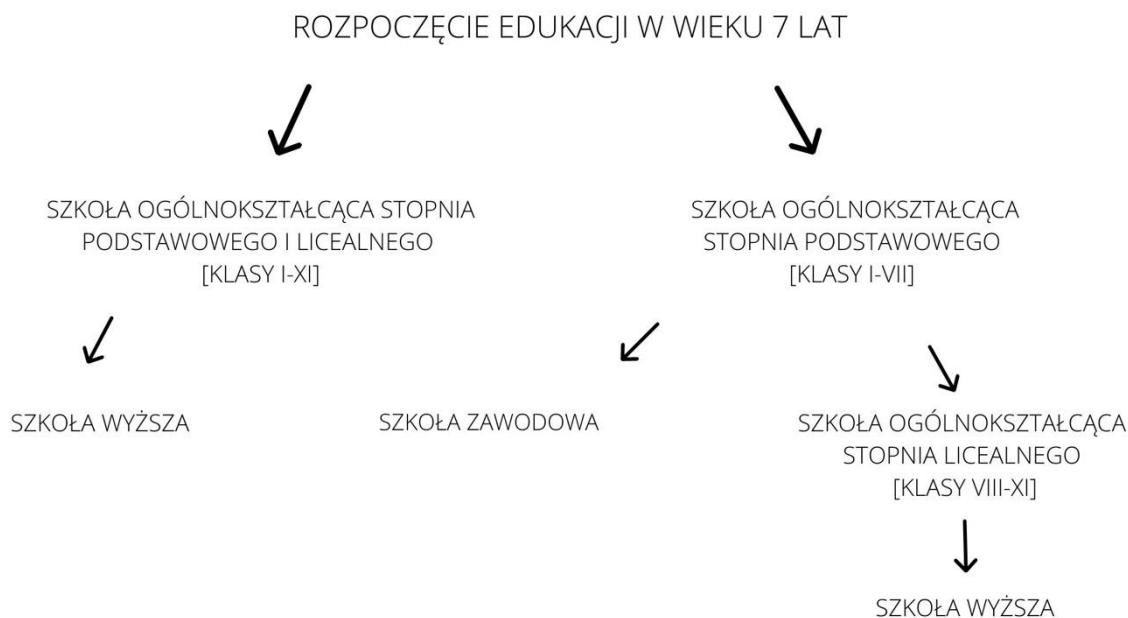
²⁴⁰ L. Szuba, dz. cyt., s. 170-172.

²⁴¹ Piętnaście spośród tych placówek prowadzonych było przez zgromadzenia zakonne, a jedna przez stowarzyszenie PAX. Jedna ze szkół znajdowała się w województwie gdańskim, było to prywatne liceum s.s. Urszulanek w Gdyni. T. Gomuła, S. Majewski, *Szkolnictwo prywatne w polskim systemie edukacyjnym XX wieku: bariery, perspektywy i znaczenie w indywidualnym rozwoju człowieka*, „Acta Scientifica Academiae Ostroviensis” 2001, nr 8, s. 152-155; D. Klich, *Z dziejów gdyńskiej szkoły urszulanek*, „Zeszyty Gdyńskie” 2012, nr 7, s. 172-177.

²⁴² Towarzystwo Przyjaciół Dzieci powstało w 1949 roku z połączenia Robotniczego Towarzystwa Przyjaciół Dzieci i Chłopskiego Towarzystwa Przyjaciół Dzieci. A. Juźwik, *Robotnicze Towarzystwo Przyjaciół Dzieci w latach 1944–1949. Funkcjonowanie i problemy ideowo organizacyjne*, <http://rcin.org.pl/dlibra/doccontent?id=59755>, [dostęp: 2021.05.05]. Ciekawe wspomnienia dotyczące edukacji w szkole TDP odnaleźć można w jednym z tomów Wrocławskiego Rocznika Historii Mówionej zob. W. Leszczyński, *Jak się jest ze szkoły TPD-owskiej, to ma się zupełnie inne spojrzenie...*, oprac. K. Bock-Matuszyk, „Wrocławski Rocznik Historii Mówionej” 2017, t. VII, s. 255-304.

²⁴³ Instrukcja z dnia 4 maja 1948 roku w sprawie organizacji roku szkolnego 1948/49 w szkolnictwie ogólnokształcącym (Dz.U. Ministerstwa Oświaty 1948 nr 5 poz. 86).

Schemat organizacji szkolnictwa od roku szkolnego 1948/49

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: Instrukcji z dnia 4 maja 1948 roku w sprawie organizacji roku szkolnego 1948/49 w szkolnictwie ogólnokształcącym (Dz.U. Ministerstwa Oświaty 1948, nr 5, poz. 86).

Na początku lat pięćdziesiątych szkołom wyznaczono jeszcze jedno zadanie – realizację planu sześcioletniego, w którym przewidywano, że do roku 1955 liczba absolwentów siedmioletnich szkół podstawowych zwiększy się o 61% (tj. do 350 tysięcy). Zakładano również przekształcenie niepełnych szkół podstawowych na szkoły pełne oraz zamierzano nauczaniem w nich objąć 87% ogólnej liczby uczniów i uczennic. Duży nacisk kładziono także na zwiększenie grona absolwentów szkół zawodowych, których finalnie miało być ponad milion. Łączne nakłady inwestycyjne na rozbudowę szkolnictwa i naukę wynieść miały 149.6 miliardów złotych²⁴⁴. Inwestycja miała zapoczątkować w przyszłości, w postaci wykształconego pokolenia, biorącego czynny udział w budowie socjalizmu.

²⁴⁴ Ustawa z dnia 21 lipca 1950 r. o 6-letnim planie rozwoju gospodarczego i budowy podstaw socjalizmu na lata 1950-1955 (Dz.U. 1950 nr 37 poz. 344).

U progu dekady lat pięćdziesiątych na mocy instrukcji Ministra Oświaty z 12 maja 1950 roku wprowadzono istotne zmiany w szkołach ogólnokształcących dla dorosłych, które jak twierdzono nie odegrały dotychczas znaczącej roli. Odmienić miała to jednak organizacja tychże placówek na nowych zasadach. Szkoły dla dorosłych zarezerwowano odtąd jedynie dla ludzi pracujących i aktywistów społecznych. Miały one zostać ściśle powiązane z zakładami pracy oraz organizacjami społecznymi i młodzieżowymi. Jak twierdzono:

Szkolnictwo systematyczne ogólnokształcące dla dorosłych winno stać się szkolnictwem dla pracujących, obsługiwać klasę robotniczą i chłopstwo małe i średniorolne, a przede wszystkim przodowników pracy, racjonalizatorów, wynalazców oraz aktyw młodzieżowy i społeczny [...] ²⁴⁵.

Wyrazem tego była także wprowadzona wówczas zmiana nazewnictwa „szkoły dla dorosłych” na „szkoły dla pracujących”.

W kolejnym roku przyjęto uchwałę regulującą w całości działalność szkolnictwa zawodowego. Na jej mocy wprowadzono 5 różnych form kształcenia. Pierwszą z nich były ZSZ, przygotowujące do pracy robotników wykwalifikowanych, do których przyjmowano młodzież po ukończeniu VII klasy. W placówkach tych prowadzono teoretyczną i praktyczną naukę zawodu połączoną z elementami kształcenia ogólnego. Drugą formą były technika dające absolwentom prócz wykształcenia zawodowego prawo wstępu na uczelnie wyższe. Ponadto uczniowie i uczennice, którzy nie ukończyli klasy VII szkoły podstawowej mogli podjąć naukę praktyczną w szkołach przysposobienia zawodowego ²⁴⁶. Z kolei dla pracującej młodzieży i dorosłych przeznaczone były zaoczne szkoły zawodowe, oferujące kształcenie wieczorowe bądź korespondencyjne. Ostatnią z dostępnych form nauki zawodu były krótkie kursy kształcenia zawodowego ²⁴⁷.

Uchwalenie w 1952 roku Konstytucji PRL nie przyczyniło się do żadnych zmian w szkolnictwie. W ustawie zasadniczej potwierdzono jedynie prawo do nauki,

---

²⁴⁵ Instrukcja Ministra Oświaty z 12 maja 1950 r. o organizacji szkolnictwa ogólnokształcącego dla pracujących (Dz.U. Ministerstwa Oświaty 1950 nr 8 poz. 120).

²⁴⁶ Do szkół przysposobienia zawodowego przyjmowano młodzież od 16. roku życia. Nauka trwała od kilku miesięcy do półtora roku.

²⁴⁷ Uchwała nr 448 Prezydium Rządu z dnia 23 czerwca 1951 r. w sprawie ustroju szkolnictwa zawodowego (M.P. 1951 nr 59 poz. 776); *Rozwój szkolnictwa w PRL na tle porównawczym*, oprac. S. Wołoszyn, Warszawa-Kraków 1989, s. 18-19.

zapewnione przez bezpłatne, powszechne i obowiązkowe szkoły podstawowe²⁴⁸. W roku 1954 wprowadzono natomiast nowe nasycone treściami materializmu dialektycznego i historycznego programy nauczania²⁴⁹. Problem przeładowania programów rozwiązać miało: „Usunięcie materiału wykraczającego poza podstawy danego przedmiotu, przede wszystkim materiału o charakterze czysto erudycyjnym, a także materiału zdezaktualizowanego”²⁵⁰.

Pewne nadzieje na polepszenie sytuacji w oświacie rozbudziły wydarzenia z października 1956 roku. W grudniu tego samego roku nowy Minister Oświaty – Władysław Bieńkowski²⁵¹ wydał zarządzenie, które umożliwiała nauczanie religii w szkołach średnich i podstawowych²⁵². Rozpoczęto wówczas także rozważania na temat sytuacji polskiego szkolnictwa. Okazją do dyskusji stał się II Zjazd Oświatowy ZNP zorganizowany w maju 1957 roku w Warszawie. Na obradach spotkali się zwolennicy dwóch koncepcji. Propagatorzy pierwszej z nich popierali utworzenie dziesięcioletniej szkoły powszechnej, z kolei drudzy optowali za powołaniem szkoły ośmioletniej²⁵³. Podczas zjazdu postulowano potrzebę zmiany programów nauczania oraz podręczników. Wiele z nich zawierało bowiem błędne informacje. Błędy te w większości nie były jednak wynikiem niewiedzy autorów, lecz celowego działania władz zmierzającego do indoktrynacji uczniów²⁵⁴. W roku 1957 z programów nauczania usunięto, choć na krótko, zapisy zalecające „wychowanie zgodne z ideałem socjalistycznym”²⁵⁵. Zmiany

---

²⁴⁸ Konstytucja Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej uchwalona przez Sejm Ustawodawczy w dniu 22 lipca 1952 r. (Dz.U. 1952 nr 33 poz. 232); A. Siekierska, *Prawo do nauki w konstytucjach II RP i PRL w ujęciu historycznym*, „Pamięć i Przyszłość” 2021, nr 1, s. 26-31.

²⁴⁹ Materializm dialektyczny zakładał, że wszystko (każdy byt) jest materią (jest materialny) lub pochodzi i zależy od materii. Materializm historyczny zakładał, że struktura społeczeństwa i jego rozwój są ściśle związane z rozwojem sił produkcyjnych i stosunków produkcji. Siły produkcyjne obejmują technologię, narzędzia, wiedzę i umiejętności potrzebne do produkcji dóbr materialnych.

²⁵⁰ Zarządzenie Ministra Oświaty z 6 maja 1954 r. w sprawie instrukcji programowej i podręcznikowej dla 11-letnich szkół ogólnokształcących na r. szkolny 1954/1955 (Dz.U. Ministerstwa Oświaty 1954 nr 7 poz. 530).

²⁵¹ Władysław Bieńkowski pełnił funkcję Ministra Oświaty od listopada 1956 roku do października 1959 roku.

²⁵² Zarządzenie Ministra Oświaty z 8 grudnia 1956 r. w sprawie nauczania religii w szkołach (Dz.U. Ministerstwa Oświaty 1956 nr 16 poz. 156).

²⁵³ T. Hejnicka-Bezwińska, *Zarys historii wychowania (1944-1989). Oświata i pedagogika pomiędzy dwoma kryzysami*, cz. IV, Kielce 1996, s. 120.

²⁵⁴ Z. Mazur, *Obraz Niemiec w polskich podręcznikach szkolnych do nauczania historii 1945-1989*, Poznań 1995; T. Hejnicka-Bezwińska, *Zarys historii ...*, s. 33-34; J. Wojdon, *Propaganda polityczna w podręcznikach dla szkół podstawowych Polski Ludowej 1944-1989*, Toruń 2001; Z. Osiński, *Edukacja historyczna okresu PRL w służbie władzy i ideologii – konsekwencje i zagrożenia*, [w] *Edukacja w warunkach zniewolenia ...*, s. 109-120.

²⁵⁵ S. Mauersberg, M. Walczak, dz. cyt., s. 203-229.

zapoczątkowane w 1956 roku były jednak chwilowe i nastawione raczej na uspokojenie nastrojów społecznych, niż faktyczną przemianę ustroju.

Druga połowa lat pięćdziesiątych była także okresem politechnizacji procesów oświatowych, polegającej na wprowadzeniu do treści nauczania zagadnień praktycznych, związanych z produkcją dóbr materialnych²⁵⁶. Tym samym w połowie dekady nastąpił zauważalny rozwój szkolnictwa zawodowego. Uruchomiono wówczas dodatkową formę kształcenia dla absolwentów i absolwentek liceów ogólnokształcących – roczne lub dwuletnie szkoły zawodowe oraz dwuletnie technika zawodowe. Umożliwiały one naukę zawodu osobom, które z różnych przyczyn nie podjęły studiów na uczelniach wyższych. Z kolei w roku 1958 powołano nowe typy szkół zawodowych – szkoły przysposobienia rolniczego oraz przyzakładowe szkoły zawodowe dla pracującej młodzieży²⁵⁷. W kolejnym roku z inicjatywy ZNP zwołano Zjazd Oświaty Zawodowej i Rolniczej²⁵⁸. W uchwale XII Plenum KC PZPR z października 1958 roku, w której zawarto wytyczne rozwoju PRL na lata 1959-1965, zalecano:

[...] przebudować ustrój szkolny i treści pracy dydaktyczno-wychowawczej w szkole, aby lepiej niż dotychczas przygotowywała ona młodzież do pracy produkcyjnej, do społecznego posługiwania się nowoczesną techniką [...] ²⁵⁹.

Istotny wpływ na kształt systemu szkolnego miała narada oświatowa KC PZPR, która odbyła się dnia 24 września 1958 roku. Posiedzenie tradycyjnie zainaugurowało przemówienie I sekretarza KC PZPR W. Gomułki. Swoje wystąpienie rozpoczął on od krytyki przedwojennego systemu szkolnego, następnie przeszedł do omawiania osiągnięć Polski Ludowej, a w końcowej części naświetlił plany związane z reformą ustroju oświatowego. Plany przyszłej reformy skupiały się wokół dwóch głównych zagadnień:

---

²⁵⁶ T. Hejnicka-Bezwińska, *Zarys historii ...*, s. 121; T.W. Nowacki, *Zjazd Oświaty Zawodowej i Rolniczej w styczniu 1959 roku*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” 1985, nr 2(108), s. 120.

²⁵⁷ Szkoły te utworzono na mocy Ustawy z dnia 2 lipca 1958 roku o nauce zawodu, przyuczaniu do określonej pracy i warunkach zatrudniania młodocianych w zakładach pracy. W myśl ustawy młodzież pomiędzy czternastym a osiemnastym rokiem życia mogła być zatrudniana w zakładach pracy w celu przyuczenia do zawodu. Nauka zawodu trwała od dwóch do czterech lat. W pierwszym etapie kształcenia młodzież uczyła się wykonywania danego zawodu, a następnie odbywała „wstępny staż pracy”, natomiast na zakończenie zdawała odpowiednie egzaminy przed komisją zakładową. Ustawa z dnia 2 lipca 1958 r. o nauce zawodu, przyuczaniu do określonej pracy i warunkach zatrudniania młodocianych w zakładach pracy oraz o wstępnym stażu pracy (Dz.U. 1958 nr 45 poz. 226).

²⁵⁸ T. Hejnicka-Bezwińska, *Zarys historii ...*, s. 121; T.W. Nowacki, dz. cyt., s. 229-246.

²⁵⁹ *Uchwała XII Plenum KC PZPR, Wytyczne rozwoju PRL na lata 1959-1965, październik 1958 r.*, [w:] *Programy oświatowej polskiej ...*, s. 208.

aktywizacji młodzieży nieuczącej się i niepracującej oraz potrzeb lokalowych szkolnictwa²⁶⁰.

Młodzież, która po ukończeniu szkoły powszechnej nie kontynuowała nauki, ani nie podejmowała pracy miała zostać zaktywizowana poprzez wydłużenie obowiązku szkolnego o 2 lata oraz możliwość kształcenia w szkołach przysposobienia zawodowego. Z kolei możliwość realizacji postulatu dotyczącego polepszenia sytuacji lokalowej placówek edukacyjnych władza upatrywała w zaangażowaniu całego społeczeństwa w działalność na rzecz budownictwa szkolnego²⁶¹.

Podczas narady oświatowego aktywu partyjnego I sekretarz KC PZPR W. Gomułka ogłosił hasło budowy szkół z okazji Tysiąclecia Państwa Polskiego, jak mówił podczas zebrania „Uczcijmy ten jubileusz naszej państwowości przez zbudowanie na pożytek młodemu pokoleniu tysiąca szkół”²⁶². To propagandowe hasło miało z jednej strony zachęcić społeczeństwo do materialnego i fizycznego wsparcia budowy nowych placówek oświatowych, ale z drugiej strony było odpowiedzią na przygotowywane przez Kościół obchody milenium chrztu Polski, które już w maju 1957 roku na Jasnej Górze zapowiadał prymas Stefan Wyszyński, mówiąc o Wielkiej Nowennie narodu przed Tysiącleciem Chrztu Polski²⁶³.

W 1959 roku stworzono Społeczny Fundusz Budowy Szkół Tysiąclecia, którego budżet w latach 1959-1965 wyniósł prawie 9 miliardów złotych. Dodatkowo część prac wykonywali „ochotnicy” z wojska. Dużych wpłat dokonała – na ogół nieufna do poczynań peerelowskich władz – Polonia. Już po miesiącu od apelu W. Gomułki rozpoczęła się pierwsza budowa. Na miejsce powstania inauguracyjnej szkoły tysiąclecia wybrano Czeladź – miejscowość górniczą z tradycjami rewolucyjnymi, która idealnie nadawała się na miejsce prezentacji możliwości ludowej ojczyzny. Szkoła Podstawowa nr 7 w Czeladzi była pierwszą tzw. tysiąclatką²⁶⁴.

---

²⁶⁰ J. Król, *Reformy dyktuje system – o narodzie oświatowej KC PZPR z 24 października 1958 roku*, „Biuletyn Historii Wychowania” 2013, nr 30, s. 89-102.

²⁶¹ Tamże, s. 91-92.

²⁶² M. Stremecki, *Tysiąclatki mają 50 lat*, <https://dzieje.pl/artykulyhistoryczne/tysiaclatki-maja-50-lat> [dostęp: 2021.05.02].

²⁶³ R. Grzybowski, *Przełomy polityczne jako momenty zwrotne w polityce oświatowej PRL*, [w:] *Oświata, wychowanie i kultura fizyczna w rzeczywistości społeczno-politycznej Polski Ludowej (1945-1989)*, red. Tenże, Toruń 2004, s. 55; Tenże, *Polityczne priorytety ...*, s. 95.

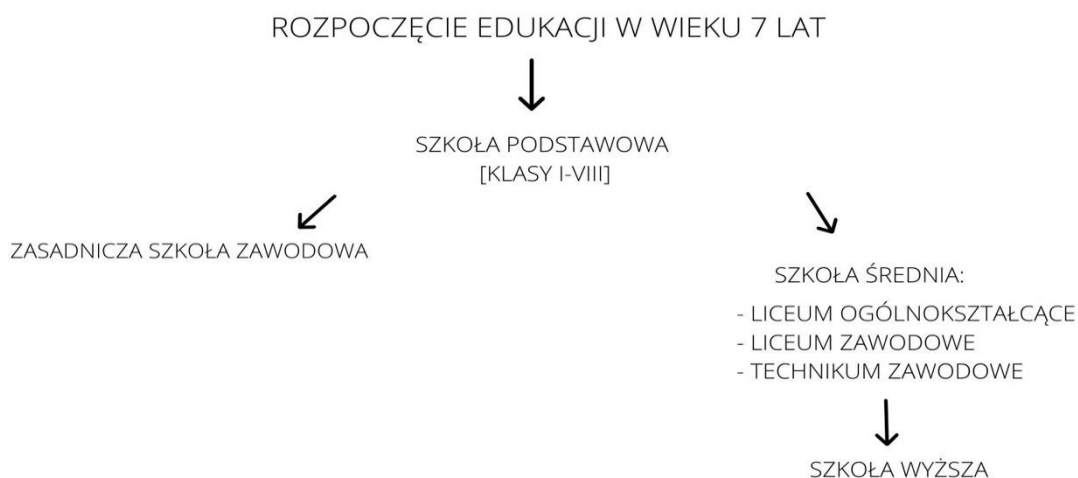
²⁶⁴ Szkołę tę wybudowano dzięki wykorzystaniu technologii prefabrykacji materiałów budowlanych. M. Stremecki, dz. cyt.; Strona internetowa Szkoły Podstawowej nr 7 w Czeladzi, Zakładka historia szkoły, <http://sp7.czeladz.pl/nasza-szkola/historia-szkoly> [dostęp: 2021.05.09].

Zakończeniem toczącej się w drugiej połowie lat pięćdziesiątych dyskusji nad kształtem oświaty było przyjęcie, podczas VII Plenum KC PZPR w styczniu 1961 roku, uchwały w sprawie reformy szkolnictwa podstawowego i średniego. W uchwale zawarte zostały główne założenia przyszłej reformy szkolnictwa. W oparciu o nie 15 lipca przyjęta została ustawa o rozwoju systemu oświaty i wychowania²⁶⁵. Była to pierwsza wydana po zakończeniu II wojny światowej regulacja prawna odnosząca się do całości funkcjonowania szkolnictwa w państwie. Na mocy tego aktu zniesiono ostatecznie wszelkie przepisy dotyczące oświaty z okresu II RP. Ustalone zostały cele nauczania i kształcenia, zasady prowadzenia szkół oraz współpracy z rodzicami i organizacjami młodzieżowymi²⁶⁶.

Rysunek 2. Schemat organizacyjny szkolnictwa obowiązujący od 1961 roku

Schemat organizacji szkolnictwa po wprowadzeniu ustawy o rozwoju systemu oświaty i wychowania w 1961 r.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: Ustawa z dnia 15 lipca 1961 r. o rozwoju systemu oświaty i wychowania (Dz.U. 1961 nr 23 poz. 160).

Podstawą systemu szkolnego stała się zaś ośmioletnia szkoła podstawowa obowiązkowa dla dzieci w wieku od 7 do 17 lat²⁶⁷. Po jej ukończeniu uczniowie i uczennice mogli odtąd kontynuować naukę w ZSZ lub w jednym z trzech typów szkół

²⁶⁵ Ustawa z dnia 15 lipca 1961 r. o rozwoju systemu oświaty i wychowania (Dz.U. 1961 nr 23 poz. 160).

²⁶⁶ M. Pyter, dz. cyt., s. 113.

²⁶⁷ T. Hejnicka-Bezwińska, *Zarys historii ...*, s. 122.

średnich, do których zaliczano: licea ogólnokształcące, technika zawodowe, licea zawodowe (przemysłowe, ekonomiczne, pedagogiczne, artystyczne i innych specjalności)²⁶⁸. Na mocy ustawy z 1961 roku zniesiono ostatecznie naukę religii w szkołach, wychodząc z założenia, że: „Szkoły i inne placówki oświatowo-wychowawcze są instytucjami świeckimi. Całokształt kształcenia i nauczania w tych placówkach ma charakter świecki”²⁶⁹, wszak rządzący zakładali, że młodzież wychowywana będzie „w duchu umiłowania Ojczyzny”²⁷⁰.

Lata sześćdziesiąte były okresem względnie stabilnym dla systemu oświatowego. Działania rządzących skupiały się na wdrażaniu szkoły ośmioletniej oraz dalszym rozwoju szkolnictwa zawodowego, a także na budowie kolejnych tzw. tysiąclatek²⁷¹. Burzliwe wydarzenia z marca 1968 roku, podobnie jak te z grudnia 1970 roku nie wpłynęły na kształt ustroju szkolnego²⁷².

Na początku lat siedemdziesiątych poczęto przygotowywać kolejną reformę szkolnictwa. W styczniu 1971 roku Minister Oświaty i Szkolnictwa Wyższego Henryk Jabłoński powołał Komitet Ekspertów na czele z Janem Szczepańskim, mający zająć się opracowaniem nowej ustawy o ustroju szkolnictwa. Efektem prac komitetu był wydany drukiem w maju 1973 roku „Raport o stanie oświaty w PRL”²⁷³. Bez większej refleksji nad jego wynikami, w październiku 1973 roku, w przeddzień dwusetnej rocznicy powołania Komisji Edukacji Narodowej (nawiązując do wydarzeń historycznych), Sejm przyjął uchwałę(!) o reformie ustroju szkolnictwa²⁷⁴. Zapowiedziano w niej utworzenie dziesięcioletniej średniej szkoły ogólnokształcącej, jednolitej pod względem

---

²⁶⁸ Ustawa z dnia 15 lipca 1961 r. o rozwoju systemu oświaty i wychowania (Dz.U. 1961 nr 23 poz. 160).

²⁶⁹ Art. 2 Ustawy z dnia 15 lipca 1961 r. o rozwoju systemu oświaty i wychowania (Dz.U. 1961 nr 23 poz. 160).

²⁷⁰ Art. 1 Ustawy z dnia 15 lipca 1961 r. o rozwoju systemu oświaty i wychowania (Dz.U. 1961 nr 23 poz. 160).

²⁷¹ T. Hejnicka-Bezwińska, *Zarys historii...*, s. 123.

²⁷² Natomiast przykłady zaangażowania nauczycielstwa oraz młodzieży z trójmiejskich szkół w przebieg tychże wydarzeń zaprezentowane zostaną w dalszych rozdziałach niniejszej pracy.

²⁷³ *Raport o stanie oświaty w PRL*, Warszawa 1973; L. Pawelec, *Raport o stanie oświaty w PRL – 1973 rok*, [w:] *Oświata, wychowanie i kultura fizyczna w rzeczywistości społeczno-politycznej Polski Ludowej (1945-1989)*, red. R. Grzybowski, Toruń 2004, s. 83-91.

²⁷⁴ Co prawda w uchwale powoływano się na treść raportu, bowiem jednym z wariantów (IIA) proponowanych w nim reform organizacyjnych była powszechna dziesięcioletnia szkoła ogólnokształcąca. Nie pochyłono się jednak nad faktyczną zmianą przeładowanych i niedostosowanych programów nauczania. W raporcie zaznaczono, że system szkolny jest przestarzały i oparty jedynie na przekazywaniu encyklopedycznej wiedzy. Trudno oprzeć się jednak wrażeniu, że potrzebna reforma systemu szkolnego, nie została odpowiednio przeprowadzona do dnia dzisiejszego. Podkreślić jednak należy, że sam raport nie był całkiem obiektywny, bowiem ze względu na rzeczywistość społeczno-polityczną w której powstał, niemożliwe było zawarcie w nim choćby krytyki nadmiernego upolitycznienia szkół.

programowym, na której oparte miały zostać szkoły zawodowej oraz dwuletnie szkoły specjalizacji kierunkowej, przygotowujące do studiów wyższych. W celu podniesienia poziomu pracy placówek zlokalizowanych na wsi zalecono organizowanie zbiorczych szkół gminnych, które *de facto* funkcjonowały już od roku 1972²⁷⁵. Ich powołanie nie pomogło jednak przezwyciężyć trudności materialnych, komunikacyjnych oraz kadrowych, z jakimi borykano się w szkołach wiejskich. Co więcej, likwidacja małych placówek i zastępowanie ich przez zbiorcze szkoły gminne spotkało się z dezaprobatą części nauczycielstwa i młodzieży²⁷⁶.

Na początku lat siedemdziesiątych władze postanowiły także sformalizować założenia dotyczące wychowania młodzieży. Wyrazem tych dążeń były dwa dokumenty: opublikowane w listopadzie 1972 roku „Tezy programowe VII Plenum KC PZPR w sprawach wychowania młodzieży” oraz uchwała Sejmu Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej z dnia 12 kwietnia 1973 roku o zadaniach narodu i państwa w wychowaniu młodzieży i jej udziale w budowie socjalistycznej Polski²⁷⁷. W uchwale pisano:

Sejm Rzeczypospolitej Polskiej stwierdza, iż wychowanie młodego pokolenia stanowiło i stanowi przedmiot stałej i wnikliwej troski ludowego państwa i narodu. [...] Upowszechnienie i pełna demokratyzacja szkolnictwa zapewniają młodzieży lepsze niż kiedykolwiek w przeszłości warunki kształcenia się i zdobywania zawodu, rozwoju uzdolnień i zainteresowań. [...] Zapewniono opiekę i pomoc materialną uczącej się młodzieży, dalsze ustawiczne rozwijanie posiadanych przez nią umiejętności i wiedzy, rozwiązywanie problemów socjalnych, dostępność dóbr kultury i różnych form sportu i wypoczynku²⁷⁸.

Troska „ludowego państwa” nie była jednak bezinteresowna, bowiem od młodzieży oczekiwano „Twórczego uczestnictwa w dokonywaniu przemian [społeczno-politycznych i gospodarczych]”²⁷⁹.

---

²⁷⁵ T. Hejnica-Bezwińska, *Zarys historii ...*, s. 129-131.

²⁷⁶ B. Śliwierski, *Gimnazjum w toku dziejów i reform oświatowych*, „Meritum. Mazowiecki Kwartalnik Edukacyjny” 2007, nr 5, s. 6.

²⁷⁷ Uchwała Sejmu Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej z dnia 12 kwietnia 1973 r. o zadaniach narodu i państwa w wychowaniu młodzieży i jej udziale w budowie socjalistycznej Polski (M.P. 1973 nr 18 poz. 110); B. Moraczewska, *Szkolnictwo polskie w latach 1945–1975 z uwzględnieniem miasta Włocławka*, s. 84.

²⁷⁸ Uchwała Sejmu Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej z dnia 12 kwietnia 1973 r. o zadaniach narodu i państwa w wychowaniu młodzieży i jej udziale w budowie socjalistycznej Polski (M.P. 1973 nr 18 poz. 110).

²⁷⁹ Tamże.

Od roku szkolnego 1978/79 zaczęto urzeczywistniać założenia uchwały sejmowej. Pierwszoklasiści z tego rocznika rozpoczęli naukę według nowych programów i podręczników w dziesięcioletniej szkole ogólnokształcącej. Jednak już w 1980 roku z powodu krytyki ze strony pracowników szkolnictwa oraz niemożności realizacji założonych zadań zaniechano dalszej reformy strukturalnej systemu oświatowego²⁸⁰. Tak więc dzieci, które po 1978 roku rozpoczęły naukę w szkole dziesięcioletniej, zakończyły ją, tak jak starsze roczniki, po ukończeniu klasy VIII.

Na początku lat osiemdziesiątych władze skoncentrowały się bardziej na zachodzących w kraju przemianach społeczno-politycznych. Strajki z roku 1980, powstanie NSZZ „Solidarność”, a następnie wprowadzenie stanu wojennego w połączeniu z kryzysem ekonomicznym sprawiły, że kwestie reformy oświatowej zeszły na dalszy plan. Dopiero w roku 1987 powołano kolejny Komitet Ekspertów, który miał zdiagnozować stan szkolnictwa. Wyniki jego badań opublikowane zostały w raporcie o tytule „Edukacja narodowym priorytetem. Raport o stanie i kierunkach rozwoju edukacji narodowej Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej”, wydanym w 1989 roku²⁸¹.

U schyłku dekady lat osiemdziesiątych przystąpiono do kolejnej dyskusji nad kształtem systemu oświaty, tym razem towarzyszyła ona obradom tzw. Okrągłego Stołu²⁸². Funkcjonowanie systemu szkolnego opierało się nadal na ustawie z 1961 roku, lecz w celu opracowania koniecznych zmian w jej treści powołany został Podzespół ds. Oświaty, Nauki i Postępu Technicznego. Członkowie i członkinie zespołu odbyli 4 spotkania w dniach: 22 lutego oraz 1 marca, 3 marca i 10 marca 1989 roku²⁸³, podczas których debatowano nad potrzebami zmiany systemu edukacji. Zwieńczeniem przemian

---

²⁸⁰ Hejnicka-Bezwińska, *Zarys historii ...*, s. 132.

²⁸¹ M. Szczepanek, *Przemiany polskiego systemu edukacji podstawowej od lat 80. XX wieku*, „Edukacja – Technika – Informatyka” 2018, nr 4/26, s. 525.

²⁸² Więcej na temat obrad „Okrągłego Stołu” zob. A. Dudek, *Historia polityczna Polski 1989-2015*, Kraków 2016, s. 26-33.

²⁸³ Stenogram z pierwszego posiedzenia Podzespołu ds. Nauki, Oświaty i Postępu Technicznego odbytego w dniu 22 lutego 1989 r., https://orka2.sejm.gov.pl/OkraglyStol.nsf/0/18DB0A1F7DA0F824C1257CDF003DA213/%24File/OkraglystoldosprawnaukiI_000140295.pdf, [dostęp: 2021.05.15]; Stenogram z drugiego posiedzenia Podzespołu ds. Nauki, Oświaty i Postępu Technicznego odbytego w dniu 1 marca 1989 r., https://orka2.sejm.gov.pl/OkraglyStol.nsf/0/83CC90BA3218E483C1257CDF003DA2C3/%24File/OkraglystoldosprawnaukiII_000140297.pdf, [dostęp: 2021.05.15]; Stenogram z trzeciego posiedzenia Podzespołu ds. Nauki, Oświaty i Postępu Technicznego odbytego w dniu 3 marca 1989 r., https://orka2.sejm.gov.pl/OkraglyStol.nsf/0/AF4F0BBB5D0EF982C1257CDF003DA9F5/%24File/OkraglystoldosprawnaukiIII_000140299.pdf, [dostęp: 2021.05.15]; Stenogram z czwartego posiedzenia Podzespołu ds. Nauki, Oświaty i Postępu Technicznego odbytego w dniu 10 marca 1989 r., https://orka2.sejm.gov.pl/OkraglyStol.nsf/0/0154F06FFAD70C98C1257CDF003DA526/%24File/OkraglystoldosprawnaukiIV_000140301.pdf, [dostęp: 2021.05.15].

zachodzących w państwie oraz szkolnictwie od końca lat osiemdziesiątych była ustawa z dnia 7 września 1991 roku o systemie oświaty²⁸⁴.

2.2. System kształcenia nauczycieli i nauczycielek w latach 1945-1989

W wielu szkołach wznawiających działalność po 1945 roku uwidocznił się problem niedoboru kadry pedagogicznej. Był on spowodowany stratami wojennymi, a także przymusową przerwą w nauce w latach 1939-1945, wynikającą z zamknięcia polskich szkół. Po wojnie system edukacji kandydatów na nauczycieli i nauczycielki opierał się wciąż na tzw. ustawie jędrzejewiczowskiej z 1932 roku²⁸⁵. Według jej założeń przyszłych pedagogów i pedagożki mających uczyć w szkołach powszechnych, kształcić miały trzyletnie licea pedagogiczne – rekrutujące absolwentów gimnazjów oraz dwuletnie pedagogia, do których przyjmowano osoby z wykształceniem średnim²⁸⁶. Z kolei kwalifikacje do nauczania w szkołach średnich otrzymywali absolwenci uczelni wyższych, którzy dodatkowo ukończyli roczne studium pedagogiczne oraz zdali egzamin praktyczny²⁸⁷.

Zważywszy jednak na prawie całkowity brak możliwości pobierania nauki w czasie wojny oraz konieczność uzupełnienia niedoborów kadrowych i potrzebę jak najszybszego wznowienia działalności szkół powszechnych zdecydowano się na obniżenie kryteriów rekrutacji do wyżej wymienionych placówek. W myśl wydanego 12 sierpnia 1944 roku zarządzenia, naukę w liceum pedagogicznym mogły podjąć osoby, które we wrześniu 1939 roku uczęszczały do IV klasy gimnazjum, natomiast pedagogia przyjmowały przedwojennych uczniów i uczennice klas II licealnych²⁸⁸. Z tych samych powodów, niespełna miesiąc później – 1 września 1944 roku – Resort Oświaty wydał kolejną dyrektywę, tym razem skracającą okres nauki w liceach pedagogicznych do 2 lat.

---

²⁸⁴ Ustawa z dnia 7 września 1991 r. o systemie oświaty (Dz.U. 1991 nr 95 poz. 425); D. Dzich, L. Stankiewicz, *Przemiany w polskim systemie oświatowym w dwudziestoleciu międzywojennym i w latach 1945-1991*, Olsztyn 1995, s. 30-31.

²⁸⁵ Ustawa z dnia 11 marca 1932 r. o ustroju szkolnictwa (Dz.U. 1932 nr 38 poz. 389).

²⁸⁶ Do liceów pedagogicznych przyjmowano kandydatów i kandydatki, którzy ukończyli minimum szesnasty rok życia, a do pedagogii osoby mające co najmniej osiemnaście lat.

²⁸⁷ W. Chmielewski, *Kształcenie nauczycieli w okresie ideologizacji szkolnictwa (1944-1956)*, Warszawa 2006, s. 43.

²⁸⁸ Zarządzenie Kierownika Resortu Oświaty z dnia 12 sierpnia 1944 r. w sprawie przyjmowania kandydatów do liceów pedagogicznych i pedagogów (Dz.U. Resortu Oświaty nr 1-4 poz. 5).

Zakładano jednak, iż mają one realizować program kształcenia wypełniany dotychczas w trakcie trzyletniego okresu edukacji, jedynie z pominięciem „mniej istotnych partii programowych”²⁸⁹. Dodatkowo przy pedagogiach oraz liceach pedagogicznych utworzono Roczny Kurs Nauczycielski, na który przyjmowano osoby posiadające świadectwo maturalne²⁹⁰.

W zmodyfikowanym – w stosunku do przedwojennego – programie nauczania w zasadzie utrzymano liczbę godzin z przedmiotów matematyczno-przyrodniczych, kosztem zmniejszenia liczby zajęć z zakresu pedagogiki, bowiem w założeniu Resortu Oświaty absolwenci liceów pedagogicznych (tak jak absolwenci szkół średnich ogólnokształcących) mieli być przygotowani do podjęcia studiów wyższych oraz posiadać wiedzę ogólną. Jednak redukcja liczby godzin z przedmiotów pedagogicznych (w tym z psychologii) w liceach, których absolwenci pracować mieli w trudnych czasach, z młodzieżą po doświadczeniu traumy wojennej wydaje się niesłusznym posunięciem, zwłaszcza wobec utrzymania niemalże tej samej liczby godzin z takich zajęć jak śpiew czy religia. Rozkład godzin w liceum pedagogicznym przy skróconym czasie kształcenia do 2 lat, w roku szkolny 1944/45 ukazano w poniższej tabeli.

---

²⁸⁹ Zarządzenie Kierownika Resortu Oświaty z dnia 1 września 1944 r. w sprawie organizacji studiów nauczycielskich w roku szkolnym 1944/45 (Dz.U. Resortu Oświaty nr 1-4 poz. 10).

²⁹⁰ Tamże; Z. Ruta, *Kształcenie nauczycieli na poziomie średnim*, [w:] *Kształcenie nauczycieli w Polsce Ludowej (1945-1975)*, red. J. Jarowiecki, B. Nowecki, Z. Ruta, Kraków 1983, s. 21-22.

Tabela 1. Rozkład godzin w liceum pedagogicznym przy skróconym czasie kształcenia do 2 lat, rok szkolny 1944/45

PRZEDMIOT	LICZBA GODZIN (TYGODNIOWO) W KLASIE I	LICZBA GODZIN (TYGODNIOWO) W KLASIE II	LICZBA GODZIN (TYGODNIOWO) OGÓŁEM	LICZBA GODZIN (TYGODNIOWO) W TRYBIE KSZTAŁCENIA TRZYLETNIEGO
RELIGIA	2	2	4	5
JĘZYK POLSKI	4	4	8	10
HISTORIA	3	2	5	6
MATEMATYKA	3	3	6	5
FIZYKA I CHEMIA	2	2	4	3
GEOGRAFIA	2	-	2	3
BIOLOGIA	2	2	4	5
PSYCHOLOGIA	2	2	4	5
NAUCZANIE I WYCHOWANIE	6	6	12	12
PEDAGOGIKA I HISTORIA WYCHOWANIA	-	5	5	6
RYSUNKI	2	1	3	5
ZAJĘCIA PRAKTYCZNE	2	-	2	5
ŻYCIE DZIECKA W ŚRODOWSIKU I ZAGADNIENIA ŻYCIA WSPÓŁCZESNEGO	1	1	2	9
PRZYSPOBIENIE WOJSKOWE I ĆWICZENIA CIELESNE*	3	3	6	12
ŚPIEW (WRAZ Z CHÓREM)	2	2	4	5
PRACA WŁASNA UCZNI	-	-	-	6

*W programie nauczania obowiązującym przed 1939 rokiem przysposobienie wojskowe oraz ćwiczenia cielesne stanowiły dwa odrębne przedmioty. Na każdy z nich przewidywano 6 godzin lekcyjnych.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: Załącznik do Zarządzenia Kierownika Resortu Oświaty z dnia 1 września 1944 r. (Dz.U. Resortu Oświaty 1944 nr 1-4 poz. 10); W. Chmielewski, *Edukacja nauczycieli po II wojnie światowej*, Warszawa 2007, s. 35.

Według stanu na dzień 1 grudnia 1945 roku na terenie województwa gdańskiego działało tylko jedno liceum pedagogiczne do którego uczęszczało 160 kandydatów na nauczycieli²⁹¹. Było to liceum mieszczące się w lewym skrzydle przedwojennego gmachu szkolnego w Gdańsku przy ul. Pestalozziego. Placówka kształcąca przyszłych nauczycieli i nauczycielki szkół powszechnych działała tam do roku 1950, w którym to została przeniesiona do dzielnicy Oliwa, a jej miejsce zajęło liceum pedagogiczne wychowawczyń przedszkoli. Kolejne liceum pedagogiczne w Trójmieście uruchomiono dopiero w 1954 roku w Gdyni²⁹². Ponadto od roku 1945 w Gdańsku Oliwie działało dwuletnie pedagogium, kontynuujące tradycje przedwojennego Państwowego Pedagogium w Toruniu²⁹³.

Fotografia 1. Pedagogium w Gdańsku Oliwie. Studenci i studentki wraz z kadrą pedagogiczną przed akademikiem, rok szkolny 1945/46

Źródło: http://www.dawnaoliwa.pl/opisy/ulice/nr/karwienska_zoo.html, [dostęp: 2023.11.13].

---

²⁹¹ W okresie przedwojennym na terenie województwa gdańskiego działały dwa zakłady kształcenia nauczycieli. Były to seminaria nauczycielskie w Kościerzynie i w Wejherowie (w 1937 roku przekształcone w liceum pedagogiczne). W roku 1945 oprócz liceum pedagogicznego w Gdańsku, na terenie województwa działały jeszcze licea kształcące nauczycieli i nauczycielki w Kościerzynie, Wejherowie, Kwidzynie i Tczewie. W 1947 roku utworzono także liceum pedagogiczne w Lęborku, a w 1951 roku w Elblągu. Natomiast w 1954 roku obok placówki w Gdyni uruchomiono także licea pedagogiczne w Starym Targu oraz Żukowie.

²⁹² A. Tomkiel, dz. cyt., s. 170.

²⁹³ A. Siekierska, „W służbie upowszechniania oświaty na ziemi pomorskiej” – wspomnienia Jana Schwarza, [w:] *Kaszuby-Pomorze na tle Słowiańszczyzny*, red. A. Lubocki, Wejherowo-Gdańsk 2021, s. 250; Taż, *Wspomnienia Jana Schwarza (Szarca) – pedagoga, psychologa, organizatora Państwowej Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Gdańsku- jako źródła do biografii zawodowej*, „PROGRESS. Journal of Young Researchers” 2021, nr 9-10, s. 279-280.

Podstawowym zadaniem oświaty w pierwszych powojennych latach było zapewnienie dostępu do podstawowej edukacji dzieciom i młodzieży, stąd w pierwszej kolejności uruchamiano szkoły powszechne. Aby jednak mogły one funkcjonować potrzebne było liczne grono pedagogiczne. W związku z brakami kadrowymi oraz koniecznością szybkiego ich uzupełnienia władze oświatowe organizowały różne przyspieszone formy kształcenia pedagogów i pedagożek²⁹⁴. Jedną z nich były sześciotygodniowe WKP dla absolwentów liceów oraz trzymiesięczne kursy dla absolwentów gimnazjów²⁹⁵. Obok nich prowadzono także sześciomiesięczne WKP na które przyjmowano kandydatów pomiędzy 17. a 25. rokiem życia, posiadających wykształcenie podstawowe (ukończoną siedmioletnią szkołę powszechną) uzupełnione „w miarę możliwości nauką w szkole powszechnej zawodowej, na kursach zorganizowanych przez związki społeczne, drogą samokształcenia itp.”²⁹⁶. Tak sformułowane wymagania oznaczały, że w rzeczywistości na kurs przyjęty mógł zostać każdy absolwent/absolwentka szkoły powszechnej. W swobodnej rekrutacji kandydatów na WKP spośród młodych, niecałkowicie ukształtowanych jeszcze ludzi nowa władza upatrywała prócz możliwości zniwelowania niedoborów kadrowych, także szansę wpływania na ich postawy polityczne i ideologiczne.

Nad stopniowym uzupełnianiem wykształcenia nauczycieli i nauczycielek niewykwalifikowanych czuwać miały powołane w połowie 1945 roku Centralna Komisja Kształcenia Nauczycieli Niekwalifikowanych oraz komisje rejonowe. Ich zadaniem było organizowanie kursów wakacyjnych i zimowych (w czasie ferii) oraz wspomaganie pracowników szkolnictwa w samokształceniu, a także przeprowadzanie egzaminów sprawdzających. Nauczyciele i nauczycielki niewykwalifikowani będący absolwentami

---

²⁹⁴ Jak wynika z zachowanych danych na przełomie września i października 1945 roku w gdyńskich szkołach powszechnych pracowało 191 nauczycieli i nauczycielek, którzy uczyli 9689 uczniów i uczennic, natomiast na terenie Gdańska było 176 pedagogów i pedagożek i 7048 uczniów i uczennic. Oznacza to, że na jedną osobę uczącą w Gdyni przydało 50 dzieci, a w Gdańsku 40. Sopot natomiast nie był wówczas miastem powiatowym i nie zachowały się odrębne dane dotyczące liczby pracujących tam nauczycieli i nauczycielek. Zapotrzebowanie na nauczycielstwo w województwie gdańskim wynikało nie tylko z konieczności uzupełnienia braków kadrowych w szkołach, ale także z potrzeby zapewnienia kadry prowadzącej kursy dla osób słabo władających językiem polskim (nazywane wówczas kursami repolonizacyjnymi); R. Grzybowski, *Problematyka kształcenia nauczycieli na poziomie średnim w województwie gdańskim w latach 1945-1975*, praca doktorska napisana pod kierunkiem naukowym prof. dr hab. Lecha Mokrzeckiego, Uniwersytet Gdański 1986, s. 77.

²⁹⁵ Zarządzenie Ministra Oświaty z dnia 22 maja 1945 r. w sprawie organizacji 6-tygodniowych wstępnych kursów pedagogicznych dla absolwentów liceów oraz 3-miesięcznych kursów wprowadzających do zawodu nauczycielskiego dla absolwentów gimnazjów (Dz.U. 1945 nr 1 poz. 13).

²⁹⁶ Tamże.

liceów nabywali kwalifikacji do nauczania w szkołach powszechnych po przepracowaniu 12 miesięcy, ukończeniu wstępnego kursu pedagogicznego oraz kursu wakacyjnego zakończonego egzaminem dojrzałości. Natomiast absolwenci gimnazjów w celu zdobycia kwalifikacji pedagogicznych musieli posiadać pięcioletnią praktykę zawodową w czasie której doksztalali się na kursach wakacyjnych i zimowych oraz przerobić pod kierunkiem rejonowej komisji kształcenia nauczycieli niekwalifikowanych materiał trzyletniego liceum pedagogicznego wraz ze zdaniem egzaminu dojrzałości. Z kolei pracownicy szkół posiadający jedynie wykształcenie podstawowe, aby przystąpić do nabywania kwalifikacji zawodowych, musieli najpierw zdobyć wiedzę na poziomie gimnazjum²⁹⁷. Dla nauczycieli i nauczycielek niewykwalifikowanych pracujących w szkołach średnich organizowano z kolei roczne Wyższe Kursy Nauczycielskie, na które otrzymywali oni bezpłatny urlop lub kursy dwuletnie prowadzone popołudniami²⁹⁸.

W połowie roku 1946 przystąpiono do zmian struktury organizacyjnej liceów pedagogicznych. Kształcenie w nich odbywało się odtąd w dwóch klasach przygotowawczych – w których realizowano skrócony program gimnazjum oraz dwóch klasach licealnych. Warunkiem przyjęcia do klasy wstępnej było ukończenie 6 lat edukacji w szkole powszechnej. W kolejnym roku klasy przygotowawcze połączono w pełni z licealnymi, tworząc w ten sposób czteroklasowe liceum pedagogiczne. W roku szkolnym 1947/48 w województwie gdańskim działało 6 szkół średnich zawodowych kształcących przyszłych nauczycieli i nauczycielki²⁹⁹. Natomiast na początku lat pięćdziesiątych zgodnie z wytycznymi ministra oświaty poczęto tworzyć zamiejscowe klasy wydzielone w działających już zakładach kształcenia nauczycieli. Klasy takie uruchamiano zazwyczaj przy szkołach ogólnokształcących. W zamyśle władz oświatowych miało to być rozwiązanie umożliwiające, przy niewielkich nakładach finansowych, poszerzenie dostępu do edukacji kandydatom i kandydatkom na

---

²⁹⁷ Zarządzenie Ministra Oświaty z dnia 14 września 1945 r. w sprawie kształcenia czynnych niekwalifikowanych nauczycieli szkół powszechnych (Dz.U. 1945 nr 15 poz. 207); R. Grzybowski, *Problematyka kształcenia nauczycieli ...*, s. 273-274, B. Moraczewska, *Szkolnictwo polskie ...*, s. 256.

²⁹⁸ B. Moraczewska, *Szkolnictwo polskie ...*, s. 258-259.

²⁹⁹ W województwie gdańskim licea pedagogiczne mieściły się w następujących miejscowościach: Kościerzynie, Kwidzynie, Tczewie, Wejherowie, Lęborku oraz Gdańsku-Wrzeszczu (w 1951 roku przeniesione do dzielnicy Oliwa); Z. Ruta, *Kształcenie nauczycieli ...*, [w:] *Kształcenie nauczycieli w Polsce Ludowej ...*, s. 23-24; R. Grzybowski, *Problematyka kształcenia nauczycieli...*, s. 87; W. Chmielewski, *Edukacja nauczycieli ...*, s. 72.

nauczyciela. W Trójmieście oddział taki powstał przy SP nr 1 w Gdyni. W styczniu 1954 roku został on natomiast przekształcony w odrębne liceum pedagogiczne³⁰⁰.

W roku 1946 likwidacji uległy dwuletnie pedagogia. Ich miejsce zajęły, prowadzące edukację w trybie trzyletnim, kształcące nauczycieli i nauczycielki szkół powszechnych – wyższe szkoły pedagogiczne³⁰¹. Wówczas pedagogium działające w Gdańsku Oliwie przekształcone zostało w PWSP w Gdańsku (od roku 1952 WSP w Gdańsku). W pierwszych latach funkcjonowania PWSP ze względu na brak odpowiedniej ilości wykwalifikowanej kadry z zakresu nauk humanistycznych studentów i studentki kształcono jedynie na profilu przyrodniczo-geograficznym oraz matematyczno-fizycznym. Nauczanie z zakresu nauk humanistycznych wprowadzono w szkole od roku akademickiego 1948/49³⁰².

W roku 1949 WSP przekształcone zostały w zakłady kształcące nauczycieli szkół średnich. Od 1 czerwca 1949 roku absolwenci szkół pedagogicznych otrzymywali uprawnienia do prowadzenia zajęć zarówno w szkołach podstawowych, jak i średnich ogólnokształcących, a także w zakładach kształcenia nauczycieli³⁰³. Umożliwienie zdobycia uprawnień do nauczania w szkołach średnich poza, posiadającymi w większości przedwojenne tradycje, uniwersytetami po części było związane z faktem niepodejmowania przez wielu absolwentów z wyższym wykształceniem niskopłatnej pracy w szkolnictwie, ale stanowiło także przejaw pogłębiającej się wówczas ideologizacji szkolnictwa. Dodatkowo w 1950 roku, w celu ograniczenia odpływu absolwentów do innych niż wykształcony zawodów, wprowadzano nakazy pracy dla osób kończących naukę w szkołach wyższych oraz średnich szkołach zawodowych, którymi objęto także nauczycieli i nauczycielki (obowiązek ten trwał do roku 1958)³⁰⁴.

---

³⁰⁰ Klasy wydzielone utworzono także przy szkole podstawowej w Żukowie oraz Starym Targu. Oddziały te w 1954 roku otrzymały uprawnienia liceów pedagogicznych, jednak liceum w Starym Targu zostało zlikwidowane już w 1956 roku.

³⁰¹ Zarządzenie Ministra Oświaty z dnia 12 marca 1946 r. w sprawie statutu Państwowych Wyższych Szkół Pedagogicznych (Dz.U. Ministerstwa Oświaty 1946 nr 2 poz. 47).

³⁰² R. Grzybowski, *Geneza wyższych szkół pedagogicznych i ich rozwój organizacyjny w latach 1946-1949*, „Biuletyn Historii Wychowania” 2000, nr 11/12, s. 38-41; *Wyższa Szkoła Pedagogiczna*, GEDANOPEDIA – Internetowa Encyklopedia Gdańska, https://gdansk.gedanopedia.pl/gdansk/?title=WYŻSZA_SZKOŁA_PEDAGOGICZNA, [dostęp: 2022.01.18].

³⁰³ R. Grzybowski, *Wyższe szkoły pedagogiczne w Polsce w latach 1946-1956*, Gdańsk 2000, s. 69-70.

³⁰⁴ Ustawa z dnia 7 marca 1950 r. o planowanym zatrudnianiu absolwentów średnich szkół zawodowych oraz szkół wyższych (Dz.U. 1950 nr 10 poz. 106).

Fotografia 2. Nakaz pracy wystawiony absolwentce WSP w Gdańsku

6

MINISTER OŚWIATY ..... Gdańsk, dnia 5 maja 1954 r.

NAKAZ PRACY Nr 42/784/54

Na podstawie art. 5 ustawy z dnia 7 marca 1950 r. o planowym zatrudnianiu absolwentów średnich szkół zawodowych oraz szkół wyższych (Dz. U. R. P. Nr 10 poz. 106) przydziela się:

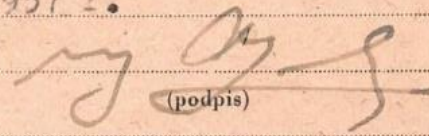
Obywatela (kę) Brożewicz .....
Zamieszkałego (ą) w Suchca ..... Nr domu .....

nauczyciel chemii
(zawód wyuczony, specjalność)

absolwenta (kę) Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Gdańsku
(nazwa szkoły, wydział, adres)

do pracy w resorcie Ministerstwa Oświaty
w celu zatrudnienia w zakładzie określonym w skierowaniu do pracy zgodnie z kwalifikacjami Obywatela (ki) na czas

od 15.VIII.1954 r.
do dnia 14.VIII.1957 r.

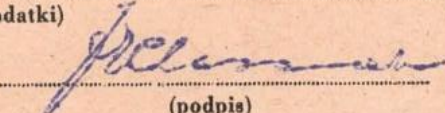

(podpis)

SKIEROWANIE DO PRACY

Na podstawie powyższego nakazu skieruję Obywatela (kę) do pracy
Wydział Oświaty PWRN w Gdańsku
(nazwa zakładu pracy, adres) nauczyciela

na okres wyżej oznaczony w charakterze .....
(stanowisko) z uposażeniem początkowym

zgodnym z obowiązującymi przepisami
(grupa uposażenia, dodatki)

(podpis)

Druk. FIGO zam. 655 50.000 szt. Pap. piém. VII kl. 60 gr. A1

Źródło: AUG, Wyższa Szkoła Pedagogiczna w Gdańsku, sygn. 8003/101, Nakazy i skierowania do pracy absolwentów, k. 6.

Kandydaci na pedagogów kształcić mogli się także w uczelniach wyższych na kierunkach/specjalnościach nauczycielskich. Do roku akademickiego 1947/48 obowiązywał na nich czteroletni okres edukacji oparty o przedwojenne programy nauczania, natomiast od roku 1949 wprowadzono studia dwustopniowe, podzielone na trzyletnie studia zawodowe oraz dwuletnie studia magisterskie³⁰⁵. Jednak po kilku latach, w roku akademickim 1952/53, przywrócono jednolite czteroletnie studia magisterskie, które następnie w roku 1954 wydłużono do lat 5³⁰⁶. W tym samym roku uprawnienia do kształcenia na poziomie magisterskim uzyskały także WSP.

Na początku lat pięćdziesiątych przystąpiono do reorganizacji szkół i uczelni w których kształcili się przyszli nauczyciele i nauczycielki. Ukończenie czteroletniego liceum pedagogicznego dawało odtąd uprawnienia do nauczania w klasach I-IV szkoły podstawowej, natomiast kompetencje do prowadzenia lekcji ze starszymi rocznikami można było nabyć w dwuletniej szkole pomaturalnej – SN³⁰⁷. Szkoły tego typu utworzono także w Gdańsku, pierwsza z nich powstała w dzielnicy Oliwa w 1955 roku (po 2 latach przeniesiona do gmachu przy ul. Kładki)³⁰⁸, w tym samym gmachu działało także studium zaoczne³⁰⁹. Dwa lata później uruchomiono w mieście studium, w którym uczyli się przyszli nauczyciele i nauczycielki wychowania fizycznego³¹⁰.

---

³⁰⁵ Na mocy rozporządzenia Ministra Oświaty z dnia 2 stycznia 1950 roku wprowadzono z mocą obowiązującą od dnia 1 września 1949 roku studia dwustopniowe na kierunkach humanistycznych tj. historia, historia sztuki, filologia polska, filologia rosyjska, filologia angielska, filologia romańska, filologia niemiecka, filologia klasyczna, nauki społeczne zob. Rozporządzenie Ministra Oświaty z dnia 2 stycznia 1950 r. w sprawie organizacji i planu niektórych kierunków studiów na wydziałach humanistycznych państwowych szkół akademickich (Dz.U. 1950 nr 2 poz. 9). Od 1 września 1949 roku wprowadzono na mocy odrębnego rozporządzenia studia dwustopniowe na następujących kierunkach matematyczno-przyrodniczych: matematyka, fizyka, chemia, biologia, geografia zob. Rozporządzenie Ministra Oświaty z dnia 2 stycznia 1950 r. w sprawie organizacji i planu niektórych kierunków studiów na wydziałach matematyczno-przyrodniczych państwowych szkół akademickich (Dz.U. 1950 nr 2 poz. 12).

³⁰⁶ J. Krukowski, *Kształcenie nauczycieli w uniwersytetach*, [w:] *Kształcenie nauczycieli w Polsce Ludowej ...*, s. 144-147.

³⁰⁷ Od roku 1956 SN kształciły także nauczycieli i nauczycielki klas początkowych, bowiem do planu zajęć włączono metodykę nauczania początkowego. A. Kliś, W. Marmon, *Kształcenie nauczycieli na poziomie półwyższym*, [w:] *Kształcenie nauczycieli w Polsce Ludowej ...*, s. 84; R. Grzybowski, *Studia nauczycielskie w województwie gdańskim w latach 1955-1970. Ich rozwój i efekty kształcenia*, Gdańsk 1994, s. 14; E. Marek, dz. cyt., s. 48-49.

³⁰⁸ Było to SN kształcące nauczycieli specjalistów z przedmiotów tj. matematyka, chemia, fizyka oraz rysunek i prace ręczne. Zarządzenie Ministra Oświaty z dnia 12 kwietnia 1955 r. w sprawie otwarcia Studiów Nauczycielskich w Łodzi, Piotrkowie, Lublinie, Białymstoku, Gdańsku-Oliwie, Wrocławiu, Krakowie, Rzeszowie (Dz.U. Ministerstwa Oświaty 1955 nr 7 poz. 58); J. Głowczyk, *Nauczyciele i ich doskonalenie w Gdańsku w latach 1945-1973*, Gdańsk 1983, s. 29; R. Grzybowski, *Sluchacze i absolwenci ...*, s. 15.

³⁰⁹ W roku 1960 Studium Nauczycielskie w Gdańsku oraz Zaoczne Studium Nauczycielskie w Gdańsku zostały połączone w jedną jednostkę organizacyjną.

³¹⁰ Studium Nauczycielskie Wychowania Fizycznego powstało w 1957 roku w wyniku przekształcenia działającego w mieście od 1962 roku Technikum Wychowania Fizycznego. W 1969 roku SN kształcały

Z kolei we wrześniu 1961 roku działalność rozpoczęła kolejna tego typu placówka zlokalizowana w Gdańsku Oliwie, w której kształcono filologów polskich i rosyjskich³¹¹. Dotychczasowi absolwenci liceów pedagogicznych, którzy nie uzupełnili swoich kwalifikacji do roku 1963, mieli utracić prawo do nauczania w klasach V-VII. Jednak w praktyce, z powodu wciąż występujących niedoborów kadrowych, pracownicy tacy prowadzili zajęcia także ze starszą młodzieżą. Z kolei wykształcenie uprawniające do prowadzenia lekcji w szkołach średnich zdobyć można było odtąd jedynie na uniwersytetach/akademiach bądź w WSP³¹².

W 1951 roku z powodu wciąż utrzymujących się braków kadrowych, uruchomiono niestandardowy pięciomiesięczny kurs pedagogiczny dla młodzieży uczącej się w klasach XI, przy których utworzono tzw. oddziały pedagogiczne. Kursanci i kursantki na ostatnim semestrze nauki przygotowywali się do pojęcia pracy w szkołach powszechnych, ucząc się obok przedmiotów ogólnokształcących, także zagadnień z zakresu pedagogiki, psychologii czy historii wychowania. W Gdańsku kurs taki uruchomiono 1 lutego 1951 roku przy LO nr 1³¹³.

Do kolejnej zmiany w systemie edukacji nauczycieli doszło już po kilku latach – kiedy, w 1957 roku, podjęto decyzję o wydłużeniu okresu kształcenia w liceach pedagogicznych do 5 lat, a ich ukończenie dawało odtąd prawo do nauki we wszystkich klasach szkoły podstawowej (do roku 1959)³¹⁴. Droga do zdobycia kwalifikacji nauczycielskich trwała zatem minimum 20 lat (7 klas szkoły ogólnokształcącej oraz 5 lat liceum pedagogicznego). Pod koniec lat pięćdziesiątych na terenie Trójmiasta działały 2 licea pedagogiczne. Były to placówki w Gdańsku przy ul. Krzywoustego 19 oraz

---

nauczycieli i nauczycielki wychowania fizycznego przemianowane zostało na Wyższą Szkołę Wychowania Fizycznego i Sportu. J. Głowczyk, *Nauczyciele i ich doskonalenie ...*, s. 27; R. Grzybowski, *Problematyka kształcenia nauczycieli ...*, s. 185-186; Tenże, *Studia Nauczycielskie ...*, s. 83-87; *Akademia Wychowania Fizycznego i Sportu im. Jędrzeja Śniadeckiego w Gdańsku, Historia uczelni*, <https://awf.gda.pl/uczelnia/o-uczelni/historia-uczelni/>, [dostęp: 2022.01.18].

³¹¹ W SN w Gdańsku-Oliwie obok Wydziału Filologii Polskiej i Wydziału Filologii Rosyjskiej istniał także Wydział Nauczania Początkowego. Zarządzenie Ministra Oświaty z dnia 24 czerwca 1961 r. w sprawie otwarcia Studium Nauczycielskiego w Gdańsku-Oliwie (Dz.U. Ministerstwa Oświaty 1961 nr 9 poz. 105); R. Grzybowski, *Problematyka kształcenia nauczycieli ...*, s. 192.

³¹² Uchwała nr 276 Prezydium Rządu z dnia 18 maja 1954 r. w sprawie ulepszenia systemu kształcenia nauczycieli szkół podstawowych i średnich (Dz.U. Ministerstwa Oświaty 1955 nr 7 poz. 57); Z. Ruta, *Kształcenie nauczycieli ...*, [w:] *Kształcenie nauczycieli w Polsce Ludowej ...*, s. 26.

³¹³ J. Głowczyk, *Nauczyciele i ich doskonalenie ...*, s. 29-30.

³¹⁴ B. Ratuś, *Licea pedagogiczne w Polsce Ludowej 1944-1970. Działalność wychowawczo-dydaktyczna*, Warszawa-Poznań 1974, s. 36.

w Gdyni przy ul. Czołgistów 46 (ob. Al. Marszałka J. Piłsudskiego)³¹⁵. Początek lat sześćdziesiątych to okres względnej stabilizacji systemu kształcenia nauczycieli szkół podstawowych. Od roku 1959 pięcioletnie licea pedagogiczne edukowały kandydatów i kandydatki na nauczycieli klas I-IV, SN klas starszych, a uniwersytety i WSP szkół ponadpodstawowych.³¹⁶

W drugiej połowie lat sześćdziesiątych, w związku ze względnym ustabilizowaniem się systemu oświatowego oraz zredukowaniem niedoborów kadrowych, poczęto podnosić wymagania kwalifikacyjne stawiane kandydatom i kandydatkom na nauczycieli, którzy odtąd legitymować mieli się wykształceniem wyższym³¹⁷. W roku 1965 rozpoczęto proces likwidacji liceów pedagogicznych. W związku z pięcioletnim okresem kształcenia, miały one zakończyć swoją działalność w roku 1970³¹⁸. Do roku szkolnego 1969/70 zlikwidowano zdecydowaną większość liceów w dużych miastach, w tym także placówki działające na terenie Trójmiasta³¹⁹. Według stanu na dzień 1 października 1969 roku w województwie gdańskim działały już tylko 4 tego typu placówki. Były to szkoły w Łukowie, Kwidzynie, Lęborku i Kościerzynie³²⁰. W kolejnych latach stopniowej likwidacji ulegały także SN, które zastępowane były przez trzyletnie WSN. W 1975 roku SN opuścili ostatni absolwenci³²¹. W Gdańsku działające dotychczas jako odrębne jednostki SN w 1971 roku weszły w skład WSN przy WSP³²². Łącznie w latach 1955-1970 w gdańskich SN kształciło się 2763 przyszłych nauczycieli i nauczycielek³²³.

Od roku 1970 kandydaci i kandydatki na nauczycieli z województwa gdańskiego mogli zdobywać wykształcenie wyższe na nowo utworzonym – pierwszym w regionie – Uniwersytecie Gdańskim. Uczelnia ta powstała z połączenia WSP w Gdańsku oraz

---

³¹⁵ Ulica Czołgistów obecnie nosi nazwę Aleja Marszałka Józefa Piłsudskiego. *Informator szkolnictwa zawodowego na rok szkolny 1957/58* (Dz.U. Ministerstwa Oświaty 1957 nr 4 poz. 48).

³¹⁶ B. Ratuś, dz. cyt., s. 24; E. Marek, dz. cyt., s. 46.

³¹⁷ W roku szkolnym 1965/66 na mocy ustawy z dnia 15 lipca 1961 roku o rozwoju systemu oświaty i wychowania przekształcono dotychczasowe siedmioletnie szkoły podstawowe w szkoły ośmioklasowe. Ustawa z dnia 15 lipca 1961 r. o rozwoju systemu oświaty i wychowania (Dz.U. 1961 nr 32 poz. 160).

³¹⁸ Niektóre ze szkół funkcjonowały jeszcze w roku 1971 ze względu na uczniów i uczennice, których okres kształcenia przedłużył się z powodu powtarzania którejs z klas. B. Ratuś, dz. cyt., s. 40.

³¹⁹ Wrocław był jedynym miastem wojewódzkim, w którym w roku szkolnym 1969/70 działało jeszcze liceum pedagogiczne.

³²⁰ B. Ratuś, dz. cyt., s. 200.

³²¹ J. Grzesiak, *Przeobrażenia systemu kształcenia i doskonalenia nauczycieli klas początkowych w 40-leciu Polski Ludowej*, [w:] *Kształcenie i doskonalenie nauczycieli klas początkowych w 40-leciu PRL*, red. E. Staszyński, Warszawa 1987, s. 114; E. Marek, dz. cyt., s. 52.

³²² R. Grzybowski, *Studia nauczycielskie ...*, s. 16.

³²³ Tamże, s. 68.

Wyższej Szkoły Ekonomicznej w Sopocie³²⁴. O ważnej roli UG w kształceniu przyszłych nauczycieli i nauczycielek w regionie świadczy fakt, że na początku lat siedemdziesiątych jedynie 11.3% spośród osób pracujących w szkołach podstawowych w województwie gdańskim posiadało wykształcenie wyższe, natomiast w roku 1975 (po pierwszym pięcioleciu funkcjonowania UG) ich liczba podwoiła się (21.9%)³²⁵, przewyższając znacznie średnią krajową (14.7%)³²⁶.

W roku 1972 wprowadzono formalny wymóg posiadania przez osoby uczące w placówkach edukacyjnych wykształcenia wyższego³²⁷, stąd od drugiej połowy lat siedemdziesiątych kształcenie pedagogów i pedagożek odbywało się już tylko w szkołach wyższych: trzyletnich WSN (których absolwenci mieli uprawnienia do nauki w klasach początkowych), WSP bądź na uniwersytetach. Pierwsze 3 WSN powstały w roku szkolnym 1968/69, a po 2 latach było ich już 7 razy więcej (21)³²⁸. Większość z nich działała w miastach nieakademickich tj. Siedlce, Częstochowa, Zielona Góra, Bydgoszcz, Szczecin czy Słupsk. Niektóre z nich, jak np. WSN w Bydgoszczy, stały się fundamentem przyszłych uniwersytetów. Do roku 1983 studia pedagogiczne trwały 4 lata, a następnie wydłużone zostały o kolejny rok³²⁹.

Na początku lat osiemdziesiątych w związku z ponownym wystąpieniem braków kadrowych w szkolnictwie, zdecydowano się na reaktywowanie dwuletnich pomaturalnych SN, które kształcić miały kandydatów i kandydatki na nauczycieli klas

---

³²⁴ W skład nowo powołanego uniwersytetu weszło także Wyższe Studium Nauczycielskie.

³²⁵ Pewien wpływ miał na to wymóg posiadania wykształcenia wyższego przez nauczycieli i nauczycielki zatrudnianych w szkołach, wprowadzony w 1972 roku.

³²⁶ K. Atamańczuk, *Planowanie i zatrudnianie kadry kierowniczej w szkolnictwie podstawowym /na przykładzie województwa elbląskiego i gdańskiego/*, praca doktorska napisana pod kierunkiem naukowym doc. dr. Bohdana Piaseckiego, Uniwersytet Gdański 1977, s. 102-103.

³²⁷ Jednak na stanowisko nauczyciela/nauczycielki w wyjątkowych przypadkach powołać można było osobę, bez wymaganego wykształcenia, posiadającą długoletnie doświadczenie w pracy pedagogicznej. Ustawa z dnia 27 kwietnia 1972 r. Karta praw i obowiązków nauczyciela (Dz.U. 1972 nr 16 poz. 114); T. Kautz, *Przegląd systemu kształcenia nauczycieli w Polsce w latach 1945-2010*, „Zeszyty Naukowe Akademii Marynarki Wojennej” 2011, nr 2(185), s. 191.

³²⁸ Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 19 czerwca 1969 r. w sprawie utworzenia Wyższych Szkół Nauczycielskich w Bydgoszczy, Kielcach, Olsztynie i Słupsku (Dz.U. 1969 nr 18 poz. 134); Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 29 lipca 1969 r. w sprawie utworzenia Wyższej Szkoły Nauczycielskiej w Siedlcach (Dz.U. 1969 nr 23 poz. 164); Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 30 lipca 1971 r. w sprawie utworzenia Wyższej Szkoły Nauczycielskiej w Zielonej Górze (Dz.U. 1971 nr 21 poz. 195); Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 30 lipca 1971 r. w sprawie utworzenia Wyższej Szkoły Nauczycielskiej w Częstochowie (Dz.U. 1971 nr 21 poz. 196).

³²⁹ V. Petrov, dz. cyt., s. 62-63.

początkowych (klas I-III)³³⁰. Braki wśród kadry pedagogicznej były po części wynikiem wprowadzonej w 1982 roku karty nauczyciela – która dawała możliwość przejścia na wcześniejszą emeryturę po 30 latach pracy, a także wyżu demograficznego z przełomu lat siedemdziesiątych i osiemdziesiątych, który sprawił, że w szkołach pojawiły się liczniejsze roczniki³³¹. Studium nauczycielskie utworzono wówczas także w Gdańsku Wrzeszczu przy ul. Pestalozziego – w budynku, w którym niegdyś mieściło się liceum pedagogiczne³³². W roku szkolnym 1988/89 w skali kraju aż ¼ spośród kadry nauczającej stanowili absolwenci SN³³³.

Kolejne zmiany w systemie kształcenia nauczycieli wprowadzono już po roku 1989. W świetle nowego prawa kwalifikacje do nauczania w szkołach zdobyć można było w uczelniach wyższych, a także w kolegiach nauczycielskich, kolegiach kształcenia nauczycieli języków obcych, SN, pedagogicznych studiach technicznych, studiach wychowania przedszkolnego oraz studiach nauczania początkowego³³⁴.

Przemiany organizacyjno-strukturalne w systemie kształcenia nauczycieli w latach 1945-1989 podzielić można na kilka okresów o odmiennej charakterystyce. Pierwszy z nich obejmował lata 1944/45-1947 w których szkoły, w tym także zakłady kształcenia nauczycieli wznawiały swoją działalność po wojnie, a ich struktura dopiero się formowała. Następny z nich to lata 1948-1956, w których ustabilizował się system kształcenia przyszłych pracowników oświaty oparty na czteroletnim liceum pedagogicznym. Kolejny etap przypada na okres od 1957 do 1965 roku, w którym obok zreformowanych pięcioletnich liceów pedagogicznych istniały także studia nauczycielskie. Natomiast po roku 1965 przystąpiono do stopniowego ograniczania roli szkół kształcących nauczycieli i nauczycielki na poziomie średnim, na rzecz uczelni wyższych. Jednak z powodu wciąż występujących niedoborów kadrowych w oświacie, założenie to nie zostało w pełni zrealizowane do końca omawianego okresu. Do roku 1989 zakłady kształcenia nauczycieli cały czas odgrywały istotną rolę w edukacji przyszłych pedagogów i pedagożek, co potwierdza fakt, iż w roku szkolnym 1988/89

---

³³⁰ Studia nauczycielskie rozpoczęły ponowną działalność w roku 1984. *Z doświadczeń nauczycieli województwa gdańskiego. Materiały z sesji postępu pedagogicznego. Gdańsk 86'*, red. W. Hejka, Gdańsk 1987, s. 111.

³³¹ Ustawa z dnia 26 stycznia 1982 r. – Karta Nauczyciela (Dz.U. 1982 nr 3 poz. 19).

³³² J. Grzebiak, dz. cyt., s. 114; E. Marek, dz. cyt., s. 52.

³³³ L. Pawelec, *Kształcenie nauczycieli na Kielecczyźnie w latach 1989-2005*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska” 2019, t. 32, nr 4, s. 70.

³³⁴ Tamże, s.81.

nadal tylko nieco ponad połowa spośród osób uczących w szkołach posiadała wykształcenie wyższe³³⁵.

2.3. Administracja szkolna na obszarze województwa gdańskiego w latach 1945-1989³³⁶

Jednym z podstawowych zadań przed którym stanęła odbudowująca się po zakończeniu działań wojennych polska administracja, było uruchomienie szkolnictwa, które w pierwszej kolejności miało zapewnić dostęp do edukacji jak największej ilości dzieci i młodzieży, a następnie pozwolić na wykształcenie wykwalifikowanych pracowników. Tworzenie struktur administracji szkolnej rozpoczęto już pod koniec 1944 roku. Pracami tymi kierował Resort Oświaty.

W styczniu 1945 roku do Krakowa, gdzie przebywała grupa działaczy oświatowych, przybył wyznaczony na ministra oświaty – S. Skrzyszewski. Na wspólnym

---

³³⁵ *Nauczyciele w roku szkolnym 1992/93: informacje statystyczne /na podstawie danych ze spisu nauczycieli i wychowawców przeprowadzonego 1 października 1992 r./*, oprac. K. Boguta, I. Stępiński, Warszawa 1994, s. 26-27; L. Pawelec, *Kształcenie nauczycieli ...*, s. 70.

³³⁶ Dzieje administracji szkolnej na Pomorzu po roku 1945 pozostają jak dotąd zagadnieniem zbadanym w niewielkim stopniu. Pewne wątki odnoszące się do funkcjonowania władz oświatowych w województwie gdańskim, jednak tylko w pierwszym powojennym pięcioleciu, odnaleźć można w pracy Witolda Chmielewskiego „Polska administracja szkolna w latach 1944-1950” zob. W. Chmielewski, *Polska administracja szkolna w latach 1944-1950*, Piotrków Trybunalski 2010. Opisanie kształtu administracji szkolnej w regionie podjęła się także Anna Tomkiel w pracy doktorskiej omawiającej historię szkół podstawowych w województwie gdańskim w latach 1945-1975, jednak narracja dotycząca lokalnych władz oświatowych poprowadzona została tam tylko do roku 1950 zob. A. Tomkiel, dz. cyt. Z kolei w opracowaniu Józefa Żerko zamieszczony został rozdział dotyczący administracji szkolnej województwa gdańskiego w latach 1945-1975, jednak ze względu na tematykę pracy zaprezentowano w nim głównie zmiany w funkcjonowaniu Wydziału Oświaty i Kultury Dorosłych zob. J. Żerko, *Szkolnictwo ogólnokształcące ...*. Historię gdańskiej administracji oświatowej do roku 1973 zaprezentował w swojej pracy również Jerzy Głowczyk – Inspektor Szkolny na miasto Gdańsk w latach 1969-1974 zob. J. Głowczyk, *Szkolnictwo ogólnokształcące w Gdańsku w latach 1945-1973*, Gdańsk 1977. Wzmianki dotyczące lokalnych władz szkolnych w pierwszych powojennych latach odnaleźć można także w pracy magisterskiej autorstwa Lucyny Żukowskiej dotyczącej szkolnictwa średniego ogólnokształcącego w Gdańsku w latach 1945-1950 zob. L. Żukowska, *Szkolnictwo średnie ogólnokształcące w Gdańsku w latach 1945-1950*, Praca magisterska przygotowana pod kierunkiem naukowym dr. hab. Grzegorza Berendta, Prof. UG, Uniwersytet Gdański 2008. Natomiast w publikacji Bolesława Potyrały i Władysława Szlufika omawiającej szkolnictwo na ziemiach zachodnich i północnych w latach 1945-1970 zaprezentowano jedynie ogólnopolski system zarządzania oświatą zob. B. Potyrała, W. Szulfik, *Szkolnictwo ogólnokształcące na Ziemiach Zachodnich i Północnych w latach 1945-1970*, Wrocław 1972. Także w pracy dotyczącej oświaty w Łęborku w latach 1945-1989 odnaleźć można pojedyncze zdania odnoszące się do przemian w funkcjonowaniu administracji szkolnej tylko w ujęciu ogólnopolskim zob. E. Gorloff, *Polityczne i społeczne ...*, s. 48-58.

spotkaniu, na którym obecni byli: Stanisław Turski³³⁷, Jan Kilarski³³⁸, Kazimierz Kopecki³³⁹, Kazimierz Kubik³⁴⁰, Jan Schwarz³⁴¹, Franciszek Otto³⁴², Marian Pelczar³⁴³ oraz Stanisław Szymański³⁴⁴, minister poinformował zebranych, że zostaną oni skierowani na Pomorze z zadaniem zorganizowania tam struktur oświatowych. Delegacja rozpoczęła pracę na Wybrzeżu w pierwszych dniach kwietnia 1945 roku, gdy „Gdańsk był jeszcze w gruzach”³⁴⁵.

W pierwszych dniach po przybyciu do miasta delegaci ministra stacjonowali w budynkach zlokalizowanych w Gdańsku Oliwie przy ul. Grottgera 9³⁴⁶ oraz Noakowskiego 8³⁴⁷, następnie radziecka komendantura wojenna udostępniła im także gmach przy ul. Polanki 130, w którego części 8 kwietnia otwarto pierwszą po wojnie szkołę podstawową w Gdańsku, a niespełna miesiąc później działalność rozpoczęło tam także Państwowe Gimnazjum i Liceum, którego dyrektorem został J. Schwarz³⁴⁸.

Każdemu z działaczy oświatowych powierzono inne zadanie do wykonania. Stanisław Turski i K. Kopecki mieli podjąć się organizacji zniszczonej w znacznym stopniu w wyniku działań wojennych PG. Zabezpieczenie księgozbioru gdańskich

---

³³⁷ Stanisław Turski, [w:] *Pionierzy Politechniki Gdańskiej*, red. Z. Paszota, J. Rachoń, E. Wittbrodt, Gdańsk, 2005, s. 713-720.

³³⁸ Jan Kilarski, [w:] *Polski słownik biograficzny konserwatorów zabytków*, z. 2, red. H. Kondziela, H. Krzyżanowska, Poznań 2006.

³³⁹ Kazimierz Kopecki, [w:] *Pionierzy Politechniki ...*, s. 285-292; Kazimierz Kopecki, https://gdansk.gedanopedia.pl/gdansk/?title=KOPECKI_KAZIMIERZ, [dostęp: 2021.12.26].

³⁴⁰ J. Żerko, *Profesor Kazimierz Kubik (1910-1986) pionier i organizator środowiska naukowego historyków oświaty i wychowania w Gdańsku*, [w:] *Oświata, wychowanie i kultura fizyczna w rzeczywistości społeczno-politycznej Polski Ludowej (1945-1989). Rozprawy i szkice*, red. R. Grzybowski, Toruń 2004, s. 359-369.

³⁴¹ Jan Schwarz, [w:] *Pionierzy Politechniki ...*, s. 589-590; Jan Schwarz, GEDANOPEDIA – Internetowa Encyklopedia Gdańska, https://gdansk.gedanopedia.pl/gdansk/?title=SZWARC_JAN, [dostęp: 2021.12.26].

³⁴² Franciszek Otto, [w:] *Pionierzy Politechniki ...*, s. 439-450.

³⁴³ Marian Pelczar, GEDANOPEDIA – Internetowa Encyklopedia Gdańska https://gdansk.gedanopedia.pl/gdansk/?title=PELCZAR_MARIAN, [dostęp: 2021.12.26].

³⁴⁴ Stanisław Szymański, GEDANOPEDIA – Internetowa Encyklopedia Gdańska https://gdansk.gedanopedia.pl/gdansk/?title=SZYMAŃSKI_STANISŁAW, [dostęp: 2021.12.26].

³⁴⁵ PBPwG, Z walk o oświatę w wyzwolonym Gdańsku. Wspomnienia Delegata Ministra Oświaty na miasto Gdańsk o pierwszych początkach szkolnictwa na Wybrzeżu, sygn. R 221, k. 3; PBPwG, Wspomnienia biograficzne dr Jana Szwarca / dr Jana Schwarza / spisane 28 X 1985 r., sygn. R 216, k. 3-4; M. Widernik, *Wyższa Szkoła Pedagogiczna w Gdańsku w latach 1946-1970*, [w:] *Uniwersytet Gdański i jego poprzedniczki*, red. M. Widernik i in., Gdańsk 1980, s. 3-4.

³⁴⁶ Ówczesnie ulica ta nosiła nazwę: *Lessingastrasse*.

³⁴⁷ PBPwG, Z walk o oświatę w wyzwolonym Gdańsku, Wspomnienia delegata Ministerstwa Oświaty na miasto Gdańsk o pierwszych początkach szkolnictwa na Wybrzeżu, sygn. R/221, k.6.

³⁴⁸ J. Schwarz, *Wspomnienia pierwszego dyrektora V Liceum*, „Jednodniówka wydana z okazji XXV-lecia V Liceum Ogólnokształcącego im. Stefana Żeromskiego w Gdańsku – Oliwie”, http://www.dawnaoliwa.pl/biblioteczka/1970_jednodniowka.html#S17 [dostęp: 2021.12.11]; AUG, Teczka osobowa Jana Schwarza, Spis zajmowanych stanowisk po ukończeniu studiów wyższych, sygn. 8001/35, k. 22.

bibliotek przypadło M. Pelczarowi, a ochroną ocalałych z pożogi wojennej zabytków zająć miał się J. Kilarcki. Janowi Schwarzowi powierzono natomiast zadanie zorganizowania podstawowych struktur administracji szkolnej.

W połowie kwietnia 1945 roku lubelski rząd tymczasowy skierował na Wybrzeże kolejną grupę pracowników oświatowych na czele z Janem Młynarczykiem wyznaczonym na lokalnego kuratora oświaty. Przystąpiono wówczas do organizacji KOSG. Ze względu na brak odpowiedniego budynku w zniszczonym wojną Gdańsku, na jego siedzibę wybrano Sopot³⁴⁹.

W połowie 1945 roku organizowana niemalże od podstaw w województwie gdańskim administracja szkolna poczęła tworzyć w miarę spójną całość. Najwyższym organem wojewódzkich władz oświatowych było KOSG, na czele którego stał J. Młynarczyk³⁵⁰. Jednostka dzieliła się na 5 wydziałów: ogólny, szkolnictwa powszechnego, szkolnictwa średniego ogólnokształcącego, szkolnictwa zawodowego, oświaty i kultury dorosłych oraz 2 referaty: bibliotek oraz opieki nad dzieckiem (wychowania zakładowego)³⁵¹. Nadzór nad siecią szkół na poziomie powiatów sprawowały inspektoraty szkolne³⁵². Inspektorem szkolnym na miasto Gdańsk (któremu podlegał także Sopot) został Tadeusz Osóbka, natomiast w Gdyni funkcję tę powierzono Arturowi Beynie³⁵³.

Po pierwszych powojennych wyborach parlamentarnych przeprowadzonych w 1947 roku, które w wyniku jawnych fałszerstw wygrał tzw. Blok Demokratyczny³⁵⁴, rozpoczęły się prześladowania osób prezentujących niepożądane przez ekipę rządzącą postawy³⁵⁵. W kwietniu 1948 roku ze stanowiska odsunięty został dotychczasowy Kurator Okręgu Szkolnego Gdańskiego – J. Młynarczyk, któremu zarzucano

---

³⁴⁹ PBPwG, Z walk o oświatę w wyzwolonym Gdańsku, Wspomnienia delegata Ministerstwa Oświaty na miasto Gdańsk o pierwszych początkach szkolnictwa na Wybrzeżu, sygn. R/221, k.7.

³⁵⁰ Jan Młynarczyk przybył z Lublina do Gdańska w drugiej połowie kwietnia 1945 roku z nominacją na stanowisko Kuratora Okręgu Szkolnego Gdańskiego. Wicekuratorem został wówczas dr J. Schwarz, który do czasu przyjazdu J. Młynarczyka zajmował się organizacją szkolnictwa w Gdańsku. PBPwG, Wspomnienia autobiograficzne dr Jana Szwarca /Jana Schwarza/ spisane w dn. 28. X.1985 r., sygn. R/216, k. 3-4.

³⁵¹ J. Żerko, *Szkolnictwo ogólnokształcące* ..., s. 17.

³⁵² *Szkolnictwo w województwie gdańskim*, „Dziennik Bałtycki”, 22.09.1945, nr 118, s. 3.

³⁵³ Rozporządzenie Ministra Oświaty z dnia 8 listopada 1946 r. o podziale okręgów szkolnych na obwody szkolne (Dz.U. 1947 nr 12 poz. 48); A. Tomkiel, dz. cyt., s. 90; W. Chmielewski, *Polska administracja szkolna* ..., s. 549.

³⁵⁴ W skład Bloku Demokratycznego obok PPR wchodziły: PPS, SD oraz SL.

³⁵⁵ A. Friszke, *Polska. Losy państwa* ..., s. 127-129, 152-161.

prowadzenie nieodpowiedniej z punktu widzenia PPR polityki kadrowej³⁵⁶. Na nowego kuratora powołano wówczas Stanisława Błasińskiego³⁵⁷. W roku szkolnym 1949/50 pracę w jednostce nadzorującej szkolnictwo straciło łącznie 28 osób, w tym inspektor szkolny z Gdyni – A. Beyna³⁵⁸. Natomiast w KOSG sprawującym nadzór nad 15 powiatami pracę straciło 7 inspektorów oraz 4 podinspektorów szkolnych(!)³⁵⁹.

W roku 1950 na mocy ustawy o terenowych organach jednolitej władzy państwowej wprowadzono zmiany w organizacji administracji szkolnej na terenie całego kraju. Zachowujące dotychczas resztki samodzielności jednostki administracji oświatowej podległe ministerstwu oświaty, czyli kuratoria okręgów szkolnych oraz inspektoraty szkolne przekształcone zostały wówczas odpowiednio w wydziały oświaty prezydiów wojewódzkich bądź powiatowych (miejskich) rad narodowych³⁶⁰. Poprzez zespolenie lokalnych władz oświatowych z administracją ogólną chciano uzyskać większą kontrolę polityczną nad ich działalnością³⁶¹. Szkolnictwo, formalnie podległe ministerstwu oświaty, zarządzane było odtąd przez upolitycznione rady narodowe³⁶².

Szkoły działające na terenie Trójmiasta podlegały od tego momentu Wydziałowi Oświaty przy PWRN w Gdańsku, który miał swoją siedzibę przy ul. 3 Maja 9 oraz odpowiednio wydziałom oświaty PMRN w Gdyni, Gdańsku oraz Sopocie – który stał się odtąd samodzielnym okręgiem³⁶³. W roku 1955 w Gdańsku powołano także jednostki niższego szczebla – wydziały oświaty przy prezydiach rad narodowych trzech

---

³⁵⁶ Jak wspomina Jerzy Młynarczyk – syn Jana Młynarczyka, w 1948 roku jego ojciec „uznany został za PPS-owca, którego trzeba usunąć”. GAHM, Relacja Jerzego Młynarczyka, sygn. GAHM/0014/a/02; A. Tomkiel, dz. cyt., s. 98-100.

³⁵⁷ J. Głowczyk, *Szkolnictwo ogólnokształcące w Gdańsku w latach 1945-1973*, Gdańsk 1977, s. 329.

³⁵⁸ Relacja Jerzego Beyny z dnia 16 lipca 2019 roku (nagranie w zbiorach własnych autorki).

³⁵⁹ W. Chmielewski, *Polska administracja szkolna ...*, s. 455.

³⁶⁰ Ustawa o terenowych organach jednolitej władzy państwowej z 20 marca 1950 r. (Dz.U. 1950 nr 14 poz. 130); Uchwała Rady Ministrów z dnia 17 kwietnia 1950 r. Instrukcja nr 3 w sprawie tworzenia wydziałów i referatów prezydiów rad narodowych (M.P. 1950 nr 57 poz. 655); W. Chmielewski, *Polska administracja szkolna ...*, s. 456-457.

³⁶¹ D. Jarosz, *Główne kierunki działalności państwa w zakresie stalinizacji wychowania dzieci w Polsce w latach 1948-1956*, „Mazowieckie Studia Humanistyczne” 1998, nr 4/2, s. 107.

³⁶² Wydziały Oświaty PMRN zajmowały się sprawami szkolnictwa podstawowego, przedszkoli, świetlic oraz opieki nad dziećmi i młodzieżą, szkolnictwem dla pracujących, kursami dla analfabetów, a także kursami dla pracujących oraz do 31 grudnia 1950 roku – szkołami jedenastoletnimi i zawodowymi. Od dnia 1 stycznia 1951 roku zwierzchnictwo nad szkołami jedenastoletnimi oraz zawodowymi przejęły Wydziały Oświaty PWRN, zob. J. Głowczyk, *Szkolnictwo ogólnokształcące w Gdańsku w latach 1945-1973. Organizacja ...*, s. 242.

³⁶³ Do roku 1950 szkolnictwo na terenie Sopotu podlegało pod Inspektorat Szkolny w Gdańsku, natomiast w roku 1950 utworzono odrębny Wydział Oświaty przy PMRN w Sopocie. Wydziałem Oświaty PMRN w Gdańsku kierowali kolejno Leokadia Grewicz (1950-1952), Jan Pykosz (1952-1954), Zygmunt Stolarski (1954), Roman Truszczyński (1955-1957) oraz Tadeusz Siemiginowski (1957-1958).

największych dzielnic: Śródmieścia, Wrzeszcza oraz dzielnicy portowej³⁶⁴. Kierownikiem Wydziału Oświaty PWRN w Gdańsku został pełniący uprzednio funkcję kuratora – S. Błasiński. Nie powołano go jednak na członka PWRN i wkrótce zastąpił go Kazimierz Leja³⁶⁵.

Pewne zmiany w administracji szkolnej przyniosła ustawa z 25 stycznia 1958 roku o radach narodowych³⁶⁶, na podstawie której wydano rozporządzenie o kuratoriach okręgów szkolnych oraz inspektoratach oświaty. Powrócono do dawnego nazewnictwa jednostek administracji oświatowej przekształcając wydziały oświaty działające przy radach narodowych na powrót w kuratoria okręgów szkolnych (na szczeblu wojewódzkim) oraz inspektoraty oświaty (na szczeblu powiatowym)³⁶⁷. Nadal były one jednak podległe radom narodowym.

W myśl nowych przepisów jednostka sprawująca nadzór nad szkolnictwem w województwie gdańskim otrzymała nazwę KOSG przy PWRN w Gdańsku, natomiast placówki oświatowe w Gdańsku, Gdyni i Sopocie podlegały inspektoratom szkolnym przy odpowiednich PMRN. Do roku 1960 funkcję kuratora przy PWRN w Gdańsku sprawował nadal były kierownik wydziału oświaty K. Leja³⁶⁸. W roku 1961 na kuratora powołany został Franciszek Trnka³⁶⁹, a pod koniec lat sześćdziesiątych funkcję tę objął Leopold Bilewicz³⁷⁰.

Dalsze zmiany w kształcie administracji oświatowej zachodziły na początku lat siedemdziesiątych w związku z reorganizacją struktury władz terenowych. Wówczas funkcje zarządcze i wykonawcze wydzielono z zakresu działania rad narodowych

---

³⁶⁴ J. Głowczyk, *Szkolnictwo ogólnokształcące w Gdańsku w latach 1945-1973. Organizacja ...*, s. 245.

³⁶⁵ W. Chmielewski, *Polska administracja szkolna ...*, s. 468; J. Głowczyk, *Szkolnictwo ogólnokształcące w Gdańsku w latach 1945-1973 Organizacja ...*, s. 367; APG, Inspektorat Szkolny Miejski w Gdańsku, sygn. 1189/72, Akta poufne dot. nauczycieli, k. 6.

³⁶⁶ Ustawa z dnia 25 stycznia 1958 r. o radach narodowych (Dz.U. 1958 nr 5 poz. 16).

³⁶⁷ Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 18 kwietnia 1958 r. w sprawie kuratoriów okręgów szkolnych i inspektoratów szkolnych (Dz.U. 1958 nr 25 poz. 104).

³⁶⁸ APG, Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Gdańsku, sygn. 1280/2919, Analiza zatrudnienia kadr nauczycielskich, sprawozdanie GUS, k. 11.

³⁶⁹ APG, Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Gdańsku, sygn. 1280/2919, Analiza zatrudnienia kadr nauczycielskich, sprawozdanie GUS, k. 26; I. Milewski, *Franciszek Trnka*, [w:] *Słownik biograficzny historyków Uniwersytetu Gdańskiego*, Gdańsk 2021, s. 479-481.

³⁷⁰ Stanowisko Inspektora Szkolnego na miasto Gdańsk w 1958 roku powierzono Aleksandrowi Grzegorzewskiemu (1958-1961), a następnie Teodorowi Delongowi (1961-1969), którego później zastąpił Jerzy Głowczyk (1969-1974). APG, Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Gdańsku, sygn. 1280/2919, Analiza zatrudnienia kadr nauczycielskich, sprawozdanie GUS, k. 74; APG, Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Gdańsku, sygn. 1280/2920, Sprawozdania GUS o sytuacji kadrowej, b.p.

i przekazano je urzędom wojewódzkim/miejskim³⁷¹. Nowe przepisy wprowadzone rozporządzeniem Rady Ministrów w sprawie zasad organizacji urzędów terenowych organów administracji państwowej zakładały, że na szczeblu wojewódzkim nadzór nad szkolnictwem sprawować będą nadal kuratoria okręgów szkolnych, natomiast w powiatach rolę tę miały pełnić wydziały oświaty i wychowania, kultury, kultury fizycznej i turystyki³⁷². W 1973 roku powołano w Gdańsku także wydziały oświaty i kultury przy prezydiach rad dzielnicowych³⁷³.

Kolejnym etapem zmian w funkcjonowaniu terenowych organów władzy państwowej była reforma, która znosiła trójstopniowy podział administracyjny państwa (na gminy, powiaty i województwa), wprowadzając w jego miejsce podział dwustopniowy (na gminy/miasta oraz województwa)³⁷⁴. Odtąd nad sprawami szkolnictwa czuwać miały kuratoria oświaty i wychowania w urzędach wojewódzkich oraz wydziały oświaty i wychowania w miastach³⁷⁵. Nadzór nad szkołami w obrębie województwa gdańskiego objęło wówczas Kuratorium Oświaty i Wychowania działające przy Urzędzie Wojewódzkim w Gdańsku, z kolei administrowaniem szkolnictwa w trzech nadmorskich miastach zajmowały się wydziały oświaty i wychowania przy urzędzie miejskim w Gdańsku, Gdyni oraz Sopocie³⁷⁶.

---

³⁷¹ Ustawa z dnia 22 listopada 1973 r. o zmianie ustawy o radach narodowych (Dz.U. 1973 nr 47 poz. 276).

³⁷² Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 23 listopada 1973 r. w sprawie zasad organizacji urzędów terenowych organów administracji państwowej (Dz.U. 1973 nr 47 poz. 280).

³⁷³ J. Głowczyk, *Szkolnictwo ogólnokształcące w Gdańsku w latach 1945-1973. Organizacja ...*, s. 249-250.

³⁷⁴ Ustawa z dnia 28 maja 1975 r. o dwustopniowym podziale administracyjnym Państwa oraz o zmianie ustawy o radach narodowych (Dz.U. 1975 nr 16 poz. 91).

³⁷⁵ W 1975 roku w myśl ustawy z dnia 28 maja 1975 roku o dwustopniowym podziale administracyjnym Państwa oraz o zmianie ustawy o radach narodowych dokonano podziału terytorium RP na 49 województw. Wojewódzkie Rady Narodowe sprawowały odtąd funkcje uchwałodawcze i były jednocześnie organem władzy państwowej i organem samorządu wojewódzkiego. Natomiast organem wykonawczym i zarządzającym ustanowiono wówczas wojewodę, który swoje funkcje i zadania spełniał przy pomocy Urzędu Wojewódzkiego. Analogicznie sytuacja wyglądała w przypadku prezydiów miejskich rad narodowych oraz urzędów miejskich. Ustawa z dnia 28 maja 1975 r. o dwustopniowym podziale administracyjnym Państwa oraz o zmianie ustawy o radach narodowych (Dz.U. 1975 nr 16 poz. 91); Rozporządzenie rady ministrów z dnia 30 maja 1975 r. w sprawie zasad organizacji urzędów terenowych organów administracji państwowej (Dz.U. 1975 nr 17 poz. 93).

³⁷⁶ Z okresu funkcjonowania Wydziału Oświaty i Wychowania przy Urzędzie Miejskim w Gdańsku w APG oraz jego gdyńskim oddziale zachowała się tylko szczątkowa dokumentacja – 5 j.a. zob. APG, Urząd Miejski w Gdańsku, seria 6 Wydział Oświaty i Wychowania, sygn. 2146/6/63-67. Także z Urzędu Miejskiego w Gdyni zachowała się tylko dokumentacja szczątkowa (łącznie 99 j.a.). W zespole tym nie ma odrębnego zbioru materiałów pochodzących z Wydziału Oświaty i Wychowania, lecz pewne materiały powiązane z funkcjonowaniem administracji szkolnej odnaleźć można w planach pracy czy regulaminach organizacyjnych zob. APGOG, Urząd Miejski w Gdyni, sygn. 429. Również materiały z Urzędu Miejskiego w Sopocie zachowały się tylko w formie szczątkowej (łącznie 113 j.a.). W zbiorze tym odnaleźć można dokumentację z Wydziału Organizacyjno-Prawnego, Wydziału Finansowego, Miejskiej Komisji

Pewnych, w zasadzie tylko formalnych zmian w administracji państwa dokonano w 1983 roku, kiedy na mocy ustawy o systemie rad narodowych i samorządu terytorialnego przyznano samodzielność radom narodowym jako organom administracji terytorialnej³⁷⁷. Przemiany te nie uwidoczniły się jednak znacząco w pracy lokalnych władz oświatowych. Nadzór nad szkolnictwem nadal sprawowały jednostki, którym przewodniczyli ludzie w pełni związani z partią rządzącą. W drugiej połowie lat osiemdziesiątych funkcję kuratora sprawował Władysław Tuminowski³⁷⁸, natomiast inspektorem OiW na miasto Sopot była Zofia Sikora-Pakuła³⁷⁹, z kolei w Gdyni funkcję tę pełnił Ryszard Gołuński³⁸⁰. Do kolejnych bardziej znaczących zmian w funkcjonowaniu administracji szkolnej doszło dopiero po roku 1989.

Za najistotniejszą zmianę w funkcjonowaniu administracji szkolnej na przestrzeni lat 1945-1989 uznać należy podporządkowanie na wzór radziecki lokalnych władz oświatowych administracji ogólnej, które miało miejsce w roku 1950 na mocy ustawy o terenowych organach jednolitej władzy państwowej³⁸¹. Przemiany te związane były z ogólnym dążeniem do upolitycznienia i ideologizacji szkolnictwa, które nasiliło się po utworzeniu PZPR (po 1948 roku). Związanie administracji szkolnej z polityką partii rządzącej przetrwało z niewielkimi tylko zmianami do końca PRL. Ponadto

---

Planowania Gospodarczego, Wydziału Gospodarki Komunalnej i Mieszkaniowej, Wydziału Handlu, Przemysłu i Usług, Wydziału Kultury i Sztuki oraz Wydziału Społeczno-Administracyjnego. Brak w nim jednak materiałów z Wydziału Oświaty czy materiałów o charakterze ogólnym, pośród których poszukiwać można by źródeł pochodzących z jednostek zarządzających oświatą zob. APGOG, Urząd Miejski w Sopocie, sygn. 666.

³⁷⁷ Ustawa z dnia 20 lipca 1983 r. o systemie rad narodowych i samorządu terytorialnego (Dz.U. 1983 nr 41 poz. 185); G. Dutkiewicz, *Dzieje samorządu terytorialnego w Polsce po II wojnie światowej*, „Colloquium Wydziału Nauk Humanistycznych i Społecznych. Roczniki” 2010, r. II, s. 199; A. Sekuła, *Ewolucja instytucji samorządu terytorialnego w Polsce po roku 1989*, [w:] *Samorząd terytorialny w krajach Unii Europejskiej*, red. K. Gomółka, Elbląg 2007, s. 36.

³⁷⁸ APG, Komitet Wojewódzki Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Gdańsku, sygn. 2384/13626, Informacje o sytuacji w oświacie. Programy działalności ideowo-wychowawczej 1979-80-81-85, k. 86. Władysław Tuminowski pełnił także m.in. funkcję Kierownika Wojewódzkiego Ośrodka Propagandy Partyjnej przy KW PZPR w Gdańsku, członka Wojewódzkiej Komisji Rewizyjnej przy KW PZPR w Gdańsku czy kierownika Wydziału Kadr KW PZPR w Gdańsku zob. *Biuletyn Informacji Publicznej Instytutu Pamięci Narodowej Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu*, <https://katalog.bip.ipn.gov.pl/informacje/12666>, [dostęp: 2024.01.03].

³⁷⁹ APG, Komitet Wojewódzki Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Gdańsku, sygn. 2384/13602, Szkoły ponadpodstawowe – ocena kadry, k. 188.

³⁸⁰ Ryszard Gołuński uprzednio pełnił m.in. funkcję Kierownika Miejskiego Ośrodka Propagandy Partyjnej w KM w Gdyni, starszego instruktora w Wydziale Propagandy i Agitacji KW w Gdańsku oraz zastępcy dyrektora Wydziału Organizacyjnego KW w Gdańsku, a także dyrektora Pałacu Młodzieży w Gdyni zob. *Biuletyn Informacji Publicznej Instytutu Pamięci Narodowej Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu*, <https://katalog.bip.ipn.gov.pl/informacje/46623>, [dostęp: 2024.01.03].

³⁸¹ Ustawa z dnia 20 marca 1950 r. o terenowych organach jednolitej władzy państwowej (Dz.U. 1950 nr 14 poz. 130).

przygotowania do wdrożenia nowego systemu administracji oświatowej stały się pretekstem do zmian kadrowych. Na potwierdzenie tejże tezy przytoczyć można fragment wypowiedzi Jerzego Albrechta podczas III Plenum KC PZPR z listopada 1949 roku:

[...] Pierwszorzędnego znaczenia nabiera zagadnienie czujności wobec kadr pracujących na odcinku oświaty i kultury, i to zarówno jeżeli chodzi o stosunek do starych kadr, jak i o stosunek do sprawy wychowywania nowych kadr³⁸² [...].

czy część przemówienia S. Skrzyszewskiego na naradzie centralnego aktywu oświatowego PZPR z dnia 16 stycznia 1950 roku:

[...] W świetle III Plenum również zrozumiałą staje się tendencja, jak i u nas w Ministerstwie – co prawda w łagodnej formie – się zaznaczyła. Podsycano u ludzi pracujących w komórkach personalnych ducha „niezależności”, co zacierało odpowiedzialność i ułatwiało konspirowanie w skutkach działalności. Nie wysuwaliśmy robotników i chłopów na odpowiedzialne stanowiska w administracji szkolnej. Dotąd udało nam się zaledwie jednego towarzysza – metalowca [...] wydobyć i postawić na stanowisku dyrektora³⁸³ [...].

2.4. Tworzenie i rozbudowa sieci szkolnej w Trójmieście w latach 1945-1989

Po zakończeniu II wojny światowej konieczne było także przystąpienie do odbudowy sieci szkolnej na terenie kraju. Działania takie podjęto również w Trójmieście, choć w każdym z trzech nadmorskich miast przebiegały one w nieco odmienny sposób. W Gdyni przystąpiono początkowo w zasadzie do odtwarzania istniejącej już przed 1939 rokiem w mieście sieci szkolnej, którą dopiero w kolejnych latach rozbudowywano i dostosowywano do nowych warunków. Z kolei w tworzących przed 1945 rokiem WMG Gdańsku i Sopocie sieć polskiego szkolnictwa była skromniejsza³⁸⁴, dodatkowo miasta te

---

³⁸² III Plenum Komitetu Centralnego Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej (11, 12, 13 listopada 1949 r.), Warszawa 1949, s. 68.

³⁸³ W. Chmielewski, *Polska administracja szkolna ...*, s. 562-563.

³⁸⁴ Było to założone w Gdańsku przez Macierz Szkolną Gimnazjum Polskie oraz działająca przy nim szkoła powszechna z filiami w dzielnicach Nowy Port i Wrzeszcz oraz mieście Sopot.

zostały dotkliwiej niżeli Gdynia zniszczone w czasie działań militarnych, co sprawiało, że borykano się tam ze znacznymi brakami lokalowymi³⁸⁵.

W Gdyni pierwszy powojenny rok szkolny rozpoczęto już 15 kwietnia 1945 roku. Był to najkrótszy w historii rok nauki, trwał on bowiem niespełna 3 miesiące – od połowy kwietnia do 14 lipca³⁸⁶. Jako pierwsza w mieście już 12 kwietnia 1945 działalność rozpoczęła Szkoła Powszechna nr 10³⁸⁷. Następnie naukę wznowiły szkoły: nr 1, nr 7, nr 11, nr 13 oraz nr 16. W dalszej kolejności nauczanie rozpoczęto w następujących placówkach oświatowych: nr 2, nr 3, nr 4³⁸⁸, nr 6, nr 8, nr 12, nr 15, nr 17 oraz nr 20. Do końca 1945 roku działało w Gdyni już 15 szkół powszechnych, czyli niemalże wszystkie istniejące w mieście przed wybuchem wojny³⁸⁹. Jak wspomniano powyżej, było to możliwe głównie dzięki stosunkowo niewielkim zniszczeniom jakie poniosło miasto w czasie działań wojennych³⁹⁰. Tak sytuację w Gdyni opisał przybyły tam na początku

---

³⁸⁵ APG, Kuratorium Okręgu Szkolnego Gdańskiego w Gdańsku, sygn. 1178/18, Organizacja szkół i kursów 1945, k. 322.

³⁸⁶ Kronika szkoły podstawowej nr 10 w Gdyni, cz. 1, s. 2.

³⁸⁷ Archiwum Związku Nauczycielstwa Polskiego oddział w Gdyni (ZNPOG), Komisja ds. historii ZNP w Gdyni, sygn. 1/27, b.p.

³⁸⁸ W omawianym okresie istniały w Gdyni dwie szkoły o nr 4. Jedna z nich mieściła się na Oksywiu przy ul. A. Dickmana, była to szkoła o przedwojennym rodowodzie, która w 1945 roku wznowiła swoją działalność, a w 1949 roku przekształcona została w Szkołę Rozwojową w Gdyni. Druga ze szkół powstała w wyniku połączenia w latach pięćdziesiątych XX wieku szkoły nr 22 i nr 27, które funkcjonowały w barakach przy ul. Kopernika 30. Następnie szkoła została przeniesiona do murowanego gmachu przy tej samej ulicy pod nr 34 i wówczas nadano jej nr 4. APGOG, Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Gdyni, sygn. 22/1343, Sprawa scalenia szkół podstawowych nr 22 i nr 27, b.p.

³⁸⁹ Po wojnie działalności nie wznowiła tylko szkoła powszechna nr 14 na Grabówku, która została całkowicie zniszczona w czasie działań wojennych. PBPwG, *Zarys dziejów szkoły podstawowej nr 1 im. Ludwika Waryńskiego w Gdyni 1926-1978*, oprac. H. Talewska, I. Kalicki, sygn. DŻS 2974, s. 5; PBPwG, Odbudowa szkolnictwa polskiego w latach 1945-1948 w Gdyni na przykładzie kilku niżej przytoczonych szkół, sygn. R 199, k. 1; APGOG, Inspektorat Szkolny w Gdyni, sygn. 745/3, Publiczna Szkoła Powszechna nr 6 w Gdyni Obłuzu - protokoły zebrań szkolnych, wizytacje, korespondencja, b.p.; APGOG, Inspektorat Szkolny w Gdyni, sygn. 745/4, Publiczna Szkoła Powszechna nr 7 w Gdyni Grabówku - protokoły zebrań szkolnych, sprawozdania, wizytacje, korespondencja, b.p.; APGOG, Inspektorat Szkolny w Gdyni, sygn. 745/8, Publiczna Szkoła Powszechna nr 10 w Gdyni Chylonii - projekty organizacyjne szkoły, b.p.; APGOG, Inspektorat Szkolny w Gdyni, sygn. 745/9, Publiczna Szkoła Powszechna nr 11 w Gdyni Orłowie - protokoły zebrań szkolnych, sprawozdania, wizytacje, korespondencja, b.p.; APGOG, Inspektorat Szkolny w Gdyni, sygn. 745/10, Publiczna Szkoła Powszechna nr 12 w Gdyni Witominie - protokoły zebrań szkolnych, sprawozdania, wizytacje, korespondencja, b.p.; APGOG, Inspektorat Szkolny w Gdyni, sygn. 745/11, Publiczna Szkoła Powszechna nr 13 w Gdyni Małym Kacku - protokoły zebrań szkolnych, sprawozdania, wizytacje, korespondencja, b.p.; APGOG, Inspektorat Szkolny w Gdyni, sygn. 745/12, Publiczna Szkoła Powszechna nr 16 w Gdyni Chylonii, b.p.; APGOG, Inspektorat Szkolny w Gdyni, sygn. 745/14, Publiczna Szkoła Powszechna nr 17 w Gdyni - protokoły zebrań szkolnych, sprawozdania, wizytacje, korespondencja, b.p.; B. Karel, *Rozwój kultury i oświaty w Gdyni w latach 1945-1966*, [w:] *Gdynia*, Gdańsk 1968, s.166; *Encyklopedia Gdyni*, red. M. Sokołowska, Gdynia 2006, s. 793-800.

³⁹⁰ PBPwG, Z walk o oświatę w wyzwolonym Gdańsku, Wspomnienia delegata Ministerstwa Oświaty na miasto Gdańsk o pierwszych początkach szkolnictwa na Wybrzeżu, sygn. R 221, k.7.

kwietnia 1945 roku w celu zatwierdzenia organizujących się władz oświatowych J. Schwarz:

Gdynia, znacznie wcześniej od Gdańska wyzwolona, stosunkowo mało ucierpiała na skutek działań wojennych. [...] Szkody powstałe w budynkach szybko zdołano naprawić. Wszystko wpłynęło na to, że już z początkiem kwietnia uruchomiono sporo szkół w tym mieście

W kolejnych powojennych latach otwierano w Gdyni nowe szkoły. We wrześniu 1946 roku działalność rozpoczęła Szkoła Powszechna nr 18. Placówka początkowo mieściła się w baraku przy ul. Czołgistów, a następnie przeniesiona została ona do nowego gmachu przy ul. Krasickiego, wybudowanego dla uczczenia siedemdziesiątych urodzin Józefa Stalina. W nowym gmachu szkoła rozpoczęła działalność jako placówka świecka TPD im. marszałka Konstantego Rokossowskiego³⁹¹. Następną szkołą powszechną, która rozpoczęła funkcjonowanie w Gdyni, była placówka nr 19. Powstała ona w wyniku podziału działającej dotychczas przy ul. 10 lutego szkoły nr 1 na żeńską i męską. Numer 19 nadano szkole męskiej, jej kierownikiem został Stanisław Dąbkowski, natomiast szkołą nr 1 kierowała Maria Beyna³⁹². Obie placówki działały w jednym gmachu.

W pierwszych powojennych latach w nadmorskim mieście działały także 2 szkoły średnie ogólnokształcące Państwowe Gimnazjum i Liceum Męskie przy ul. Czerwonych Kosynierów 79 (ob. ul. Morska) oraz Państwowe Gimnazjum i Liceum Żeńskie przy ul. Czołgistów 46. W roku 1955 placówki zostały połączone i rozpoczęły funkcjonowanie w gmachu przy ul. Wolności jako II LO³⁹³. W mieście utworzono także szkoły zawodowe: Państwową Szkołę Morską (1945 rok) oraz Szkołę Rybaków Dalekomorskich (1946 rok)³⁹⁴.

---

³⁹¹ *Nowa szkoła dla uczczenia Stalina*, „Dziennik Bałtycki”, 16.12.1949, nr 346, s. 6.

³⁹² PBPwG, Odbudowa szkolnictwa polskiego w latach 1945-1948. Szkoła nr 1 przy ul. 10 lutego w Gdyni, sygn. R 450, s. 1.

³⁹³ Państwowe Gimnazjum i Liceum Męskie w 1948 roku przekształcono w Państwową Szkołę Męską Ogólnokształcącą stopnia licealnego. W 1950 roku przeniesione zostało ono do gmachu przy ul. Wolności w Gdyni. W 1952 roku zmieniono nazwę szkoły na Liceum Ogólnokształcące Męskie, w 1953 roku na Liceum Ogólnokształcące nr I. Państwowe Gimnazjum i Liceum Żeńskie w 1950 roku przeniesione do gmachu przy ul. Wolności w Gdyni. W 1955 roku placówki połączono tworząc II LO.

³⁹⁴ W 1948 roku placówka przemianowana została na Państwową Szkołę Rybaków Dalekomorskich, a rok później w Technikum Rybołówstwa Morskiego. J. Ambroży, *Odbudowa, organizacja i rozwój szkolnictwa zawodowego w regionie gdańskim w latach 1945–1970*, „Edukacja Ustawiczna Dorosłych” 2012, nr 2, s. 29-30.

W kolejnych latach, w związku z reorganizacją systemu szkolnego i likwidacją w 1948 roku gimnazjów, powstały w Gdyni 3 placówki w których prowadzono nauczanie zarówno na poziomie szkoły podstawowej, jak i liceum (tzw. jedenastolatki). Były to: Państwowa Szkoła Ogólnokształcąca Stopnia Podstawowego i Licealnego w Orłowie³⁹⁵, Szkoła Rozwojowa w Gdyni-Oksywiu³⁹⁶ oraz Szkoła Ogólnokształcąca Stopnia Podstawowego i Licealnego TPD³⁹⁷.

Wiosną 1945 roku nauczanie rozpoczęto także w szkołach zlokalizowanych na terenie Gdańska. Na początku kwietnia kierownik Grupy Operacyjnej Ministerstwa Oświaty S. Turski powierzył Zbigniewowi Rynduchowi, byłemu nauczycielowi Gimnazjum Polskiego im. Macierzy Szkolnej w Gdańsku, zadanie zabezpieczenia gmachów, inwentarza oraz pomocy naukowych szkół średnich wszelkiego typu zlokalizowanych na terenie Gdańska (z wyłączeniem Oliwy). Przygotowaniem i zabezpieczeniem zaplecza dla szkół powszechnych w mieście (z wyłączeniem dzielnicy Oliwa) zająć miał się natomiast Roman Truszczyński, także przedstawiciel przedwojennej Polonii gdańskiej. Organizację szkolnictwa na terenie dzielnicy Oliwa powierzono natomiast Konradowi Wojanowskiemu, który również wywodził się z gdańskiej Polonii³⁹⁸.

W pierwszym powojennym roku szkolnym działało w mieście 29 szkół powszechnych oraz 3 szkoły średnie ogólnokształcące. Już w pierwszym tygodniu maja 1945 roku nauczanie rozpoczęto w Państwowym Koedukacyjnym Gimnazjum i Liceum mieszczącym się w budynku dawnej niemieckiej *Hermann Göring Schule* przy ul. Polanki 130. Placówką kierował, jeden z członków Grupy Operacyjnej Ministerstwa Oświaty, J. Schwarz, który tak wspomina początki działalności szkoły:

Skompletowałem zespół nauczycielski, nie bez trudu, i dnia 4 maja odbyła się pierwsza rada pedagogiczna, a w trzy dni później, tj. 7 maja 1945 r. rozpoczęliśmy zajęcia w pierwszej wówczas średniej

---

³⁹⁵ Początkowo SP nr 20 im. Bolesława Bieruta, w 1948 roku utworzono w placówce pierwszą klasę licealną, a w 1949 roku przekształconą ją w Państwową Szkołę Ogólnokształcąca Stopnia Podstawowego i Licealnego. Kontynuatorem działalności tejże placówki jest I Akademickie Liceum Ogólnokształcące, mieszczące się obecnie w dzielnicy Gdyni Witomino.

³⁹⁶ Istniała od 1945 roku jako SP nr 4, w 1949 roku przekształcona w jedenastoletnią szkołę ogólnokształcącą, następnie w V LO.

³⁹⁷ W 1962 roku placówka podzielona została na liceum oraz szkołę podstawową. W 1963 roku liceum przeniesiono do budynku przy ul. Dzierżyńskiego 27 (ob. Legionów) tworząc III LO w Gdyni.

³⁹⁸ APG, Kuratorium Okręgu Szkolnego Gdańskiego w Gdańsku, sygn. 1178/18, Organizacja szkół i kursów 1945, k. 247-248, 254.

szkole polskiej w Gdańsku. Początki były bardzo trudne, chociażby ze względu na brak sprzętu, podręczników i pomocy naukowych. [...] Pracy było dużo³⁹⁹.

Niedługo potem w Śródmieściu w budynku po dawnej niemieckiej Wyższej Szkoły Realnej im. św. Piotra i Pawła (*Oberrealschule zu St. Petri und Pauli*), mieszczącym się przy Placu Hanzy 6 (ob. Wały Jagiellońskie) uruchomiono I Gimnazjum i Liceum, którego dyrektorem został Bernard Janik, przedstawiciel Polonii gdańskiej, uczący przed 1939 rokiem w Gimnazjum Polskim Macierzy Szkolnej. W dzielnicy Wrzeszcz przy ul. Gołęziej 3 (od 1946 roku ul. Pniewskiego) w budynku w którym niegdyś mieściło się liceum dla dziewcząt (*Stephan-Wetzold Lizeum*) utworzono z kolei II Gimnazjum i Liceum, którym kierował Z. Rynduch. Jesienią 1945 roku we Wrzeszczu działalność rozpoczęła jeszcze jedna szkoła średnia – III Gimnazjum i Liceum Ogólnokształcące przy ul. Topolowej. Szkoła mieściła się w budynku odziedziczonym po Gimnazjum Realnym im. Następcy Tronu Wilhelma (*Kronprinz Wilhelm Realgymnasium*), który w czasie wojny pełnił funkcję szpitala polowego Armii Czerwonej. Dyrektorem placówki został, pedagog pochodzący ze Lwowa, Ignacy Zys⁴⁰⁰.

W roku 1947 w Gdańsku powstały 2 kolejne szkoły średnie ogólnokształcące: Państwowe Gimnazjum i Liceum nr VI przy ul. Siennickiej 11 (ob. ul. Głęboka) oraz Rozwojowa Szkoła Ogólnokształcąca przy ul. Brzegi w dzielnicy Orunia, która otrzymała nr VII. Rok później ofertę edukacyjną w mieście powiększono o Państwową Szkołę Ogólnokształcącą Stopnia Podstawowego i Licealnego nr VIII mieszczącą się na gdańskich Siedlcach przy ul. Kartuskiej⁴⁰¹.

Obok placówek ogólnokształcących w Gdańsku tworzone także szkoły zawodowe. Zajęcia w pierwszych z nich rozpoczęto tuż po wojnie. Wiosną 1945 roku w gmachu współdzielonym z V LO w Oliwie działalność rozpoczęło pedagogium, kształcące kandydatów na nauczycieli szkół powszechnych. Jesienią z kolei w gmachu przy ul. Piramowicza otwarto 2 licea zawodowe: budownictwa okrętowego oraz

---

³⁹⁹ Wspomnienie pierwszego Dyrektora V LO, dr. Jana Schwarza, http://www.dawnaoliwa.pl/biblioteczka/1970_jednodniowka.html#S17, [dostęp: 2023.11.01].

⁴⁰⁰ J. Głowczyk, *Szkolnictwo Ogólnokształcące w Gdańsku w latach 1945-1973. Organizacja ...*, s. 17-20.

⁴⁰¹ Tamże, s. 29; E. Gorloff, *Instytucjonalny i organizacyjny rozwój średnich szkół ogólnokształcących w województwie gdańskim po II wojnie światowej (1945-1948)*, „Biuletyn Historii Wychowania” 2014, nr 32, s. 115-116; L. Żukowska, dz. cyt., s. 21-25.

techniczne⁴⁰². Drugie z nich niedługo potem przeniosło się do wyremontowanego budynku po dawnym Gimnazjum Polskim Macierzy Szkolnej. W 1947 roku placówkę przekształcono w GTZN i włączono do niej liceum mechaniczne, elektryczne, budowlane, drogowe, chemiczne i miernicze. Jeszcze w tym samym roku szkolnym funkcjonowanie rozpoczęła Miejska Średnia Szkoła Muzyczna mieszcząca się przy Al. Zwycięstwa. We Wrzeszczu natomiast powstała Szkoła Tańca Artystycznego⁴⁰³.

Wiosną 1945 roku nauczanie rozpoczęto także w szkołach ogólnokształcących w Sopocie. Oficjalnie pierwszy powojenny rok szkolny zainaugurowano w mieście dnia 3 maja w Szkole Powszechnej nr 1, mieszczącej się w gmachu przy ul. Stalina 751 (ob. Al. Niepodległości). W roku szkolnym 1945/46 działały w Sopocie już 3 szkoły powszechne, 2 szkoły średnie ogólnokształcące oraz 2 szkoły oferujące edukację w zakresie 7 klas szkoły powszechnej osobom dorosłym⁴⁰⁴. W roku 1947 utworzono także szkołę zawodową – Gimnazjum Przemysłu Rybnego wraz z internatem mieszczącym się w dawnym Dworku Myśliwskim koło Opery Leśnej⁴⁰⁵.

Znaczna część budynków szkolnych w Trójmieście wymagała remontu. Niektóre z nich zostały bowiem zniszczone podczas działań wojennych, a pozostałe były zdewastowane przez pełnienie funkcji użytkowych – szpitali bądź garnizonów wojskowych⁴⁰⁶. Często przed przystąpieniem do jakichkolwiek prac remontowych musiano usunąć zalegające na szkolnych podwórzach miny czy granaty. Zdarzało się, że zadania tego podejmowali się kierownicy szkół wspólnie z woźnymi i robotnikami (często

---

⁴⁰² Większość kadry pedagogicznej wspomnianej placówki stanowili przedwojenni nauczyciele Wileńskiej Szkoły Technicznej, którzy po wojnie przybyli bądź zostali przesiedleni do Gdańska.

⁴⁰³ W 1950 roku przekształcona w Państwowe Liceum Choreograficzne, a w roku 1952 w Państwową Średnią Szkołę Baletową. Strona internetowa Ogólnokształcącej Szkoły Baletowej im. Janiny Jarzynówny-Sobczak w Gdańsku, zakładka *historia*, <https://osbg.szkołabaletowa.pl/historia/>, [dostęp: 2023.11.01]; J. Ambroży, dz. cyt., s. 28.

⁴⁰⁴ Były to następujące szkoły powszechne: wspomniana już SP mieszcząca się przy ówczesnej ul. Stalina 751, SP przy ul. Wejherowskiej 1 oraz SP przy ul. Głowackiego 10 oraz szkoły średnie ogólnokształcące: Państwowe Gimnazjum i Liceum Żeńskie oraz Państwowe Gimnazjum i Liceum Męskie mieszczące się przy ul. Książąt Pomorskich, a także szkoły zawodowe: Państwowe Gimnazjum Kupieckie, Państwowa Szkoła Przysposobienia w Gospodarstwie Rodzinnym, Państwowe Kursy Galanterii.

⁴⁰⁵ Od 1951 roku Technikum Przetwórstwa Rybnego. W 1954 roku przeniesione do Gdyni Grabówka. *Sopot we wspomnieniach Seweryna Bojanowicza*. „Był kuźnią (...) kadr dla przemysłu”, https://esopot.pl/pl/545_sopot-z-dawnych-lat/12880_sopot-we-wspomnieniach-seweryna-bojanowicza-by-l-kuznia-kadr-dla-przemyslu.html, [dostęp: 2023.11.02]; J. Ambroży, dz. cyt., s. 28.

⁴⁰⁶ PBPwG, Odbudowa szkolnictwa polskiego w latach 1945-1948. Szkoła nr 1 przy ul. 10 lutego w Gdyni, sygn. R 450, s. 2-3.

narodowości niemieckiej)⁴⁰⁷. Na dodatek w większości gmachów brakowało dachówek, okien czy drzwi⁴⁰⁸.

Fotografia 3. Prace porządkowe przed gmachem II LO w Gdańsku przy ul. Gołębiej 3, rok 1945

Źródło: B. Poźniak, *Tak powstawały szkoły w powojennym Gdańsku*, <https://historia.trojmiasto.pl/Tak-odtworzano-szkolnictwo-w-powojennym-Gdansk-u-n174564.html>, [dostęp: 2024.01.05].

Taki stan rzeczy potwierdzają wspomnienia nauczycieli, którzy tuż po wojnie podjęli się niezwykle trudnego zadania, jakim była organizacja szkolnictwa na terenie Trójmiasta. Pierwszy dyrektor II LO w Gdańsku Z. Rynduch, tak opisywał stan budynku, w którym funkcjonować miała kierowana przez niego placówka oświatowa:

---

⁴⁰⁷ Muzeum Miasta Gdyni (MMG), Kronika szkolna 17 IV 1945 – 21 III 1950 Publicznej Szkoły Powszechnej nr 9 Cisowa, sygn. 1/17/1, b.p.

⁴⁰⁸ PBPwG, Szkoła podstawowa nr 8 w Gdyni-Orłowie w latach 1945-1948, sygn. R 447, s. 1; MMG, Kronika szkolna 17 IV 1945 – 21 III 1950 Publicznej Szkoły Powszechnej nr 9 Cisowa, sygn. 1/17/1, bp.; ZNPOG, Oryginały i pierwodruki wspomnień nauczycieli, sygn. 1/27a, Wspomnienia Marii Ładońskiej, nauczycielki szkoły powszechnej nr 12 na Witominie, b.p.

Budynki ucierpiały wskutek działań wojennych, a jeden został poważnie uszkodzony przez obstrzał artylerii. Szyby wszystkie były wybite. Szkoło leżało wszędzie [...]. Przystąpiliśmy do porządkowania [...]. Dalej usunęliśmy wszelkie śmieci, zakopując i spalając je [...]⁴⁰⁹.

Podobne brzmienie mają wspomnienia powojennego dyrektora I LO w Gdańsku, B. Janika:

Budynek szkolny doznał dotkliwej zniszczenia przez działania wojenne [...]. Do chwili oswobodzenia miasta Gdańska, gmach szkolny zajmowało wojsko niemieckie, urządzając na miejscu stację skierowania do służby frontowej oraz kwatery z noclegami dla przejezdnych wojskowych. [...] Do tego dochodzi ogromne zabrudzenie budynku, czy to przez rozwalenie muru pociskami artyleryjskimi, przez stłuczenie wszystkich szyb, rozbicie i wyłamane drzwi, ram okiennych oraz szaf szkolnych⁴¹⁰.

Znaczne zniszczenia wojenne sprawiły, że w pierwszym okresie odbudowy szkolnictwa po wojnie na budynki szkolne przeznaczano czasem domy mieszkalne bądź ponemieckie drewniane baraki⁴¹¹. Jedną z placówek prowadzących naukę w takich barakach, była szkoła nr 23⁴¹², działająca od 1948 roku przy ul. Piotra Wawrzyniaka w Gdyni. Placówka ta zajmowała 3 budynki, z których 2 przeznaczone były na sale lekcyjne (łącznie szkoła posiadała 11 sal), pokój nauczycielski, gabinet dentystyczny, gabinet fizyczny oraz chemiczny. W trzecim baraku mieściła się natomiast kuchnia i stołówka, a także świetlica⁴¹³. Brak środków finansowych oraz materialnych nie pozwalał na wybudowanie nowych gmachów dla szkół, które dostosowane byłyby do ówczesnych potrzeb oraz pomieszczenia wszystkich uczniów i uczennic w dogodnych warunkach⁴¹⁴.

---

⁴⁰⁹ APG, Kuratorium Okręgu Szkolnego Gdańskiego w Gdańsku, sygn. 1178/18, Organizacja szkół i kursów 1945, k. 359; E. Gorloff, *Instytucjonalny i organizacyjny ...*, s. 112.

⁴¹⁰ APG, Kuratorium Okręgu Szkolnego Gdańskiego w Gdańsku, sygn. 1178/18, Organizacja szkół i kursów 1945, k. 356.

⁴¹¹ Tamże, k. 188-189. Szacuje się, że w wyniku działań wojennych w Gdańsku zniszczeniu uległo ok. 40% budynków szkolnych, dodatkowo sytuację pogarszał fakt, iż często ocalałe z pożogi wojennej gmachy placówek oświatowych w pierwszej kolejności przeznaczane były na inne potrzeby. J. Głowczyk, *Szkolnictwo ogólnokształcące w Gdańsku w latach 1945-1973. Organizacja ...*, s. 35.

⁴¹² Szkoła nr 5 przed II wojną światową działała na Grabówku. Jej losy z okresu powojennego są słabo znane, natomiast w 1951 roku w gmachu szkoły utworzono Technikum Chłodnicze. Wówczas SP nr 23 otrzymała wolny numer 5.

⁴¹³ APGOG, Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Gdyni, sygn. 22/1299, Szkoła nr 5, b.p.; ZNPOG, Komisja ds. historii ZNP w Gdyni, sygn. 1/27, b.p.

⁴¹⁴ W 1948 roku w szkołach powszechnych województwa gdańskiego uczyło się łącznie 114 tysięcy uczniów i uczennic w 806 szkołach. Średnio na jedną izbę lekcyjną przypadało 50 dzieci. *114 tys. dzieci uczęszcza do szkół podstawowych w naszym województwie*, „Dziennik Bałtycki”, 8.01.1948, nr 8, s.3.

Początkowo w ponemieckich barakach przy ul. Batorego 1/5 w Gdyni mieściła się także Szkoła Powszechna nr 21⁴¹⁵. Ulokowanie placówki w barakach, które w czasie wojny pełniły najpewniej funkcję magazynów niemieckich miało być rozwiązaniem tymczasowym. Jednak na nowy gmach placówka czekała aż 10 lat. Dopiero w roku szkolnym 1956/ 57 do użytku oddano 2 murowane budynki (przy ul. Władysława IV oraz ul. Jana z Kolna), które przeznaczone zostały na siedziby szkół. Szkoła przy ul. Władysława IV 54 otrzymała nowym numer – 14⁴¹⁶, natomiast placówka przy ul. Jana z Kolna stała się kontynuatką szkoły nr 21⁴¹⁷.

Rozwój nadmorskiej aglomeracji i wzrost liczby jej mieszkańców – spowodowany zarówno napływem ludności z innych regionów kraju, jak i powojennym wyższym demograficznym sprawiły, że wzrastała liczba dzieci w wieku szkolnym, a co za tym idzie także zapotrzebowanie na kadrę nauczającą oraz placówki edukacyjne. Dla przykładu w roku szkolnym 1945/46 do gdańskich szkół powszechnych uczęszczało 6367 uczniów i uczennic, natomiast w roku kolejnym było ich już niemalże 14 tysięcy (wzrost o 118%), natomiast w roku 1952 (kiedy edukację w szkołach podstawowych rozpoczął pierwszy urodzony po wojnie rocznik dzieci) w gdańskich szkołach uczyło się 19 183 uczniów i uczennic (wzrost o 38.1% w stosunku do roku 1947)⁴¹⁸.

Podobnie sytuacja przedstawiała się w gdyńskich szkołach, w których według stanu na dzień 1 sierpnia 1945 roku uczyło się 8520 dzieci, natomiast na początku roku szkolnego 1946/47 było ich już 12685 (wzrost o 48.9%)⁴¹⁹. U progu lat pięćdziesiątych rozpoczął się dynamiczny wzrost liczby młodzieży uczącej się w szkołach podstawowych, który osiągnął szczytową wartość w połowie kolejnej dekady⁴²⁰. Wzrost ten spowodowany był głównie pojawieniem się w placówkach oświatowych pierwszych

---

⁴¹⁵ *Encyklopedia Gdyni*, dz. cyt., s. 800.

⁴¹⁶ Numer 14 pozostawał wolny dlatego, że działająca przed 1939 rokiem szkoła nr 14 została całkowicie zniszczona w czasie II wojny światowej i nie wznowiła działalności po zakończeniu działań zbrojnych.

⁴¹⁷ ZNPOG, Komisja ds. historii ZNP w Gdyni, sygn. 1/27, b.p.; *Rys historyczny gdyńskiej czternastki*, <http://zso.gdynia.pl/index.php/pl/szkola/historia-i-patron>, [dostęp: 2023.04.15].

⁴¹⁸ J. Głowczyk, *Szkolnictwo ogólnokształcące w Gdańsku w latach 1945-1973. Organizacja ...*, s. 67 [Tabela 18. Szkoły podstawowe. Nauczyciele i uczniowie w Gdańsku w latach 1945-1949].

⁴¹⁹ APG, Kuratorium Okręgu Szkolnego Gdańskiego w Gdańsku, sygn. 1178/85, Statystyka 1945-1946, b.p.; A. Siekierska, *Odbudowa i rozwój ...*, s. 80 [Tabela 4. Liczba uczniów gdyńskich szkół powszechnych].

⁴²⁰ Od roku 1945 aż do roku 1957 liczba urodzeń stale rosła, następnie nastąpił jej nieznaczny spadek, po czym w dekadzie lat sześćdziesiątych obniżyła się ona jeszcze bardziej. Z kolei w latach 1969-1978 następował stopniowy wzrost liczby urodzeń. Ostatnia dekada PRL charakteryzuje się natomiast wahaniami liczby urodzeń w każdym roku zob. Tabela 2. Ludność, ruch naturalny i migracje w latach 1946-202, Główny Urząd Statystyczny, <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/ludnosc/ludnosc/struktura-ludnosc/16,1.html> [dostęp: 2023.04.15].

roczników urodzonych w okresie powojennego wyżu demograficznego. Przemiany w liczbie szkół podstawowych, uczącej się w nich młodzieży oraz pracujących nauczycieli i nauczycielek na przestrzeni kolejnych dekad PRL w skali całego województwa gdańskiego prezentuje zamieszczona poniżej tabela.

Tabela 2. Liczba szkół, uczniów/uczennic i nauczycieli/nauczycielek w szkołach podstawowych województwa gdańskiego na przestrzeni lat 1950-1990

ROK SZKOLNY	LICZBA SZKÓŁ	LICZBA UCZNIÓW	LICZBA NAUCZYCIELI
1950/51	844	122 386	b.d.
1959/60	1017	197 451	6017
1965/66	1083	236 070	7637
1969/70	1055	b.d.	9423
1973/74	649	213 616	9258
1983/84*	531	175 620	b.d.
1989/90*	538	195 783	10 859

* Spadek liczby szkół oraz uczniów po roku 1975 spowodowany był nie tylko sytuacją demograficzną, ale także zmianami administracyjnymi w kraju, w wyniku których terytorium oraz liczba ludności województwa gdańskiego pomniejszyły się.

Źródło: *RS WG 1960*, dz. cyt., s. 220; *Przekroje terenowe*, dz. cyt., s. 793; *RS WG 1970*, dz. cyt., s. 315, 318; *RS WG 1974*, dz. cyt., s. 375-376; *RS WG 1984*, dz. cyt., s. 331; *RS WG 1991*, WUSwG 1991, s. 341-343.

Dane zawarte w tabeli znajdują odzwierciedlenie w przemianach sieci szkolnej na terenie Trójmiasta. W odpowiedzi na wkraczanie w wiek szkolny roczników urodzonych w okresie powojennego wyżu demograficznego, w latach 1950-1961 wybudowano w Gdańsku 25 nowych szkół podstawowych. Według stanu na rok szkolny 1960/61 funkcjonowało w mieście łącznie 71 placówek tego typu. W roku 1965 tj. w okresie kiedy liczba uczniów i uczennic szkół podstawowych osiągnęła swoją szczytową wartość działały w mieście 74 placówki. W okresie tym nowe szkoły powstały także w Sopocie oraz Gdyni. W roku szkolnym 1964/65 w mieście spod znaku ryb wybudowano 3 nowe placówki w dzielnicach Witomino, Redłowo oraz Oksywie⁴²¹. Były to obszary na których

⁴²¹ Do nowej placówki zlokalizowanej na Oksywiu – SP 33 przeniesiono młodzież uczęszczającą dotychczas do szkoły stopnia podstawowego i licealnego przy ul. Dickmana 14 (tzw. jedenastolatki), która stała się odtąd V LO.

w latach sześćdziesiątych powstawały osiedla z blokami mieszkalnymi. W Sopocie funkcjonowało wówczas 9 szkół podstawowych⁴²². Duży przyrost liczby placówek prowadzących podstawową edukację młodzieży w pierwszej połowie lat sześćdziesiątych związany był także z akcją budowy „Tysiąca szkół na Tysiąclecie”. Było to posunięcie nie tylko o charakterze propagandowym, ale miało także wymiar pragmatyczny, bowiem jak wspomniano powyżej w okresie tym w wiek szkolny wkraczało pokolenie z wyżu demograficznego, co rodziło pilną potrzebę budowy nowych placówek oświatowych⁴²³. Szkoły tzw. tysiąclatki powstały również w Trójmieście. Pierwszą z nich wybudowano w 1960 roku w Gdańsku przy ul. Chłopskiej. Łącznie w trzech nadmorskich miastach powstało ich 10. W Sopocie 1, w Gdyni 3 oraz 6 w Gdańsku⁴²⁴. W ramach akcji w regionie wybudowano także nowy budynek wraz z internatem, który zajęło III LO im. Marynarki Wojennej w Gdyni.

---

⁴²² APG, Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Gdańsku, sygn. 1280/2968, Organizacja szkół podstawowych (sieć szkolna), Sprawozdanie Wydziału Oświaty PMRN w Gdyni z przygotowania szkół do nowego roku szkolnego 1964/65, b.p.; APG, Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Gdańsku, sygn. 1280/2969, Organizacja szkół podstawowych (sieć szkolna), k. 1-17.

⁴²³ *Tysiąclatki – szkoły na rocznicę*, <https://culture.pl/pl/dzielo/tysiaclatki-szkoly-na-rocznicę>, [dostęp: 2023.02.09]. Działania towarzyszące przygotowaniom do obchodów tysięcznej rocznicy Państwa Polskiego miały także wymiar polityczny. Władze państwowe chciały bowiem przyćmić i odciągnąć obywateli i obywatelki od uczestnictwa w przygotowaniach w tym samym czasie przez Kościół obchodów Millenium chrztu Polski. R. Grzybowski, *Socjalizacja w cieniu ...*, s. 112-133. J. Gołota, *Opór w czynie – na kanwie budowy Szkół – Pomników Tysiąclecia. Wydźwięk realny i medialny*, „The Polish Journal of the Arts and Culture. New Series 12” 2020, nr 2, s. 12-13.

⁴²⁴ K. Wałaszewski, *Tysiąc szkół na Tysiąclecie. Szkoły Tysiąclecia – architektura, propaganda, polityka*, Łódź 2018, cz. IV – dodatki.

Fotografia 4. Afisz zawiadamiający o otwarciu pierwszej szkoły „tysiąclatki” w Gdańsku Oliwie przy ul. Chłopskiej

KURATORIUM OKRĘGU SZKOLNEGO GDAŃSKIEGO

Do młodzieży Szkolnej Województwa Gdańskiego!

1 września 1960 r. w Gdańsku-Oliwie, została otwarta szkoła Tysiąclecia.
Jest to pierwszy pomnik w naszym województwie, którym ludność miast i wsi uczciła wielkie święto Polski – Tysiąclecie jej istnienia.

Czy wiecie,

że szkoła ta powstała również dzięki waszym wysiłkom. Dziesiątki ton makulatury i tysiące butelek, które skrzętnie znosiliście w ciągu ubiegłych lat, pozwoliły na zbudowanie tej pięknej szkoły, w której setki dzieci przez całe pokolenia będą uczyły się mowy ojczyźnej, będą poznawały jej bohaterską przeszłość, będą uczyły się jak żyć, by zasłużyć sobie na miano dobrego obywatela.

Niech widok tej pięknej szkoły zachęci do wysiłków w zbieraniu makulatury i w tym roku szkolnym.

Niech więc każda kartka papieru – stara gazeta, zeszyt, książka, opakowanie tekturowe – zamiast do pieca czy na śmietnisko – trafią za waszym pośrednictwem do składnic i punktów Wojewódzkiej Zbiornicy Surowców Włórných.

Uczniowie, którzy najbardziej wyróżnią się w tej akcji otrzymują cenne nagrody.

W roku szkolnym 1959/60 najlepsi zbieracze szkolni otrzymali cenne nagrody w postaci rowerów, aparatów fotograficznych itp.

A w roku 1960/61 na wyróżnionych czekają cenne nagrody, lub wycieczka w góry.

Zastanówcie się więc w każdej szkole i każdej klasie ile możecie w ciągu roku szkolnego zbierać makulatury. **Policzcie ile w ten sposób uzyskacie pieniędzy.** Przekonajcie innych, że warto potrudzić się – by wybudować za te pieniądze szkoły Tysiąclecia.
Życzymy wam sukcesów w tej pięknej pracy.

KURATOR OKRĘGU SZKOLNEGO
(mgr Fr. Trnka)

Źródło: APG, Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Gdańsku, 1280/2961, Organizacja szkół podstawowych (sieć szkolna), k. 197.

Dynamiczny wzrost liczby uczniów oraz dążenia władz do rozwoju szkolnictwa wyrażone w rozbudowie sieci szkolnej sprawiły, że zapotrzebowanie na etaty nauczycielskie rosło. Liczba osób nauczających w szkołach powszechnych województwa gdańskiego powiększała się z każdym kolejnym rokiem przez całe pierwsze powojenne dwudziestopięcioletnie. Od drugiej połowy lat sześćdziesiątych do końca tzw. dekady Gierka zaobserwować można delikatne wahania liczby zatrudnionych w szkołach podstawowych nauczycieli i nauczycielek, wynikały one częściowo z braków finansowych, które po wprowadzonej w 1972 roku podwyżce uposażenia sprawiły, że wydziały oświaty miały trudności w opłaceniu kolejnych etatów⁴²⁵. Natomiast w ostatniej dekadzie PRL liczba pedagogów i pedagożek pracujących w placówkach oświatowych zaczęła stopniowo wzrastać, osiągając w roku 1989 najwyższą od zakończenia wojny wartość ponad 20 tysięcy. W omawianym okresie analogiczne zmiany zachodził w liczebność kadry nauczającej w placówkach oświatowych działających w Trójmieście. Przedstawione zostały one w poniższej tabeli.

Tabela 3. Liczba nauczycieli i nauczycielek zatrudnionych w szkołach podstawowych Gdańska, Gdyni i Sopotu w latach 1950-1970

ROK SZKOLNY	LICZBA NAUCZYCIELI W GDAŃSKU	LICZBA NAUCZYCIELI W GDYNI	LICZBA NAUCZYCIELI W SOPOCIE
1950/51	397	b.d.	b.d.
1959/60	1222	645	174
1965/66	1483	701	191
1969/70	1806	838	202

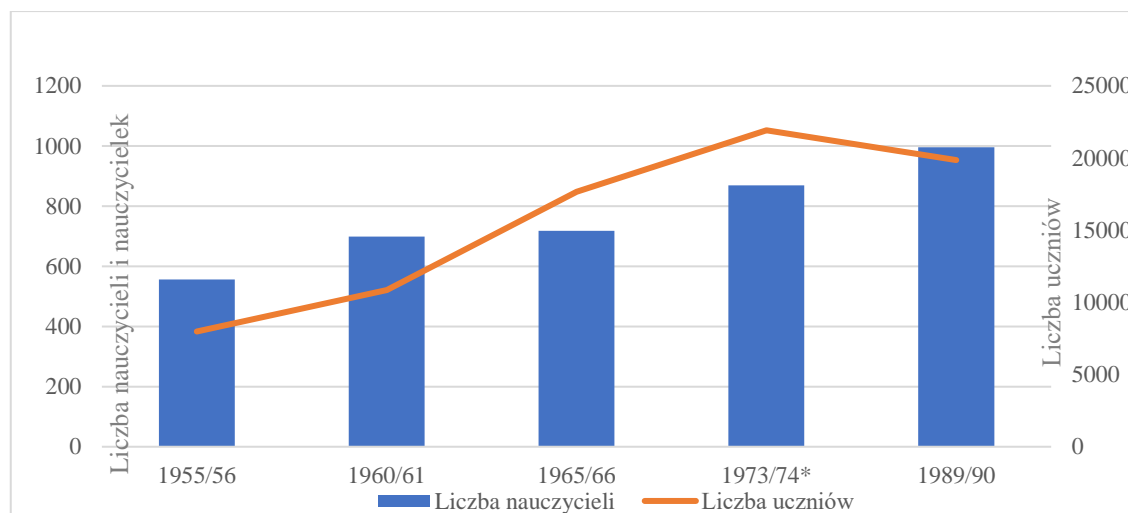
Źródło: RS WG 1960, dz. cyt., s. 221; RS WG 1966, dz. cyt., s. 391; RS WG 1970, dz. cyt., s. 318.

Nieco inaczej kształtował się rozwój szkolnictwa ponadpodstawowego. Na liczbę młodzieży uczącej się w liceach oraz szkołach zawodowych wpływała bowiem nie tylko liczba absolwentów szkół podstawowych w danych roku, ale także inne czynniki np. sytuacja społeczna, ekonomiczna czy prywatna danej osoby. Władze PRL dążyły jednak do upowszechnienia średniego wykształcenia wśród obywateli, stąd pomimo wahań w liczbie uczniów i uczennic szkół ponadpodstawowych, grono zatrudnionych

⁴²⁵ APG, Komitet Wojewódzki Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Gdańsku, sygn. 2384/3012, Informacje KP/M/D dotyczące realizacji reformy oświaty w świetle uchwały VII Plenum KC PZPR, lata: 1973, k. 8.

w nich pedagogów i pedagożek od połowy lat pięćdziesiątych aż do końca PRL stale się powiększało, co ukazane zostało na poniższym wykresie.

Wykres 2. Liczba uczniów/uczennic oraz nauczycieli/nauczycielek szkół średnich ogólnokształcących województwa gdańskiego w latach 1955-1990

* W roku 1975 dokonano zmian w granicach administracyjnych województwa gdańskiego.

Źródło: *Przekroje terenowe 1945-1965*, dz. cyt., s. 811; *RS WG 1974*, dz. cyt., s. 376, 378; *RS WG 1991*, dz. cyt., s. 342-343.

Zamieszczony powyżej wykres ukazuje, iż szczyt liczebności uczniów szkół średnich ogólnokształcących przypada na początek lat siedemdziesiątych. Fakt ten znajduje odzwierciedlenie także w przemianach sieci szkolnej w Trójmieście. U progu dekady Gierka po wielu latach przerwy na mapie regionu pojawiły się nowe placówki było to VI LO w Gdyni przy ul. Kopernika oraz X LO w Gdańsku Wrzeszczu przy ul. Pastalozziego⁴²⁶. Natomiast spadek liczby uczniów i uczennic po roku 1975 spowodowany był także zmianami administracyjnymi w kraju, w wyniku których terytorium oraz liczba ludności województwa gdańskiego pomniejszyły się.

Z większą dynamiką niżeli szkolnictwo średnie ogólnokształcące rozwijała się w regionie, a zwłaszcza w Trójmieście, sieć szkolnictwa zawodowego. Dla przykładu już w 1946 roku w samej Gdyni działało 20 szkół zawodowych różnych typów

⁴²⁶ Poprzednie liceum utworzono w Gdańsku w 1951 roku. Było to IX Liceum Ogólnokształcące przy ul. Sobieskiego 18.

i szczebli⁴²⁷. Po reformie z początku lat pięćdziesiątych struktura placówek tego typu została bardziej ujednolicona, co spowodowało niewielki spadek liczby szkół zawodowych wynikający głównie z ich konsolidacji⁴²⁸. Ogółem w województwie gdańskim w roku szkolnym 1955/56 działało 26 ZSZ, w których uczyło się 5219 uczniów i uczennic, a w roku szkolnym 1965/66 liczba placówek wzrosła do 119 z ponad 36 tysiącami uczącej się w nich młodzieży⁴²⁹. W pierwszej połowie lat sześćdziesiątych w samej Gdyni istniało 18 szkół zawodowych i tylko 5 liceów ogólnokształcących⁴³⁰.

Taka struktura sieci szkolnej wynikała po części z wyborów podejmowanych przez absolwentów szkół podstawowych, a także z bardziej elitarnego charakteru liceów ogólnokształcących, które przyjmowały tylko ograniczoną liczbę kandydatów i kandydatek. W roku szkolnym 1964/65 2693 z nich wybrało szkoły zawodowe, a jedynie 702 licea ogólnokształcąca. Zarysowany podział sieci szkolnej wynikał także z praktycznego dążenia ówczesnych władz do kształcenia kwalifikowanych kadr zakładów przemysłowych, a także ze specyfiki regionu, w którym działało wiele przedsiębiorstw, w tym porty i stocznie.

Charakterystycznym dla Wybrzeża rodzajem placówek oświatowych były szkoły działające przy stoczniach. We wrześniu 1946 roku w Stoczni Gdańskiej otwarto doksztalającą szkołę zawodową. Prócz tego w gdańskim zakładzie zajmującym się budową statków istniały kursy przygotowujące do zawodu stoczniowca. Zasadnicza Szkoła Zawodowa Przyzakładowa działała także w Stoczni im. Komuny Paryskiej

---

⁴²⁷ Były to następujące placówki: Państwowe Gimnazjum Mechaniczne, Państwowe Gimnazjum Krawieckie, Państwowe Gimnazjum Gospodarcze, Państwowe Gimnazjum Handlowe, Państwowe Gimnazjum Handlowe dla Dorosłych, Państwowe Liceum Handlowe, Państwowe Liceum Handlowe dla Dorosłych, Państwowe Gimnazjum Elektryczne, Liceum dla Drogistów, Państwowa Szkoła Morska, Państwowa Szkoła Przynależności w Gospodarstwie Rodzinnym, Liceum Fotografiki Towarzystwa Uniwersytetów Robotniczych, Szkoła Rybaków Dalekomorskich, Publiczna Średnia Szkoła Zawodowa nr 1, Publiczna Średnia Szkoła Zawodowa nr 2, Publiczna Średnia Szkoła Zawodowa nr 3, Publiczna Średnia Szkoła Zawodowa nr 4, Publiczna Średnia Szkoła Zawodowa nr 5 oraz Publiczna Średnia Szkoła Zawodowa Metalowa przy Zjednoczeniu Stoczni Polskich. W placówkach tych według stanu na 31 grudnia 1946 roku uczyło się 2631 uczniów i uczennic. APG, Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Gdańsku, sygn. 1280/2971, Organizacja szkół podstawowych (sieć szkolna), Szkoły zawodowe w Gdyni według stanu na dzień 31 XII 1946 r., b.p.

⁴²⁸ Reforma ta szerzej opisana została w rozdziale pt. *System oświatowy w latach 1945-1989. Ogólnopolskie kierunki reform i rozwoju szkolnictwa*.

⁴²⁹ J. Ambroży, dz. cyt., s. 32-33.

⁴³⁰ Były to następujące szkoły zawodowe: Liceum Pedagogiczne Wychowawczyń Przedszkoli, Liceum Medyczne, Liceum Plastyczne, Technikum Ekonomiczne, Technikum Odzieżowe, Technikum Gospodarcze, Technikum Mechaniczne, Technikum Chłodnicze, Technikum Przetwórstwa Rybnego, Technikum Budowlane, Technikum Tworzyw Sztucznych, ZSZ Mechaniczna, ZSZ Skórzana, ZSZ Budowlana, ZSZ Handlowa, ZSZ Maszynistek, ZSZ Odzieżowa, ZSZ Gospodarcza.

w Gdyni. Na terenie Trójmiasta placówki oświatowe kształcające wykwalifikowanych robotników funkcjonowały także poza stoczniami. U progu lat sześćdziesiątych było w regionie 5 tego typu placówek ZSZ Budowy Okrętów w Gdańsku, Technikum Budowy Okrętów w Gdańsku, Technikum Przemysłu Okrętowego w Gdańsku⁴³¹, Technikum Budowy Okrętów dla Pracujących w Gdyni oraz ZSZ nr 2 w Gdyni⁴³².

W Trójmieście istniała także sieć szkolnictwa specjalnego. Były to zarówno placówki dla dzieci niepełnosprawnych intelektualnie, jak i szkoły przyszpitalne, których kadra nauczała młodzież przebywającą na leczeniu w placówkach medycznych. Pierwsze szkoły specjalne w regionie powstały tuż po wojnie. Była to działająca w Gdańsku od 1945 roku SPS nr 26. Następna placówka tego typu powstała w mieście dopiero po kilkunastu latach, w 1958 roku. Była to SPS nr 63 mieszcząca się w Gdańsku Wrzeszczu przy ul. Batorego. W Gdyni od 1948 roku istniały 2 SPS: nr 24 w dzielnicy Grabówek oraz nr 25 w nadmorskiej dzielnicy Orłowo, następna – SPS nr 32 powstała dopiero w roku 1963. W Sopocie natomiast działała SPS nr 5. Prócz tego przy niektórych szkołach podstawowych istniały tzw. klasy specjalne⁴³³.

Jesienią 1950 roku przy nowo otwartym w Gdańsku Państwowym Przeciwgruźliczym Sanatorium Dziecięcym utworzono szkołę, w której prowadzono edukację dla przebywających w placówce dzieci⁴³⁴. W 1953 roku powstała w Gdańsku także szkoła specjalna przyszpitalna. Początkowo działała ona jako nieobwodowa szkoła podstawowa przy Klinice Ortopedii i Chirurgii Dziecięcej (ul. Świerczewskiego), a od 1959 roku jako SPS nr 1. W roku szkolnym 1959/60 placówkę podzielono na SPS nr 1 w Szpitalu Wojewódzkim im. Mikołaja Kopernika i Szkołę Podstawową nr 3 w Szpitalu Kolejowym. W 1962 roku otworzono jej filię w szpitalu w Nowym Porcie, która istniała do 1986 roku. W Gdyni natomiast w 1955 roku utworzono szkołę przy szpitalu miejskim mieszczącym się przy ul. Migąły 1 (ob. ul. Wójta Radtkego), a w 1959 roku oddział

---

⁴³¹ W roku szkolnym 1960/61 przekształcone w Technikum Mechaniczno-Elektryczne.

⁴³² A. Sobociński, *Strukturalne przeobrażenia wśród robotników przemysłu okrętowego w latach 1945-1970 ze szczególnym uwzględnieniem województwa gdańskiego*, [w:] *Materiały na sesję naukową „Przemiany społeczne w województwie gdańskim w powojennym XXX-leciu”*, Gdańsk 1975, s. 19.

⁴³³ APG, Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Gdańsku, sygn. 1280/ 3451, Organizacja szkół i sieć szkolna, k. 1-10.

⁴³⁴ *Szkoła podstawowa nr 10, Oliwa*, GEDANOPEDIA – Internetowa Encyklopedia Gdańska, https://gdansk.gedanopedia.pl/gdansk/?title=SZKOŁA_PODSTAWOWA_NR_10,_Oliwa, [dostęp:2023.11.10].

szkolny przy nowo powstałym szpitalu w Gdyni Redłowie⁴³⁵. W 1957 roku powstał także oddział szkolny przy Wojewódzkim Szpitalu Reumatologicznym w Sopocie, a od 1964 roku działała tam samodzielna szkoła podstawowa⁴³⁶.

Fotografia 5. Zajęcia z arytmetyki w szpitalnej sali szkolnej Kliniki Ortopedii i Chirurgii Dziecięcej, 1955 rok

Źródło: Szkoła Podstawowa nr 9 w Gdańsku, Kronika szkolna, b.s., b.p.

Od 1951 roku działa w Sopocie ZSZ Specjalna, a 5 lat później placówkę tego typu utworzono także w Gdańsku. Ogółem pod koniec lat sześćdziesiątych w całym

---

⁴³⁵ W 1963 roku z powodu braku funduszy szkoła podstawowa działająca przy szpitalu miejskim została filią SP nr 21, a szkoła funkcjonująca przy szpitalu w Redłowie filią SP nr 8, a następnie SP nr 34. W 1974 roku z połączenie filii obu szkół utworzono SPS Dla Dzieci Przewlekle Chorych przy szpitalu w centrum Gdyni, która otrzymała nr 38. APGOG, Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Gdyni, Zestawienia z wyników kontroli powszechnego nauczania, sygn. 22/1419, b.p.; *Szkoła przyszpitalna w Gdyni, historia szkoły*, https://szkolawszpitalu.ovh/?page_id=109&fbclid=IwAR3ktnGYwHYpT8ZradqhoZN8GPxaPkcl1G_6o-ILmy2v9t3RmeVeRoKV4yo, [dostęp: 2023.11.28].

⁴³⁶ J. Golec, *Sopockie szkolnictwo podstawowe w czterdziestoleciu 1945-1985*, „Rocznik Sopocki” 1982-1984, s. 59-60.

województwie gdańskim istniały 4 tego typu placówki (2 w Gdańsku, 1 w Sopocie oraz 1 w Kwidzynie) oraz Zawodowa Szkoła Przymakładowa przy Spółdzielni Inwalidów „Kaszub” w Kościerzynie⁴³⁷. Sieć szkół specjalnych w województwie była bardzo nierównomiernie rozwinięta. Najlepiej jej stan przedstawiał się w dużych miastach, w tym w Trójmieście, najgorzej natomiast na obszarach wiejskich oraz w małych miastach, gdzie często niepełnosprawne intelektualnie dzieci uczęszczać musiały do rejonowych szkół podstawowych, w których brakowało odpowiednio wykształconego personelu, a zajęcia prowadzone były według standardowego programu, co często odbierało im szansę na ukończenie edukacji. Według informacji podanych przez władze oświatowe w roku szkolnym 1969/70 jedynie 76.3% uczniów i uczennic z niepełnosprawnością intelektualną uczyło się w szkołach specjalnych⁴³⁸.

W regionie istniały także zakłady wychowawcze dla młodzieży niepełnosprawnej intelektualnie. W 1977 roku powołano Specjalny Zakład Wychowawczy w Gdańsku Nowym Porcie przy ul. Łowczyńskiego 16 (ob. ul. Góreckiego). Placówka tego typu funkcjonowała także w Sopocie przy ul. Żeromskiego 28. Przez długi czas brak było natomiast w Trójmieście zakładu wychowawczego (poprawczego) dla młodocianych przestępców⁴³⁹. Ośrodek taki powstał w Gdańsku dopiero w latach siedemdziesiątych XX wieku. Był to MORS zlokalizowany w Gdańsku Wrzeszczu przy ul. Jaśkowa Dolina 71⁴⁴⁰.

Tuż po wojnie w regionie nauczanie rozpoczęto także w szkołach niepaństwowych. W Gdyni były to 2 placówki prowadzone przez zgromadzenia zakonne: Gimnazjum i Liceum o.o. Jezuitów oraz Gimnazjum i Liceum s.s. Urszulanek⁴⁴¹. Pierwszą z nich zlikwidowano w 1947 roku i utworzono w jej miejsce Społeczne Liceum ZNP, drugiej natomiast, pomimo dążeń władz do likwidacji szkolnictwa niepublicznego, zwłaszcza prowadzonego przez związki wyznaniowe, udało się przetrwać aż do roku 1962. Przez krótki okres funkcjonowało w mieście także Gimnazjum i Liceum OMTUR,

---

⁴³⁷ APG, Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Gdańsku, 1280/ 3451, Organizacja szkół i sieć szkolna, k. 16.

⁴³⁸ Tamże, k. 1-3.

⁴³⁹ APG, Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Gdańsku, 1280/3452, Organizacja szkół i sieć szkolna, k. 10.

⁴⁴⁰ *Szkoła Podstawowa Specjalna nr 28*, GEDANOPEDIA – Internetowa Encyklopedia Gdańska, https://gdansk.gedanopedia.pl/gdansk/?title=SZKOŁA_PODSTAWOWA_SPECJALNA_NR_28, [dostęp:2023.11.28].

⁴⁴¹ L. Molendowski, *Dzieje Ojców Jezuitów i szkolnictwa jezuickiego w Gdyni*, Kraków 2009, s. 132-149.

które zamknięto w 1947 roku z powodu braku środków finansowych na utrzymanie placówki⁴⁴². W latach 1946-1951 działało w Gdyni także Prywatne Liceum dla Drogistów⁴⁴³. W Gdańsku natomiast istniało Prywatne Gimnazjum Elektryków Zewnętrznych oraz Prywatne Gimnazjum Mechaniczne⁴⁴⁴.

Fotografia 6. Uczniowie i uczennice wraz z gronem pedagogicznym Gimnazjum o.o. Jezuitów w Gdyni Orłowie, 22 czerwca 1946 roku

Źródło: Archiwum Cyfrowe Gdynia w Sieci, J. Mróz, *Uczniowie i nauczyciele Gimnazjum Ojców Jezuitów w Gdyni Orłowie*, <https://www.gdyniawsieci.pl/uczniowie-i-nauczyciele-gimnazjum-ojcow-jezuitow-w-gdyni-orlowic/>, [dostęp: 2023.11.16].

---

⁴⁴² Było to gimnazjum i liceum wieczorowe. Nauka w placówce odbywała się bezpłatnie. APG, Kuratorium Okręgu Szkolnego Gdańskiego w Gdańsku, sygn. 1178/18, Organizacja szkół i kursów 1945, k. 125; E. Gorloff, *Instytucjonalny i organizacyjny ...*, s. 114.

⁴⁴³ Liceum dla Drogistów było szkołą prywatną, której właścicielem było Zrzeszenie Drogistów Rzeczypospolitej Polskiej Okręgu Morskiego w Gdyni. Dokumentacja wytworzona w czasie funkcjonowania Liceum dla Drogistów przechowywana jest obecnie w Archiwum Państwowym w Gdańsku Oddział w Gdyni. Jest to niewielki, bo liczący zaledwie 25 jednostek archiwalnych zespół, w skład którego wchodzi następujące materiały: dokumenty absolwentów, prace z egzaminu dojrzałości, odpisy świadectw egzaminu dojrzałości, protokoły egzaminów dojrzałości, protokoły rady pedagogicznej, okólniki dyrektora szkoły oraz katalogi klasyfikacyjne zob. APGOG, Zespół nr 10 – Liceum dla Drogistów w Gdyni.

⁴⁴⁴ APG, Kuratorium Okręgu Szkolnego Gdańskiego w Gdańsku, sygn. 1178/26, Organizacja szkół, sieć szkolna, k. 65. Jeszcze w roku szkolnym 1945/46 ponad połowa szkół zawodowych w Polsce była placówkami prywatnymi, jednak w kolejnych latach były one sukcesywnie przejmowane przez władze państwowe zob. S. Barański, *Szkolnictwo zawodowe w okresie stalinowskim: „produkcja kadr” czy instytucja awansu społecznego?*, „Przegląd Historyczny” 2011, nr 102/2, s. 222.

W omawianym okresie nie funkcjonowały natomiast w regionie szkoły mniejszości narodowych i wyznaniowych. Zdarzało się jednak, iż po wystąpieniu fali emigracyjnej danej grupy narodowościowej czy wyznaniowej, dla przybyłej do Polski młodzieży organizowano dodatkowe godziny lub tworzone odrębne klasy, w których naukę prowadzono w jej języku ojczystym. Stało się tak np. w okresie fali migracyjnej Greków do Polski⁴⁴⁵. Zagadnienie funkcjonowania placówek oraz klas dla mniejszości narodowych czy wyznaniowych stanowi jednak odrębne, rozległe zagadnienie, którego dokładne zbadanie wykracza poza ramy tematyczne niniejszej pracy⁴⁴⁶.

Po zakończeniu działań wojennych najpilniejszym zadaniem było wznowienie działalności szkół powszechnych, które zapewniłyby dzieciom i młodzieży (a czasem także dorosłym) dostęp do elementarnej edukacji. Stąd też w pierwszej kolejności przystąpiono do uruchamiania placówek oświatowych tego typu. Jednak już w roku 1945 istniały w Trójmieście także szkoły średnie ogólnokształcące oraz zawodowe. Ostatnie z nich w okresie powojennym intensywnie się rozwijały. Związane było to głównie z niedoborem kwalifikowanych robotników potrzebnych wprawdzie do odbudowy, a następnie industrializacji kraju⁴⁴⁷.

W okresie tużpowojennym sieć szkolna w Trójmieście kształtowała się w sposób zróżnicowany. Wiosną 1945 roku w Gdyni działalność wznowiły placówki będące kontynuatkami szkół, które istniały w mieście przed 1939 rokiem. W Gdańsku i Sopocie natomiast sieć szkolna budowana była w zasadzie od podstaw, w budynkach odziedziczonych po szkołach niemieckich bądź w innych gmachach użyteczności publicznej zaadaptowanych na potrzeby edukacji. Różnica ta zauważalna była także w sieci szkół średnich zarówno ogólnokształcących, jak i zawodowych. Tuż po wojnie więcej było ich właśnie w Gdyni. Placówki tego typu miały w nadmorskim mieście zarówno przedwojenne zaplecze lokalowe, jak i kadrowe. W kolejnych powojennych dekadach sieć szkolna w regionie bardziej się ujedynoliciła. Odtąd kształtowały ją głównie

---

⁴⁴⁵ APG, Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Gdańsku, 1280/3103, Szkolnictwo mniejszości narodowych, s. 68; APG, Kuratorium Okręgu Szkolnego Gdańskiego w Gdańsku, sygn. 1178/24, Organizacja szkół. Sieć szkolna 1947, k. 17.

⁴⁴⁶ Zagadnienie szkolnictwa mniejszości narodowych zostało szczegółowo zbadane w regionie Dolnego Śląska zob. B. Techmańska, *Szkolnictwo mniejszości narodowych na Dolnym Śląsku w latach 1945-1989*, Łomianki-Dziekanów Leśny 2019.

⁴⁴⁷ S. Barański, dz. cyt., s. 221-239.

wkraczające w wiek szkolny kolejne roczniki z wyżów i niżów demograficznych oraz budowa osiedli bloków mieszkalnych wyrastających na mapie Trójmiasta.

Rozdział 3. Nauczyciele i nauczycielki trójmiejskich szkół. Charakterystyka grupy zawodowej w latach 1945-1989

3.1. Kierunki napływu kadry pedagogicznej do Gdańska, Gdyni i Sopotu

Powojenna fala migracji sprawiła, że do Trójmiasta z różnych stron Polski i nie tylko przybywali nowi osiedleńcy, w tym nauczyciele i nauczycielki. Powody ich przyjazdu do nadmorskiej aglomeracji były bardzo różne. Sporą grupę stanowiły osoby przymusowo przesiedlone na Wybrzeże ze wschodnich regionów kraju, które po 1945 roku w wyniku zmiany granic znalazły się poza terytorium Polski. Inni przybywali do Trójmiasta z nadzieją na polepszenie swoich warunków bytowych – spodziewając się, że z łatwością znajdą tu pracę i zakwaterowanie. Jeszcze inni liczyli na to, że w nowym środowisku łatwiej będzie im ukryć swoją przeszłość i uniknąć prześladowań czy represji ze strony władz – często były to osoby związane z AK.

Wspomnieć warto także o znacznej grupie pedagogów i pedagożek, zamieszkujących przed wojną głównie wschodnie rubieże Polski, którzy po 17 września 1939 roku przesiedleni zostali w głąb ZSRS. Z ustaleń Bolesława Grzesia wynika, iż było to łącznie 1421 nauczycieli i nauczycielek (licząc z członkami ich rodzin)⁴⁴⁸. W oparciu o listy sporządzone po wojnie przez ZNP na podstawie nadesłanych wniosków o umożliwienie powrotu do kraju stwierdzić można, że chęć taką zgłosiło 537 osób. Natomiast z wykazu opracowanego przez Elżbietę Kolasę archivistkę pracującą w AAN wynika, że z terenów ZSRS do Polski w latach 1945-1946 powróciło 240 pedagogów i pedagożek⁴⁴⁹. Z zachowanych źródeł wywnioskować można, iż w grupie tej znajdował się jeden nauczyciel – Bolesław Bieńko (przed wojną żyjący w miejscowości Trugiel koło Wilna), który po powrocie do Polski zamieszkał w Gdyni. Jego dalsze losy

---

⁴⁴⁸ Do liczby tej należy doliczyć także 832 nauczycieli i nauczycielek, którzy zamordowani zostali w Charkowie, Katyniu i Miednoje zob. B. Grześ, *Deportacje nauczycieli do ZSRR. 1939-1941*, Warszawa 1995, s. 152.

⁴⁴⁹ AAN, Ministerstwo Oświaty w Warszawie, sygn. 283/510, Repatriacja z ZSRR nauczycieli zatrzymanych przez radzieckie władze lub polskie organa bezpieczeństwa. Repatriacja nauczycieli: wykazy, korespondencja 1945-1946, k. 1-2, 5-45; AAN, Ministerstwo Oświaty w Warszawie, sygn. 283/511, Repatriacja z ZSRR nauczycieli zatrzymanych przez władze radzieckie lub polskie organa bezpieczeństwa. Podania, korespondencja 1945-1946, b.p.

zawodowe są jednak nieznan⁴⁵⁰. Z badań B. Grzesia wynika także, iż jeden z repatriowanych nauczycieli Ignacy Maur (Mazur)⁴⁵¹ zmarł w 1987 roku w Gdyni. Zachowane źródła nie pozwalają jednak na ustalenie, gdzie przebywał po ekspatriacji do kraju⁴⁵².

Historie trójmiejskich nauczycieli i nauczycielek odzwierciedlają także różnorodność losów ludności w czasie wojny oraz w pierwszych latach po jej zakończeniu. W gronie pedagogów i pedagożek podejmujących po 1945 roku pracę w tamtejszych szkołach znaleźli się zarówno przedwojenni mieszkańcy trzech nadmorskich miast, jak i osoby przybyłe na Pomorze z innych regionów kraju. Z badań ankietowych przeprowadzonych przez Jerzego Głowczyka wynika, że wśród nauczycieli i nauczycielek pracujących po wojnie w gdańskich szkołach powszechnych największy odsetek pochodził z Krakowa, województwa warszawskiego oraz łódzkiego, a także z okolic Lwowa⁴⁵³. Ustalenia autorki poczynione na potrzeby pracy magisterskiej dotyczącej szkolnictwa powszechnego w Gdyni w latach 1945-1956 ukazują, że podobne były kierunki powojennego napływu pedagogów i pedagożek do Gdyni. Większość z nich pochodziła z województw położonych w centralnej i południowo-wschodniej Polsce, tzw. Kresów Wschodnich (z dużych miast i ich okolic), a także z mniejszych miejscowości województwa gdańskiego⁴⁵⁴. Z kolei w sprawozdaniu opracowanym przez KOSG u progu nowego roku szkolnego 1946/47 podano, iż „autochtoni” w szkołach powszechnych w Gdańsku stanowią 3.5% spośród zatrudnionych nauczycieli i nauczycielek, a w Gdyni 7.2%. Najwyższy odsetek pedagogów i pedagożek miejscowego pochodzenia występował natomiast w powiecie starogardzkim 83.8%, kartuskim 61.5% oraz tczewskim 50.9%. Najniższy w powiecie gdańskim, gdzie

---

⁴⁵⁰ AAN, Ministerstwo Oświaty w Warszawie, sygn. 283/510, Repatriacja z ZSRR nauczycieli zatrzymanych przez radzieckie władze lub polskie organa bezpieczeństwa. Repatriacja nauczycieli: wykazy, korespondencja 1945-1946, k. 84.

⁴⁵¹ W książce B. Grzesia podane jest nazwisko Maur, natomiast w piśmie z prośbą o umożliwienie powrotu do kraju skierowanym przez żonę do ZNP widnieje nazwisko Mazur. Zdaje się bardziej prawdopodobne, iż prawidłowa pisownia nazwiska to Mazur. Ignacy Mazur ur. 1902 w Chęcinach, zm. 1987 w Gdyni. W 1944 roku został aresztowany przez NKWD i wywieziony do ZSRR, gdzie w łźmie pracował przy wyrębie lasu, budowie mostów i kolei oraz w kamieniołomach. W 1948 roku powrócił do Polski. B. Grześ, dz. cyt., s. 103.

⁴⁵² Wiadomo jedynie, że w grudniu 1948 roku żona Natalia zamieszkiwała w Sokółce. AAN, Ministerstwo Oświaty w Warszawie, sygn. 283/511, Repatriacje z ZSRR nauczycieli zatrzymanych przez władze radzieckie lub polskie organa bezpieczeństwa. Podania, korespondencja 1945-1946, k. 84.

⁴⁵³ Autor nie podaje żadnych dodatkowych informacji na temat prowadzonych przez niego badań ankietowych. J. Głowczyk, *Szkolnictwo ogólnokształcące w Gdańsku w latach 1945-1975. Organizacja ...*, s. 67-68, 149.

⁴⁵⁴ A. Siekierska, *Odbudowa i rozwój ...*, s. 54-56.

w szkołach powszechnych pracowało zaledwie 3 „autochtonów” na ogólną liczbę 164 osób zatrudnionych w tamtejszych placówkach edukacyjnych⁴⁵⁵.

Część z „miejsowych” nauczycieli i nauczycielek przetrwała czas wojny w rodzimej miejscowości, losy innych były bardziej zawile i powracali oni do swoich domów po wojennej tułaczce dopiero w 1945 roku. Najczęściej to właśnie miejscowi pedagodzy i pedagożki jako pierwsi wznawiali działalność szkół, w których pracowali przed 1939 rokiem – często spontanicznie, nie czekając na oficjalne wytyczne władz. Przykładem mogą być tutaj wojenne losy kierownika pierwszej gdyńskiej szkoły powszechnej – Jana Kamrowskiego, który po wkroczeniu wojsk niemieckich do miasta nie mógł pracować już w swoim zawodzie. Początkowo był kilkakrotnie aresztowany, a następnie utrzymywał się z dorywczej pracy m.in. w rzeźni miejskiej, przedsiębiorstwie budowlanym czy zakładzie szewskim. Natomiast w połowie roku 1941 został wywieziony na roboty przymusowe w Litwie i Estonii, z których po 2 latach z powodu złego stanu zdrowia pozwolono powrócić mu na leczenie do Gdyni. Pod koniec wojny pracował w szkole w Górkach Wielkich pod Gdańskiem, natomiast tuż po zakończeniu działań militarnych powrócił do „swojej szkoły” – nr 1 w Gdyni, w której jednak nie powierzono mu już funkcji kierowniczej, a jesienią 1945 roku przeniesiono go do pracy w Szkole Powszechnej nr 21, która mieściła się w ponemieckich barakach przy ul. Batorego⁴⁵⁶.

Przesunięcia służbowe nauczycieli i nauczycielek z długoletnim stażem pracy były celowym zabiegiem nowych władz. Miały one z jednej strony na celu umiejscowienie doświadczonego pedagoga czy pedagożki np. w nowo otwartej szkole, a z drugiej odseparowanie ich od dawnego środowiska, w którym stanowili autorytet. Stąd powrót J. Kamrowskiego do najstarszej, wybudowanej w okresie II RP gdyńskiej szkoły, którą przez wiele lat kierował, był z punktu widzenia rządzących niekorzystny, bowiem mógł utrudnić indoktrynację młodzieży i grona pedagogicznego.

---

⁴⁵⁵ A. Tomkiel, dz. cyt., s. 154 [Tabela 16. Nauczyciele szkół powszechnych w woj. gdańskim według stanu na dzień 1.10.1945 r. oraz 1.10.1946 r.].

⁴⁵⁶ AIPN Gd., Kopie dokumentów osobowych kierownika Publicznej Szkoły Powszechnej nr 1 w Gdyni: Jan Kamrowski, ur. 11-07-1883 r., (wykaz dokumentów, działalność Jana Kamrowskiego w czasie II wojny światowej, *Personalausweis*, karta ewidencyjna Inspektoratu Szkolnego, legitymacja, mianowania na stanowisko nauczyciela z 1930 r. i 1945 r., mianowania na stanowisko kierownika szkoły z 1931 r. i 1938 r., dyplomy Złotego Krzyża Zasługi i Krzyża Kawalerskiego Orderu Odrodzenia Polski, relacja Stefan Żeromski z pierwszego pokazu Towarzystwa Gimnastycznego "Sokół" w Gdyni), sygn. IPN Gd 1061/61, k. 1-14; K. Małkowski, *Jan Kamrowski 1883*, „Rocznik Gdyński” 1987/88, nr 8, s. 318-320.

Pośród pracowników oświaty, którzy po zakończeniu działań wojennych rozpoczęli pracę w trójmiejskich szkołach znalazły się także osoby przybyłe na Pomorze z regionów Polski centralnej. Przykładem może tu być rodzina Beynów (Artur i Maria wraz z synem Jerzym), która po wojnie przyjechała do Gdyni z małego miasta leżącego w ówczesnym województwie poznańskim, gdzie Maria Beyna prowadziła tajne nauczanie dla miejscowej młodzieży⁴⁵⁷. Po przybyciu do nadmorskiego miasta objęła ona funkcję kierowniczką Szkoły Powszechnej nr 1, natomiast Artur Beyna został Inspektorem Szkolnym na miasto Gdynia⁴⁵⁸. W gronie pedagogów i pedagożek przybyłych na Wybrzeże z Polski środkowej znalazła się także Joanna Bieganowska, która w czasie wojny prowadziła tajne nauczanie we wsi Dęby Wielkie (obecnie w województwie mazowieckim). Na początku kwietnia 1945 roku otrzymała ona, od dopiero co formujących się władz oświatowych, polecenie wyjazdu na Wybrzeże Gdańskie w celu organizacji tam polskiego szkolnictwa. Dnia 12 kwietnia dotarła do Sopotu, gdzie jak wspomina: „Jeszcze armaty radzieckie ostrzeliwały z plaży Niemców, broniących się na Helu”. W mieście J. Bieganowska początkowo prowadziła tzw. kurs repolonizacyjny, a następnie rozpoczęła pracę w Szkole Powszechnej nr 1⁴⁵⁹.

W gronie nauczycieli i nauczycielek przybyłych po II wojnie światowej do Trójmiasta byli także przesiedleńcy z tzw. Kresów Wschodnich. Wśród nich znalazła się m.in. rodzina Ładońskich – nauczyciele Maria i Piotr (wraz z dziećmi oraz ojcem Marii), która w czerwcu 1945 roku przybyła do Gdyni z Nowogródka. Małżeństwo po przyjeździe do miasta – 15 czerwca, podjęło pracę w Szkole Powszechnej nr 12 w dzielnicy Witomino. Po kilku dniach pracy Piotr Ładoński objął natomiast stanowisko kierownika tejże placówki, które do tego czasu pełnił urzędnik skarbowy, bez doświadczenia pedagogicznego⁴⁶⁰. Ze wschodnich rubieży II RP do Trójmiasta przybyła także Jadwiga Linkiel. Była ona już wówczas nauczycielką z długoletnim doświadczeniem, bowiem pracę w zawodzie rozpoczęła po ukończeniu w 1928 roku Seminarium Nauczycielskiego im. Królowej Jadwigi w Wilnie. Po wojnie natomiast

---

⁴⁵⁷ Było to miasto Wysoka, leżące obecnie w województwie wielkopolskim.

⁴⁵⁸ Życiorys Marii Beyny, rękopis przechowywany w Związku Nauczycielstwa Polskiego Oddział w Gdyni. ZNPOG, Komisja ds. historii, sygn. 1/27a, Oryginały i pierwodruki wspomnień nauczycieli. „W dzieje narodu uwikłani”, Życiorys Marii Beyny, b.p.

⁴⁵⁹ PBPwG, Joanna Bieganowska: życiorys. Opracowała Zofia Piechocińska, sygn. R 289, b.p.

⁴⁶⁰ Wspomnienia Marii Ładońskiej, rękopis przechowywany w Związku Nauczycielstwa Polskiego Oddział w Gdyni. ZNPOG, Komisja ds. historii, sygn. 1/27a, Oryginały i pierwodruki wspomnień nauczycieli. „W dzieje narodu uwikłani”, Wspomnienia Marii Ładońskiej, b.p.

osiedliła się w Gdyni, gdzie znalazła zatrudnienie w szkołach powszechnych: nr 5 oraz nr 14⁴⁶¹.

Z Wilna do Gdańska w 1945 roku przyjechała także wraz z rodzicami, kilkunastoletnia wówczas K. Trybusiewicz-Pieńkowska, późniejsza nauczycielka oraz działaczka NSZZ „Solidarność” pracująca w gdańskich szkołach w latach 1974-1994. Matka Krystyny – Czesława, podjęła pracę jako nauczycielka historii, natomiast ojciec – Kazimierz, został mianowany Inspektorem Szkolnym na powiat Gdańsk. Jak wspomina, do miasta, gdzie przydzielono im zagospodarowany dom, który właśnie opuszczały dwie mieszkające tam dotychczas Niemki, przybyli z „jedną poduszką i jednym garnkiem”⁴⁶². Realia tamtych czasów doskonale oddaje opowieść K. Trybusiewicz-Pieńkowskiej, w której wspomina ona, że ojciec, aby móc nadzorować odbudowę szkół w powiecie otrzymał od władz szkolnych konia, mającego mu służyć jako środek transportu⁴⁶³.

Wśród trójmiejskich nauczycieli i nauczycielek odnaleźć można także osoby przybyłe na Wybrzeże w ślad za członkiem rodziny (zazwyczaj była to żona podążająca za mężem), który otrzymał przydział pracy na tych terenach. Losy takie spotkały m.in. Janinę Soszyńską, nauczycielkę, która w 1944 roku mieszkała we wsi pod Bielskiem Podlaskim i tam, po przejściu frontu, poczęła organizować szkołę powszechną, której została kierowniczką. Jednak, gdy jak sama wspomina: „Powoli zżyła się ze wsią”, mąż jej otrzymał od ministerstwa kolei przydział pracy w Gdańsku, gdzie w połowie 1945 roku wyjechał razem z dzieckiem. Soszyńska dołączyła do męża dopiero w 1946 roku, kiedy udało jej się znaleźć nauczycieli do pracy w prowadzonej przez nią placówce, i jak podsumowała to w swoich wspomnieniach: „Zrobiłam swoje – mogłam odejść”. Po przybyciu na Pomorze początkowo podjęła pracę w szkołach wiejskich, a następnie w Szkole Podstawowej nr 32 w Gdańsku⁴⁶⁴. W omawianym okresie zapotrzebowanie na kadrę nauczającą w szkołach wiejskich było znacznie większe niż w szkołach zlokalizowanych, zwłaszcza, w dużych miastach.

---

⁴⁶¹ APGOG, Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Gdyni, sygn. 22/1330, Szkoła podstawowa nr 14 /sprawozdania, zestawienia/, b.p.; A. Siekierska, *Odbudowa i rozwój ...*, s. 54.

⁴⁶² W związku ze zmianą nazw ulic w Gdańsku po 1945 roku, drodze, przy której zamieszkał Kazimierz Trybusiewicz z rodziną nadano nazwę „inspektorska” i nosi ona ją do dziś.

⁴⁶³ Relacja Krystyny Trybusiewicz-Pieńkowskiej z dnia 26 września 2020 roku (nagranie z zbiorach własnych autorki).

⁴⁶⁴ ZNPOG, Komisja ds. historii, sygn. 1/27a, Oryginały i pierwodruki wspomnień nauczycieli. „W dzieje narodu uwikłani”, Wspomnienia Janiny Soszyńskiej, b.p.

Wspomnieć warto także o tym, że Gdynia po wojnie stała się przystankiem dla nauczycieli i nauczycielek powracających do Polski z krajów zamorskich, głównie Wielkiej Brytanii i Stanów Zjednoczonych Ameryki. Część z nich stanowili reemigranci, powracający po latach do kraju, natomiast w większości byli to pedagodzy i pedagożki, którzy na wyjazd za granicę zdecydowali się uciekając przed wojną. Dla większości z nich Gdynia była tylko stacją przesiadkową w dalszej drodze ku innym regionom kraju. Niektórzy zdecydowali się jednak na pozostanie w Trójmieście. Wśród osób, które przyłynęły po wojnie do gdyńskiego portu znalazł się – Ludwik Szura, pedagog który był reemigrantem z Chicago (Illinois, USA), po dotarciu do miasta podjął on pracę w jednej z miejscowych szkół powszechnych⁴⁶⁵.

Pośród kadry nauczającej w trójmiejskich szkołach po 1945 roku przeważały osoby przybyłe z tzw. Kresów Wschodnich, które trafiły na Wybrzeże w wyniku ekspatriacji oraz pedagodzy i pedagożki z województw Polski centralnej, a także nauczyciele i nauczycielki, którzy przyjechali z mniejszych miejscowości województwa gdańskiego i niektórych województw ościennych. Były to w znacznej mierze osoby pochodzące z rejonów Kaszub i Kociewia, które upatrywały w przenosinach do Trójmiasta szansy na poprawę swoich warunków bytowych i materialnych. W grupie tej znalazły się również nieliczne osoby przybyłe do Trójmiasta z zagranicy (reemigranci, głównie z Niemiec lub USA).

Powyżej zaprezentowane dane ukazują, że w pierwszych powojennych latach społeczność nauczycielstwa trójmiejskich szkół tworzyły w zdecydowanej większości osoby napływowe, przybyłe do nadmorskich miast z różnych regionów kraju. Byli to ludzie o zróżnicowanym pochodzeniu społecznym, wieku, poziomie wykształcenia, a w przypadku starszego pokolenia wywodzący się ze szkół o różnych tradycjach z okresu zaborów. Część spośród nauczycieli i nauczycielek zatrudnionych po wojnie w trójmiejskich szkołach zamieszkiwała tutaj tylko przez krótki czas, a następnie emigrowała w inny region kraju, niektórzy gdy nadarzyła się taka sposobność zdecydowali się na odejście od zawodu i podjęcie zatrudnienia w innej branży⁴⁶⁶, większość jednak

---

⁴⁶⁵ Dla przykładu w kwietniu i maju 1946 roku z Wielkiej Brytanii do Gdyni przyłynęło łącznie 475 pasażerów i pasażerek. *Repatrianci z Anglii przez Gdynię*, „Dziennik Bałtycki”, 18.05.1946, nr 135(352), s. 3; A. Siekierska, *Odbudowa i rozwój ...*, s. 55.

⁴⁶⁶ Ze sprawozdania sporządzonego przez KW PPR w Gdańsku wynika, że w roku szkolnym 1947/48 ze szkół działających na terenie województwa gdańskiego z powodów ekonomicznych z pracy odeszło 94 nauczycieli i nauczycielek. A. Tomkiel, dz. cyt., s. 158.

pozostała w regionie i zawodzie przez długie lata, często pracując w miejscowych szkołach aż do osiągnięcia wieku emerytalnego⁴⁶⁷.

W kolejnych powojennych latach sytuacja migracyjna nieco się ustabilizowała. Zmienił się także jej charakter. Wśród osób przeprowadzających się do Trójmiasta większość stanowili mieszkańcy mniejszych miejscowości województwa gdańskiego, którzy decydowali się na taki krok chcąc poprawić swoją sytuację bytową, znajdując pracę w jednym z zakładów przemysłowych działających w Gdyni czy Gdańsku. Do nadmorskich miast przenosiły się także osoby podejmujące zatrudnienie w sektorze gospodarki morskiej, w tym marynarze. W grupie osób przybywających na Wybrzeże znajdowali się również żołnierze skierowani do jednej z działających w regionie jednostek wojskowych (głównie Marynarki Wojennej). W okresie od 1956 do 1960 roku saldo wędrowek migracyjnych ludności w województwie gdańskim było jednym z najwyższych w kraju⁴⁶⁸. Pośród osób podejmujących pracę w wyżej wymienionych sektorach zdecydowaną większość stanowili mężczyźni. Zazwyczaj jednak przeprowadzali się oni do Trójmiasta wraz z najbliższą rodziną – dziećmi i żoną. Z badań socjologicznych wynika, iż stosunkowo często małżonki marynarzy zawodowo związane były ze szkolnictwem⁴⁶⁹.

---

⁴⁶⁷ PBPwG, Anna Ciszewska, Tak było przed 25-laty. Wspomnienia, sygn. R 699, b.p.; PBPwG, Życiorys kol. Anny Arbaczewskiej-Ostrowskiej /opracowany przez Ludwikę Wojtarowiczową, sygn. R 283, b.p.; PBPwG, Joanna Bieganowska: [życiorys] /opracowała Zofia Piechocińska, sygn. R 289, b.p.; PBPwG, Helena Ganze Czarnecka z domu Pausche [życiorys] /opracowała Maria Wosiowa, sygn. R 291, b.p.; PBPwG, Halina Kurpiewska z domu Gumowska: [życiorys] /opracowała Wacława Fleury, sygn. R 294, b.p.; PBPwG, Ewelina Peplowska: [życiorys] /zebrała Maria Wizmur, sygn. R 301, b.p.; PBPwG, Teresa Struve z domu Grodecka: [życiorys] /opracowała Michalina Michniewska, sygn. R 307, b.p.; PBPwG, Salomea Sucharewiczowa: [życiorys] /opracowała Michalina Michniewska, sygn. R 308, b.p.; PBPwG, kol. Michalina Turkowa: [życiorys] /opracowała Małgorzata Hilczyńska, sygn. R 310, b.p.; PBPwG, Elżbieta Link-Witosławska: [życiorys] /opracowała Michalina Michniewska, sygn. R 314, b.p.; PBPwG, Janina Ślęczka: [życiorys] /opracowała Irena Stankiewicz, sygn. R 322, b.p.; PBPwG, Pohorecka Adela: [życiorys] /opracowała Irena Stankiewicz, sygn. R 325, b.p.; PBPwG, Filczmer Irena: [życiorys] /opracowała Irena Stankiewicz, sygn. R 326, b.p.; PBPwG, Maria Frankowska: [życiorys] /opracowała Irena Stankiewicz, sygn. R 329, b.p.; PBPwG, Helena Jankowiakowa: [życiorys] /opracowała Irena Stankiewiczowa, sygn. R 331, b.p.

⁴⁶⁸ L. Kosiński, dz. cyt., s. 16 [Tabela 2. Składniki rozwoju ludności wg województw w latach 1951—1960].

⁴⁶⁹ Nie bez znaczenia mógł być także fakt, iż był to zawód w znacznym stopniu sfeminizowany. Przeprowadzający w pierwszej połowie lat siedemdziesiątych XX wieku badania nad małżeństwami marynarzy i rybaków socjolog – Ludwik Janiszewski, twierdził bowiem, że: „wśród mężczyzn pracujących na morzu „istnieje stała świadomość realnych zagrożeń ze strony »ludzi lądu«, a ściślej mówiąc ze strony żyjących na lądzie mężczyzn. Małżonki, podczas długotrwałej rozłąki pozbawione są nie tylko opieki ze strony swych partnerów, lecz także normalnego zaspokojenia naturalnych potrzeb seksualno-erotycznych. W takiej sytuacji każdy kontakt z obcym mężczyzną może spowodować nieprzewidziane konsekwencje – aż do zdrady i rozpadu małżeństwa włącznie. Samotne małżonki narażone są również na ujemny wpływ koleżanek i przyjaciółek, które łatwo mogą sprowadzić je na »złe« i nie akceptowane przez mężów drogi”.

Wpływać mógł na to po części fakt, iż zatrudnienie w szkole dawało możliwość pracy w relatywnie elastycznym wymiarze godzin, co z pewnością było nie bez znaczenia dla żon marynarzy, które przez znaczą część roku pozostawały jedynymi opiekunkami rodziny. Istotny w kontekście podjęcia decyzji o wewnętrznej emigracji zarobkowej rodziny, mógł być także fakt, iż praca w oświacie dawała możliwość stosunkowo łatwego przeniesienia służbowego, co niemożliwe było w przypadku wielu innych zakładów, które nie miały filii czy oddziałów rozproszonych na obszarze całego kraju. Pamiętać należy także, że w ówczesnych realiach kobiety nie miały tak szerokiego jak obecnie spektrum wyboru ścieżki kariery zawodowej, stąd – niezależnie od stanu cywilnego i zawodu wykonywanego przez współmałżonka – najczęściej te aktywne zawodowo podejmowały pracę administracyjno-biurowe, księgowych czy nauczycielek, a także personelu medycznego.

W gronie przybywających do Trójmiasta znajdowały się także osoby chcące zdobyć wykształcenie na jednej z powołanych w regionie po 1945 roku szkół wyższych. Zjawisko to przybrało na sile zwłaszcza po 1970 roku – kiedy utworzony został UG. Większość spośród studentów i studentek stanowili dotychczasowi mieszkańcy województwa gdańskiego, bowiem nowo powstały ośrodek akademicki nie był na tyle prestiżowy, aby przyciągać rzesze absolwentów z dalszych regionów Polski, gdzie istniały już uniwersytety i szkoły wyższe⁴⁷⁰. W grupie młodych ludzi którzy przyjeżdżali do Trójmiasta w celu zdobycia wykształcenia, część stanowili także przyszli nauczyciele i nauczycielki – studium na jednym z kierunków pedagogicznych. Po ukończeniu edukacji często pozostawali oni w Trójmieście i podejmowali pracę w jednej z miejscowych placówek oświatowych. W grupie studentów i studentek kierunków nauczycielskich były oczywiście także osoby mieszkające w Gdyni, Sopocie czy Gdańsku – dzieci „autochtonów”, wkraczające już w dorosłość dzieci osób osiadłych

---

Zaznaczyć należy, iż jest to jedynie subiektywna opinia zaprezentowana przez uczestniczących w badaniach ankietowych marynarzy. Z pewnością realność owych zagrożeń pozostaje podważalna, niemniej jednak przekonania te (niezależnie od ich zasadności) mogły mieć pewien wpływ na decyzje o aktywności zawodowej żon marynarzy i wyborze wykonywanego przez nie zawodu zob. L. Janiszewski, *Rodzina marynarzy i rybaków morskich. Studium socjologiczne*, Warszawa-Poznań 1976, s. 271-272; Tenże, *Sukces małżeński w rodzinach marynarzy. Studium socjologiczne*, Warszawa-Poznań 1986, s. 78 [Tabela 6. Zatrudnianie żon].

⁴⁷⁰ W 1946 roku WSP powstały w Gdańsku, Katowicach (zamknięta w 1947 roku), Krakowie i Łodzi, a w 1950 roku otworzono kolejne trzy w Katowicach, Warszawie i Wrocławiu (przeniesiona następnie do Opola). W 1965 roku utworzono WSP w Rzeszowie. W roku 1973 kolejne w Kielcach, Szczecinie i Zielonej Górze. W 1976 roku w WSP przekształcono dotychczasowy Państwowy Instytut Pedagogiki Specjalnej, tworząc Wyższą Szkołę Pedagogiki Specjalnej im. Marii Grzegorzewskiej w Warszawie.

w Trójmieście tuż po wojnie bądź aktywni zawodowo nauczyciele i nauczycielki, którzy uzupełniali swoje wykształcenie. Do końca omawianego okresu tj. do roku 1989 osoby pracujące w trójmiejskich szkołach pochodziły w zdecydowanej większości z województwa gdańskiego.

3.2. Kwalifikacje zawodowe

Straty wojenne, zmiana granic państwa oraz ogólna niestabilna sytuacja w okresie tuż po 1945 roku sprawiły, że w szkołach różnych typów i szczebli brakowało wykwalifikowanej kadry nauczającej. W czasie II wojny światowej znaczna liczba pedagogów i pedagożek straciła życie na froncie bądź w wyniku akcji eksterminacyjnych przeprowadzanych przez okupantów (nauczycielstwo jako przedstawiciele inteligencji, było grupą szczególnie narażoną). W roku szkolnym 1938/39 liczba pedagogów i pedagożek zatrudnionych w szkołach powszechnych wynosiła 89 122⁴⁷¹, z kolei w pierwszym pełnym powojennym roku szkolnym (1945/46) liczba ta spadła do 65 506⁴⁷². Oszacować więc można, iż z różnych powodów do zawodu po wojnie nie powróciło ponad 20 tysięcy osób. Jak wynika z badań przeprowadzonych przez Mariana Walczaka w czasie II wojny światowej śmierć poniosło 7820 nauczycieli i nauczycielek, czyli co 11 spośród pracujących w szkolnictwie w 1939 roku osób⁴⁷³.

Braki kadrowe spowodowane wyżej wymienionymi czynnikami były nierównomierne w poszczególnych częściach kraju. Szczególnie mocno odczuwano je w tzw. powiatach nowych (włączonych w granice Polski po zakończeniu wojny). W Trójmieście sytuacja kadrowa była relatywnie dobra. Według sprawozdania sporządzonego przez KOSG w roku szkolnym 1945/46 w gdańskich szkołach powszechnych nieobsadzonych pozostawało jedynie 10 etatów nauczycielskich,

---

⁴⁷¹ W roku szkolnym 1935/36 liczba nauczycieli i nauczycielek pracujących w szkołach powszechnych wynosiła 91 224. W tym 46 066 oraz 45 158. Zatem w roku szkolnym 1938/39 nastąpił niewielki spadek liczebności w grupie zawodowej nauczycielstwa w stosunku do roku 1936. *Mały rocznik statystyczny Polski wrzesień 1939 – czerwiec 1941*, dz. cyt., s. 137; K. Sanojca, *Szkoła jako instytucja pracy. Pozycja prawna i problemy zawodowe nauczycieli szkół państwowych w okresie Drugiej Rzeczypospolitej*, [w:] *Metamorfozy społeczne. Praca i społeczeństwo Drugiej Rzeczypospolitej: zbiór studiów cz. 2*, nr 9, red. C. Leszczyńska, W. Mędrzecki, Warszawa 2014, s. 282-283.

⁴⁷² Dodatkowo zaznaczyć należy, że nauczyciele i nauczycielki pracujący w kilku szkołach byli liczeni osobno w każdej z nich. *Statistic year book of Poland 1947*, op. cit., p. 154.

⁴⁷³ S. Majewski, *Ludzie nauki i nauczyciele podczas II wojny światowej: księga strat osobowych*, Marian Walczak, Warszawa 1995: [recenzja], „Studia Pedagogiczne. Problemy Społeczne, Edukacyjne i Artystyczne” 1996, nr 11, s. 247.

a w gdyńskich 9⁴⁷⁴. Nie oznaczało to jednak, że wszyscy spośród zatrudnionych w trójmiejskich placówkach oświatowych posiadali kwalifikacje do wykonywania zawodu nauczyciela. Chęć jak najszybszego wznowienia działalności szkół sprawiła, że w okresie powojennym do pracy w szkolnictwie dopuszczono także osoby, które nie posiadały wykształcenia pedagogicznego, a ukończyły jedynie krótki kurs przygotowujący do prowadzenia zajęć lekcyjnych⁴⁷⁵.

W 1946 roku w gdyńskich szkołach powszechnych pracowało 6.9% osób bez kwalifikacji pedagogicznych, natomiast w gdańskich 4.8%⁴⁷⁶. Był to stan zdecydowanie odbiegający – pozytywnie – od normy. Dla porównania podać można, iż w szkołach powszechnych na terenie Lęborka w roku szkolnym 1947/48 uczyło 14% osób bez kwalifikacji⁴⁷⁷. Natomiast ogółem w szkołach powszechnych województwa gdańskiego pracowało aż 28.2% nauczycieli i nauczycielek niewykwalifikowanych. Podobnie sytuacja wyglądała w innych regionach kraju np. w województwie pomorskim w 1946 roku uczyło 24.5% osób bez kwalifikacji, a na Warmii i Mazurach aż 51.9%⁴⁷⁸. Natomiast na Opolszczyźnie w grudniu 1945 roku pracowało 15% nauczycieli i nauczycielek bez kwalifikacji⁴⁷⁹. Gorsza, niżeli w szkołach powszechnych, sytuacja kadrowa występowała wśród pracowników zatrudnionych w trójmiejskich szkołach średnich. W placówkach działających na terenie Gdyni w 1946 roku było 31.1% nauczycieli i nauczycielek niewykwalifikowanych, w Gdańsku 20.9%, natomiast w Sopocie 20.8%. Ogółem w szkołach średnich ogólnokształcących w województwie gdańskim w 1946 roku pracowało aż 41.3% osób bez pełnych kwalifikacji pedagogicznych. Najwięcej było ich w Gniewie – 7 spośród 11 pracujących w lokalnym liceum (63.3%)⁴⁸⁰.

Odsetek pracowników oświaty z i bez kwalifikacji był różny wśród osób uczących poszczególnych przedmiotów. Dla przykładu w 1946 roku w grupie pedagogów i pedagożek prowadzących lekcje języka polskiego w trójmiejskich szkołach średnich

---

⁴⁷⁴ A. Tomkiel, dz. cyt., s. 154 [Tabela 16. Nauczyciele szkół powszechnych w woj. gdańskim według stanu na dzień 1.10.1945 r. oraz 1.10.1946 r.].

⁴⁷⁵ Szerzej formy i zasady organizowania takich kursów opisane zostały w rozdziale dotyczącym kształcenia nauczycieli i nauczycielek.

⁴⁷⁶ A. Tomkiel, dz. cyt., s. 165.

⁴⁷⁷ E. Gorloff, *Szkolnictwo w Lęborku ...*, s. 99 [Tabela 14. Nauczyciele zatrudnieni w szkołach w Lęborku w roku szkolnym 1947/48].

⁴⁷⁸ B. Moraczewska, *Szkolnictwo polskie ...*, s. 257-258; M.J. Radziszewska, *Nauczyciele szkół ...*, s. 74.

⁴⁷⁹ M. Szaniawski, dz. cyt., s. 279.

⁴⁸⁰ Obliczenia własne na podstawie: APG, Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Gdańsku, sygn. 1178/134, Wykaz szkół. Etaty nauczycielskie i administracyjne. Rok szkolny 1946/47, k. 112.

ogólnokształcących bez kwalifikacji pedagogicznych było 16.6%, a w przypadku prowadzących zajęcia z historii i łaciny mniej niż 10%⁴⁸¹, z kolei wśród nauczających języka angielskiego było to 55.5%, a w gronie nauczycieli i nauczycielek języka rosyjskiego aż 85.7% nie posiadało pełnych kwalifikacji zawodowych⁴⁸². Rozbieżności te wydają się dość oczywiste, bowiem w okresie przed 1939 rokiem przedmioty tj. historia i język łaciński były powszechnie nauczane w szkołach, w przeciwieństwie np. do języka rosyjskiego czy angielskiego, stąd największe braki kadrowe wystąpiły właśnie wśród nauczycieli i nauczycielek prowadzących zajęcia z tychże przedmiotów⁴⁸³.

W kolejnych latach odsetek osób bez kwalifikacji pedagogicznych pracujących w trójmiejskich placówkach oświatowych stopniowo się obniżał. Dla przykładu w roku 1950 w szkołach średnich ogólnokształcących funkcjonujących na terenie województwa gdańskiego uczyło 36.9% pracowników bez kwalifikacji, co oznacza, że ich odsetek na przestrzeni 4 lat zmniejszy się o 10.6%. Wśród nauczycieli i nauczycielek szkół powszechnych niewykwalifikowanych w 1950 roku było 24.6%, co oznacza, że w stosunku do roku 1946 ich liczba obniżyła się niemal dwukrotnie⁴⁸⁴. Zmniejszenie liczby pracowników niewykwalifikowanych w szkołach, związane było głównie ze stopniowym doksztalaniem się osób uczących np. w trybie wieczorowym.

---

⁴⁸¹ W grupie nauczycieli i nauczycielek historii 9.52% nie posiadało kwalifikacji pedagogicznych, a pośród osób uczących języka łacińskiego było to zaledwie 7.14%.

⁴⁸² Obliczenia własne na podstawie: APG, Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Gdańsku, sygn. 1178/134, Wykaz szkół. Etaty nauczycielskie i administracyjne. Rok szkolny 1946/47, k. 7-8, 11-12, 15-16, 19-20, 23-24, 27-28, 31, 34-35, 56-57, 60, 69-70, 73-74, 89-90, 92-93, 95-105.

⁴⁸³ W gimnazjach, po wprowadzeniu ustawy o ustroju szkolnictwa z 1932 roku, najwięcej godzin w programie nauczania przeznaczono na naukę przedmiotów humanistycznych tj. historia, język polski oraz język łaciński, uczono także języka obcego nowożytnego: angielskiego, niemieckiego lub francuskiego zob. *Program nauki w gimnazjach państwowych z polskim językiem nauczania (tymczasowy)*, Lwów 1934, s. 3, 13-14. Program nauki dla szkół powszechnych nie przewidywał natomiast nauki języków obcych zob. *Program nauki w publicznych szkołach powszechnych trzeciego stopnia z polskim językiem nauczania (tymczasowy)*, Lwów 1934, s. 3-5.

⁴⁸⁴ A. Tomkiel, dz. cyt., s. 165. W roku 1953 odsetek ten obniżyć miał się do 10% zob. S. Bykowska, *Między migracją a integracją ...*, s. 349.

Tabela 4. Wykształcenie nauczycieli i nauczycielek szkół podstawowych i średnich ogólnokształcących w województwie gdańskim, stan na 1 marca 1960 roku

LICZBA NAUCZYCIELI/NAUCZYCIELEK	SZKÓL PODSTAWOWYCH	SZKÓL ŚREDNICH OGÓLNOKSZTAŁCĄCYCH	RAZEM SZKÓL PODSTAWOWYCH I ŚREDNICH OGÓLNOKSZTAŁCĄCYCH
OGÓLEM	6172	547	6719
Z WYKSZTAŁCENIEM ŚREDNIM PEDAGOGICZNYM	4659 [75.49%]	5 [0.91%]	4664 [69.44%]
PO STUDIUM NAUCZYCIELSKIM	687 [11.13%]	16 [2.93%]	703 [10.5%]
Z WYKSZTAŁCENIEM WYŻSZYM	479 [7.76%] (250 Z TYTUŁEM MAGISTRA)	525 [95.98%] (206 Z TYTUŁEM MAGISTRA)	1004 [14.9%]
Z WYKSZTAŁCENIEM ŚREDNIM OGÓLNOKSZTAŁCĄCYM LUB ZAWODOWYM NIE PEDAGOGICZNYM	238 [3.86%]	1 [0.18%]	239 [3.56%]
BEZ WYKSZTAŁCENIA ŚREDNIEGO	109 [1.76%]	-	109 [1.6%]

Źródło: opracowanie własne na podstawie: APG, Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Gdańsku, sygn. 1280/2919, Analiza zatrudnienia kadr nauczycielskich, sprawozdanie GUS, k. 13.

Jak wynika z danych zaprezentowanych w wyżej zamieszczonej tabeli na początku lat sześćdziesiątych odsetek nauczycieli i nauczycielek bez wykształcenia pedagogicznego był już stosunkowo niski, bowiem nie przekraczał on 6% zarówno w szkołach podstawowych, jak i średnich. Zaznaczyć przy tym należy, że poziom wykształcenia osób pracujących na terenie województwa gdańskiego był nierównomierny. Największy odsetek pedagogów i pedagożek z pełnymi kwalifikacjami występował w Trójmieście. W roku szkolnym 1961/62 w trójmiejskich szkołach podstawowych pracowało 1599 nauczycieli i nauczycielek, z czego 387 osób posiadało wykształcenie wyższe, natomiast tylko 10 nie miało wymaganych kwalifikacji, stanowili oni zaledwie 0.63%⁴⁸⁵. Podczas gdy w szkołach powszechnych zlokalizowanych na

⁴⁸⁵ APG, Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Gdańsku, sygn. 1280/3088, Reforma szkolna na rok 1966/1967 Gdańsk, Wykaz szkół z podaniem kwalifikacji nauczycieli, b.p.; APG, Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Gdańsku, sygn. 1280/3089, Reforma szkolna na rok 1966/1967 Gdynia, Zestawienie sumaryczne szkół z podaniem kwalifikacji nauczycieli, b.p.; APG, Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Gdańsku, sygn. 1290/3097, Reforma szkolna na rok 1966/1967 Sopot, Wykaz szkół z podaniem kwalifikacji nauczycieli, b.p.

terenie województwa gdańskiego pracowało aż 5.62%, a w skali ogólnopolskiej 2.45% osób bez kwalifikacji pedagogicznych⁴⁸⁶. Z zestawienia powyższych danych wynika, iż poziom wykształcenia nauczycieli i nauczycielek szkół podstawowych w województwie gdańskim był niższy niż średnia w kraju, natomiast w samym Trójmieście był on znacznie wyższy. Wiązało się to z faktem, iż zazwyczaj chętnych do podjęcia pracy w Gdyni, Sopocie czy Gdańsku było więcej niż w innych częściach województwa. Jak wynika z badań przeprowadzonych przez A. Tomkiel, w roku 1962 na 135 wolnych etatów w trójmiejskich szkołach, zgłosiło się 600 chętnych, podczas gdy do pracy w innych częściach województwa nie zgłosił się nikt⁴⁸⁷.

Ogólnie w szkołach ogólnokształcących województwa gdańskiego przeważały osoby z wykształceniem średnim pedagogicznym. Natomiast w liceach zdecydowaną większość stanowili pedagodzy i pedagożki legitymujący się dyplomem szkoły wyższej. Podobnie sytuacja wyglądała w trójmiejskich placówkach oświatowych, gdzie w szkołach podstawowych najwięcej było nauczycielstwa z wykształceniem średnim pedagogicznym, natomiast w liceach z wykształceniem wyższym. W roku szkolnym 1964/65 w sopockich szkołach średnich ogólnokształcących wszyscy zatrudnieni posiadali już dyplom ukończenia studiów (z czego ponad $\frac{3}{4}$ ukończyła studia magisterskie)⁴⁸⁸.

W kolejnej dekadzie poziom posiadanego przez nauczycieli i nauczycielki wykształcenia podniósł się jeszcze bardziej, co związane było z wprowadzonym na mocy ustawy z 1972 roku obowiązkiem posiadania przez nowo zatrudniane osoby wykształcenia wyższego⁴⁸⁹. Pracująca już kadra pedagogiczna miała z kolei stopniowo uzupełniać swoje kwalifikacje. Posiadający zatrudnienie nauczyciele i nauczycielki często wybierali studia zaoczne, wieczorowe czy eksternistyczne⁴⁹⁰. W 1977 roku 42.1% spośród osób pracujących w szkołach zlokalizowanych na terenie województwa gdańskiego posiadało wyższe wykształcenie, a w roku 1979 było ich 57%. Był to stan

---

⁴⁸⁶ AAN, Ministerstwo Oświaty, sygn. 283/8692, Ruch służbowy nauczycieli – zestawienia zbiorcze, analizy zestawień 1961-1965, k. 4.

⁴⁸⁷ A. Tomkiel, dz. cyt., s. 168.

⁴⁸⁸ APGOG, Komitet Miejski PZPR w Sopocie, sygn. 334/246, Informacje dot. szkolnictwa i oświaty na terenie KM PZPR w Sopocie. Lata: 1962-1966, 1969, Sprawozdanie z działalności szkolnictwa w Sopocie (podstawowego i licealnego), b.p.

⁴⁸⁹ Wymagania te wiązały się z planami uruchomienia dziesięcioletniej szkoły średniej, które jednak ostatecznie nie zostały zrealizowane.

⁴⁹⁰ J. Krukowski, *Kształcenie nauczycieli w Polsce Ludowej 1945-1975*, Kraków 1983, s. 146.

bardzo zbliżony do średniej krajowej, która wynosiła odpowiednio 41% w 1977 roku oraz 56.8% w roku 1979. W kolejnej dekadzie odsetek pedagogów i pedagożek bez kwalifikacji zmniejszył się jeszcze bardziej. W roku szkolnym 1983/84 w szkołach podstawowych podległych kuratorium w Gdańsku pracowało już tylko 7.5% osób bez wymaganych kwalifikacji (tj. bez dyplomu ukończenia studiów). Byli to głównie nauczyciele i nauczycielki zatrudnieni w szkołach na terenach wiejskich⁴⁹¹.

3.3. Struktura płci i wieku

Innym charakterystycznym dla okresu powojennego zjawiskiem było bardzo znaczne sfeminizowanie zawodu nauczycielskiego. Dominacja statystyczna kobiet wystąpiła także wśród kadry pedagogicznej uczącej w trójmiejskich szkołach. W sierpniu 1945 roku większość spośród osób pracujących w szkołach na terenie województwa gdańskiego stanowili mężczyźni, jednak już w październiku tego samego roku liczącą przewagę zyskały kobiety (53.8%). W gdyńskich szkołach powszechnych pedagożki stanowiły wówczas 52.27% wśród kadry nauczającej⁴⁹². W kolejnym roku odsetek nauczycielek zatrudnionych w placówkach oświatowych na terenie województwa zwiększył się do prawie 60%. Z kolei na początku lat pięćdziesiątych w gdańskich szkołach podstawowych uczyło już 69.38%⁴⁹³, a w liceach 51.12% kobiet⁴⁹⁴.

Najniższy odsetek uczących kobiet występował z kolei w technikach oraz szkołach zawodowych. W 1952 roku wśród grona pedagogicznego ZSZ prowadzących edukację na terenie Trójmiasta było 39% kobiet. Wynikało to zapewne z faktu, iż przedmioty zawodowe oraz praktyczna nauka zawodu uważane były wówczas za profesje bardziej męskie. Ponadto większość uczniów w tego typu placówkach stanowili młodzi mężczyźni, nie zawsze uchodzący za dobrze wychowanych, co sprawiać mogło iż, nauczycielki miały pewne obawy przed podjęciem tam pracy⁴⁹⁵. Zdaje się to potwierdzać fakt, iż statyczna przewaga kobiet w gronie pedagogicznym trójmiejskich szkół

---

⁴⁹¹ APG, Komitet Wojewódzki Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Gdańsku, sygn. 2384/13626, Informacje o sytuacji w oświacie. Programy działalności ideowo-wychowawczej 1979-80-81-85, k. 19, 59.

⁴⁹² A. Siekierska, *Odbudowa i rozwój ...*, s. 61.

⁴⁹³ Obliczenia własne na podstawie: APG, Inspektorat Szkolny Miejski w Gdańsku, sygn. 1189/70, Skorowidz nazwisk nauczycieli szkół podstawowych 1951-1952, k. 1-32.

⁴⁹⁴ APG, Kuratorium Okręgu Szkolnego Gdańskiego w Gdańsku, sygn. 1178/104, Statystyka 1951, k. 3.

⁴⁹⁵ J. Kopka, *Skutki feminizacji zawodu nauczycielskiego*, „Przegląd Socjologiczny” 1986, nr 34(1), s. 125-126.

zawodowych wystąpiła jedynie w Zasadniczej Szkole Odzieżowej, w której z kolei uczyło się więcej dziewcząt⁴⁹⁶.

Feminizacja zawodu nauczycielskiego postępowała z każdą powojenną dekadą⁴⁹⁷. Spowodowane było to m.in. niekorzystną sytuacją gospodarczą oraz niezbyt wysokimi zarobkami nauczycielstwa. Mężczyźni rzadko decydowali się na podjęcie pracy w szkolnictwie, bowiem mieli wówczas znacznie większe niż kobiety szanse na zatrudnienie w innej branży. Było to wyraźnie widoczne także w Trójmieście, które na tle innych regionów kraju, dawało szczególnie duże możliwości otrzymania dobrze płatnej posady choćby w przemyśle stoczniowym. Dla przykładu w roku szkolnym 1965/66 w szkołach podstawowych województwa gdańskiego pracowało 75.7% pedagogów, natomiast w roku szkolnym 1973/74 było ich już 82%⁴⁹⁸. Trend ten zauważalny był także w innych regionach kraju. W roku szkolnym 1966/67 w szkołach podstawowych w całej Polsce zatrudnionych było 189 180 osób z czego aż 145 251 kobiet (76.8%). Odsetek ten jeszcze wyższy był w miastach, gdzie nauczycielki stanowiły 82.3% wśród kadry dydaktycznej. Natomiast w liceach ogólnokształcących w roku szkolnym 1966/67 uczyło 56.2% kobiet⁴⁹⁹. Zjawisko to doskonale obrazuje zamieszczona poniżej tabela, w której wyraźnie widać postępującą feminizację zawodu nauczyciela.

---

⁴⁹⁶ APG, Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Gdańsku, sygn. 1280/3281, Sprawozdania o stanie i strukturze zatrudnienia w Zasadniczych Szkołach Zawodowych w dniu 31 III 1952 r. (także wykazy nauczycieli (Z-2), k. 3-8, 27, 29-30.

⁴⁹⁷ *Rocznik statystyczny szkolnictwa 1944/45-1966/67*, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa 1967, s. 92 [Tabela 2 (24). Nauczyciele pełnozatrudnieni w szkołach ogólnokształcących].

⁴⁹⁸ A. Tomkiel, dz. cyt., s. 161-162.

⁴⁹⁹ *Rocznik statystyczny szkolnictwa 1944/45-1966/67*, dz. cyt., s. 92 [Tabela 2 (24). Nauczyciele pełnozatrudnieni w szkołach ogólnokształcących].

Tabela 5. Sytuacja kadrowa w szkołach podstawowych województwa gdańskiego na początku roku szkolnego 1966/67

WIEK	LICZBA PRACOWNIKÓW	W TYM KOBIEŃ	W TYM MĘŻCZYŹN
PONIŻEJ 30. ROKU ŻYCIA	6255	5029 [80.4%]	1226 [19.6%]
30-35 LAT	3182	2202 [69.2%]	980 [30.8%]
36-40 LAT	1583	1018 [64.3%]	565 [35.7%]
41-45 LAT	979	611 [62.4%]	368 [37.6%]
46-50 LAT	567	366 [64.6%]	201 [35.4%]
51-55 LAT	693	438 [63.2%]	255 [36.8%]
56-60 LAT	532	253 [47.6%]	279 [52.4%]
61-65 LAT	225	39 [17.3%]	186 [82.7%]
66-70 LAT	44	21 [47.7%]	23 [52.3%]
POWYŻEJ 70. ROKU ŻYCIA	15	7 [46.7%]	8 [53.3%]
OGÓLEM	14 075	9984 [71%]	4091 [29%]

Źródło: APG, Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Gdańsku, sygn. 1280/2920, Sprawozdania GUS o sytuacji kadrowej, b.p.

W grupie pracowników do 55. roku życia przeważały kobiety, natomiast w gronie starszych osób większość stanowili mężczyźni. Są to ludzie w wieku od 56 lat wzwyż, co oznacza, że urodzili się najpóźniej w roku 1910. Ich decyzja o wyborze zawodu przypadała więc najpewniej jeszcze na okres przedwojenny, kiedy praca nauczyciela cieszyła się większym prestiżem oraz przynosiła lepsze dochody. Był to także czas, kiedy ogólnie kobiety rzadziej miały możliwość podjęcia pracy zawodowej. Uwidacznia to wpływ sytuacji społeczno-politycznej oraz gospodarczej na podjęcie decyzji o wyborze ścieżki kariery zawodowej. W omawianym czasie przyczyniła się ona do obniżenia atrakcyjności zawodu nauczyciela, co sprawiło, że został on w znacznym stopniu sfeminizowany. Było to zjawisko, które wystąpiło w wielu krajach świata. W Polsce proces ten w szybkim tempie i na szeroką skalę rozpoczął się właśnie w okresie PRL, co wiązało się z jednej strony z uprzemysławianiem kraju, co z kolei stwarzało lepiej płatne miejsca pracy głównie dla mężczyzn, a z drugiej strony ze wzrostem aktywności zawodowej kobiet – zwłaszcza w miastach. Ponadto praca w szkołach, choć

nisko dochodowa, niosła ze sobą pewne benefity, doceniane szczególnie przez matki tj. niewielki wymiar godzin pracy stacjonarnej, częściowo wolne wakacje itp.

Na postępującą w latach sześćdziesiątych i siedemdziesiątych feminizację zawodu wpływ miały także zmieniające się wymagania związane z kwalifikacjami jakimi musiała legitymować się osoba pracująca w szkolnictwie. Wprowadzenie na początku lat siedemdziesiątych wymogu posiadania wyższego wykształcenia dla pracowników liceów, przyczyniło się do jeszcze większego sfeminizowania zawodu. Mężczyźni decydujący się na odbywanie edukacji na poziomie wyższym częściej bowiem wybierali kierunek umożliwiający podjęcie pracy dającej większe możliwości zarówno rozwoju, jak i zarobku⁵⁰⁰.

Odmienne sytuacja wyglądała jednak wśród kadry kierowniczej, a zwłaszcza w gronie lokalnych władz szkolnych, gdzie wśród pracowników pedagogicznych 78.9% stanowili mężczyźni. Pośród 17 inspektorów zarządzających szkolnictwem na terenie poszczególnych powiatów województwa gdańskiego nie było żadnej kobiety. W pewnej mierze było to zapewne wynikiem większej skłonności kobiet do porzucenia własnych aspiracji zawodowych na rzecz opieki nad rodziną, ale po części wiązało się również z różnego rodzaju stereotypami, jak choćby przekonania, iż kobiety mają niższe kompetencje zarządcze i co za tym idzie z tradycyjnie ugruntowanego zjawiska zatrudniania mężczyzn na kierowniczych, dobrze płatnych, posadach. Wynikało to także z obawy przed dezaktywizacją zawodową kobiet w okresie urlopów macierzyńskich⁵⁰¹. Poziom zarobków wśród powiatowych władz oświatowych był bowiem znacznie wyższy niż uposażenie nauczycielstwa. W 1968 roku inspektorzy szkolni w województwie gdańskim otrzymywali od 1200 do 1900 zł dodatków do pensji, podczas gdy podstawowe wynagrodzenie osoby uczącej w szkole wynosiło 1550 zł⁵⁰². Średnia pensja inspektora w 1968 roku wynosiła 3615 zł, a przeciętne wynagrodzenie w kraju 2106 zł⁵⁰³.

---

⁵⁰⁰ A. Gromkowska-Melosik, *Feminizacja zawodu nauczycielskiego – „różowe kołnierzyki” i paradoksy rynku pracy*, „Przegląd Badań Edukacyjnych. Educational Studies Review” 2017, nr 2(25), s. 75-90; J. Kopka, dz. cyt., s. 121-123.

⁵⁰¹ J. Mrozek, *Przemiany pozycji kobiety w PRL-u – wybrane aspekty*, „Studia Edukacyjne” 2019, nr 5, s. 268.

⁵⁰² APG, Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Gdańsku, sygn. 1280/2918, Analiza zatrudnienia nauczycieli, sprawozdanie statystyczne, k. 77.

⁵⁰³ Tamże, k. 66; *Średnia krajowa/przeciętne miesięczne wynagrodzenie brutto od 1950 r. do 2020 r.*, ZUS, <https://www.zus.info.pl/przecietne-wynagrodzenie/>, [dostęp: 2023.02.14].

Zauważalna w kolejnych dekadach PRL była także zmiana struktury wieku nauczycielstwa. W pierwszym powojennym pięcioleciu w województwie gdańskim, podobnie jak w innych regionach kraju, przeważały osoby w wieku średnim, pomiędzy 41. a 50. rokiem życia⁵⁰⁴. U progu dekady lat pięćdziesiątych w szkołach podstawowych województwa gdańskiego było ich 42.2%, z kolei w ZSZ działających na terenie Trójmiasta 26.2%⁵⁰⁵. W ogóle dorosłego społeczeństwa najliczniejszą grupę wiekową stanowiły wówczas osoby pomiędzy 20. a 29. rokiem życia (28.23%), natomiast mieszkańcy w wieku średnim, pomiędzy 40. a 49. rokiem życia byli drugą co do liczebności grupą wiekową (20.58%)⁵⁰⁶. W kolejnych latach stan ten zaczął się zmieniać i od początku lat sześćdziesiątych w placówkach oświatowych większość poczęli stanowić młodzi, nie mający jeszcze 30 lat nauczyciele i nauczycielki. Tendencja ta zauważalna była w placówkach oświatowych na terenie całej Polski. W roku szkolnym 1959/60 w skali całego kraju 57.5% nauczycielstwa było w wieku poniżej 30 lat, 14.1% było pomiędzy 31. a 40. rokiem życia, 11% pomiędzy 41. a 50., a 17.4% było powyżej 50. roku życia⁵⁰⁷. Choć w skali ogólnopolskiej zauważalna była tendencja odwrotna. Osoby pomiędzy 20. a 29. rokiem życia stanowiły kolejno 28.23% w roku 1950, a dekadę później 25.27% ogółu dorosłego społeczeństwa⁵⁰⁸.

---

⁵⁰⁴ AAN, Ministerstwo Oświaty w Warszawie, sygn. 283/523, Kwalifikacje, wiek, przynależność partyjna i rozmieszczenie nauczycieli na dzień 1 V 1950 r. - pisma okólne, zestawienia statystyczne, k. 4-17.

⁵⁰⁵ Obliczenia własna na podstawie: APG, Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Gdańsku, sygn. 1280/3281, Sprawozdania o stanie i strukturze zatrudnienia w Zasadniczych Szkołach Zawodowych w dniu 31 III 1952 r. (także wykazy nauczycieli) Z-2, k. 3, 5, 7, 27, 29; AAN, Ministerstwo Oświaty w Warszawie, sygn. 283/523, Kwalifikacje, wiek, przynależność partyjna i rozmieszczenie nauczycieli na dzień 1 V 1950 r. - pisma okólne, zestawienia statystyczne, k. 67.

⁵⁰⁶ Obliczenia własna na podstawie danych z rocznika statystycznego; *Rocznik statystyczny 1969*, R. 29, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa 1969, s. 40.

⁵⁰⁷ J. Woskowski, *Nauczyciele w strukturze społecznej*, „Acta Universitatis Lodzensis. Folia Sociologica” 1988, nr 19, s. 45 [Tabela 7. Struktura wieku nauczycieli szkół podstawowych w wybranych latach (w l. względnych)].

⁵⁰⁸ Obliczenia własna na podstawie danych z rocznika statystycznego; *Rocznik statystyczny 1969*, dz. cyt., s. 40.

Tabela 6. Struktura wieku nauczycielstwa szkół podstawowych województwa gdańskiego

	DO 30 LAT	31-40 LAT	41-50 LAT	51-60 LAT	POWYŻEJ 60 LAT
1950/51	438 [18.41%]	533 [22.4%]	1008 [42.4%]	328 [13.8%]	72 [3%]
1966/67	6255 [44.44%]	4765 [33.85%]	1546 [10.9%]	1225 [8.7%]	284 [2%]

Źródło: AAN, Ministerstwo Oświaty w Warszawie, sygn. 283/523, Kwalifikacje, wiek, przynależność partyjna i rozmieszczenie nauczycieli na dzień 1 V 1950 r. - pisma okólne, zestawienia statystyczne, k. 67; APG, Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Gdańsku, sygn. 1280/2920, Sprawozdania GUS o sytuacji kadrowej, b.p.

Wpływ na ten stan rzeczy miało kilka czynników. Pierwszym z nich był fakt stopniowego przechodzenia na emeryturę osób, które rozpoczęły pracę przed 1939 rokiem, a które często pracowały w placówkach oświatowych jeszcze w pierwszych powojennych latach. Pamiętać należy także, że po okresie wznawiania działalności szkół doświadczeni pedagodzy i pedagożki wykształceni w okresie II RP, przestali być potrzebni nowej władzy, a stali się raczej niemile widzianymi „reliktami poprzedniego ustroju”, stąd często zmuszani byli do odejścia z pracy.

Innym czynnikiem wpływającym na zmianę struktury wieku osób zatrudnionych w szkołach był fakt pojawienia się w placówkach oświatowych absolwentów zakładów kształcenia nauczycieli, wykształconych już po wojnie, których liczba systematycznie rosła wraz z ilościowym rozwojem szkolnictwa (zarówno powszechnego, jak i placówek kształcących przyszłych pedagogów), jaki nastąpił zwłaszcza w pierwszej połowie lat sześćdziesiątych m.in. w związku z akcją budowy „tysiąca szkół na Tysiąclecie Państwa Polskiego”. W celu zaspokojenia potrzeb etatowych w szkołach zatrudniano nową kadrę. W skali ogólnopolskiej w latach 1959-1965 przybyło 75 tysięcy nauczycieli i nauczycielek (wzrost o 28%)⁵⁰⁹. Były to w większości osoby dopiero co zaczynające pracę, u których nie występowało jeszcze wypalenie zawodowe. Często miały one także mniejsze wymagania finansowe, bowiem w wielu przypadkach nie musiały zapewnić

⁵⁰⁹ W 1965 roku ogółem we wszystkich typach szkół i placówek oświatowych na terenie Polski zatrudnionych było 296 710 nauczycieli i nauczycielek. Wydział Nauki i Oświaty KC PZPR prognozował, że w roku 1970 liczba ta wzrośnie do 350 tysięcy. AAN, Polska Zjednoczona Partia Robotnicza. Komitet Centralny w Warszawie, sygn. 237/XVI-514, Dział Oświaty. Zatrudnianie, płace, warunki mieszkaniowe, k. 1, 12.

utrzymania całej rodziny. Ponadto dla części, zwłaszcza młodych kobiet, zawód ten był, pomimo niezbyt wysokich zarobków, atrakcyjny ze względu na stosunkowo dużą elastyczność godzin pracy, wolne ferie i wakacje oraz relatywnie niewielki wymiar godzin pracy poza domem. Zaprezentowana powyżej sytuacja doprowadziła do dość dużej fluktuacji kadr w omawianym okresie, co zobrazowane zostało w zamieszczonej poniżej tabeli.

Tabela 7. Ruch służbowy nauczycielstwa w województwie gdańskim w okresie od 1 października 1961 do 30 września 1963 roku

NAUCZYCIELE I NAUCZYCIELKI, KTÓRZY ODESZLI Z MIEJSCA PRACY, W TYM:							
TYP SZKOŁY	PRZENIESIONYCH NA EMERYTURĘ	PRZENIESIONYCH W STAN POZA SŁUŻBOWY	ZWOLNIONYCH Z URZĘDU	ZWOLNIONYCH NA WŁASNĄ PROŚBĘ*	PRZENIESIONYCH DO ADMINISTRACJI SZKOLNEJ	PRZENIESIONYCH DO INNYCH RESORTÓW	ZWOLNIONYCH Z INNYCH POWODÓW
SZKOŁY PODSTAWOWE	206	127	83	155	23	30	57
SZKOŁY SPECJALNE	24	2	1	2	-	2	2
SZKOŁY ŚREDNIE OGÓLNOKSZTAŁCĄCE	24	2	2	17	4	7	2
SZKOŁY I TECHNIKA ZAWODOWE	11	3	9	18	-	30	10
RAZEM	265	134	95	192	28	59	71
ŁĄCZNIE UBYŁO	844						

* Zaznaczyć należy, iż w rzeczywistości społeczno-politycznej PRL „zwolnienie na własną prośbę” nie zawsze wynikało z faktycznej chęci zmiany pracy przez danego nauczyciela/nauczycielkę. Czasem było ono wynikiem różnego rodzaju politycznych nacisków i represji.

NAUCZYCIELE I NAUCZYCIELKI NOWOZATRUDNIENI, W TYM:									
TYP SZKOŁY	ABSOLWENTÓW	PRZENIESIONYCH Z ADMINISTRACJI SZKOLNEJ	PRZENIESIONYCH Z INNYCH RESORTÓW	BYŁYCH NAUCZYCIELI	EMERYTÓW	PRZENIESIONYCH ZE STANU POZA SŁUŻBOWEGO	POWRACAJĄCYCH Z ROCZNYCH URLOPÓW	POWRACAJĄCY Z ZASADNICZEJ SŁUŻBY WOJSKOWEJ	NIEKWALIFIKOWANYCH
SZKOŁY PODSTAWOWE	733	11	21	103	12	71	67	50	185
SZKOŁY SPECJALNE	5	-	1	8	-	1	2	-	2
SZKOŁY ŚREDNIE OGÓLNOKSZTAŁCĄCE	64	1	8	23	1	1	3	-	2
SZKOŁY I TECHNIKA ZAWODOWE	232	5	178	5	-	1	1	5	1
RAZEM	1034	16	1208	139	13	74	73	56	190
ŁĄCZNIE PRZYBYŁO	1770								

Źródło: Obliczenia własne na podstawie: APG, Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Gdańsku, sygn. 1280/2919, Analiza zatrudnienia kadr nauczycielskich, sprawozdanie GUS, k. 3, 31.

Z porównania danych zawartych w tabelach wynika, iż w analizowanym okresie wzrost liczby osób zatrudnionych w szkołach na terenie województwa gdańskiego był ponad dwukrotnie większy niżeli ubytek kadry. Jak wspomniano nowymi pracownikami szkół zostawały najczęściej osoby młode, co potwierdzają dane dotyczące stanu zatrudnienia w placówkach oświatowych podległych KOSG w roku 1966 z których wynika, że niemalże 45% kadry pedagogicznej stanowili nauczyciele i nauczycielki (w zdecydowanej większości kobiety) poniżej 30. roku życia. Drugą co do liczebności grupą były z kolei osoby w wieku pomiędzy 30 a 35 lat – 22.6%⁵¹⁰. W roku 1968 odsetek pedagogów i pedagożek przed 30. rokiem życia wzrósł do 46%⁵¹¹.

Wpływ na fakt, iż większość spośród osób pracujących w szkołach stanowiły młode nauczycielki do 30. roku życia, mógł mieć ówczesny model życia rodzinnego, w którym to kobiety po wyjściu za mąż i urodzeniu dzieci, często decydowały się na rezygnację z pracy zawodowej na rzecz opieki nad domowym ogniskiem. Pewne odzwierciedlenie w strukturze wieku nauczycielstwa mógł mieć także fakt ich odpływu do innych, lepiej płatnych, zawodów⁵¹².

W kolejnych dekadach dywersyfikacja wiekowa w badanej grupie zawodowej nie była już tak duża. Jednak zachowane źródła z tamtego okresu nie zawierają tak szczegółowych danych, które pozwoliłyby na odtworzenie dokładnej struktury wieku kadry dydaktycznej trójmiejskich szkół w poszczególnych latach.

3.4. Sytuacja socjalno-bytowa

Wpływ na postawy osób zatrudnionych w szkolnictwie miała także ich sytuacja socjalno-bytowa, uzależniona w dużym stopniu od otrzymywanego wynagrodzenia za wykonywaną pracę, którego wysokość w omawianym czasie określały, jednolite, obowiązujące w całym kraju przepisy. W pierwszym powojennym roku szkolnym 1945/46 pensje zatrudnionych w placówkach oświatowych pedagogów i pedagożek regulowało rozporządzenie Rady Ministrów z 24 maja 1945 roku. W świetle zawartych

---

⁵¹⁰ APG, Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Gdańsku, sygn. 1280/2919, Analiza zatrudnienia kadr nauczycielskich, sprawozdanie GUS, k. 50.

⁵¹¹ APG, Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Gdańsku, sygn. 1280/2920, Sprawozdania GUS o sytuacji kadrowej, Analiza opisowa sytuacji kadrowej w szkolnictwie Kuratorium Okręgu Szkolnego Gdańskiego na początku roku szkolnego 1968/69, b.p.

⁵¹² W latach 1952-1964 z pracy w szkolnictwie odeszło niemalże 150 tysięcy osób zob. E. Lewandowski, *O roli i pozycji społecznej nauczyciela*, „Przegląd Socjologiczny” 1986, nr 34(1), s. 84.

w nim wytycznych nauczyciele i nauczycielki o najniższych kwalifikacjach i stażu pracy zaszerzegowani zostali do X grupy uposażeniowej, której przysługiwało wynagrodzenie zasadnicze w wysokości 160 zł. Z kolei najbardziej doświadczone osoby, posiadające co najmniej dwudziestosiedmioletni staż pracy, otrzymywały uposażenie w wysokości 700 zł (grupa V). Wzmiankowane rozporządzenie przewidywało, że do czasu służby zaliczone zostaną nauczycielstwu udowodnione przez nich lata przepracowane w jawnym szkolnictwie polskim na terenach okupowanych i za granicą oraz lata pracy w szkolnictwie tajnym, pod warunkiem otrzymania pozytywnego orzeczenia specjalnie w tym celu powołanych komisji weryfikacyjnych⁵¹³. Wspomnieć jednak należy, że część spośród nauczycieli i nauczycielek w pierwszych miesiącach pracy nie otrzymywała w ogóle wynagrodzenia pieniężnego. Dla przykładu grono pedagogiczne Szkoły Powszechnej nr 8 w gdyńskim Orłowie do czerwca 1945 roku za swoją pracę dostawało pół bochenka chleba na każdego członka rodziny oraz cukier i trochę tłuszczu, a także przekazaną przez UNRRA odzież⁵¹⁴.

W połowie 1946 roku wprowadzono dalsze zamiany w przepisach dotyczących wynagradzania funkcjonariuszy państwowych. Osobom (w tym nauczycielstwu) zatrudnionym na terenie miasta i powiatu Gdańsk oraz Gdynia przyznano specjalny dodatek lokalny, którego wysokość wahała się od 260 zł dla nauczycieli i nauczycielek zaszerzegowanych do X grupy uposażeniowej do 1020 zł dla tych otrzymujących uposażenie grupy V. Ponadto dla zatrudnionych w szkolnictwie (oraz innych funkcjonariuszy państwowym) przewidywano dodatek rodzinny wynoszący 200 zł na każdego członka rodziny, wypłacany do ukończenia przez niego 14. roku życia bądź do czasu zakończenia edukacji⁵¹⁵. Kwota wspomnianego dodatku lokalnego po niespełna 3 miesiącach, na mocy rozporządzenia Rady Ministrów z 12 września 1946 roku, została

---

⁵¹³ Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 24 maja 1945 r. w sprawie zmiany rozporządzenia Rady Ministrów z dnia 19 grudnia 1933 r. o zasadach zaszerzegowania funkcjonariuszów państwowych do grup uposażenia i automatycznego przechodzenia nauczycieli do wyższych grup uposażenia, o dodatkach lokalnych, funkcyjnych i służbowych oraz o umundurowaniu niższych funkcjonariuszów państwowych (Dz.U. 1945 nr 21 poz. 126); Rozporządzenie Ministra Oświaty z dnia 26 czerwca 1945 r. w sprawie zaliczenia okresu wojennego do wymiaru uposażenia nauczycieli (Dz.U. 1945 nr 24 poz. 140); M.J. Radziszewska, *Nauczyciele szkół ...*, s. 193.

⁵¹⁴ A. Siekierska, *Odbudowa i rozwój ...*, s. 69.

⁵¹⁵ Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 13 czerwca 1946 r. o zmianie rozporządzenia Rady Ministrów z dnia 19 grudnia 1933 r. o zasadach zaszerzegowania funkcjonariuszów państwowych do grup uposażenia i automatycznego przechodzenia nauczycieli do wyższych grup uposażenia, o dodatkach lokalnych, funkcyjnych i służbowych oraz o umundurowaniu niższych funkcjonariuszów państwowych (Dz.U. 1946 nr 28 poz. 179).

zwiększona i wynosiła od 800 zł dla pracowników z X grupy uposażeniowej do 1400 zł dla nauczycieli i nauczycielek z grupy V⁵¹⁶.

We wrześniu 1946 roku wprowadzono nowe stawki wynagrodzenia dla poszczególnych grup uposażeniowych. Wynosiły one od 3100 zł dla nauczycieli i nauczycielek zaszergowanych w X grupie do 4400 zł dla tych z grupy V⁵¹⁷, podczas gdy pracownicy Polskich Kolei Państwowych z I grupy otrzymywali wynagrodzenie w wysokości 3000 zł⁵¹⁸. W styczniu 1947 roku przyznano nauczycielstwu stały dodatek służbowy wynoszący 3000 zł. Ponadto otrzymywali oni wynagrodzenie za godziny nadliczbowe w wysokości 200 zł oraz za różnego rodzaju prace dodatkowe tj. wychowawstwo, opieka nad szkolnymi organizacjami, biblioteką czy prowadzenie akcji dożywiania dzieci. Za czynności te przewidywano dodatek w wysokości 180 zł⁵¹⁹. W roku 1947 kwalifikowany pracownik szkolnictwa, pracujący na terenie Trójmiasta z co najmniej dziewięcioletnim stażem pracy otrzymywał wynagrodzenie wynoszące 7450 zł bez ewentualnych dodatków rodzinnych czy za godziny nadliczbowe.

Na przełomie 1946 i 1947 roku osoby pobierające wynagrodzenie za pracę, w tym pracownicy oświaty pozbawieni zostali części przychodu na rzecz „daniny narodowej na zagospodarowanie Ziemi Odzyskanych”. Podatek ten pobierany był od wypłaty otrzymanej za miesiąc grudzień 1946 roku oraz styczeń i luty 1947 roku. Jego wysokość zależna była od kwoty wynagrodzenia i wahała się od 0.5% dla najmniej zarabiających do aż 15% dla osób, których miesięczne wynagrodzenie przekraczało 50 000 zł. Nauczyciele i nauczycielki ze względu na wysokość swoich zarobków znaleźli się w grupie, na którą nałożono podatek wahający się między 1 a 3%⁵²⁰.

Kolejnych zmian, tym razem w całej tabeli zaszergowania pracowników szkolnictwa do poszczególnych grup uposażenia, dokonano jesienią 1948 roku na mocy dekretu o uposażeniu nauczycieli szkół państwowych i publicznych, który wprowadzał

---

⁵¹⁶ Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 12 września 1946 r. o zmianie rozporządzenia Rady Ministrów z dnia 19 grudnia 1933 r. o zasadach zaszergowania funkcjonariuszów państwowych do grup uposażenia i automatycznego przechodzenia nauczycieli do wyższych grup uposażenia, o dodatkach lokalnych, funkcyjnych i służbowych oraz o umundurowaniu niższych funkcjonariuszów państwowych (Dz.U. 1946 nr 51 poz. 291).

⁵¹⁷ *Poprawa bytu nauczycieli*, „Trybuna Robotnicza” 1946, nr 290, s. 6.

⁵¹⁸ Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 8 sierpnia 1946 r. o zmianie rozporządzenia Rady Ministrów z dnia 2 listopada 1945 r. o uposażeniu pracowników przedsiębiorstwa „Polskie Koleje Państwowe” (Dz.U. 1946 nr 51 poz. 288).

⁵¹⁹ M.J. Radziszewska, *Nauczyciele szkół ...*, s. 203; M. Szaniawski, dz. cyt., s. 240.

⁵²⁰ Dekret z dnia 13 listopada 1946 r. o daninie narodowej na zagospodarowanie Ziemi Odzyskanych (Dz.U. 1946 nr 61 poz. 341).

podział na 7 grup wynagrodzenia zasadniczego. Do VI grupy uposażeniowej zakwalifikowane zostały osoby uczące w szkołach ogólnokształcących posiadające staż pracy poniżej 3 lat. Po przepracowaniu w szkolnictwie tego okresu przeszerogowywane były one do grupy V, następnie po 9 latach do grupy IV, po 18 do grupy III, a po 27 latach pracy do grupy II. Szybszy awans do wyższej grupy uposażeniowej umożliwiały dodatkowe kwalifikacje. Nauczyciele i nauczycielki posiadający studia wyższe przy mianowaniu otrzymywali wynagrodzenie grupy IV, po 3 latach pracy grupy III, po 12 II, a po 21 do I⁵²¹.

Tabela 8. Wysokość uposażenia nauczycieli/nauczycielek według grup zaszeregowania w latach 1948, 1949 oraz 1951

GRUPA ZASZERELOWANIA	WYSOKOŚĆ UPOSAŻENIA W 1948 ROKU	WYSOKOŚĆ UPOSAŻENIA W 1949 ROKU	WYSOKOŚĆ UPOSAŻENIA W 1951 ROKU
I	11 000	21 500	680 [22 664*]
II	9000	18 500	590 [19 664*]
III	7800	15 500	510 [16 998*]
IV	7100	14 300	480 [15 998*]
V	6600	13 000	450 [14 998*]
VI	6300	12 200	410 [13 665*]
VII	6000	11 300	360 [11 998*]

* Stawki w przeliczeniu na walutę sprzed denominacji.

Źródło: Dekret z dnia 15 września 1948 r. o uposażeniu nauczycieli szkół państwowych i publicznych (Dz.U. 1948 nr 44 poz. 313); Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 19 lutego 1949 r. w sprawie uposażenia i automatycznego przechodzenia nauczycieli do wyższych grup uposażenia (Dz.U. 1949 nr 14 poz. 85); Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 10 stycznia 1951 r. w sprawie uposażenia i automatycznego przechodzenia nauczycieli do wyższych grup uposażenia (Dz.U. 1951 nr 7 poz. 58).

Do wskazanego w powyższej tabeli wynagrodzenia nauczycielom i nauczycielkom pracującym na terenie miasta i powiatu Gdańsk oraz w Gdyni przyznano dodatek lokalny wynoszący od 750 zł dla zaszeregowanych do grupy VII do 1400 zł dla

---

⁵²¹ Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 15 września 1948 r. o zasadach zaszeregowania i automatycznego przechodzenia nauczycieli do wyższych grup uposażenia, o dodatkach lokalnych, funkcyjnych i służbowych nauczycieli oraz o trybie ustalania dodatkowego wynagrodzenia za pracę w godzinach nadliczbowych i za czynności dodatkowe nauczycieli (Dz.U. 1948 nr 44 poz. 322).

osób z grupy I, który wypłacany w tej wysokości był do roku 1950. Wyższe wynagrodzenie przewidywano także dla kwalifikowanych pracowników szkół zawodowych, którzy prócz uposażenia zasadniczego otrzymywać mieli 2500 zł dodatku⁵²², natomiast od połowy 1949 roku dodatek ten został zwiększony do 5000 zł dla osób uczących przedmiotów ściśle związanych z zawodem lub prowadzących zajęcia z praktycznej nauki zawodu⁵²³.

Jak wynika z powyższej tabeli w końcówce lat czterdziestych nastąpił wyraźny wzrost wysokości wynagrodzenia otrzymywanego przez osoby zatrudnione w placówkach oświatowych. W latach 1946-1948 inflacja utrzymywała się ona w zasadzie na podobnym poziomie, co uznać należałoby za sytuację komfortową, bowiem stopniowo wprowadzane przez rządzących podwyżki uposażenia zapewniały pracownikom szkolnictwa w miarę stabilną, jak na ówczesne realia społeczne i gospodarcze, sytuację finansową. Dla przykładu podać można, iż pomiędzy wrześniem 1946 a jesienią 1947 roku wynagrodzenie nauczyciela wzrosło o 67.4%⁵²⁴, podczas gdy cena chleba zwiększyła się o 75%, kilograma ziemniaków o 120%, z kolei cena węgla o 42.8%⁵²⁵. Poniższa tabela prezentuje przykładowe artykuły, jakie za swoje wynagrodzenie mogli nabyć nauczyciele i nauczycielki pracujący w Trójmieście.

---

⁵²² Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 15 września 1948 r. o zasadach zaszeregowania i automatycznego przechodzenia nauczycieli do wyższych grup uposażenia, o dodatkach lokalnych, funkcyjnych i służbowych nauczycieli oraz o trybie ustalania dodatkowego wynagrodzenia za pracę w godzinach nadliczbowych i za czynności dodatkowe nauczycieli (Dz.U. 1948 nr 44 poz. 322).

⁵²³ Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 9 września 1949 r. w sprawie dodatków funkcyjnych i służbowych dla nauczycieli szkół zawodowych (Dz.U. 1949 nr 52 poz. 395).

⁵²⁴ Jako wynagrodzenie otrzymywane przez nauczycielstwo przyjęto uposażenie zasadnicze przysługujące osobie z kwalifikacjami i z dziesięcioletnim stażem pracy (tj. z VIII grupy) wraz z dodatkiem nauczycielskim oraz lokalnym lecz bez dodatków za godziny nadliczbowe oraz prace dodatkowe. *Poprawa bytu nauczycieli*, dz. cyt., s. 6; Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 12 września 1946 r. o zmianie rozporządzenia Rady Ministrów z dnia 19 grudnia 1933 r. o zasadach zaszeregowania funkcjonariuszów państwowych do grup uposażenia i automatycznego przechodzenia nauczycieli do wyższych grup uposażenia, o dodatkach lokalnych, funkcyjnych i służbowych oraz o umundurowaniu niższych funkcjonariuszów państwowych (Dz.U. 1946 nr 51 poz. 291); M.J. Radziszewska, *Nauczyciele szkół ...*, s. 203; M. Szaniawski, dz. cyt., s. 240.

⁵²⁵ Obliczenia własna na podstawie: *Rocznik Statystyczny 1948*, dz. cyt., s. 149, 154.

Tabela 9. Siła nabywcza wynagrodzenia otrzymywanego przez nauczyciela/nauczycielkę zatrudnionego na terenie Trójmiasta w latach 1946-1948*

ROK	CHLEB ŻYTNI (KG)	MIEŚO WIEPRZOWE (KG)	WĘGIEL (KG)	MYDŁO DO PRANIA (KG)
1946	222	13	2119	8
1947	225	23	2483	14
1948	223	30	2012	16

* Jako wynagrodzenie nauczyciela/nauczycielki przyjęto uposażenie pracownika kwalifikowanego z dziewięcioletnim stażem pracy (tj. z VIII grupy w latach 1946-1947 oraz z IV grupy w 1948 roku) wraz z dodatkiem nauczycielskim oraz lokalnym, lecz bez dodatków za godziny nadliczbowe oraz prace dodatkowe. W tabeli podano wartości zaokrąglone do pełnych dziesiątek.

Źródło: *Rocznik Statystyczny 1948*, R.12, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa 1949, s. 1949-154; *Rocznik Statystyczny 1949*, R.13, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa 1950, s. 112-119.

W styczniu 1951 roku wprowadzono zmianę stawek wynagrodzenia przysługującego nauczycielom i nauczycielkom zaszeregowanym do poszczególnych grup uposażeniowych w związku z przeprowadzoną w Polsce pod koniec 1950 roku reformą walutową. Zakładała ona, że otrzymywane przez pracowników wynagrodzenia wymienione zostaną na zasadzie 100 zł starych na 3 zł nowe. Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 10 stycznia 1951 roku nie tylko dostosowywało stawki do nowego systemu walutowego, ale także wprowadzało niewielkie podwyżki w uposażeniu otrzymywanym przez pracowników oświaty. Wspomniany akt prawny przewidywał również specjalny dodatek dla nauczycieli i nauczycielek zatrudnionych w szkołach na terenie Gdańska, Gdyni i Sopotu, który wynosił od 23.70 do 44.10 zł w zależności od grupy uposażeniowej⁵²⁶.

Nowe zasady wynagradzania nauczycieli ustalało rozporządzenie Rady Ministrów z 29 maja 1954 roku, które wprowadzało jednolity system płac dla nauczycieli i nauczycielek szkół ogólnokształcących i zawodowych, których wysokość uposażenia zależna miała być odtąd od stażu pracy i posiadanych kwalifikacji. Jednak osobom zatrudnionym w szkołach zawodowych uczącym przedmiotów ogólnokształcących przyznano stawkę zwiększoną o 5% (posiadającym studia wyższe o 10%), natomiast tym nauczającym przedmiotów zawodowych aż o 20% za faktycznie przepracowane godziny. W kontekście sytuacji materialnej pracowników szkół zlokalizowanych na terenie

⁵²⁶ Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 10 stycznia 1951 r. w sprawie uposażenia i automatycznego przechodzenia nauczycieli do wyższych grup uposażenia (Dz.U. 1951 nr 7 poz. 58).

Trójmiasta istotny jest fakt, iż na mocy powyższego rozporządzenia zniesiono przysługujący im dotąd dodatek lokalny⁵²⁷. W roku 1954 wynagrodzenie osoby po SN z dziewięcioletnim stażem pracy, z uwzględnieniem jedynie dodatku za wysługę lat wynosiło 959.20 zł, podczas gdy średnie uposażenie w kraju, z uwzględnieniem wszystkich otrzymywanych przez pracowników dodatków 1008 zł⁵²⁸. W grudniu 1954 roku za najwyższe przewidziane w przepisach wynagrodzenie nauczycielskie nabyć można było 157 kg mąki pszennej (7 zł/kg) lub 42.3 kg kiełbasy zwyczajnej (26 zł/kg) czy też 40.7 kg mięsa wieprzowego⁵²⁹. Szczegółowe kwoty wynagrodzenia otrzymywanego przez nauczycieli i nauczycielki oraz nową ścieżkę awansu zawodowego prezentuje poniższa tabela

Tabela 10. Wysokość wynagrodzenia nauczycieli/nauczycielek w stosunku do stażu pracy i wykształcenia, rok 1954

WYKSZTAŁCENIE	STAŻ PRACY			
	DO 3 LAT	OD 3 DO 9 LAT	OD 9 DO 15 LAT	PONAD 15 LAT
NAUCZYCIELE NIEKWALIFIKOWANI	530 zł			
ŚREDNIE PEDAGOGICZNE LUB RÓWNORZĘDNE	660	730	810	900
STUDIUM NAUCZYCIELSKIE LUB RÓWNORZĘDNE	730	800	880	970
STUDIA WYŻSZE, INSTYTUT NAUCZYCIELKI LUB EGZAMIN UPROSZCZONY NA NAUCZYCIELA SZKOŁY ŚREDNIEJ	820	900	990	1100

Źródło: Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 29 maja 1954 r. w sprawie uposażenia nauczycieli i wychowawców (Dz.U. 1954 nr 26 poz. 103).

⁵²⁷ Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 29 maja 1954 r. w sprawie uposażenia nauczycieli i wychowawców (Dz.U. 1954 nr 26 poz. 103).

⁵²⁸ Obwieszczenie Prezesa Głównego Urzędu Statystycznego z dnia 25 maja 1990 r. w sprawie przeciętnego miesięcznego wynagrodzenia pracowników w gospodarce społecznej w latach 1950-1989 oraz w kolejnych kwartałach 1989 r. (M.P. 1990 nr 21 poz. 171).

⁵²⁹ *Rocznik statystyczny 1956*, R. XVI, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa 1956, s. 230.

W roku 1956 stawki wynagrodzenia otrzymywanego przez nauczycielstwo zostały podniesione, wydłużono także drogę awansu przyznając wyższe uposażenie tym, którzy pracują w szkolnictwie od 15 do 25 lat oraz powyżej 25 lat. Odtąd najniższa pensja pracownika ze stażem pracy do 3 lat wynosiła 750 zł, a najwyższa przysługująca osobie posiadającej ponad dwudziestopięcioletni staż pracy oraz dyplom ukończenia studiów 1500 zł. Za najwyższą pensję nauczycielską zakupić można było wówczas 223.8 kg mąki pszennej, 57.69 kg kiełbasy zwyczajnej lub 55.55 kg mięsa wieprzowego, czyli realna siła nabywcza uposażenia nauczycieli i nauczycielek w stosunku do okresów wcześniejszych wzrosła⁵³⁰. Pensja nauczyciela niewykwalifikowanego podniesiona została natomiast z 530 zł do 650 zł. Wynagrodzenie dla osób bez kwalifikacji zwiększone zostało zatem aż o 22.64%, podczas gdy dla tych posiadających kwalifikacje jedynie średnio o kilkanaście procent⁵³¹. Dla porównania podać można, iż w roku 1956 wśród pracowników umysłowych zatrudnionych w przemyśle uspołecznionym najliczniejszą grupę stanowili zarabiający pomiędzy 1501 a 2000 zł⁵³², natomiast w przemyśle CZSP największą (26%) grupą wśród pracowników umysłowych byli zarabiający pomiędzy 1201-1500 zł⁵³³. Pensje nauczycieli i nauczycielek były więc niższe niżeli średnie wynagrodzenie otrzymywane w przemyśle, co mogło być szczególnie odczuwalne na Pomorzu, gdzie funkcjonowały różnego rodzaju zakłady produkcyjne, w tym stocznie.

Na mocy rozporządzenia Rady Ministrów z 14 sierpnia 1958 roku zwiększono wysokość uposażenia otrzymywanego przez pracowników szkolnictwa. Rozpiętość płac wahała się odtąd od 900 do 1800 zł, natomiast stawka dla osób bez kwalifikacji niezależnie od stażu pracy wynosiła 800 zł miesięcznie. Nowe przepisy utrzymywały w mocy zwiększone stawki dla nauczycieli i nauczycielek przedmiotów zawodowych, które wynosić miały 10% bądź 15% dla posiadających wykształcenie wyższe⁵³⁴. Dalsze podwyżki wprowadzono w połowie roku 1960. Najniższa pensja wynosiła wówczas 1000 zł, a najwyższa nadal 1800 zł. Uposażenie przewidziane dla osób pracujących w szkołach,

---

⁵³⁰ *Rocznik statystyczny 1959*, R 19, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa 1959, s. 347.

⁵³¹ Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 31 sierpnia 1956 r. w sprawie uposażenia nauczycieli i wychowawców (Dz.U. 1956 nr 37 poz. 168).

⁵³² *Rocznik statystyczny 1958*, R. XVIII, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa 1958, s. 98-99.

⁵³³ M. Przedpełski, *Struktura płac w przemyśle spółdzielczości pracy*, „Ruch Prawniczy i Ekonomiczny” 1960, nr 1, s. 165 [Tabela 3. Struktura zarobków pracowników pełnozatrudnionych w przemyśle Centralnego Związku Spółdzielczości Pracy].

⁵³⁴ Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 14 sierpnia 1958 r. w sprawie uposażenia nauczycieli i wychowawców (Dz.U. 1958 nr 52 poz. 249).

a nieposiadających kwalifikacji pedagogicznych pozostawało takie samo⁵³⁵. W statystyce opublikowanej w majowym numerze „Dziennika Bałtyckiego” z 1958 roku podawano, opierając się na wynikach badań ankietowych przeprowadzonych przez ZNP, iż ponad 30% nauczycieli i nauczycielek pracujących w regionie nie posiada zegarka ani radia. W artykule nie wyjaśniono jednak czy stan ten wynikał ze złej sytuacji materialnej badanej grupy zawodowej czy też wiązał się z trudnościami zakupu tychże artykułów⁵³⁶.

Kolejne zmiany w wysokości wynagrodzenia otrzymywanego przez nauczycielstwo przyniosło rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 30 września 1963 roku w sprawie uposażenia nauczycieli i wychowawców. Podnosiło ono minimalną płacę pracownika kwalifikowanego do 1050 zł oraz różnicowało stawkę otrzymywaną przez osoby bez kwalifikacji w zależności od stażu pracy. Niewykwalifikowani nauczyciele i nauczycielki pracujący w szkołach krócej niż 6 lat otrzymywali wynagrodzenie w wysokości 920 zł, natomiast ci posiadający co najmniej sześcioletnie doświadczenie 1000 zł. Z kolei wynagrodzenie osób bez kwalifikacji posiadających co najmniej piętnastoletni staż pracy zrównane zostało z minimalną pensją nauczyciela kwalifikowanego i wynosiło 1050 zł⁵³⁷. Za najwyższą przewidzianą w przepisach pensję nauczycielską, wynoszącą wówczas 1950 zł nabyć można było 291 kg mąki pszennej, bądź też 54.1 kg kielbasy zwyczajnej czy też taką samą ilość mięsa wieprzowego⁵³⁸. W 1963 roku wynagrodzenie pracownika oświaty po SN z dziewięcioletnim stażem pracy, z uwzględnieniem jedynie dodatku za wysługę lat, wynosiło 1526 zł podczas gdy

---

⁵³⁵ Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 1 sierpnia 1960 r. w sprawie uposażenia nauczycieli i wychowawców (Dz.U. 1960 38 poz. 223).

⁵³⁶ *Smutna statystyka*, „Dziennika Bałtycki” 3.05.1958, nr 104, s. 2 cyt. za. S. Bykowska, *Między migracją a integracją ...*, s. 352.

⁵³⁷ Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 30 września 1963 r. w sprawie uposażenia nauczycieli i wychowawców (Dz.U. 1963 nr 44 poz. 248). Za minimalną płacę otrzymywaną przez osobę pracującą w szkolnictwie zakupić można było, kosztujący wówczas 950 zł i będący towarem luksusowym, odkurzacz bądź 4 pary półbutów damskich czy też niespełna 5 kg kawy naturalnej ziarnistej⁵³⁷. Zaznaczyć jednak należy, iż artykuły tego typu były ciężko dostępne dla większości społeczeństwa. Dla przykładu cena telewizora przewyższała wówczas ponad dwukrotnie oficjalne zasadnicze wynagrodzenie Prezesa Sądu Najwyższego. Zasadnicze wynagrodzenie Prezesa Sądu Najwyższego wynosiło wówczas 3800 zł, natomiast telewizor kosztował 9000 zł. Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 30 września 1963 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie uposażenia sędziów, członków Biura Orzecznictwa Sądu Najwyższego oraz asesorów i aplikantów sądowych (Dz.U. 1963 nr 44 poz. 246); *Rocznik statystyczny 1969*, R. 29, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa 1969, s. 344.

⁵³⁸ *Rocznik statystyczny 1964*, R. 24, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa 1964, s. 466.

średnie uposażenie w kraju, z uwzględnieniem wszystkich otrzymywanych przez pracowników dodatków 1763 zł⁵³⁹.

Większe zmiany w sytuacji socjalno-bytowej pracowników oświaty przyniosła karta praw i obowiązków nauczyciela z 1972 roku. Wprowadzała ona rozbudowany system wynagradzania pedagogów i pedagożek, a także etapowo realizowane podwyżki płac. Pierwsze z nich obowiązywać miały od 1 maja 1972 roku, a następne 4 od 1 września każdego kolejnego roku. Ustawa przewidywała także dodatek za trudne warunki pracy, który przysługiwał m.in. nauczycielom i nauczycielkom przedmiotów zawodowych i wynosił 5% wynagrodzenia zasadniczego⁵⁴⁰. Wynagrodzenie pracownika szkoły z wykształceniem wyższym⁵⁴¹ w 1974 roku wahało się od 2400 do 5200 zł, natomiast archiwisty posiadającego dyplom wyższej uczelni od 2300 do 3700 zł, a bibliotekarza pomiędzy 2800 a 4300 zł w zależności od stażu pracy⁵⁴². W 1975 roku za najniższą pensję nauczycielską, wynoszącą 1900 zł, nabyć można było 51 kg mięsa wieprzowego bądź 450 l mleka, podczas gdy dekadę wcześniej było to 29 kg mięsa wieprzowego (43.13% mniej) bądź 388 l mleka (13.77% mniej)⁵⁴³. Natomiast za najwyższą pensję nauczyciela zakupić można było 701 kg mąki pszennej, 106.81 kg kiełbasy zwyczajnej bądź też 111.9 kg mięsa wieprzowego, czyli ponad dwa razy więcej niżeli dekadę wcześniej⁵⁴⁴. Szczegółową wartość otrzymywanego przez pracowników oświatowych wynagrodzenia w zależności od posiadanych kwalifikacji oraz stażu pracy prezentuje poniższa tabela, w której podano wartości mające obowiązywać po piątym etapie podwyżek płac, tj. we wrześniu 1976 roku.

---

⁵³⁹ Obwieszczenie Prezesa Głównego Urzędu Statystycznego z dnia 25 maja 1990 r. w sprawie przeciętnego miesięcznego wynagrodzenia pracowników w gospodarce społecznej w latach 1950-1989 oraz w kolejnych kwartałach 1989 r. (M.P. 1990 nr 21 poz. 171).

⁵⁴⁰ Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 27 kwietnia 1972 r. w sprawie uposażenia nauczycieli i nauczycieli akademickich (Dz.U. 1972 nr 16 poz. 115).

⁵⁴¹ Wysokość wynagrodzenia była różna dla nauczycieli i nauczycielek z wykształceniem wyższym zawodowym i wyższym magisterskim. Pedagodzy i pedagożki posiadający dyplom ukończenia wyższych studiów zawodowych otrzymywali zasadnicze wynagrodzenie w wysokości od 2400 do 3650 zł, natomiast ci z wykształceniem wyższym magisterskim od 2700 do 4200 zł w zależności od stażu pracy. Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 27 kwietnia 1972 r. w sprawie uposażenia nauczycieli i nauczycieli akademickich (Dz.U. 1972 nr 16 poz. 115).

⁵⁴² Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 16 sierpnia 1974 r. w sprawie wynagradzania pracowników placówek upowszechniania kultury, archiwów państwowych i Filmoteki Polskiej (Dz.U. 1974 nr 30 poz. 176).

⁵⁴³ *Rocznik statystyczny województw 1976*, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa 1976, s. 251-252.

⁵⁴⁴ Według cen i zarobków z roku 1976. Jako najwyższą pensję nauczycielską przyjęto kwotę 4700 zł przysługującą nauczycielowi/nauczycielce z wykształceniem wyższym magisterskim i ponad 24 letnim stażem pracy. *Rocznik statystyczny 1977*, R. 37, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa 1977, s. 321.

Tabela 11. Wysokość wynagrodzenia nauczycieli/nauczycielek w stosunku do stażu pracy i wykształcenia, rok 1976

WYKSZTAŁCENIE	STAŻ PRACY						
	PONIŻEJ 4 LAT	4 I WIĘCEJ LAT	8 I WIĘCEJ LAT	12 I WIĘCEJ LAT	16 I WIĘCEJ LAT	20 I WIĘCEJ LAT	24 I WIĘCEJ LAT
STOPIEŃ NAUKOWY DOKTORA HABILITOWANEGO	3700	3900	4100	4300	4600	4900	5200
STOPIEŃ NAUKOWY DOKTORA	3500	3700	3900	4100	4300	4600	4900
WYŻSZE STUDIA MAGISTERSKIE	3100	3300	3550	3800	4100	4400	4700
WYŻSZE STUDIA ZAWODOWE	2700	2900	3100	3300	3550	3800	4100
STUDIUM NAUCZYCIELSKIE	2400	2550	2750	2950	3150	3350	3600
ŚREDNIE PEDAGOGICZNE	2100	2250	2400	2600	2800	3000	3200
ŚREDNIE OGÓLNOKSZTAŁCĄCE LUB ZAWODOWE	2000	2100	2250	2400	2550	2700	2900
INNE	1650	1750	1850	2000	2150	2300	2500

Źródło: Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 27 kwietnia 1972 r. w sprawie uposażenia nauczycieli i nauczycieli akademickich (Dz.U. 1972 nr 16 poz. 115).

W połowie roku 1978 wysokość wynagrodzenia nauczycielstwa została podniesiona po raz kolejny. Osoba legitymująca się wykształceniem wyższym magisterskim i co najmniej dwudziestoczteroletnim stażem pracy otrzymywała odtąd pensję zasadniczą wynoszącą 5600 zł, natomiast pracujący mniej niż 4 lata absolwent szkoły średniej 2400 zł⁵⁴⁵. Za pracę ponadwymiarową przyznano nauczycielom i nauczycielkom stawkę pomiędzy 30 a 40 zł za każdą przeprowadzoną godzinę zajęć⁵⁴⁶.

⁵⁴⁵ Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 29 września 1978 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie uposażenia nauczycieli i nauczycieli akademickich (Dz.U. 1978 24 poz. 112).

⁵⁴⁶ Stawka 40 zł/h obowiązywała za nadliczbowe godziny zajęć prowadzonych w liceach ogólnokształcących oraz szkołach specjalnych, natomiast 30 zł/h w przypadku prowadzenia zajęć w szkołach podstawowych oraz praktycznej nauki zawodu zob. Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 29 września 1978 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie uposażenia nauczycieli i nauczycieli akademickich (Dz.U. 1978 24 poz. 112).

W 1980 roku średnia pensja otrzymywana przez pracowników w oświacie wynosiła 4888.50 zł, a w ochronie zdrowia i opiece społecznej 4778.5 zł, w administracji państwowej i sądownictwie 5367.50 zł, w przemyśle 6570.50 zł, w handlu 4758.50 zł, w budownictwie 6246.50 zł, z kolei w branży transportu i łączności 6306 zł. Średnie wynagrodzenie w gospodarce uspołecznionej w 1980 roku wynosiło 5789 zł i było o 18.4% wyższe niżeli przeciętne wynagrodzenie otrzymywane przez osobę zatrudnioną w szkolnictwie. W kontekście oceny sytuacji socjalno-bytowej nauczycieli i nauczycielek z Trójmiasta podać warto, iż w 1980 roku województwo gdańskie było na 3. z 49 miejsc pod względem średniej wysokości zarobków w gospodarce uspołecznionej. Przeciętne wynagrodzenie w regionie wynosiło 6213 zł i był o 11.3% wyższe niżeli średnia krajowa i zarazem o 24.3% wyższe niżeli przeciętne zarobki pracowników oświatowych z województwa⁵⁴⁷.

W 1981 roku wprowadzono kolejną podwyżkę otrzymywanego przez nauczycielstwo uposażenia. Jego wysokość wahała się wówczas od 2900 zł dla osoby z wykształceniem średnim i stażem pracy mniejszym niż 4 lata do 6750 zł dla pedagogów i pedagożek, którzy przepracowali minimum 24 lata i mieli wykształcenie wyższe⁵⁴⁸. Średnie wynagrodzenie w gospodarce uspołecznionej w kraju wynosiło wówczas 7311 zł i było o 21.4% wyższe niżeli zarobki osób uczących. W województwie gdańskim natomiast przeciętnie pracownicy otrzymywali pensję w wysokości 7690 zł, a zatrudnieni w oświacie o 28.3% niższą. Pokazuje to, iż pozycja socjalno-bytowa nauczycieli i nauczycielek z Trójmiasta w porównaniu zarówno do ogólnej krajowej, jak i zarobków w regionie była gorsza. Średnie zarobki osób uczących były niższe niżeli przeciętny dochód w gospodarce uspołecznionej i zarazem większa była dysproporcja pomiędzy ich przychodami, a średnimi zarobkami w regionie. Porównanie danych z roku 1980 i 1981 pokazuje także, iż wartość średniego wynagrodzenia w kraju rosła szybciej niżeli wysokość zapłaty otrzymywanej przez pracowników oświaty. W przeciągu wskazanego okresu przeciętne wynagrodzenie w Polsce wzrosło o 26.3%, natomiast w sektorze szkolnictwa o 23.2%⁵⁴⁹.

---

⁵⁴⁷ Obliczenia własna na podstawie: *Rocznik statystyczny województw 1981*, Główny Urząd Statystyczny Warszawa 1982, s. 66-67.

⁵⁴⁸ Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 17 lipca 1981 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie uposażenia nauczycieli i nauczycieli akademickich (Dz.U. 1981 nr 20 poz. 102).

⁵⁴⁹ Obliczenia własna na podstawie: *Rocznik statystyczny województw 1982*, Główny Urząd Statystyczny Warszawa 1982, s. 46-47.

Następne, większe zmiany w zakresie warunków pracy i wynagradzania pracowników szkolnictwa wprowadzono na mocy karty praw i obowiązków nauczyciela z 1982 roku. W świetle nowych przepisów pedagogzy i pedagożki mieli awansować do kolejnej grupy uposażeniowej co 2 lata, osiągając ostatnią z nich po 30 latach pracy. Zakładano także, że od 1 września 1983 roku średnie wynagrodzenie nauczycielstwa nie będzie niższe niżeli zarobki pracowników inżynieryjno-technicznych zatrudnionych w przemyśle uspołecznionym⁵⁵⁰. Wyrównywanie wysokości dochodów pracowników szkolnictwa w stosunku do średnich zarobków w branży technicznej następować miało stopniowo. Zakładano, iż 1 września każdego kolejnego roku osoby pracujące w oświacie otrzymają podwyżkę dotychczasowego wynagrodzenia, osiągając ostatecznie płace na poziomie średnich dochodów pracowników inżynieryjno-technicznych. Ponadto ustawa z 1982 roku wprowadzała tzw. dodatek za wysługę lat, wynoszący 1% zasadniczego wynagrodzenia za każdy przepracowany rok, jednak nie mógł on być wyższy niż 20%⁵⁵¹. Nauczycielom i nauczycielkom przysługiwały także inne dodatki m.in. za wychowawstwo klasy w wysokości 400 zł czy za „analizę i ocenę prac i zajęć uczniów z języka polskiego” od 500 do 700 zł miesięcznie⁵⁵². Wynagrodzenie zasadnicze otrzymywane przez osobę uczącą w placówce oświatowej w 1982 roku w zależności od stażu pracy i posiadanego wykształcenia prezentuje poniższa tabela.

---

⁵⁵⁰ Rozporządzenie Ministra Pracy, Płac i Spraw Socjalnych z dnia 8 września 1983 r. w sprawie zasad porównywania poziomów średniego wynagrodzenia nauczycieli ze średnim wynagrodzeniem pracowników inżynieryjno-technicznych zatrudnionych w przemyśle uspołecznionym (Dz.U. 1983 nr 53 poz. 236).

⁵⁵¹ Dodatek wypłacany był po czwartym roku pracy. Ustawa z dnia 26 stycznia 1982 r. – Karta praw i obowiązków nauczyciela (Dz.U. nr 3 poz. 19);

⁵⁵² Uchwała nr 178 Rady Ministrów z 16 sierpnia 1982 r. w sprawie wynagradzania nauczycieli (M.P. 1982 nr 20 poz. 171).

Tabela 12. Wysokość wynagrodzenia nauczycieli w stosunku do stażu pracy i wykształcenia, rok 1982

WYKSZTAŁCENIE	STAZ PRACY W LATACH															
	< 2	≥ 2	≥ 4	≥ 6	≥ 8	≥ 10	≥ 12	≥ 14	≥ 16	≥ 18	≥ 20	≥ 22	≥ 24	≥ 26	≥ 28	≥ 30
STOPIEŃ NAUKOWY DOKTORA	6000	6200	6400	6600	6800	7000	7200	7400	7600	7800	8000	8200	8400	8600	8800	9000
WYŻSZE MAGISTERSKIE Z PRZYGOTOWANIEM PEDAGOGICZNYM	5800	6000	6200	6400	6600	6800	7000	7200	7400	7600	7800	8000	8200	8400	8600	8800
WYŻSZE MAGISTERSKIE BEZ PRZYGOTOWANIA PEDAGOGICZNEGO	5600	5750	5900	6050	6200	6350	6500	6650	6800	6950	7100	7250	7400	7550	7700	7850
WYŻSZE ZAWODOWE Z PRZYGOTOWANIEM PEDAGOGICZNYM	5400	5500	5700	5850	6000	6150	6300	6450	6600	6750	6900	7050	7200	7350	7500	7650
WYŻSZE ZAWODOWE BEZ PRZYGOTOWANIA PEDAGOGICZNEGO	5200	5350	5500	5650	5800	5950	6100	6250	6400	6550	6700	6900	7050	7200	7350	7500
STUDIUM NAUCZYCIELSKIE	4850	5000	5150	5300	5450	5600	5750	5900	6050	6200	6350	6500	6650	6800	6950	7100
ŚREDNIE PEDAGOGICZNE	4300	4650	4800	4950	5100	5250	5400	5550	5700	5850	6000	6150	6300	6450	6600	6750
ŚREDNIE	4000	4100	4200	4300	4400	4500	4600	4700	4800	4900	5000	5100	5200	5300	5400	5500
INNE	3800	3900	4000	4100	4200	4300	4400	4500	4600	4700	4800	4900	5000	5100	5200	5300

Źródło: Uchwała nr 178 Rady Ministrów z 16 sierpnia 1982 r. w sprawie wynagradzania nauczycieli (M.P. 1982 nr 20 poz. 171).

W następnym roku, zgodnie z zapowiedziami, podniesiono płace pracowników szkolnictwa. Najwyższe wynagrodzenie przysługujące osobie posiadające stopień naukowy doktora oraz co najmniej trzydziestoletni staż pracy wynosiło, po podwyżce, 11 300 zł, natomiast dla pracownika posiadającego jedynie wykształcenie średnie i staż pracy krótszy niż 2 lata przewidywano pensję w wysokości 4500 zł⁵⁵³. Za najwyższą pensję przewidzianą dla osób uczących w szkołach w 1983 roku nabyć można było 478.2 kg mąki pszennej, 57.89 kg kiełbasy zwyczajnej bądź 44 kg mięsa wieprzowego, co oznacza, że realna siła nabywcza nauczycielskiego wynagrodzenia w stosunku do poprzedniej dekady zmalała⁵⁵⁴. Podobnie w kolejnych latach wprowadzono sukcesywne podwyżki pensji otrzymywanej przez nauczycieli i nauczycielki⁵⁵⁵. W przeciągu dekady

⁵⁵³ Uchwała nr 97 Rady Ministrów z dnia 8 sierpnia 1983 r. w sprawie wynagradzania nauczycieli (M.P. 1983 nr 28 poz. 153).

⁵⁵⁴ *Rocznik statystyczny 1984*, R. 44, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa 1984, s. 398.

⁵⁵⁵ Uchwała nr 111 Rady Ministrów z dnia 2 lipca 1985 r. zmieniająca uchwałę w sprawie wynagradzania nauczycieli (M.P. 1985 nr 19 poz. 146); Uchwała nr 113 Rady Ministrów z dnia 28 lipca 1986 r. zmieniająca uchwałę w sprawie wynagradzania nauczycieli (M.P. 1986 nr 24 poz. 172); Uchwała nr 87 Rady Ministrów z dnia 15 czerwca 1987 r. zmieniająca uchwałę w sprawie wynagradzania nauczycieli (M.P. 1987 nr 19 poz. 160); Uchwała nr 54 Rady Ministrów z dnia 28 marca 1988 r. zmieniająca uchwałę w sprawie wynagradzania nauczycieli (M.P. 1988 nr 12 poz. 101); Uchwała nr 135 Rady Ministrów z dnia 8 sierpnia 1988 r. zmieniająca uchwałę w sprawie wynagradzania nauczycieli (M.P. 1988 nr 22 poz. 197); Uchwała

lat 1975-1985 wynagrodzenie zasadnicze pracowników oświaty z wyższym wykształceniem⁵⁵⁶ i najniższym stażem pracy (do 2 lat) wzrosło o 291.6%, natomiast bibliotekarza o 232.4%⁵⁵⁷. Pamiętać należy także, iż pedagogom i pedagożkom prócz uposażenia zasadniczego przysługiwały różnego rodzaju dodatki, które znacząco zwiększały sumę ich wynagrodzenia. Dla przykładu w roku 1986 średnie dochody nauczycielstwa wynosiły 24 600 zł, z czego uposażenie zasadnicze stanowiło niecałe 60% całości⁵⁵⁸.

Ostatecznie, po kilku podwyżkach, w roku 1989 wynagrodzenie zasadnicze otrzymywane przez nauczycieli i nauczycielki wahało się od 30 000 do 86 000 zł miesięcznie. Znaczny wzrost wysokości pensji nie oznaczał jednak zwiększenia jej realnej siły nabywczej, która w ostatniej dekadzie PRL w związku z szybko rosnącymi cenami i złą sytuacją ekonomiczną w kraju, zmniejszała się z każdym rokiem. W roku 1989 za najwyższe nauczycielskie wynagrodzenie nabyć można było 58 kg mąki, 10 kg kiełbasy zwyczajnej czy 9 kg mięsa wieprzowego. Pomiędzy rokiem 1983 a 1989 najwyższe wynagrodzenie otrzymywane przez osoby uczące w szkołach wzrosło o 581.81%, podczas gdy ceny towarów aż o 721.9%, co oznaczało duży spadek realnej siły nabywczej nauczycielskich pensji⁵⁵⁹.

Wpływ na kondycję socjalno-bytową nauczycieli i nauczycielek zatrudnionych na terenie Trójmiasta miała także sytuacja mieszkaniowa w regionie. W pierwszych powojennych latach była ona zróżnicowana. Najtrudniej o miejsce do zamieszkania było w Gdańsku, w którym niemalże połowa izb mieszkalnych została zniszczona w wyniku

---

nr 23 Rady Ministrów z dnia 23 lutego 1989 r. zmieniająca uchwałę w sprawie wynagradzania nauczycieli (M.P. 1989 nr 5 poz. 50).

⁵⁵⁶ Zarówno w przypadku nauczycieli, jak i bibliotekarzy było to wyższe wykształcenie kierunkowe.

⁵⁵⁷ Obliczenia własne na podstawie: Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 27 kwietnia 1972 r. w sprawie uposażenia nauczycieli i nauczycieli akademickich (Dz.U. 1972 nr 16 poz. 115); Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 16 sierpnia 1974 r. w sprawie wynagradzania pracowników placówek upowszechniania kultury, archiwów państwowych i Filmoteki Polskiej (Dz.U. 1974 nr 30 poz. 176); Uchwała nr 111 Rady Ministrów z dnia 2 lipca 1985 r. zmieniająca uchwałę w sprawie wynagradzania nauczycieli (M.P. 1985 nr 19 poz. 146); Uchwała nr 158 Rady Ministrów z dnia 14 października 1985 r. w sprawie określenia wysokości stawek wynagrodzenia zasadniczego oraz wysokości, rodzajów i zasad przyznawania dodatków do wynagrodzenia pracowników upowszechniania kultury (M.P. 1985 nr 36 poz. 240).

⁵⁵⁸ W. Gajewski, dz. cyt., s. 420.

⁵⁵⁹ Za najwyższą pensję nauczycielską przyjęto wynagrodzenie osoby ze stażem pracy powyżej trzydziestu lat oraz wykształceniem wyższym magisterskim z przygotowaniem pedagogicznym. Obliczenia własne na podstawie rocznika statystycznego z 1990 roku zob. *Mały rocznik statystyczny 1990*, R. 33, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa 1990, s. 215, 217.

działań wojennych (w niektórych dzielnicach miasta odsetek ten był jeszcze większy)⁵⁶⁰. Tak Gdańsk widziany w 1945 roku wspomina jedna z przybyłych do miasta nauczycielek:

Gdańsk ukazał się oczom naszym, jako martwa pustynia, kupa gruzów, spośród których gdzie nie gdzie wznosiły się okaleczone, ale jeszcze jako tako nadające się do użytku domy. Stały jakby niepewne swego losu, popękane, odosobnione, pogłębiające wrażenie okrutnej pustki tego niegdyś pięknego miasta⁵⁶¹.

Fotografia 7. Śródmieście Gdańska, rok 1946

Źródło: APG, Zbiór fotogramów "RYSIA" – Mariana Dobrzykowskiego z Gdańska sygn. 1579/8, Porządkowanie placu pod hotel „Orbis” vis a vis dworca, Gdańsk 1946, k. 22.

Z tego też powodu na mocy dekretu z grudnia 1945 roku Gdańsk został objęty publiczną gospodarką lokalami mieszkalnymi, które odtąd przydzielane miały być osobom

---

⁵⁶⁰ M. Stryczyński, *Gdańsk w latach 1945-1948: odbudowa organizmu miejskiego*, Wrocław 1981, s. 18.

⁵⁶¹ Muzeum Piśmiennictwa i Muzyki Kaszubsko-Pomorskiej w Wejherowie (MPiMKP), Eugenia Kobylińska-Maciejewska, „*Na przełomie*”. *Wspomnienia nauczycieli z r. 1945*, Gdańsk 1960, k. 11.

wykonującym zawód bądź posiadającym posadę wymagającą zamieszkania w mieście⁵⁶². W grupie tej znaleźli się także pracownicy oświaty⁵⁶³. Lepiej sytuacja przedstawiała się w Sopocie oraz Gdyni, których zabudowania mieszkalne nie zostały w tak znaczący sposób dotknięte niszczycielką siłą wojny. Szacuje się, iż w Sopocie uszkodzonych zostało około 10%, a w Gdyni 17% zabudowań⁵⁶⁴.

Niewielka ilość mieszkań w połączeniu ze zwiększającą się liczbą mieszkańców nadmorskiej aglomeracji sprawiły, że w 1946 roku władze Gdańska wydały zarządzenie ustalające, iż powierzchnia mieszkaniowa przypadająca na jedną osobę nie może przekraczać 12 m². Sprawilo to, że w wielu większych mieszkaniach pojawili się dodatkowi, dokwaterowani, lokatorzy⁵⁶⁵. Z biegiem lat stan i ilość zabudowy mieszkalnej w Trójmieście poprawiały się. Stopniowo odbudowywano zniszczone kamienice oraz budowano nowe, jednak dynamiczny przyrost liczby ludności sprawiał, że ilość inwestycji budowlanych nie zaspokajała potrzeb mieszkaniowych. Dla przykładu podać można, iż w roku 1946 w Gdańsku było 117 894 mieszkańców, natomiast w roku 1950 było ich już 194 633, o 65% więcej⁵⁶⁶. Sprawilo to, iż standard kwaterunkowy obniżony został ze wspomnianych 12 m² na 9 m². W miastach województwa gdańskiego było wówczas 123 520 mieszkań, a zamieszkiwało je 527 560 osób, co oznacza, że na jedno mieszkanie przypadały średnio ponad 4 osoby (4.27). W skali ogólnopolskiej na jedno lokum przypadały natomiast ponad 3 osoby (3.7)⁵⁶⁷.

Na początku lat pięćdziesiątych sytuacja mieszkaniowa nauczycieli i nauczycielek pracujących w trójmiejskich szkołach była nadal trudna. Jeden z pedagogów uczących w szkole budowlanej w Gdańsku, w 1954 roku tak opisywał swoje warunki:

---

⁵⁶² Obok Gdańska dekretem tym objęte zostały także: Warszawa, Łódź, Kraków, Katowice, Lublin oraz Poznań.

⁵⁶³ Dekret z dnia 21 grudnia 1945 r. o publicznej gospodarce lokalami i kontroli najmu (Dz.U. 1946 nr 4 poz. 27).

⁵⁶⁴ K. Małkowski, *Zniszczenia Gdyni w wyniku bombardowań, ostrzału artyleryjskiego i walk od pierwszego do ostatniego dnia II wojny światowej*, „Zeszyty Gdyńskie” 2010, nr 5, s. 84.

⁵⁶⁵ Nowych lokatorów dokwaterowywano zwłaszcza do dużych, przedwojennych, mieszkań dzieląc je tak, że każda z rodzin zajmowała poszczególne pokoje, natomiast korytarz, kuchnia i pomieszczenia sanitarne stanowiły przestrzeń wspólną. Było to przeniesienie na grunt polski rozwiązań radzieckich, gdzie istniały tzw. komunałki. P. Perkowski, *Gdańsk - miasto od nowa. Kształtowanie ...*, s. 294.

⁵⁶⁶ *Powszechny sumaryczny spis ludności z dn. 14 II 1946 r.*, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa 1947, s. 11.

⁵⁶⁷ Obliczenia własne na podstawie: *Narodowy spis powszechny z dn. 3 grudnia 1950 r.*, z. 1, Warszawa 1952, s. 71.

Posiadamy [wraz z żoną] jeden pokój o powierzchni 12 m² plus przedpokój z którego urządziłem kuchenkę. Ubikację mamy własną, ale w piwnicy, tak że każdorazowo musimy schodzić z II-ego piętra z każdą potrzebą fizjologiczną⁵⁶⁸.

Inny z pedagogów pracujący w I LO TPD w Gdańsku pisał do Wydziału Oświaty PMRN z prośbą o poparcie jego wniosku o przydział mieszkania złożonego do Wydziału Kwaterunkowego, bowiem od kilku lat zamieszkiwał wraz z chorą żoną i dzieckiem w jednym małym pokoju. Izbę obok zajmowali rodzice nauczyciela, natomiast 3 pozostałe pokoje w mieszkaniu inne (obce) rodziny⁵⁶⁹. Dopiero pod koniec 1955 roku małżeństwu przydzielono mieszkanie zakładowe Wydziału Oświaty PMRN przy ul. Wojska Polskiego w Gdańsku⁵⁷⁰.

W jeszcze trudniejszej sytuacji była młoda nauczycielka, która po ukończeniu w 1953 roku liceum w Lęborku otrzymała nakaz pracy w gdańskiej szkole podstawowej. Po przybyciu do miasta zamieszkiwała ona w schronisku przy ul. Smoluchowskiego. Jak wspomina przydzielony jej pokój „mieścił się na poddaszu, było w nim 13 łóżek, które zajmowały nauczycielki rozpoczynające również pracę w szkolnictwie”⁵⁷¹. W związku ze zbliżającą się zimą, pedagożka wyprowadziła się ze schroniska i przeniósła do pokoju zajmowanego przez koleżankę. Izba była na tyle mała, że dziewczyny musiały spać na podłodze, bowiem nie mieściło się w niej łóżko. Po 2 miesiącach młoda nauczycielka przygarnięta została do mieszkania, położonego nieopodal szkoły w której pracowała, zajmowanego przez panią B. Jednak niedługo potem zachorowała ona na gruźlicę płuc i jak podaje „Pani B. z chwilą kiedy się o tym dowiedziała, wypowiedziała mi mieszkanie”. Po kilku miesiącach pedagożce przyznano lokum o powierzchni 19.7 m² przy ul. Wojska Polskiego w Gdańsku⁵⁷².

Sytuacja mieszkaniowa w regionie zaczęła się stopniowo poprawiać po 1956 roku, kiedy nastąpił rozwój spółdzielczości mieszkaniowej. W okresie tym w Trójmieście powstała m.in. Nauczycielska Spółdzielnia Mieszkaniowa, która przystąpiła do budowy lokali mieszkalnych. W Sopocie powstały bloki w dzielnicy Brodwinno przy ul. Malczewskiego, a także pojedyncze budynki w centrum miasta m.in.

---

⁵⁶⁸ APG, Inspektorat Szkolny w Gdańsku (Miejski), sygn. 1189/171, Umowy o najem mieszkań służbowych dla nauczycieli 1954-1959, k. 7.

⁵⁶⁹ Tamże, k. 18-19.

⁵⁷⁰ Tamże, k. 21-23.

⁵⁷¹ Tamże, k. 46.

⁵⁷² Tamże, k. 45.

pięciokondygnacyjny na rogu ul. Morskiej i Bieruta (ob. Haffnera), sześciokondygnacyjny przy ul. Października (ob. Al. Niepodległości), bloki przy ul. Kolejowej, Bitwy pod Płowcami, Okrzei oraz Kazimierza Wielkiego naprzeciwko I LO, a także domy wielorodzinne przy ul. Bolesława Chrobrego⁵⁷³. W Gdynia z kolei wybudowano blok mieszkalny przy ul. Władysława IV w Śródmieściu, dwupiętrowy budynek przy ul. Harcerskiej na Wzgórzu Nowotki (ob. Św. Maksymiliana), 2 bloki w dzielnicy Grabówek przy ul. Kapitańskiej, 2 czterokondygnacyjne budynki w Orłowie przy zbiegu ul. Kasztanowej oraz Al. Zwycięstwa oraz sześciokondygnacyjny blok na rogu ulicy Świętojańskiej i Skweru Kościuszki⁵⁷⁴.

W Gdańsku powstały natomiast dziesięciokondygnacyjny blok przy ul. Wałowej w Śródmieściu, bloki w dzielnicy Brzeźno przy ul. Emilii Plater, budynki we Wrzeszczu przy Al. Grunwaldzkiej 116 oraz przy ul. Danusi, Białej, Partyzantów, Chrobrego, Lili Wenedy, ówczesnym placu Komorowskiego, a także w Oliwie gdzie na mieszkania dla nauczycieli i nauczycielek przeznaczono teren na rogu ulic J. Bażyńskiego i Wita Stwosza. W 1961 roku rozpoczęto tam budowę 5 trzynastokondygnacyjnych tzw. punktowców. Pierwszy z nich oddano do użytku już w 1962 roku, a ostatni w drugim kwartale 1964 roku. W dzielnicy Oliwa powstały także bloki przy ul. Mściwojowa oraz Derdowskiego⁵⁷⁵.

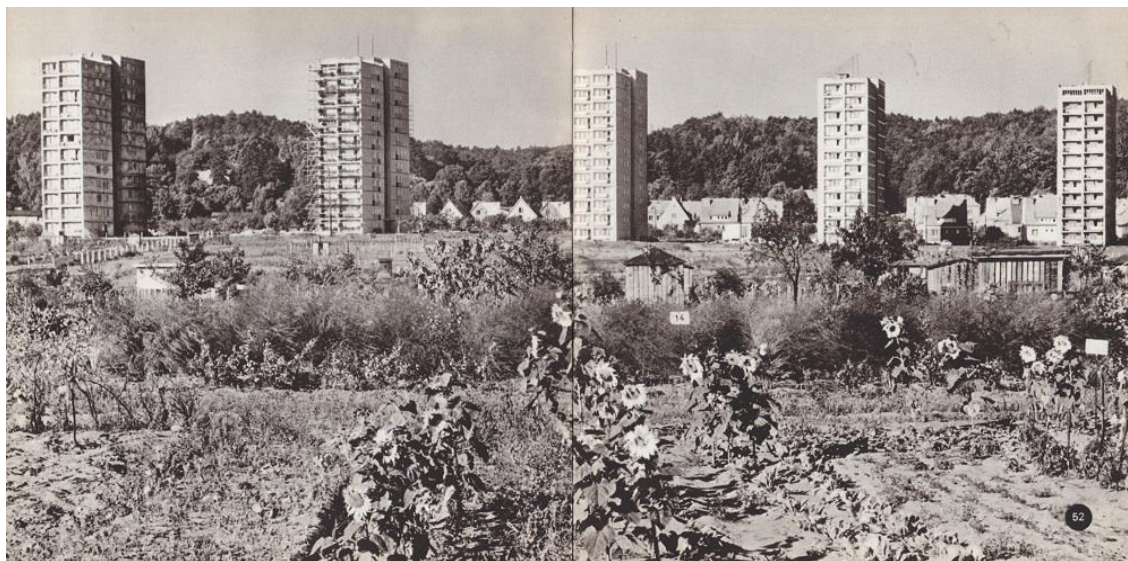
---

⁵⁷³ APG, Centralny Związek Spółdzielni Budownictwa Mieszkaniowego Oddział w Gdańsku, sygn. 1598/11, Plany rzeczowo-finansowe Nauczycielskiej Spółdzielni Mieszkaniowej 1959-1965, k. 1-146.

⁵⁷⁴ APG, Centralny Związek Spółdzielni Budownictwa Mieszkaniowego Oddział w Gdańsku, sygn. 1598/8, Plany rzeczowo-finansowe Nauczycielskiej Spółdzielni Mieszkaniowej 1958-1964, b.p.

⁵⁷⁵ APG, Centralny Związek Spółdzielni Budownictwa Mieszkaniowego Oddział w Gdańsku, sygn. 1598/10, Plany rzeczowo-finansowe Nauczycielskiej Spółdzielni Mieszkaniowej 1959-1965, k. 1-91.

Fotografia 8. Wieżowce wybudowane przez Nauczycielską Spółdzielnię Mieszkaniową przy ul. Wita Stwosza w Gdańsku, rok 1964

Źródło: J. Stankiewicz, B. Szremer, *Gdańsk*, Warszawa 1965, fot. Edmund Kupiecki, s. 52.

Poczynione przez spółdzielnie inwestycje poprawiły sytuację mieszkaniową nauczycielstwa z Trójmiasta. Ogólnie w latach sześćdziesiątych i siedemdziesiątych w skali całego kraju izb mieszkalnych stale przybywało, głównie za sprawą użycia technologii umożliwiających szybką budowę m.in. poprzez wykorzystanie elementów prefabrykowanych oraz tzw. wielkiej płyty. Najwięcej mieszkań w historii wybudowano w roku 1978, jednak wciąż nie zaspokajało to potrzeb⁵⁷⁶. Ponadto powstające lokale miały zazwyczaj niewielką powierzchnię oraz niski standard (np. tzw. ślepe kuchnie). Z danych statystycznych wynika, iż na początku lat siedemdziesiątych na jedną izbę mieszkalną w województwie gdańskim przypadało 47 mieszkańców, natomiast w 1975 roku 29. Uwidacznia to, iż sytuacja mieszkaniowa w regionie z biegiem lat polepszyła się, jednak nadal ciężko uznać ją za, w jakikolwiek sposób, zadowalającą. W Trójmieście sytuacja mieszkaniowa była relatywnie dobra. W samym Gdańsku w 1975 roku oddano do użytku 6039 nowych mieszkań. Ostatnia dekada PRL, poprzedzona symptomami kryzysu gospodarczego, przyniosła jednak spowolnienie budownictwa mieszkaniowego. W roku 1988 w województwie gdańskim oddano łącznie 2331 nowych mieszkań, podczas gdy dekadę wcześniej ponad dwa razy tyle. Zaznaczyć należy, iż pomimo

---

⁵⁷⁶ M.J. Jarmuż, *Problemy mieszkaniowe w Polsce w latach siedemdziesiątych XX wieku w świetle dokumentów osobistych*, Warszawa 2020, s. 53.

ogólnego spowolnienia tempa budownictwa mieszkaniowego w kraju, ilość oddawanych od użytku mieszkań w województwie gdańskim była relatywnie wysoka. W 1988 roku większą liczbę lokali mieszkalnych wybudowano jedynie w Warszawie oraz województwie katowickim i poznańskim⁵⁷⁷.

3.5. Wnioski

Spółeczność nauczycieli i nauczycielek trójmiejskich szkół w pierwszych powojennych latach tworzyli w zasadzie pedagodzy i pedagożki przybyli na Wybrzeże z różnych stron kraju (głównie z tzw. Kresów Wschodnich oraz województw Polski centralnej), którzy podjęli wspólną pracę na rzecz odbudowy i rozwoju szkolnictwa w regionie. W kolejnych powojennych dekadach kadre trójmiejskich placówek oświatowych tworzyli w większości absolwenci jednego z działających w Trójmieście zakładów kształcenia nauczycieli lub szkoły wyższej (WSP, a od 1970 roku UG). Były to zazwyczaj osoby zamieszkujące w regionie bądź przybyłe do Trójmiasta z pobliskich, mniejszych, miejscowości.

Zaprezentowane powyżej dane statystyczne ukazują, iż na tle innych części kraju nauczyciele i nauczycielki uczący w szkołach na terenie Trójmiasta posiadali wysokie kwalifikacje zawodowe. Było to wynikiem możliwości kształcenia oraz doksztalcania jakie dawały istniejące w Trójmieście szkoły wyższe oraz inne placówki prowadzące edukację dorosłych, a także atrakcyjności dużych miast, które przyciągały wykształcone i chętne do pracy osoby. Sprawiało to także, iż w trójmiejskich szkołach nie występowały duże braki kadrowe, które pojawiały się w placówkach położonych w innych regionach kraju czy nawet województwa⁵⁷⁸. Kształcenie coraz większej ilości kandydatów na nauczycieli/nauczycielki oraz ogólny rozwój szkolnictwa w regionie przyczyniły się w dużej mierze do „odmłodzenia” kadry pedagogicznej trójmiejskich szkół. Z kolei sytuacja społeczna i gospodarcza doprowadziły do znacznego sfeminizowania zawodu,

---

⁵⁷⁷ *Rocznik statystyczny województw 1988*, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa 1988, s. 157.

⁵⁷⁸ Na początku roku szkolnego 1945/46 w województwie gdańskim brakowało łącznie 860 nauczycieli i nauczycielek, z czego jedynie 19 osób w Trójmieście zob. A. Tomkiel, dz. cyt., s. 154 [Tabela 16. Nauczyciele szkół powszechnych w woj. gdańskim według stanu 1.10.1945 oraz 1.10.1946 r.]. Dla przykładu w Katowickim Okręgu Szkolnym w roku szkolnym 1948/49 zapotrzebowanie na etaty nauczycielskie zdołano zapewnić jedynie w 89% zob. M. Szaniawski, dz. cyt., s. 273. Z kolei w województwie śląskim w 1975 roku w szkołach średnich ogólnokształcących brakowało 200, a w szkołach zawodowych ponad 140 nauczycieli i nauczycielek zob. W. Gajewski, dz. cyt., s. 411.

stąd od lat sześćdziesiątych XX wieku trzon kadry nauczającej w trójmiejskich szkołach stanowiły młode, nieprzekraczające 30. roku życia, pedagożki.

Sytuacja socjalno-bytowa nauczycielstwa w latach 1945-1989 była zróżnicowana. Zdecydowanie najgorsza była ona w pierwszych powojennych latach, kiedy otrzymywali oni niewysokie uposażenie, w miastach brakowało zdalnych do zamieszkania budynków, a na rynku występowały znaczne braki aprowizacyjne. Pamiętać należy jednak, iż w takich samych realiach egzystował wówczas w zasadzie ogół społeczeństwa. Przy czym sytuacja nauczycieli i nauczycielek, ze względu na ich istotną rolę w procesie odbudowy państwa i szkolnictwa, była relatywnie dobra. W pierwszych powojennych latach otrzymywali oni m.in. dość wysoki dodatek nauczycielski do wynagrodzenia, a pedagodzy i pedagożki z Trójmiasta także dodatek lokalny. Prócz tego ze względu na wykonywaną profesję byli oni uprzywilejowaną grupą w procesie powojennego kwaterunku mieszkańców m.in. w Gdańsku (choć warunki w jakich mieszkali były często bardzo trudne).

Z biegiem lat sytuacja powoli się stabilizowała. Przez cały omawiany okres zasadnicze wynagrodzenie otrzymywane przez nauczycielstwo było sukcesywnie podnoszone, jednak pozostawało ono niższe niżeli zarobki kwalifikowanej kadry zatrudnionej w przemyśle. Dysproporcja ta mogła być szczególnie odczuwalna w regionach uprzemysłowionych, w tym w Trójmieście. Potwierdzają to w pewien sposób wyniki badań socjologicznych przeprowadzonych wśród mieszkańców województwa szczecińskiego, którzy klasyfikując zawody według kryterium korzyści materialnych jakie można uzyskać z ich wykonywania, umiejscowili zawód nauczyciela na 24 z 29 znajdujących się w ankiecie profesji⁵⁷⁹. Podczas gdy niemalże połowa z uczestniczących w badaniach kierowanych przed Edmunda Lewandowskiego nauczycieli i nauczycielek ze słabo zurbanizowanego województwa sieradzkiego oceniła swoje zarobki jako „trochę za niskie”, a co 10 z nich uznał ich wysokość za wystarczającą⁵⁸⁰.

---

⁵⁷⁹ B. Sadaj, *Niektóre aspekty moralnej pozycji zawodu nauczycielskiego w opinii publicznej*, „Przegląd Socjologiczny” 1968, t. 22, nr 1, s. 85 [Tabela 1. Wyniki badań szczecińskich i warszawskich w odniesieniu do zawodu nauczyciela według kryterium korzyści materialnych, pewności pracy i poważania, wyrażone kolejnością miejsca na skali w zastawie 29 zawodów].

⁵⁸⁰ E. Lewandowski, dz. cyt., s. 84.

Sytuację socjalno-bytową pracowników szkół z Trójmiasta w analizowanym okresie uznać należy jednak za relatywnie dobrą. Otrzymywane przez nich wynagrodzenie utrzymywało się na poziomie zbliżonym do średniej krajowej. Pamiętać warto także, iż zdecydowaną większość spośród osób zatrudnionych w szkolnictwie stanowiły kobiety, które w ówczesnych realiach społecznych otrzymywały niższe niżeli mężczyźni wynagrodzenie, a w średniej krajowej uwzględniano uposażenie otrzymywane przez ogół pracowników w kraju, wśród których większość stanowili wówczas mężczyźni⁵⁸¹. Dodatkowo zatrudnienie w szkolnictwie dawało możliwość pracy w elastycznych godzinach, co pozostawiało czas na ewentualne znalezienie dodatkowego źródła dochodu, o który w oświacie nie było trudno (godziny nadliczbowe, praca w świetlicach, bibliotekach szkolnych czy przy koloniach letnich itp.) czy umożliwiało jednoczesną opiekę nad ogniskiem domowym⁵⁸². Prócz tego zatrudnienie w placówce edukacyjnej dawało możliwość służbowego przeniesienia np. do szkoły położonej bliżej miejsca w którym otrzymało się mieszkanie, co niemożliwe było w wielu innych zakładach pracy.

---

⁵⁸¹ Z przeprowadzonych przez Romana Wieruszewskiego w połowie lat siedemdziesiątych XX wieku badań wynika, iż mężczyźni zarabiali od 50 do 680 zł więcej niżeli zatrudnione na tych samych stanowiskach i pracujące tak samo wydajnie kobiety, zob. R. Wieruszewski, *Równość kobiet i mężczyzn w Polsce Ludowej*, Poznań 1975, s. 144-145, 148. W 1954 roku kobiety stanowiły 33% wśród pracujących, a 1964 roku było to 32.8%, zob. J. Mrozek, dz. cyt., s. 263-264.

⁵⁸² W 1970 roku 42% urzędniczek podawało, że nie może liczyć na czyjąkolwiek pomoc w wykonywaniu prac domowych zob. J. Mrozek, dz. cyt., s. 272. Z kolei z badań socjologicznych przeprowadzonych przez Irenę Reszkę na początku lat osiemdziesiątych XX wieku wynika, iż na wysokiej pozycji wśród cech wskazanych przez respondentów jako utrudniające lub uniemożliwiające kobietom znalezienie pracy znalazły się „prowadzenie domu i wychowanie dzieci” oraz „powody rodzinne” zob. I. Reszka, *Prestiż społeczny a pleć. Kryterium prestiżu zawodów i osób*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź 1984, s. 166.

Rozdział 4. Nauczyciele i nauczycielki trójmiejskich szkół w obliczu przemian politycznych, społecznych i gospodarczych pierwszych powojennych lat (1944/45-1947)

4.1. Powojenna odbudowa szkolnictwa na terenie Gdańska, Gdyni i Sopotu

Wojenna zawierucha oraz jej następstwa w postaci ruchu migracyjnego, przymusowych przesiedleń spowodowanych przesunięciem granic państwa oraz przemianami społeczno-politycznymi, a także ogromne zniszczenia w kraju sprawiły, że zamieszkująca Polskę ludność odnaleźć musiała się w nowej rzeczywistości i na nowo ją zorganizować. W pierwszych powojennych miesiącach wielu z nauczycieli i nauczycielek, niezależnie od prezentowanych przekonań politycznych, zaangażowało się w odbudowę szkół oraz organizację lekcji dla dzieci i młodzieży w swojej okolicy. W niektórych przypadkach byli to pedagodzy i pedagożki powracający do placówek oświatowych w których pracowali przed wybuchem wojny. W Trójmieście ze względu na przynależność przed 1939 rokiem Sopotu oraz Gdańska do WMG, były to w większości osoby uczące w gdyńskich szkołach – które, co również istotne, w czasie działań militarnych uległy stosunkowo niewielkim zniszczeniom. W odbudowę placówek edukacyjnych angażowali się także pedagodzy i pedagożki przybyli bądź przesiedleni na Wybrzeże z innych regionów kraju. W obu przypadkach były to działania podejmowane zazwyczaj z oddolnej inicjatywy nauczycieli i nauczycielek, którzy często przez pierwsze miesiące nie otrzymywali wynagrodzenia za swoją pracę. Przywoływana już w tekście pedagożka J. Soszyńska wspominała:

Zaledwie front odskoczył [...] i zaczęła organizować się władza terenowa, my nauczyciele, rozpoczęliśmy starania o zorganizowanie nauki w szkołach. [...] Nikt mnie, jak zresztą i wielu innym nauczycielom, żadnej posady nie przydzielał. Po prostu, kto chciał pracować zgłaszał się do Inspektoratu Szkolnego i meldował w Gminie [...]. Następnie musiał wyszukać sobie możliwy budynek szkolny⁵⁸³.

---

⁵⁸³ ZNPOG, Komisja ds. historii, Oryginały i pierwodruki wspomnień nauczycieli. „W dzieje narodu uwikłani”, sygn. 1/27a, Wspomnienia Janiny Soszyńskiej, b.p.

Wśród nauczycieli i nauczycielek, którzy tuż po zakończeniu działań militarnych włączyli się w proces wznawiania działalności trójmiejskich placówek oświatowych był m.in. przedwojenny kierownik szkoły w Gdyni Orłowie Józef Żmudziński. Były więzień obozu w Sztutowie, już w połowie 1945 roku wraz z grupą miejscowego nauczycielstwa wznowił nauczanie w placówce, w której pracował przed 1939 rokiem – Szkole Powszechnej nr 8⁵⁸⁴.

Pośród osób, które po zakończeniu wojny zaangażowały się w odbudowę polskiego szkolnictwa, znalazła się także grupa nauczycieli i nauczycielek pracujących przed wojną w Gimnazjum Polskim Macierzy Szkolnej w WMG. Należeli do nich B. Janik⁵⁸⁵, Franciszek Kitowski oraz Józef Wełniak (Kwaśnicki)⁵⁸⁶. W połowie kwietnia 1945 roku zostali oni oddelegowani przez działającą w mieście Grupę Operacyjną Ministerstwa Oświaty do zabezpieczania mienia szkolnego. Gmach ich macierzystej szkoły był jednak zbyt zniszczony, aby mogli powrócić do niego uczniowie i uczennice, stąd zdecydowano się na uruchomienie szkoły średniej w stosunkowo dobrze zachowanym budynku, dawnej niemieckiej Wyższej Szkoły Realnej im św. Piotra i Pawła (*Oberrealschule zu St. Petri und Pauli*), mieszczącym się w Gdańsku przy Placu Hanzy 6 (ob. Wały Jagiellońskie). Po wstępnym uporządkowaniu i odremontowaniu gmachu, w którym udział brali także niemieccy pracownicy „zatrudnieni” przez III komisariat MO w Gdańsku, w połowie maja 1945 roku rozpoczęto zapisy uczennic i uczniów do Państwowego Gimnazjum i Liceum, a także rekrutację osób dorosłych na kursy popołudniowe⁵⁸⁷.

Przed rokiem 1939 nauczycielką w Gimnazjum Polskim Macierzy Szkolnej była również, ucząca tam od 1928 roku języka francuskiego, Janina Ślącza. Okres II wojny światowej spędziła ona u rodziny w Krakowie, gdzie prowadziła tajne nauczanie,

---

⁵⁸⁴ PBPwG, Szkoła podstawowa nr 8 w Gdyni Orłowie w latach 1945-1948, sygn. R 447, b.p.

⁵⁸⁵ K. Sroczyńska-Wyczańska, *Nauczyciele Gimnazjum*, [w:] *Gimnazjum Polskie Macierzy Szkolnej w Gdańsku 1922–1939. Księga pamiątkowa*, Gdańsk 1989, s. 318-307; K. Świerkosz, *Janik Bernard*, [w:] *Słownik Biograficzny Pomorza Nadwiślańskiego*, t. 2, Gdańsk 1994, s. 294-296.

⁵⁸⁶ Józef Wełniak po 1 września 1939 roku ukrywał się w dzielnicy Gdańska - Wrzeszcz, u koleżanki - nauczycielki Heleny Rakowskiej, a następnie w październiku wyjechał przez Gdynię do rodzinnego domu w Gnieźnie. Przebywał tam do 1942 roku, kiedy zagrożony aresztowaniem wyjechał do Częstochowy, gdzie pod zmienionym nazwiskiem – Kwaśnicki, pracował w Spółdzielni Rolniczo-Handlowej. H. Guściora, *Józef Wełniak (1907–1969). Wspomnienie*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Gdańsku (Matematyka, Fizyka, Chemia)” 1970, t. 10, nr 5, s. 5-7; Józef Wełniak, GEDANOPEdia – Internetowa Encyklopedia Gdańska, https://gdansk.gedanopedia.pl/gdansk/?title=WELNIAK_JÓZEF,_pedagog, [dostęp: 2024.05.04].

⁵⁸⁷ PBPwG, Sprawozdanie nr 2 z czynności służbowych od dnia 14 maja do dnia 25 maja 1945 /Bernard Janik, sygn. R 536, b.p.

natomiast tuż po wojnie, 1 maja 1945 roku powróciła na Wybrzeże, gdzie rozpoczęła pracę w V LO w Gdańsku, Liceum Handlowym w Sopocie oraz Liceum Telekomunikacyjnym w Gdyni. Ponadto od końca maja 1945 do sierpnia 1947 roku była zatrudniona w Bibliotece Miejskiej w Gdańsku⁵⁸⁸.

Pierwsze szkoły otwierane były zazwyczaj „spontanicznie” dzięki wysiłkowi i zaangażowaniu miejscowych nauczycieli i nauczycielek, którzy podjęli się pracy w bardzo trudnych warunkach. Były wśród nich zarówno nieliczne osoby pozostałe w czasie wojny w Trójmieście, jak i te które tuż po zakończeniu działań militarnych zdecydowały się wrócić do swojego dawnego miejsca pracy (w Gdańsku była to grupa związana przed 1939 rokiem z Gimnazjum Polskim Macierzy Szkolnej). Zaangażowanie pedagogów i pedagożek w odbudowę oświaty po wojnie nie wiązało się w większości przypadków z ich poparciem dla wprowadzanego w państwie ustroju, a raczej z pragnieniem jak najszybszego zapewnienia dzieciom i młodzieży dostępu do edukacji oraz chęcią „powrotu do normalności”⁵⁸⁹. Chęć tę potwierdza także fakt, iż już w kwietniu 1945 roku w Gdyni powstał chór szkolny o nazwie „Harfa”⁵⁹⁰.

Podobnie proces odbudowy szkolnictwa przebiegał w innych regionach Polski, gdzie także „miejscowi” nauczyciele i nauczycielki, nie czekając często na polecenia od władz oświatowych przystępowali do porządkowania budynków szkolnych oraz prowadzenia zajęć z młodzieżą, tak okres ten wspomina jedna z pedagożek, która w 1945 roku przebywała w Lublinie:

Bezpośrednio po zakończeniu działań wojennych na Lubelszczyźnie, jeszcze przy dochodzących odgłosach walk frontowych, nauczyciele, nie czekając na zarządzenia władz w sprawie podjęcia pracy w szkole, organizowali pomieszczenia na rozpoczęcie zajęć szkolnych [...]⁵⁹¹.

Z przeanalizowanych źródeł wynika, iż w omawianym czasie przeważająca liczba pracowników szkolnictwa przejawiała, przynajmniej w sferze publicznej, neutralne postawy wobec zachodzących w kraju przemian polityczno-społecznych. W większości

---

⁵⁸⁸ BPPwG, Janina Ślęczka: zyciorys. Opracowała Irena Stankiewicz, sygn. R 322, b.p.

⁵⁸⁹ T. Wolsza, *Opinie, oceny i propozycje „polskiego Londynu” w sprawie przystosowania społeczeństwa w kraju do nowej rzeczywistości społeczno-politycznej i gospodarczej (przełom lat czterdziestych i pięćdziesiątych XX w.)*, [w:] *Polacy wobec PRL ...*, s. 42-43.

⁵⁹⁰ APG, Kuratorium Okręgu Szkolnego Gdańskiego w Gdańsku, sygn. 1178/18, Organizacja szkół i kursów 1945, k. 236.

⁵⁹¹ S. Kiewel-Witkowska, *Młodzież była wtedy taka chętna*, [w:] *Na przełomie. Wspomnienia nauczycieli i uczniów z lat 1944-1956*, wybór i oprac. E.C. Król, M. Walczak, Warszawa 1994, s. 155.

przypadków było to zapewne spowodowane poczuciem niepewności oraz skupieniem na organizacji (często od podstaw) życia osobistego w nowej rzeczywistości. Nie oznaczało to jednak, że pozostawali oni całkowicie bierni, co potwierdzają opisane powyżej, oddolnie podejmowane przez nauczycieli i nauczycielki aktywności zmierzające do wznowienia po wojnie działalności szkół. Nauczyciele i nauczycielki z trójmiejskich szkół nie byli pod tym względem wyjątkiem, bowiem podobne tendencje zauważył także prowadzący badania nad inteligencją polską w okresie stalinizmu Stanisław Salmonowicz, który zaprezentował następujący wniosek:

Postawą najbardziej rozpowszechnioną (choć trudno byłoby to kwantytatywnie udowodnić) była, moim zdaniem, postawa biernego braku entuzjazmu, łączona przecież z koniecznością akceptacji życia w warunkach narzuconych przez epokę⁵⁹².

Podobną postawę zaobserwował także badający środowisko historyków w okresie powojennym Rafał Stobiecki, który opisując stosunek naukowców do nowej władzy stwierdził: „W obliczu ogromu strat ludzkich i materialnych spowodowanych przez wojnę hasłem integrującym środowisko z nowym państwem była odbudowa życia naukowego”⁵⁹³.

4.2. Polityczne i społeczne realia po II wojnie światowej

Zaangażowanie pedagogów i pedagożek w działalność polityczną w pierwszych powojennych latach było niewielkie, o czym świadczy liczba osób przynależących do poszczególnych partii politycznych. W maju 1945 roku w PPR na terenie całego województwa gdańskiego działało tylko 5 nauczycieli szkół powszechnych, natomiast w roku kolejnym ich liczba wzrosła do 25. Pod koniec roku 1945 powstały koła nauczycielskie PPR i PPS w Gdańsku. Pierwsze z nich liczyło 3 członków, natomiast do drugiego przynależało 6 osób⁵⁹⁴. Z kolei w połowie 1947 roku w partii robotniczej było 61, natomiast w PPS 365, spośród ogólnej liczby 2886 osób uczących w szkołach powszechnych w województwie. Niewielki odsetek nauczycieli i nauczycielek w partiach politycznych był stanem dość naturalnym, występującym na podobnym poziomie

---

⁵⁹² S. Salmonowicz, *Między strachem ...*, s. 88.

⁵⁹³ R. Stobiecki, *Historiografia PRL ...*, s. 31.

⁵⁹⁴ A. Tomkiel, dz. cyt., s. 154-155; L. Żukowska, dz. cyt., s. 38.

w okresach braków ogólnych nacisków na wstępowanie w szeregi politycznych ugrupowań. Natomiast wśród pracowników zajmujących kierownicze stanowiska w kuratorium gdańskim w 1947 roku większość stanowili członkowie PPS oraz bezpartyjni (po 31%), drugą co do wielkości grupą były osoby przynależące do PPR, a pozostali pracownicy byli członkami SD oraz SL. Członkiem PPS był także J. Młynarczyk, pełniący funkcję kuratora okręgu szkolnego gdańskiego⁵⁹⁵. Z kolei wśród kierowników szkół średnich ogólnokształcących przeważały osoby nie związane z żadną partią (77.8%)⁵⁹⁶. W skali całego kraju do PPR przynależało 1337 pedagogów i pedagożek. Zauważalny wzrost liczby pracowników oświatowych wstępujących w szeregi partii robotniczej nastąpił dopiero w roku 1947, a jeszcze bardziej nasilił się z chwilą utworzenia PZPR (1948).

Zarysowując tło dla postaw politycznych nauczycieli i nauczycielek z Trójmiasta w okresie tużpowojennym wspomnieć warto o ich politycznym zaangażowaniu w okresie II RP. W Gdyni na szerszą skalę aktywność polityczną pedagogów i pedagożek zaobserwować można od początku lat trzydziestych, kiedy nastąpił znaczny rozwój miasta, a przy tym liczebny przyrost szkół i kadry dydaktycznej⁵⁹⁷. Zbiegło się to w czasie ze zmianą charakteru rządów w kraju na bardziej autorytarne oraz ustanowieniem w mieście ustroju komisarycznego. Z raportów komisarza rządu w Gdyni wynika, iż tamtejsze grono pedagogiczne miało prorządowe nastawienie. Część spośród pedagogów zaangażowała się w działalność BBWR, tworząc Koło Środowiskowe Nauczycieli. Pod kontrolą osób o nastawieniu prorządowym w latach trzydziestych pozostawał także miejscowy oddział ZNP, którego prezesem był nauczyciel szkoły powszechnej Wojciech Stańco, pełniący jednocześnie funkcję wiceprezesa Zarządu Koła Środowiskowego Nauczycieli BBWR w Gdyni⁵⁹⁸. Pod pewnym wpływem czynników rządowych

---

⁵⁹⁵ AAN, Ministerstwo Oświaty w Warszawie, sygn. 283/506, Polityka kadrowa w resorcie oświaty - ruch służbowy, działalność Wydziału Personalnego Ministerstwa Oświaty - schemat sprawozdania, sprawozdania, k. 50-51.

⁵⁹⁶ Tamże, k. 53.

⁵⁹⁷ W roku szkolnym 1930/31 w gdyńskich szkołach powszechnych uczyło zaledwie 8 nauczycieli i nauczycielek, w roku 1933 było ich już 82, a w 1935 roku 136. M. Mielczarska, *Gdyńscy nauczyciele szkół powszechnych i podstawowych w okresie międzywojennym*, praca magisterska wykonana w Zakładzie Historii Myśli i Kultury Politycznej pod kierunkiem prof. dr. hab. Tadeusza Stegnera, Uniwersytet Gdański 2013, s. 100.

⁵⁹⁸ *Raporty sytuacyjne Komisarza Rządu w Gdyni. Życie polityczne, społeczne i mniejszości narodowych w Gdyni. Ruch wywrotowy i stan bezpieczeństwa publicznego. Styczeń 1932 - grudzień 1934*, https://www.miasta.pl/archiwummiast/uploads/foto_core/document/file/67/RAPORTY_KOMISARZA_RZ%20C4%84DU.pdf, [dostęp: 2024.06.03]; BBWR miał w Gdyni silną pozycję. W wyborach

pozostawali także nauczyciele i nauczycielki pracujący w szkołach na terenach województw północno-wschodnich II RP, którzy stanowili większość wśród powojennej kadry dydaktycznej Trójmiasta⁵⁹⁹.

W pierwszych latach po wojnie władze państwowe starały się przejawiać wobec nauczycieli i nauczycielek dość neutralny stosunek, ze względu na to, że byli oni niezbędni w procesie odbudowy i wznowiania działalności szkół po okresie wojny. Wzmoczona indoktrynacja oraz prześladowania w środowisku oświatowym rozpoczęły się dopiero po ustabilizowaniu systemu szkolnego oraz umocnieniu się nowej władzy. Tezę tę potwierdzają także decyzje komisji zajmujących się przywracaniem do pracy nauczycieli i nauczycielek objętych amnestią ogłoszoną w sierpniu 1945 oraz na początku 1947 roku⁶⁰⁰. Były to w większości osoby skazane, w oparciu o dekret o ochronie państwa, za przynależność bądź współdziałanie z AK⁶⁰¹. Zaznaczyć należy, że co prawda na mocy amnestii umorzono wyroki karne, jednak obowiązujące prawo oświatowe nie dopuszczało zatrudniania w szkołach osób skazanych wyrokiem sądu za działalność na szkodę państwa, przestępstwa dokonane z chęci zysku bądź czyny sprzeczne z obyczajowością publiczną⁶⁰². Jednakże z powodu dotkliwych braków kadrowych w szkolnictwie w większości przypadków gremium rozpatrujące sprawy amnestionowanych nauczycieli i nauczycielek wnioskowało za ich zatrudnieniem w szkołach⁶⁰³. Natomiast z odmową spotykały się zazwyczaj osoby nie posiadające

---

przeprowadzonych w 1930 roku uzyskał 64.5% głosów zob. J.A. Michaś, *Obóz Zjednoczenia Narodowego w Gdyni w latach 1936-1939*, „Zeszyty Gdynskie” 2017, nr 12, s. 42.

⁵⁹⁹ A. Smolarczyk, *Nauczyciel kresowy – realizator polityki oświatowej państwa polskiego w województwach północno-wschodnich Rzeczypospolitej w latach 1919-1939*, „Wschodni Rocznik Humanistyczny” 2020, nr 2, s. 231-250.

⁶⁰⁰ Dekret z dnia 2 sierpnia 1945 r. o amnestii (Dz.U. 1945 nr 28 poz. 172); Ustawa z dnia 22 lutego 1947 roku o amnestii (Dz.U. 1947 nr 20 poz. 78); AAN, Ministerstwo Oświaty w Warszawie, sygn. 283/585, Sytuacja polityczna w szkołach podstawowych i świeckich - amnestia - przywrócenie do szkół amnestionowanych nauczycieli i uczniów - okólniki, protokoły, korespondencja, k. 3.

⁶⁰¹ Dekret Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego z dnia 30 października 1944 r. o ochronie Państwa (Dz.U. 1944 nr 10 poz. 50).

⁶⁰² Oficjalnie amnestię w lutym 1947 roku ogłoszono z okazji rozpoczęcia obrad Sejmu Ustawodawczego oraz wyboru na prezydenta Bolesława Bieruta, jednak faktycznym jej powodem było rozbitcie struktur zbrojnego „podziemia niepodległościowego”. Pamiętać należy także, że był to czas walki z opozycją polityczną (głównie PSL), której przedstawiciele wkrótce zajęli „zwolnione” miejsca w więzieniach. Obwieszczenie Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z dnia 9 listopada 1932 r. w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu ustawy z dnia 1 lipca 1926 r. o stosunkach służbowych nauczycieli (Dz.U. 1932 nr 104 poz. 873); AAN, Ministerstwo Oświaty w Warszawie, sygn. 283/585, Sytuacja polityczna w szkołach podstawowych i świeckich - amnestia - przywrócenie do szkół amnestionowanych nauczycieli i uczniów - okólniki, protokoły, korespondencja, k. 114-115.

⁶⁰³ Wnioski o ponowne zatrudnienie w szkołach nauczycieli i nauczycielek objętych amnestią rozpatrywała trzyosobowa komisja działająca przy Ministerstwie Oświaty w Warszawie. W jej skład wchodził: Henryk Garbowski – dyrektor Departamentu Szkół Ogólnokształcących w Ministerstwie Oświaty, w roli

pełnych kwalifikacji bądź księży nauczający religii. Wyżej wspomniana komisja rozpatrywała także sprawę Leona Wleciały – nauczyciela Państwowego Gimnazjum i Liceum w Gdańsku Wrzeszczu, który na mocy amnestii został zwolniony z aresztu, gdzie przebywał skazany za przynależność do nielegalnej organizacji. Decyzją komisji oraz ministra oświaty wymieniony wyżej nauczyciel uzyskał zgodę na powrót do zawodu i we wrześniu 1948 roku rozpoczął pracę jako nauczyciel języka angielskiego w swojej dawnej szkole⁶⁰⁴.

W omawianym okresie niewielu spośród nauczycieli i nauczycielek przyjmowało postawę kontestującą zastaną rzeczywistość polityczno-społeczną. Najbardziej wyrazistym i zarazem najlepiej uchwytnym przejawem niezgody z polityką ówczesnej władzy było zaangażowanie w działalność partii opozycyjnych, czyli *de facto* funkcjonującego jeszcze wówczas legalnie PSL, do którego, jak wyżej wspomniano, przynależało bardzo niewielu pracowników oświaty. Członkostwo w PSL wiązało się bowiem najczęściej z brakiem możliwości rozwijania kariery zawodowej bądź innymi represjami.

Przykładem takiego pedagoga jest Michał Stępień – kierownik Szkoły Powszechnej nr 11 w Gdyni, będący aktywnym działaczem PSL, w którego strukturach pełnił funkcję członka zarządu powiatowego⁶⁰⁵. W roku 1946 stał się on jedną z ofiar politycznych represji. W nocy z 26 na 27 listopada został aresztowany podczas rewizji przeprowadzonej przez funkcjonariuszy WUBP. Następnie odsunięto go ze stanowiska kierownika szkoły, a ostatecznie wysiedlono z miasta. Do Gdyni i na dawne stanowisko udało mu się powrócić dopiero po dekadzie⁶⁰⁶. Michał Stępień jest zatem

---

przewodniczącego; Zbigniew Pomianowski – pracownik Ministerstwa Oświaty oraz Wojciech Pokora – przewodniczący ZNP. AAN, Ministerstwo Oświaty w Warszawie, sygn. 283/585, Sytuacja polityczna w szkołach podstawowych i świeckich - amnestia - przywrócenie do szkół amnestionowanych nauczycieli i uczniów - okólniki, protokoły, korespondencja, k. 112.

⁶⁰⁴ Ową nielegalną organizacją była najpewniej Armia Krajowa. AAN, Ministerstwo Oświaty w Warszawie, sygn. 283/585, Sytuacja polityczna w szkołach podstawowych i świeckich - amnestia - przywrócenie do szkół amnestionowanych nauczycieli i uczniów - okólniki, protokoły, korespondencja, k. 97-98; APG, Kuratorium Okręgu Szkolnego Gdańskiego w Gdańsku, sygn. 1178/153, Książka etatów nauczycielskich 1948-1950, k. 9.

⁶⁰⁵ Michał Stępień w 1910 roku złożył egzamin na nauczyciela szkoły początkowej. Potem nauczał w szkołach wiejskich. W czasie I wojny światowej uczył w szkole dla dzieci polskich wygnańców wojennych w Ukrainie. W latach 1918-1920 nauczał w powiecie Wysoko Mazowieckim. W 1925 roku został kierownikiem szkoły w Grudziądzu. W 1935 roku przybył do Gdyni i objął kierownictwo SP nr 11. Od 1936 roku był prezesem ZNP w Gdyni.

⁶⁰⁶ M. Kardas, *Gdynia i jej władze w latach 1926-1950. Główne problemy polskiej administracji publicznej miasta*, Gdynia 2013, s. 603-604; *Encyklopedia Gdyni*, dz. cyt., s. 761; A. Siekierska, *Odbudowa i rozwój...*, s. 74.

przykładem nauczyciela, który został dotkliwie ukarany za kontestacyjną wobec zachodzących w kraju przemian politycznych i społecznych postawę.

Niektórzy angażowali się z kolei w działalność organizacji związkowych czy społeczno-wychowawczych. Po 1945 roku jedynym branżowym stowarzyszeniem zrzeszającym nauczycieli i nauczycielki był ZNP, pozostający jednocześnie, co oczywiste, najliczniejszą organizacją, do której przynależeli pracownicy oświaty z Trójmiasta. W połowie 1945 roku oddziały ZNP istniały już w 8 miastach województwa gdańskiego, w tym w Sopocie, Gdyni i Gdańsku⁶⁰⁷. We wrześniu 1945 roku do ZNP w okręgu gdańskim przynależało 1414 nauczycieli i nauczycielek, tj. 79.8% z ogólnej liczby zatrudnionych w tamtejszych szkołach⁶⁰⁸. Procentowy udział nauczycielstwa z Trójmiasta w związku utrzymywał się na podobnym poziomie przez cały omawiany okres.

Zaznaczyć jednak należy, iż mający przedwojenne tradycje i powiązania z rządem polskim w Londynie w czasie II wojny światowej – ZNP, został po 1945 roku podporządkowany nowej władzy. Jednym z zabiegów rządzących, mających na celu jego zdominowanie było organizowanie spotkań, w których udział brali zarówno dawni członkowie ZNP, jak i nauczyciele „partyjni”. Władza próbowała pozyskać działaczy związkowych także poprzez powierzanie im wysokich stanowisk w rządzie. W połowie 1945 roku propozycję objęcia teki ministra oświaty otrzymał prezes Zarządu Głównego ZNP, będący jednocześnie działaczem PSL – Cz. Wycech⁶⁰⁹. O tym, iż związek pozostawał pod polityczną kontrolą władzy komunistycznej jasno świadczy fakt, iż mógł on legalnie funkcjonować przez niemalże cały okres PRL.

Zważywszy na opisane powyżej okoliczności sklasyfikowanie przynależności do ZNP jako którejs z 3 wymienionych we wstępie postaw jest niezwykle trudne, bowiem w omawianym okresie podporządkowanie związku władzy komunistycznej nie było jeszcze jasno widoczne, a powszechnie znana wśród nauczycielstwa była jego

---

⁶⁰⁷ Sopotcki oddział ZNP założony został jako pierwszy w województwie 13 kwietnia 1945 roku, natomiast gdyński tydzień później, a gdański 16 maja 1945 roku. Powołanie pierwszego w województwie oddziału ZNP w Sopocie wynikać mogło z faktu, że w mieście siedzibę swoją miały także regionalne władze oświatowe (Kuratorium Okręgu Szkolnego Gdańskiego z siedzibą w Sopocie). M. Etmańska, *Zarys dziejów Związku Nauczycielstwa Polskiego na terenie województwa gdańskiego w latach 1945-1965*, [w:] *Z dziejów zawodowego ruchu nauczycielskiego na Pomorzu Gdańskim w latach 1918-1973*, red. K. Trzebiatowski, Gdańsk 1977, s. 204.

⁶⁰⁸ Tamże, s. 205.

⁶⁰⁹ L. Szuba, dz. cyt., s. 93-94.

przedwojenna,

a nawet „podziemna”, działalność. Abstrahując jednak od umocowań politycznych, ZNP zabiegał głównie o polepszenie warunków socjalno-bytowych pracowników oświaty, więc włączenie się w jego działalność uznać można za pewien przejaw zaangażowania danej osoby na polu społecznym, jednak zazwyczaj (choć nie zawsze) bardzo wąskim, związanym z próbą polepszenia własnych warunków materialnych.

W omawianym okresie przy szkołach działały także organizacje społeczno-wychowawcze, których głównym zadaniem było kształtowanie postaw i poglądów młodzieży. Już w 1944 roku nowe władze oświatowe wskazały jakie konkretnie koła powinny zostać powołane do życia w placówkach oświatowych. W okólniku z grudnia 1944 roku wymieniono m.in. ZHP, PCK czy LOPP⁶¹⁰. Aktywność tych kół, była szczególnie pożądana przez rządzących, zwłaszcza w pierwszych powojennych miesiącach, ze względu na praktyczny wymiar ich działalności (np. przysposobienie wojskowe młodzieży). Nauczyciele oraz nauczycielki z trójmiejskich szkół także przystąpili do organizacji tego typu kół w placówkach, w których pracowali. Nie była to jednak zazwyczaj manifestacja ich zaangażowania, a jedynie wypełnianie służbowych powinności.

4.3. Strajk szkolny 1946 roku

Jednym z pierwszych przejawów powszechniejszego oporu środowiska oświatowego wobec wprowadzanych w Polsce zmian w sferze politycznej i społecznej stał się strajk z maja 1946 roku. Przyczyną jego wybuchu był zakaz organizacji obchodów Święta Trzeciego Maja, ogłoszony na dzień przed obchodami kolejnej rocznicy uchwalenia konstytucji z 1791 roku. Nowe władze obawiały się bowiem, że uroczystości związane z ustanowionym w okresie II RP (1919 rok) Świętem Konstytucji Trzeciego Maja mogłyby odsunąć na drugi plan przypadające na dzień 1 maja – Święto Pracy.

W pierwszym powojennym roku, wobec innych ważniejszych spraw bieżących związanych z wdrażaniem nowego ustroju w państwie oraz chęcią legitymizacji władzy, obchody ustanowienia konstytucji obyły się bez większych przeszkód. Jednak już w roku kolejnym rządzący postanowili ograniczyć możliwości świętowania jedynie do

---

⁶¹⁰ Okólnik z dnia 20 grudnia 1944 r. w sprawie organizacji młodzieży na terenie szkół (Dz.U. Resortu Oświaty PKWN 1944 nr 1-4 poz. 40).

zamkniętych uroczystości. Zakaz ten nie powstrzymał jednak ludności, a zwłaszcza młodzieży, przed wzięciem udziału w zaplanowanych już obchodach⁶¹¹. Władze państwowe do wyegzekwowania wprowadzonych ograniczeń wykorzystwały funkcjonariuszy MO, UB oraz żołnierzy. W kilku przypadkach, w celu zakończenia trwających uroczystości, użyto broni. Do największych starć doszło w Krakowie, gdzie do pacyfikacji manifestującej młodzieży użyto broni pancernej. Według szacunków łącznie w zamieszkach w całym kraju zginęło od kilku do kilkunastu młodych ludzi⁶¹².

Brutalne potraktowanie uczestników obchodów Święta Trzeciego Maja spotkało się z reakcją społeczeństwa. Jako pierwsi strajki solidarnościowe rozpoczęli studenci i studentki krakowskich uczelni, następnie objęły one także akademie i szkoły w innych regionach kraju, w tym w Trójmieście. Centralnym punktem manifestacji stała się, największa wówczas szkoła wyższa w regionie – PG⁶¹³. Ówczesna uczennica III LO w Gdańsku, tak wspomina zaangażowanie trójmiejskiej młodzieży w strajk: „[Przed Politechniką Gdańską] Zebrały się wszystkie szkoły średnie, tak, że cała aleja była zajęta przez młodzież szkolną”⁶¹⁴.

Uczniowie oraz studenci solidaryzujący się z młodzieżą z Krakowa najczęściej w ramach okazania sprzeciwu decydowali się na gremialne opuszczenie lekcji, za co część z nich została usunięta ze szkół pod pretekstem „konieczności odciążenia Społeczeństwa i Państwa z ciężaru uczenia młodzieży która [...] wyraźną nieobowiązkowością dyskwalifikuje się w tym względzie”⁶¹⁵. Opór strajkujących łamano także poprzez aresztowania czy groźby wyrzucenia z pracy członków rodziny.

Strajk młodzieży szkolnej stał się także okazją do uzewnętrznienia postaw wobec ówczesnej sytuacji społecznej i politycznej nauczycieli i nauczycielek z Trójmiasta. Większość z nich nie podjęła bowiem żadnych kroków, aby uniemożliwić swoim uczniom i uczennicom udziału w strajku, na który młodzież często wyruszała wprost ze

---

⁶¹¹ A. Paczkowski, *Strajki, bunt i manifestacje jako „polska droga” przez socjalizm*, Poznań 2003, s. 30-31; M. Podemski, *Żądamy wypuszczenia aresztowanych kolegów z Krakowa!*, „Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej” 2011, nr 5-6, s. 80-90.

⁶¹² Ł. Kamiński, *Polacy wobec nowej ...*, s. 119-120, 140-141, 160-161.

⁶¹³ *Gorszące zajścia na Politechnice Gdańskiej. Robotnicy potępiają reakcyjnych warcholów*, „Dziennik Bałtycki”, 19.05.1946, nr 136(353), s. 1.

⁶¹⁴ Wspomnienia Bożeny Bator-Sawickiej zob. R. Beger, *Dwa maje – Strajki na uczelniach Trójmiasta w latach 1946 i 1988*, „Pismo PG: Pismo Pracowników i Studentów Politechniki Gdańskiej” 2007, nr 5(126), s. 26; A. Siekierska, *Zapominany maj. Strajk trójmiejskiej młodzieży z 1946*, „Gazeta Uniwersytecka Społeczności Akademickiej Uniwersytetu Gdańskiego” 2022, nr 3(176), s. 91-92

⁶¹⁵ APG, Kuratorium Okręgu Szkolnego Gdańskiego w Gdańsku, sygn. 1178/234, Wydalenia ze szkół i strajki 1946 r., k. 67.

szkół. Obawiali się oni jednak przykrych konsekwencji jakie mogą spotkać młodych ludzi, którzy zdecydowali się stawić opór władzy. Do dyrektora jednej ze szkół na Pomorzu, tuż po zakończeniu strajku zgłosili się funkcjonariusze UB z żądaniem podania im adresów oraz numerów legitymacji szkolnych młodzieży biorącej udział w manifestacji. Spotkało się to z jego odmową, jednak z zachowanych źródeł wynika, iż nauczyciel nie został za swoją postawę ukarany⁶¹⁶.

Nauczyciele i nauczycielki z trójmiejskich szkół zachowali w zdecydowanej większości postawę naturalną wobec strajku, co było charakterystyczne dla badanej grupy zawodowej (ale i większości społeczeństwa) w pierwszych, cechujących się niepewną atmosferą, powojennych latach. W strajk najaktywniej zaangażowali się ludzie młodzi (studenci oraz uczniowie i uczennice szkół średnich), najbardziej skłonni do buntowniczych zachowań. Pedagodzy i pedagożki pozostawali natomiast zdystansowani, starając się nie podsycać nastrojów młodzieży. Przypuszczać można także, iż nauczyciele i nauczycielki nie identyfikowali się ze strajkiem, w obliczu wielu innych, pilniejszych do zaspokojenia, potrzeb.

4.4. Wybory parlamentarne 1947 roku

Pierwsze po wojnie wybory parlamentarne odbyły się w 1947 roku, i choć były one przeprowadzone już w nowej rzeczywistości politycznej, to jeszcze w czasach nie w pełni ugruntowanej władzy komunistów⁶¹⁷. Sprawiało to, że na liście wyborczej znalazło się kilka ugrupowań o zróżnicowanym programie politycznym, lecz w zasadzie były to 2 obozy: PPR i sprzymierzone z nią partie oraz PSL Mikołajczyka. Choć wyniki wyborów zostały przesądzone jeszcze przed ich rozpoczęciem, to komuniści podtrzymywali iluzję pluralizmu politycznego. Sprawiało to, że część społeczeństwa wierzyła w możliwość dokonania realnego wyboru, mającego wpływ na dalsze losy ojczyzny. Stąd zaangażowanie w przygotowanie kampanii wyborczej oraz sam udział w głosowaniu

---

⁶¹⁶ Był to Leopold Cieplak dyrektor Państwowego Gimnazjum i Liceum im. H. Sienkiewicza w Malborku. Po odmowie ujawnienia danych osobowych swoich uczniów został on wezwany do komisariatu UB, gdzie próbowano go nakłonić do podjęcia współpracy, co także spotkało się z odmową ze strony nauczyciela.

⁶¹⁷ Cz. Lewandowski, *Początki likwidacji niezależności szkoły polskiej po wyborach z 1947 r.*, „Dzieje Najnowsze” 1997, nr 29/4, s. 58.

mogły być świadectwem rzeczywistej postawy wobec ówczesnej sytuacji społeczno-politycznej⁶¹⁸.

Władze partyjno-państwowe chcąc stworzyć pozory powszechnego poparcia, a tym samym nakłonić jak najszersze masy społeczne do oddania głosu na tzw. Blok Demokratyczny (PPR i podporządkowane jej partie) próbowały zaangażować w przygotowanie kampanii wyborczej przedstawicieli różnych środowisk i grup zawodowych, stąd w tworzone komitety wyborcze włączano najczęściej, obok członków partii także osoby wykonujące zawody cieszące się społecznym uznaniem tj. nauczycieli, lekarzy, prawników, a nawet księży. Podobnie sytuacja wyglądała w Trójmieście, gdzie w działalność komitetu obywatelskiego w Gdyni, zaangażowało się łącznie 478 osób, z czego 35 stanowili nauczyciele i nauczycielki (7.32%). W Sopocie w prace komitetu włączyło się 176 obywateli, w tym 14 pracowników szkolnictwa (7.95%), a w Gdańsku było ich 62 na ponad tysiąc zaangażowanych w pracę komitetu osób (5.8%)⁶¹⁹.

Zaangażowanie się w działalność komitetu wyborczego Bloku Demokratycznego uznać można za pewien przejaw, różnie motywowanej, akceptacji wprowadzanego w kraju ustroju. Zachowane materiały nie pozwalają jednak na dokładne odtworzenie poparcia grupy zawodowej nauczycielstwa wobec poszczególnych ugrupowań politycznych. Ze sprawozdań MBP wywnioskować można jedynie, że ogólnie w województwie gdańskim poparcie dla PSL było raczej niskie. Był to jednak wynik dość naturalny w tym regionie, związany raczej z programem tejże partii – skupionym głównie na polepszeniu sytuacji na obszarach wiejskich, niżeli zurbanizowanych.

4.5. Wnioski

W pierwszych powojennych latach postawy nauczycieli i nauczycielek wobec przemian społeczno-politycznych, przynajmniej w oficjalnym wymiarze, były w większości przypadków neutralne, zdystansowane wobec nowej władzy w kraju. Pracownikom oświaty zależało na podjęciu pracy w zawodzie, która dawała poczucie „powrotu do

---

⁶¹⁸ W. Sokół, *Systemy wyborcze w Polsce Ludowej – uwarunkowania, mechanizmy i konsekwencje polityczne*, [w:] *Wybory i referenda w PRL*, red. S. Ligarski, M. Siedziako, Szczecin 2014, s. 23-24.

⁶¹⁹ Ponadto w Trójmieście w pracę komitetów obywatelskich zaangażowało się łącznie 13 księży, 1454 kupców i rzemieślników oraz 141 osób wykonujących zawód lekarza, adwokata lub inżyniera. APG, Komitet Wojewódzki Polskiej Partii Robotniczej w Gdańsku, sygn. 2598/29, Wybory do Sejmu Ustawodawczego 1947 r., k. 140; E. Czop, dz. cyt., s. 132.

normalności”, a także pozwalała na zapewnienie podstawowego bytu rodzinie. Ponadto w omawianym okresie dla większości nauczycieli i nauczycielek najistotniejsza była odbudowa i wznowienie działalności polskich szkół, tak aby po przerwie spowodowanej wojną, dzieci mogły jak najszybciej powrócić do nauki i nadrobić braki w elementarnej edukacji. Była to zatem swego rodzaju praca u podstaw zaadaptowana do nowych realiów społeczno-politycznych. Decyzja o przyjęciu stanowiska w szkole (czy innej instytucji publicznej) mogła także wynikać z przekonania, iż wkrótce odbędą się demokratyczne wybory, których wynik wpłynie na zmianę rządu w Polsce. Dopiero represje wobec opozycji oraz fałszerstwo wyborów z 1947 roku pozbawiły dużą część społeczeństwa nadziei na szybką zmianę sytuacji w kraju.

Zaznaczyć jednak należy, iż wyżej sformułowany wniosek stanowi pewnego rodzaju uogólnienie, bowiem w grupie zawodowej nauczycielstwa trójmiejskich szkół odnaleźć można także pedagogów i pedagogiki aktywnie zaangażowanych w działalność polityczną. Były to zarówno osoby działające po stronie – legalnej jeszcze w tamtym okresie – opozycji, jak i związane z władzą komunistyczną, o czym świadczy choćby fakt uruchomienia, co prawda nielicznego, koła nauczycielskiego PPR w Gdańsku. Ogólnie aktywność nauczycielstwa w działalności politycznej w omawianym okresie była jednak niewielka, co potwierdza niski odsetek osób z tej grupy zawodowej wśród przynależących do stronnictw politycznych. Zachowane źródła nie dają możliwości dokonania jednoznacznej oceny motywacji nauczycieli i nauczycielek, którzy zdecydowali się na wstąpienie do PPR bądź współdziałanie z władzami komunistycznymi. Ze względu na niewielki odsetek pracowników oświaty przynależnych do partii politycznych w omawianym okresie, przypuszczać można, iż były to osoby faktycznie zaangażowane politycznie.

Postawy nauczycielstwa wobec ówczesnej rzeczywistości nie przejawiały się jednak tylko poprzez przynależność do partii. Uwidaczniały się one także na tle różnego rodzaju wydarzeń o zabarwieniu społeczno-politycznym jakimi byłyby niewątpliwie wybory, które w niewypaczonych realiach są świadectwem faktycznego poparcia poszczególnych osób dla ugrupowań i programów politycznych. Jednak w omawianym okresie był to czas, w którym władza baczniej przyglądała się obywatelom i ich stosunkowi do „nowego ustroju”, stąd towarzyszyła im raczej atmosfera strachu. Nowe władze natomiast próbowały wykorzystać, ciesząc się wówczas dość dużym zaufaniem społecznym nauczycieli i nauczycielki, do legitymizacji swojej władzy.

Zaznaczyć jednak należy, że przed sfałszowanymi wyborami część społeczeństwa wierzyła jeszcze w możliwość dokonania, drogą demokratyczną, zmian w kraju. Stąd w niektórych, choć raczej nielicznych, przypadkach zaangażowanie w przygotowanie kampanii wyborczej oraz sam udział w głosowaniu mogły być świadectwem rzeczywistego poparcia wobec danego ugrupowania politycznego. Z zachowanych źródeł wynika jednak, iż zaangażowanie nauczycieli i nauczycielek na tym polu było wynikiem odgórnych nacisków władz, które pod pretekstem „społecznej misji ich zawodu” nakłaniały pedagogów i pedagożki do włączenia się w pracę komitetów wyborczych.

Rozdział 5. Środowisko pedagogiczne trójmiejskich szkół wobec zmian zachodzących w Polsce w sferze społeczno-politycznej i gospodarczej okresu stalinizmu (1948-1956)

5.1. Monopolizacja w polityce kadrowej PZPR

Rzeczywistość społeczno-polityczna okresu stalinizmu wpłynęła także na pracę i postawy nauczycielstwa. Pierwszym przejawem zaostrzającej się ideologizacji i upolitycznienia życia społecznego oraz nasilenia represji ze strony władz była zmiana polityki kadrowej, która przyczyniła się do wzrostu liczby osób wstępujących w szeregi partii. Zjawisko to uwidoczniło się także w grupie zawodowej nauczycielstwa z trójmiejskich szkół. W roku szkolnym 1949/50 na ogólną liczbę 4817 nauczycieli i nauczycielek zatrudnionych w placówkach oświatowych na terenie województwa gdańskiego, 676 należało do PZPR (14%), 191 do ZSL (3.96%) oraz 102 do SD (2.11%), co oznaczało, że średnio co 5 pracownik szkolnictwa przynależał do partii politycznej (partii rządzącej, bądź stronnictwa w pełni jej podporządkowanego). Nauczyciele i nauczycielki stanowili około 1.5% wszystkich członków PZPR w województwie. W sprawozdaniu o stanie szkolnictwa oceniono, iż „na 10% ustalonych w strukturze naszej partii dla pracowników umysłowych owe 1.5% jest wybitnie stanem niezadowolającym”⁶²⁰.

W kontekście powyższych danych podać warto, iż w okresie od grudnia 1949 roku do sierpnia 1952 roku do PZPR wstąpiło łącznie 39 613 osób, z czego 7387 stanowili pracownicy umysłowi, w tym 915 nauczyciele i nauczycielki (co stanowiło 2.3% spośród wszystkich nowych członków PZPR oraz aż 12.4% spośród pracowników umysłowych przyjętych do partii). W województwie gdańskim natomiast w okresie tym do PZPR wstąpiły 3273 osoby, z czego 536 to pracownicy umysłowi, a 51 pedagogzy i pedagożki (1.6% z ogólnej liczby nowo przyjętych w szeregi partii oraz 9.5% spośród pracowników umysłowych, którzy wstąpili do PZPR). Z wyżej zaprezentowanych danych wynika, iż faktycznie odsetek nauczycieli i nauczycielek – członków PZPR, zarówno w stosunku do wszystkich członków partii, jak i ogółu pracowników umysłowych w województwie

---

⁶²⁰ APG, Kuratorium Okręgu Szkolnego Gdańskiego w Gdańsku, sygn. 1178/244, Sprawozdania 1950, k. 114.

gdańskim był niższy niż średnia krajowa, przy czym poziom upartyjnięcia wśród tej grupy zawodowej w województwie gdańskim (17.4%) był wyższy niż przeciętnie w kraju (16.05%)⁶²¹. Oznacza to, że w województwie gdańskim ogólna liczba członków PZPR w stosunku do liczby mieszkańców była stosunkowo wysoka. Tendencja taka była specyficzna dla regionów mocno uprzemysłowionych i zurbanizowanych, w których znaczny odsetek osób pracujących stanowili robotnicy, będący grupą zawodową najliczniej reprezentowaną w szeregach partii.

Władze liczyły na to, iż odsetek nauczycielstwa w PZPR zwiększy się dzięki wstępowaniu do niej osób pochodzący z tzw. awansu społecznego. Byli to zazwyczaj młodzi ludzie posiadający jedynie podstawowe wykształcenie (ukończone siedem klas szkoły powszechnej), pochodzenia robotniczego lub chłopskiego, najczęściej członkowie ZMP, którzy pracę w szkolnictwie, stanowiącą dla nich awans społeczny, otrzymali po ukończeniu krótkiego kursu przygotowującego do zawodu nauczyciela. Zatrudnianie w placówkach oświatowych młodych ludzi bez pełnego przygotowania zawodowego potwierdzają dane dotyczące liczby pracowników kwalifikowanych oraz nieposiadających kwalifikacji w województwie gdańskim, z których wynika, że jedynie w przedziale do 30. roku życia przeważali ci nieposiadający pełnego wykształcenia. Według stanu na lipiec 1950 roku osoby nauczające w szkołach nie posiadające kwalifikacji zawodowych stanowiły 58.16% wśród kadry dydaktycznej do 30. roku życia, natomiast w grupie wiekowej od 31 do 40 lat było ich zaledwie 21.8%, a w przedziale od 41 do 50 lat odsetek nauczycieli i nauczycielek niewykwalifikowanych nie przekraczał 10%. Zaznaczyć należy jednak, iż odsetek pedagogów i pedagożek bez kwalifikacji był znacznie wyższy na obszarach wiejskich województwa, niżeli w samym Trójmieście.

Zatrudnianie w placówkach oświatowych osób nieposiadających kwalifikacji spowodowane było więc z jednej strony koniecznością szybkiego uzupełnienia niedoborów kadrowych, a z drugiej chęcią „wprowadzenia” do szkół ludzi o pożądanej przez władze postawie ideologicznej, która przy kształceniu przyszłych pedagogów i pedagożek często okazywała się ważniejsza niżeli ich wiedza. Rządzący przewidywali

---

⁶²¹ Obliczenia własne na podstawie danych ze sprawozdań przesyłanych przez komitety wojewódzkie do Komitetu Centralnego PZPR w Warszawie (stan na rok 1952) oraz spisu powszechnego zawierającego liczbę mieszkańców poszczególnych miast i województw Polski (stan na grudzień 1950 roku). AAN, Polska Zjednoczona Partia Robotnicza. Komitet Centralny, sygn. 1354/237.VIII.123, Wydział Oświaty - Podstawowe szkolne i międzyszkolne organizacje partyjne (POP, MOP), k. 22-23.

bowiem, że uzupełnienie braków w wykształceniu będzie łatwiejsze, niżeli poprawne z ich punktu widzenia, ukształtowanie ideologiczne nauczycielstwa, stąd głównym kryterium doboru kandydatów na kursy przygotowujące do zawodu stała się odpowiednia postawa społeczno-polityczna. W jednym ze sprawozdań przesłanych w styczniu 1951 roku do Departamentu Kształcenia i Doskonalenia Kadr przeczytać można:

Uświadomienie polityczno-społeczne słuchaczy zadowalające, okazywali oni, poza tym duże zainteresowanie nauką i przyszłym zawodem. Ich entuzjazm i pęd do pracy mogą gwarantować usunięcie w krótkim czasie braków, które ujawniły się w zakresie podstawowych wiadomości, a w szczególności w zakresie jęz. polskiego⁶²².

W województwie gdańskim na początku lat pięćdziesiątych zorganizowano m. in. czterotygodniowy kurs pedagogiczny w Gdańsku Oliwie dla kandydatów po tzw. małej maturze, na który w 1951 roku zapisało się 30 słuchaczy. Ponadto w Lęborku i Kwidzynie otwarto kursy pięciomiesięczne. Dodatkowo przy szkołach średnich ogólnokształcących stworzono 14 tzw. klas pedagogicznych, w których uczyło się łącznie 300 uczniów i uczennic. Podkreślić jednak należy, że w województwie gdańskim, w porównaniu z innymi regionami kraju, rekrutacja kandydatów na nauczycieli „napotykała na bardzo duże trudności”⁶²³. Dla przykładu podać można, iż w 1951 roku na pięciomiesięczny kurs przygotowujący do zawodu zorganizowany przez Wydział Oświaty PWRN w Łodzi uczęszczało 124, w Krakowie 145, a w Olsztynie 125 słuchaczy, natomiast na kursie w Gdańsku było tylko 80 kursantów⁶²⁴. Podobnie wyglądał także stosunek liczby oddziałów i uczniów klas pedagogicznych w poszczególnych województwach⁶²⁵.

Powodu tej sytuacji upatrywać można w dość dużych możliwościach znalezienia zatrudnienia w innych, lepiej płatnych zawodach, jakie dawały liczne przedsiębiorstwa działające w regionie. Stąd wielu młodych ludzi, stających dopiero przed wyborem przyszłego zawodu, jeśli miało taką szansę, preferowało podjąć zatrudnienie w bardziej intratnej niżeli szkolnictwo branży. Okazję do zmiany zawodu, na lepiej płatny,

---

⁶²² AAN, Ministerstwo Oświaty w Warszawie. Gabinet Ministra. Wydział Prezydialny, sygn. 283/8620, Wyciągi z poufnych sprawozdań Wydziałów Oświaty Prezydów Wojewódzkich Rad Narodowych za 1951 rok, k. 7.

⁶²³ Tamże, k. 5.

⁶²⁴ Tamże, k. 1-10.

⁶²⁵ Dla przykładu w województwie rzeszowskim w 1951 roku otwarto 28 takich klas, w województwie wrocławskim 24, w olsztyńskim 13, a w krakowskim do klas pedagogicznych uczęszczało 800 uczniów i uczennic. Tamże, k. 1-10.

wykorzystywali także pracownicy administracyjni zatrudnieni w oświacie. Tylko w styczniu 1950 roku ze stanowisk podreferendarskich oraz sekretaryjno-administracyjnych w KOSG odeszło 9 osób. Jak podawały lokalne władze oświatowe spowodowane było to faktem, że:

[...] W związku z rozpoczęciem planu 6-letniego powstało na Wybrzeżu wiele nowych przedsiębiorstw, co pogłębiło popyt na ludzi, na czym wychodzi źle Kuratorium ze względu na niższe uposażenie pracowników Kuratorium w porównaniu z przedsiębiorstwami gospodarczymi⁶²⁶.

W kolejnym ze sprawozdań, z marca 1950 roku, władze kuratorium gdańskiego skarżyły się, że „Kuratorium nie ma pełnej obsady (brak wizytatorów w Wydziale II, III i V), a w 40% nowi pracownicy [...]”. Wynikać to mogło nie tylko, jak twierdzili przedstawiciele kuratorium, z niskiego uposażania pracowników, lecz także z odchodzenia z pracy bądź zwalniania pracowników z przyczyn ideologicznych. Znajduje to potwierdzenie w dalszej części tekstu wspomnianego wyżej sprawozdania, gdzie pisano „Szczególnie niepokojące objawy budzi Wydział VI, gdzie naczelnik musi być usunięty, wizytator wniósł rezygnację, drugi przed urlopem macierzyńskim [...]”⁶²⁷.

Podkreślić należy również, że w województwie gdańskim, a zwłaszcza w Trójmieście kwalifikacje osób zatrudnionych w szkołach, w porównaniu do innych regionów kraju, były wysokie. Dla przykładu podać można, iż w roku 1950 na ogólną liczbę 3011 nauczycieli i nauczycielek szkół podstawowych w województwie 2687 osób posiadało pełne kwalifikacje zawodowe⁶²⁸. Dodatkowo podać warto, iż w 1950 roku 3.72% mieszkańców Polski zamieszkiwało województwo gdańskie, natomiast 3.84% ogółu nauczycielstwa stanowili pracownicy szkolnictwa z regionu, co pokazuje, że na jednego mieszkańca przypadało więcej nauczycieli niż średnio w kraju. W Polsce w roku 1950 na jednego pracownika szkolnictwa przypadało 187 mieszkańców, natomiast w województwie gdańskim 180. W Trójmieście sytuacja była natomiast zróżnicowana bowiem w Gdyni i Sopocie na jednego nauczyciela przypadało 170 osób, natomiast

---

⁶²⁶ AAN, Ministerstwo Oświaty w Warszawie. Gabinet Ministra. Wydział Prezydialny, sygn. 283/8619, Wyciągi z poufnych sprawozdań Wydziałów Oświaty Prezydów Wojewódzkich Rad Narodowych za 1950 rok, k. 10.

⁶²⁷ Tamże, k. 83.

⁶²⁸ AAN, Polska Zjednoczona Partia Robotnicza. Komitet Centralny w Warszawie, sygn. 1354/237.XVII.123, Wydział Oświaty. Podstawowe szkolne i międzyszkolne organizacje partyjne (POP, MOP), k. 68; AAN, Ministerstwo Oświaty w Warszawie, sygn. 283/523, Kwalifikacje, wiek, przynależność partyjna i rozmieszczenie nauczycieli na dzień 1.V.1950 r. - pisma okólne, zestawienia statystyczne, k. 70.

w Gdańsku 204, wynikało to ze specyfiki demograficznej tychże miast, która szerzej opisana została w podrozdziale dotyczącym kierunków napływu nauczycielek i nauczycieli do Trójmiasta po 1945 roku⁶²⁹.

Pomimo prób wprowadzenia w szeregi partii osób młodych poprzez zapewnienie im awansu społecznego, a także indoktrynację w czasie kształcenia zawodowego, ze sprawozdań partyjnych wynika, że spośród wszystkich pracowników umysłowych, którzy w okresie od grudnia 1949 do sierpnia 1952 roku przystąpili do PZPR jedynie 23% pochodziło z tzw. awansu społecznego. Ponadto z dostępnych danych wywnioskować można, iż według stanu na grudzień 1950 roku najliczniejszą grupę pośród nauczycieli i nauczycielek przynależących do PZPR w województwie gdańskim, a także w niektórych innych regionach kraju⁶³⁰, stanowili ci w przedziale wiekowym od 41 do 50 lat. Były to więc najczęściej osoby wykształcone jeszcze przed wojną, wśród których odsetek tych nieposiadający kwalifikacji zawodowych był najniższy. Podać warto także, iż według stanu na maj 1950 roku pośród nauczycieli i nauczycielek przynależących do PZPR 20.4% stanowiły osoby nie w pełni wykwalifikowane, w szeregach ZSL było to 21.95%, natomiast w SD 23.6%⁶³¹.

Na podstawie powyższej analizy stwierdzić można, iż plany władz partyjnych związane z powiększeniem liczebności grupy zawodowej nauczycielstwa w szeregach PZPR poprzez rekrutację do niej młodych osób z tzw. awansu społecznego, przynajmniej w województwie gdańskim, nie przyniosły oczekiwanych rezultatów. W regionie poziom upartyjnięcia wśród pracowników oświaty przez cały omawiany okres utrzymywał się na podobnym poziomie, a większość spośród przynależących do partii nauczycieli i nauczycielek stanowiły osoby w średnim wieku. Przyczyn takiej sytuacji upatrywać

---

⁶²⁹ Obliczenia własne na podstawie danych ze sprawozdań Wydziału Oświaty KW PZPR w Gdańsku oraz spisu powszechnego z 1950 roku. AAN, Polska Zjednoczona Partia Robotnicza. Komitet Centralny w Warszawie, sygn. 1354/237.XVII.132, Wydział Oświaty. Odpowiedzi 18 KW PZPR (prócz Kielec) dot. stanu członków i kandydatów PZPR, k. 8.

⁶³⁰ Osoby w przedziale wiekowym od 41 do 50 lat stanowili najliczniejszą grupę pośród wszystkich pedagogów/pedagożek przynależących do PZPR w następujących województwach: bydgoskim, gdańskim, katowickim, kieleckim, opolski, rzeszowskim, warszawskim oraz w dwóch miastach wydzielonych tj. w Łodzi oraz Warszawie. Dla województwa krakowskiego brak takich danych, natomiast w pozostałych województwach w partii przeważali nauczyciele i nauczycielki w innym przedziale wiekowym, najczęściej w wieku od 31 do 40 lat. AAN, Polska Zjednoczona Partia Robotnicza. Komitet Centralny, sygn. 1354/237.VIII.123, Wydział Oświaty. Podstawowe szkolne i międzyszkolne organizacje partyjne (POP, MOP), k. 68.

⁶³¹ Obliczenia własne na podstawie danych ze sprawozdań Kuratorium Okręgu Szkolnego Gdańskiego. AAN, Ministerstwo Oświaty w Warszawie, sygn. 283/523, Kwalifikacje, wiek, przynależność partyjna i rozmieszczenie nauczycieli na dzień 1.V.1950 r. - pisma okólne, zestawienia statystyczne, k. 66-67.

można w 3 głównych czynnikach. Po pierwsze wynikać ona mogła z faktu, iż największe upartyjnienie występowało w gronie kadry zarządzającej pałcówkami oświatowymi, gdzie większość stanowiły osoby w wieku dojrzałym. Drugą przyczyną mógł być fakt, iż w szeregi partii wstępowała tzw. nauczyciele przedwojenni, głównie z obawy przed utratą pracy bądź innymi prześladowaniami. W grupie pedagogów i pedagożek wykształconych przed 1939 rokiem było także, w porównaniu do okresu powojennego, więcej mężczyzn, którzy z kolei częściej angażowali się w działalność na polu politycznym. Potwierdzają to dane statystyczne, z których wynika, iż na początku lat pięćdziesiątych kobiety w PZPR stanowiły jedynie 18% z ogółu osób przynależących do partii⁶³².

Zaznaczyć jednak należy, iż relatywnie upartyjnienie w grupie zawodowej nauczycielstwa było wysokie, w 1952 roku w Trójmieście wynosiło ono: 15.7% w Gdyni, 16.6% w Sopocie oraz 13.5% w Gdańsku, podczas gdy np. w Stoczni Gdańskiej im. Lenina upartyjnienie wśród załogi nieznacznie przekraczało 10%⁶³³. Tezę tę potwierdza także fakt, iż nauczyciele i nauczycielki w województwie gdańskim stanowili 0.48% wszystkich mieszkańców oraz 1.6% wszystkich członków PZPR. Akcentowanie w partyjnych sprawozdaniach niewielkiego upartyjnienia wśród nauczycielstwa świadczy o tym, iż była to grupa zawodowa, która w myśl założeń partii rządzącej, powinna być całkowicie zindoktrynowana.

Pomimo występujących w oświacie niedoborów kadrowych oraz braku możliwości szybkiego i wystarczającego uzupełnienia ich, w nowej, w pełni podporządkowanej polityce szkole, nie było miejsca dla osób jawnie prezentujących postawy nieprzychylnie wobec istniejącej w kraju sytuacji społeczno-politycznej. Założenia władz związane z doбором kadry oświatowej idealnie obrazuje wypowiedź jednego z reprezentantów KC PZPR: „[...] dobre poglądy polityczne niejednokrotnie pobiją fachowość⁶³⁴”. Odpowiednia postawa ideologiczna nauczycieli i nauczycielek stała się więc ważniejsza od doświadczenia oraz umiejętności przekazywania wiedzy.

---

⁶³² AAN, Polska Zjednoczona Partia Robotnicza. Komitet Centralny w Warszawie, sygn. 1354/237.XVII.123, Wydział Oświaty. Podstawowe szkolne i międzyszkolne organizacje partyjne (POP, MOP), k. 22-23.

⁶³³ AAN, Polska Zjednoczona Partia Robotnicza. Komitet Centralny w Warszawie, sygn. 1354/237.XVII.132, Wydział Oświaty. Odpowiedzi z 18 KW (prócz Kielc) dot. stanu członków i kandydatów PZPR, k. 8. Według danych z maja 1953 roku do partii w Stoczni Gdańskiej im. Lenina przynależały 1273 osób, co stanowiło 10.7% zob. E. Jarecki, *Stocznia Gdańska im. Lenina. Życie społeczno-polityczne w latach 1945-1984*, Warszawa 1985, s. 52.

⁶³⁴ A. Tomkiel, dz. cyt., s. 263.

Nowy, ostrzejszy kierunek w polityce kadrowej, przyjęto także w gdańskim kuratorium, którego kierownik – S. Błasiński, na zorganizowanej w marcu 1950 roku ogólnopolskiej konferencji oświatowej, przyznawał się do błędu polegającego na przedkładaniu umiejętności merytorycznych pracowników szkolnictwa nad ich postawę polityczną. Zapowiadał jednocześnie, że gdańskie władze oświatowe mają już opracowane nowe zasady działania, będą „czytać życiorys i widzieć wroga klasowego”. Podkreślić warto fakt, iż deklaracje S. Błasińskiego dotyczące polityki personalnej, w porównaniu z wypowiedziami kuratorów z innych regionów Polski, były bezkompromisowe. Wynikało to zapewne z relatywnie dobrej na tle ogólnopolskim sytuacji kadrowej w szkołach województwa gdańskiego, a zwłaszcza w Trójmieście. Dla przykładu w okresie tym wśród nauczycielstwa szkół średnich w okręgu szkolnym białostockim, aż 70% stanowił personel bez pełnych kwalifikacji pedagogicznych, w okręgu szczecińskim średnio 3 na 5 osób nie posiadało wykształcenia dydaktycznego, natomiast w szkołach średnich regionu gdańskiego było 31% nauczycieli i nauczycielek bez kwalifikacji zawodowych⁶³⁵.

Nieupolitycznione, nie chcące indoktrynować młodzieży, osoby uczące w szkołach stały się więc dla władz oświatowych wrogami klasowymi. Najczęściej karą za ich postawy było przesunięcie na niższe stanowisko, przeniesienie do innej szkoły bądź całkowite odsunięcie od zawodu, natomiast w skrajnych przypadkach sprawy niepodporządkowanych nauczycieli czy nauczycielek trafiały do sądu i nieraz kończyły się wyrokiem skazującym za wrogą działalność wobec państwa.

Przykłady pracowników oświatowych ukaranych za nieprzystosowanie się do nowych realiów polityczno-społecznych, odnaleźć można także w grupie zawodowej nauczycielstwa trójmiejskich szkół. Należała do nich np. Irena Leśniak, nauczycielka z wieloletnim doświadczeniem, pracująca w szkolnictwie od 1929 roku. Po wojnie, od 1949 roku, była ona zatrudniona w Zasadniczej Szkole Metalowej nr 3 przy Marynarce Wojennej w Gdyni, z której została zwolniona we wrześniu 1951 roku, po tym jak w trakcie uroczystości pożegnania absolwentów, powiedziała do uczniów „Chłopcy kierujcie się w życiu dewizą Bóg i Ojczyzna”⁶³⁶. Na akademii obecni byli także przedstawiciele Marynarki Wojennej, którzy słyszeli rozmowę pedagożki z młodzieżą

---

⁶³⁵ Tamże, s. 270.

⁶³⁶ APG, Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Gdańsku, sygn. 1280/4797, Kuratorium Oświaty i Wychowania w Gdańsku. Dokumenty rehabilitacyjne L-L, k. 11-12.

opuszczającą szkołę i uznali ją za „sprzeczną z programem politycznym”. Sprawa została zgłoszona do DOSZ, która następnie poleciła zastępcy dyrektora placówki – Hubertowi Plichcie, odwołanie nauczycielki wraz z rozpoczęciem nowego roku szkolnego. Zwolniona ze szkoły I. Leśniak pozostawała bez zatrudnienia przez kolejne lata⁶³⁷.

W 1951 roku ze stanowiska usunięty został także Jan Gajewski, pedagog, naczelnik Wydziału Oświaty PMRN w Gdańsku, którego uznano za „wroga państwa ludowego”, po tym jak z niezadowolającym skutkiem wykonał, zlecone mu przez władze, zadanie likwidacji domu dziecka prowadzonego przez s.s. urszulanki w Kościerzynie⁶³⁸.

Odsunięty od wykonywania zawodu został również Aleksander Łykowski – nauczyciel o pełnych kwalifikacjach, pracujący początkowo w liceum w Sopocie, z którego został zwolniony w roku 1949, po tym jak na konferencji trójmiejskiego środowiska oświatowego dotyczącej laicyzacji szkolnictwa przyjął stanowisko oportunistyczne wobec wprowadzanych zmian. Wówczas przeniesiono go do szkoły podstawowej dla dorosłych w Gdańsku Wrzeszczu, zapewne z założeniem, że wpływ pedagoga na dojrzałe, ukształtowane już osoby będzie mniejszy, niżeli na młodzież. Aleksander Łykowski po kilku latach został zwolniony także z tej szkoły, za przedstawianie na lekcjach historii interpretacji faktów niezgodnej z przyjętą (narzuconą) wykładnią – m.in. dotyczących wydarzeń z lat 1846-1848 na terenie Galicji – oraz jawne prezentowanie światopoglądu teistycznego. Nieakceptująca takiej postawy ówczesna sekretarz POP przy szkole naświetliła ją przedstawicielom KW PZPR, którzy przeprowadzili wizytację na jednej z lekcji prowadzonych przez A. Łykowskiego, po której został on zwolniony, jeszcze w trakcie semestru, 20 marca 1954 roku. Głównym zarzutem stawianym nauczycielowi była jego fideistyczna postawa, nie można jednak zapomnieć, iż ówczesne władze oczekiwały, iż porzuci on swoje przekonania, w imię bezrefleksyjnego przyjmowania narracji partyjnej⁶³⁹.

W niektórych przypadkach władza traktowała przeniesienie pracownika, niechącego dostosować się do nowej rzeczywistości jako swojego rodzaju ostrzeżenie, które miało nakłonić daną osobę do zmiany postawy. Sytuacja taka spotkała np. Józefę

---

⁶³⁷ Tamże, k. 11-13.

⁶³⁸ APG, Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Gdańsku, sygn. 1280/4795, Kuratorium Oświaty i Wychowania w Gdańsku. Dokumenty rehabilitacyjne F-G, k. 68-71.

⁶³⁹ APG, Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Gdańsku, sygn. 1280/4797, Kuratorium Oświaty i Wychowania w Gdańsku. Dokumenty rehabilitacyjne L-Ł, k. 72-81.

Kołyszkę, nauczycielkę w Szkole Ogólnokształcącej Stopnia Licealnego i Podstawowego w Gdyni Cisowej, która przesunięta została do pracy w innej placówce w wyniku konfliktu z ówczesną dyrektorką Z. H. Do sprzeczki pomiędzy pedagożkami doszło, kiedy J. Kołyszko otrzymała od swojej przełożonej polecenie, zdjęcia krzyża wiszącego w sali konferencyjnej, którego wykonania odmówiła. Badające sprawę niesubordynowanej nauczycielki władze oświatowe uznały, że należy przenieść ją do innej szkoły, co „zapewni możliwości uniknięcia dawnych błędów w nowych warunkach”⁶⁴⁰ i wyraziły nadzieję na to, iż „potrafi [ona] uniknąć poprzednich błędów i pracować z pożytkiem na nowej placówce”⁶⁴¹. Podkreślić warto fakt, że zgłębiający sprawę przedstawiciele ministerstwa oświaty i Wydziału Oświaty PWRN nie stwierdzili żadnych nieprawidłowości w pracy dydaktycznej J. Kołyszko. Potwierdzały to także relacje pozostałych pracowników szkoły⁶⁴².

Jedną z najdotkliwiej poszkodowanych przez represyjne państwo nauczycielek z Trójmiasta była Maria Odyniec. Urodzona w 1916 roku w Bochni. Edukację na poziomie podstawowym i średnim odebrała ona w szkole s.s. urszulanek w Krakowie, a następnie rozpoczęła studia na Uniwersytecie Jagiellońskim, gdzie w 1939 roku obroniła pracę dyplomową, napisaną pod kierunkiem prof. Władysława Konopczyńskiego, dotyczącą Genowefy Brzostowskiej (Ogińskiej)⁶⁴³. W 1939 roku wyszła za mąż za Tadeusza Szefera i zamieszkała wraz z nim w Gdyni, jednak wybuch II wojny światowej rozdzielił młode małżeństwo. Szefer trafił do sowieckiej niewoli i w 1940 roku został zamordowany w Charkowie. Małżonka natomiast lata wojennej zawieruchy spędziła w rodzinnej Bochni, gdzie pracowała jako maszynistka i tłumaczka oraz prowadziła tajne nauczanie. Po zakończeniu działań militarnych powróciła ona do Gdyni i rozpoczęła pracę w Prywatnym Żeńskim Liceum s.s. Urszulanek oraz w Gimnazjum i Liceum Wieczorowym OMTUR w Gdyni, w roku 1947 przeniosła się do pracy w szkołach stopnia podstawowego i licealnego w Pucku oraz Sopocie, a w 1950 roku przeszła do pracy w Liceum Mechaniczno-Elektrycznym w Gdyni. Natomiast od roku szkolnego 1950/51 przebywała na zwolnieniu, udzielonym jej z powodu choroby

---

⁶⁴⁰ APG, Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Gdańsku, sygn. 1280/4796, Kuratorium Oświaty i Wychowania w Gdańsku. Dokumenty rehabilitacyjne J-K, k. 72.

⁶⁴¹ Tamże, k. 72.

⁶⁴² Tamże, k. 71-78.

⁶⁴³ W latach 1935-1938 studiowała historię i geografię na Wydziale Filozoficznym UJ, natomiast w latach 1938-1939 uczyła do przyuniwersyteckiego studium pedagogicznego.

dziecka, pracując tylko dorywczo jako nauczycielka kontraktowa. Uczyła przedmiotu wiedza o Polsce współczesnej w Szkole Zawodowej przy Stoczni im. Komuny Paryskiej w Gdyni⁶⁴⁴.

Jednak już po 4 miesiącach pracy w przystoczniowej placówce edukacyjnej, w grudniu 1951 roku, została aresztowana pod zarzutem rozpowszechniania fałszywych wiadomości. Owymi nieprawdziwymi treściami były m.in. wplatane w temat prowadzonych lekcji informacje o trudnych losach Polaków wywiezionych w głąb Związku Radzieckiego czy prawdziwym obrazie Armii Czerwonej, a także komunistycznej propagandzie. Okazało się jednak, iż znaczna część uczniów szkoły zawodowej, poddana już indoktrynacji i aktywnie działająca w ZMP, uznała wypowiedzi nauczycielki za wrogie wobec „państwa ludowego” i zawiadomiła o tym UB. Podkreślić należy przy tym, iż treści prezentowane przez M. Odyniec w trakcie zajęć miały raczej formę wtrąceń, które skłonić miały młodzież do pewnych refleksji, niż otwartego opowiadania o współczesnych realiach społeczno-politycznych czy przedstawiania prawdy historycznej. Potwierdzają to zeznania uczniów przesłuchiowanych w charakterze świadków przed rozprawą sądową, którzy zgodnie twierdzili, że „Wykłady prof. Odyniec prowadziła dość dobrze, tylko podczas tych wykładów trudniła się szeptaniem wrogiej propagandy”⁶⁴⁵.

Zaraz po interwencji młodzieży, w grudniu 1951 roku, oskarżona z art. 11 dekretu z dnia 13 czerwca 1946 roku, M. Odyniec została tymczasowo aresztowana⁶⁴⁶. Następnie jej sprawą zajął się WSR w Gdańsku, który wyrokiem z dnia 15 marca 1952 roku, skazał ją na 2 lata więzienia⁶⁴⁷. Adwokat reprezentujący oskarżoną złożył do Najwyższego Sądu Wojskowego w Warszawie rewizję zaskarżającą wyrok⁶⁴⁸. Jednak organy wymiaru sprawiedliwości po ponownym rozpatrzeniu sprawy M. Odyniec dopatrzyły się jeszcze większej winy oskarżonej i ostatecznie wyrokiem z dnia 22 września 1952 roku skazały nauczycielkę na 5 lat pozbawienia wolności oraz utratę praw obywatelskich i honorowych na 3 lata, za to, że:

---

⁶⁴⁴ AIPN Gd., Akta w sprawie karnej przeciwko: Odyniec Maria oskarżonej o rozpowszechnianie fałszywych wiadomości skierowanych przeciwko jedności sojuszniczej Państwa Polskiego z ZSRR, sygn. IPN Gd 471/2 t. 1, k. 9-11.

⁶⁴⁵ Tamże, k. 23.

⁶⁴⁶ Tamże, k. 116, 146-148.

⁶⁴⁷ Tamże, k. 186-278.

⁶⁴⁸ Tamże, k. 282-291.

1. Szkalowała i poniżała ZSRR i jego Armię Czerwoną.
2. W niewłaściwym świetle przedstawiała warunki bytowe Polaków przebywających w okresie wojny w ZSRR.
3. Niezgodnie z faktami przedstawiła sprawę zamordowania oficerów polskich w Katyniu.

W marcu 1954 roku M. Odyniec została wypuszczona z więzienia na mocy postanowień ustawy o warunkowym przedterminowym zwolnieniu osób odbywających karę pozbawienia wolności i po niemalże 2 latach rozłąki powróciła do swojego, wówczas już trzyletniego, syna oraz męża⁶⁴⁹.

W omawianym okresie podobne procesy karne nauczycieli i nauczycielek zdarzały się także w innych regionach Polski. W roku 1949 jedna z pedagożek ze szkoły w Siedliszczach, niewielkiej miejscowości położonej na Lubelszczyźnie, została skazana na 10 lat pozbawienia wolności, za „falszywe przedstawienie wydarzeń politycznych z 1939 roku”. W tej sprawie, podobnie jak w przypadku M. Odyniec, świadkami i oskarżycielami byli uczniowie⁶⁵⁰.

Duże braki kadrowe w oświacie sprawiły, że nowe władze skłonne były zaakceptować w placówkach oświatowych nauczycieli i nauczycielki mających doświadczenie zawodowe zdobyte jeszcze w szkołach II RP, o ile okazali oni aprobatę wobec nowych zasad. Stąd, jak już wyżej wspomiano, w szeregach PZPR odnaleźć można pedagogów i pedagożki z wieloletnim stażem pracy, których poparcie dla nowej władzy wynikało najczęściej (choć nie zawsze) z obawy przed prześladowaniami i represjami. Zaznaczyć jednak należy, iż niemożliwe jest obecnie jednoznaczne stwierdzenie czy propartyjna postawa danej osoby determinowana była faktyczną obawą o bezpieczeństwo własne (bądź rodziny), związana była np. z chęcią osiągnięcia korzyści czy też była wynikiem faktycznych przekonań ideologicznych.

Jako przykład podać można historię W. P. pedagoga z długoletnim doświadczeniem, pracującego w zawodzie od 1930 roku, który w czasie II wojny światowej aktywnie działał w szeregach AK, pełniąc funkcję dowódcy plutonu

---

⁶⁴⁹ W 1948 roku Maria Odyniec ponownie wyszła za mąż, za gdyńskiego adwokata, Eugeniusza Odyńca. AIPN Gd., Akta w sprawie karnej przeciwko: Odyniec Maria oskarżonej o rozpowszechnianie fałszywych wiadomości skierowanych przeciwko jedności sojuszniczej Państwa Polskiego z ZSRR, sygn. IPN Gd 471/2 t. 2, k. 212; Ustawa z dnia 31 października 1951 r. o warunkowym przedterminowym zwolnieniu osób odbywających karę pozbawienia wolności (Dz.U. 1951 nr 58 poz. 399).

⁶⁵⁰ S. Kiewel-Witkowska, *Młodość była ...*, [w:] *Na przełomie ...*, s. 173-174.

operującego na terenie gminy Łęczno (województwo łódzkie)⁶⁵¹. Po zakończeniu działań wojennych postanowił on wstąpić do SL, bowiem jak sam wspomina „Po wyzwoleniu, po ogłoszeniu ustroju demokracji ludowej zrozumiałem, że byliśmy w błędzie, że taki właśnie ustrój mi odpowiada”⁶⁵². Do połowy 1945 roku przebywał jeszcze w miejscowości Kłudzice, gdzie pracował w szkole powszechnej. Jednak po aresztowaniu kilku młodych działaczy podziemnego wojska z regionu, którym uprzednio „powiedział, że nie będzie aresztowań szeregowych A.K.”⁶⁵³, jak sam wspomina „zaufanie młodzieży i ludności na wsi stracił i nie miał tam już co robić”⁶⁵⁴. Wzmiankowany pedagog postanowił wówczas poszukać posady nauczyciela na Wybrzeżu i tak otrzymał od KOSG przydział do Szkoły Powszechnej nr 16 w Gdyni Chyloni. Jednak znajomość ówczesnych realiów polityczno-społecznych pozwala przypuszczać, iż wyjazd W. P. do Trójmiasta był raczej motywowany chęcią ukrycia się w nowym środowisku, z obawy o własny los.

W kwietniu 1947 roku na mocy ogłoszonej amnestii W. P. zdecydował się ujawnić swoją działalność podziemną z czasów II wojny światowej składając stosowne oświadczenie w Miejskim Urzędzie Bezpieczeństwa Publicznego w Gdyni. Z treści tejże deklaracji wywnioskować można, iż był on świadomy ówczesnej sytuacji społeczno-politycznej, bowiem przedstawiając swoją działalność w AK podkreślił takie zdarzenia jak np. ukaranie agronoma gminnego za złe zachowywanie się w stosunku do mieszkańców wsi, zbieranie informacji o ludności zbyt uległej wobec okupanta czy usunięcie swastyki z lokalnej szkoły. Natomiast charakteryzując swoją aktywność od 1944 roku nie przedstawił szczegółów działalności, a narrację skupił raczej na opisie niewielkiej ilości broni jaką posiadał oddział⁶⁵⁵.

W grudniu kolejnego roku funkcjonariusze aparatu bezpieczeństwa postanowili zwerbować W. P. jako informatora⁶⁵⁶. W tym samym czasie powierzono mu także

---

⁶⁵¹ W.P. w Armii Krajowej działał pod pseudonimem „Grusza”. Gmina Łęczno od roku 1954 nosi nazwę Sulejów. Położona jest na południowy - zachód od Piotrkowa Trybunalskiego, w województwie łódzkim.

⁶⁵² AIPN Gd., Wojewódzki Urząd Spraw Wewnętrznych w Gdańsku, sygn. IPN Gd 00118/781/D, Materiały operacyjne dot. W[...] P[...], k. 13.

⁶⁵³ Tamże, k. 13.

⁶⁵⁴ Tamże, k. 13.

⁶⁵⁵ Tamże, k. 6.

⁶⁵⁶ Informator jest to tajny współpracownik służb bezpieczeństwa, który znajduje się lub posiada łączność ze środowiskiem interesującym organy bezpieczeństwa i ujawnia osoby prowadzące wrogą działalność. W przeciwieństwie do agenta, informatorem mogła zostać osoba, która nie posiadała bezpośredniego kontaktu z wrogą organizacją, siatką wywiadu, spiskiem, grupą, ale znajdowała się w środowisku ludzi potencjonalnie wrogich i podejrzanych zob. *Instrukcja nr 012/53 o pracy aparatu bezpieczeństwa z siecią*

funkcję kierownika Szkoły Podstawowej nr 23 w Gdyni⁶⁵⁷. Z punktu widzenia pracowników UB głównym atutem kandydata był fakt, iż znał on dobrze środowisko powiązane z AK w regionie Polski centralnej, którego wielu członków po II wojnie światowej znalazło się na Wybrzeżu. Przypuszczano, że były dowódca plutonu z łatwością zyska zaufanie innych członków podziemnej armii i pomoże w ustaleniu czy nie prowadzą oni obecnie działalności o charakterze antykomunistycznym⁶⁵⁸. Werbunek W. P. jako informatora wynikał także ze schematu pracy SB wyznaczonego „Instrukcją o pozyskaniu, pracy i ewidencji agenturalno-informacyjnej” z 1945 roku, który zakładał, że:

Jeśli zatrzymany sam otwarcie przyzna się do przynależności do wrogiej [...] grupy czy organizacji i opowie o działalności swoich współdziałaczy, to operacyjny pracownik spisuje protokół z jego zeznań w charakterze [kandydata na współpracownika], a następnie proponuje mu współpracę⁶⁵⁹.

Ponadto ewidencja potencjalnych kandydatów na współpracowników była także jednym z ukrytych celów ogłoszonej w 1947 roku amnestii⁶⁶⁰.

Ostatecznie werbunek przeprowadzony został przez referenta Sekcji III Miejskiego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego w Gdyni dnia 5 lutego 1949 roku w mieszkaniu prywatnym W. P. Zaznaczyć jednak należy, że fakt pomyślnego wykonania werbunku nie oznaczał, iż osoba pozyskana na informatora faktycznie w późniejszym czasie dostarczyła UB jakiegokolwiek informacje. Według zaleceń instrukcji pracy aparatu bezpieczeństwa wszelkie „donosy” przekazywane przez współpracowników gromadzone powinny być w osobnej teczce służbowej. W przypadku W. P. nie zachowały się żadne materiały świadczące o jego dalszej współpracy z aparatem bezpieczeństwa. W 1956 jegoteczka osobista, zawierająca m.in. oświadczenie o działalności w AK, przekazana została do Wydziału X odpowiedzialnego za ewidencję

---

agenturalną, [w:] *Instrukcje pracy operacyjnej aparatu bezpieczeństwa (1945–1989)*, oprac. i wstęp T. Rudzikowski, Warszawa 2004, s. 31.

⁶⁵⁷ Archiwum Urzędu Miasta Gdynia (AUMG), Akta osobowe nauczycieli zwolnionych 1968 r., sygn. 2/97, Akta osobowe W[...] P[...], b.p.

⁶⁵⁸ AIPN Gd., Wojewódzki Urząd Spraw Wewnętrznych w Gdańsku, sygn. IPN Gd 00118/781/D, Materiały operacyjne dot. W[...] P[...], k. 15.

⁶⁵⁹ *Instrukcja (tymczasowa) [o] pozyskaniu, pracy i ewidencji agenturalno-informacyjnej sieci*, [w:] *Instrukcje pracy operacyjnej ...*, s. 23.

⁶⁶⁰ J. Kozikowski, *Amnestie w województwie białostockim 1945 i 1946. „Akt dobrej woli” czy metoda rozpracowania i likwidacji podziemia niepodległościowego?*, „Studia Podlaskie” 2016, t. XXIV, s. 229, 236, 250.

operacyjną, statystykę i archiwum⁶⁶¹. Podkreślić należy także, że na początku lat pięćdziesiątych W. P. z powodu problemów zdrowotnych zrezygnował ze stanowiska kierownika szkoły, a następnie pracował już tylko w ograniczonym wymiarze godzin⁶⁶².

5.2. Wybory do Sejmu PRL

Jak wspomniano w poprzednim rozdziale okazją przy której postawy obywateli wobec sytuacji politycznej uwidaczniają się wyraźniej są wybory. Jednak w realiach PRL był to raczej czas jeszcze szerszej indoktrynacji i zastraszania społeczeństwa. Drugie w powojennej historii Polski głosowanie odbyło się już w innej rzeczywistości społeczno-politycznej niż to z 1947 roku. Był to okres pełnej hegemonii PZPR. Pierwsze wybory do Sejmu PRL przeprowadzono 26 października 1952 roku⁶⁶³. Choć wyniki wyborów były z góry przesądzone (wygrana FN), poprzedziła je zakrojona na szeroką skalę akcja propagandowo-agitacyjna, która miała na celu powszechną, fasadową, legitymizację władzy⁶⁶⁴. Podobna akcja połączona z konsultacjami społecznymi towarzyszyła również procesowi uchwalania Konstytucji PRL w latach 1951-1952⁶⁶⁵. Tak „doniosłym” według oficjalnej propagandy wydarzeniom politycznym towarzyszyła także, obecna przez cały okres tzw. Polski Ludowej, ale w takich momentach szczególnie przybierająca na sile, utajniona walka z „wrogami politycznymi” oraz systemowe zastraszanie społeczeństwa. Potwierdzają to dane dotyczące liczby osób przebywających w polskich więzieniach. W roku 1952 niemalże 50 tysięcy osób pozbawionych było wolności z powodów politycznych. Natomiast w samym 1952 roku na podstawie wyroków sądów wojskowych na więzienie skazano 14 902 osoby, o ponad półtorej tysiąca więcej niż w roku ubiegłym⁶⁶⁶.

---

⁶⁶¹ AIPN Gd., Wojewódzki Urząd Spraw Wewnętrznych w Gdańsku, sygn. IPN Gd 00118/781/D, Materiały operacyjne dot. W[...] P[...], k. 17.

⁶⁶² AUMG, Akta osobowe nauczycieli zwolnionych 1968 r., sygn. 2/97, Akta osobowe W[...] P[...], b.p.

⁶⁶³ Ustawa z dnia 1 sierpnia 1952 r. Ordynacja wyborcza do Sejmu Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej (Dz.U. 1952 nr 25 poz. 246); Uchwała Rady Państwa z dnia 5 sierpnia 1952 r. o zarządzeniu wyborów do Sejmu Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej (Dz.U. 1952 nr 35 poz. 247).

⁶⁶⁴ Więcej na temat przygotowania wyborów do Sejmu PRL z 1952 roku zob. M. Siedziako, *Przygotowanie wyborów do Sejmu PRL I kadencji w 1952 roku jako element procesu sowietyzacji polski po II wojnie światowej*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Historyczne” 2017, nr 144, z. 4, s. 739–758.

⁶⁶⁵ Ustawa Konstytucyjna z dnia 22 lipca 1952 r. - Przepisy wprowadzające Konstytucję Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej (Dz.U. 1952 nr 33 poz. 233).

⁶⁶⁶ T. Danilecki, *Między zaangażowaniem ...*, s. 306; A. Zaćmiński, „Identyfikacja wroga” w wyborach do Sejmu PRL z 26 października 1952 r. – *metodologia pracy Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego*, [w:] *Wybory i referenda w PRL*, Szczecin 2014, s. 147.

W akcję propagandową poprzedzającą wybory rządzący chcieli zaangażować jak największy odsetek społeczeństwa, większość jednak stać się miała jedynie jej odbiorcami. Natomiast ważną grupą wśród czynnych uczestników tych działań w oczach rządzących byli nauczyciele i nauczycielki, którzy ze względu na charakter swojej pracy mieli możliwość dwutorowego wpływania na wyborców-rodziców, zarówno poprzez dzieci, jak i bezpośrednie spotkania. Dodatkowo wykonywali oni zawód cieszący się wówczas dość dużym prestiżem społecznym, stąd też dla wielu osób stanowili swego rodzaju autorytet – częściej w środowiskach wiejskich, ale w większych miastach także. Taki dobór agitatorów stworzyć miał pozory szerokiego poparcia społecznego dla FN⁶⁶⁷.

Udział nauczycielstwa w zorganizowaniu oraz przeprowadzeniu wyborów parlamentarnych przybierał różne formy i stopień zaangażowania. Podstawową aktywnością w tej sferze było przeprowadzenie pogadank i lekcji tematycznych z młodzieżą. Była to działalność wykonywana raczej w ramach „obowiązków zawodowych” (lekcje wpisane w program nauczania, narzucone przez dyrekcję szkoły itd.), od której ciężko było się uchylić⁶⁶⁸. Stosunek danej osoby uczącej w szkole uwidaczniał się w tym wypadku jedynie w stopniu zaangażowania i formie przygotowania takiej lekcji/pogadanki. W niektórych przypadkach było to po prostu formalne opowiedzenie o nadchodzących wyborach, a w innych przybierało bardziej kreatywne formy np. stworzenia wraz z uczniami mapy dzielnicy, na której zaznaczone zostały lokalizacje komisji wyborczych⁶⁶⁹. Prócz tego w placówkach oświatowych organizowano różnego rodzaju występy artystyczne, tworzono specjalne dekoracje czy wydawano tematyczne gazetki. Zaznaczyć należy jednak, iż często przygotowanie atrakcyjnej dla uczniów lekcji mogło być bardziej wyrazem zaangażowania danego nauczyciela czy nauczycielki w działalność pedagogiczną niżeli przejawem faktycznej agitacji politycznej.

Z zasady pracownicy oświatowi uczestniczyli w kampanii wyborczej w sposób pośredni. Jednak nierzadko angażowali się oni w nią także bezpośrednio, zazwyczaj jako

---

⁶⁶⁷ D. Czerwiński, *Wybory do Sejmu w 1952 roku w województwie gdańskim w ocenie lokalnych władz partyjnych – próba analizy*, „Komunizm: System – Ludzie – Dokumentacja” 2014, nr 3, s. 108.

⁶⁶⁸ J. Król, *Kampanie wyborcze w PRL w świetle propagandy szkolnej*, [w:] *Wybory i referenda ...*, s. 393-395.

⁶⁶⁹ Lekcja geografii w jednej z warszawskich szkół zob. AAN, Polska Zjednoczona Partia Robotnicza. Komitet Centralny w Warszawie, sygn. 1354/237/XVII-166, *Udział nauczycieli w akcji wyborczej do Sejmu*. Informacje, sprawozdania, notatki, oceny, zestawienia, sprawozdania z narad powiatowych aktywu nauczycielskiego, k. 2

prelegenci bądź agitatorzy, rzadziej jako członkowie komitetów czy komisji wyborczych. Z zachowanych materiałów sprawozdawczych wynika, że odsetek nauczycieli i nauczycielek bezpośrednio zaangażowanych w akcję wyborczą wahał się od pięćdziesięciu kilku do ponad 90% spośród wszystkich pracujących w danym województwie, z czego zdecydowana większość pełniła rolę agitatorów wyborczych, a jedynie kilka procent spośród nich zaangażowana była w pracę komisji wyborczych⁶⁷⁰.

Aktywność taką przejawiali także nauczyciele i nauczycielki pracujący w trójmiejskich szkołach. Dla przykładu podać można, że spośród 15 osób typowanych na członków Miejskiej Komisji FN w Gdańsku, 2 były pracownikami szkół. Co prawda przy doborze kandydatów brano pod uwagę głównie to, aby „nie byli karani, ale byli znani w szerokich masach, popularni”⁶⁷¹, jednak przy wyborze konkretnej osoby kierowano się najczęściej opinią o niej wystawioną przez zakład pracy oraz władze polityczne, a także faktem zgłoszenia jej w ostatnim czasie do jakichś odznaczeń państwowych. Były to więc osoby, które w jakiś sposób przejawiały przychylny stosunek do ówczesnej sytuacji społeczno-politycznej⁶⁷². Obaj nauczyciele, członkowie komisji, byli bezpartyjni, lecz jak stwierdzono „pozytywnie ustosunkowani do dzisiejszej rzeczywistości”⁶⁷³.

Pracę nauczycieli i nauczycielek podczas kampanii wyborczej pozytywnie oceniał także KW PZPR w Gdańsku, choć podkreślano, że szczególnie słabo wypadła praca szkolnych POP. Ogólne niezadowolenie z pracy szkolnych POP (bądź w ogóle ich braku) wybrzmiewa także ze sprawozdań Wydziału Oświaty KW PZPR w Gdańsku. Wynikać to może z jednej strony z faktu, iż szkoły w porównaniu np. z zakładami przemysłowymi, były stosunkowo małymi jednostkami, a z drugiej strony wiązać mogło się to również ze

---

⁶⁷⁰ Dane z zachowanych sprawozdań o udziale nauczycieli i nauczycielek w akcji wyborczej do Sejmu PRL. W dokumentacji Wydziału Oświaty przy Komitecie Centralnym PZPR zachowały się sprawozdania z 8 następujących województw: białostockiego, bydgoskiego, katowickiego, krakowskiego, lubelskiego, olsztyńskiego, szczecińskiego, warszawskiego oraz miasta wydzielonego Łódź. Zwarzywszy na fakt, że w notatce podsumowującej udział nauczycielstwa w akcji wyborczej do Sejmu sporządzonej przez pracownika Wydziału Oświaty KC PZPR brak jest danych z województwa gdańskiego, przypuszczać można, iż sprawozdanie z Wybrzeża z jakiegoś powodu nie zostało wysłane do Warszawy bądź w ogóle nie zostało sporządzone. AAN, Polska Zjednoczona Partia Robotnicza. Komitet Centralny w Warszawie, sygn. 1354/237/XVII-166, Udział nauczycieli w akcji wyborczej do Sejmu. Informacje, sprawozdania, notatki, oceny, zestawienia, sprawozdania z narad powiatowych aktywu nauczycielskiego, k. 4- 25; J. Król, *Kampanie wyborcze ...*, [w:] *Wybory i referenda ...*, s. 400-403.

⁶⁷¹ APG, Komitet Miejski Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Gdańsku, sygn. 2660/33, Protokoły posiedzeń egzekutywy KM czerwiec-wrzesień 1952, k. 230.

⁶⁷² Tamże, k. 228-233.

⁶⁷³ Tamże, k. 229.

specyfiką zawodu związanego z nauczaniem, wymagającego i tak dużego zaangażowania w liczne zajęcia pozalekcyjne (w szkole i poza nią), a także z faktu znacznego jego sfeminizowania, co ówczesnie niemal równoznaczne było z niewielką ilością wolnego czasu wynikającą z obarczenia kobiet licznymi obowiązkami domowymi. Łączyć się to mogło również ze zwyczajowymi, kulturowymi, przekonaniem, iż aktywność w sferze politycznej stanowi raczej męską domenę⁶⁷⁴. Podkreślić należy także, że wielu spośród zaangażowanych w kampanię wyborczą nauczycieli nie należało do partii, jak choćby dwaj wyżej wzmiankowani pedagodzy z komisji FN w Gdańsku.

Jak już wspomniano, wśród nauczycieli i nauczycielek bezpośrednio zaangażowanych w kampanię wyborczą największy odsetek stanowiły osoby pełniące rolę agitatorów. Podobnie było także w Trójmieście. Charakteryzując przebieg kampanii wyborczej na terenie województwa gdańskiego szczególnie pozytywnie oceniono aktywność na tym polu pedagogów i pedagożek z gdyńskich szkół, którzy przeprowadzili agitację domową u rodziców swoich uczniów. Pewne zaangażowanie nauczycielstwa w przebieg kampanii uwidacznia się także w działalności młodzieży, która była włączana w różne formy agitacji wyborczej tj. dekorowanie lokali wyborczych czy występy muzyczne. W Sopocie np. uczniowie i uczennice popularyzowali „słusznych” kandydatów podczas występów radiowych⁶⁷⁵.

Przytoczenie dokładnych danych dotyczących udziału nauczycieli i nauczycielek w kampanii wyborczej oraz pełnionych w niej ról nie jest możliwe, bowiem wśród sprawozdań wydziałów oświaty działających przy KW PZPR nie zachowały się materiały z Gdańska. Jednak przygotowany przez KW PZPR w Gdańsku raport z przebiegu kampanii w województwie pozwala na stwierdzenie, że aktywność pedagogów i pedagożek na tym polu była stosunkowo duża, bowiem ich „pozytywna” rola w akcji wyborczej została kilkakrotnie w nim podkreślona. Zadowolenie ze stopnia zaangażowania nauczycielstwa w akcję wyborczą wybrzmiało nawet podczas wewnątrzpartyjnej dyskusji nad treścią tegoż sprawozdania, które co prawda niektórzy z dyskutantów oceniali jako zbyt optymistyczne, mimo tego jednak w wielu wypowiedziach podkreślano sukces jaki osiągnięto na polu włączenia w kampanię nauczycielstwa. Pewne pojęcie o skali zaangażowania się osób uczących w placówkach

---

⁶⁷⁴ APG, Komitet Wojewódzki Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Gdańsku, sygn. 2384/21492, Wybory posłów 1952 r., b.p.

⁶⁷⁵ Tamże, b.p.

oświatowych w działania towarzyszące głosowaniu daje informacja z wyżej wspomnianego sprawozdania, w którym podano, że aż 432 szkoły i uczelnie z regionu podjęły zobowiązania dla uczczenia wyborów⁶⁷⁶. Choć do treści tegoż sprawozdania podchodzić należy z pewną dozą ostrożności, bowiem jego narracja mogła być bardziej życzeniowa niżeli odzwierciedlająca realny stan, to jednak nie bez znaczenia pozostaje fakt, iż podkreślono w nim pozytywna rolę właśnie nauczycielstwa.

Przypuszczać jednak można, że w wielu przypadkach zaangażowanie pedagogów i pedagożek, w większości bezpartyjnych, w kampanię wyborczą do sejmu było wynikiem odgórných nacisków oraz ogólnego zastraszenia społeczeństwa w czasach stalinowskiego terroru. Podczas omawiania wspomnianego wyżej sprawozdania dotyczącego przebiegu kampanii wyborczej, jeden z dyskutantów podkreślał, że „Wielkie efekty uzyskaliśmy dzięki bardzo dobrej pracy aparatu bezpieczeństwa”⁶⁷⁷, co jego zdaniem nie wybrzmiało dostatecznie jasno w przygotowanym dla KC meldunku.

5.3. Stosunek do laicyzacji szkolnictwa

Często jawny opór nauczycieli i nauczycielek wobec władzy komunistycznej był przejawem niezgody na rozpoczęty proces laicyzacji szkolnictwa. Opisane we wstępnym rozdziale teoretyczne założenia związane z procesem zeświecczenia szkół poczęto w praktyce wprowadzać w placówkach oświatowych, także na terenie Trójmiasta, już od pierwszych powojennych lat, lecz przybrały one znacznie na sile od 1948 roku⁶⁷⁸. Z ustaleń Lidii Potykanowicz-Sudy badaczki relacji państwo-Kościół w województwie gdańskim wynika, iż pierwsza w regionie próba usunięcia nauczania religii w szkołach miała miejsce w Gimnazjum dla Dorosłych w Gdańsku Wrzeszczu, gdzie wizytujący placówkę na początku roku szkolnego 1947/48 przedstawiciel KOSG stwierdził, że religia zostanie wykreślona z planu zajęć. Decyzje swoją motywował on faktem, iż wpisane w harmonogram lekcje religii zabierają młodzieży czas na przyswajanie

---

⁶⁷⁶ Tamże, b.p.

⁶⁷⁷ APG, Komitet Wojewódzki Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Gdańsku, sygn. 2384/187, Protokoły posiedzeń egzekutywy KW PZPR w Gdańsku, k. 243.

⁶⁷⁸ H. Konopka, *Nauczanie religii w szkołach Polski Ludowej (1944-1950)*, „Studia Podlaskie” 2000, t. X, s. 95-99.

wiadomości z ważniejszych przedmiotów⁶⁷⁹. W dalszej kolejności przystąpiono do prób zamknięcia szkół prywatnych prowadzonych przez zgromadzenia zakonne⁶⁸⁰.

Fakt zaangażowania wielu nauczycieli i nauczycielek z Trójmiasta w obronę wiary oraz jej symboliki – stanowiący w tamtym okresie także przejaw oporu wobec władzy i jej poczynań, potwierdza sprawozdanie Komisji Oświaty działającej przy Wydziale Propagandy KW PPR w Gdańsku z 1948 roku, w którym uskarżano się na fakt, iż nauczycielstwo otwarcie okazuje swoje poparcie dla Kościoła⁶⁸¹. Władze próbowały przeciwdziałać temu m.in. poprzez szkolenia ideologiczne pracowników szkolnictwa, ale także za pośrednictwem kontroli i nacisków ze strony komitetów rodzicielskich, w których znaleźć mieli się rodzice o odpowiednim „obliczu ideologicznym”. W przypadku niektórych ze szkół przyniosło to, przynajmniej częściowo, zamierzone efekty, bowiem wśród dokumentacji odnaleźć można skargi składane przez przedstawicieli komitetów rodzicielskich na nauczycieli i nauczycielki pracujących w szkołach na terenie Trójmiasta⁶⁸². Nie były to jednak działania powszechne, lecz choćby kilka takich skarg mogło wpłynąć na zwiększenie poczucia zagrożenia i niepewności wśród kadry nauczającej.

Według stanu na dzień 1 października 1951 roku w województwie gdańskim na łączną liczbę 36 szkół średnich ogólnokształcących, działało 9 szkół TPD (bez nauki religii), w pozostałych placówkach lekcje religii odbywały się i były one prowadzone przez 18 księży-katechetów. Także w zdecydowanej większości trójmiejskich szkół podstawowych prowadzono nauczanie religii. Na łączną liczbę 57 szkół, religii nie uczono tylko w 5 (2 w Gdyni oraz 3 w Sopocie). Natomiast lekcje religii, już od końca 1951 roku, nie odbywały się w żadnym z liceów pedagogicznych oraz liceów dla wychowawczyń przedszkolnych na terenie województwa. Uwidacznia to dążenie władz

---

⁶⁷⁹ L. Potykanowicz-Suda, *Państwo a Kościół katolicki w województwie gdańskim w latach 1945-1970*, Warszawa 2011, s. 133.

⁶⁸⁰ W dniu 15 lipca 1961 roku Sejm PRL uchwalił ustawę, na mocy której katecheza została całkowicie wycofana ze szkół. Ustawa zakładała także, iż szkoły i inne placówki oświatowo-wychowawcze będą działać „w duchu socjalistycznej moralności” zob. Ustawy z dnia 15 lipca 1961 r. o rozwoju systemu oświaty i wychowania (Dz.U. 1961 nr 32 poz. 160); A. Mezglewski, *Nauczanie religii w Polsce Ludowej*, „Studia z Prawa Wyznaniowego” 2000, nr 1, s. 26-27; D. Klich, dz. cyt., s. 191-192.

⁶⁸¹ L. Potykanowicz-Suda, dz. cyt., s. 137.

⁶⁸² APG, Inspektorat Szkolny Miejski w Gdańsku, sygn. 1189/239, Sprawy poufne dot. przebiegu służby niektórych nauczycieli 1950-1951, k. 9-10.

do tego by młode pokolenie nauczycielstwa przyzwyczajone było do pracy w szkołach świeckich⁶⁸³.

Elementem walki o laicką szkołę stała się także dyskryminacja nauczycieli-katechetów. Niekiedy ograniczała się ona do próby wykluczenia danej osoby ze środowiska, tak, aby jak najbardziej zniwelować możliwość jej oddziaływania na pozostałych członków grona pedagogicznego, a przede wszystkim, na młodzież. W innych przypadkach nauczycieli-katechetów zwalniano z pracy, często po prostu w związku z usunięciem bądź zmniejszeniem liczby godzin przeznaczonych na lekcje religii, lecz czasem zwolnień dokonywano także pod innymi pretekstami. Jednym z nich stał się fakt niepodpisania przez niektórych z nauczycieli-katechetów Apelu Sztokholmskiego w 1950 roku⁶⁸⁴. Za niesubordynację zwolnionych w Trójmieście zostało 7 księży-katechetów, natomiast łącznie w całym województwie 14 oraz 1 pedagoga⁶⁸⁵. Warto podkreślić, iż na niepodpisanie apelu decydowali się czasem nauczyciele i nauczycielki innych przedmiotów, których za kontestacyjną postawę także pozbawiano pracy. Uznać należałoby, iż, było to z ich strony większe poświęcenie, bowiem w odróżnieniu od księży-prefektów (którzy mieli zapewniony byt w strukturze

---

⁶⁸³ L. Potykanowicz-Suda, dz. cyt., s. 142-143.

⁶⁸⁴ Apel Sztokholmski – był to apel wystosowany przez Światową Radę Pokoju 25 marca 1950 roku w Sztokholmie wzywający m.in. do przeprowadzenia plebiscytu w sprawie zakazu produkcji broni atomowej. Światowa Rada Pokoju była organizacją międzynarodową powstałą w 1950 roku w Warszawie, jednak *de facto* od początku swojego istnienia była podporządkowana ZSRR. J. Mercik, *Realizacja akcji „R” w województwie katowickim w ramach laicyzacji szkolnictwa w latach pięćdziesiątych*, „Dzieje Najnowsze” 2020, t. 52, nr 1, s. 244; J. Stefaniak, *Postawy duchowieństwa katolickiego wobec systemu komunistycznego w województwie katowickim ...*, s. 405-424; L. Potykanowicz-Suda, dz. cyt., s. 30-31.

⁶⁸⁵ Z trójmiejskich szkół zwolnieni zostali następujący katecheci: ks. Tadeusz Czyżowski (Gdańsk) – w grudniu 1950 roku przywrócony do pracy, ks. Feliks Oźga (Gdynia), ks. Brunon Pawelczyk (Gdynia), ks. Dominik Piaseczny (Gdańsk), ks. Grzegorz Piasek (Gdynia), ks. Adam Szczepański (Gdańsk) oraz ks. Hieronim Warachim (Gdynia). Łącznie w całej Polsce apelu nie podpisało 364 księży-katechetów i katechetów świeckich spośród których z pracy zwolniono 132 osoby. AAN, Ministerstwo Oświaty w Warszawie, sygn. 283/447, Nauczyciele religii. Rozwiązanie stosunku służbowego. Pismo oświatowe, wykazy imienne katechetów i katechetek, którzy nie podpisali Apelu Sztokholmskiego, 1950 r., k. 30; Archiwum Diecezji Pelplińskiej (ADP), Akta Kurii Biskupiej Chełmińskiej, Sprawy zatwierdzeń i zwolnień nauczycieli, sygn. 935, Spis księży prefektów zwolnionych z obowiązków nauczania religii w szkołach Diecezji Chełmińskiej załącznik do pisma 3049/50/II z dnia 24 lipca 1950 roku, b.p.; L. Potykanowicz-Suda, dz. cyt., s. 141. Łącznie ze szkół znajdujących się na terenie administrowanym przez Kurie Biskupią Chełmińską w 1950 roku zwolnionych zostało 12 księży-katechetów, w tym 7 za odmówienie złożenia podpisu pod Apelem Sztokholmskim, a przy pozostałych 5 podano, iż zostali zwolnieni „bez powodu”. Zważywszy jednak na fakt, iż zostali oni pozbawieni pracy w szkołach, właśnie w okresie, kiedy zbierano podpisy pod wspomnianym apelem, przypuszczać można, iż to właśnie odmowa jego podpisania i w ich przypadku była najpewniej prawdziwym powodem otrzymania wypowiedzenia. Diecezja Chełmińska w omawianym okresie obejmowała następujące dekanaty: Bierzgłowo, Brodnica, Chełmno, Chełmża, Chojnice, Czersk, Fordon, Gdynia, Gniew, Golub, Grudziądz, Kamień Krajeński, Kartuzy, Kościerzyna, Lidzbark, Lubawa, Nowe, Nowe Miasto, Osiek, Puck, Radzyń Chełmiński, Starogard Gdański, Świecie, Tczew, Toruń, Tuchola, Wąbrzeźno, Wejherowo, Zabory oraz Żukowo.

kościelnej), po utracie posady w szkole zabiegać musieli oni o otrzymanie jakiegokolwiek innej pracy pozwalającej na utrzymanie siebie, a często także rodziny⁶⁸⁶.

W szkołach zlokalizowanych na terenie Trójmiasta nie odnotowano przypadku odmowy podpisania Apelu Sztokholmskiego przez osoby uczące przedmiotów świeckich, natomiast w gronie zwolnionych z powodu niezłożenia podpisu pod „apelem pokoju” w województwie gdańskim znalazła się 1 pedagożka z Malborka, najpewniej była to katecheta. Natomiast fakt pozbawiania pracy nauczycieli i nauczycielek za odmowę podpisania Apelu Sztokholmskiego uwidacznia się także w korespondencji prowadzonej przez KOSG z władzami oświatowymi z innych regionów Polski przy okazji procesu zatrudniania nowych pracowników. Odnaleźć w niej można informację, że dana osoba nie powinna zostać przyjęta do pracy, bowiem w dotychczasowym miejscu zatrudnienia został z nią zerwany stosunek służbowy z powodu odmowy podpisania apelu⁶⁸⁷.

Zdarzały się także przypadki zwalniania z placówek oświatowych osób nauczających religii z innych powodów. Katecheta ze Szkoły Podstawowej nr 16 w Gdańsku została pozbawiona posady w lutym 1951 roku za „uprawianie wrogiej propagandy”, która polegała na zachęcaniu uczniów i uczennic do modlitwy intencyjnej za ks. Andrzeja Wronkę – biskupa diecezji gdańskiej, który został usunięty ze stanowiska przez władze państwowe⁶⁸⁸. Zwolnienie pedagożki nastąpiło po interwencji kierownika szkoły w PMRN w Gdańsku. Na jej miejsce, po ustaleniu tego z Kurią Diecezjalną, zatrudniony został jednak inny katecheta⁶⁸⁹.

Niektórzy spośród księży-katechetów uczący w trójmiejskich szkołach zwolnieni zostali z pracy bez podania konkretnego powodu. Spotkało to m.in. ks. Edmunda Makowskiego z Liceum Zawodowego w Gdyni czy ks. Aleksandra Rydzikowskiego ze Szkoły Zawodowej przy Stoczni Gdyńskiej im. Komuny Paryskiej⁶⁹⁰. Jak widać działania władz były przemyślane i w pewnym stopniu dostosowane do nastrojów społecznych.

---

⁶⁸⁶ ADP, Akta Kurii Biskupiej Chełmińskiej, sygn. 791, Szkoły. Ogólne sprawy, Pismo z Dekanatu Gdyńskiego do Kurii Biskupiej z dnia 17.12.1946 r., b.p.

⁶⁸⁷ APG, Inspektorat Szkolny Miejski w Gdańsku, sygn. 1189/239, Sprawy poufne dot. przebiegu służby niektórych nauczycieli 1950-1951, k. 72, 117.

⁶⁸⁸ *Wronka Andrzej, ksiądz, administrator diecezji, patron gdańskiej ulicy*, GEDANOPEDIA – Internetowa Encyklopedia Gdańska, https://gdansk.gedanopedia.pl/gdansk/?title=WRONKA_ANDRZEJ,_ksiazdz,_administrator_diecezji,_patron_gdańskiej_ulicy, [dostęp: 2023.02.03].

⁶⁸⁹ Nowym katechetą został Stanisław Deręgowski. APG, Inspektorat Szkolny Miejski w Gdańsku, sygn. 1189/239, Sprawy poufne dot. przebiegu służby niektórych nauczycieli 1950-1951, k. 78-80.

⁶⁹⁰ L. Potykanowicz-Suda, dz. cyt., s.141.

W pierwszej kolejności bowiem katechetów usuwano ze szkół zawodowych, których uczniowie zazwyczaj byli najmniej skłonni do uczestnictwa w praktykach religijnych. W wielu przypadkach pozostawali oni także pod mniejszym niż młodzież ze szkół podstawowych czy liceów ogólnokształcących wpływem rodziców (rodziny). Pamiętać należy, że to właśnie uczniowie z przystoczniovej szkoły zakładowej w Gdyni przyczynili się do zwolnienia i aresztowania uczącej tam przedmiotu wiedza o Polsce i świecie współczesnym – M. Odyniec, której sprawa opisana została we wcześniejszej części tego rozdziału.

Efekt stopniowej „eliminacji” nauczycieli-katechetów ze szkół uwidacznia się dość wyraźnie w ministerialnych statystykach, z których wynika, iż w szkołach podległych KOSG w roku szkolnym 1950/51 religii nauczało łącznie 613 pedagogów i pedagożek, w tym 62 księży prefektów. Według stanu na maj 1952 roku w szkołach podstawowych województwa gdańskiego było łącznie już tylko 447 osób uczących religii, w tym 328 świeckich. Spośród pracowników świeckich wyłącznie religii uczyło 48 z nich, w tym w pełnym wymiarze godzin 1. Natomiast pozostali oprócz religii uczyli także innych przedmiotów, w tym 197 nauczało religii w ramach godzin etatowych, a 83 w ramach godzin nadliczbowych. Wśród świeckich nauczycieli i nauczycielek religii z województwa gdańskiego 16 przynależało do PZPR, 24 do ZSL, 4 do SD, 24 do ZMP, pozostali (260 osób) byli bezpartyjni. Oznacza to, że w połowie 1952 roku, 20.7% spośród osób świeckich uczących religii związanych było z jakąś partią bądź organizacją państwową (komunistyczną)⁶⁹¹.

5.4. Zaangażowanie w działalność organizacji młodzieżowych

Wielu spośród pedagogów i pedagożek pracujących w trójmiejskich szkołach przejawiało także aktywność na polu zawodowym angażując się w organizację kół zainteresowań, zajęć dodatkowych dla uczniów czy działalność organizacji młodzieżowych. Ich

---

⁶⁹¹ W skali całego kraju do partii i organizacji komunistycznych przynależało 26.8% spośród świeckich nauczycieli i nauczycielek religii. Podkreślić jednak należy, że w poszczególnych regionach Polski występowały bardzo duże różnice zarówno w liczbie osób uczących religii, jak i stanu ich przynależności do partii. Dla przykładu podać można, iż w województwie lubelskich religii nauczało łącznie ponad 5 tysiące katechetów, z których zaledwie 5 przynależało do PZPR, podczas gdy w województwie olsztyńskim było ich niespełna 300, a do PZPR przynależało aż 19. W województwie opolskim natomiast łącznie było zaledwie 11 nauczycieli i nauczycielek religii. AAN, Ministerstwo Oświaty w Warszawie, sygn. 283/448, Nauczyciele świeccy uczący religii. Wykaz statystyczny imienny 1952, Nauczanie religii w szkołach podstawowych przez nauczycieli świeckich wg stanu z dnia 1 maja 1952 r., b.p.

zaangażowanie w pracę pozalekcyjną było raczej wyrazem chęci zapewnienia dzieciom i młodzieży możliwości rozwoju zainteresowań i pasji, niżeli okazją do dalszego indoktrynowania młodzieży. Jednak z formalnego punktu widzenia, taką właśnie rolę miały spełniać różnego rodzaju organizacje młodzieżowe. Stało się to bardziej wyraźne i odczuwalne po „okrzepnięciu” nowej władzy. Potwierdza to choćby pismo Wydziału Oświaty PWRN w Gdańsku z grudnia 1950 roku, w którym informowano, że wszystkie utwory, które planują wystawiać amatorskie zespoły działające przy placówkach szkolnych podległych ministerstwu muszą uzyskać akceptację Wydziału Oświaty PMRN lub PPRN. Załącznik do tegoż pisma stanowił wykaz 685(!) utworów wycyfrowanych z repertuaru amatorskich zespołów teatralnych przygotowany przez Komisję Główną do spraw Kultury⁶⁹².

Z całą pewnością stopień upolitycznienia i możliwości ideologizowania uczniów i uczennic były zależne od charakteru i profilu danej organizacji czy koła zainteresowań. Wśród młodzieżowych stowarzyszeń działających w trójmiejskich szkołach odnaleźć można takie, które były jednoznacznie zideologizowane jak np. koła TPPR. Młodzież tworzyła także np. amatorskie zespoły artystyczne, w których repertuar jednak z łatwością można było wpleść treści ideologiczne, co udowodniono powyżej. Lecz obok nich działały również raczej neutralne kółka np. ogrodnicze. W zdecydowanej większości przypadków prowadzenie danego koła związane było jednak z umiejętnościami i wykształceniem danej pedagożki czy pedagoga, a nie ich chęcią indoktrynowania młodzieży. Zaangażowanie nauczycielstwa w działalność pozalekcyjną uznać więc należałoby za przejaw aktywności na polu zawodowym, który niewiele mówi o postawie danej osoby wobec ówczesnych realiów społeczno-politycznych. Świadczy to jedynie o tym, że dana osoba tolerowała system na tyle, aby zdecydować się na podjęcie pracy w zideologizowanych szkołach tamtych realiów.

Na uczniów i uczennice wpływ miała także sytuacja społeczno-polityczna w kraju oraz postawy uczących ich osób. Pewnym odzwierciedleniem ówczesnego światopoglądu młodzieży i jej stosunku do postępującej stalinizacji kraju były, powstające na szerszą skalę po 1948 roku, organizacje o charakterze niepodległościowym/antykomunistycznym, w których zrzeszali się młodzi ludzie.

---

⁶⁹² APG, Inspektorat Szkolny Miejski w Gdańsku, sygn. 1189/239, Sprawy poufne dotyczące przebiegu służby niektórych nauczycieli 1950-1951, k. 20-41.

W województwie gdańskim na przestrzeni lat 1944/45-1956 działały łącznie co najmniej 63 nielegalne uczniowskie grupy, z czego większość, bo aż 44 (tj. 69.8%) powstało po 1948 roku⁶⁹³. Fakt ten jasno świadczy o tym, iż tworzenie organizacji młodzieżowych było reakcją na zachodzące po 1948 roku w kraju zmiany polityczno-społeczne. Warto zaznaczyć, że w roku 1948 nastąpiło zjednoczenie, posiadających dotychczas pewną autonomię, organizacji młodzieżowych w jedną, w pełni podporządkowaną władzom – ZMP. W tym samym roku na mocy ustawy o powszechnym obowiązku przysposabiania zawodowego, wychowania fizycznego i przysposobienia wojskowego młodzieży oraz o organizacji spraw kultury fizycznej i sportu utworzona została także Powszechna Organizacja „Służba Polsce”⁶⁹⁴. Władzom komunistycznym szczególnie zależało na odpowiednim ukształtowaniu młodych ludzi, bowiem, jak sądzono, gwarantowało to trwałość ustroju przez kolejne dziesięciolecia⁶⁹⁵.

Tworzenie przez uczniów i uczennice grup rówieśniczych o charakterze antykomunistycznym było w wielu przypadkach reakcją na postępującą ideologizację treści nauczania. Często indoktrynowana w szkole młodzież dążyła jednak do poznania prawdy i poszerzenia swojej wiedzy. Stąd w wielu przypadkach grupy rówieśnicze stawały się przestrzenią do dyskusji nad przeczytaną literaturą bądź też wspólnego przygotowywania akcji „uświadamiających społeczeństwo”, polegających najczęściej na kolportażu ulotek bądź pisaniu haseł antykomunistycznych w miejscach publicznych⁶⁹⁶. Zaznaczyć jednak należy, że organizacje młodzieżowe w zdecydowanej większości nie

---

⁶⁹³ Na przestrzeni lat 1944/45-1956 wykryte przez aparat bezpieczeństwa na terenie województwa gdańskiego zostały 63 nielegalne organizacje młodzieżowe. Liczba, faktycznie działających w tym okresie młodzieżowych nielegalnych grup rówieśniczych mogła być jednak większa. Z kolei do organizacji założonych przed 1948 rokiem należały głównie te będące kontynuatorkami zbrojnego podziemia niepodległościowego z okresu wojny tj. Oddział Dywersyjny Armii Krajowej „Delfin” czy Komórka WiN na Wybrzeżu, które działały najczęściej na przełomie lat 1944-1945. AIPN Gd., Wojewódzki Urząd Spraw Wewnętrznych w Gdańsku, sygn. IPN Gd 00140/11 t. 1, Wykaz nielegalnych organizacji prowadzących działalność antysocjalistyczną i antypaństwową na terenie województwa gdańskiego w latach 1944-1985, k. 6-108. Jak wynika z ustaleń pracowników Instytut Pamięci Narodowej w latach 1944-1956 w całej Polsce istniały łącznie dziewięćset siedemdziesiąt dwie niepodległościowe organizacje młodzieżowe zob. *Atlas polskiego podziemia niepodległościowego (1944-1956)*, red. R. Wnuk, S. Poleszak, A. Jaczyńska, M. Śladecka, Warszawa 2007, s. 67 (XLVII); J. Wołoszyn, *Konspiracja młodzieżowa na ziemiach polskich w latach 1944-1956*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2011, nr 10/1 (17), s. 48.

⁶⁹⁴ Ustawa z dnia 25 lutego 1948 r. o powszechnym obowiązku przysposabiania zawodowego, wychowania fizycznego i przysposobienia wojskowego młodzieży oraz o organizacji spraw kultury fizycznej i sportu (Dz.U. 1948 nr 12 poz. 90).

⁶⁹⁵ K. Lesiakowski, *Powstanie Powszechnej Organizacji „Służba Polsce” w 1948 r. Z polityki stalinowskiej wobec młodzieży polskiej*, „Przegląd Nauk Historycznych” 2002, R. I, nr 1, s. 123-144.

⁶⁹⁶ J. Wołoszyn, *Konspiracyjne organizacje młodzieżowe ...*, s. 126; Tenże, *Konspiracyjne organizacje młodzieżowe z lat 1944/1945-1956*, <https://przystanekhistoria.pl/pa2/tematy/podziemie-antykomunisty/31570,Konspiracyjne-organizacje-mlodziezowe-z-lat-194419451956.html>, [dostęp: 2022.09.11].

były zbyt liczne, najczęściej tworzyła je grupa 3-4 osób. Jedynie w bardzo nielicznych przypadkach były to zrzeszenia o szerszym zasięgu jak np. Krajowy Ośrodek „KRAJ”, który działał w różnych regionach Polski⁶⁹⁷.

W omawianym okresie na terenie Trójmiasta powstało 5 następujących organizacji młodzieżowych, których głównymi inspiratorami byli uczniowie i uczennice: Tajna Organizacja Patyków, Orłęta, Sfinks/Szare Szeregi, Kochaj Ryzyko oraz Grusza – pomorski oddział organizacji Krajowy Ośrodek „KRAJ”⁶⁹⁸. Nauczyciele i nauczycielki w większości przyjmowali neutralne postawy wobec tworzonych w środowiskach młodzieży szkolnej organizacji, co potwierdza także treść tajnej notatki dotyczącej „przeciwdziałania ze strony nauczycieli w stosunku do wrogich przejawów wśród młodzieży” opracowanej w 1953 roku w MBP. Jak podaje jej autor „często jeszcze ze strony kierownictwa szkół lub nauczycieli notuje się wypadki bierności i braku czujności w stosunku do wrogich przejawów zaistniałych na terenie szkół”⁶⁹⁹. Ową bierność uznać można z jednej strony za przejaw indyferentyzmu, lecz z drugiej strony mogła ona stanowić pewnego rodzaju „milczące przyzwolenie” i pozostawienie młodzieży pola na wyrażanie (w różnych formach) własnych opinii o ówczesnej sytuacji społeczno-politycznej w kraju.

W dość ciekawych okolicznościach w działalność młodzieżowej organizacji konspiracyjnej zaangażował się ks. Franciszek Dylewski. W 1951 roku przybył on do Gdyni z Krakowa chcąc nawiązać kontakt z jakąś organizacją niepodległościową, która wspomogłaby go w zorganizowaniu wyjazdu za granicę. Ksiądz Dylewski chciał uciec do innego kraju w obawie przed aresztowaniem, bowiem od roku 1946 przechowywał w klasztorze w Krakowie archiwum AK, które powierzył mu jego przyjaciel z czasów wojny – Stanisław Czapkiewicz (członek sądu podziemnego AK). Gdy ks. Dylewski dowiedział się o aresztowaniu znajomego, postanowił opuścić Kraków i udać się na Wybrzeże w celu nawiązania tam kontaktów z działaczami organizacji konspiracyjnej,

---

⁶⁹⁷ S. Abramowicz, *Młodzieżowe organizacje antykomunistyczne w centralnej Polsce w latach 1945-1955*, „Biuletyn IPN” 2001, nr 3, s. 30–42.

⁶⁹⁸ AIPN Gd., Wojewódzki Urząd Spraw Wewnętrznych w Gdańsku, sygn. IPN Gd 00140/11 t. 1, Wykaz nielegalnych organizacji prowadzących działalność antysocjalistyczną i antypaństwową na terenie województwa gdańskiego w latach 1944-1985, k. 29, 34, 52, 75, 93.

⁶⁹⁹ AAN, Ministerstwo Oświaty w Warszawie, sygn. 283/585, Sytuacja polityczna w szkołach podstawowych i świeckich - amnestia - przywrócenie do szkół amnestionowanych nauczycieli i uczniów - okólniki, protokoły, korespondencja, k. 240.

którzy pomogli mu w organizacji ucieczki za granicę⁷⁰⁰. Po przybyciu do Trójmiasta zamieszkiwał w klasztorze s.s. elżbietanek przy Al. Zwycięstwa w Gdyni Orłowie, którego jedną z mieszkankę była w tamtym okresie także Mirosława Jaworowska, koleżanka młodego konspiratora Jerzego Dylskiego, który w 1950 roku, po tym jak został wydalony ze szkoły za antypaństwowe wystąpienia na zebraniach ZMP, założył konspiracyjne stowarzyszenie „Sfinks”⁷⁰¹.

Spotkanie obu mężczyzn przyniosło nieoczekiwane rezultaty, bowiem J. Dylski zgodził się wesprzeć księdza w zorganizowaniu zagranicznego wyjazdu pod warunkiem, że wstąpi on do jego organizacji, na co jednak ten nie przystał, proponując w zamian założenie wspólnie nowej organizacji. Nawiązując do tradycji przedwojennego harcerstwa nadano jej nazwę „Szare Szeregi”⁷⁰². W początkowym okresie ich działalność ograniczała się w zasadzie do kolportowania ulotek, natomiast zimą 1951 roku zdecydowali się na podjęcie pierwszej akcji sabotażowej polegającej na podpaleniu stodoły należącej do PGR Gdynia-Kolibki⁷⁰³.

Po kilku miesiącach aktywności, wiosną 1952 roku, organizacja została zdekonspirowana⁷⁰⁴. Pod uwagę brać należy kilka potencjalnych przyczyn jej wykrycia. Przypuszczalnie wpływ na dekonspirację miało niewielkie doświadczenie kierowników grupy, którzy w dość krótkim czasie chcieli zwerbować do organizacji liczne grono ludzi – narażając się tym samym na to, że ktoś, nawet nieumyślnie, może ujawnić ich działalność. Inną przyczyną mogło być podjęcie, jak się zdaje niezbyt przemyślanej i nie do końca potrzebnej, akcji dywersyjnej w PGR Kolibki. Natomiast trzecią z przyczyn

---

⁷⁰⁰ AIPN Gd., Wojskowy Sąd Rejonowy w Gdańsku, sygn. IPN Gd 146/110 t. 1, Akta w sprawie karnej prowadzonej przeciwko: Franciszek Dylewski, imię ojca: Mikołaj, ur. 17-09-1914 r., Jerzy Dylski, imię ojca: Tadeusz, ur. 09-04-1934 r., Regina Lewandowska, imię ojca: Maksymilian, ur. 06-09-1928 r., Małgorzata Korkozowicz, imię ojca: Witold, ur. 13-10-1930 r., oskarżonych o to, że: w okresie od 1946 r. do sierpnia 1950 r. w klasztorze Bożego Ciała w Krakowie przechowywali archiwum wywiadu Armii Krajowej, w 1950 r. założyli w Gdyni nielegalną organizację *Sfinks*, w okresie od jesieni 1951 r. do wiosny 1952 r. należeli do nielegalnej organizacji *Szare Szeregi* w Gdyni i podpalili stodołę należąca do Państwowych Gospodarstw Rolnych w Kolibkach oraz sporządzili i rozkolportowali ulotki o treści antypaństwowej, tj. o czyny z art. 86 § 2 kodeksu karnego Wojska Polskiego oraz art. 3 pkt. 1, art. 23 § 1 i art. 24 § 1 Dekretu z dnia 13-06-1946 r. o przestępstwach szczególnie niebezpiecznych w okresie odbudowy państwa, art. 28 kodeksu karnego Wojska Polskiego [dalej: Akta w sprawie karnej prowadzonej przeciwko działaczom organizacji „Szare Szeregi”], k. 426.

⁷⁰¹ B. Rusinek, Z. Szczurek, *Konspiracja niepodległościowa w Gdyni w latach 1945-1956*, Sopot 2007, s. 218-220; A. Siekierska, *Odbudowa i rozwój...*, s. 76-77.

⁷⁰² AIPN Gd., Wojskowy Sąd Rejonowy w Gdańsku, sygn. IPN Gd 146/110 t. 1, Akta w sprawie karnej prowadzonej przeciwko działaczom organizacji „Szare Szeregi”, k. 410-415.

⁷⁰³ AIPN Gd., Wojskowy Sąd Rejonowy w Gdańsku, sygn. IPN Gd 146/110 t. 1, Akta w sprawie karnej prowadzonej przeciwko działaczom organizacji „Szare Szeregi”, k. 413.

⁷⁰⁴ B. Rusinek, Z. Szczurek, dz. cyt., s. 231.

mógł być fakt rozpoczęcia poszukiwań ks. Dylewskiego przez organy bezpieczeństwa w związku z prowadzoną już sprawą ukrywanego krakowskiego archiwum AK.

Członkowie organizacji „Szare Szeregi” zostali aresztowani w kwietniu 1952 roku pod zarzutem popełnienia przestępstwa z art. 86 § 1 Kodeksu Karnego Wojska Polskiego⁷⁰⁵ oraz art. 23 § 1 i art. 24 § 1 dekretu z dnia 13 czerwca 1946 roku o przestępstwach szczególnie niebezpiecznych w okresie odbudowy państwa (tzw. Mały Kodeks Karny). Stawiane im zarzuty dotyczyły wytwarzania, przechowywania oraz rozpowszechniania pism, druków czy wizerunków nawołujących do popełnienia czynów zabronionych bądź mających pozostać w tajemnicy przed władzą państwową⁷⁰⁶.

Konspiratorzy – ks. F. Dylewski, J. Dylski, Danuta Korcozowicz oraz Regina Lewandowska, zostali skazani na karę więzienia na mocy wyroku WSR w Gdańsku wydanego dnia 18 listopada 1952 roku. Księdzu Dylewskiemu wyznaczono karę 13 lat pozbawienia wolności, utratę praw na 4 lata oraz pozbawienie mienia⁷⁰⁷. Pozostali działacze „Szarych Szeregów” otrzymali wyroki od 6 i pół do 15 lat pozbawienia wolności, utratę praw oraz przepadek mienia. W przypadku młodych konspiratorów zostały one jednak złagodzone w 1955 roku na mocy prawa łaski. Karę ks. Dylewskiego pozostawiono natomiast bez zmian⁷⁰⁸. Przypuszczać można, że władze sądownicze uznały ks. Dylewskiego za „duchowego” przywódcę organizacji, ze względu na to, iż był starszy od pozostałych konspiratorów. Dodatkowo na zaostrenie wyroku wpłynął zapewne fakt, że jako jedyny był on powiązany także z działaczami AK oraz pełnił posługę kapłańską⁷⁰⁹.

5.5. Komisje rehabilitacyjne

Pod koniec 1956 roku w związku z tzw. odwilżą październikową i postulatami zadośćuczynienia osobom „skrzywdzonym” w okresie „błędów i wypaczeń” działanie

---

⁷⁰⁵ Tekst tegoż artykułu brzmiał następująco: kto usiłuje przemocą usunąć ustanowione organa władzy zwierzchniej Narodu albo zagarnąć ich władzę podlega karze więzienia na czas nie krótszy od lat 5 lub karze śmierci. Dekret Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego z dnia 23 września 1944 r. - Kodeks Karny Wojska Polskiego (Dz.U. 1944 nr 6 poz. 27).

⁷⁰⁶ Dekret z dnia 13 czerwca 1946 r. o przestępstwach szczególnie niebezpiecznych w okresie odbudowy Państwa (Dz.U. 1946 nr 30 poz. 192).

⁷⁰⁷ AIPN Gd., Wojskowy Sąd Rejonowy w Gdańsku 1946-1955, Repertorium ogólne spr. Wojskowego Sądu Rejonowego w Gdańsku za 1952 r., sygn. IPN Gd 667/7, k. 100.

⁷⁰⁸ B. Rusinek, Z. Szczurek, dz. cyt., s. 232-233.

⁷⁰⁹ A. Siekierska, *Odbudowa i rozwój...*, s. 78.

rozpoczęły komisje, których zadaniem było przeprowadzenie procesu rehabilitacji pedagogów i pedagożek niesłusznie odsuniętych od pracy w szkolnictwie czy też przeniesionych do innej placówki/na inne stanowisko⁷¹⁰. Komisje te początkowo pracowały przy ZNP, a następnie po przeprowadzonej na mocy zarządzenia Ministra Oświaty z dnia 12 stycznia 1957 roku reorganizacji funkcjonowały przy jednostkach administracji państwowej. Komisja centralna umocowana była przy Ministerstwie Oświaty w Warszawie, natomiast jej terenowe oddziały przy wydziałach oświaty prezydów wojewódzkich bądź powiatowych/miejskich rad narodowych⁷¹¹. Rozpatrywały one wnioski wniesione przez nauczycieli i nauczycielki szkół bezpośrednio podległych wydziałom oświaty przy których funkcjonowały, tj. komisje powiatowe/miejskie podania osób zatrudnionych w szkołach podstawowych i średnich, a komisje wojewódzkie pracowników szkół zawodowych oraz innych placówek podległych DOSZ i administracji szkolnej. Gremia orzekały w sprawach, zgłoszonych przez pedagogów i pedagożki, jak i pracowników placówek oświatowo-wychowawczych, w których decyzje władz szkolnych zapadły przed dniem 1 listopada 1956 roku. Od wydanej decyzji przysługiwało odwołanie do komisji wyższego szczebla⁷¹².

Komisja rehabilitacyjna dla nauczycieli i nauczycielek w województwie gdańskim rozpoczęła pracę już 15 listopada 1956 roku, początkowo przy Zarządzenie Okręgu ZNP, a następnie, po 12 stycznia 1957 roku, przy Wydziale Oświaty PWRN w Gdańsku⁷¹³. W skład komisji wchodziło 7 członków. Jej przewodniczącym został nauczyciel z Technikum Finansowego w Sopocie – Franciszek Bator, a zastępcą wizytator Wydziału Oświaty PWRN – Czesław Mierzejewski⁷¹⁴. Prócz tego w komisji zasiadali: delegat DOSZ – Tadeusz Bicz, kierownik szkoły specjalnej w Gdyni – Edward

---

⁷¹⁰ D. Maksimiuk, *Problemy rehabilitacji w latach 1956-1957*, „Miscellanea Historico-Iuridica” 2009, t. VIII, s. 225.

⁷¹¹ Zarządzenie Ministra Oświaty z dnia 12 stycznia 1957 r. w sprawie organizacji i zakresu działania Komisji Rehabilitacyjnych (Dz.U. Ministerstwa Oświaty nr 1 poz. 3).

⁷¹² Od orzeczenia komisji powiatowej/miejskiej przysługiwało odwołanie do komisji wojewódzkiej, natomiast od decyzji komisji wojewódzkiej odwołanie do Centralnej Komisji Rehabilitacyjnej przy Ministerstwie Oświaty. APG, Kuratorium Oświaty i Wychowania. Wojewódzka Komisja Rehabilitacyjna, sygn. 1280/4792, Sprawozdania komisji powiatowych i wojewódzkiej 1956-1958, k. 104.

⁷¹³ Komisja Rehabilitacyjna przy Zarządzie Okręgu ZNP w styczniu 1957 roku została rozwiązana i zastąpiona przez Komisję Rehabilitacyjną przy Wydziale Oświaty PWRN. Skład Komisji nie został natomiast zmieniony.

⁷¹⁴ Czesław Mierzejewski w maju 1957 roku zrezygnował z funkcji zastępcy przewodniczącego Komisji Rehabilitacyjnej dla nauczycieli przy Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Gdańsku, jego miejsce zajął wówczas Grochociński – będący również wizytatorem Wydziału Oświaty PWRN.

Nowacki, nauczyciel szkoły zawodowej w Tczewie – Kazimierz Pyzik oraz nauczycielka z Gdańska – Maria Rut. Ponadto w skład gdańskiej komisji, po uzgodnieniu decyzji z Ministerstwem Rolnictwa, włączono dodatkowo 2 przedstawicieli oświaty rolniczej: Alfonsa Nagórskiego oraz Stanisława Koniecznego⁷¹⁵. Natomiast przy poszczególnych prezydiach powiatowych/miejskich rad narodowych na terenie województwa gdańskiego działały odpowiednio powiatowe/miejskie komisje rehabilitacyjne. Łącznie w opisywanym okresie funkcjonowało ich 17. Wykaz tychże komisji wraz z liczbą rozpatrzonych wniosków zamieszczony został w tabeli poniżej.

---

⁷¹⁵ Był to pierwszy skład Komisji, który następnie kilkakrotnie ulegał zmianom. W województwie gdańskim występowała dość duża, w porównaniu do innych regionów kraju, fluktuacja w składzie Komisji. J. Wiśniewska, D. Zamiatała, *Oświatowe komisje rehabilitacyjne w świetle akt Ministerstwa Oświaty z lat 1956-1958*, „Rozprawy z Dziejów Oświaty” 2015, t. 52, s. 117; APG, Kuratorium Oświaty i Wychowania. Wojewódzka Komisja Rehabilitacyjna, sygn. 1280/4792, Sprawozdania komisji powiatowych i wojewódzkiej 1956-1958, k. 165.

Tabela 13. Wnioski skierowane do powiatowych/miejskich komisji rehabilitacyjnych działających na terenie województwa gdańskiego w latach 1956-1958

POWIAT/MIASTO	LICZBA WNIOSKÓW ROZPATRZONYCH POZYTYWNE	LICZBA WNIOSKÓW ROZPATRZONYCH NEGATYWNE	ŁĄCZNIE
ELBLĄG	-	-	-
GDAŃSK (MIASTO)	9	1	10
GDYNIA	5	7	12
KARTUZY	11	4	15
KOŚCIERZYNA	8	2	10
KWIDZYN	2	-	2
LĘBORK	2	4	6
MALBORK	1	2	3
NOWY DWÓR	-	-	-
PUCK	5	1	6
PRUSZCZ GDAŃSKI	3	-	3
SOPOT	-	-	-
STAROGARD GDAŃSKI	7	2	9
SZTUM	8	1	9
TCZEW	9	1	10
WEJHEROWO	6	3	9
GDAŃSK (POWIAT)	4	6	10
ŁĄCZNIE	80	34	114

Źródło: APG, Kuratorium Oświaty i Wychowania. Wojewódzka Komisja Rehabilitacyjna, sygn. 1280/4792, Sprawozdania komisji powiatowych i wojewódzkiej 1956-1958, k. 1-70.

Do powiatowych i miejskich komisji rehabilitacyjnych działających na terenie województwa gdańskiego przez cały okres ich funkcjonowania wpłynęło łącznie 114 wniosków, z czego ponad 70% rozpatrzonych zostało pozytywnie⁷¹⁶. Do sopockiej komisji

⁷¹⁶ Do krakowskiej Wojewódzkiej Komisji Rehabilitacyjnej wpłynęło łącznie 4272 wnioski. Była to największa ilość w skali całego kraju. Z liczby tej komisja rozpatrzyła 3360 wniosków, z czego 2472 pozytywnie i 888 negatywnie. Z kolei komisji działająca na terenie powiatu wadowickiego rozpatrzyła 20

rehabilitacyjnej nie wpłynął natomiast żaden wniosek. Zauważyć należy, iż liczba osób, które zgłosiły się do komisji rehabilitacyjnych w Gdańsku, Gdyni i Sopocie w stosunku do liczby nauczycieli i nauczycielek zatrudnionych w trójmiejskich szkołach była znacznie niższa niż w większości pozostałych powiatów województwa. Dla przykładu na rok szkolny 1948/49 KOSG przyznało miastu Gdańsk 458 etatów nauczycielskich, a Gdyni 319, podczas gdy dla powiatu tczewskiego 210, a dla malborskiego zaledwie 77⁷¹⁷. Podczas gdy do komisji rehabilitacyjnej przy PMRN w Gdańsku wpłynęła taka sama ilość wniosków, co do komisji w Tczewie. Przyczyny niewielkiej liczebności wniosków zgłoszonych do trójmiejskich komisji mogą być różne, jako najbardziej prawdopodobne wymienić można: nieduży odsetek nauczycieli i nauczycielek prezentujących postawę kontestacyjną bądź niższe upolitycznienie trójmiejskich szkół, które przekładało się na mniejszą liczbę osób usuwanych z placówek oświatowych czy przenoszonych na inne stanowiska, a także niechęć do uczestnictwa w procesie.

Wojewódzka Komisja Rehabilitacyjna dla Nauczycieli przy PWRN w Gdańsku zakończyła swoją pracę dnia 5 marca 1958 roku⁷¹⁸.

Tabela 14. Wykaz nauczycielek i nauczycieli z trójmiejskich szkół, którzy w latach 1956-1958 zgłosili się do komisji rehabilitacyjnych*

L.P.	IMIĘ I NAZWISKO	MIEJSCE ZATRUDNIENIA	DECYZJA KOMISJI	INNE
1	Adam Gibała	Technikum Finansowe w Sopocie	Pozytywna	
2	Ludwik Franczak	Liceum Pedagogiczne w Gdańsku-Oliwie	Pozytywna	
3	Józefa Kołyszko	SP nr 2 w Gdyni	Pozytywna	
4	Antoni Pomianowski	Kierownik Oddziału Opieki nad Dzieckiem	Negatywna	
5	Włodzimierz Referowski	Wizytator DOSZ	Pozytywna	
6	Augustyn Papaj	Kierownik w Wydziale Oświaty PWRN w Gdańsku	Pozytywna	
7	Franciszek Sywula	SP nr 3 w Gdyni	Pozytywna	
8	Michał Stefanowicz	Technikum Metalowe w Gdyni	Pozytywna	
9	Michał Stępień	Dyrektor Zasadniczej Szkoły Komunikacji Miejskiej w Gdyni	Pozytywna	

wniosków, z czego 16 pozytywnie. J. Brynkus, *Administracyjna rehabilitacja nauczycieli powiatu wadowickiego w latach 1956-1958*, [w:] *Nauczyciele polscy ...*, s. 82-83.

⁷¹⁷ APG, Inspektorat Szkolny Miejski w Gdańsku, sygn. 1189/66, Nominacje nauczycieli, etaty 1946-1953, k. 1.

⁷¹⁸ APG, Kuratorium Oświaty i Wychowania. Wojewódzka Komisja Rehabilitacyjna, sygn. 1280/4792, Sprawozdania komisji powiatowych i wojewódzkiej 1956-1958, k. 165.

10	Piotr Dąbrowski	Zasadnicza Szkoła Budownictwa Okrętowego w Gdańsku	Pozytywna	
11	Józef Fijał	Technikum Chłodnicze w Gdyni	Pozytywna	
12	Władysław Cudziłło	Technikum Finansowe w Sopocie	Pozytywna	
13	Józef Zieliński	Wizytator DOSZ	Pozytywna	
14	Lucjan Skrodzki	Zasadnicza Szkoła Budowlana w Gdańsku	Pozytywna	
15	Józef Żyłkowski	Szkoła Rolnicza w Gdańsku	Pozytywna	
16	Ryszard Arendzikowski	SP nr 18 w Gdańsku	Pozytywna	
17	Józefa Zienta	Technikum Administracyjne w Sopocie	Negatywna	
18	Kazimierz Siedler	Szkoła w budowie w Sobieszewie	Brak orzeczenia. Zmarł w trakcie sprawy	
19	Kazimiera Owoc	SP nr 4 w Gdyni	Pozytywna	
20	Włodzimierz Tyleczak	Państwowe Liceum Mechaniczne i Elektryczne w Gdyni	Pozytywna	
21	Irena Leśniak	Szkoła Metalowa w Gdyni	Pozytywna	
22	Leon Kurr	Szkoła 11-letnia w Gdyni-Oksywiu / SP nr 6 w Gdyni	Pozytywna	
23	Stanisław Stankowski	SP nr 19 w Gdyni	Pozytywna	
24	Ryszard Licbarski	Liceum Pedagogiczne w Gdyni	Negatywna	
25	Ignacy Böhm	Ośrodek Szkolenia Zawodowego w Gdańsku	Pozytywna	
26	Jadwiga Luśniak	Technikum Finansowe w Sopocie	Pozytywna	
27	Jerzy Kawulski	Internat ZSZ w Gdyni	Brak orzeczenia. Cały czas pracował w tej samej szkole	
28	Maria Odynec	DOSZ	Pozytywna	
29	Tadeusz Wasilewski	Liceum dla pracujących w Gdyni	Pozytywna	
30	Jadwiga Oleszkiewicz	SP nr 18 w Gdyni	Pozytywna	
31	Elżbieta Stokolszczyk	SP nr 28 w Gdańsku	Negatywna	
32	Wiktor Wiszniewski	Szkoła dla pracujących w Gdańsku	Pozytywna	
33	Irena Gołąb	Liceum ss. Urszulanek w Gdyni, Liceum Technik Plastycznych w Gdyni, Liceum dla Drogistów w Gdyni, Państwowe Liceum Żeńskie w Gdyni	Pozytywna	
34	Jadwiga Chomicz	Liceum w Gdyni, Seminarium Nauczycielskie	Pozytywna	
35	Helena Święcicka	Liceum Spółdzielcze w Gdańsku-Wrzeszczu	Pozytywna	
36	Zygmunt SolarSKI	Kierownik Wydziału Oświaty PMRN w Gdańsku	Pozytywna	
37	Maria Łabędzka	Liceum dla Wychowawczyń Przedszkolnych w Gdańsku-Wrzeszczu	Pozytywna	

38	Anna Ostrowska	SP nr 23 w Gdyni	Pozytywna	Komisja przy PMRN w Gdyni wydała decyzję negatywną. Po odwołaniu do Komisji przy PWRN wydano decyzje pozytywną.
39	Jan Gajewski	Kierownik Wydziału Personalnego Wydziału Oświaty PWRN	Pozytywna	
40	Stefan Kupczyk	ZSZ w Gdynia	Negatywna	Magazynier
41	Józefa Piasecka	SP nr 3 w Gdyni	Pozytywna	Bibliotekarka
42	Bolesław Brzoskowski	Dyrektor ZSZ w Gdańsku-Wrzeszczu	Pozytywna	
43	Stefan Skalski	Technikum Finansowe w Sopocie	Pozytywna	
44	Alfred Janiszewski	Dyrektor GTZN w Gdańsku	Pozytywna	
45	Edward Trepka	b.d.	Negatywna	
46	Henryka Szczygielska	Rencistka z Gdańska	Pozytywna	
47	Walerian Kulczycki	SP nr 9 w Gdańsku	Pozytywna	
48	Leokadia Rokoszewska	b.d.	Pozytywna	
49	Zygmunt Kiepas	SP nr 40 w Gdańsku	Pozytywna	
50	Franciszek Kutyna	Szkoła dla Pracujących nr 5 w Gdańsku	Pozytywna	
51	Wiktoria Szyjul	b.d.	Pozytywna	
52	Ryszard Mickiewicz	SP nr 18 Gdynia	Pozytywna	
53	Leon Konkol	SP nr 14 w Gdyni	Pozytywna	
54	Walerian Szeftka	SP nr 12 w Gdyni	Pozytywna	
55	Bronisława Gogulska	SP nr 11 w Gdyni	Negatywna	
56	Hieronim Przekwas	SP nr 24 w Gdyni	Pozytywna	
57	Franciszka Leśniczak	SP nr 2 w Gdyni	Pozytywna	
58	Leonard Makara	SP nr 13 w Gdyni	Negatywna	
59	Aleksander Pierożek	SP nr 16 w Gdyni	Negatywna	

* W tabeli uwzględniono zarówno wnioski skierowane do miejskich komisji rehabilitacyjnych w Gdyni oraz Gdańsku, jak i komisji wojewódzkiej.

źródło: APG, Kuratorium Oświaty i Wychowania. Wojewódzka Komisja Rehabilitacyjna, sygn. 1280/4792, Sprawozdania komisji powiatowych i wojewódzkiej 1956-1958; APG, Kuratorium Oświaty i Wychowania. Wojewódzka Komisja Rehabilitacyjna, sygn. 1280/4793, Dokumenty rehabilitacyjne A-B 1957; APG, Kuratorium Oświaty i Wychowania. Wojewódzka Komisja Rehabilitacyjna, sygn. 1280/4794, Dokumenty rehabilitacyjne C-D; APG, Kuratorium Oświaty i Wychowania. Wojewódzka Komisja Rehabilitacyjna, sygn. 1280/4795, Dokumenty rehabilitacyjne F-G 1957; APG, Kuratorium Oświaty i Wychowania. Wojewódzka Komisja Rehabilitacyjna, sygn. 1280/4796, Dokumenty rehabilitacyjne J-K 1957; APG, Kuratorium Oświaty i Wychowania. Wojewódzka Komisja Rehabilitacyjna, sygn. 1280/4797, Dokumenty rehabilitacyjne L-Ł 1957; APG, Kuratorium Oświaty i Wychowania. Wojewódzka Komisja Rehabilitacyjna, sygn. 1280/4798, Dokumenty rehabilitacyjne M-N 1957; APG, Kuratorium Oświaty i Wychowania. Wojewódzka Komisja Rehabilitacyjna, sygn. 1280/4799, Dokumenty rehabilitacyjne O-R 1957; APG, Kuratorium Oświaty i Wychowania. Wojewódzka Komisja Rehabilitacyjna, sygn. 1280/4800, Dokumenty rehabilitacyjne S 1957; APG, Kuratorium Oświaty i Wychowania. Wojewódzka Komisja Rehabilitacyjna, sygn. 1280/4801, Dokumenty rehabilitacyjne S 1957; APG, Kuratorium Oświaty i Wychowania. Wojewódzka Komisja Rehabilitacyjna, sygn. 1280/4802, Dokumenty rehabilitacyjne T-W 1957; APG, Kuratorium Oświaty i Wychowania. Wojewódzka Komisja Rehabilitacyjna, sygn. 1280/4803, Dokumenty rehabilitacyjne Z-Ż 1957.

W czasie swojej pracy miejskie komisje rehabilitacyjne przy PMRN w Gdyni i Gdańsku oraz Wojewódzka Komisja Rehabilitacyjna dla Nauczycieli przy PWRN w Gdańsku (jako komisja pierwszej instancji dla nauczycielstwa szkół zawodowych oraz pracowników administracji szkolnej oraz komisja drugiej instancji dla osób odwołujących się od decyzji komisji miejskich) rozpatrzyły łącznie sprawy wniesione przez 59 nauczycielek i nauczycieli zatrudnionych w okresie od 1947 do 1956 roku w szkołach różnych szczebli na terenie Trójmiasta. Wnioski złożone przez pedagogów i pedagogiki z trójmiejskich szkół związane były z ich zwolnieniem bądź przeniesieniem do pracy w innej placówce oświatowej (najczęściej niższego szczebla bądź oddalonej od ich miejsca zamieszkania) na tle politycznym. Niekiedy przyczyną ukarania danej osoby była jawnie kontestacyjna postawa jak np. w przypadku J. Kołyszko – odmowa zdjęcia krzyża zawieszonego w szkolnej kancelarii⁷¹⁹, a w innych przypadkach wina była bardziej domniemana jak np. w sprawie Włodzimierza Referowskiego – wizytatora DOSZ, który został zwolniony z pracy z powodu „nieodpowiedniej postawy politycznej”, co oceniono głównie na podstawie jego działalności w okresie przedwojennym, kiedy to m.in. wydał książkę pt. „Okno wystawowe”⁷²⁰ omawiającą rolę witryn sklepowych jako wizytówek marki, zachęcających potencjalnych klientów do zakupów, co uznane zostało za nastawienie prokapitalistyczne⁷²¹.

Z analizy powyższej tabeli wynika także, iż niemalże wszystkie wnioski skierowane do komisji przez nauczycieli i nauczycielki zatrudnionych w Sopocie, pochodziły od osób pracujących w Technikum Finansowym. Osoby te zostały zwolnione lub przeniesione do innej placówki w roku szkolnym 1952/53 z powodu, jak oficjalnie podawano, konieczności „redukcji etatów”. Zaznaczyć należy, że dyrektor szkoły – Ferdynand Trapp, piastował tę posadę już od roku 1947, więc zwolnienia w technikum nie zbiegły się w czasie ze zmianami personalnymi wśród władz szkoły. Wspomnieć warto jednak, że inspektor DOSZ w sprawozdaniu z 1951 roku, jako przykład nauczyciela „goniącego za pieniędzmi i godzinami” wymieniał właśnie dyrektora F. Trappa, który jak

---

⁷¹⁹ APG, Kuratorium Oświaty i Wychowania w Gdańsku. Wojewódzka Komisja Rehabilitacyjna, sygn. 1280/4796, Dokumenty rehabilitacyjne J-K 1957, k. 66-68.

⁷²⁰ W. Referowski, *Okno wystawowe*, Warszawa-Lwów 1938.

⁷²¹ APG, Kuratorium Oświaty i Wychowania. Wojewódzka Komisja Rehabilitacyjna, sygn. 1280/4792, Sprawozdania komisji powiatowych i wojewódzkiej 1956-1958, k. 123.

podawano „sam ze sobą” podpisał 8 kontraktów na dodatkowe zajęcia⁷²². Skłania to do stwierdzenia, że sytuacja kadrowa w placówce nie była dobra.

Liczebność grupy nauczycielek i nauczycieli, których wnioski o rehabilitację zostały pozytywnie rozpatrzone przez działające w latach 1956-1958 komisje uznać można za wartość minimalną wszystkich prezentujących postawę kontestacyjną wobec ówczesnej rzeczywistości społeczno-politycznej. Do liczby tej dodać z pewnością należy pedagogów i pedagożki, którzy z różnych powodów do wyżej wspomnianych komisji się nie zgłosili. Przypuszczalne przyczyny takiej sytuacji mogły być bardzo różne, począwszy od złego stanu zdrowia czy śmierci danej osoby, poprzez brak wiary i zaufania w przeprowadzenie uczciwego procesu rehabilitacyjnego (który nie naraziłby osoby wnioskującej na nieprzyjemności), kończąc na osiągnięciu wieku emerytalnego czy braku chęci powrotu do pracy w szkolnictwie.

Pamiętać należy również o tym, że opisane wyżej komisje rehabilitacyjne rozpatrywały tylko sprawy związane z karierą zawodową, tj. wydalenia za szkoły czy odsunięcie z kierowniczego stanowiska itp. Zważywszy na ten fakt, do grupy pedagogów i pedagożek kontestujących ówczesną sytuację społeczno-polityczną doliczyć można z pewnością tych spośród nich, którzy skazani zostali przez sądy wojskowe za przestępstwa polityczne. Choć zaznaczyć warto, że część z tych osób zgłaszała się także do komisji rehabilitacyjnych, jak choćby M. Odyniec, która za kontestacyjną postawę została nie tylko odsunięta od pracy w szkolnictwie, ale także skazana przez WSR w Gdańsku na karę więzienia, a następnie w okresie odwilży poddana rewizji nadzwyczajnej.

5.6. Wnioski

Postawy nauczycieli i nauczycielek trójmiejskich szkół w okresie stalinowskim były bardzo zróżnicowane, od zdecydowanego oporu wobec wprowadzanego po wojnie w kraju systemu politycznego oraz zachodzących zmian społecznych do ich pełnego poparcia. Zaznaczyć jednak należy, że obie z wymienionych wyżej skrajnych postaw nie były przyjmowane przez pedagogów i pedagożki powszechnie. Po 1948 roku wraz z nasileniem stalinowskich represji i indoktrynacji społeczeństwa, przejawy oporu wobec

---

⁷²² AAN, Polska Zjednoczona Partia Robotnicza. Komitet Centralny w Warszawie, sygn. 283/237, Wydział Oświaty. Sprawozdania instruktorów Wydziału Oświaty z Gdańska, k. 58.

władzy stały się mniej „jaskrawe” i rzadsze. Najczęściej w omawianym okresie postawę kontestującą nauczyciele i nauczycielki okazywali występując przeciw wdrażanemu przez władzę procesowi laicyzacji szkolnictwa. Przypuszczać można, iż było to po części wynikiem faktu, iż większość w gronie pedagogicznym trójmiejskich szkół stanowiły wówczas osoby przybyłe tutaj z tzw. Kresów Wschodnich, dla których wiara katolicka była szczególnie ważna, ze względu na funkcjonowanie w wieloetnicznym i wielokulturowym społeczeństwie pogranicza. Ponadto w obliczu dynamicznie zachodzących zmian na różnych obszarach funkcjonowania państwa i społeczeństwa (zmiana ustroju, granic, migracje itd.), wiara katolicka była dla wielu ludzi spokojną i trwałą ostoją.

Ustalenie dokładnej liczby nauczycieli i nauczycielek, którzy w latach 1948-1956 przyjęli postawę kontestującą stanowi niezwykle trudne zadanie, bowiem stosunek pedagogów do ówczesnej rzeczywistości nie jest łatwy do uchwycenia w zachowanych źródłach – dokumentujących najczęściej dydaktyczną ścieżkę kariery zawodowej. Jednak szansę na oszacowanie skali działalności antysystemowej dają materiały wytworzone w trakcie działalności oświatowych komisji rehabilitacyjnych (1956-1958). Na podstawie tychże materiałów ustalić można, iż były to raczej jednostkowe przypadki. Do komisji rehabilitacyjnych w województwie gdańskim zgłosiło się jedynie 114 osób z regionu, podczas gdy w samych szkołach podstawowych pracowało wówczas kilka tysięcy nauczycieli i nauczycielek⁷²³. Warto jednak zaznaczyć, iż w okresie tym za nieprzychylną wobec sytuacji społeczno-politycznej postawę, nauczyciela czy nauczycielkę spotkać mogły poważne konsekwencje, czego przykładem jest choćby historia M. Odyniec.

Zaostrzająca się represyjność polityki władz po 1948 roku sprawiła, że większość spośród nauczycieli i nauczycielek przyjęła raczej kompromisowe postawy. Polegały one najczęściej na pozornym okazywaniu poparcia wobec systemu, przejawiającego się np. poprzez prowadzenia koła TPPR w szkole⁷²⁴. Z kolei zapoczątkowana po 1948 roku

---

⁷²³ W szkołach podstawowych działających na terenie województwa gdańskiego zatrudnionych było: w roku szkolnym 1945/45: 1753, 1946/47: 2334, 1947/48: 2866, 1949/50: 2970, 1950/51: 3113, 1952/53: 3446, a w roku szkolnym 1956/57: 4418 nauczycieli i nauczycielek. A. Tomkiel, dz. cyt., s. 155. Zaznaczyć należy, iż liczba osób, które zgłosiły się do komisji rehabilitacyjnych nie wyczerpuje puli pedagogów i pedagożek, którzy w omawianym okresie okazali kontestacyjną wobec sytuacji społeczno-politycznej postawę, bowiem z różnych powodów, o czym wspomniano już powyżej, nie wszyscy zgłosili się do komisji.

⁷²⁴ Nauczycielka skierowana w maju 1951 roku do pracy na kierowniczym stanowisku w przedszkolu działającym przy Stoczni Gdańskiej nie została przyjęta do pracy, bowiem odmówiła podpisania deklaracji

polityka kadrowa wpłynęła na podjęcie przez niektórych pedagogów i pedagożki decyzji o wstąpieniu w szeregi partii, jednak zazwyczaj nie przejawiali oni większego zaangażowania w jej działalność. W grupie osób pozornie poprawnych ideologicznie znajdowała się w omawianym okresie zdecydowana większość spośród nauczycielstwa trójmiejskich szkół.

Ówczesne postępowanie nauczycieli i nauczycielek z Trójmiasta trafnie oddaje myśl sformułowana przez badającego postawy inteligencji polskiej w okresie stalinizmu S. Salmonowicza, który mówił o „konieczności akceptacji życia w warunkach narzuconych przez epokę”⁷²⁵. Postawa taka zapewniała pedagogom i pedagożkom z Trójmiasta utrzymanie zatrudnienia, pozwalającego na zaspokojenie podstawowych potrzeb bytowych. Pamiętać należy, iż posada w szkole, prócz zapłaty pieniężnej, dawała często także inne przywileje, jak np. lokal mieszkalny, który biorąc pod uwagę trudną sytuację mieszkaniową regionu był niezwykle cenny. Dodatkowo przypuszczać można, iż dla ekspatriantów z tzw. Kresów Wschodnich, którzy stanowili w omawianym okresie większość wśród pedagogów i pedagożek uczących w trójmiejskich szkołach utrzymanie stabilizacji w życiu codziennym mogło być szczególnie ważne i potrzebne. Postawa określana często przez badaczy i badaczki, jako „przystosowawcza” przeważała wówczas w zasadzie wśród wszystkich grup społecznych i zawodowych⁷²⁶.

---

przystąpienia do TPPR. APG, Inspektorat Szkolny Miejski w Gdańsku, sygn. 1189/239, Sprawy poufne dot. przebiegu służby niektórych nauczycieli 1950-1951, k. 138.

⁷²⁵ S. Salmonowicz, *Postawy inteligencji polskiej wobec stalinizmu (1944-1956). Refleksje historyka*, „Czasy Nowożytne” 1999, t. 6, s. 215.

⁷²⁶ D. Jarosz, *Stalinizm polski 1948-1956: strategie przystosowawcze*, [w:] *Polacy wobec PRL ...*, s. 57-74.

Rozdział 6. Postawy nauczycieli i nauczycielek trójmiejskich szkół wobec przemian społeczno-politycznych i gospodarczych w dekadach rządów Władysława Gomułki i Edwarda Gierka (1956-1979/80)

6.1. Odwilż październikowa

Symptomy odwilży okresu tzw. Polskiego Października zauważalne były także w oświacie. Najwyraźniejszym z nich był powrót do szkół części nauczycieli i nauczycielek przywróconych do pracy na mocy orzeczeń wydanych przez oświatowe komisje rehabilitacyjne działające w latach 1956-1958. Aktywność owych gremiów dokładniej opisana została w poprzednim rozdziale, bowiem rozpatrywane przez nie sprawy związane były z losami pedagogów i pedagożek w latach 1948-1956 i stanowiły świadectwo ich postaw w okresie stalinowskim. Jednak sam powrót części spośród zrehabilitowanych pracowników oświaty do nauczania w szkołach jest konsekwencją wydarzeń mających miejsce w roku 1956 oraz przejawem pewnej nadziei jaką społeczeństwo wiązało z przemianami społeczno-politycznymi okresu odwilży.

Po październiku 1956 roku także w trójmiejskich placówkach oświatowych pojawili się zrehabilitowani nauczyciele i nauczycielki. Uznać można, iż zgłoszenie się danego pedagoga czy pedagożki do komisji rehabilitacyjnej, było pewnym przejawem akceptacji sytuacji społeczno-politycznej, jaka nastąpiła w kraju po 1956. Spośród 11 osób, zatrudnionych przed 1956 rokiem w szkołach podstawowych, które otrzymały pozytywne orzeczenie komisji rehabilitacyjnej do pracy w Gdańsku powróciła tylko 1, natomiast w Gdyni 3⁷²⁷. Do Miejskiej Komisji Rehabilitacyjnej w Sopocie nie wpłynął żaden wniosek. Do pracy w liceach i szkołach zawodowych w regionie także powracali zrehabilitowani pedagodzy i pedagożki, którzy otrzymali pozytywne orzeczenie komisji wojewódzkiej. Należał do nich m.in. M. Stępień, który pomimo osiągnięcia wieku

---

⁷²⁷ APG, Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Gdańsku, sygn. 1280/4792, Dokumenty rehabilitacyjne. Sprawozdania 1956-1958, k. 7, 11, 44.

emerytalnego wrócił do nauczania w Szkole Podstawowej nr 11 w Gdyni Orłowie, gdzie pracował do 1963 roku⁷²⁸.

W skali całego województwa gdańskiego do pracy powróciło zaledwie 13 z ogółu zrehabilitowanych nauczycieli i nauczycielek. Wśród nich 5 osób objęło ponownie stanowisko kierownicze, a 7 było już w wieku emerytalnym. Ogółem w regionie pracę w szkolnictwie wznowiło jedynie 17.5% spośród wszystkich pracowników oświaty, którzy otrzymali pozytywne orzeczenie komisji rehabilitacyjnej. Był to jeden z niższych wyników w skali całego kraju⁷²⁹. Przyczyną takiego stanu rzeczy mógł być zaawansowany wiek zrehabilitowanych osób bądź fakt posiadania innej posady, której nie chcieli oni porzucić na rzecz powrotu do pracy w szkolnictwie.

Wskutek złagodzenia represji w okresie odwilży po śmierci Stalina z niewoli wypuszczone zostały także osoby przebywające w więzieniach i łagrach na terytorium ZSRR. W gronie tym znaleźli się również nauczyciele i nauczycielki. Należał do nich m.in. pochodzący z Wilna Adolf Popławski – absolwent Wydziału Sztuk Pięknych Uniwersytetu Wileńskiego, który działał w okręgu wileńskim AK i na przełomie lat 1944/45 został aresztowany przez władze radzieckie⁷³⁰. Skazano go wówczas na 15 lat w łagrze. Z więzienia zwolniony został w czasie odwilży 1956 roku. Powrócił wówczas do Polski i zamieszkał w Sopocie. W związku ze swoim wykształceniem podjął pracę w Liceum Technik Plastycznych w Gdyni Orłowie – placówce, która zorganizowana została w 1945 roku przez innego absolwenta Wydziału Sztuk Plastycznych Uniwersytetu Wileńskiego – Józefa Bodzińskiego. Jeden z uczniów uczęszczających do wspomnianego liceum w latach sześćdziesiątych, tak wspominał postawę nauczyciela: „Popławski opowiadał o swoich przeżyciach w łagrach rosyjskich, radzieckich. [...] on się nie bał. Opowiadał po prostu na lekcjach. Inni pewnie by się bali, a on opowiadał jak było”⁷³¹.

---

⁷²⁸ APG, Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Gdańsku, sygn. 1280/4792, Dokumenty rehabilitacyjne. Sprawozdania 1956-1958, k. 120; *Prezesa Oddziału ZNP w Gdyni*, <http://www.gdynia.znp.edu.pl/index.php/aktualnosci/historia/zasluzeni-dzialacze-znp?start=10>, [dostęp: 2023.02.16].

⁷²⁹ Niższy odsetek osób, które po otrzymaniu pozytywnego orzeczenia wydanego przez komisję rehabilitacyjną nie powróciły do pracy w szkolnictwie, był jedynie w województwie lubelskim, opolskim, szczecińskim oraz zielonogórskim. J. Wiśniewska, D. Zamiatała, dz. cyt., s. 123-124.

⁷³⁰ Adolf Popławski przed wojną nauczał w gimnazjum w Lidzie. AIPN Gd., Wojewódzki Urząd Spraw Wewnętrznych w Gdańsku, sygn. IPN Gd 0027/3541, Sprawa operacyjno-śledcza kryptonim "Nieznany" oraz sprawa operacyjna kryptonim "Żak". Materiały dot. wytwarzania i kolportażu ulotek na terenie Trójmiasta w latach 1968-1969 przez Bogdan Borusewicz, imię ojca: Konstanty, ur. 11-01-1949 r. [dalej cyt.: Materiały dot. wytwarzania i kolportażu ulotek na terenie Trójmiasta w latach 1968-1969 przez Bogdan Borusewicz], k. 141.

⁷³¹ Relacja Bogdana Borusewicza z dnia 24 czerwca 2022 roku (nagranie w zbiorach własnych autorki) (dalej cyt. Relacja Bogdana Borusewicza).

Nauczyciel wspomniany był jako osoba mająca dobry kontakt z młodzieżą również przez członków grona pedagogicznego orłowskiego liceum. Przychylną wobec młodych ludzi postawą wykazał się także w kolejnych latach swojej pracy m.in. w czasie wydarzeń z 1968 roku⁷³².

Podobnie dramatyczne losy spotkały Krystynę Rzewuską, jedną z gdańskich nauczycielek. Tak samo jak A. Popławski, pochodziła ona z Wilna, gdzie w 1948 roku ukończyła polskie gimnazjum i rozpoczęła studia na Uniwersytecie Stefana Batorego. Jednak studencka przygoda K. Rzewuskiej została szybko i brutalnie przerwana, kiedy w marcu 1949 roku, wraz z matką, została ona aresztowana i wywieziona na Syberię. Tam trafiła do pracy w cegielni, a w 1951 roku została skazana na 9 lat więzienia za wrogą agitację wśród „pracowników” zakładu. Po 8 latach niezwykle trudnego życia, w 1956 roku, zwolniono ją z niewoli⁷³³. Po odzyskaniu wolności K. Rzewuska udała się do pobliskiego Irkucka, gdzie w szpitalu psychiatrycznym już od roku pracowała, zwolniona wcześniej z łagru, jej matka. Kobiety mogły powrócić do ojczyzny, jednak najpierw same musiały zarobić na transport, odzienie czy prowiant. W Wilnie nie miały „już do czego wracać”, zbyt bolesne były także wspomnienia związane z tamtym miejscem. Zdecydowały, że skorzystają z zaproszenia siostry matki, która od kilku lat mieszkała w Gdańsku. Do miasta przybyły w 1957 roku⁷³⁴.

Niespełna trzydziestoletnia wówczas K. Rzewuska postanowiła kontynuować edukację i podjęła studia w WSP w Gdańsku, gdzie w 1960 roku ukończyła Wydział

---

⁷³² AIPN Gd., Wojewódzki Urząd Spraw Wewnętrznych w Gdańsku, sygn. IPN Gd 0027/3541, Materiały dot. wytwarzania i kolportażu ulotek na terenie Trójmiasta w latach 1968-1969 przez Bogdan Borusewicz, k. 77; H. Głogowska, *Adolf Popławski - artysta malarz i nauczyciel Państwowego Liceum Sztuk Plastycznych I w Gdyni Orłowie*, „Zeszyty Gdyńskie” 2014, nr 9, s. 51-84.

⁷³³ Krystyna Rzewuska wspomina, że opuszczała syberyjski łagier jako jedna z ostatnich osób narodowości polskiej. Według relacji K. Rzewuskiej pozostali więźniowie wypuszczani byli stopniowo już od 1953 roku. Wspomina ona także, że w łagrze prócz Polaków było wielu Litwinów. W latach 1940-1945 mieszkańcy Litwy byli aresztowani przez sowietów. Ze wszystkich aresztowanych ponad 82% zostało wysłanych do łagrów. W latach 1945-1952 liczba osób pozbawionych wolności wzrosła jeszcze bardziej. Do radzieckich więzień i łagrów trafiło wówczas 140 tysięcy osób zamieszkujących na terenie Litewskiej Socjalistycznej Republiki Sowieckiej. Relacja Krystyny Rzewuskiej z dnia 23 września 2020 roku (nagranie w zbiorach własnych autorki) (dalej cyt. Relacja Krystyny Rzewuskiej); J. Bednarek, J. Karbarz-Wilińska, *Sprawozdanie z międzynarodowej konferencji naukowej pt. „Sowiecki system obozów i więzień. Forma represji politycznych w Europie Środkowo-Wschodniej w pierwszej połowie XX wieku”*, Łódź, 3-4 listopada 2011 r., „Przegląd Nauk Historycznych” 2011, nr 10/2, s. 216.

⁷³⁴ Relacja Krystyny Rzewuskiej; Cyfrowe Archiwum Pomorskich Kresowiaków (CAPK), Transkrypcja wywiadu z p. Krystyną Rzewuską, Wywiad przeprowadziły: Monika Bartlak, Agnieszka Olzacka, Transkrypcja: Judyta Warzecha, http://www.capk.pl/sites/default/files/transkrypcje_pliki/Krystyna%20Rzewuska%20-%20CAPK_0.pdf, [dostęp: 2023.03.02]; R. Bongowski, *Nie szukajcie prawdy w podręcznikach*, „Dziennik Bałtycki”, 13.11.2009, s. 15.

Humanistyczny. Absolwentka rozpoczęła wówczas pracę jako nauczycielka historii w Szkole Podstawowej nr 62 zlokalizowanej na gdańskich Stogach, skąd po 5 latach przeniosła się do Technikum Elektryczno-Mechanicznego, gdzie jak wspomina pracowało i uczyło się wiele osób przybyłych na Wybrzeże z Wileńszczyzny. Niewyobrażalnie trudne przeżycia z przeszłości, choć mogłoby się tak wydawać, nie sprawiły, że K. Rzewuska w obawie o swoje dalsze losy podporządkowała się systemowi komunistycznemu. Na lekcjach opowiadała młodzieży o swoich doświadczeniach i uczyła m.in. o Katyniu, pakcie Ribbentrop-Mołotow czy napaści ZSRS na Polskę we wrześniu 1939 roku. Wielu młodych ludzi, nie będących nawet jej uczniami, zgłaszało się do nauczycielki chcąc zapoznać się z prawdziwymi faktami z historii Polski⁷³⁵. Pedagożka zapraszała młodzież do domu gdzie wspólnie dyskutowali i poszerzali swoją wiedzę. Jak sama wspomina robiła to po lekcjach nie z obawy, lecz ze względu na ograniczone możliwości czasowe jakie dawały zajęcia szkolne i konieczność realizacji na nich programu, z którego wiedza wymagana była od młodzieży m.in. na egzaminach. Z kolei od ojca, który mieszkał w Londynie, nauczycielka przywoziła niedostępne (zakazane) w Polsce książki, które następnie z chęcią wypożyczała swoim uczniom i uczennicom. Jak sama twierdzi „to wszystko pościągałam stamtąd i zawsze przywoziłam z myślą, że ktoś je przeczyta. Nie, że ja będę to trzymać w domu. Wiedzieli o tym, przyłazili po te książki tutaj”⁷³⁶.

Krystyna Rzewuska pracowała w gdańskich szkołach przez ponad 40 lat. W okresie tym nie dotknęły ją żadne poważniejsze represje. Wspomina jedynie, że raz przyłapano ją właśnie na przewozie nielegalnych książek z Wielkiej Brytanii, lecz sprawa zakończyła się jedynie na ich konfiskacie. Nauczycielka, będąca wówczas studentką WSP w Gdańsku, przypuszcza, że nie spotkały ją za to poważniejsze konsekwencje dzięki wstawiennictwu jej ówczesnego promotora, związanego z partią⁷³⁷. Pewne trudności miała ona także w czasie stanu wojennego, co szerzej opisane zostanie w kolejnym rozdziale poświęconym postawom nauczycielstwa w dekadzie „Solidarności”⁷³⁸.

Postępowanie wyżej wspomnianych osób z pewnością zasługuje na wyróżnienie. W omawianym okresie niewielu było bowiem nauczycieli i nauczycielek, którzy nie

---

⁷³⁵ R. Bongowski, dz. cyt., s. 15.

⁷³⁶ Relacja Krystyny Rzewuskiej.

⁷³⁷ W 1959 roku na 3 lata więzienia za posiadanie wydawanego na zachodzie miesięcznika „Kultura” skazana została Anna Szarzyńska-Rewska. H. Świda-Ziemia, *Młodzież PRL ...*, s. 329.

⁷³⁸ Relacja Krystyny Rzewuskiej.

obawiali się prezentowania młodzieży prawdziwych treści. Krystyna Rzewuska twierdzi jednak, że po przeżyciach z młodości niewiele było ją już w stanie przestraszyć. Jak sama podsumowuje, cytując Władysława Bartoszewskiego, niezależnie od czasów, zarówno wówczas, jak i obecnie, „warto być przyzwoitym”.

W latach sześćdziesiątych i siedemdziesiątych, kiedy nieco zelżał już stalinowski terror, podporządkowanie partii i jej zaleceniom przybrało bardziej formalny niżeli ideologiczny wymiar. Dla ówczesnych władz partyjno-państwowych istotne było utrzymanie iluzji powszechnego społecznego poparcia swoich działań. Obywatele okazywać mieli je m.in. poprzez uczestnictwo w świętach i uroczystościach o charakterze państwowym i politycznym. Znalazło to także odzwierciedlenie w postawach nauczycieli i nauczycielek, którzy z obowiązku zabierali młodzież szkolną na pochody pierwszomajowe czy też przygotowywali z nią różnego rodzaju występy artystyczne z okazji kolejnych rocznic rewolucji październikowej czy święta pracy. Jeden z uczniów gdyńskiego II LO wspomina, iż jego nauczycielka przyrody mawiała na lekcjach, że „uczy teorii Darwina, lecz w nią nie wierzy”⁷³⁹.

Potwierdza to także pewne zdarzenie do jakiego doszło w I LO w Sopocie, o którym wspomina jego ówczesna uczennica Anna Maria Mydlarska. We wskazanej placówce w połowie lat siedemdziesiątych w dniu odchodów święta pracy na murze przy boisku pojawił się duży napis „Precz z dyktaturą ZSRR”. Jak twierdzi A. Mydlarska był to jedyny raz kiedy do szkoły przyszło SB. Za winnych uznano wówczas uczniów klasy przedmaturalnej, którzy w tym czasie malowali szkolne boisko. Tak naprawdę „haniebnego” czynu dopuściło się 2 młodszych uczniów, późniejszych działaczy RMP. Ówczesny dyrektor placówki za niedopilnowanie swoich podopiecznych został usunięty ze stanowiska i przeniesiony na emeryturę, na której jednak nadal prowadził zajęcia z łaciny⁷⁴⁰.

Władze partyjno-państwowe nie przeszły obojętnie obok jawnego przejawu politycznej niesubordynacji jakiego dopuścili się uczniowie liceum. Natomiast w wielu innych wypadkach tolerowały one opozycyjne postawy młodzieży i nauczycielstwa, o ile nie były one tak otwarcie prezentowane. O wymogu formalnego okazywania poparcia wobec systemu w omawianym okresie w swoich pracach pisze także H. Świda-Ziemia,

---

⁷³⁹ Relacja Tadeusza Stegnera z dnia 5 października 2020 roku (nagranie w zbiorach własnych autorki) (dalej cyt. Relacja Tadeusza Stegnera).

⁷⁴⁰ Europejskie Centrum Solidarności (ECS), Anna Maria Mydlarska, *Dziennikarze Solidarności*, 2009.

zaznaczając, iż istniał wówczas swego rodzaju niepisany zakaz „przekraczania granic tabu. Owe granice tabu to [...] mające w jakimkolwiek stopniu wymiar oficjalny – krytyczne wypowiedzi na temat aktualnej polityki [...]”⁷⁴¹. Władza dopuszczała więc pewną krytykę systemu, o ile nie była ona prezentowana oficjalnie, a wybrzmiewała np. na spotkaniach towarzyskich. Uczestnictwo wielu spośród pedagogów i pedagożek w celebracji komunistycznych świąt i uroczystości nie wynikało zatem z ich faktycznego politycznego czy społecznego zaangażowania, a raczej związane było z formalnym, iluzorycznym, podporządkowaniem się systemowi i wymogom rządzących, w zamian za zapewnienie sobie stałości zatrudnienia.

6.2. Stosunek do szkolnictwa świeckiego

W omawianym okresie, tak jak i w latach poprzednich, niezadowolenie części nauczycieli i nauczycielek budziły poczynania władz zmierzające do laicyzacji szkolnictwa. Na fali odwilży 1956 roku, władze chcąc uspokoić nastroje społeczne, wprowadziły pewne kompromisowe rozwiązania. Nauczanie religii odbywać miało się w placówkach oświatowych jako przedmiot nadobowiązkowy dla dzieci, których rodzice wyrażą na to pisemną zgodę⁷⁴². Ministerialne przepisy zakładały przy tym, iż nadal będzie można tworzyć placówki świeckie, o ile większość uczącej się w nich młodzieży nie wyrazi woli uczestnictwa w katechezie. Pozostałe dzieci, deklarujące chęć uczęszczania na lekcje religii, miały wówczas zostać przepisane do najbliższej placówki, w której takie zajęcia się odbywały⁷⁴³. W roku szkolnym 1956/57 w Gdańsku na ogólną liczbę 45 szkół podstawowych religii nauczano w 26, w Gdyni było to 10 spośród 19 funkcjonujących w mieście placówek, a w Sopocie 2 z 9⁷⁴⁴.

W początkowym okresie po odwilży, w związku z silnym oporem części rodziców i nauczycielstwa, działania władz zmierzające do zeświecczenia szkół nie przynosiły większych efektów. W niektórych placówkach, gdzie szczególnie mocno domagano się wprowadzenia lekcji religii, na krótki okres, zatrudniono nawet jako nauczycieli

---

⁷⁴¹ H. Świda-Ziemia, *Młodzież PRL ...*, s. 327.

⁷⁴² H. Konopka, *Rok 1956 – powrót religii do szkół*, „Studia Podlaskie” 1996, t. VI, s. 207-216.

⁷⁴³ Zarządzenie Ministra Oświaty z 8 grudnia 1956 r. w sprawie nauczania religii w szkołach (Dz.U. Ministerstwa Oświaty 1956 nr 16 poz. 156); Okólnik nr 32 z 11 grudnia 1956 r. w sprawie wykonania zarządzenia Ministra Oświaty z dnia 8 XII 1956 r. o nauczaniu religii w szkołach (Dz.U. Ministerstwa Oświaty 1956 nr 16 poz. 157).

⁷⁴⁴ L. Potykanowicz-Suda, dz. cyt., s. 153 [Tabela 8. Zestawienie zbiorcze dotyczące nauczania religii w szkołach woj. gdańskiego w roku szkolnym 1956/1957].

kontraktowych księży-katechetów. Również w trójmiejskich placówkach oświatowych podejmowano pewne działania mające zastopować proces laicyzacji. Dla przykładu, jak wynika z partyjnych sprawozdań, inspirowany przez prałata komitet rodzicielski jednego z gdyńskich liceów miał zażądać zmiany dyrektora szkoły na takiego, który jest wierzący⁷⁴⁵.

Pewna normalizacja stosunków pomiędzy państwem a Kościołem jaka zaistniała po odwilży 1956 roku nie trwała jednak długo⁷⁴⁶. W 1957 roku powołano TSS, którego zadaniem miało być zakładanie szkół laickich. Konsekwentne działania władz partyjno-państwowych zmierzające do zeświecczenia placówek oświatowych stopniowo przynosiły efekty. Z danych zebranych przez KW PZPR w Gdańsku wynika, że w roku 1958 w 106 szkołach podstawowych na terenie województwa nie prowadzono już nauczania religii, w roku kolejnym liczba ta prawie się podwoiła⁷⁴⁷. Nowy rok szkolny 1960/61 bez lekcji religii rozpoczęły 634 placówki oświatowe, co oznaczało, że ponad 60% szkół podstawowych działających na terenie województwa miało już świecki charakter.

Próby wycofania katechezy ze szkół na Wybrzeżu spotkały się ze szczególnym oporem, zwłaszcza rodziców i lokalnej społeczności, w placówkach zlokalizowanych w małych miastach i wsiach położonych na terenie Kaszub i Kociewia, gdzie przywiązanie do wiary było szczególnie silne⁷⁴⁸. W Trójmieście natomiast sprzeciw nie był tak mocny. W Gdyni i Sopocie już w 1960 roku nie nauczano religii w żadnej ze szkół podstawowych. W Gdańsku natomiast katechezy odbywały się jedynie w 1 spośród 71 działających w mieście placówek⁷⁴⁹. Laicki charakter wszystkich szkół na terenie kraju został ostatecznie usankcjonowany przez zapisy ustawy o rozwoju systemu oświaty i wychowania z dnia 15 lipca 1961 roku, która zakładała, że „Szkoły i inne placówki

---

⁷⁴⁵ Tamże, s. 153-154.

⁷⁴⁶ AIPN Gd., Urząd Wojewódzki w Gdańsku, sygn. IPN Gd 299/57, Materiały dotyczące m.in. obsadzania stanowisk kościelnych, nauczania religii w szkołach, spraw podatkowych, zgromadzeń publicznych, usług religijnych w szpitalach i zakładach karnych. Akta zawierają ponadto protokół z narady pracowników Wydziału ds. Wyznań Wojewódzkiej Rady Narodowej w Gdańsku z dnia 16.03.1957 r., Porozumienie zawarte pomiędzy przedstawicielami rządu RP a Episkopatem Polski, b.p.

⁷⁴⁷ Nauczanie religii prowadzono w większości przypadków w szkołach położonych na terenach wiejskich. Dla przykładu w roku szkolnym 1959/60 lekcje religii prowadzono w 151 szkołach podstawowych na terenie województwa gdańskiego, w tym w 110 stanowiły szkoły wiejskie. AIPN Gd., Urząd Wojewódzki w Gdańsku, sygn. IPN Gd 929/32, Sprawy laicyzacji szkolnictwa w województwie gdańskim, k. 30.

⁷⁴⁸ AIPN Gd., Urząd Wojewódzki w Gdańsku, sygn. IPN Gd 929/32, Sprawy laicyzacji szkolnictwa w województwie gdańskim, k. 29.

⁷⁴⁹ Tamże, k. 122; L. Potykanowicz-Suda, dz. cyt., s. 160, 163-164.

oświatowo-wychowawcze są instytucjami świeckimi. Całokształt nauczania i wychowania w tych placówkach ma charakter świecki”⁷⁵⁰. Religia odbywała się odtąd w punktach katechetycznych⁷⁵¹. Stan ten przetrwał aż do końca PRL.

Nie oznaczało to jednak, że czynione przez władze kroki zmierzające do zeświecczenia szkół nie spotkały się w omawianym okresie z żadnym oporem pedagogów i pedagożek z Wybrzeża. Podobnie jak przed 1956 rokiem i tym razem, niektórzy w obliczu prób laicyzacji placówek oświatowych przyjęli postawę kontestacyjną wobec poczynań władz partyjno-państwowych. Przywiązanie pracowników oświaty do wiary wybrzmiało także w notatce dotyczącej sytuacji ideologicznej wśród nauczycielstwa z województwa gdańskiego po XIII Plenum KC⁷⁵², w której sekretarz KW PZPR w Gdańsku oceniający postawy pedagogów i pedagożek twierdził, że „Często osobiste zaangażowanie się nauczycieli [w sprawy ideologiczne] hamowane jest lękiem przed presją otoczenia, brakiem odwagi przed porzuceniem tradycji religijnej”⁷⁵³. Sprzeciw wobec laicyzacji szkolnictwa w analizowanym okresie nie był już jednak tak silny jak przed 1956 rokiem. W toku inspekcji przeprowadzonej przez władze oświatowe w szkołach województwa gdańskiego przed rozpoczęciem roku szkolnego 1959/60 stwierdzono, że emblematy religijne znajdują się jedynie w kilku szkołach wiejskich, zlokalizowanych na terenie Kaszub m.in. w Opalinie i Morzeszczynie⁷⁵⁴.

---

⁷⁵⁰ Ustawa z dnia 15 lipca 1961 r. o rozwoju systemu oświaty i wychowania (Dz.U. 1961 nr 32 poz. 160).

⁷⁵¹ Lekcje religii w punktach katechetycznych prowadzone miały być przez duchownych świeckich, którzy otrzymują na to stosowne zezwolenie od władz oświatowych. Zakazem nauczania młodzieży objęto natomiast zakonnice i zakonników. Przewidywano, iż jedynie w szczególnych przypadkach mogą oni uzyskać zgodę na prowadzenie katechezy dla młodzieży. Nadzór nad punktami katechetycznymi sprawowały poszczególne inspektoraty szkolne. Administracja parafii prowadząca dany punkt katechetyczny, po zawarciu odpowiedniej umowy, miała otrzymywać za to zapłatę w wysokości 700-1000 zł miesięcznie od władz oświatowych. Warto wspomnieć przy tym, że była to kwota zbliżona do podstawowego wynagrodzenia otrzymywanego wówczas przez pełnozatrudnionego nauczyciela/nauczycielkę (najniższe wynagrodzenie dla nauczyciela/nauczycielki z wykształceniem średnim i stażem pracy poniżej 3 lat wynosiło wówczas 900 zł). Zarządzenie Ministra Oświaty z dnia 19 VIII 1961 r. w sprawie prowadzenia punktów katechetycznych (Dz.U. Ministerstwa Oświaty 1961 nr 10 poz. 124); Instrukcja z dnia 21 listopada 1961 r. dotycząca trybu realizacji zarządzenia Ministra Oświaty z dnia 19 sierpnia 1961 r. w sprawie prowadzenia punktów katechetycznych (Dz.U. Ministerstwa Oświaty 1961 nr 13 poz. 177); A. Mezglewski, dz. cyt., s. 26-30.

⁷⁵² W 1964 roku.

⁷⁵³ AAN, Polska Zjednoczona Partia Robotnicza. Komitet Centralny w Warszawie, sygn. 1354/237/XVI-485, Dział Oświaty. Informacje nadesłane przez KW, k. 27.

⁷⁵⁴ AIPN Gd., Urząd Wojewódzki w Gdańsku, sygn. IPN Gd 929/32, Sprawy laicyzacji szkolnictwa w województwie gdańskim, k. 24.

W czasie wspomnianej inspekcji postępów procesu laicyzacji szkolnictwa w województwie gdańskim stwierdzono zaledwie kilka przypadków niesubordynacji wśród nauczycielstwa. Najczęściej było to zatrudnienie przez dyrektora placówki oświatowej księdza lub zakonnika bez konsultacji i uzyskania na to wymaganej zgody władz oświatowych. W świetle ministerialnych przepisów osoby zakonne mogły bowiem otrzymać posadę katechety tylko w wyjątkowej sytuacji, po zatwierdzeniu ich kandydatury przez kuratorium. Przypadek taki zdarzył się m.in. w jednej z trójmiejskich szkół, gdzie na przyjęcie do pracy duchownego zgodził się długoletni dyrektor Technikum Łączności w Gdańsku. W rozmowie z władzami nauczyciel tłumaczył jednak, że został wprowadzony w błąd i nie był poinformowany, iż osoba zatrudniona przez niego do nauki religii była zakonnikiem. Zaraz po spotkaniu dyrektor wystąpił do przedstawicieli gdańskiego kuratorium o rozwiązanie zawartej z katechetą umowy o pracę⁷⁵⁵.

Spółeczny sprzeciw wobec laicyzacji szkolnictwa oraz ogólnej antykościelnej polityki władz wzmógł się po 1979 roku, kiedy na papieża wybrano pochodzącego z Polski Karola Wojtyły. Jego echa widoczne były także w szkołach. W 1979 roku podczas pierwszej pielgrzymki Ojca Świętego do kraju dyrektorka SP w Kuźnicy wywiesiła na gmachu budynku flagi Polski oraz Watykanu. Za czyn ten, będący w oczach lokalnych przedstawicieli partii niewłaściwą postawą społeczno-polityczną, pedagożka została pozbawiona funkcji dyrektorki⁷⁵⁶.

W omawianym okresie otwarty sprzeciw wobec laicyzacji szkolnictwa zelżał, ale Kościół katolicki oraz religijne obrzędy stanowiły nadal ważny element życia części polskiego społeczeństwa, w tym także niektórych nauczycieli i nauczycielek. Potwierdza to m.in. relacja jednej z pedagożek uczących plastyki w szkole podstawowej zlokalizowanej w gdyńskiej dzielnicy Działki Leśne. Wspomina ona, że po wyjeździe pod koniec lat sześćdziesiątych dotychczasowego dyrektora placówki do Niemiec, stanowisko to objęła przynależąca do partii nauczycielka, która wezwała młodą plastyczkę na rozmowę i pytała, czy ta zdecyduje się na wstąpienie do PZPR. Nauczycielka odmówiła, twierdząc, że zamierza „pójść do kościoła [na ślub] w białej sukni”. Pomimo niezapisania się do partii i jawnej deklaracji przynależności do Kościoła,

---

⁷⁵⁵ Tamże, k. 35.

⁷⁵⁶ W. Książek, A.S. Górski, dz. cyt., s. 101.

pedagożki nie spotkały żadne represje⁷⁵⁷. Przepuszczalnie dlatego, iż sytuacja ta miała miejsce niemalże dekadę po wycofaniu ze szkół lekcji religii, a także kilka lat po uroczystościach związanych z obchodami Tysiąclecia Państwa Polskiego, co sprawiało, że kwestie religijności nie były już tak „drażliwe” dla władz. Ponadto w okresie tym rządzący mierzyli się z innymi, zapewne bardziej wówczas istotnymi z ich punktu widzenia, problemami w sferze społecznej, politycznej, a także gospodarczej.

Oszacowanie liczby nauczycieli i nauczycielek, którzy w omawianym czasie okazali kontestacyjną wobec władzy postawę poprzez nieskrywanie swoich przekonań religijnych jest bardzo trudne. Pamiętać należy także, że duża część osób deklarujących się jako wierzące nie brała czynnego udziału w życiu religijnym⁷⁵⁸. Ponadto nie wszyscy spośród przynależących do Kościoła nauczycieli i nauczycielek musieli przeciwstawiać się procesowi laicyzacji szkolnictwa. Pewnym miernikiem skali faktycznego, jawnego zaangażowania grupy zawodowej nauczycielstwa w życie religijne może być udział w organizowanych w latach sześćdziesiątych i siedemdziesiątych coroczny pielgrzymkach pracowników oświaty na Jasną Górę. Z zachowanych danych wynika, że w 1974 roku brało w nich udział zaledwie 300 pedagogów i pedagożek z całego kraju⁷⁵⁹. Dla porównania podać można, że w tym samym roku na uroczystościach przewidzianych dla pracowników służby zdrowia pojawiło się 800 osób⁷⁶⁰. W celu prawidłowej oceny skali zaangażowania poszczególnych grup zawodowych podać należy, iż według stanu na 1975 rok w całej Polsce pracowało 191 209 pełnozatrudnionych nauczycieli i nauczycielek oraz 222 770 medyków⁷⁶¹. Oznacza, to że ogólna liczba nauczycielstwa w kraju stanowiła 88.52% ogólnej liczby pracowników medycznych, natomiast całkowita liczba pracowników szkolnictwa, którzy udali się na pielgrzymkę wyniosła zaledwie 37.8% wszystkich pielgrzymów reprezentujących zawody medyczne.

---

⁷⁵⁷ Relacja Zofii Rutki z dnia 22 września 2022 roku (nagranie w zbiorach własnych autorki).

⁷⁵⁸ Z badań ankietowych przeprowadzonych w 1959 roku przez Mikołaja Kozakiewicza wynika, iż 44.6% z ogółu nauczycieli i nauczycielek, którzy zadeklarowali się jako wierzący uczęszczała na mszę świętą raz w tygodniu, 14.1% raz w miesiącu, 1.5% codziennie, a 39.8% rzadziej niż raz w miesiącu. M. Kozakiewicz, *Światopogląd 1000 nauczycieli (Sprawozdanie z badań ankietowych)*, Warszawa 1961, s. 61-62.

⁷⁵⁹ AIPN, Ministerstwo Edukacji Narodowej, sygn. IPN BU 3690/348, Informacja nr 173/IV/66 Departamentu IV MSW dotycząca przebiegu ogólnopolskiego dnia modlitw nauczycieli w Częstochowie w dniach 2-3.07.1966 r. wraz ze stenogramem kazania wygłoszonego przez kard. Stefana Wyszyńskiego, k. 2-3; AIPN, Ministerstwo Spraw Wewnętrznych w Warszawie, sygn. IPN BU 0639/117 t. 7, Uroczystości kościelne na Jasnej Górze dla pracowników służby zdrowia oraz nauczycieli i wychowawców - informacje, k. 7.

⁷⁶⁰ Tamże, k. 2.

⁷⁶¹ *Rocznik statystyczny województw 1976*, GUS 1976, s. 290, 315.

W dekadzie lat sześćdziesiątych i siedemdziesiątych o utrzymanie w placówkach oświatowych lekcji religii zabiegali głównie kościelni hierarchowie, którzy obawiali się, że sytuacja ta sprawi, iż niebawem zabraknie im wiernych, „jak ma to już miejsce we Francji”⁷⁶². Opór ich był oczywisty, bowiem wprowadzona w 1961 roku ustawa pozbawiała prefektów możliwości nauczania religii w szkołach, a przez to zamykała Kościołowi ważny kanał wpływania na postawy młodzieży. Działalności księży-katechetów pracujących w placówkach oświatowych ze względu na specyficzny charakter ich kapłańskiej posługi nie powinno rozpatrywać się jednak w kontekście postaw grupy zawodowej nauczycielstwa. W omawianym okresie oponentami postępującego procesu laicyzacji szkolnictwa byli także rodzice (czasem inspirowani przez miejscowych księży), zwłaszcza ci których dzieci uczęszczały do szkół na terenie Kaszub i Kociewia.

W trójmiejskich szkołach nie zdarzały się raczej przypadki nieprzychylnego podejścia nauczycielstwa do uczących w placówkach księży-katechetów. Jedyna taka, poświadczona w źródłach, sytuacja miała miejsce w Szkole Podstawowej nr 1 w Sopocie, gdzie jedna z pedagożek doniosła kierownictwu placówki, iż uczący tam religii ksiądz udostępnia uczniom i uczennicom książkę, której treść „nie odpowiada młodzieży w myśl założeń socjalistycznego wychowania człowieka”⁷⁶³. Zdaje się jednak, iż główną motywacją pedagożki była chęć przypodobania się dyrekcji i władzom, a fakt, iż nielegalna książka trafiła od młodzieży za pośrednictwem księdza, nie miał tutaj większego znaczenia.

Reasumując stwierdzić należy, iż w zdecydowanej większości w omawianym okresie nauczyciele i nauczycielki, choć często wierzący⁷⁶⁴, nie okazywali w szkołach swojego zaangażowania w sprawy Kościoła, skupiając się raczej na prezentacji treści

---

⁷⁶² AIPN Gd., Urząd Wojewódzki w Gdańsku, sygn. IPN Gd 929/32, Sprawy laicyzacji szkolnictwa w województwie gdańskim, k. 131.

⁷⁶³ Tamże, k. 49.

⁷⁶⁴ W badaniach ankietowych przeprowadzonych w 1959 roku przez Mikołaja Kozakiewicza 8.8% nauczycieli i nauczycielek zadeklarowało się jako „wierzący i systematycznie praktykujący”, 24.9% jako „wierzący, lecz praktykujący nieregularnie”, 12.7% jako „wierzący, jednak z pewnymi zastrzeżeniami i poprawkami własnymi, różnymi od oficjalnej nauki Kościoła”, 5.5% natomiast podało, iż „wierzy, ale nie praktykuje w ogóle” zob. M. Kozakiewicz, dz. cyt., s. 22. Natomiast z badań ankietowych przeprowadzonych w 1962 roku przez Związek Nauczycielstwa Polskiego w wojewódzkie lubelskim wynika, iż 45.8% pedagogów i pedagożek deklaruowało się jako „wierzący i praktykujący”, a 38.6% jako „wierzący niepraktykujący”, pozostali podali, iż są „ateistami” zob. J. Wrona, *Laicyzowanie szkolnictwa a stan religijnej świadomości nauczycieli w województwie lubelskim na początku lat sześćdziesiątych XX wieku*, „Res Historica” 2022, nr 54, s. 544 [Tabela 1. Deklaracje światopoglądowe nauczycieli województwa lubelskiego].

programowych. Znajduje to poświadczenie także w przytaczanym już sprawozdaniu sporządzonym przez władze oświatowe przy okazji analizy postępów procesu laicyzacji w szkołach województwa gdańskiego, w którym przeczytać można, że „Postawa większości nauczycieli do spraw nauczania religii w szkołach jest obojętna. [...] Jedynie niektóre nauczycielki, zazwyczaj starsze wiekiem widzą pozytywny wpływ religii na wychowanie młodzieży”⁷⁶⁵. Fakt pozostawienia przez pedagogów i pedagożki kwestii wiary w sferze prywatnej uznać należy w zasadzie za zjawisko pozytywne.

6.3. Mała stabilizacja i gospodarka kryzysu

Na środowisko nauczycielstwa trójmiejskich szkół i jego postawy w dużym stopniu wpływała także sytuacja gospodarcza w kraju i w regionie. W dekadzie lat sześćdziesiątych i siedemdziesiątych w związku z marazmem małej stabilizacji oraz kryzysami społeczno-politycznymi, spowodowanymi w większości nieudolnościami centralnie sterowanej gospodarki, wielu z pedagogów i pedagożek podjęło różnego rodzaju kroki mające na celu poprawę kondycji bytowej. Zazwyczaj pierwszym z nich była próba podniesienia własnych dochodów.

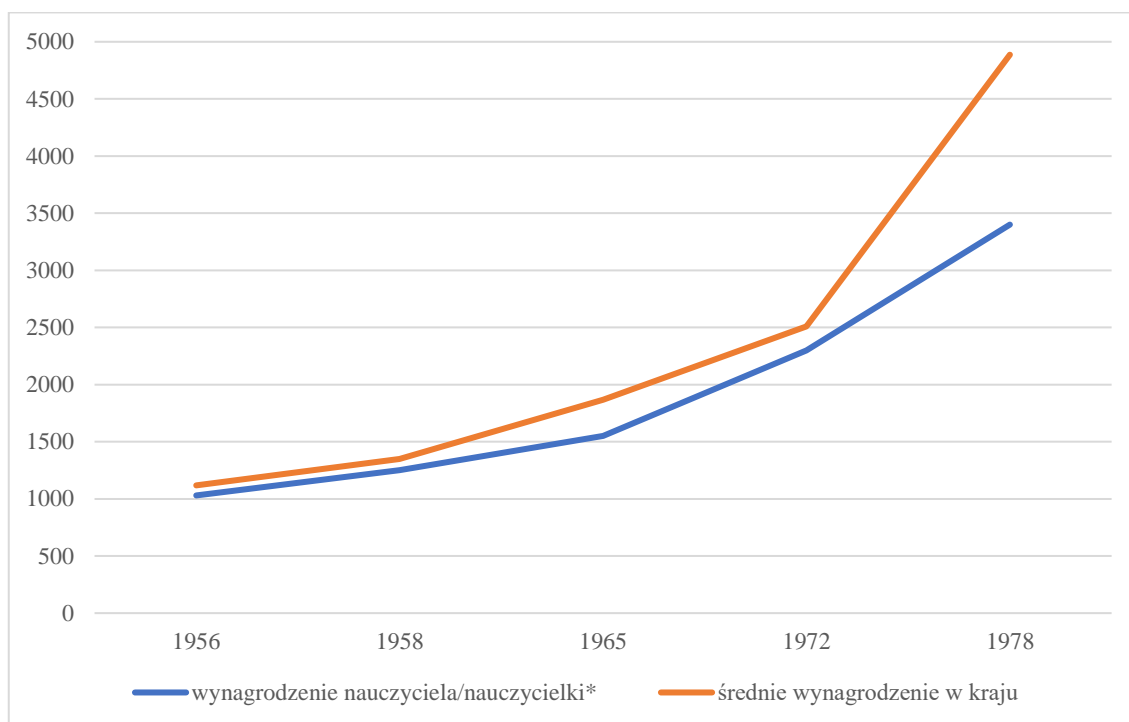
Przez cały analizowany okres płace nauczycielstwa stopniowo wzrastały, jednak nigdy ich wysokość nie przekroczyła poziomu średniego wynagrodzenia otrzymywanego przez pracownika w Polsce. Dodatkowo od początku lat siedemdziesiątych, w których co prawda na krótki okres stagnacja gospodarcza została przełamana, rozbieżność pomiędzy płacami pracowników szkolnictwa a średnim uposażeniem jeszcze się powiększyła, co zaprezentowane zostało na poniżej zamieszczonym wykresie. Zarobki w sferze przemysłu i na specjalistycznych stanowiskach technicznych zostały znacząco podwyższone, a uposażenie nauczycielstwa wzrastało w znacznie wolniejszym tempie. W okresie od 1956 do 1978 roku zarobki pracowników oświaty podwyższono o 230.1%, natomiast średnie wynagrodzenie w kraju aż o 337.1%⁷⁶⁶.

---

⁷⁶⁵ AIPN Gd., Urząd Wojewódzki w Gdańsku, sygn. IPN Gd 929/32, Sprawy laicyzacji szkolnictwa w województwie gdańskim, k. 34, 133.

⁷⁶⁶ Obliczenia własne na podstawie: Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 31 sierpnia 1956 r. w sprawie uposażenia nauczycieli i wychowawców (Dz.U. 1956 nr 37 poz. 168); Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 14 sierpnia 1958 r. w sprawie uposażenia nauczycieli i wychowawców (Dz.U. 1958 nr 52 poz. 249); Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 28 października 1965 r. w sprawie uposażenia nauczycieli i wychowawców oraz pracowników administracyjnych i obsługowych szkół i innych placówek oświatowo-wychowawczych (Dz.U. 1965 nr 44 poz. 275); Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 27 kwietnia 1972 r. w sprawie uposażenia nauczycieli i nauczycieli akademickich (Dz.U. 1972 nr 16 poz. 115);

Wykres 3. Zestawienie zarobków nauczycieli/nauczycielek z przeciętnym wynagrodzeniem w kraju w latach 1956-1978

* Zasadnicze wynagrodzenie nauczyciela/nauczycielki ze stażem pracy min. 6 lat z ukończonym SN lub wykształceniem równorzędnym.

Źródło: Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 31 sierpnia 1956 r. w sprawie uposażenia nauczycieli i wychowawców (Dz.U. 1956 nr 37 poz. 168); Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 14 sierpnia 1958 r. w sprawie uposażenia nauczycieli i wychowawców (Dz.U. 1958 nr 52 poz. 249); Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 28 października 1965 r. w sprawie uposażenia nauczycieli i wychowawców oraz pracowników administracyjnych i obsługowych szkół i innych placówek oświatowo-wychowawczych (Dz.U. 1965 nr 44 poz. 275); Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 27 kwietnia 1972 r. w sprawie uposażenia nauczycieli i nauczycieli akademickich (Dz.U. 1972 nr 16 poz. 115); Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 29 września 1978 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie uposażenia nauczycieli i nauczycieli akademickich (Dz.U. 1978 nr 24 poz. 112); *Przeciętne wynagrodzenie w latach 1950-2021*, ZUS, <https://www.zus.pl/baza-wiedzy/skladki-wskazniki-odsetki/wskazniki/przecietne-wynagrodzenie-w-latach>, [dostęp: 2023.02.07].

Pamiętać jednak należy, iż nauczycielstwu prócz wynagrodzenia zasadniczego przysługiwały także różnego rodzaju dodatki np. za wychowawstwo, opiekę nad gabinetami czy biblioteką, a także pewne przywileje socjalne, które stanowić mogły rekompensatę niskich zarobków. Pomimo tego płace w szkolnictwie nie były konkurencyjne w porównaniu do zarobków otrzymywanych wówczas przez

---

Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 29 września 1978 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie uposażenia nauczycieli i nauczycieli akademickich (Dz.U. 1978 nr 24 poz. 112); *Przeciętne wynagrodzenie w latach 1950-2021*, ZUS, <https://www.zus.pl/baza-wiedzy/skladki-wskazniki-odsetki/wskazniki/przecietne-wynagrodzenie-w-latach>, [dostęp: 2023.02.07].

przedstawiciele wielu innych grup zawodowych, zwłaszcza w Trójmieście⁷⁶⁷. Stagnacja sprawiła, że część spośród osób zatrudnionych w szkolnictwie, chcąc poprawić swoją (a często także rodziny) sytuację materialną, poczęła poszukiwać dodatkowego zatrudnienia bądź decydowała się na zmianę miejsca pracy, a czasem nawet całkowite przebranżowienie⁷⁶⁸.

Ze sprawozdania KOSG wynika, iż w roku 1958 około 10% spośród nauczycieli i nauczycielek pracujących w szkołach województwa gdańskiego zdecydowało się na odejście od zawodu bądź zmianę miejsca pracy. W dokumencie nie uszczegółowiono jednak czy przytoczone dane dotyczą jedynie zmiany zawodu czy też przeniesienia do innej placówki edukacyjnej. Podobne zjawisko występowało także w innych regionach kraju np. w Częstochowie, gdzie również w 1958 roku odnotowano przechodzenie pracowników szkół do innych zawodów⁷⁶⁹. Zaznaczyć jednak należy, iż odejście danej osoby z pracy w szkole nie zawsze powodowane musiało być chęcią podjęcia pracy w lepiej płatnej branży. W niektórych przypadkach wpływ na decyzję taką miała sytuacja zdrowotna bądź rodzinna. Przypuszczać można także, że odchodzenie nauczycieli i nauczycielek ze szkół w tym okresie, mogło wiązać się z faktem, iż władze poczęły wówczas stopniowo wycofywać się z obietnic składanych w czasie tzw. odwilży październikowej.

O ograniczenie ruchu kadrowego w szkołach województwa gdańskiego zabiegały w tym czasie wydziały oświaty działające przy poszczególnych prezydiach miejskich/powiatowych rad narodowych wraz z komitetami partyjnymi i ZNP. Gremia te przeprowadzały indywidualne rozmowy z pedagogami i pedagożkami, którzy zgłaszali chęć odejścia z pracy. Jak podano w analizie sporządzonej przez Wydział Oświaty PMRN w Gdańsku, w niektórych powiatach działania takie zatrzymały w szkolnictwie nawet 40% spośród ubiegających się o zwolnienie lub przeniesienie⁷⁷⁰. Wiarygodność tych danych ciężko ocenić, lecz z pewnością podjęcie takich działań przez władze oświatowe

---

⁷⁶⁷ E. Szkoda, *Wpływ przepisów oświatowych na pozycję społeczno-zawodową nauczycieli w okresie Polski Ludowej*, „Biuletyn Historii Wychowania” 1999, nr 9/10, s. 29-32.

⁷⁶⁸ Dla przykładu podać można, że w roku szkolnym 1961/62 ze szkół województwa gdańskiego zwolniło się na własną prośbę 117 osób, ponadto 45 przeniosło się do pracy w innych resortach państwowych, a 20 do pracy w administracji szkolnej. W roku szkolnym 1962/63 na własną prośbę zwolniło się 179 pedagogów i pedagożek, w kolejnym 167. APG, Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Gdańsku, sygn. 1280/2919, Analiza zatrudnienia kadr nauczycielskich, sprawozdanie GUS, k. 3, 31, 39.

⁷⁶⁹ I. Wrona-Meryk, *Warunki socjalne nauczycieli częstochowskich szkół zawodowych w latach 1945–1989. Zarys problematyki*, „Pedagogika. Studia i Rozprawy” 2019, nr XXVIII, s. 349.

⁷⁷⁰ APG, Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Gdańsku, sygn. 1280/2918, Analiza zatrudnienia nauczycieli, sprawozdanie statystyczne, k. 2.

stanowi świadectwo zaistnienia pewnego problemu związanego z odchodzeniem nauczycielstwa od zawodu.

W latach siedemdziesiątych nadal występowała duża rotacja pracowników zatrudnionych w placówkach oświatowych. W roku szkolnym 1970/71 ze szkół ubyło łącznie 1269 pedagogów i pedagożek, z czego aż 21.1% osób odeszło z zawodu, a jedynie 159 przeszło na emeryturę. W 1970 roku zatrudniono w szkołach 1392 nowych pracowników, z czego 37.35% stanowili ówcześni absolwenci i absolwentki szkół pedagogicznych czy uniwersytetów. Na pozostałą część nowozatrudnionych składały się osoby przeniesione ze szkół w innym regionie bądź tzw. nauczyciele dochodzący, których pierwszym miejscem pracy był inny zakład⁷⁷¹. W okresie tym uwidocznił się także spadek liczby absolwentów podejmujących pracę w szkolnictwie. Wiązało się to z likwidacją, cieszących się dotąd dużą popularnością SN oraz liceów pedagogicznych⁷⁷². Ścieżka do zdobycia kwalifikacji pedagogicznych została zatem wydłużona. Główną drogą umożliwiającą podjęcie pracy w szkolnictwie było odtąd ukończeniu szkoły wyższej, co dawało większą elastyczność w znalezieniu pracy niż wąskie wykształcenie zdobyte w zakładzie kształcenia nauczycieli. Sprawiało to, że niektórzy z absolwentów kierunków pedagogicznych i nauczycielskich po studiach obierali inną ścieżkę kariery.

Pewien wpływ na rotację kadr w szkolnictwie w latach siedemdziesiątych miało niezadowolenie środowiska z wprowadzonej w 1972 roku karty praw i obowiązków nauczyciela oraz rosnące rozczarowanie z nienadążających za sytuacją ekonomiczną w kraju podwyżek uposażenia. W 1973 roku ze szkół w województwie gdańskim odeszło 186 pedagogów i pedagożek, natomiast w roku kolejnym 408⁷⁷³.

Liczne inwestycje przemysłowe oraz technicyzacja kraju dekady Gierka spowodowały, że młodzież po zakończeniu podstawowej edukacji coraz częściej decydowała się na podjęcie nauki w technikum bądź w szkole zawodowej. Rosnące dysproporcje pomiędzy wysokością zarobków pracowników oświatowych a wykwalifikowanymi robotnikami sprawiły z kolei, że w drugiej połowie lat

---

⁷⁷¹ APG, Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Gdańsku, sygn. 1280/2920, Sprawozdania GUS o sytuacji kadrowej, Sytuacja kadrowa w szkołach i placówkach oświatowo-wychowawczych podległych Kuratorium Okręgu Szkolnego wg stanu z dnia 30 września 1971 r., b.p.

⁷⁷² Do roku szkolnego 1969/70 zlikwidowano większość liceów pedagogicznych w dużych miastach. Studia nauczycielskie zakończyły swoją działalność w 1975 roku, jednak już w latach wcześniejszych liczba ich absolwentów była stopniowo redukowana.

⁷⁷³ A. Tomkiel, dz. cyt., s. 160.

sześciodziesiątych, a zwłaszcza w latach siedemdziesiątych ze szkół odchodzić zaczęli specjaliści – nauczyciele i nauczycielki przedmiotów zawodowych. Sytuacja ta doprowadziła do powstania niedoborów kadrowych w tego typu placówkach. W sprawozdaniu z roku 1976 lokalne władze oświatowe podawały, że „W woj. gdańskim problemem jest odchodzenie nauczycieli z oświaty do pracy w innych resortach”⁷⁷⁴.

Zjawisko to uwidoczniło się także w Trójmieście, gdzie występowało stosunkowo duże zapotrzebowanie na wykwalifikowanych specjalistów. W 1966 roku jedynie 30.1% spośród osób uczących przedmiotów zawodowych posiadało wyższe wykształcenie⁷⁷⁵. Natomiast pod koniec dekady niewiele ponad połowę (52.6%) z ogółu kadry szkół zawodowych stanowili absolwenci studiów wyższych. W roku 1972 odsetek ten wzrósł, bardzo nieznacznie, do 56%⁷⁷⁶. W celu uzupełnienia braków kadrowych w szkołach zawodowych w regionie zatrudniano często osoby dochodzące, których głównym miejscem pracy był inny zakład⁷⁷⁷. W roku 1967 aż 73.4% spośród grona pedagogicznego szkół zawodowych województwa gdańskiego stanowili nauczyciele i nauczycielki niepełnozatrudnieni, w 1969 roku odsetek ten spadł nieznacznie poniżej 70%⁷⁷⁸. Choć z perspektywy władz oświatowych nie było to najlepsze rozwiązanie, bowiem nie zapewniało stabilności kadrowej, to dla młodzieży mogło stanowić cenną możliwość zdobycia wiedzy od osób znających realia i praktyczny wymiar pracy w danym zawodzie.

Najgorsza w regionie, biorąc pod uwagę wszystkiego typu placówki oświatowe, sytuacja kadrowa występowała na obszarach wiejskich i w małych miastach, gdzie absolwenci raczej niechętnie podejmowali pracę⁷⁷⁹. Jak wynika z informacji o stanie przygotowania szkół województwa gdańskiego w roku szkolnym 1976/77 w placówkach na obszarach wiejskich brakowało około 200 nauczycieli, podczas gdy w Trójmieście

---

⁷⁷⁴ APG, Komitet Wojewódzki Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Gdańsku, sygn. 2384/3034, Informacje, oceny dotyczące sytuacji w szkolnictwie średnim i podstawowym, k. 27.

⁷⁷⁵ APG, Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Gdańsku, sygn. 1280/2920, Sprawozdania GUS o sytuacji kadrowej, Liczba nauczycieli czynnych według stanu ewidencyjnego w dniu 1 X 1969 r., b.p.

⁷⁷⁶ APG, Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Gdańsku, sygn. 1280/2919, Analiza zatrudnienia kadr nauczycielskich, sprawozdanie GUS, k. 67-68; AAN, Ministerstwo Oświaty i Wychowania, sygn. 2629/1226, Gdański Zespół Wojewódzki – plan i harmonogram pracy, skład osobowy, opracowania, k. 13.

⁷⁷⁷ AAN, Ministerstwo Oświaty i Wychowania, sygn. 2629/1226, Gdański Zespół Wojewódzki – plan i harmonogram pracy, skład osobowy, opracowania, k. 19.

⁷⁷⁸ APG, Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Gdańsku, sygn. 1280/2918, Analiza zatrudnienia nauczycieli, sprawozdanie statystyczne, k. 28; APG, Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Gdańsku, sygn. 1280/2920, Sprawozdania GUS o sytuacji kadrowej, Liczba nauczycieli czynnych według stanu ewidencyjnego na 1 X 1969 r., b.p.

⁷⁷⁹ APG, Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Gdańsku, sygn. 1280/2919, Analiza zatrudnienia kadr nauczycielskich, sprawozdanie GUS, k. 9-10.

występowała podobnych rozmiarów nadwyżka pedagogów i pedagożek⁷⁸⁰. Miało to po części związek z brakiem możliwości otrzymania mieszkania na prowincji, gdzie rzadko występowało budownictwo spółdzielcze. Wiązało się to także z większymi możliwościami jakie dawało Trójmiasto choćby poprzez szerszą ofertę żłobków i przedszkoli dla dzieci, większe szanse na znalezienie zatrudnienia przez współmałżonka czy szerszą ofertę kulturalno-rozrywkową.

Pamiętać należy także o tym, że większość spośród szkół wyższych regionu zlokalizowanych było właśnie w Trójmieście. Przyszli pedagodzy i pedagożki często przybywali tam z innych części województwa czy czasem nawet z głębi kraju i w czasie kilkuletniej nauki układali sobie życie w jednym z trzech nadmorskich miast, co sprawiało, że po ukończeniu studiów nie byli chętni do kolejnej przeprowadzki. Zjawisko to występuje w regionie do dnia dzisiejszego. Sprawiało ono, że to właśnie pracownicy z trójmiejskich szkół legitymowali się najwyższymi w skali województwa gdańskiego kwalifikacjami zawodowymi. Według stanu na rok 1965 pedagodzy i pedagożki kolejno z Sopotu, Gdańska oraz Gdyni posiadali najwyższe kwalifikacje spośród wszystkich pracowników szkół podstawowych w województwie⁷⁸¹. W Sopocie 23.8% z ogółu zatrudnionych w szkołach podstawowych osób posiadało studia wyższe, w Gdańsku 21.6%, a w Gdyni 14.8%, podczas gdy w skali całego województwa było to zaledwie 5.9%⁷⁸².

Inną, dość łatwą, drogą do zwiększenia swoich możliwości otrzymania dobrej posady, awansu bądź innych przywilejów było przystąpienie do partii. W omawianym okresie terror w państwie został złagodzony, a rządy partii przybrały bardziej instytucjonalny niżeli ideologiczny wymiar. Nastąpił wówczas wzrost liczby osób przynależących do PZPR i partii satelickich. W 1949 roku partia rządząca liczyła 1 361 000 członków, a w roku 1969 było ich już 2 319 000, natomiast w 1980 roku PZPR osiągnęła swoją szczytową liczebność, sięgającą około 3 milionów (12% dorosłej populacji Polski), po czym na początku lat osiemdziesiątych (po powstaniu

---

⁷⁸⁰ APG, Komitet Wojewódzki Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Gdańsku, sygn. 2384/3034, Informacje, oceny dotyczące sytuacji w szkolnictwie średnim i podstawowym, k. 27.

⁷⁸¹ APG, Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Gdańsku, sygn. 1280/2919, Analiza zatrudnienia kadr nauczycielskich, sprawozdanie GUS, k. 21.

⁷⁸² Tamże, k. 23.

„Solidarność”) liczba ta stopniowo się zmniejszała⁷⁸³. Podobnie sytuacja wyglądała w województwie gdańskim, gdzie w 1949 roku do PZPR przynależało około 60 tysięcy osób, w 1971 roku 99 083, natomiast w 1980 roku partia liczyła już 105 747 członków/członkiń⁷⁸⁴. Upartyjnienie w województwie, zbliżone było do średniej w kraju i wynosiło wówczas 11.7%⁷⁸⁵. Zaznaczyć należy, że stosunkowo niewielki wzrost liczby osób wstępujących do PZPR w dekadzie lat siedemdziesiątych, związany był najpewniej z wprowadzoną w 1975 roku reformą podziału administracyjnego Polski, w wyniku której obszar województwa gdańskiego, a tym samym liczba jego mieszkańców, zmniejszyły się⁷⁸⁶.

Z takiej drogi polepszenia swojej sytuacji zawodowej korzystali także nauczyciele i nauczycielki, okazując tym samym akceptację istniejącego w kraju porządku polityczno-społecznego. Wzrost upartyjnienia w omawianym okresie dostrzegalny jest również wśród nauczycielstwa z trójmiejskich szkół. W 1966 roku osoby bezpartyjne stanowiły 79.1% ogółu kadry pracującej w placówkach oświatowych województwa gdańskiego, natomiast w roku kolejnym było ich już o 9.2% mniej. Znacznie większe upartyjnienie występowało wśród kadry kierowniczej, jednak tempo jego wzrostu było niższe niż wśród ogółu nauczycielstwa w regionie. Pomiędzy rokiem 1966 a 1967 odsetek członków partii wśród kierowników i dyrektorów szkół wzrósł o 3.4%, z 58.3% do 59.7%⁷⁸⁷. Wiązało się to z faktem, iż już we wcześniejszym okresie na stanowiska kierownicze mianowane były raczej osoby zapisane do ugrupowania politycznego. Podkreślić warto, że do partii przynależało niemalże $\frac{3}{5}$ spośród kadry kierowniczej, podczas gdy jedynie 14.2% posiadało wówczas wykształcenie wyższe⁷⁸⁸. W drugiej dekadzie lat sześćdziesiątych poziom upartyjnienia w szkołach województwa gdańskiego pozostawał w zasadzie na podobnym poziomie około 30%, natomiast wśród kadry

---

⁷⁸³ M. Żukowski, *Wybrane aspekty dotyczące PZPR w latach 1948-1990 (liczebność, skład społeczny, dewizowe składki członkowskie i nomenklatura kadr)*, „Komunizm. System-Ludzie-Dokumentacja” 2013, nr 2, s. 125.

⁷⁸⁴ Tamże, s. 128.

⁷⁸⁵ Poziom upartyjnienia w województwie obliczono biorąc pod uwagę ogólną liczbę mieszkańców regionu w wieku powyżej dwudziestu lat.

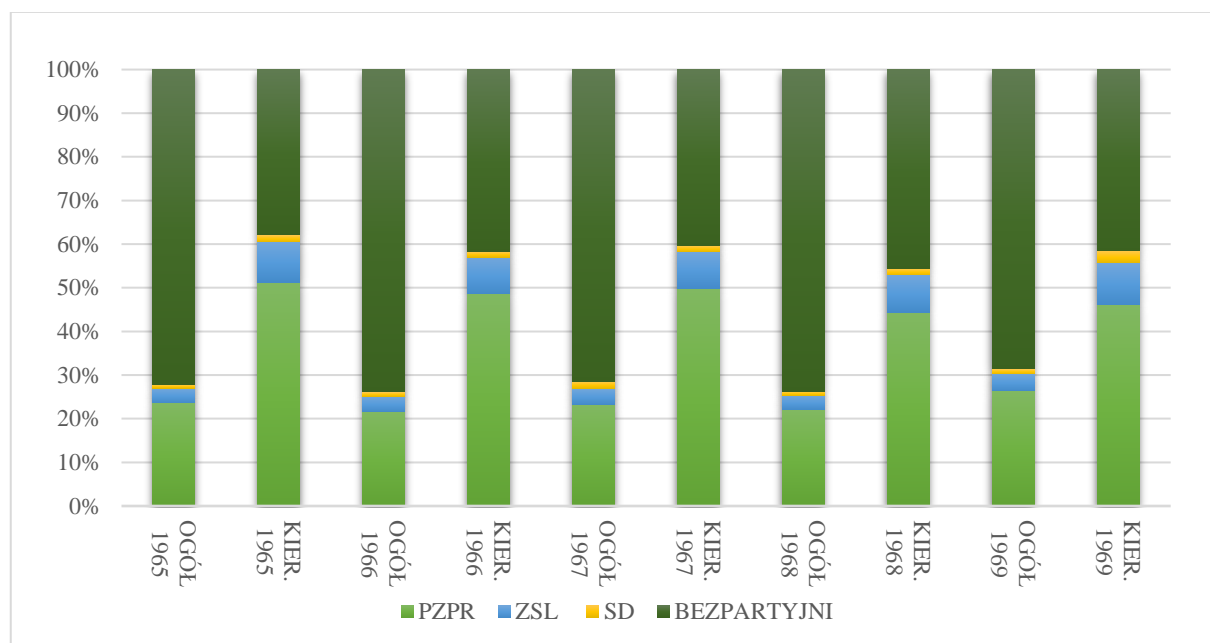
⁷⁸⁶ Do roku 1975 powierzchnia województwa gdańskiego wynosiła 11 036 km², natomiast po reformie administracyjnej z 1975 roku zmniejszyła się ona do 7394 km². Liczba mieszkańców województwa w 1971 roku wynosiła 1 486 900 osób, a w 1980 roku 1 333 800, z czego niemalże połowa zamieszkiwała Gdańsk oraz Gdynię. *Rocznik statystyczny województw 1981*, GUS, Warszawa 1982, s. 9.

⁷⁸⁷ APG, Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Gdańsku, sygn. 1280/2918, Analiza zatrudnienia nauczycieli, sprawozdanie statystyczne, k. 14.

⁷⁸⁸ Tamże, k. 15.

kierowniczej wynosił on około 50%, co zobrazowane zostało na poniżej zamieszczonym wykresie.

Wykres 4. Przynależność partyjna ogółu nauczycieli/nauczycielek zatrudnionych w szkołach województwa gdańskiego oraz kadry kierowniczej na przestrzeni lat 1965-1969

Źródło: APG, Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Gdańsku, sygn. 1280/2919, Analiza zatrudnienia kadr nauczycielskich, sprawozdanie GUS, k. 51, 63; APG, Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Gdańsku, sygn. 1280/2918, Analiza zatrudnienia nauczycieli, sprawozdanie statystyczne, Analiza opisowa sytuacji kadrowej w szkolnictwie Kuratorium Okręgu Szkolnego Gdańskiego wg stanu z dnia 30 września 1969 r., b.p.

W Trójmieście najwyższy stopień upartyjnienia występował wśród nauczycieli i nauczycielek sopockich szkół, natomiast najniższy w placówkach edukacyjnych w Gdańsku. Różnie w poziomie upartyjnienia wśród nauczycielstwa z trzech nadmorskich miast były jednak niewielkie. Według stanu na dzień 1 października 1969 roku w Gdańsku 80% pośród kadry pedagogicznej stanowiły osoby nieprzynależące do żadnej partii politycznej, w Gdyni było ich 75.8%, a w Sopocie 75%. W skali całego województwa to właśnie w Trójmieście upartyjnienie nauczycielstwa było najniższe. W niektórych powiatach bowiem niemalże połowa kadry nauczającej przynależała do PZPR bądź którejś z partii satelickich, nigdzie jednak osoby partyjne nie stanowiły

większości spośród ogółu pracujących w szkolnictwie⁷⁸⁹. Zauważalna w skali województwa tendencja wyraźnie wyższego upartyjnienia w gronie kierowników i dyrektorów szkół wystąpiła w omawianym okresie także w trójmiejskich szkołach, było ono jednak mniej równomierne niżeli poziom upartyjnienia ogółu kadry pedagogicznej i wahało się od aż 75.9% w Sopocie, poprzez 61.3% w Gdyni, do jedynie 40.9% w Gdańsku⁷⁹⁰. Zaznaczyć należy jednak, iż zarówno w Trójmieście, jak i w całym województwie poziom upartyjnienia wśród nauczycielstwa był niemalże dwukrotnie wyższy niżeli średnia krajowa.

Znacznie wyższe upartyjnienie występowało wśród lokalnych władz oświatowych. Wszyscy spośród 17 inspektorów szkolnych w województwie przynależeli do partii – 16 do PZPR oraz 1 do ZSL. Natomiast na ogólną liczbę 90 osób wchodzących w skład miejscowych władz szkolnych, bezpartyjne były jedynie 3. Poziom upartyjnienia wynosił zatem 96.7%, podczas gdy wykształceniem wyższym legitymowało się zaledwie 42.2% pracowników⁷⁹¹. Piastowanie zarządczych funkcji w okresie PRL wiązało się zatem z koniecznością postępowania zgodnego z „linią partii”. Nie wszyscy jednak godzili się na takie działania. Pełniący od września 1974 roku funkcję wicekuratora okręgu szkolnego ds. kadrowych i socjalnych Franciszek Koko, po niespełna roku pracy złożył rezygnację ze stanowiska, po tym jak wdał się w konflikt na tle politycznym z kuratorem. Uznał on bowiem, że prowadzona przez władze oświatowe polityka kadrowa uwarunkowana jest względami politycznymi, a nie merytorycznymi⁷⁹².

Wzrost liczby członków partii wśród nauczycielstwa w omawianym okresie wiązał się w dużej mierze z faktem, iż przynależność partyjna bardzo często stawała się furtką do szybszego awansu, lepszej posady bądź uzyskania, tak pożądanego wówczas, mieszkania⁷⁹³. W większości pedagogzy i pedagożki, którzy zdecydowali się na wstąpienie w szeregi PZPR bądź jednej z podporządkowanych jej partii nie angażowali się znacząco w ich działalność. Dla większości przynależność do partii miała znacznie

---

⁷⁸⁹ Najwyższe upartyjnienie w województwie gdańskim występowało w 1969 roku w następujących powiatach: kwidzyńskim (42.3%), nowodworskim (47.5%), lęborskim (41.6%) oraz kościerskim (40.9%). APG, Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Gdańsku, sygn. 1280/2918, Analiza zatrudnienia nauczycieli, sprawozdanie statystyczne, k. 42.

⁷⁹⁰ Tamże, k. 43.

⁷⁹¹ Tamże, k. 77.

⁷⁹² Relacja Eugeniusza Koko z dnia 30 sierpnia 2022 roku (nagranie w zbiorach własnych autorki).

⁷⁹³ W latach 1976-1980 w województwie gdańskim liczba oddanych do użytku izb mieszkalnych była niższa niż średnia w kraju. *Rocznik statystyczny województw 1981*, GUS, Warszawa 1982, s. XXXVIII.

bardziej formalny niż ideologiczny wymiar, a „czerwona legitymacja” miała stać się przepustką do zapewnienia sobie względnej stabilizacji bytowej. Zauważyła to także dyrektorka III LO w Gdańsku, która podczas narady sekretarzy POP i dyrektorów liceów pedagogicznych odbywającej się w 1964 roku w KW PZPR w Gdańsku stwierdziła „[...] wielu nauczycieli [...] na terenie szkoły cechuje postawa społeczna i obywatelska, ale równocześnie nauczyciele ci za mało angażują się w problemy ideologiczne”⁷⁹⁴. W omawianym okresie wstąpienie do PZPR, w przeciwieństwie do lat opisanych w poprzednim rozdziale, w większości przypadków nie było już motywowane strachem, a raczej dbałością o własną sytuację materialno-bytową. Fakt, iż przystąpienie do partii związane było z chęcią utrzymania stanowiska i zapewnienia stabilnej sytuacji ekonomicznej potwierdza także wspomniana już nauczycielka z Gdańska – K. Rzewuska, która zapytana o to, czy jej zdaniem partyjni nauczyciele i nauczycielki faktycznie popierali ideologię, pod którą się podpisywali stwierdziła:

Ja bym powiedziała, że nauczyciele to była taka grupa, która bardzo mało zarabiała, to po pierwsze i w związku z tym chyba nie mieli wiele do powiedzenia. Może bali się o swoje stanowisko, bo jeżeli ktoś powiedzmy bał się, że straci, że wyrzucą go, a takich ludzi bojących się zawsze jest dużo. Zawsze się bali i zawsze się będą bać. To jest w naturze ludzkiej, że jeden się boi, inny się nie boi⁷⁹⁵.

Troska nauczycieli i nauczycielek o sytuację bytową wyrażała się także w ich aktywności w ZNP, którego działalność, choć podporządkowana władzy, przez cały omawiany okres skupiała się raczej na próbach poprawy warunków pracy i płacy pracowników szkolnictwa. Przynależność do związku dawała możliwość nie tylko wspólnej dyskusji nad zagadnieniami pedagogicznymi, ale przede wszystkim otwierała szanse na wyjazd na wczasy, posłanie dzieci na kolonie letnie czy udział w różnego rodzaju imprezach o charakterze kulturalno-rozrywkowym, a także otrzymanie wsparcia w zakresie prawnej ochrony pracy. Dla przykładu podać można, iż w roku 1978 członkowie i członkinie gdyńskiego oddziału ZNP uczestniczyli w 50 wyjazdach na różnego rodzaju występy m.in. do teatru czy opery. W roku tym w aktywnościach oferowanych przez ZNP udział wzięło łącznie niemalże 4 i pół tysiąca osób, podczas gdy do związku przynależało wówczas o tysiąc mniej, co oznacza, iż z benefitów korzystały

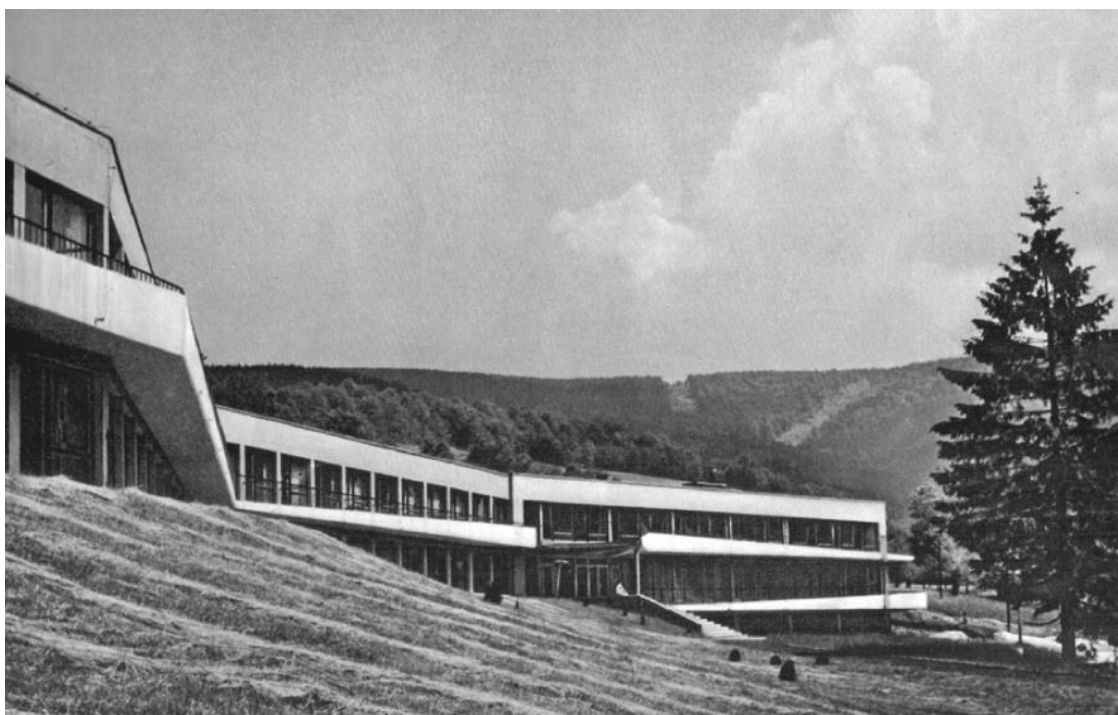
---

⁷⁹⁴ AAN, Polska Zjednoczona Partia Robotnicza. Komitet Centralny w Warszawie, sygn. 1354/237/XVI-485, Dział Oświaty. Informacje nadesłane przez KW 1964, k. 22.

⁷⁹⁵ Relacja Krystyny Rzewuskiej.

także rodziny nauczycieli i nauczycielek. Z pewnością stanowiło to jedną z zalet przynależności do ZNP. Ponadto we wspomnianym roku organizacja w ramach swojej działalności o profilu socjalno-bytowym skierowała na wczasy 587 osób oraz wysłała na obozy i kolonie letnie 151 dzieci pracowników gdyńskich szkół⁷⁹⁶. W omawianym okresie związek dysponował m.in. domami nauczyciela, ośrodkami wczasowymi oraz sanatoriami zlokalizowanymi w różnych częściach Polski⁷⁹⁷.

Fotografia 9. Dom Związku Nauczycielstwa Polskiego w Ustroniu-Jaszowcu

Źródło: A. Szmitkowska, *Architektura pracowniczych ośrodków wczasowych w Polsce. Zarys problematyki*, „Architectus” 2018, nr 3(55), s. 93.

Wszystko to sprawiało, że na przystąpienie do związku decydowała się przeważająca ilość nauczycielstwa. Na przykładzie Gdyni podać można, iż w roku 1966 do ZNP przynależało 89.8% spośród osób zatrudnionych w szkołach zlokalizowanych na

---

⁷⁹⁶ ZNPOG, Statystyka zbiorcza własna 1971-1980, sygn. 1/3, Sprawozdanie z działalności za rok 1978, b.p.

⁷⁹⁷ Związek Nauczycielstwa Polskiego posiadał także m.in. Dom Nauczyciela w Sopocie, ośrodek leczniczy w Uście, dom wypoczynkowy w Krynicy Zdrój oraz w Zakopanem. W 1966 roku oddano do użytku także Sanatorium Uzdrowskie Związku Nauczycielstwa Polskiego im. Władysława Petrykiewicza w Nałęczowie. A. Szmitkowska, *Architektura pracowniczych ośrodków wczasowych w Polsce. Zarys problematyki*, „Architectus” 2018, nr 3(55), s. 91-93.

terenie miasta, a w roku kolejnym odsetek ten jeszcze wzrósł i od tego czasu utrzymywał się na dość stałym poziomie, przekraczającym 95%. W roku 1969 wynosił 96.6%, z kolei np. w 1971 aż 98.1%⁷⁹⁸. W skali ogólnopolskiej według stanu na rok 1977 do ZNP przynależało 91.4% osób zatrudnionych w różnego rodzaju placówkach oświatowych w kraju⁷⁹⁹. Zwiększenie w drugiej połowie lat sześćdziesiątych i w latach siedemdziesiątych liczby nauczycieli i nauczycielek działających w związku potwierdza tezę o ich zaangażowaniu na rzecz poprawy własnej sytuacji socjalno-bytowej. Zważywszy na fakt, iż do ZNP przynależało ponad 90% spośród pedagogów i pedagożek z trójmiejskich szkół, podczas gdy upartyjnienie w szkołach wahało się wówczas w okolicach 20%, w grupie tej znajdowały się zarówno osoby partyjne, jak i bezpartyjne.

6.4. Marzec 1968 roku

Marazm okresu tzw. małej stabilizacji przerwany został przez wydarzenia z marca 1968 roku. Choć było to głównie wystąpienie studentów i studentek, to pewne jego echa uwidoczniły się także w środowisku szkolnym⁸⁰⁰. Nieuczestniczący raczej bezpośrednio w wydarzeniach z wiosny 1968 roku nauczyciele i nauczycielki z Trójmiasta pokazali swoje postawy wobec mających miejsce w kraju zajść głównie poprzez poparcie bądź brak akceptacji zaangażowania w nie młodzieży. W regionie bowiem zauważalna w tym czasie była aktywność młodych ludzi, wśród nich dużą grupę stanowili przedstawiciele placówek o profilu artystycznym np. Liceum Technik Plastycznych w Gdyni Orłowie czy szkół muzycznych w Gdyni i Gdańsku. Zaangażowanie uczniów i uczennic ze szkół artystycznych wiązało się zapewne z charakterem wystąpień, które tym razem skupiały się nie na kwestiach ekonomiczno-gospodarczych, lecz społecznych (m.in. ograniczenie cenzury). Wpływ mogła mieć na to także panująca w tego typu placówkach, jak wynika

---

⁷⁹⁸ ZNPOG, Statystyka zbiorcza własna 1964-70, sygn. 1/2, Formularz nr 1 sprawozdania statystycznego zarządu ogniwa ZNP za rok 1966; Formularz nr 1 sprawozdania statystycznego zarządu ogniwa ZNP za rok 1967; Formularz nr 1 sprawozdania statystycznego zarządu ogniwa ZNP za rok 1969; Formularz nr 1 sprawozdania statystycznego zarządu ogniwa ZNP za rok 1970, b.p.; ZNPOG, Statystyka zbiorcza własna 1971-80, sygn. 1/3, Formularz nr 1 sprawozdania statystycznego zarządu ogniwa ZNP za rok 1971, b.p.

⁷⁹⁹ ZNPOG, Statystyka zbiorcza własna 1971-80, sygn. 1/3, Niektóre dane statystyczne o stanie organizacji i działalności ZNP, b.p.

⁸⁰⁰ W kontekście tym wspomnieć warto także, że pierwszym polskim filmem otwarcie i bezpośrednio opowiadającym o wydarzeniach marcowych były zrealizowane w 1989 „Marcowe migdały”, których akcja rozgrywa się właśnie w szkole średniej, a głównymi bohaterami dzieła są uczniowie i uczennice klasy maturalnej. W tle fabuły ukazane zostało także postępowanie grona pedagogicznego. M. Pietrzak, *Przełamując tabu. O najwcześniejszych filmowych echach wydarzeń marcowych*, „Images” 2016, t. XVIII, nr 27, s. 124; *Marcowe migdały*, <https://filmpolski.pl/fp/index.php?film=123162>, [dostęp: 2023.03.13].

ze wspomnień samych uczniów, bardziej swobodna atmosfera, określana przez młodzież jako „większy luz”, co przejawiało się m.in. w mniej restrykcyjnym podejściu do formalnych zasad obowiązujących w szkole.

Jednym z uczniów wspomnianego już Liceum Technik Plastycznych w Gdyni Orłowie był dziewiętnastoletni wówczas Bogdan Borusewicz, który wziął udział w wiecu odbywającym się 15 marca na ulicach Gdańska⁸⁰¹. Ówczesny uczeń liceum na specjalności fotograficznej, który za udział w manifestacji został skazany, tak wspomina tamte wydarzenia:

Będąc już w IV klasie, wziąłem udział w demonstracjach studenckich, w 1968 roku. 15 marca. To była największa demonstracja, między Politechniką a Operą w Gdańsku. Olbrzymi tłum. Nie wiedziałem dokładnie co się dzieje. Przeczytałem ulotkę. Pojechałem tam. Koledzy, którzy zemną jechali zostali zawróceni i dostali pałą po plecach, a ja zostałem przepuszczony akurat. Udało mi się jakoś przejść. Brałem udział w tej demonstracji. Bardzo ostrej. Przez wiele godzin. Dwadzieścia tysięcy było ludzi. I to była demonstracja wtedy już nie tylko studentów, ale przede wszystkim to młodzież. Młodzież szkół średnich⁸⁰².

Udział młodzieży we wspomnianych wydarzeniach nie został zainspirowany przez nauczycielstwo. Stał się on jednak okazją do jaskrawszego uwidocznienia stosunku pedagogów i pedagożek do zdarzeń mających wówczas miejsce zarówno w kraju, jak i w Trójmieście. Postępowanie młodzieży i nauczycielstwa w pewien sposób obrazuje także panujące wówczas pomiędzy nimi relację. Na sprawę sądową po aresztowaniu B. Borusewicza przybyły 2 z jego nauczycielek. Była to wychowawczyni Olga Janiak oraz polonistka Maria Morawska⁸⁰³. Trudno dokonać jednoznacznej oceny czy obecność pedagożek na sprawie sądowej była jedynie przejawem troski o losy ich ucznia czy stała się także okazją do zmanifestowania dezaprobaty wobec ogólnej sytuacji społeczno-politycznej w kraju. Niewątpliwie jednak był to przejaw odwagi, bowiem otwarte poparcie udzielone przez nauczycielki, skazywanemu za wrogą działalność, uczniowi,

---

⁸⁰¹ APG, Komitet Wojewódzki Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Gdańsku, sygn. 2384/11540, Wydarzenia marcowe. Meldunki i informacje KW PZPR w Gdańsku, k. 49; AIPN Gd., Wojewódzki Urząd Spraw Wewnętrznych w Gdańsku, sygn. IPN Gd 0027/3541, Materiały dot. wytwarzania i kolportażu ulotek na terenie Trójmiasta w latach 1968-1969 przez Bogdan Borusewicz, k. 74-69, k. 171.

⁸⁰² Relacja Bogdana Borusewicza; AIPN Gd., Wojewódzki Urząd Spraw Wewnętrznych w Gdańsku, sygn. 0027/3541, Materiały dot. wytwarzania i kolportażu ulotek na terenie Trójmiasta w latach 1968-1969 przez Bogdan Borusewicz, k. 8-13.

⁸⁰³ Relacja Bogdana Borusewicza; AIPN Gd., Wojewódzki Urząd Spraw Wewnętrznych w Gdańsku, sygn. IPN Gd 0027/3541, Materiały dot. wytwarzania i kolportażu ulotek na terenie Trójmiasta w latach 1968-1969 przez Bogdan Borusewicz, k. 177-185, 225-229.

wiązać mogło się dla nich z negatywnymi konsekwencjami (które ostatecznie ich nie spotkały).

Natomiast za sprawą wspomnianego już nauczyciela A. Popławskiego przebywający w areszcie młody opozycjonista otrzymał promocję do wyższej klasy. W celu umożliwienia swojemu uczniowi kontynuacji edukacji po opuszczeniu więzienia pedagog wykorzystał lukę w przepisach. Umożliwiały one bowiem promowanie do kolejnej klasy ucznia, który w jednym semestrze nie uczęszczał na zajęcia nie ze swojej winy, o ile otrzymywał on promocje w poprzednich latach. Zgłoszony przez A. Popławskiego na radzie pedagogicznej wniosek został poparty przez większość grona pedagogicznego⁸⁰⁴.

Jednak w trakcie omawianych zdarzeń nie wszyscy spośród osób uczących w Liceum Sztuk Plastycznych postępowali etycznie. Służba Bezpieczeństwa badająca sprawę kolportażu ulotek przez B. Borusewicza podejrzewała, że do ich przygotowania nakłonić mogła go osoba starsza, najpewniej któryś z pracowników szkoły⁸⁰⁵. Stąd też część kadry pedagogicznej została przesłuchana przez funkcjonariuszy SB. W trakcie rozmów jeden z nauczycieli oraz osoba pracująca w szkolnym internacie zeznały, że prowadzący zajęcia z liternictwa A. Popławski ma nieprzychylny stosunek do władzy oraz, że często rozmawia on z młodzieżą i umie zdobyć jej zaufanie⁸⁰⁶.

Trudna do oceny pozostaje natomiast postawa W. Sz. jednego spośród ówczesnych nauczycieli liceum. Aresztowany w 1968 roku B. Borusewicz twierdzi bowiem, iż do jego zatrzymania doszło wskutek doniesienia złożonego przez wymienionego pedagoga, zatrudnionego wówczas w szkole. Jak wspomina sam zainteresowany, miał on przekazać owemu nauczycielowi, do którego miał zaufanie, przygotowaną przez siebie ulotkę, a po kilku dniach od tego zajścia został aresztowany⁸⁰⁷. W źródłach brak jednak konkretnych dowodów potwierdzających taki przebieg zdarzeń. Istnieją pewne przesłanki, które mogłyby skłonić pedagoga do takiego posunięcia. Podstawową z nich mógł być strach i chęć ochrony siebie i rodziny przed represjami jakie

---

⁸⁰⁴ Relacja Bogdana Borusewicza.

⁸⁰⁵ Nie było to prawdą. Tamże.

⁸⁰⁶ Służba Bezpieczeństwa aby rozpracować A. Popławskiego planowała m.in. wykonać odcisk kluczy do jego mieszkania w celu przeprowadzenia tajnej rewizji oraz założyć podsłuch w jego mieszkaniu. AIPN Gd., Wojewódzki Urząd Spraw Wewnętrznych w Gdańsku, sygn. IPN Gd 0027/3541, Materiały dot. wytwarzania i kolportażu ulotek na terenie Trójmiasta w latach 1968-1969 przez Bogdan Borusewicz, k. 110-112, 131-142, 149-152.

⁸⁰⁷ Relacja Bogdana Borusewicza.

w roku 1968 dotknęły osoby pochodzenia żydowskiego. Wskazywać na to może fakt, iż przed 1968 rokiem przynależał on do TSKŻ⁸⁰⁸, natomiast nazwisko jego nie występowało już w wykazie członków sporządzonym w roku kolejnym⁸⁰⁹. W raporcie opracowanym w roku 1970 został on natomiast wymieniony jako były członek towarzystwa⁸¹⁰. O ewentualnej współpracy nauczyciela z organami bezpieczeństwa świadczyć mogłaby także przychylność władz, które za każdym razem udzielały mu zgody na wydanie paszportu i zagraniczny wyjazd czy to w celu uczestnictwa w kursie językowym czy, już w późniejszym okresie, odwiedzin przebywającej za granicą rodziny⁸¹¹. Jednak w aktach śledczych związanych ze sprawą B. Borusewicza wśród różnych wymienianych osób które składały zeznania, brak nazwiska bądź choćby pseudonimu wskazującego na zaangażowanie w nią wskazanego nauczyciela.

Z materiałów operacyjnych oraz zeznań świadka relacjonującego wypowiedzi B. Borusewicza z 1969 roku wynika, iż najbardziej obciążające go zeznania złożyli koledzy z grupy rówieśniczej W. T. oraz R. R.⁸¹² Na wystawioną po latach przez B. Borusewicza ocenę postępowania wzmiankowanego nauczyciela w roku 1968 wpływać może fakt, iż pedagog ów faktycznie złożył donos do SB, ale już na dorosłego opozycjonistę w okresie stanu wojennego⁸¹³. Przytoczone przesłanki oraz dostępny materiał źródłowy nie są wystarczające, aby dokonać jednoznacznej oceny postępowania wskazanego nauczyciela. W kontekście przedstawionej sprawy osąd taki nie jest jednak istotny. Niniejsza praca nie ma bowiem na celu moralnej ocena postępowania poszczególnych ludzi, a jedynie wskazanie różnorodnych postaw przyjmowanych w omawianym okresie przez pedagogów i pedagogożki oraz wpływu na nie złożonej

---

⁸⁰⁸ Przewodniczącym TSKŻ w tamtym okresie był nauczyciel z Gdyni.

⁸⁰⁹ W TSKŻ działał nadal jego brat. AIPN Gd., Wojewódzki Urząd Spraw Wewnętrznych w Gdańsku, sygn. IPN Gd 003/187/3, Sprawa obiektowa kryptonim „Agresja”, dotycząca operacyjnego rozpracowania osób narodowości żydowskiej z terenu województwa gdańskiego, k. 21, 146. W połowie 1968 roku, po wielu nieprzyjemnościach, pracę w szkolnictwie utraciła także matka tegoż nauczyciela. M. Andrzejewski, dz. cyt., s. 199-208.

⁸¹⁰ AIPN Gd., Wojewódzki Urząd Spraw Wewnętrznych w Gdańsku, sygn. IPN Gd 003/187/3, Sprawa obiektowa kryptonim „Agresja”, dotycząca operacyjnego rozpracowania osób narodowości żydowskiej z terenu województwa gdańskiego, k. 78.

⁸¹¹ AIPN Gd., Akta paszportowe o sygnaturze EAGD [...], sygn. IPN Gd 645/51417, k. 1-102.

⁸¹² AIPN Gd., Wojewódzki Urząd Spraw Wewnętrznych w Gdańsku, sygn. IPN Gd 0027/3541, Materiały dot. wytwarzania i kolportażu ulotek na terenie Trójmiasta w latach 1968-1969 przez Bogdan Borusewicz, k. 74-69, 184, 186-187.

⁸¹³ W roku 2022 doszło także do procesu pomiędzy dziećmi wskazanego nauczyciela a Bogdanem Borusewiczem, który został oskarżony o poświadczanie nieprawdy na temat postępowania pedagoga w roku 1968. Sąd orzekł jednak, że fakt złożenia donosu przez nauczyciela był wysoce prawdopodobny i rozstrzygnął sprawę na korzyść pozwanego. W toku sprawy nie ujawniono jednak konkretnych dowodów mogących wskazywać na winę pedagoga.

i trudnej sytuacji społeczno-politycznej w kraju, co z pewnością obrazuje opisana powyżej historia.

Pomimo tego wśród nauczycieli i nauczycielek pracujących w trójmiejskich szkołach odnaleźć można przykłady osób, które w 1968 roku przyjęły kontestacyjną z punktu widzenia władz postawę. Należały do nich m.in. 2 nauczycielki z Gdyni. Jedną z nich Jolanta Urbańska otwarcie popierała poczynania młodzieży oraz, o czym donosiły służby bezpieczeństwa, w celu zaczerpnięcia informacji o sytuacji w kraju słuchała zagranicznych serwisów informacyjnych tj. Radio Wolna Europa czy Sekcji Polskiej BBC⁸¹⁴. Drugą z nauczycielek była Barbara Różycka, która w rozmowach ze swoimi uczniami i uczennicami pozytywnie odnosiła się do aktywności wiecujących. Nauczycielka wspominała młodzieży także o fakcie pobicia przez MO jej męża – studenta, nie kryjąc zatem zaangażowania w mające miejsce w kraju wydarzenia. Ponadto pedagożka miała pozytywnie wyrażać się o ustroju i stopie życiowej w RFN i na lekcjach pokazywać dzieciom przedmioty, które otrzymała od swojej matki mieszkającej w Europie zachodniej⁸¹⁵.

W Szkole Podstawowej nr 10 w Sopocie również znalazła się nauczycielka – Marianna Pawlina⁸¹⁶, która według informacji przesłanych z sopockiego KM PZPR do władz wojewódzkich otwarcie krytykowała użycie przemocy wobec wiecującej młodzieży i sugerowała, iż „Studenci dobrze wiedzą o co im chodzi, skoro zdecydowali się na takie demonstracje” oraz negatywnie wyrażała się o brutalnym potraktowaniu młodych ludzi przez MO. Jej stanowisko poparły 2 inne pracujące w placówce pedagożki: Grażyna Gałafit i Grażyna Marszałek⁸¹⁷. Wyżej wymienione nauczycielki najpewniej nie były jedynymi w trójmiejskich szkołach, które otwarcie prezentowały antypartyjną postawę. Świadczenie ich postępowania odnotowane zostało w źródłach, zapewne dlatego, iż informacje o ich postawie dotarły do władz partyjno-

---

⁸¹⁴ AIPN Gd., Wojewódzki Urząd Spraw Wewnętrznych w Gdańsku, sygn. IPN Gd 0046/41 t. 2, Informacje dotyczące działań podejmowanych przez mieszkańców Gdyni, Sopotu, Gdańska, powiatów: elbląskiego, kartuskiego, kwidzyńskiego, sztumskiego i wejherowskiego, popierających wystąpienia studentów w marcu 1968 r., k. 9-10.

⁸¹⁵ Tamże, k. 3, 13-14.

⁸¹⁶ Marianna Pawlina była nauczycielką pracującą już przed 1939 rokiem, która w czasie II wojny światowej pełniła funkcję kierowniczkę łączności AK w Łowiczu. Po wojnie bezpartyjna.

⁸¹⁷ APG, Komitet Wojewódzki Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Gdańsku, sygn. 2384/11540, Wydarzenia marcowe. Meldunki i informacje KW PZPR w Gdańsku, k. 8.

państwowych (nie wykluczone, że za pośrednictwem osoby z grona pedagogicznego czy rodziców uczniów).

W innych częściach województwa również zarejestrowano otwarte przejawy poparcia dla wiecującej młodzieży wyrażanego przez nauczycieli i nauczycielki. Dla przykładu w Sztumie i Mikołajkach grupa młodych pracowników szkoły negatywnie wypowiadała się o interwencji MO i ORMÓ w czasie strajków⁸¹⁸. W innej placówce w Sztumie uczący języka polskiego – Marian Szarmach, będący jednocześnie asystentem na Uniwersytecie Mikołaja Kopernika w Toruniu opowiadać miał zarówno młodzieży, jak i członkom grona pedagogicznego o zajściach w Warszawie, w tym o zabiciu jednego ze studentów. W trakcie zajęć prowadzonych na uniwersytecie przychylnie wypowiadał się natomiast o osobach narodowości żydowskiej. Jak wspomniano w raporcie „[zachowania] udokumentowano i w porozumieniu z KP PZPR [nauczyciela] zwolniono z pracy i przeprowadzono rozmowę profilaktyczno-ostrzegawczą”⁸¹⁹. Z kolei ucząca w Szkole Podstawowej nr 9 w Wejherowie nauczycielka w czasie rozmów prowadzonych wśród grona pedagogicznego stwierdzić miała, że „Dejmek nie mógł nic dodać ani odjąć, gdyż »Dziady« w duchu i treści przepełnione są od początku do końca nienawiścią do Rosji”⁸²⁰. Sprawę tę przekazano do miejscowych władz partyjnych.

W kontekście postaw kadry pedagogicznej trójmiejskich szkół przytoczyć warto także stosunek do wydarzeń słuchaczy – przyszłych nauczycieli i nauczycielek, z SN oraz WSP w Gdańsku. Jak wynika z notatki sporządzonej przez przedstawicieli gdańskiego zakładu kształcenia nauczycieli ucząca się tam młodzież nie zaangażowała się w większym stopniu w wydarzenia mające miejsce na politechnice czy ulicach miasta. Autor owej notatki wspomina, że dnia 12 marca „kręcąc się” w okolicy klubu „Żak” do późnych godzin popołudniowych dostrzegł zaledwie 3 studentki SN idące „pod rękę ze swoimi narzeczonymi z Politechniki”⁸²¹. Franciszek Trnka dyrektor gdańskiego SN

---

⁸¹⁸ Tamże, k. 11.

⁸¹⁹ Tamże, k. 10; AIPN Gd., Wojewódzki Urząd Spraw Wewnętrznych w Gdańsku, sygn. IPN Gd 0046/41 t. 2, Informacje dotyczące działań podejmowanych przez mieszkańców Gdyni, Sopotu, Gdańska, powiatów: elbląskiego, kartuskiego, kwidzyńskiego, sztumskiego i wejherowskiego, popierających wystąpienia studentów w marcu 1968 r., k. 6.

⁸²⁰ AIPN Gd., Wojewódzki Urząd Spraw Wewnętrznych w Gdańsku, sygn. IPN Gd 0046/41 t. 2, Informacje dotyczące działań podejmowanych przez mieszkańców Gdyni, Sopotu, Gdańska, powiatów: elbląskiego, kartuskiego, kwidzyńskiego, sztumskiego i wejherowskiego, popierających wystąpienia studentów w marcu 1968 r., k. 7.

⁸²¹ APG, Komitet Wojewódzki Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Gdańsku, sygn. 2384/11544, Wydarzenia marcowe. Spisy osadzonych, meldunki Komendanta Wojewódzkiego ds. Bezpieczeństwa i Wydż. III, Informacje z KC, uczelni Trójmiasta, k. 61.

twierdził, że w pierwszych dniach marca 70% słuchaczy i słuchaczek popierało wiecujących, natomiast po odpowiednim naświetleniu im prawdziwego podłoża zajęć poparcie to spadło do 20%. Owe 20% poparcie nie byłoby wcale niskim wynikiem, oznaczałoby bowiem, że co 5 osoba otwarcie wyraziła aprobatę dla wiecującej młodzieży. Dane przytoczone przez dyrektora SN, nie poparte żadnymi dowodami ani informacjami o metodzie ich pozyskania, ciężko jednak uznać za wiarygodne i miarodajne⁸²².

Pewne echa wydarzeń z marca 1968 roku zauważalne były także w WSP w Gdańsku. Dnia 12 marca, podobnie jak na PG, obył się tam wiec, w którym udział wzięło około 800 studentów i studentek. Wydarzenie to miało spokojniejszy przebieg niżeli zajęcia na gdańskiej uczelni technicznej, choć uchwalono podczas niego rezolucję oraz wybrano komitet wiecowy. Jednak już kilka dni później, po odwołaniu zaplanowanego na 15 marca wiecu na PG oraz ulicznych zamieszkach, studenci i studentki z WSP rozwiązali swój komitet. Zapał słuchaczy ze szkoły pedagogicznej został dość skutecznie stłumiony przez upolitycznioną w dużym stopniu kadrę naukowo-dydaktyczną placówki. Nie oznacza to jednak, że niektórzy ze studentów i studentek nie wzięli udziału w zdarzeniach mających miejsce na pozostałych uczelniach Trójmiasta czy ulicach Gdańska⁸²³.

Niektórzy spośród nauczycieli i nauczycielek z Trójmiasta zachowali postawę neutralną wobec mających miejsce w kraju i na ulicach Gdańska wydarzeń oraz angażującej się w nie młodzieży. Jak podawano w raporcie z KM PZPR w Gdyni „w szkole [nr] 17 i Tech.[nikum] Mech.[anicznym] w Gdyni – nauczyciele nie reagują na postawę młodzieży”⁸²⁴. W tym wypadku jednak brak odzewu ze strony pedagogów i pedagożek na działania młodych ludzi uznać można, ze swego rodzaju „milczące przyzwolenie” na taką postawę.

Analizując postawy ogółu nauczycieli i nauczycielek z Trójmiasta stwierdzić należy, iż w pierwszych dniach protestów niektórzy spośród nich przejawiali pewną dezorientację co do stanowiska jakie powinni zająć. Potwierdza to także poufna notatka

---

⁸²² M. Andrzejewski, dz. cyt., s. 269.

⁸²³ AIPN Gd., Komenda Wojewódzka Milicji Obywatelskiej w Gdańsku 1954-1983, sygn. IPN Gd 0046/41 t. 3, Meldunki dzienne i notatki dotyczące wydarzeń Marca 1968 r. na terenie województwa gdańskiego za okres od 10-03-1968 r. do 28-05-1968 r., k. 58; M. Andrzejewski, dz. cyt., s. 159-161.

⁸²⁴ APG, Komitet Wojewódzki Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Gdańsku, sygn. 2384/11540, Wydarzenia marcowe. Meldunki i informacje KW PZPR w Gdańsku, k. 9.

sporządzona przez jednego z kapitanów MO w której zaznaczał on, że wśród pracowników oświatowych panuje niepewność w jakim kierunku politycznym powinni działać. Jednym z wyników kierowania się narzuconym przez władze schematem postępowania były wydawane przez różne zakłady pracy, w tym także szkoły, rezolucje potępiające antysystemowe wystąpienia młodzieży i studentów. W Trójmieście wystosowali je przedstawiciele niektórych szkół podstawowych oraz średnich⁸²⁵. Rezolucja, w której pedagodzy i pedagożki deklarowali, iż „[...] opowiadają się za partią, za jej polityką kulturalną”⁸²⁶, wydana została także przez grono dydaktyczne wspomnianego już Liceum Sztuk Plastycznych⁸²⁷. Podpisali się pod nią pracownicy szkoły, w tym pedagożki, które pojawiły się następnie na sprawie aresztowanego za kolportaż ulotek ucznia – B. Borusewicza. Uwidacznia to zasygnalizowane powyżej zagubienie i dysonans w postawach nauczycieli i nauczycielek.

Zdaje się, że wydarzenia z marca 1968 roku odcisnęły także pewne piętno na sytuacji kadrowej w trójmiejskim szkolnictwie. W roku szkolnym 1967/68 zauważalny był bowiem procentowo znacznie większy ubytek kadry dydaktycznej niż w latach poprzednich oraz następnych. Dla przykładu pomiędzy 1 października 1965 a 30 września 1966 roku spośród wszystkich osób które odeszły z pracy w szkolnictwie na terenie województwa gdańskiego na własną prośbę zwolniło się 22%, w roku kolejnym było to 19.8%, natomiast w roku szkolnym 1967/68 było ich aż 31.4%. Z kolei w następnym okresie tj. od października 1968 do września 1969 odsetek ten spadł i wynosił 26.7%⁸²⁸. Przepuszczalnie stosunkowo wysoki procent nauczycieli

---

⁸²⁵ Wśród zachowanych rezolucji odnaleźć można te wydane przez grono pedagogiczne: II LO w Gdańsku Wrzeszczu, SP nr 37 w Gdańsku, Technikum Tworzyw Sztucznych w Gdyni Chyloni, Liceum Pedagogicznego w Gdyni, Państwowej Szkoły Muzycznej Stopnia Podstawowego i Licealnego w Gdańsku, Państwowej Szkoły Muzycznej w Gdyni, Państwowego Liceum Sztuk Plastycznych w Gdyni Orłowie, Państwowej Szkoły Muzycznej II Stopnia w Gdańsku, Państwowej Szkoły Budownictwa w Gdańsku Wrzeszczu oraz Państwowej Szkoły Morskiej w Gdyni. APG, Komitet Wojewódzki Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Gdańsku, sygn. 2384/11542, Wydarzenia marcowe. Rezolucje. Marzec 1968, k. 72-82, 193, 199-200, 202-203.

⁸²⁶ APG, Komitet Wojewódzki Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Gdańsku, sygn. 2384/11542, Wydarzenia marcowe. Rezolucje. Marzec 1968 roku, k. 78-80.

⁸²⁷ Rezolucja przesłana została do redakcji „Głosu Wybrzeża” w dniu 18 marca 1968 roku.

⁸²⁸ APG, Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Gdańsku, sygn. 1280/2919, Analiza zatrudnienia kadr nauczycielskich, sprawozdanie GUS, Sprawozdanie z ruchu służbowego za okres od dnia 1 X 1965 do dnia 30 IX 1966, k. 43; APG, Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Gdańsku, sygn. 1280/2920, Sprawozdania GUS o sytuacji kadrowej, Sprawozdanie z ruchu służbowego za okres od 1 X 1967 do 30 IX 1968, b.p.; APG, Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Gdańsku, sygn. 1280/2920, Sprawozdania GUS o sytuacji kadrowej, Analiza opisowa sytuacji kadrowej w szkolnictwie Kuratorium Okręgu Szkolnego Gdańskiego na początku roku szkolnego 1968/69, b.p.; APG, Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Gdańsku, sygn. 1280/2920, Sprawozdania GUS o sytuacji kadrowej, Analiza opisowa sytuacji kadrowej w szkolnictwie Kuratorium Okręgu Szkolnego Gdańskiego wg stanu na dzień 30

i nauczycielek odchodzących z pracy w roku 1968 wiązać mógł się z antysemitką propagandą ówczesnych władz partyjno-państwowych, emigracją części osób pochodzenia żydowskiego poza granice Polski bądź też ogólnym nieprzychylnym klimatem towarzyszącym inteligencji i młodzieży jaki panował w kraju w tamtym okresie. Dostępne materiały archiwalne nie pozwalają jednak na jednoznaczne wskazanie przyczyn tego zjawiska. Jednak fakt, iż wzmożona ilość osób opuszczających pracę w szkolnictwie przypada właśnie na rok 1968 wydaje się być nieprzypadkowy.

Sytuacja społeczno-polityczna i atmosfera w kraju jaka wystąpiła w 1968 roku przyczyniła się także do zmniejszenia ilości osób wstępujących do partii. Zjawisko to zauważalne jest również wśród społeczności nauczycielstwa trójmiejskich szkół. W roku 1966 upartyjnienie pracowników oświaty z województwa gdańskiego wynosiło 23.2%, w roku kolejnym 23.4%, natomiast w roku 1968 spadło do 22.1%. Ogólna liczba nauczycieli i nauczycielek uczących w szkołach w regionie pomiędzy rokiem szkolnym 1966/67 a 1967/68 powiększyła się o 441 osób⁸²⁹, natomiast liczba osób przynależących do PZPR na przestrzeni wskazanego okresu wzrosła jedynie o 2 osoby(!)⁸³⁰. Najpewniej wiązało się to z faktem zniechęcenia do poczynań partii młodych ludzi – absolwentów i absolwentek szkół wyższych, którzy w okresie tym rozpoczynali dopiero pracę w oświacie. Przypuszczalnie wpływ na to mogła mieć także niestabilna sytuacja w kraju i towarzysząca jej, opisana już wyżej, niepewność nauczycieli i nauczycielek co do stanowiska jakie powinni zająć. Wskazywać może na to również fakt, iż w roku następnym do partii przystąpiła większa niż przeciętnie grupa osób, podczas gdy ogólna liczba pracowników szkół pomiędzy rokiem 1968 a 1969 nie powiększyła się znacząco. Przypuszczalnie w grupie osób wstępujących wówczas do PZPR znalazły się te, które nie

---

września 1969 r., b.p.; APG, Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Gdańsku, sygn. 1280/2920, Sprawozdania GUS o sytuacji kadrowej, Pełnozatrudnieni nauczyciele i wychowawcy według stanu z dnia 1 X 1969 r. według poziomu wykształcenia w porównaniu ze stanem w dniu 1 X 1968 r., b.p.; APG, Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Gdańsku, sygn. 1280/2920, Sprawozdania GUS o sytuacji kadrowej, Sprawozdanie z ruchu kadrowego za okres od 1 X 1968 do 30 IX 1969, b.p.

⁸²⁹ Jest to liczba nominalna, będąca wynikiem fluktuacji kadry we wskazanym okresie, kiedy łącznie ze szkół w województwa gdańskim ubyło 1295 osób, a przybyły 1333 (w tym 854 absolwentów i absolwentek).

⁸³⁰ APG, Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Gdańsku, sygn. 1280/2919, Analiza zatrudnienia kadr nauczycielskich, sprawozdanie GUS, Opisowa analiza sytuacji kadrowej w szkolnictwie Kuratorium Okręgu Szkolnego Gdańskiego na początku roku szkolnego 1966/67, k. 51; APG, Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Gdańsku, sygn. 1280/2919, Analiza zatrudnienia kadr nauczycielskich, sprawozdanie GUS, Opisowa analiza sytuacji kadrowej w szkolnictwie Kuratorium Okręgu Szkolnego Gdańskiego na początku roku szkolnego 1967/68, k. 63.

zdecydowały się na ten krok w roku 1968, a dokonały tego, gdy sytuacja w kraju uspokoiła się.

Zaangażowanie pedagogów i pedagożek w wydarzenia z marca 1968 roku było niewielkie. Jawne poparcie przez nich wiecującej młodzieży zdarzało się niezwykle rzadko. „Właściwą postawę” pracowników szkół podkreślano m.in. na posiedzeniu Komisji Oświaty KW PZPR w Gdańsku⁸³¹, jeden z uczestników spotkania oceniał nawet, iż „Kadrze nauczycielskiej należy się uznanie za postawę w czasie wydarzeń”⁸³². Ograniczone zaangażowanie nauczycielstwa w wydarzenia marcowe wynikać mogło nie tyle z braku poparcia dla postulatów formułowanych przez młodych ludzi, ile z troski o ich bezpieczeństwo i chęci niepodsyłania bojowniczych nastrojów. Podczas wiecu mającego miejsce 15 marca w Gdańsku milicja zatrzymała łącznie 194 osoby, w tym 10 uczniów (4 ze szkół średnich oraz 6 ze szkół podstawowych)⁸³³. Z danych zawartych w notatce KM PZPR w Gdańsku wynika, że do dnia 17 marca 1968 roku złapano w mieście łącznie 106 osób, z czego 9 uczniów (8.5%)⁸³⁴. Wszystkie jednostki MO w województwie gdańskim zatrzymały natomiast 301 osób, w tym 24 uczniów (7.9%)⁸³⁵.

Prócz osadzenia w więzieniu wspomnianego ucznia Liceum Sztuk Plastycznych, w regionie doszło także do aresztowań innych młodych osób uczących się w szkołach średnich, a nawet podstawowych. Dla przykładu na wykazie zawierającym 20 nazwisk osób przeciwko którym wszczęte zostało postępowanie karne za udział w wiecach odbywających się w pierwszej połowie marca na terenie Trójmiasta, prócz studentów, odnaleźć można także dwudziestoletniego wówczas ucznia Państwowej Szkoły Technicznej Wodno-Melioracyjnej w Gdańsku, który za udział w wiecu z 15 marca został tymczasowo aresztowany oraz objęty dozorem MO, a także decyzją dyrektora szkoły

---

⁸³¹ APG, Komitet Wojewódzki Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Gdańsku, sygn. 2384/2492, Materiały ogólne dotyczące wydarzeń marcowych 1968, k. 185.

⁸³² Tamże, k. 186.

⁸³³ Tamże, k. 63, 186.

⁸³⁴ APG, Komitet Wojewódzki Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Gdańsku, sygn. 2384/11546, Wydarzenia marcowe. Informacje komitetów miejskich Gdańsk, Gdynia, Sopot, k. 19. Dnia 15 marca 1968 roku w areszcie przebywało 10 osób, w tym 3 uczniów szkół średnich. AIPN Gd., Wojewódzki Urząd Spraw Wewnętrznych w Gdańsku, sygn. IPN Gd 0046/41 t. 3, Meldunki dzienne i notatki dotyczące wydarzeń Marca 1968 r. na terenie województwa gdańskiego za okres od 10.03.1968 r. do 28.05.1968 r., k. 42.

⁸³⁵ AIPN Gd., Wojewódzki Urząd Spraw Wewnętrznych w Gdańsku, sygn. IPN Gd 0046/41 t. 3, Meldunki dzienne i notatki dotyczące wydarzeń Marca 1968 r. na terenie województwa gdańskiego za okres od 10.03.1968 r. do 28.05.1968 r., k. 67-69.

zawieszony w prawach ucznia⁸³⁶. Ogólnie postępowanie karne wszczęto wobec 10 uczniów, sprawy 2 trafiły do kolegiów karno-administracyjnych. Łącznie w 3 przypadkach sądy i kolegia karno-administracyjne wydały orzeczenia skazujące⁸³⁷.

6.5. Grudzień 1970 roku

Po krótkim okresie względnej stabilizacji, w grudniu 1970 roku doszło do kolejnego kryzysu polityczno-społecznego w kraju. Tym razem najdotkliwiej odczuwalny był on właśnie na Wybrzeżu, gdzie rozpoczęto strajki w największych zakładach pracy m.in. stoczniach w Gdańsku i Gdyni, a protestujący zostali wyjątkowo brutalnie potraktowani przez władze. W zajściach na terenie Trójmiasta zginęły wówczas 24 osoby⁸³⁸. Wydarzenia te, choć dramatyczne, nie wpłynęły znacząco na funkcjonowanie szkół. Nie stały się one także tłem, na którym na szerszą skalę ujawniły się postawy nauczycieli i nauczycielek z lokalnych placówek oświatowych. Były one raczej osobistym dramatem osób, których bliscy zaangażowali się w strajki i w wyniku tego ucierpieli. Potwierdzać zdaje się to relacja ówczesnego ucznia III LO w Gdyni Juliana Skelnika, który zapytany o zdarzenie, które szczególnie pamięta z okresu swojej nauki w szkole wymienia właśnie zajścia z grudnia 1970 roku, kiedy raniony kulą zginął jego kolega z harcerstwa⁸³⁹.

Fakt, iż wypadki jakie miały miejsce na Wybrzeżu u progu 1970 roku nie stały się tłem, na którym ujawniłyby się szczególnie postawy nauczycielstwa potwierdzają także wspomnienia Katarzyny Hall, będącej wówczas uczennicą VII klasy Szkoły Podstawowej nr 68 w Gdańsku. Wracając pamięcią do zimy 1970 roku, mówi ona:

Rok 1970 to była „pierwsza lekcja historii”. Moja szkoła miała taki rejon, że prawie pół na pół dzieci były stoczniovców i milicjantów⁸⁴⁰. Emocje dotyczące tych wydarzeń przenosiły się na relacje

---

⁸³⁶ APG, Komitet Wojewódzki Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Gdańsku, sygn. 2384/2492, Materiały ogólne dotyczące wydarzeń marcowych 1968, k. 62. Uczeń ów zatrzymany został pod zarzutem, że w dniu 12 marca 1968 roku w okolicach klubu „Żak” wykrzykiwał do milicjantów „Gestapowcy”, a następnie uciekł podczas próby wylegitymowania go przez funkcjonariuszy. APG, Komitet Wojewódzki Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Gdańsku, sygn. 2384/11544, Wydarzenia marcowe. Spisy osadzonych, Meldunki Komendanta Wojewódzkiego ds. Bezpieczeństwa i Wydz. III, Informacje z KC, uczelni Trójmiasta, k. 39.

⁸³⁷ AIPN Gd., Wojewódzki Urząd Spraw Wewnętrznych w Gdańsku, sygn. IPN Gd 0046/41 t. 3, Meldunki dzienne i notatki dotyczące wydarzeń Marca 1968 r. na terenie województwa gdańskiego za okres od 10.03.1968 r. do 28.05.1968 r., k. 67-69.

⁸³⁸ *Grudzień 1970. Lista ofiar wraz ze wskazaniem miejsca śmierci*, https://web.archive.org/web/20080519024640/http://www2.solidarnosc.gda.pl/grudzien70/Grudzien70_03.htm, [dostęp: 2023.03.12].

⁸³⁹ Relacja Juliana Skelnika z dnia 10 lipca 2022 roku (nagranie w zbiorach własnych autorki).

⁸⁴⁰ Szkoła Podstawowa nr 68 mieściła się w gdańskiej dzielnicy Siedlce.

między uczniami, bo też wynosili to z domu, wielu rodziców było zaangażowanych w te wydarzenia. Bardziej pamiętam emocje między uczniami, niż jakieś reagowanie na to na nauczycieli. Pamiętam jak jedna z uczennic, której ojciec był pułkownikiem milicji, opowiadała, jak uciekał z płonącego komitetu helikopterem. Wydawało jej się, że to takie bohaterskie zachowania, a dzieci z rodzin stoczniowych przestały z nią w ogóle rozmawiać. Ale jakichś takich reakcji nauczycieli ja nie pamiętam. Miałam poczucie, że nie było jakiejś takiej chęci w nauczycielach. Coś trzeba było robić... też były akademie z okazji rewolucji październikowej czy tego typu zdarzenia się działy w szkole, bo musiały być. Były w grafiku szkolnym... ale też nie mam poczucia, że wiązało się z tym, jakieś szczególnie zaangażowanie ideowe czy polityczne nauczycieli. Odhaczali pewne punkty, które trzeba było realizować⁸⁴¹.

Wypowiedź ta potwierdza stawianą już w niniejszej pracy tezę, iż nauczyciele i nauczycielki w większości otwarcie, przynajmniej w sferze publicznej, nie okazywali zaangażowania w sytuację społeczną oraz polityczną w kraju. Choć apolityczność z zasady uznać można by za postawę pozytywną, w ówczesnym ustroju ocena takiego postępowania jest już nieco trudniejsza. Zdaje się jednak, że w sytuacji opowiedzianej przez K. Hall rozwiązanie i wytłumaczenie dzieciom ówczesnej, zapewne trudnej i stresującej dla nich, sytuacji w kraju było potrzebne, a zachowana przez grono nauczające zdystansowana postawa nie wpłynęła pozytywnie na relację między młodzieżą.

Nie można jednak nie docenić wpływu wydarzeń z grudnia 1970 roku na ukształtowanie postaw wielu ludzi, w tym nauczycielstwa i ówczesnej młodzieży uczącej się w szkołach, które ujawniły się w okresie późniejszym i oddziaływały na przebieg zdarzeń mających miejsce na początku kolejnej dekady. O odcisnięciu przez nie piętna na osobach będących ich bezpośrednimi świadkami wspomina także jeden z ówczesnych gdańskich nauczycieli – Krzysztof Koszłaga. Przywołując swoje wspomnienia z pracy w szkole w tamtym czasie przytacza on następującą opowieść:

I niby to [wydarzenia z grudnia 1970 roku] nie pobudziło mnie jakoś tak do refleksji, ale jako wychowawca pojechałem już w 1971 roku na wycieczkę do Wiela, pojechaliśmy tam, żeby porozmawiać z panem Nowaczykiem. Pan Nowaczyk to był krawiec, który był piewą kultury Kaszubskiej, on zaśpiewał, zagrał tym moim uczniom na cytrze i kiedy skończyliśmy już tę wizytę, wychodzimy, a on mnie się pyta

---

⁸⁴¹ Relacja Katarzyny Hall z dnia 31 sierpnia 2022 roku (nagranie w zbiorach własnych autorki) (dalej cyt. Relacja Katarzyny Hall).

„Panie skąd wy jesteście?”, ja mówię, „to jest VIII klasa z Gdańska”, a on mówi „to już Panie nie są dzieci”⁸⁴².

Pamiętać należy także, że tuż po tragicznych wydarzeniach z grudnia 1970 roku w placówkach oświatowych rozpoczęły się ferie zimowe, które w roku szkolnym 1970/71 trwały od 21 grudnia do 2 stycznia włącznie⁸⁴³. Ostatnie lekcje w szkołach w roku 1970 odbyły się *de facto* w piątek, 18 grudnia. Pierwsze dni po masakrze robotników zarówno nauczycielstwo, jak i młodzież spędzili zatem poza szkołą, w większości celebrując zapewne przypadające na ten czas święta Bożego Narodzenia oraz Nowy Rok. Mogło to być jedną z przyczyn, która sprawiła, że w placówkach oświatowych nie doszło do burzliwszych dyskusji czy zachowań, które unaocznilyby postawę pedagogów i pedagożek wobec mających miejsce na ulicach Gdyni i Gdańska zdarzeń. Jeden z ówczesnych uczniów II LO w Gdyni – Tadeusz Stegner, wspomina, że z okresu tamtego pamięta głównie przerażenie panujące wśród kadry pedagogicznej. Było ono zapewne wynikiem niezależnej od poglądów politycznych, uzasadnionej, obawy nauczycielstwa o dalszy przebieg wydarzeń oraz troski o losy ich bliskich, a zapewne także uczniów i uczennic⁸⁴⁴.

6.6. Wybory powszechne do Sejmu PRL i rad narodowych

W analizowanym okresie, tak jak i w latach wcześniejszych, pewne zaangażowanie nauczycieli i nauczycielek na polu polityczno-społecznym ujawniło się w czasie wyborów powszechnych. W dwóch opisywanych dekadach odbyły się one dziewięciokrotnie. Były to wybory do Sejmu PRL i rad narodowych, które przeprowadzono kolejno w roku 1957, 1958, 1961, 1965, 1969, 1972, 1973, 1976 oraz 1978⁸⁴⁵. Zaangażowanie pedagogów i pedagożek w przygotowanie i przebieg wyborów

---

⁸⁴² Relacja Krzysztofa Koszłagi z dnia 25 września 2020 roku (nagranie w zbiorach własnych autorki) (dalej cyt. Relacja Krzysztofa Koszłagi).

⁸⁴³ Zarządzenie Ministra Oświaty i Szkolnictwa Wyższego z dnia 22 kwietnia 1970 r. w sprawie organizacji roku szkolnego i organizacji pracy szkół oraz innych placówek oświatowo - wychowawczych w roku szkolnym 1970/71 (Dz.U. Ministerstwa Oświaty 1970 nr B-4 poz. 30).

⁸⁴⁴ Relacja Tadeusza Stegnera.

⁸⁴⁵ Wybory do Sejmu odbyły się w roku 1957 oraz 1972. W roku 1958, 1973 i 1978 przeprowadzono wybory do rad narodowych, natomiast w latach 1961, 1965, 1969 i 1976 przeprowadzono równocześnie wybory do Sejmu oraz rad narodowych. Uchwała Rady Państwa z dnia 24 września 1956 r. o zarządzeniu wyborów do Sejmu Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej (Dz.U. 1956 nr 40 poz. 181); Uchwała Rady Państwa z dnia 4 listopada 1957 r. o zarządzeniu wyborów do rad narodowych (Dz.U. 1957 nr 55 poz. 271); Uchwała Rady Państwa z dnia 29 grudnia 1960 r. o zarządzeniu wyborów do Sejmu Polskiej

przybierało różne formy poczynając od aktywnego kandydowania, poprzez udział w pracach komisji wyborczych, na biernym oddaniu głosu kończąc. Wskazanie choćby przybliżonej ilości oddanych przez nauczycielstwo głosów jest niemożliwe. Zważywszy jednak na charakter ówczesnych wyborów (brak partii opozycyjnych) oraz towarzyszącą im każdorazowo akcję propagandową udział w głosowaniu nie jest szczególnym miernikiem poglądów politycznych danej osoby. Oddanie głosu było raczej elementem wspomnianego wyżej pozornego podporządkowania się systemowi. Atmosferę ówczesnych wyborów dobrze oddaje zapis z dziennika Mieczysława Rakowskiego zamieszczony na kilka dni przed głosowaniem z 1965 roku o następującej treści „Obojętność wśród ludzi sięga tak głęboko, że zapewne niewielu zechce pójść za kotarę, żeby skreślić, ponieważ panuje przekonanie, że to nic nie da”⁸⁴⁶.

W kontekście wyborów powszechnych odbywających się w analizowanym okresie za postawę wyróżniającą się uznać należałoby ich jawny bojkot, lecz zachowane źródła nie poświadczają ani jednego przypadku takiego postępowania wśród nauczycielstwa z Trójmiasta⁸⁴⁷. Biorąc pod uwagę fakt, iż ówczesnym władzom partyjno-państwowym zależało na stworzeniu iluzji powszechnego społecznego poparcia przeprowadzanych wyborów jakakolwiek forma bojkotu głosowania podjęta przez nauczyciela czy nauczycielkę z dużą dozą prawdopodobieństwa odnotowana zostałaby

---

Rzeczypospolitej Ludowej i do rad narodowych (Dz.U. 1960 nr 60 poz. 333); Uchwała Rady Państwa z dnia 26 lutego 1965 r. o zarządzeniu wyborów do Sejmu Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej i do Rad Narodowych (Dz.U. 1965 nr 10 poz. 62); Uchwała Rady Państwa z dnia 14 marca 1969 r. o zarządzeniu wyborów do Sejmu Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej i do rad narodowych (Dz.U. 1969 nr 7 poz. 57); Uchwała Rady Państwa z dnia 12 stycznia 1972 r. o zarządzeniu wyborów do Sejmu Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej (Dz.U. 1972 nr 2 poz. 7); Uchwała Rady Państwa z dnia 29 września 1973 r. o zarządzeniu wyborów do rad narodowych (Dz.U. 1973 nr 39 poz. 227); Uchwała Rady Państwa z dnia 17 stycznia 1976 r. o zarządzeniu wyborów do Sejmu Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej i rad narodowych stopnia wojewódzkiego (Dz.U. 1976 nr 2 poz. 16); Uchwała Rady Państwa z dnia 29 października 1977 r. o zarządzeniu wyborów do rad narodowych stopnia podstawowego (Dz.U. 1977 nr 33 poz. 144).

⁸⁴⁶ M.F. Rakowski, *Dzienniki polityczne 1963-1966*, Warszawa 1999, s. 287. W okresie PRL władze nakłaniały obywateli do tzw. głosowania bez skreśleń. W latach 1952-1957 na karcie do głosowania zamieszczano nazwiska tylko tylu kandydatów ile mandatów było do obsadzenia. Od 1957 roku na karcie do głosowania zamieszczano większą ilość kandydatów. Głosowanie bez skreśleń oznaczało wówczas, że wybrani zostaną pierwsi w kolejności (która nie była oczywiście przypadkowa) na liście.

⁸⁴⁷ W trakcie kampanii wyborczej w 1961 roku w województwie gdańskim odnotowano pewne przypadki „wrogiej” działalności. Należało do nich m.in. nawoływanie do bojkotu wyborów (11 przypadków), publiczne wrogie wystąpienia (44 przypadki), rozbijanie zebrań przedwyborczych (11 przypadków), niszczenie afiszów (8 przypadków), anonimy (11 przypadków) oraz napisy (3 przypadki). Najbardziej dramatyczny przykład bojkotu wyborów w PRL miał miejsce w roku 1969 w miejscowości Wola Głogowska, gdzie jeden z obywateli po wejściu do lokalu wyborczego podpalił się. Ogień został jednak w porę ugaszony przez pełniącego służbę funkcjonariusza MO. T. Danilecki, *Formy oporu społecznego związanego z wyborami powszechnymi w Polsce w okresie „małej stabilizacji” – zarys problematyki*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2012, nr 1(19), s. 132.; Tenże, *Między zaangażowaniem ...*, s. 417.

w dokumentacji. Nie daje to jednak podstaw do jednoznacznego stwierdzenia, iż zajście takie nie miało miejsca⁸⁴⁸.

Za pewien miernik zaangażowania pracowników szkolnictwa w działalność na polu politycznym uznać można natomiast fakt skorzystania przez nich z biernego prawa wyborczego. Podkreślić jednak należy, iż władzy zależało, aby w strukturach państwowych znalazły się osoby reprezentujące środowiska cieszące się powszechnym społecznym uznaniem. Pośród 29 osób z województwa gdańskiego kandydujących na posłów w wyborach do Sejmu PRL z 1957 roku było 3 nauczycieli (10.3%), jednak uczyli oni w szkołach poza Trójmiastem⁸⁴⁹. W 1958 roku na listach kandydatów ubiegających się o wybór do rad narodowych z ramienia FJN w województwie gdańskim znalazło się łącznie 147 osób, w tym 11 pracowników oświaty (7.5%)⁸⁵⁰. W roku 1961 roku było ich 13 spośród łącznej liczby 146 kandydatów (8.9%)⁸⁵¹. Spośród nich mandat do rady

---

⁸⁴⁸ Kontestacyjną wobec wyborów z 1978 roku postawę okazała natomiast ówczesna dyrektorka Szkoły Podstawowej w Kuźnicy (Półwysp Helski) – Ewa Muża, która nie wzięła udziału w odbywających się wówczas wyborach do rad narodowych, co zostało odnotowane przez lokalne władze partyjne. W. Książek, A.S. Górski, dz. cyt., s. 101. Z oficjalnych danych prezentowanych w obwieszczeniach wydawanych przez Państwową Komisję Wyborczą wynika, iż w wyborach z 1957 roku frekwencja w skali całego kraju wynosiła 94.14%, w okręgu wyborczym Gdańsk 94.57%, natomiast w gdyńskim okręgu wyborczym 95.77%, w roku 1961 było to kolejno 94.83% w skali kraju oraz 94.2% w Gdańsku i 94.65% w Gdyni. W roku 1969 frekwencja nieznacznie wzrosła osiągając 97.61% w skali kraju, 97.53% w okręgu wyborczym Gdańsk oraz 96.98% w okręgu Gdynia. Natomiast w wyborach z roku 1976 według oficjalnych danych udział wzięło 98.27% uprawnionych do głosowania. W okręgu wyborczym Gdańsk było to 95.26%, natomiast w okręgu Gdynia 95.59%. Po Szczecinie i Bydgoszczy był to najniższy wynik w kraju. Pamiętać należy, iż były to częściowo zmanipulowane dane, nie są więc one w pełni wiarygodnym źródłem. Mogą jednak ukazywać pewien trend. Obwieszczenie Państwowej Komisji Wyborczej z dnia 22 stycznia 1957 r. o wynikach wyborów do Sejmu Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej przeprowadzonych dnia 20 stycznia 1957 r. (M.P. 1957 nr 5 poz. 30); Obwieszczenie Państwowej Komisji Wyborczej z dnia 18 kwietnia 1961 r. o wynikach wyborów do Sejmu Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej przeprowadzonych dnia 16 kwietnia 1961 r. (M.P. 1961 nr 30 poz. 145); Obwieszczenie Państwowej Komisji Wyborczej z dnia 2 czerwca 1969 r. o wynikach wyborów do Sejmu Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej przeprowadzonych dnia 1 czerwca 1969 r. (M.P. 1969 nr 22 poz. 177); Obwieszczenie Państwowej Komisji Wyborczej z dnia 22 marca 1976 r. o wynikach wyborów do Sejmu Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej przeprowadzonych dnia 21 marca 1976 r. (M.P. 1976 nr 11 poz. 52).

⁸⁴⁹ APG, Akta z wyborów do Sejmu Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej przeprowadzonych w dniu 20.01.1957 r. z terenu województwa gdańskiego, sygn. 3951/7, Przygotowania organizacyjne do wyborów w województwie. Materiały Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Gdańsku. Statystyka przedwyborcza i dotycząca przebiegu wyborów, składy komisji wyborczych, wykazy kandydatów, karty do głosowania na kandydatów w okręgach 18-21, formularze dla komisji, k. 36.

⁸⁵⁰ APG, Akta z wyborów do rad narodowych przeprowadzonych w dniu 2.02.1958 r. z terenu województwa gdańskiego, sygn. 3952/47, Wojewódzka KW. Zgłoszenia listy kandydatów do WRN w Gdańsku w okręgach wyborczych, oświadczenia zgody na kandydowanie, protokoły przyjęcia zgłoszeń, k. 3, 19, 30, 47, 61, 75, 89, 105, 121, 137, 150, 164, 178, 191, 204, 217, 231, 244, 258, 274, 285.

⁸⁵¹ APG, Akta z wyborów do Sejmu Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej i do rad narodowych przeprowadzonych w dniu 16.04.1961 r. z terenu województwa gdańskiego, sygn. 3953/5, Zgłoszenia WK FJN listy kandydatów na radnych WRN w Gdańsku w okręgach wyborczych wraz z oświadczeniami zgody na kandydowanie do Wojewódzkiej Komisji Wyborczej w Gdańsku, k. 1, 7, 21, 30, 39, 45, 55, 64, 75, 84, 92, 100, 108, 119, 130, 140, 148, 156, 164, 172, 183.

narodowej otrzymał 1 z nauczycieli⁸⁵². Z kolei w wyborach przeprowadzonych w 1965 roku w skali całego kraju wśród kandydatów było 94 robotników, 90 chłoporobotników, 48 inżynierów i techników, 41 nauczycieli, 26 rolników, 24 literatów i dziennikarzy, 17 pracowników nauki, 15 lekarzy oraz 8 rzemieślników⁸⁵³. Przedstawiciele oświaty stanowili wówczas 11.3% wszystkich kandydatów. Po roku 1970 procentowy udział nauczycielstwa wśród ubiegających się o miejsce w radzie narodowej zmalał. W 1973 roku stanowili oni 4.3%⁸⁵⁴ spośród wszystkich kandydatów do Wojewódzkiej Rady Narodowej w Gdańsku, natomiast w 1976 roku 4.74%⁸⁵⁵. Trudno jednoznacznie wskazać przyczynę spadającej liczby pracowników oświaty ubiegających się o mandaty do rad narodowych. Jedną z możliwych mogła być postępująca feminizacja zawodu nauczycielskiego i fakt, mniejszego angażowania się kobiet w działalność polityczną.

Przy okazji powszechnego głosowania zaangażowanie nauczycieli i nauczycielek w działalność społeczno-polityczną ujawniało się także poprzez ich pracę w komisjach wyborczych. Omawiając ich udział w pracach tychże gremiów podać warto, że w 1957 roku Okręgową Komisją Wyborczą w Gdańsku kierował ówczesny prezes ZNP, natomiast w Gdyni funkcję zastępcy przewodniczącego komisji pełnił dyrektor Technikum Statystycznego. W składzie komisji w Gdyni znalazł się jeszcze jeden nauczyciel, kierownik szkoły podstawowej we Władysławowie⁸⁵⁶. W 1957 roku w składzie Miejskiej Komisji Wyborczej w Gdyni wśród ogólnej liczby 12 członków znalazło się 2 pedagogów, w Gdańsku i Sopocie nie było żadnego⁸⁵⁷.

W obwodowych komisjach wyborczych utworzonych na potrzeby wyborów do Sejmu z 1957 roku na terenie Trójmiasta zasiadało łącznie 1605 osób, z czego ponad

---

⁸⁵² Obwieszczenie Państwowej Komisji Wyborczej z dnia 18 kwietnia 1961 r. (M.P. 1961 nr 30 poz. 145).

⁸⁵³ T. Danilecki, *Między zaangażowaniem ...*, s. 323.

⁸⁵⁴ APG, Wojewódzki Komitet Frontu Jedności Narodu w Gdańsku, sygn. 1305/115, Wybory do Sejmu Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej i rad narodowych 1973 rok. Listy kandydatów, k. 3-24.

⁸⁵⁵ APG, Wojewódzki Komitet Frontu Jedności Narodu w Gdańsku, sygn. 1305/249, Wybory. Listy kandydatów do Wojewódzkiej Rady Narodowej w Gdańsku 1976, k. 1-30.

⁸⁵⁶ APG, Akta z wyborów do Sejmu Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej przeprowadzonych w dniu 20.01.1957 r. z terenu województwa gdańskiego, sygn. 3951/7, Przygotowania organizacyjne do wyborów w województwie. Materiały Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Gdańsku. Statystyka przedwyborcza i dotycząca przebiegu wyborów, składy komisji wyborczych, wykazy kandydatów, karty do głosowania na kandydatów w okręgach 18-21, formularze dla komisji, k. 44-45.

⁸⁵⁷ APG, Akta z wyborów do rad narodowych przeprowadzonych w dniu 2.02.1958 r. z terenu województwa gdańskiego, sygn. 3952/109, Województwo gdańskie. Powoływanie powiatowych i miejskich KW, listy kandydatów i ich charakterystyka, uchwała PWRN w Gdańsku w sprawie ich powołania, zmiany składu. Materiały PWRN w Gdańsku, k. 28, 29, 45-46.

połowę stanowili pracownicy umysłowi⁸⁵⁸. Natomiast wśród 566 członków obwodowych komisji wyborczych działających na terenie Gdyni znalazło się jedynie 18 pracowników szkolnictwa (3.1%)⁸⁵⁹. Większość członków komisji, co warto podkreślić, stanowiły osoby nieprzynależące do żadnej partii politycznej. Pewną stałość poziomu zaangażowania nauczycielstwa w prace związane z przeprowadzaniem wyborów powszechnych potwierdza fakt, iż wśród członków komisji wyborczych powołanych w 1958 roku w Gdyni znalazło się 616 osób, w tym 21 pracowało w szkołach (3.2%)⁸⁶⁰.

Procentowo nieduży udział pedagogów i pedagożek w pracach gremiów czuwających nad przeprowadzeniem wyborów wiązał się w dużej mierze z faktem znacznego sfeminizowania tego zawodu, podczas gdy wśród członków komisji zdecydowaną większość stanowili mężczyźni. Dla przykładu w 1957 roku kobiety w komisjach działających na terenie województwa gdańskiego stanowiły zaledwie 16.4%. W Trójmieście odsetek ten był nieco wyższy i wynosił 19.2% w Gdańsku, 18.55% w Gdyni oraz aż 31.7% w Sopocie. W Sopocie występował także stosunkowo wysoki odsetek pracowników oświaty uczestniczących w pracach komisji wyborczych, w 1958 roku wynosił on 10.6%⁸⁶¹. Wynikało to zapewne ze specyficznej struktury demograficznej i ekonomicznej miasta⁸⁶². Procentowo duży udział nauczycielstwa miało natomiast wśród kandydatów do Wojewódzkiego Komitetu FJN w roku 1980. W skali

---

⁸⁵⁸ W Gdańsku pracownicy umysłowi stanowili 51.2% wszystkich członków obwodowej komisji wyborczej, a w Gdyni 54.4%. Dla Sopotu brak danych. APG, Akta z wyborów do Sejmu Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej przeprowadzonych w dniu 20.01.1957 r. z terenu województwa gdańskiego, sygn. 3951/7, Przygotowania organizacyjne do wyborów w województwie. Materiały Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Gdańsku. Statystyka przedwyborcza i dotycząca przebiegu wyborów, składy komisji wyborczych, wykazy kandydatów, karty do głosowania na kandydatów w okręgach 18-21, formularze dla komisji, k. 42.

⁸⁵⁹ APG, Akta z wyborów do Sejmu Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej przeprowadzonych w dniu 20.01.1957 r. z terenu województwa gdańskiego, sygn. 3951/6, Przygotowania organizacyjne do wyborów w województwie gdańskim. Materiały Wojewódzkiej Rady Narodowej w Gdańsku. Wytoczne, terminarze prac, liczby wyborców, wykazy obwodowych komisji wyborczych w województwie według okręgów wyborczych i ich składy, skład i zmiany składów okręgowych komisji wyborczych (i opinie o członkach), odciski ich pieczęci, szkolenia, informacje o stanie przygotowań w powiatach i województwie, przygotowanie i sprawdzanie spisów wyborców, przygotowanie i dostarczenie komisjom materiałów, powołanie zespołów koordynacyjnych, protokoły Wojewódzkiego Zespołu do spraw Wyborów, k. 267-330.

⁸⁶⁰ APG, Akta z wyborów do rad narodowych przeprowadzonych w dniu 2.02.1958 r. z terenu województwa gdańskiego, sygn. 3952/112, Województwo gdańskie. Powołanie obwodowych KW, charakterystyki kandydatów. Materiały PWRN w Gdańsku, k. 101-130, 157-200.

⁸⁶¹ Tamże, k. 138-153.

⁸⁶² W Sopocie, w przeciwieństwie do Gdyni i Gdańska, nie działały większe zakłady przemysłowe.

województwa gdańskiego pracownicy szkół stanowili 13.28% spośród ubiegających się o przyjęcie w poczet sztabu FJN⁸⁶³.

Przyjrzenie się powyżej zaprezentowanym danym skłania do stwierdzenia, że zaangażowanie nauczycielstwa w prace związane z przebiegiem wyborów powszechnych rosło w okresach pogorszenia się sytuacji gospodarczej. Nie bez znaczenia pozostawał zapewne fakt, iż udział w pracach komisji wiązał się z możliwością uzyskania dodatkowego wynagrodzenia. Dążenia społeczeństwa, w tym pedagogów i pedagożek z Trójmiasta, do zmiany realiów życia zarówno w sferze polityczno-społecznej, jak i gospodarczej zintensyfikowały się po 1980 roku.

6.7. Wnioski

Po latach stalinowskiego terroru oraz niezbyt trwałych przemianach tzw. Polskiego Października nadzieje społeczeństwa na możliwość realnej transformacji systemu znacznie przygasły. Jednak złagodzenie represji i pewne zmiany w sytuacji polityczno-społecznej jakie nastąpiły po roku 1956 zapewniały, jak to określiła H. Świda-Ziemia „Bezpieczną prywatność z perspektywą polepszenia swego losu”⁸⁶⁴. Perspektywa ta, w połączeniu z niekorzystną sytuacją gospodarczą, znacząco wpływała w omawianym okresie na postawy wielu spośród nauczycieli i nauczycielek trójmiejskich szkół. W analizowanym czasie więcej pracowników oświaty niż w latach ubiegłych, zazwyczaj z chęci zapewnienia sobie lepszej i bardziej stałej posady, zdecydowało się na wstąpienie do partii. Zmniejszył się wówczas również opór nauczycielstwa wobec poczynań ówczesnych władz tj. choćby laicyzacja szkolnictwa. Wyższy niż przed 1956 rokiem był także odsetek pedagogów i pedagożek zaangażowanych w pracę komisji wyborczych powoływanych przy okazji organizacji kolejnych powszechnych głosowań.

Postępowanie takie wpisywało się w przyjętą w tym okresie przez większość polskiego społeczeństwa tzw. strategię przystosowania. Fakt stosowania owej strategii przez mieszkańców PRL, w tym pedagogów i pedagożki, zauważyli także twórcy filmowi. Niekiedy przedstawiana była ona w sposób ironiczny jak np. w filmie „Nie ma

---

⁸⁶³ APG, Wojewódzki Komitet Frontu Jedności Narodu w Gdańsku, sygn. 1305/49, Organa kolegialne. Skład osobowy WKFJN. Imienne wykazy, zestawienia liczbowe, ankiety personalne. 1970-1983, k. 2-11.

⁸⁶⁴ H. Świda-Ziemia, *Człowiek wewnętrznie zniewolony*, Warszawa 1998, s. 181 cyt. za. T. Danilecki, *Między zaangażowaniem ...*, s. 352.

róży bez ognia”, którego głównym bohaterem jest Jan Filikiewicz – nauczyciel⁸⁶⁵. Z kolei jeden z bohaterów opowiadającego o rzeczywistości po marcu 1968 roku filmu „Indeks” w rozmowie, która co warte zauważenia obydwaj się w nowo otrzymanym przez bohatera mieszkaniu, przekonuje swojego prezentującego kontestacyjną postawę kolegę, że „Inteligencja to nie jest żadna abstrakcja, tylko po prostu przystosowanie się do konkretnych warunków”, a „Bunt do niczego nie prowadzi, [...] jedynie taktyka pozwala żyć tu i teraz”⁸⁶⁶.

Nie oznaczało to jednak, że w gronie nauczycielstwa trójmiejskich szkół nie znalazły się osoby o kontestacyjnej wobec sytuacji politycznej i społecznej postawie. Stanowiska takie uwidoczniły się na przykład w roku 1968, kiedy część z pracowników szkół zdecydowała się w obecności zarówno młodzieży, jak i czasem pozostałych członków grona pedagogicznego, wyrazić poparcie dla wiecujących czy też dezaprobatę wobec poczynań władz. Z dzisiejszego punktu widzenia owo werbalne zmanifestowanie antypartyjnej postawy nie wydaje się szczególnie hardym postępowaniem, jednak w ówczesnych warunkach było aktem pewnej odwagi i przejawem nonkonformizmu, wiązać mogło się bowiem z negatywnymi konsekwencjami, choćby utratą pracy.

Pośród nauczycieli i nauczycielek z trójmiejskich szkół byli i tacy, którzy kontestację wobec poczynań rządzących okazywali w codziennym działaniu np. poprzez zaznajamianie swoich uczniów z prawdziwymi treściami, wykraczającymi poza ramy przyjętych programów nauczania, najczęściej z zakresu historii (czasem wiążącej się z ich osobistymi przeżyciami). Podobnie jak w latach poprzednich i tym razem opór pedagogów i pedagożek wobec polityki władz państwowych uwidocznił się także przy okazji działań zmierzających do laicyzacji szkolnictwa. Choć nie był on już tak stanowczy, jak przed 1956 rokiem, wiązało się to zapewne ze zintensyfikowaniem i sformalizowaniem działań prowadzonych przez rządzących, co sprawiało, że trudniej

---

⁸⁶⁵ Głównym bohaterem filmu jest pedagog, który wraz z żoną Wandą mieszka w małym pokoiku, który jest jedynym mieszkaniem w starej willi, pozostałe pomieszczenia zamieniono bowiem na hałaśliwe biura. Pewnego dnia małżeństwo, od byłego lokatora owego pokoiku, otrzymuje propozycję zamiany małej izby na przydział dwupokojowego mieszkania. W czasie przeprowadzki okazuje się jednak, że w lokum jest już sublokator - Jerzy, pierwszy mąż Wandy, który mimo przeprowadzonego rozwodu ma równe prawa do mieszkania, pozostał bowiem u niej zameldowany. Główny bohater znalazłszy się w absurdalnym położeniu, nie buntuje się wobec systemu, lecz próbuje się w nim odnaleźć i wybrnąć z tej sytuacji szukając równie niedorzecznych rozwiązań. „Nie ma róży bez ognia”, <https://filmpolski.pl/fp/index.php?film=1270>, [dostęp: 2023.03.13]; M. Białous, *Inteligent centralnie planowany? Obrazy inteligencji w polskim filmie fabularnym okresu PRL*, „Ikonosfera. Studia z Socjologii i Antropologii Obrazu” 2011, nr 3, s. 11.

⁸⁶⁶ *Indeks (film)*, reż. J. Kijowski, 1977.

było się im przeciwstawić. Ponadto w szkołach w okresie tym było już mniej nauczycieli i nauczycielek o przedwojennym rodowodzie, w większości silniej, niżeli młodsze pokolenie, przywiązanych do symboliki religijnej.

Podanie liczby pedagogów i pedagożek którzy w omawianym okresie prezentowali jedną z trzech głównych postaw określonych we wstępie do niniejszej pracy jest niezwykle trudne. Oszacować można iż ci, których postępowanie zakwalifikować należałoby jako przejaw zaangażowania w „maszynę” ówczesnego systemu stanowili w analizowanym czasie nie więcej niż 30% spośród ogółu nauczycielstwa z trójmiejskich szkół. Do grona tego zaliczyć należy bowiem osoby, które zdecydowały się na przystąpienie do partii, a także np. te aktywnie angażujące się w pracę związane z przeprowadzaniem wyborów powszechnych. Do partii na przestrzeni lat sześćdziesiątych i siedemdziesiątych przynależało średnio około 20% spośród kadry pedagogicznej trójmiejskich szkół. Dodatkowo przeciętnie kilka procent spośród osób pracujących w szkołach, często bezpartyjnych, kandydowało oraz brało udział w pracach komisji wyborczych. Nieliczni byli z kolei pedagodzy i pedagożki, których postępowanie zaliczyć można by jako postawę kontestacyjną. Potwierdza to choćby fakt, iż są oni, nawet po wielu latach, wspomniani przez swoich uczniów i uczennice jako jednostki wyróżniające się na tle pozostałych.

Przyjęcie w omawianym okresie przez wielu pedagogów i pedagożki opisanej wyżej tzw. strategii przystosowania zmniejszyło w stosunku do okresu poprzedniego grupę osób o postawie biernej. Wiązało się to z faktem braku nadziei na realne zmiany w państwie i chęcią normalnej egzystencji. Potwierdza to choćby przynależności ponad 90% spośród nauczycielstwa do ZNP, co otwierało możliwości m.in. udania się na letnie wakacje czy obejrzenia spektaklu w operze.

Rozdział 7. Reakcja kadry pedagogicznej trójmiejskich szkół na przemiany społeczno-polityczne i gospodarcze ostatniej dekady PRL (1980-1989)

7.1. Narodziny i pierwsze miesiące działalności NSZZ „Solidarność”

Okres dekady lat sześćdziesiątych i siedemdziesiątych ciekawie i zdaje się bardzo celnie zdiagnozowali respondenci badań ankietowych przeprowadzonych w 1979 roku przez działaczy Konwersatorium „Doświadczenie i Przyszłość”⁸⁶⁷. Zdaniem jednego z ankietowanych:

Motywy dominującym obecnie [w końcówce dekady rządów Gierka] w świadomości społecznej jest poczucie kryzysu gospodarki i instytucji społecznych, połączone z przekonaniem o niemożliwości zmiany [...]. Problem stanowi postępująca utrata wiary w rzetelną pracę, dążenie jednostek do bogacenia się za wszelką cenę [...]⁸⁶⁸.

Ceną tą w środowisku nauczycielstwa (ale nie tylko), co zostało opisane w poprzednim rozdziale, często było przystąpienie do partii, bądź inna forma okazania poparcia systemowi oraz działań władz partyjno-państwowych. Pamiętać należy jednak, iż w okresie tym w szkolnictwie pracowało już pokolenie urodzone w PRL, które nie знаło innych realiów społeczno-politycznych, a dodatkowo władza PZPR, pomimo pewnych wstrząsów (w roku 1968, 1970 czy 1976) zdawała się być ugruntowana. Respondenci jednak, jak wkrótce się okazało, trafnie wyczuwali, iż „Spodziewane dla nadchodzących 2-3 lat obniżenie stopy życiowej może przekroczyć wszelkie granice odporności psychicznej społeczeństwa”⁸⁶⁹. Inny z ankietowanych przewidywał, iż „Wcześniej czy później nastąpi eksplozja w stylu, który już znamy. Jest sprawą drugorzędną, jakie konkretnie zjawisko spełni rolę detonatora [...]”. Wspomniany „styl, który już znamy” celnie sportretował kolejny z respondentów, który twierdził, że „Wybuchy [...] stanowiły w ciągu ostatnich

---

⁸⁶⁷ Pełen tekst raportu zob. Archiwum Ośrodka Fundacji KARTA (AFOK), Konwersatorium „Doświadczenie i Przyszłość”, sygn. PL_1001_AO_IV_0014_0001, Raport nr 1 „O stanie Rzeczypospolitej i drogach wiodących do jej naprawy”, b.p.

⁸⁶⁸ Tamże, Rozdział III, Podrozdział „Samotnie i przeciw sobie”, b.p.

⁸⁶⁹ Tamże, Rozdział IV, Podrozdział „Groźba wybuchu”, b.p.

dwudziestu paru lat jedyny, niestety, skuteczny czynnik regulacji systemu, który nie wytworzył innych mechanizmów korekty [...]”⁸⁷⁰.

Jak wkrótce się okazało wspomnianym „detonatorem” było zwolnienie z pracy suwnicowej z gdańskiej stoczni – Anny Walentynowicz⁸⁷¹. Do rozpoczętego w stoczni strajku wkrótce poczęły przyłączać się inne zakłady pracy z regionu, a także z pozostałych części kraju. Fala strajków z lata 1980 roku stała się bezpośrednim impulsem prowadzącym do powstania NSZZ „Solidarność”. Narodziny pierwszej w komunistycznej Polsce niezależnej od władz państwowych organizacji związkowej rozbudziły nadzieje społeczeństwa na zmianę sytuacji społeczno-politycznej w kraju i przerwały okres społecznej stagnacji. W działalność związku zaangażowały się różne środowiska, w tym także nauczycielstwo.

Próby stworzenia struktur umożliwiających formalne zrzeszenie się w nowym związku pracowników oświaty jako pierwsi w kraju podjęli nauczyciele i nauczycielki z Trójmiasta. Dnia 3 września utworzono Komitet Założycielski NSZZ „Solidarność” Nauczycieli i Pracowników Placówek Oświatowo-Wychowawczych, na którego czele stała pedagogka z Gdańska – Z. Madej⁸⁷². W międzyczasie także w innych regionach kraju powstały struktury związku, w których integrowali się pracownicy szkolnictwa. W dniu 5 października odbyło się pierwsze spotkanie przedstawicieli środowiska oświatowego zrzeszonego w „Solidarności”⁸⁷³. Na rozmowy przybyli delegaci z 23 ośrodków w Polsce. Ich owocem było utworzenie KKK NSZZ „Solidarność” OiW, która czuwać miała nad działalnością związku w obszarze szkolnictwa. Przewodniczącym komisji został Roman Lewtak – nauczyciel z Gdańska⁸⁷⁴. W kwietniu 1981 roku KKK NSZZ „Solidarność” OiW przemianowana została na KS OiW, na której przewodniczącego wybrano Jerzego Romana, natomiast zastępcą mianowano Bronisława

---

⁸⁷⁰ Tamże.

⁸⁷¹ Więcej na temat genezy i przebiegu strajków z 1980 roku w Gdańsku zob. *Gdański Sierpień '80*, red. M. Kruk, K. Pokwicka, K. Lisiecki, wstęp A. Kazański, Gdańsk 2010.

⁸⁷² PBPwG, Kalendarium 40-lecia Komisji Zakładowej/Międzyzakładowej Pracowników Oświaty i Wychowania NSZZ „Solidarność” w Gdańsku, sygn. DŻS 5839, s. 3.

⁸⁷³ Tamże.

⁸⁷⁴ AIPN Gd., Kolekcja: Piotr Szubarczyk, sygn. IPN Gd 896/408, Protokoły oraz oświadczenia Komitetu Założycielskiego Niezależnego Samorządnego Związku Zawodowego Nauczycieli i Pracowników Placówek Oświatowo-Wychowawczych przy MKS „Solidarność” w Gdańsku z dot. funkcjonowania szkolnictwa. Porozumienie środowisk oświatowo-wychowawczych w Gdańsku z dnia 12-10-1980 r. w sprawie powołania NSZZ „Solidarność” - Krajowej Komisji Koordynacyjnej Oświaty i Wychowania, k. 10.

Sarzyńskiego – pedagogów z Gdańska⁸⁷⁵. Komisja otrzymała siedzibę w Gdańsku przy ul. Osiek 12⁸⁷⁶. Terenowymi jednostkami KS OiW były natomiast sekcje regionalne. Inicjatywy te rozbudziły nadzieję środowiska oświatowego na możliwość realnej zmiany systemu szkolnictwa w Polsce, a także poprawę warunków pracy i płacy osób zatrudnionych w placówkach edukacyjnych.

Nadzieje te spotęgowane zostały przez zapewnienia aktywnych działaczy nowonarodzonej „Solidarności”, którzy słusznie twierdzili, że ZNP nie był i nie będzie w stanie, w przeciwieństwie do „Solidarności”, wywalczyć żadnych rzeczywistych zmian tak dotyczących warunków pracy, jak i obszaru funkcjonowania placówek oświatowych. Przekonywał o tym także R. Lewtak, występujący na zebraniu środowiska oświatowego zorganizowanym przez Z. Madej w Techniku Łączności w Gdańsku. W wygłoszonym wówczas przemówieniu podkreślał on, że „Związki branżowe – uzależnione od administracji – nie spełniały swojej roli, gdyż nie mogły jej spełniać w takim układzie stosunków z władzami. Związek Nauczycielstwa Polskiego nie spełniał tej roli w wyjątkowy wprost sposób”⁸⁷⁷. W 1980 roku do ZNP przynależało już tylko 7% spośród grona dydaktycznego gdyńskich szkół średnich oraz 20% spośród ogółu nauczycieli i nauczycielek pracujących na terenie miasta, podczas gdy w roku 1979 w związku działało aż 91.3% pedagogów i pedagożek⁸⁷⁸.

Nastroje towarzyszące powstaniu „Solidarności” sprawiły, że wielu spośród nauczycieli i nauczycielek zdecydowało się na przystąpienie do związku. W komunikacie opublikowanym w 1980 roku na łamach pierwszego numeru z „Biuletynu Informacyjnego” wydawanego przez Komitet Założycielski Pracowników OiW NSZZ „Solidarność” podano, że według stanu na dzień 26 października 1980 roku „80% osób zatrudnionych w placówkach Trójmiasta i województwa [gdańskiego] zgłosiło swój

---

⁸⁷⁵ PBPwG, Kalendarium 40-lecia Komisji Zakładowej/Międzyzakładowej Pracowników Oświaty i Wychowania NSZZ „Solidarność” w Gdańsku, sygn. DŻS 5839, s. 5.

⁸⁷⁶ Lokal związkowi przyznano w dniu 15 września 1980 roku. Tamże, s. 3.

⁸⁷⁷ PBPwG, Treść wystąpienia Romana Lewtaka 10 IX 1980 r. w Zespole Szkół Łączności. Propozycja określenia stanowiska nauczycieli popierających utworzenie Niezależnego Samorządnego Związku Nauczycieli i Pracowników Placówek Oświatowo-Wychowawczych, sygn. DŻS 698/5, b.p.; J. Hlebowicz, *Wyjść z roli guwernera, czyli o strajku oświatowej „Solidarności”*. *Geneza, przebieg, konsekwencje (VIII 1980 – XII 1981)*, [w:] *Listopad 80'. Rzecz o strajkach ludzi oświaty, służby zdrowia i kultury*, red. J. Hlebowicz, Gdańsk 2022, s. 18.

⁸⁷⁸ Obliczenia własne na podstawie: AKKS, Komisja Zakładowa NSZZ „Solidarność” Oświaty i Wychowania w Gdyni, sygn. 130/1, Spis członków NSZZ „Solidarność” Oświaty i Wychowania (szkoły średnie), b.p; ZNPOG, Statystyka zbiorcza własna 1971-80, sygn. 1/3, Sprawozdanie za rok 1979, b.p.

akces przynależności [do »Solidarności«]⁸⁷⁹. Z analizy danych zamieszczonych w poniższej tabeli wynika, iż aż 89.3% spośród nauczycielstwa gdyńskich szkół średnich przynależało do NSZZ „Solidarność”. Wśród ogółu pracowników oświaty z Gdyni do związku wstąpiło 75.6%. Podobnie kształtował się procentowy udział pedagogów i pedagożek w „Solidarności” także w innych częściach kraju. W notatkach opublikowanych przez przedstawicieli poszczególnych regionów w wzmiankowanym już pierwszym numerze „Biuletynu Informacyjnego” podawano m.in., że „Środowisko legnickich nauczycieli zrzesza w »Solidarności« 90% nauczycieli w mieście i 80% w terenie”, podobnie sytuacja wyglądała w Szczecinie, gdzie do związku przystąpiło 75% pracowników szkół podstawowych i 80% szkół średnich. W początkowym okresie działalności nauczycielskiej „Solidarności” nieco mniejszy udział mieli w niej pedagodzy i pedagożki z południowo-zachodniej Polski. W Bytomiu w związku zarejestrowało się około 40% pracowników oświaty, w Kędzierzynie-Koźlu 45%, natomiast we Wrocławiu miało to być „około 50%”⁸⁸⁰. Dodatkowo dla porównania podać można, iż w okresie tym do „Solidarności” przynależało około 18% spośród przedstawicieli i przedstawicielek gdańskiego środowiska dziennikarskiego⁸⁸¹.

---

⁸⁷⁹ AKKS, NSZZ „Solidarność”. Region Gdańsk, sygn. 7/45, Biuletyn Informacyjny Niezależnego Samorządnego Związku Zawodowego „Solidarność” Komitet Założycielski Pracowników Oświaty i Wychowania Gdańsk, nr 1, 8 listopada 1980 roku, b.p.; AKKS, NSZZ „Solidarność”. Region Gdańsk, sygn. 7/135, Strajk okupacyjny służby zdrowia, oświaty i kultury w Urzędzie Wojewódzkim w Gdańsku, Oświadczenie, 7 XI 1980 r.; Wykaz postulatów NSZZ „Solidarność” Pracowników Oświaty i Wychowania, b.p. W dokumentach sporządzonych przez władze partyjne także podawano, że „70-80% nauczycieli złożyło akces wstąpienia do tego związku [»Solidarności«]”. APG, Komitet Wojewódzki Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Gdańsku, sygn. 2384/13626, Informacje o sytuacji w oświacie. Programy działalności ideowo-wychowawczej 1979-80-81-85, k. 7.

⁸⁸⁰ AKKS, NSZZ „Solidarność”. Region Gdańsk, sygn. 7/45, Biuletyn Informacyjny NSZZ „S” Pracowników Oświaty i Wychowania. Biuletyn Informacyjny Niezależnego Samorządnego Związku Zawodowego „Solidarność” Komitet Założycielski Pracowników Oświaty i Wychowania Gdańsk, nr 1, 8 listopada 1980 roku, b.p.

⁸⁸¹ D. Wicenty, *Weryfikacja gdańskich dziennikarzy w stanie wojennym*, Gdańsk 2015, s. 11-12.

Tabela 15. Pracownicy oświaty – członkowie NSZZ „Solidarność” w gdyńskich szkołach średnich w roku szkolnym 1980/81

SZKOŁA	ILOŚĆ CZŁONKÓW „SOLIDARNOŚCI”	ILOŚĆ CZŁONKÓW ZNP*	ŁĄCZNIE NAUCZYCIELI PRACUJĄCYCH W SZKOLE
I LICEUM OGÓLNOKSZTAŁCĄCE	44		44
II LICEUM OGÓLNOKSZTAŁCĄCE	42	30	73
III LICEUM OGÓLNOKSZTAŁCĄCE	53		53
IV LICEUM OGÓLNOKSZTAŁCĄCE	30		30
V LICEUM OGÓLNOKSZTAŁCĄCE	29		29
VI LICEUM OGÓLNOKSZTAŁCĄCE	36		36
LICEUM MEDYCZNE	53		53
LICEUM MORSKIE	25		25
STUDIUM WYCHOWANIA PRZEDSZKOLNEGO	45		45
TECHNIKUM PRZETWÓRSTWA RYBNEGO	18		18
TECHNIKUM ODZIEŻOWE	63	17	85
TECHNIKUM BUDOWY OKRĘTÓW I ZSZ PRZY STOCZNI MARYNARKI WOJENNEJ	15		15
ZESPÓŁ SZKÓŁ EKONOMICZNYCH	44		70
ZESPÓŁ SZKÓŁ BUDOWNICTWA OKRĘTOWEGO	20		20
ZESPÓŁ SZKÓŁ BUDOWLANYCH	62		62
ZESPÓŁ SZKÓŁ CHŁODNICZYCH	73	8	83
ZESPÓŁ SZKÓŁ ZAWODOWYCH NR 3 DYREKCJI OKRĘGOWEJ KOLEI PAŃSTWOWYCH	32	3	38
ZESPÓŁ SZKÓŁ CHEMICZNYCH	60		60
ZESPÓŁ SZKÓŁ MECHANICZNYCH	71	12	83
ZESPÓŁ SZKÓŁ HOTELARSKO-GASTRONOMICZNYCH	81		81
ŁĄCZNIE	896	70	1003

* W źródle nie doprecyzowano czy pola, które pozostawiono puste oznaczają brak danych czy też brak osób przynależących do ZNP. Jednak biorąc pod uwagę inne dostępne dane dotyczące liczby członków ZNP uznać można z dużą dozą prawdopodobieństwa, iż w placówkach przy których pozostawiono puste pola żaden nauczyciel/nauczycielka nie przynależał do ZNP.

Źródło: AKKS, Komisja Zakładowa NSZZ „Solidarność” Oświaty i Wychowania w Gdyni, sygn. 130/1, Spis członków NSZZ „Solidarność” Oświaty i Wychowania (szkoły średnie), b.p.

Podobnie jak w latach wcześniejszych, zrzeszeni w „Solidarności” nauczyciele i nauczycielki dążyli do poprawy warunków pracy i płacy środowiska, tym razem jednak do postulatów dołączono także te odnoszące się do wpływu sytuacji społeczno-politycznej na oświatę, takie jak m.in. zwiększenie autonomii oraz wprowadzenie zmian w programach nauczania i podręcznikach szkolnych. W czasie pierwszych 16 miesięcy legalnej działalności związku cele te próbowano osiągnąć na różne sposoby. Już w ostatnich dniach sierpnia 1980 roku propozycje dotyczące reform w sferze szkolnictwa przekazane zostały przez środowisko oświatowe Wybrzeża do MKS. Złożone przez przedstawicieli poszczególnych branży postulaty rozpatrywane miałyby być następnie przez powołane do tego celu komisje resortowe. Rozmowy pomiędzy reprezentantami środowiska oświatowego a członkami komisji resortowo-wojewódzkiej prowadzono w Gdańsku w dniach 27 września-16 listopada 1980 roku. Opieszałość i brak decyzyjności wydelegowanych na rozmowy reprezentantów MOiW sprawiły, że pertraktującym nie udało się osiągnąć konsensusu. Ostatecznie, nie widząc innej możliwości przełamania impasu, nauczycielstwo i pracownicy placówek oświatowo-wychowawczych podjęli decyzję o rozpoczęciu w dniu 7 listopada 1980 roku strajku okupacyjnego w sali 920 Urzędu Wojewódzkiego w Gdańsku, gdzie dotychczas prowadzone były rozmowy z władzami oświatowymi⁸⁸². Trwający 10 dni strajk zakończono podpisaniem porozumienia z ówczesnym Ministrem OiW – Krzysztofem Kruszewskim⁸⁸³, który zaoferował zwiększenie o 6% budżetu przeznaczanego na szkolnictwo, zmniejszenie liczby godzin pracy nauczycielstwa do 18 tygodniowo oraz rozszerzenie autonomii szkół poprzez wprowadzenie nowych regulaminów rad pedagogicznych⁸⁸⁴.

---

⁸⁸² BBPwG, Broszura pt. X lat temu. Rocznica strajku kultury, oświaty, służby zdrowia, sygn. DŻS 692, b.p.; BBPwG, Kalendarium 40-lecia Komisji Zakładowej/Międzyzakładowej Pracowników Oświaty i Wychowania NSZZ „Solidarność” w Gdańsku, sygn. DŻS 5839, s. 4.

⁸⁸³ Krzysztof Kruszewski – Minister Oświaty i Wychowania w latach 1980-1981.

⁸⁸⁴ AKKS, NSZZ „Solidarność”. Region Gdańsk, sygn. 7/43, Strajk w Urzędzie Wojewódzkim w Gdańsku 1980, Biuletyn Strajkowy NSZZ „Solidarność” Pracowników Oświaty i Wychowania, b.p.; AKKS, NSZZ „Solidarność”. Region Gdańsk, sygn. 7/121, Protokół ustaleń w sprawie postulatów nauczycieli i pracowników placówek oświatowo-wychowawczych złożonych w Międzyzakładowym Komitecie Strajkowym w Stoczni Gdańskiej oraz w terminie późniejszym w Komitecie Założycielskim NSZZ „Solidarność” w Gdańsku, b.p.

Fotografia 10. Strajk okupacyjny Regionalnej Sekcji OiW NSZZ „Solidarność” w Gdańsku. Urząd Wojewódzki w Gdańsku, listopad 1980 rok

Źródło: APIN Gd., Kolekcja: Krystyna Ruchniewicz-Misika, sygn. IPN Gd 536/26, Fotografie przedstawiające strajk okupacyjny Regionalnej Sekcji Oświaty i Wychowania NSZZ „Solidarność” w Gdańsku w Urzędzie Wojewódzkim w Gdańsku w listopadzie 1980 r.

Dokładny przebieg strajku opisany został już w literaturze przedmiotu⁸⁸⁵. W kontekście zagadnienia omawianego w niniejszej pracy na wyraźne zaznaczenie zasługuje jednak fakt, iż rozpoczęty w Gdańsku w listopadzie 1980 roku strajk był pierwszym w powojennej historii Polski otwartym aktem przeciwstawienia się władzy, podjętym wspólnie przez środowisko oświatowe. Bezpośrednio w strajku nie brało udziału wiele osób. Była to grupa 11 pedagogów i pedagożek z Trójmiasta oraz podobnej liczebności grono reprezentujące środowisko z pozostałych regionów kraju⁸⁸⁶. Jednak stał się on impulsem, który wpłynął na aktywizację społeczności nauczycieli i nauczycielek

⁸⁸⁵ J. Hlebowicz, *Wyjść z roli guwenera ...*, s. 12-88.

⁸⁸⁶ APG, Komitet Wojewódzki Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Gdańsku, sygn. 2384/13626, Informacje o sytuacji w oświacie. Programy działalności ideowo-wychowawczej 1979-80-81-85, k. 2.

trójmiejskich szkół⁸⁸⁷. Z ogólnej liczby przynależących do „Solidarności” z gdyńskich szkół średnich 26.6% wstąpiło do związku po rozpoczęciu strajku w Urzędzie Wojewódzkim tj. po dniu 7 listopada 1980 roku⁸⁸⁸.

Po osiągnięciu kompromisu dotyczącego zmian wymagających najpilniejszej, zdaniem nauczycielstwa, interwencji przystąpiono do działań zmierzających do wypracowania rozwiązań, które pozwoliłyby na zniwelowanie nieprawidłowości związanych z funkcjonowaniem oświaty⁸⁸⁹. Od marca 1981 roku prowadzono prace w zespołach problemowych, w skład których obok nauczycielstwa i pracowników oświaty weszli także eksperci z poszczególnych dziedzin. Istotną dla nauczycieli i nauczycielek sprawą było zreformowanie karty praw i obowiązków nauczyciela z 1972 roku. Forma przyszłej ustawy regulującej prawa i obowiązki nauczycielstwa dyskutowana była szeroko przez osoby zrzeszone w „Solidarności” oświaty. Część z nich optowała za zmianą zapisów w istniejącej już karcie, natomiast pozostali proponowali całkowitą likwidację karty na rzecz włączenia praw i obowiązków nauczyciela do ogólnej ustawy o edukacji. Natomiast warunki socjalno-płacowe powinny ich zdaniem stać się przedmiotem układu zbiorowego. W wyniku rozmów z przedstawicielami MOiW wypracowano wstępny projekt karty nauczyciela, która zdaniem reprezentantów „Solidarności” miała obowiązywać tylko chwilowo, do czasu opracowania nowej ustawy o edukacji. Dalsze negocjacje dotyczące kształtu ustawy regulującej prawa i obowiązki nauczyciela przerwane zostały przez wprowadzenie stanu wojennego. Pomimo tego w styczniu 1982 roku Sejm uchwalił kartę nauczyciela, która spełniała tylko część oczekiwań środowiska związanego z oświatą. Dążono także do zmian legislacyjnych prowadzących do zwiększenia autonomii szkolnictwa czy weryfikacji programów nauczania z zakresu przedmiotów humanistycznych.

Efektom prac zespołów problemowych była m.in. inicjatywa zmian w materiałach do nauczania historii, języka polskiego czy języka rosyjskiego. Opracowano wówczas m.in. „Propozycje doraźnych zmian w materiale nauczania historii w szkołach

---

⁸⁸⁷ Społeczność nauczycieli i nauczycielek dostrzegła zapewne fakt, iż okazanie kontestacyjnej wobec władz partyjno-państwowych postawy przyczyniło się do zapoczątkowania pewnych (choć jak się niebawem okaże niestałych) przemian w systemie szkolnictwa.

⁸⁸⁸ Obliczenia własna na podstawie: AKKS, Komisja Zakładowa NSZZ „Solidarność” Oświaty i Wychowania w Gdyni, sygn. 130/1, Spis członków NSZZ „Solidarność” Oświaty i Wychowania (szkoły średnie), b.p.

⁸⁸⁹ ECS, Przemówienie końcowe Romana Lewtaka na zakończenie strajku nauczycieli – 17 listopada 1980, sygn ECS/T/DDF/Fi/3/10/2.

podstawowych i ponadpodstawowych⁸⁹⁰” czy „Analizę krytyczną podręczników do nauki języka rosyjskiego w szkole średniej”⁸⁹¹. Prace zespołów toczyły się głównie w Warszawie. Zaangażowanie w nie pracowników szkolnictwa z gdańskiej „Solidarności” nie wychodziło poza przyjęte ramy współpracy członków zespołu ze środowiskiem oświatowym skupionym w związku, stąd szersze omawianie propozycji zawartych w wyżej wspomnianych opracowaniach wykraczałoby poza ramy tematyczne niniejszej pracy⁸⁹². W kontekście tematu tegoż rozdziału podkreślić należy, iż inicjatywa podjęcia jawnej dyskusji nad formą i treściami nauczania była pierwszą od 1945 roku, oficjalną próbą przełamania monopolu państwa na kreowanie rzeczywistości szkolnej⁸⁹³. Jednak późniejsze wydarzenia społeczno-polityczne sprawiły, że ruch ten nie zdążył się odpowiednio rozwinąć, a wiele ze wstępnie wypracowanych pomysłów nie miało szansy doczekać się realizacji.

W czasie pierwszych 16 legalnych miesięcy działalności oświatowej „Solidarności” społeczność nauczycieli i nauczycielek trójmiejskich szkół znacznie szerzej, w porównaniu do okresu poprzedniego, okazała postawę kontestacyjną wobec panującej dotychczas w kraju sytuacji społeczno-politycznej. Jednak fakt, iż wiele

---

⁸⁹⁰ AKKS, Ministerstwo Spraw Wewnętrznych w Warszawie. Kolekcja materiałów NSZZ „Solidarność” i ugrupowań opozycyjnych, sygn. 75/2352, Propozycje doraźnych zmian w materiale nauczania historii w szkołach podstawowych i ponadpodstawowych, b.p.

⁸⁹¹ AKKS, Ministerstwo Spraw Wewnętrznych w Warszawie. Kolekcja materiałów NSZZ „Solidarność” i ugrupowań opozycyjnych, sygn. 75/2687, Analiza krytyczna podręczników do nauki języka rosyjskiego w szkole średniej, b.p.

⁸⁹² Prace zespołów problemowych oraz wypracowane przez nie propozycje zmian omówione zostały już w literaturze przedmiotu zob. m.in. T. Bochwic, *Narodziny i działalność Solidarności Oświaty i Wychowania 1980-1989*, Warszawa 2000, s. 88-102.

⁸⁹³ Niektóre z przygotowanych analiz przybrały bardziej formę krytyki zastanego stanu rzeczy niżeli konkretnych propozycji jego zmiany. Ponadto obok formy momentami pewne wątpliwości budzi sama treść tychże opracowań. Dla przykładu autorzy analizy podręcznika do nauki języka rosyjskiego dla pierwszej klasy liceum zauważają, że „Ostatnio w nauczaniu języka rosyjskiego coraz większą rolę odgrywa informacja realioznawcza [...]”, po czym proponują „Przyjrzyjmy się zatem czego i w jaki sposób dowiaduje się uczeń w polskiej szkole o naszym wschodnim sąsiedzie, co stanowić ma źródło informacji mającej wywołać jego zainteresowanie i przyjazne uczucia. [...]”, podając następnie jako przykład nieatrakcyjnego i niezgodnego z realiami opis zamieszczony w jednym z opowiadań znajdujących się na kartach podręcznika, w którym ich zdaniem „Lenin przedstawiony jest jako nudny pedant opętany manią wykorzystania każdej chwili”. Autorzy wyżej wspomnianego opracowania skupili się głównie na formie przekazywanej uczniom wiedzy i konieczności unowocześnienia oraz uatrakcyjnienia podręczników, w taki sposób, aby zachęcały one uczniów do podjęcia nauki języka (stanowiącej niewątpliwie cenną umiejętność), co z pewnością byłoby dobrą drogą. Z pewnością także w historii oraz kulturze Rosji odnaleźć można by ciekawa i warte zaprezentowania młodzieży elementy, jednak podany przez autorów przykład zdaje się być wyjątkowo nietrafiony i zarazem sprzeczny z zasadą o której stosowanie na wstępie swojego tekstu się dopominają. Przypuszczać można, iż owa niezręczność treściowa była wynikiem przygotowywania opracowania w pośpiechu bądź też autorzy nie chcieli „podpaść władzy” i skutecznie doprowadzić do rozpoczęcia szerszej dyskusji nad treściami nauczania. AKKS, Ministerstwo Spraw Wewnętrznych w Warszawie. Kolekcja materiałów NSZZ „Solidarność” i ugrupowań opozycyjnych, sygn. 75/2687, Analiza krytyczna podręczników do nauki języka rosyjskiego w szkole średniej, b.p.

spośród osób, które w roku 1980 zdecydowało się na wstąpienie do „Solidarności” uprzednio przynależało do partii⁸⁹⁴ skłania do refleksji nad faktyczną motywacją ich postępowania. Wpływ na decyzję o zapisaniu się do „Solidarności” mogła mieć powstała wówczas swego rodzaju presja otoczenia (zwłaszcza w Trójmieście), dodatkowo podszyta koniunkturalizmem.

Powstanie „Solidarności” było niewątpliwie jednym z bardziej przełomowych wydarzeń okresu PRL, które, co obecnie wiadomo, ostatecznie wpłynęło na zmianę sytuacji społeczno-politycznej w kraju. Zarówno ówczesni pracownicy oświaty, jak i młodzież wspominają, że w pierwszych miesiącach działalności „Solidarności” zachwiany został w pewien sposób dotychczasowy ład zarówno w ogólnej sytuacji, jak i atmosferze panującej w szkołach. Jednak nie wszyscy pedagodzy i pedagożki w pozytywny sposób wspominają podjętą przez związek próbę zmiany ówczesnej sytuacji, w której przynależność do partii gwarantowała stabilność zatrudnienia, a często także szansę na dobrą posadę i inne przywileje np. w postaci mieszkania. W zamian za owe korzyści od nauczycielstwa nie oczekiwano nawet szczególnego zaangażowania w działalność PZPR, a jedynie przyjęcie odpowiedniej postawy w sferze publicznej.

Pewne obawy związane z naruszeniem dotychczasowego układu wybrzmiewają także we wspomnieniach nauczycieli z Trójmiasta. Małżeństwo pedagogów związane z oświatą od lat pięćdziesiątych, zapytane o realia pracy w szkołach okresu PRL tak wspomina ówczesną rzeczywistość szkolną oraz wpływ powstania „Solidarności” na atmosferę w placówkach oświatowych:

Łatwiej nam się pracowało. Nie było takiego zaskakiwania. Myśmy pracowali spokojnie. Spokojnie. No pomijając ten czas „Solidarności”, kiedy to były te takie działania różne. To był taki niespokojny trochę czas. Ale tak to były spokojne czasy. Tylko zawsze walczyliśmy o uposażenie. To była pięta achillesowa⁸⁹⁵.

Wspomniane małżeństwo w okresie PRL pełniło kierownicze funkcje w placówkach oświatowych oraz zamieszkiwało w służbowym mieszkaniu zlokalizowanym nieopodal jednej z trójmiejskich szkół. Oboje zaangażowani byli także

---

⁸⁹⁴ Było to około 50% członków i członkiń. APG, Komitet Wojewódzki Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Gdańsku, sygn. 2384/13626, Informacje o sytuacji w oświacie. Programy działalności ideowo-wychowawczej 1979-80-81-85, k. 7.

⁸⁹⁵ Relacja M.S. i A.S. z dnia 31 sierpnia 2022 roku (nagranie w zbiorach własnych autorki).

w działalność ZNP. W ich wspomnieniach uwidacznia się bardzo duże zaangażowanie w pracę pedagogiczną i pasja do wykonywanego zawodu, przy jednoczesnym braku zaangażowania, a nawet zbytniego zainteresowania ówczesną sytuacją polityczną. Powyższy, jednostkowy co prawda przypadek, zdaje się jednak potwierdzać wybrzmiałą już kilkakrotnie na stronach niniejszej pracy hipotezę, iż w wielu przypadkach, pracownicy szkół nie ingerowali w sytuację polityczną, skupiając się na pracy zawodowej, co w ówczesnych czasach zapewniało im w miarę stabilną i spokojną sytuację bytową.

Pewne zachwianie w dotychczasowych relacjach pomiędzy nauczycielstwem a władzami dostrzegali także przedstawiciele partii. W raporcie dotyczącym sytuacji w gdańskiej oświacie, przygotowanym w listopadzie 1980 roku, podawali oni, że wśród nauczycieli i nauczycielek niepokój wzbudzą „ujawniane na łamach prasy i w telewizji – coraz to liczniejsze przykłady niekompetencji i nieodpowiedzialności, a w tym kontekście kierowniczej roli partii”. Pracownicy Wydziału Nauki i Oświaty KW PZPR w Gdańsku zauważali także zagubienie części pedagogów i pedagożek, którzy dotychczasowe „kłopoty i trudności” rozwiązywali dzięki przynależeli do PZPR⁸⁹⁶.

O towarzyszącym nauczycielstwu lęku wspomina także podsumowująca wyniki badań socjologicznych opartych na odpowiedziach ankietowanych M. Marody stwierdzając:

[...] Ten opis nauczycielskiego sposobu patrzenia na rzeczywistość społeczną trzeba uzupełnić o dwie jeszcze cechy. Pierwsza z nich to poziom lęku. Jakkolwiek trudno to mierzyć, wydaje się, że nauczyciele pod tym względem wyraźnie odróżniają się od pozostałych kategorii zawodowych. [...] Nauczyciele pozytywnie, a niekiedy wręcz z entuzjazmem i podziwem odnosili się do działań klasy robotniczej podczas protestu sierpniowego, natomiast późniejsze strajki, protesty i napięcia społeczne spotykały się z oceną krytyczną. Odnosi się wrażenie, że w ich opinii przemiany idą zbyt daleko⁸⁹⁷.

7.2. Nie tylko „Solidarność”

Zmieniająca się atmosfera życia społeczno-politycznego końcówki lat siedemdziesiątych zapoczątkowała rozwój inicjatyw o charakterze opozycyjnym wobec ówczesnego ustroju

---

⁸⁹⁶APG, Komitet Wojewódzki Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Gdańsku, sygn. 2384/13626, Informacje o sytuacji w oświacie. Programy działalności ideowo-wychowawczej 1979-80-81-85, k. 6.

⁸⁹⁷ M. Marody, J. Kolbowski i in., dz. cyt., s. 226-227.

państwowego. Obywatele i obywatelki wyrażać poczęli poparcie wobec różnych nurtów m.in. anarchistycznych, monarchistycznych czy narodowościowych⁸⁹⁸.

W Gdańsku pod koniec lat siedemdziesiątych powstał RMP. Ugrupowanie opozycyjne, nawiązujące do prawicowej myśli politycznej, utworzone przez środowisko związane z duszpasterstwem akademickim. W gronie 25 założycieli i założycielek RMP znalazły się także nauczycielki z Gdańsku – Zofia Kruszyńska-Gust⁸⁹⁹ oraz Gabriela Soból (z.d. Turzyńska)⁹⁰⁰. Działacze RMP prócz aktywności wydawniczej (pismo „Bratniak”), organizowali także akcje samokształceniowe czy podejmowali inicjatywy uświadamiające młodzież jak np. akcja „nauczanie bez kłamstw”, której inicjatorką była wspomniana wyżej pedagogożka z Gdańska – G. Soból. W akcję tę zaangażowała się także inna nauczycielka z miasta, ucząca języka polskiego – Małgorzata Rybicka (związana z RMP; żona jednego z założycieli ruchu Arkadiusza Rybickiego). Obie wyżej wspomniane nauczycielki za udział w akcji zostały zwolnione z pracy⁹⁰¹.

Ruchy o charakterze opozycyjnym powstające u progu lat osiemdziesiątych nie miały tak masowego jak „Solidarność” charakteru. Zmierzenie skali zaangażowania pedagogów i pedagogożek z Trójmiasta w ich działalność jest niezwykle trudne ze względu na brak dostatecznej ilości materiałów źródłowych, które pozwoliłyby na odtworzenie aktywności nauczycieli i nauczycielek w ich strukturach. Organizacje te nie podlegały nadzorowi administracji państwowej, stąd wytwarzana przez nie dokumentacja nie została przekazana do archiwów, a one same nie stworzyły tak dużej jak „Solidarność” struktury organizacyjnej, która zadbałaby także o zabezpieczenie historycznych materiałów, dokumentujących ich działalność. Z dużą dozą prawdopodobieństwa stwierdzić można natomiast, iż zaangażowanie nauczycieli i nauczycielek w mniej „masowe” niż „Solidarność” związki wynikało z ich realnego poparcia dla danej idei, a nie było jedynie deklaratywne. W dokumentach sprawozdawczych dotyczących

---

⁸⁹⁸ Andrzej Duffek w swojej relacji wspomniana nauczyciela historii, którego poglądy miały wpłynąć na zaangażowanie się jego kolegi w ruch anarchistyczny „Twe-Twa” (powstały w 1989 roku) zob. ECS, Andrzej Duffek, *Solidarność co zostało?* Edycja V, 2011.

⁸⁹⁹ Zofia Kruszyńska-Gust była także współpracowniczką KSS KOR oraz ROPCiO zob. *Kruszyńska-Gust Zofia*, Encyklopedia „Solidarności”, <https://encysol.pl/es/encyklopedia/biogramy/17023,Kruszynska-Gust-Zofia.html>, [dostęp: 2024.06.02].

⁹⁰⁰ *Soból Gabriela*, Encyklopedia „Solidarności”, <https://encysol.pl/es/encyklopedia/biogramy/18735,Sobol-Gabriela.html>, [dostęp: 2024.06.02].

⁹⁰¹ *Rybicka Małgorzata*, GEDANOPEdia – Internetowa Encyklopedia Gdańska, https://gdansk.gedanopedia.pl/gdansk/?title=RYBICKA_MA%20GORZATA,_dzia%C5%82aczka_spo%C5%82eczna,_pedagog, [dostęp: 2024.06.02].

politycznych poglądów nauczycieli i nauczycielek z Trójmiasta sporządzonych przez ówczesne władze oświatowe odnaleźć można jedynie wzmiankę o wpływie RMP w środowisku szkolnym⁹⁰².

Podobnie jak w poprzednich dekadach, także w latach osiemdziesiątych opozycyjna wobec poczynań władz postawa przejawiała się poprzez zadeklarowane przywiązanie do wiary i działalności Kościoła katolickiego. Zaangażowanie to nabrało szczególnej siły pod koniec lat siedemdziesiątych, kiedy na papieża wybrano Karola Wojtyłę. Abstrahując od oceny działalności Kościoła i jego intencji, niewątpliwie uznać należy, iż wybór na głowę Kościoła Polaka stał się istotnym wsparciem psychologicznym dla rodaków mieszkających w kraju rządzonym przez, ideologicznie zwalczających wiarę, komunistów⁹⁰³. W roku 1984 z Gdańska do Rzymu na spotkanie z Ojcem Świętym wyruszyła pielgrzymka, w której udział wzięło także 80 nauczycieli i nauczycielek⁹⁰⁴. Pedagodzy i pedagożki przybywali także na spotkania Papieża z Ojczyzną, które miały miejsce kolejno w 1979, 1983 oraz 1987 roku⁹⁰⁵. Szczególnie ważna dla nauczycielstwa z Trójmiasta była ostatnia ze wspomnianych wizyt Jana Pawła II, podczas której odwiedził on m.in. Gdańsk oraz Gdynię.

Potwierdza to także relacja jednej z ówczesnych uczennic, która opisując swoje spostrzeżenia dotyczące uczęszczania do szkół w ówczesnych realiach społeczno-politycznych, wspomina:

Inaczej się postrzegało w ogóle kwestię nauczania religii w szkole. Dzisiaj się od tego odchodzi, a wtedy z kolei ten Kościół był postrzegany jako miejsce opozycji. Większość z nas [uczniów] była

---

⁹⁰² APG, Komitet Wojewódzki Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Gdańsku, sygn. 2384/13626, Informacje o sytuacji w oświacie. Programy działalności ideowo-wychowawczej 1979-80-81-85, k. 3.

⁹⁰³ *List do Ojca Świętego*, „Tu Teraz. Pismo Oświaty niezależnej” 1987, nr 58, s. 1 [Zasób AKKS, Kolekcja publikacji seryjnych i wydawnictw niezależnych, sygn. 74/22, b.p.]

⁹⁰⁴ Zachowany egzemplarz czasopisma „Kontakty” w którym podano informację o pielgrzymce jest bardzo nieczytelny, stąd autorka nie jest całkowicie pewna czy przytoczona w tekście liczba 80 uczestników jest prawidłowa. *Ojciec Święty do pielgrzymów z Polski*, „Kontakty” 1984, nr 14, s. 1 [Zasób AKKS, NSZZ „Solidarność”. Region Gdańsk, sygn. 7/247, Kontakty. Pismo Oświaty Niezależnej w Gdańsku, b.p.].

⁹⁰⁵ J.J. Lipski, *Papież Jan Paweł II wśród Polaków A.D. 1987*, „Tu Teraz. Pismo Oświaty Niezależnej” 1987, nr 61, s. 6 [Zasób AKKS, Kolekcja publikacji seryjnych i wydawnictw niezależnych, sygn. 74/22, b.p.]. Dyrektorka SP nr 98 na gdańskiej Zaspie podawała, że na czas przyjazdu Papieża do Polski w 1983 roku kazano odwołać jej wszelkie wycieczki młodzieży, a także dni wolne nauczycieli zob. *Wiadomości, opinie, informacje*, „Kontakty. Pismo Nauczycieli Oświaty Niezależnej w Gdańsku” 1983, nr 58, s. 7 [Zasób AKKS, NSZZ „Solidarność”. Region Gdańsk, sygn. 7/247, Kontakty. Pismo Oświaty Niezależnej w Gdańsku, b.p.].

przynajmniej raz na pielgrzymce pieszej, więc myśmy byli po prostu bardzo „zafiksowani” na to, że szkoła powinna być z krzyżami. Natomiast dzisiaj w ogóle nie mam takiego zdania⁹⁰⁶.

W środowisku oświatowym opozycyjna wobec władz postawa czasem ujawniała się także poprzez drobne gesty pojedynczych pedagogów i pedagożek. Przykładem może tu być 4 nauczycieli z Zespołu Szkół Chemicznych w Gdyni, którzy w 1984 roku odmówili udziału w pochodzie pierwszomajowym, w konsekwencji czego stanęli przed komisją dyscyplinarną oskarżeni o „Odmowę uczestniczenia w pochodzie 1-majowym w celu zapewnienia opieki nad uczniami, co skomplikowało organizację kolumny. Obwinieni naruszyli obowiązki rzetelnego wypełniania zadań wynikających z planu dydaktyczno-wychowawczego szkoły”⁹⁰⁷. Ostatecznie, po przeprowadzaniu rozprawy ukarani zostali oni naganą z upomnieniem⁹⁰⁸.

7.3. Stan wojenny i inne represje

W grupie pedagogów i pedagożek, którzy w czasie 16 pierwszych miesięcy działalności „Solidarności” podjęli realne działania zmierzające do poprawy sytuacji w szkolnictwie były w większości osoby prezentujące już wcześniej kontestacyjną wobec rzeczywistości politycznej i społecznej postawę. Świadomość tego mieli także rządzący, którzy przy pierwszej możliwej okazji, jaką w tym wypadku stał się wprowadzony w grudniu 1981 roku stan wojenny, ukarali niepokornych nauczycieli i nauczycielki za ich postępowanie zarówno w „erze Solidarności”, jak i w okresie wcześniejszym. Ogółem, po wprowadzeniu stanu wojennego, internowano lub aresztowano 187 nauczycieli i nauczycielek, był to niewielki odsetek spośród wszystkich przynależących do „Solidarności”, jednak zatrzymanie najbardziej aktywnych, a tym samym znanych w środowisku osób miało na celu wywołanie poczucia strachu i zniechęcenie do dalszej aktywności pozostałych członków związku⁹⁰⁹. Wśród osób internowanych po 13 grudnia znalazła się także wspomniana już nauczycielka II LO w Gdańsku – K. Trybusiewicz-Pieńkowska, działaczka oświatowej „Solidarności”. Przebywała ona w okresie od

---

⁹⁰⁶ Relacja Beaty Możejko z dnia 10 sierpnia 2022 roku (nagranie w zbiorach własnych autorki) (dalej cyt. Relacja Beaty Możejko).

⁹⁰⁷ *Rozprawa*, „Kontakty” 1984, nr 17, s. 3-4 [Zasób AKKS, NSZZ „Solidarność. Region Gdańsk, sygn. 7/247, Kontakty. Pismo Oświaty Niezależnej w Gdańsku, b.p.].

⁹⁰⁸ Tamże, s. 4.

⁹⁰⁹ J. Gulczyńska, W. Jamrozek, *Opozycyjna działalność nauczycieli w Polsce w latach osiemdziesiątych (wprowadzenie do problemu)*, [w:] *Zaangażowanie? Opór? Gra?...*, s. 184.

grudnia 1981 do lipca 1982 roku kolejno w ośrodkach odosobnienia w Strzebielinku, Bydgoszczy-Fordonie i Gołdapi⁹¹⁰.

W czasie stanu wojennego zatrzymany został także wzmiankowany już K. Koszlaga – nauczyciel i działacz oświatowej „Solidarności” z Gdańska, który jednak w tamtym okresie uczył w Zasadniczej Szkole Rolniczej w Przodkowie. Tak wspomina on swój pobyt w areszcie w okresie stanu wojennego:

Wsadzili mnie do tego wozu i powieźli. Wiem, że pół godziny jechałem, bo jeszcze zegarek wtedy miałem. Po pół godzinie, zajechał ten samochód tak jakoś tyłem, że nie mogłem się rozejrzeć nawet, gdzie jestem. Był komplet ludzi albo mieli za mało tych cel dla aresztantów, bo wsadzili mnie do takiego pomieszczenia, właściwie 1.8 na 1.8 m. Takie jak luft kominowy. Dali krzesło, mogłem sobie usiąść. No i tak siedziałem, bo nic nie było – ani pryczy, ani ubikacji. Przez 2 tygodnie od tego momentu, dzień w dzień była taka sama procedura. [...] Podczas dnia kazali przejść do pokoju naprzeciwko, siadałem tyłem do drzwi i co jakiś czas wchodził ktoś i mówił: „A to ten”, i wychodził. Co jakiś czas milicjant wchodził do pomieszczenia, siadał przy biurku, wyjmował papiery i zapisywał: „Imię, nazwisko, data urodzenia, miejsce zamieszkania”, wstawał i wychodził. I tak było od rana do wieczora. Nie powiem, żeby mnie bili, bo nie bili. Jedzenie tam jakieś było, coś ciepłego do popicia, jakaś woda, jakiś tam chleb. Ale obiadu nie było. Tak trwało 2 tygodnie. Na 14. dzień słyszę, że jakiś taki większy rumor jest w tym miejscu, gdzie byłem. Kazali wejść do tego pokoju, już tam był facet w galowym mundurze niebieskim. Miał 2 gwiazdki na pagonach⁹¹¹. Wszedłem i znowu: „Imię, nazwisko, data urodzenia, adres zamieszkania”. No to mu wszystko podałem. On mówi „Wie pan co, my nie wiemy co z panem zrobić?”. „Ja też nie wiem”. On daje mi kartkę i mówi: „Jak pan to podpisze, jest pan wolny”. Ja biorę tę kartkę. Przeczytałem raz i drugi i mówię do niego: „Ja ją podpiszę, jak pan ją podpisze”. „Dlaczego ja mam podpisać?”. „Proszę pana, a dlaczego ja mam podpisać? Tu jest wyraźnie napisane »ja niżej podpisany (i tu mam wstawić swoje imię i nazwisko), oświadczam, że z dniem (i tutaj aktualna data) zaprzestaję działalności antypaństwowej«. Pan myśli, że jestem taki głupi i na siebie wydam wyrok śmierci? [...] Jak ja z tym dniem zaprzestaję działalności antypaństwowej, to znaczy, że do tego dnia działałem antypaństwowo. Ja tego nie podpiszę. Ja działałem legalnie w zarejestrowanym związku zawodowym »Solidarność«. Wezwał dyżurnego, ja znowu poszedłem tam do tego swojego pokoiku. Za chwilę przyszło dwóch i mówią: „Zbieraj się”. [...] Jechaliśmy jakieś maksymalnie 15 minut. Samochód się zatrzymał. Drzwi się otworzyły [...]. Wysiadłem w Przodkowie przy posterunku milicji⁹¹².

---

⁹¹⁰ Krystyna Trybusiewicz-Pieńkowska, <https://polskiemiesiace.ipn.gov.pl/mie/form/r7349284317341Trybusiewicz-Pienkowska-Krystyna-Maria.html>, [dostęp: 2023.03.23].

⁹¹¹ Dwie gwiazdki na pagonach oznaczały stopień podporucznika.

⁹¹² Krzysztof Koszlaga do dzisiaj nie wie, gdzie przebywał podczas aresztowania. Przypuszcza, że był to posterunek milicji w okolicach Przodkowa. Podróż z miejsca aresztu do Przodkowa, gdzie został wysadzony z auta milicyjnego, zajęła około 15 minut. W celu ustalenia miejsca i przebiegu aresztowania przeprowadzono kwerendę w Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej, jednak nie udało się odnaleźć dokumentacji dotyczącej zatrzymania Krzysztofa Koszlagi. W zasobie IPN znajdują się jedynie akta paszportowe respondenta oraz kserokopie zdjęć ze strajku okupacyjnego w gdańskim Urzędzie

W czasie stanu wojennego zaangażowanych pedagogów i pedagożki spotykały także innego rodzaju trudności i represje ze strony władz. Najczęściej polegały one na zwolnieniu bądź przesunięciu danej osoby na mniej atrakcyjną posadę. Dla przykładu wspomniana powyżej K. Trybusiewicz-Pieńkowska z pracy w II LO w Gdańsku skierowana została do nauczania w szkole wieczorowej. Z kolei Renatę Piłat uczącą przed 1981 rokiem w III LO w Gdańsku przeniesiono do szkoły podstawowej⁹¹³. Nauczyciel z Technikum Łączności – Stefan Jaskuła został natomiast zwolniony z pracy za niepoprawną ideologicznie postawę⁹¹⁴. Posadę utraciła także wspomniana już w pracy K. Rzewuska, ucząca wówczas historii w Technikum Mechaniczno-Elektrycznym. Pedagożka tak wspomina tamtą sytuację:

Kiedy przyszedł stan wojenny mój pan dyrektor wyrzucił mnie ze szkoły, bo mu nie odpowiadałam. To wiadomo, że nie mogłam mu odpowiadać, bo on był bardzo partyjny, a ja bardzo nie partyjna. I wtedy, wtedy natychmiast mi ludzie z „Solidarności” znaleźli inną szkołę, w której się bardzo dobrze czułam. To już nie była oczywiście szkoła taka, jak to Techniku Mechaniczno-Elektryczne, nie była taka prestiżowa ani znana⁹¹⁵.

Zmiany personalne przeprowadzano także w innych placówkach edukacyjnych. Na początku 1982 roku posadę dyrektora sopockiej Szkoły Podstawowej nr 8 utracił,

---

Wojewódzkim, na których występuje Krzysztof Koszlaga. Historii aresztowania respondenta nie udało się także odnaleźć w następujących publikacjach odnoszących się do represji w czasie stanu wojennego: *Kryptonim „Klan”. Służba Bezpieczeństwa wobec NSZZ „Solidarność” w Gdańsku*, oprac. M. Kruk, R. Żydonik, Warszawa–Gdańsk 2010; K. Lisiecki, T. Panek, W. Wabik, *Gdańsk w stanie wojennym 1981–1983*, Gdańsk 2013 (książka ta zawiera wykaz osób internowanych z Gdańska w stanie wojennym oraz wykaz osób internowanych pod pozorem ćwiczeń rezerwy przez WKU w Gdańsku w listopadzie 1982 roku). Także w publikacjach zawierających biogramy osób zaangażowanych w działalność „Solidarności” nie odnaleziono Krzysztofa Koszlaga ani żadnej wzmianki umożliwiającej ustalenie miejsca jego aresztowania, zob. *Encyklopedia „Solidarności”. Opozycja w PRL 1976–1989*, t. 1, Warszawa 2010; *Opozycja w PRL. Słownik biograficzny 1956–1989*, red. J. Skórzyński, Warszawa 2002; Relacja Krzysztofa Koszlaga; A. Siekierska, *Krzysztof Koszlaga, „Miałem zakaz prowadzenia rozmów z uczniami”. Nauczyciel w przestrzeni zawodowej, społecznej i politycznej Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej*, „Wrocławski Rocznik Historii Mówionej” 2021, t. 11, s. 196-198.

⁹¹³ Renata Piłat zwolniona została z pracy w III Liceum Ogólnokształcącym w Gdańsku za to, że przystała na propozycję jednego z uczniów, aby podczas prowadzonej przez nią lekcji uczcić minutą ciszy osoby, które zginęły po wprowadzeniu stanu wojennego. Usunięta ze stanowiska Renata Piłat, nie pogodziła się z krzywdzącą decyzją o podłożu politycznym i podjęła walkę o swoje prawa, która po dwóch latach zakończyła się jej zwycięstwem w sądzie pracy. „Kontakty” 1984, nr 17, s. 4 [Zasób AKKS, NSZZ „Solidarność. Region Gdańsk, sygn. 7/247, Kontakty. Pismo Oświaty Niezależnej w Gdańsku, b.p.]; Relacja Beaty Szmytkowskiej z dnia 29 listopada 2023 roku (nagranie w zbiorach własnych autorki) (dalej cyt. Relacja Beaty Szmytkowskiej).

⁹¹⁴ PBPwG, Kalendarium 40-lecia Komisji Zakładowej/Międzyzakładowej Pracowników Oświaty i Wychowania NSZZ „Solidarność” w Gdańsku, sygn. DŻS 5839, s. 7.

⁹¹⁵ Relacja Krystyny Rzewuskiej.

zajmujący to stanowisko od ponad 15 lat, Józef Golec⁹¹⁶. Z kolei jak wspomina jedna z nauczycielek pracująca w tym czasie w szkole podstawowej w gdańskiej dzielnicy Orunia, w 1982 roku dotychczasowy dyrektor placówki zastąpiony został przez nową, partyjną, dyrektorkę. Jej postępowanie sprawiło, że wkrótce z niewielkiej placówki odeszło 10 pedagożek, z których część związana była ze szkołą od wielu lat⁹¹⁷. Niemniej decyzję taką uznać można za pewien wyraz niezgody pedagożek na zaistniałą sytuację. Postawić warto także pytanie, choć pozostanie ono bez jednoznacznej odpowiedzi, czy nauczycielki te, byłyby tak niechętne zmianom personalnym na stanowisku dyrektora placówki w której pracowały, gdyby nie nadzieje rozbudzone w okresie legalnej działalności „Solidarności” bądź też czy nowa dyrektorka nie prześladowała w jakiś sposób osób związanych ze związkami, zmuszając je niejako do zmiany pracy.

Podobnie jak w latach wcześniejszych w czasie stanu wojennego czasem pretekstem do zwolnienia z pracy danej osoby stawały się jej przekonania religijne. Sytuacja taka spotkała nauczycielkę języka angielskiego z III LO w Gdańsku. Tak wspomina ją ówczesna uczennica tej szkoły:

Wiem też o nauczycielce języka angielskiego, która została zwolniona [...]. Pod koniec roku ze smutkiem powiedziała nam, że niestety nie będziemy mieli w przyszłym roku lekcji razem, bo musi odejść ze szkoły. I nie wyjaśniała nam tego, ale pamiętam, że nosiła jakiś krzyżyk widoczny i później zetknęłam się z nią po 2000 roku i mówiła, że została zwolniona za to, że tak, no dość jawnie, wyrażała swoje przekonania religijne⁹¹⁸.

Wprowadzenie stanu wojennego, internowanie części działaczy „Solidarności” oraz inne towarzyszące temu okresowi represje sprawiły, że część mieszkańców Polski podjęła decyzję o emigracji. Niektórzy o ogłoszeniu stanu wojennego dowiedzieli się będąc właśnie za granicą (w pracy, w podróży turystycznej bądź służbowej)⁹¹⁹.

Przed wyborami takimi stanęło także kilku nauczycieli i nauczycielek pracujących w trójmiejskich szkołach. W grudniu 1981 roku we Francji przebywała piętnastoosobowa

---

⁹¹⁶ Relacja Beaty Możejko; J. Golec, dz. cyt., s. 88.

⁹¹⁷ Relacja Danuty Dudzińskiej z dnia 25 września 2020 roku (nagranie w zbiorach własnych autorki).

⁹¹⁸ Relacja Beaty Szmytkowskiej.

⁹¹⁹ Stanęli oni przed trudną decyzją czy w obliczu zająć w kraju zdecydować się na pozostanie poza jego granicami czy też powrócić do Polski (do rodziny czy przyjaciół). Dylematy te dostrzeżone zostały także przez polskich filmowców m.in. Waldemara Krzystka, który bardzo trafnie ukazał je w filmie „Ostatni prom”.

grupa działaczy oświatowej „Solidarności”, którzy pojechali do Paryża na zaproszenie tamtejszych związków zawodowych. W gronie tym byli także pedagodzy i pedagogi z Gdańska: R. Lewtak, Danuta Witkowska, Danuta Nowakowska oraz Krystyna Ruchniewicz. Dwoje pierwszych powróciło do kraju, D. Nowakowska zdecydowała się natomiast na pozostanie we Francji, gdzie pracowała w Paryskim Komitecie Solidarności, a K. Ruchniewicz wyemigrowała do Australii⁹²⁰.

Zniesienie stanu wojennego nie zakończyło represji, jakie władze stosowały wobec niepodporządkowanych systemowi nauczycieli i nauczycielek. Na dzień przed ogłoszeniem zakończenia stanu wojennego, 21 lipca 1983 roku wydano ustawę o szczególnej regulacji prawnej w okresie przewycięzania kryzysu społeczno-ekonomicznego, na mocy której wojewoda lub prezydent miasta mógł przenieść na inne stanowisko lub zwolnić z pracy nauczyciela/nauczycielkę podejmującego „działania rażąco niezgodne z prawem lub zasadniczymi zasadami dydaktyczno-wychowawczymi szkoły”⁹²¹. Tak sformułowany zapis dawał władzom możliwość usunięcia ze szkoły praktycznie każdej postępującej niezgodnie „z linią partii” osoby. Ofiarą tejże ustawy stała się także nauczycielka z województwa gdańskiego. Była to pracująca w Kuźnicy, niewielkiej miejscowości położonej na Półwyspie Helskim, E. Muża, którą po 20 latach pracy zwolniono za wprowadzenie na lekcję języka polskiego tematu „Lech Wałęsa laureatem pokojowej nagrody Nobla”⁹²².

---

⁹²⁰ W. Książek, *Niepokorni ludzie oświaty. Postulaty strajku w listopadzie 1980 roku i ich wpływ na zmiany w oświacie*, [w:] *Listopad 80'...*, s. 123. Dariusz Stola szacuje, iż przynajmniej 150 tysięcy osób przebywających wówczas na Zachodzie podjęło decyzje o pozostaniu poza granicami Polski zob. D. Stola, *Kraj bez wyjścia. Migracje z Polski 1949-1989*, Warszawa 2020, s. 312.

⁹²¹ Ustawa z dnia 21 lipca 1983 r. o szczególnej regulacji prawnej w okresie przewycięzania kryzysu społeczno-ekonomicznego oraz zmianie niektórych ustaw (Dz.U. 1983 nr 39 poz. 176); *Rozważania przed świętami*, „Kontakty. Pismo Nauczycieli Oświaty Niezależnej w Gdańsku” 1983, nr 6, s. 5 [Zasób AKKS, NSZZ „Solidarność. Region Gdańsk, sygn. 7/247, Kontakty. Pismo Oświaty Niezależnej w Gdańsku, b.p.].

⁹²² Nie był to pierwszy raz, kiedy nauczycielkę spotkały represje ze strony władz. W roku 1966 podczas obchodów Millenium została ona zatrzymana przez MO, w 1968 roku jeszcze jako studentka WSP w Gdańsku została pobita przez ZOMO podczas manifestacji, w 1979 roku została usunięta ze stanowiska dyrektorki szkoły z powodu uczczenia wyboru Karola Wojtyły na Papieża. Nie był to także ostatni raz, bowiem w lipcu 1984 roku Ewa Muża została zarejestrowana pod nr 49368 jako figurantka sprawy operacyjnego rozpracowania o kryptonimie „Mierzeja” nr rejestr. 48944. Powodem inwigilacji nauczycielki było podejrzewanie jej o kolportaż nielegalnych wydawnictw na terenie Pucka w latach 1984-1985. Sprawę zakończono w sierpniu 1986 roku. W 1983 roku na lekcji języka polskiego E. Muża postanowiła zredagować wraz z uczniami list gratulacyjny dla Lecha Wałęsy z okazji przyznania mu Nagrody Nobla. *Sprawa nauczycielki Ewy Muża*, „Kontakty. Pismo Nauczycieli Oświaty Niezależnej w Gdańsku” 1983, nr 8, s. 2 [Zasób AKKS, NSZZ „Solidarność. Region Gdańsk, sygn. 7/247, Kontakty. Pismo Oświaty Niezależnej w Gdańsku, b.p.]; W. Książek, A.S. Górski, dz. cyt., s. 95-116; Dane osoby z katalogu osób „rozpracowywanych” – Ewa Aleksandra Muża, <https://katalog.bip.ipn.gov.pl/informacje/136794> [dostęp: 2023.11.26].

Postać Lecha Wałęsy stała się także przyczyną zajścia w szkole podstawowej na gdańskiej Morenie. Podczas lekcji wychowania obywatelskiego młodzież miała sporządzić listę osób zasłużonych dla Gdańska. Cześć dzieci w wykazie tym umieściła m.in. Lecha Wałęsę. Pech chciał, że zeszyt jednej z uczennic tego dnia zainteresował prywatnie ojca, a zawodowo dyrektora „Hydrosteru”, który ujrawszy na liście laureata Nagrody Nobla udał się ze skargą do szkoły. Dyrektorka szkoły potraktowała zażalenie rodzica poważnie i poleciła uczniom i uczennicom przepisanie zeszytów od nowa, tym razem z pominięciem działacza „Solidarności”, pokazując tym samym jasno, że w szkole nie ma miejsca na samodzielne myślenie⁹²³.

Represyjne działania władz nie zdołały jednak całkowicie zastopować rozpoczętej w 1980 roku aktywności oświatowej „Solidarności”. Po ogłoszeniu stanu wojennego pewna grupa podjęła decyzję o przeniesieniu działalności związku do „podziemia”. Powołano wówczas TKZ. Członkiniami TKZ były pedagożki z Trójmiasta: Lidia Janca, Zofia Kuropatwińska, K. Rzewuska oraz Danuta Witkowska, a po zwolnieniu z internowania dołączyła do nich także K. Trybusiewicz-Pieńkowska⁹²⁴.

Inną formą kontynuacji działalności niezależnej środowiska oświatowego po 13 grudnia 1981 roku było wydawanie oraz kolportowanie czasopism drugoobiegowych. W Trójmieście podjęła się tego K. Trybusiewicz-Pieńkowska, która od 1983 roku redagowała „Kontakty” – podziemne czasopismo, w którym poruszano kwestie związane z szeroko rozumianą oświatą. W piśmie drukowano także teksty opracowane przez młodzież, w tym m.in. zeszyt wierszy napisanych przez uczniów i uczennice pt. „Temu miastu”. Czasopismo to ukazywało się aż do roku 1989. W Trójmieście publikowano także konspiracyjne czasopisma redagowane przez młodzież szkolną tj. „Biuletyn Informacyjny Topolówki” czy „Kres. Pismo Społeczno-Polityczne Młodzieży Wybrzeża Gdańskiego”⁹²⁵. W okresie po wprowadzeniu stanu wojennego, w ramach ruchu oświaty niezależnej i jej działalności wydawniczej w Gdańsku utworzono także Bibliotekę Prasy Niezależnej.

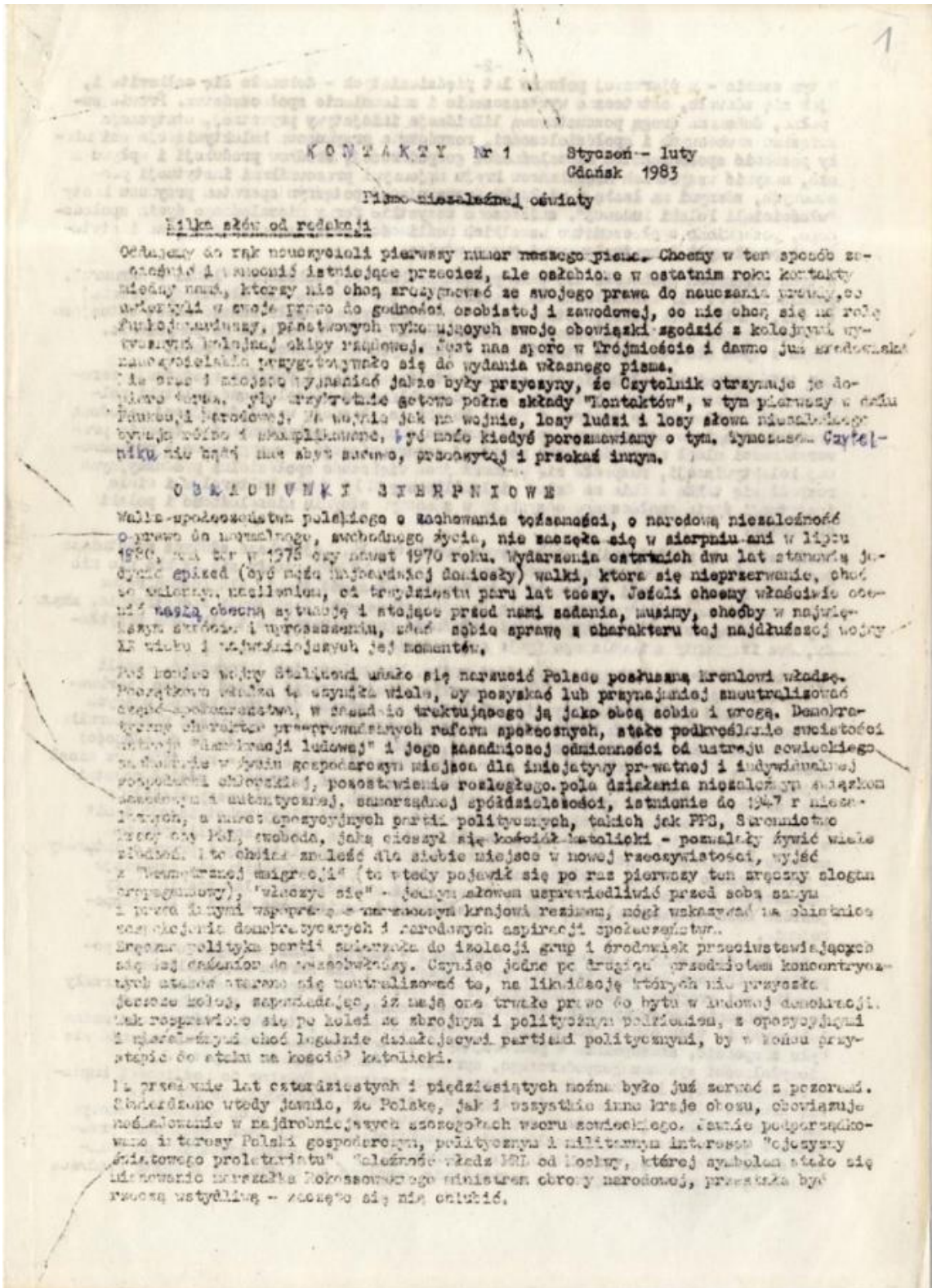
---

⁹²³ *Informacje z terenu. Wychowanie obywatelskie*, „Kontakty. Pismo Nauczycieli Oświaty Niezależnej w Gdańsku” 1985, nr 18, s. 3 [Zasób AKKS, NSZZ „Solidarność. Region Gdańsk, sygn. 7/247, Kontakty. Pismo Oświaty Niezależnej w Gdańsku].

⁹²⁴ PBPwG, Kalendarium 40-lecia Komisji Zakładowej /Międzyzakładowej Pracowników Oświaty i Wychowania NSZZ „Solidarność” w Gdańsku, sygn. DŻS 5839, s. 6.

⁹²⁵ *Kres*, Encyklopedia „Solidarności”, <https://encysol.pl/es/encyklopedia/hasla-rzeczowe/13765,Kres.html>, [dostęp: 2023.11.26].

Fotografia 11. Pierwszy numer „Kontaktów” – pisma niezależnej oświaty w Gdańsku, rok 1983

Źródło: Pierwszy numer czasopisma „Kontakty”, styczeń-luty 1983 [Zasób: AKKS, NSZZ „Solidarność”. Region Gdańsk, sygn. 7/247, Kontakty Pismo Oświaty Niezależnej w Gdańsku, k. 1].

Podziemna działalność „Solidarności” skupiała się również na pomocy i wsparciu szykanowanych i aresztowanych pracowników szkolnictwa i ich rodzin (także finansowej). Jak wspomina Małgorzata Szweykowska, działaczka związku z V LO w Gdańsku, „Koło po wprowadzeniu stanu wojennego prowadziło następujące działania: zbieranie składek, wypłacanie zapomóg, [...] wspomagało nauczycieli represjonowanych, szykanowanych i izolowanych”⁹²⁶.

Reakcją władz na aktywność nauczycielstwa w „Solidarności” była także przeprowadzana od końca stanu wojennego akcja ideologicznej weryfikacji pracowników oświaty⁹²⁷. Polegała ona na wezwaniu danej osoby na rozmowę z komisją, w skład której wchodził kierownik szkoły, sekretarz POP oraz przedstawiciele PZPR, władz oświatowych, a także ZNP⁹²⁸. Początkowo akcją objęto nauczycieli i nauczycielki szkół średnich, następnie zawodowych, a w dalszej kolejności także podstawowych i specjalnych. Rozmowy – przybierające raczej formę przesłuchania, miały różny przebieg, ale ich treść skupiała się na poglądach politycznych danej osoby i stosunku do ówczesnej sytuacji w kraju⁹²⁹. Jak podaje Z. Osiński, cytując wnioski z przeglądu kadrowego nauczycieli oraz kadry kierowniczej szkół zawodowych województwa lubelskiego, przeprowadzonego w roku szkolnym 1984/85:

Procedura ta objęła prawie wszystkich nauczycieli, z wyłączeniem części sekretarzy POP i dyrektorów szkół, „którzy jednoznacznie prezentują właściwe postawy moralne i ideowe, zgodnie z ideą socjalistycznej szkoły świeckiej”⁹³⁰.

Potwierdza to niejako fakt, iż procedura weryfikacji kadry dydaktycznej miała charakter ideologiczny, a nie merytoryczny.

Komisje miały obowiązek przeprowadzić indywidualne rozmowy ze wszystkimi pełnozatrudnionymi oraz wybranymi kontraktowymi nauczycielami/nauczycielkami

---

⁹²⁶ Jest wiele do zrobienia. Z członkami Tymczasowego Zarządu Koła NSZZ „Solidarność” V LO w Gdańsku rozmawia Stanisław Kocieł, „Wiatr od morza” 1989, nr 19, s. 1 [Zasób AKKS, NSZZ „Solidarność”. Region Gdańsk, sygn. 7/205, Miesięcznik Wiatr od Morza. Pismo Sekcji Oświaty i Wychowania NSZZ „Solidarność” w Gdańsku, b.p.].

⁹²⁷ S. Wykusz, dz. cyt., s. 344.

⁹²⁸ AIPN Gd., Kolekcja Zofii Madej, sygn. IPN Gd 696/7, Materiały dotyczące weryfikacji kadry nauczycielskiej w 1985 roku (instrukcje, arkusze rozmowy indywidualnej z nauczycielem – Zofia Madej), k. 1.

⁹²⁹ Z. Osiński, *Postawy nauczycieli ...*, s. 312.

⁹³⁰ Tamże.

pracującymi w danej szkole, a następnie zaprezentować wyniki tychże rozmów w postaci sprawozdania skierowanego do MOiW. Raport taki zawierać miał m.in. informacje o przynależności do organizacji politycznych, społecznych i związkowych, a także „liczbę nauczycieli zakwalifikowanych jako nieprzydatnych do pracy”⁹³¹. Warto zaznaczyć, iż pracownicy szkolnictwa byli drugą obok dziennikarzy grupą zawodową poddaną weryfikacji ideologicznej. Fakt, iż szczególnym nadzorem władze objęły poglądy i postawy przedstawicieli właśnie tychże zawodów zdaje się być oczywisty, bowiem zarówno dziennikarze poprzez środki masowego przekazu, jak i nauczycielstwo w czasie zajęć lekcyjnych, mieli możliwości wpływania na preferencje i poglądy swoich dość licznych odbiorców – w pierwszym przypadku czytelników, a w drugim młodzież (a pośrednio także jej rodziny)⁹³².

Akcja ideologicznej weryfikacji stała się także swego rodzaju miernikiem zaangażowania nauczycieli i nauczycielek w działalność „Solidarności” oraz stałości składanych deklaracji i prezentowanych postaw. Nie wszyscy spośród pracowników oświaty z trójmiejskich szkół przystali na udział w rozmowie z przedstawicielami władz partyjno-państwowych, co niosło za sobą konsekwencję w postaci zwolnienia z pracy. Podobne represje spotykały osoby, które podczas rozmów udzielały odpowiedzi niespełniających oczekiwań zwierzchników⁹³³. Większość pedagogów i pedagożek zgodziła się jednak na udział w akcji weryfikacji ideologicznej i przeszła ją pozytywnie, pomimo tego, że jeszcze kilka miesięcy wcześniej $\frac{3}{4}$ z nich przynależało do oświatowej „Solidarności”. Przypuszczać należy, iż weryfikowane osoby nie udzielały odpowiedzi zgodnych z ich przekonaniem, a takich, które strona pytająca chciała od nich usłyszeć. Niemniej jednak oznaczało to porzucenie idei, pod którymi niedawno wielu

---

⁹³¹ AIPN Gd., Kolekcja Zofii Madej, sygn. IPN Gd 696/7, Materiały dotyczące weryfikacji kadry nauczycielskiej w 1985 roku (instrukcje, arkusze rozmowy indywidualnej z nauczycielem – Zofia Madej), k. 2; *Weryfikacja*, „Tu Teraz” 1986, nr 46, s. 1-2 [Zasób AKKS, Kolekcja publikacji seryjnych i wydawnictw niezależnych, sygn. 74/22, b.p.]

⁹³² Oświadczenie w sprawie weryfikacji ideowo-politycznej/przeglądu kadry nauczycielskiej/, „Kontakty” 1985, nr 22, s. 1 [Zasób AKKS, NSZZ „Solidarność. Region Gdańsk, sygn. 7/247, Kontakty. Pismo Oświaty Niezależnej w Gdańsku].

⁹³³ Jedna z młodych nauczycielek V Liceum Ogólnokształcącego w Gdańsku podczas rozmowy udzieliła odpowiedzi, które wyraźnie nie spodobały się partyjnemu dyrektorowi szkoły. Usłyszała wówczas od niego, że „Wcale nie musi pracować w liceum”. *Informacje z terenu*, „Kontakty. Pismo Nauczycieli Oświaty Niezależnej w Gdańsku” 1984, nr 12, s. 4 [Zasób AKKS, NSZZ „Solidarność. Region Gdańsk, sygn. 7/247, Kontakty. Pismo Oświaty Niezależnej w Gdańsku].

z pracowników oświaty dobrowolnie się podpisało, w zamian za utrzymanie stanowiska⁹³⁴.

W roku szkolnym 1984/85 weryfikację kadr przeprowadzono w szkołach zawodowych oraz średnich na terenie województwa gdańskiego. We wspomnianym okresie w placówkach tych pracowało 3169 nauczycieli i nauczycielek, z czego 45.57% przynależało do PZPR, 1.36% z ZSL oraz 1.39% do SD. Z grupy tej weryfikacją objęto 2830 osoby, pozostałe 339 nie przybyły na rozmowy z powodu przebywania na zwolnieniu lekarskim, rocznym urlopie bądź w powodu krótkiego okresu pozostałego do przejścia na emeryturę. W wyniku weryfikacji za „nieprzydatne do pracy nauczycielskiej” uznano 21 osób⁹³⁵. Podobna skala wystąpiła np. na Lubelszczyźnie, gdzie negatywne oceny wystawiono 16 nauczycielom i nauczycielkom uczącym w liceach ogólnokształcących⁹³⁶.

W kolejnym roku szkolnym 1985/86 ideologiczną weryfikacją objęto 2198 osób zatrudnionych w szkołach podstawowych i placówkach oświatowo-wychowawczych działających na terenie Gdyni. Z grona tego na rozmowy przybyło 2051 nauczycieli i nauczycielek (93.3%), pozostałe 147 osób, jak podano, przebywało w tym czasie na dłuższych urlopach bądź zwolnieniach lekarskich. W grupie pedagogów i pedagożek poddanych weryfikacji 371 osób przynależało do PZPR (16.9%), 1 do ZSL (0.04%), 11 do SD (0.5%) oraz 1278 do ZNP (58.1%). Po przeprowadzonych rozmowach za „nieprzydatne do pracy” uznano 3 osoby⁹³⁷.

W Gdańsku natomiast weryfikacji poddano grupę 4574 nauczycieli i nauczycielek ze szkół podstawowych oraz placówek oświatowo-wychowawczych, spośród których 583 nie zgłosiły się na rozmowy (12.7%), a 55 uznano na nieprzydatne do pracy w oświacie (1.1%). Wśród ogółu poddanych weryfikacji do PZPR przynależało 9.5%, do ZSL 0.4%, do SD 0.7%, a do ZNP 37.3%. W Sopocie z kolei rozmowy przeprowadzono z 234 pedagogami i pedagożkami. Wszyscy spośród nich przeszli weryfikację

---

⁹³⁴ Jan, *Głos zweryfikowanego nauczyciela*, „Tu Teraz” 1986, nr 46, s. 3 [Zasób AKKS, Kolekcja publikacji seryjnych i wydawnictw niezależnych, sygn. 74/22, b.p.].

⁹³⁵ APG, Komitet Wojewódzki Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Gdańsku, sygn. 2384/13625, Przegląd i sprawy kadrowe 1979-1986, k. 18-24.

⁹³⁶ Z. Osiński, *Postawy nauczycieli ...*, s. 313.

⁹³⁷ APG, Kuratorium Okręgu Szkolnego Gdańskiego w Gdańsku, sygn. 1178/478, Przegląd kadr nauczycielskich 1986, k. 173-176.

pozytywnie. W grupie sopockich nauczycieli i nauczycielek było 58 członków PZPR (19%), 3 SD (0.9%) oraz 113 ZNP (37%)⁹³⁸.

Ogólnie w szkołach podstawowych i placówkach opiekuńczo-wychowawczych w województwie gdańskim weryfikacji poddano 89.63% spośród ogółu zatrudnionych. Rozmów nie przeprowadzono z 1541 nauczycielami i nauczycielkami, którzy w tym czasie przebywali na zwolnieniu lekarskim, urlopie macierzyńskim lub wychowawczym, odbywali ćwiczenia wojskowe, a także z osobami, które zadeklarowały rezygnację z pracy w zawodzie z końcem roku szkolnego. Bez podania powodu na rozmowy nie przybyło łącznie jedynie 14 pedagogów i pedagożek. Wśród ogółu kadry dydaktycznej 15.3% przynależało do PZPR, 2.4% z ZSL, 1.6% do SD. Za nieprzydatnych do pracy w zawodzie uznano łącznie 91 osób.

Cel przeprowadzania opisanej powyżej weryfikacji kadry dydaktycznej szkół wybrzmiewa w podsumowaniu zamieszczonym na sporządzonym przez gdańskie kuratorium raporcie, w którym napisano: „[...] Cel przeglądu kadry nauczycielskiej [...] został zrealizowany. [...] Dla wielu nauczycieli rozmowy były autentycznym przeżyciem i mobilizacją do jednoznacznego określenia swojej postawy”⁹³⁹.

Z kolei Wojciech Książek, nauczyciel i działacz „Solidarności” z regionu (a późniejszy wiceminister edukacji), tak wspomina proces weryfikacji:

[...] Stres powodowało oczekiwanie na weryfikacje nauczycieli, które polegały na rozmowach poszczególnych nauczycieli z komisją, w której skład wchodził: dyrektor szkoły, szef szkolnej podstawowej organizacji partyjnej, sekretarz gminnego PZPR, wizytator kuratorium, zaś później także przedstawiciel ogniska Związku Nauczycielstwa Polskiego. Rozmowy wyglądały różnie, nie omijały pytań natury politycznej. Bywało, że kończyły się wnioskami o zwolnienie z pracy. Czasami „przesłuchiwanie” nauczyciele sami z trzaskiem opuszczali salę, czasami odmawiali tego typu weryfikacji ideologicznej, co było równoznaczne ze zwolnieniem z pracy⁹⁴⁰.

Dla porównania przytoczyć warto dane dotyczące weryfikacji przeprowadzonej wśród dziennikarzy i dziennikarek w województwie gdańskim. Jan Jakubowski podaje, iż na łączną liczbę 300 zatrudnionych, negatywnie w procesie weryfikacji oceniono

---

⁹³⁸ Tamże, k. 166-168, 188-191.

⁹³⁹ Tamże, k. 167-168.

⁹⁴⁰ W. Książek, *Weryfikacja nauczycieli w stanie wojennym*, <https://wojciechksiazek.wordpress.com/weryfikacje-nauczycieli-w-stanie-wojennym/>, [dostęp: 2024.05.04].

32.33% (97) z nich, czyli znacznie więcej niż wśród nauczycieli i nauczycielek pracujących w regionie⁹⁴¹. Dane te są zastanawiające, biorąc pod uwagę fakt, iż w okresie legalnej działalności „Solidarności” do związku przynależało ponad 80% spośród pedagogów i pedagożek z regionu i jedynie niespełna 20% ogólnej liczby dziennikarzy i dziennikarek⁹⁴². Zdaje się, że pewien wpływ może mieć na to termin przeprowadzania wspomnianej weryfikacji. W środowisku dziennikarskim rozpoczęto ją w czasie stanu wojennego, natomiast wśród pracowników oświaty już po jego zakończeniu, a także specyfika wykonywanego zawodu.

7.4. Polityczny i gospodarczy marazm pierwszej połowy lat osiemdziesiątych

Początek lat osiemdziesiątych przyniósł załamanie gospodarcze i pogarszającą się sytuację ekonomiczną polskiego społeczeństwa, borykającego się z niedoborami i reglamentacją towarów (nawet pierwszej potrzeby). Strajki z lata 1980 roku oraz powstanie NSZZ „Solidarność” rozbudziły pewne nadzieje na zmianę sytuacji w kraju, jednak po okresie krótkotrwałego entuzjazmu, *gros* społeczeństwa powróciło do egzystencji w szarej rzeczywistości. Zmianę nastawienia Polaków obrazują badania sondażowe przeprowadzone przez socjologów z Instytutu Filozofii i Socjologii PAN, z których wynika, że w 1980 roku 61.5% spośród ankietowanych uważało, że winny pogłębiającemu się w kraju kryzysowi gospodarczemu jest ówczesny rząd, 1.1% wskazała na „Solidarność”, natomiast 27.3% twierdziło, że winne są obie strony. W roku kolejnym, nastąpiła zauważalna zmiana proporcji pomiędzy „obwinianymi” za kryzys. Na rząd wskazało wówczas 39.7% ankietowanych, 3.1% twierdziło, że winna jest „Solidarność”, a 40% typowało obie strony. W ciągu roku spadło także ogólne społeczne poparcie dla działalności „Solidarności”, w 1980 roku 89.1% ankietowanych twierdziło, że popiera bądź zdecydowanie popiera działalność związku, natomiast w roku 1981 odsetek ten spadł do 70.9% (przy czym największy spadek nastąpił w grupie osób zdecydowanie popierających działalność „Solidarności”)⁹⁴³.

---

⁹⁴¹ D. Wicenty, dz. cyt., s. 26-28.

⁹⁴² Pewien wpływ na taki stan rzeczy mógł mieć także fakt konieczności utrzymania odpowiedniej liczby etatów w szkołach.

⁹⁴³ M. Szumiło, dz. cyt., s. 68-69.

Dynamiczne zmiany jakie zaszły w sytuacji społeczno-politycznej w pierwszej połowie lat osiemdziesiątych – od powstania „Solidarności” po stan wojenny, wywołały u wielu nauczycieli i nauczycielek poczucie zagubienia i spowodowały ich zdystansowanie się od wszelkiego zaangażowania wykraczającego poza podstawowe obowiązki dydaktyczne. Władze partyjne oceniały, że w roku szkolnym 1983/84 jedynie około 30% spośród kadry pedagogicznej szkół średnich województwa gdańskiego „wykazało zaangażowanie w działalność wychowawczą”⁹⁴⁴. Zaznaczyć tutaj należy, iż przez „działalność wychowawczą” ówczesne władze rozumiały raczej aktywność na polu ideologiczno-politycznej indoktrynacji młodzieży. Z kolei analizując stopień zaangażowania nauczycielstwa ze szkół średnich województwa gdańskiego w zajęcia pozalekcyjne w roku 1983 przedstawiciele Wydziału Oświaty KW PZPR doszli do następujących wniosków „Spora grupa nauczycieli unika zaangażowania się w działalność organizacji o charakterze ideowym – ZHP, ZSMP, ZMW. Zanotowano wiele białych plam”⁹⁴⁵. Owymi „białymi plamami” były placówki, w których koła wyżej wymienionych organizacji młodzieżowych nie funkcjonowały. Dla przykładu w roku szkolnym 1983/84 jedynie w jednym z gdańskich liceów istniało koło ZSMP – było to IX LO⁹⁴⁶. Pewne zagubienie i zdystansowanie się od polityki, ukazują także wyniki badań socjologicznych, według których w połowie lat osiemdziesiątych 50-60% stanowiły osoby wahające się i niezdecydowane co do swoich poglądów politycznych⁹⁴⁷.

W kolejnych latach po stanie wojennym wraz z ustabilizowaniem się rzeczywistości społeczno-politycznej zaangażowanie nauczycielstwa w działalność pozalekcyjną stopniowo wzrastało. W drugim po zniesieniu stanu wojennego roku szkolnym, już w 95% szkół ponadpodstawowych w województwie gdańskim istniały koła ZSMP. Zdaje się, że prócz wąskiej grupy nauczycieli i nauczycielek wciąż zaangażowanych w struktury „Solidarności”, o których mowa była powyżej, pozostałe osoby po okresie stanu wojennego utraciły nadzieję na możliwość dokonania zmian w istniejącym systemie i w pewien sposób pogodziły się z powrotem sytuacji społeczno-politycznej do stanu sprzed 1980 roku, co w kontekście dopiero co zniesionego stanu wojennego jawić mogło się nawet pozytywnie.

---

⁹⁴⁴ APG, Komitet Wojewódzki Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Gdańsku, sygn. 2384/13602, Oceny i informacje o pracy nauczycieli 1984-1985, k. 4.

⁹⁴⁵ Tamże.

⁹⁴⁶ Tamże.

⁹⁴⁷ J. Skórzyński, *Krótką historia Solidarności 1980-1989*, Gdańsk 2014, s. 136.

Przypuszczenia te zdają się potwierdzać dane dotyczące odsetka pedagogów i pedagożek zrzeszonych w ZNP oraz w „Solidarności”. Jak podano powyżej po okresie niemalże stuprocentowej przynależności nauczycielstwa do ZNP, sytuacja ta diametralnie zmieniła się w roku 1980, kiedy znaczna część kadry dydaktycznej trójmiejskich szkół przystąpiła do „Solidarności”, porzucając jednocześnie działalność w ZNP. Z kolei po delegalizacji „Solidarności” koniunktura znów się odwróciła i ZNP zaczął stopniowo zyskiwać coraz więcej członków, od najniższego poziomu około 20% w 1980 roku, poprzez 42.73% w 1985 roku, na 59.63% w 1988 roku kończąc⁹⁴⁸. Podobnie sytuacja przedstawiała się w całym województwie gdańskim, gdzie w 1985 roku 45.56% spośród nauczycieli i nauczycielek szkół zawodowych przynależało do ZNP⁹⁴⁹. Sukcesywny powrót nauczycielstwa do działalności w ZNP dobrze obrazuje także bezwzględna liczba członków gdyńskiego oddziału związku na przestrzeni lat 1982-1988 zamieszczona w poniższej tabeli. W kontekście ilościowego przyrostu członków ZNP od roku 1983 wspomnieć trzeba, iż ogólna liczebność grona dydaktycznego pracującego w gdyńskich szkołach w analizowanym okresie niemalże się nie zmieniała⁹⁵⁰. Zaznaczyć należy także, iż o wstępowanie nauczycieli i nauczycielek do ZNP zabiegały ówczesne władze oświatowe, zapewne chcąc poprzez inicjatywy związku wpływać na postawy pedagogów i pedagożek, jak i oczekując od nich swego rodzaju deklaracji zerwania z tradycją „Solidarności”⁹⁵¹.

Tabela 16. Liczba członków i członkiń ZNP Oddział w Gdyni w latach 1982-1988

ROK	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988
LICZBA CZŁONKÓW	300	1050	1812	2130	2706	3051	3194

Źródło: ZNPOG, Statystyka zbiorcza własna ZNP w Gdyni 1983-1994, sygn. 1/3a, Stan członków ZNP Oddział w Gdyni, b.p.

⁹⁴⁸ W okresie stanu wojennego działalność Związku Nauczycielstwa Polskiego także była zdelegalizowana.

⁹⁴⁹ APG, Komitet Wojewódzki Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Gdańsku, sygn. 2384/13625, Przegląd i sprawy kadrowe 1979-1986, k. 21.

⁹⁵⁰ W omawianym okresie w gdyńskich szkołach zatrudnionych było około 5500 pedagogów i pedagożek.

⁹⁵¹ W sprawozdaniu z przeglądu kadry kierowniczej szkół ponadpodstawowych województwa gdańskiego podawano, że ogólnie do ZNP przynależy 31% kadry pedagogicznej, lecz według oceny władz odsetek ten był „zróznicowany i nie we wszystkich placówkach zadowalający”. W dokumencie wymieniono także dyrektorów i dyrektorki szkół, którzy nie przystąpili do ZNP i konkludowano, iż ze względu na to, także zatrudniona w kierowanych przez nich placówkach kadra dydaktyczna nie wstępuje do związku. APG, Komitet Wojewódzki Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Gdańsku, sygn. 2384/13602, Oceny i informacje o pracy nauczycieli 1984-1985, k. 7.

Brak szerszego zaangażowania na rzecz zmiany w polskim szkolnictwie wśród nauczycielstwa z Trójmiasta zauważali także aktywni pedagodzy. Redaktor czasopisma „Wiatr od Morza” Jacek Rybicki, piszący pod pseudonimem Krzysztof Rój, tak na początku 1988 roku charakteryzował nauczycielstwo:

Większość obecnie pracujących nauczycieli można by bez wahania zaliczyć do jednej z czterech grup:

- nauczyciele rutyniarze,
- nauczyciele bez przygotowania,
- nauczyciele konformiści,
- nauczyciele „niechętni” [...] ⁹⁵².

Fakt, iż nauczyciele i nauczycielki skupiali się raczej na codziennej rutynie, związanej z pracą w szkole, potwierdza także relacja jednej z pedagożek uczących od 1984 roku w szkole podstawowej zlokalizowanej w dość specyficznej i biednej dzielnicy Gdańska – Oruni. Wspomina ona, że „Nauczyciele skupiali się raczej na swojej pracy, niż na polityce. Polityka, docierała do nas, ale dla nas zawsze najważniejsi byli uczniowie” ⁹⁵³. Pedagożka wspomina, że grono pedagogiczne przynosiło żywność czy odzież dla pochodzących z ubogich rodzin uczniów i uczennic. Choć ciężko zgodzić się ze stwierdzeniem, iż kształtowanie świadomości społeczno-politycznej młodzieży nie jest dbaniem o ich dobro, zrozumiałym jest jednak, iż w takich warunkach, priorytetem dla nauczycielstwa stawały się rzeczy najbardziej elementarne, jak kwestia zaspokojenia podstawowych potrzeb dzieci oraz swoich (w tym potrzeb materialnych).

Zdystansowanie się pracowników szkolnictwa od ówczesnej sytuacji społeczno-politycznej dostrzeżone zostało także przez uczniów i uczennice. Świadczy o tym choćby wiersz opublikowany przez młodzież szkolną w 1984 roku na łamach „Kontaktów”, pisma podziemnej „Solidarności”, o następującym brzmieniu:

Czy i Ty już pojąłeś

że brak sprzeciwu jest zgodą na rządy bezprawia

które różne przybiera imiona

---

⁹⁵² K. Rój, *Akcje i reakcje. O kondycji nauczyciele w szkole współczesnej*, „Wiatr od morza” 1988, nr 5, s. 2-3 [Zasób AKKS, NSZZ „Solidarność”. Region Gdańsk, sygn. 7/205, Miesięcznik Wiatr od Morza. Pismo Sekcji Oświaty i Wychowania NSZZ „Solidarność” w Gdańsku, b.p.].

⁹⁵³ Relacja Bernadetty Dudzińskiej z dnia 25 września 2020 roku (nagranie w zbiorach własnych autorki).

choć jedno nosi oblicze
nie zamykaj oczu
nie zamykaj ust
nie łudź się
że i ty nie możesz stać się jego ofiarą
w każdej tak w każdej nieomal chwili
przekreślonej nieodwołanie dyskretnym szelestem kajdanek⁹⁵⁴.

Zapytana o zaangażowanie nauczycielstwa w zachodzące w kraju w latach osiemdziesiątych zmiany społeczno-polityczne ówczesna uczennica liceum medycznego w Gdyni, tak posumowała ich postawę: „Wprost ja nie spotkałam się przez te lata z żadnym nauczycielem, który by odważnie coś powiedział do uczniów, że te zmiany, to co się dzieje na ulicach, to jest coś dobrego”. Uczennica wspomina, że panowało wówczas „raczej ciche przyzwolenie”⁹⁵⁵.

W omawianym okresie natrafić można także na przykłady osób, które podjęły współpracę ze służbami bezpieczeństwa. Ofiarą takiego pedagoga padła m.in. jedna z uczennic III LO w Gdańsku – Beata Szmytkowska. W okresie nauki w szkole średniej angażowała się ona w niezależną działalność m.in. poprzez kolportaż ulotek. Zatrzymana i aresztowana przez SB została już po ukończeniu szkoły, ale tuż przed przystąpieniem do matury, co sprawiło, że mogła do niej przystąpić dopiero w późniejszym czasie. Po latach okazało się, że na uczennicę do organów bezpieczeństwa doniósł ich pracownik J.M.⁹⁵⁶ – nauczyciel historii, pracujący w szkole muzycznej, który chcąc przeniknąć do prowadzącego niezależną działalność środowiska uczniowskiego założył koło samokształceniowe dla młodzieży, na którym zdobywał informację o jej aktywnościach⁹⁵⁷.

Wzmiankowana wyżej uczennica przytacza także inny przykład współpracy nauczyciela z ówczesną władzą, ofiarą której stał się jeden z uczniów gdańskiego liceum:

---

⁹⁵⁴ *Debiuty uczniów. Wiersz pt. Czy i Ty już pojąłeś*, „Kontakty. Pismo Nauczycieli Oświaty Niezależnej w Gdańsku” 1984, nr 13, s. 3 [Zasób AKKS, NSZZ „Solidarność. Region Gdańsk, sygn. 7/247, Kontakty. Pismo Oświaty Niezależnej w Gdańsku].

⁹⁵⁵ Relacja Iwony Pietkiewicz z dnia 25 lipca 2022 roku (nagranie w zbiorach własnych autorki) (dalej cyt. Relacja Iwony Pietkiewicz).

⁹⁵⁶ Najpierw tajny współpracownik, następnie pracownik na etacie niejawnym.

⁹⁵⁷ Relacja Beaty Szmytkowskiej; B. Rymanowski, *Ubek. Wina i skrucha*, Poznań 2012.

Była taka osoba, która została przysłana do szkoły, żeby ją spacyfikować⁹⁵⁸. To był polonista. W 1984 on przyszedł do szkoły. I widać było, że ma misję. Bo był działaczem partyjnym. A wcześniej nie zauważałam nawet, żeby PZPR jakoś istniało w tej szkole. Nauczyciel ten miał za zadanie ożywić działalność partyjną i nas trochę przytępić. Odznaczył się on też tym, że zadenuncjował ucznia. Po prostu jawnie. Zauważył, że chłopakowi wypadła ulotka z kieszeni. Więc go po prostu zaciągnął do kantorka i go obszukał. Znalazł u niego więcej ulotek i polecał do sekretariatu zadzwonić do służby bezpieczeństwa⁹⁵⁹.

7.5. Wybory powszechne do Sejmu PRL i rad narodowych

Po 1980 roku, tj. po powstaniu NSZZ „Solidarność” zmieniło się także podejście społeczeństwa do organizowanych w państwie wyborów powszechnych. Przed tym okresem zdarzały się protesty wobec formy przeprowadzanych głosowań, ale w zasadzie do wyborów z marca 1980 roku były to jedynie jednostkowe, rozporoszone przypadki. Szerszy opór społeczny wobec sposobu organizacji wyborów w państwie uwidocznił się w czasie pierwszego po zniesieniu stanu wojennego głosowania na kandydatów i kandydatki do rad narodowych. Wybory te odbyć miały się w dniu 17 czerwca 1984 roku. Środowisko związane z NSZZ „Solidarność” wystosowało apel, w którym zachęcano do bojkotu wyborów⁹⁶⁰. Zaznaczyć należy także, iż w latach osiemdziesiątych społeczeństwo było świadome, iż organizowane przez władze komunistyczne wybory są fałszowane i udział w nich jest bezskuteczny. Potwierdzają to dane dotyczące frekwencji wyborczej, która w latach osiemdziesiątych znacząco spadła. Według szacunków opozycji w wyborach przeprowadzanych w 1984 i 1985 roku udział wzięło około 60% uprawionych do głosowania, przy czym odsetek ten w Trójmieście czy Wrocławiu był jeszcze niższy⁹⁶¹.

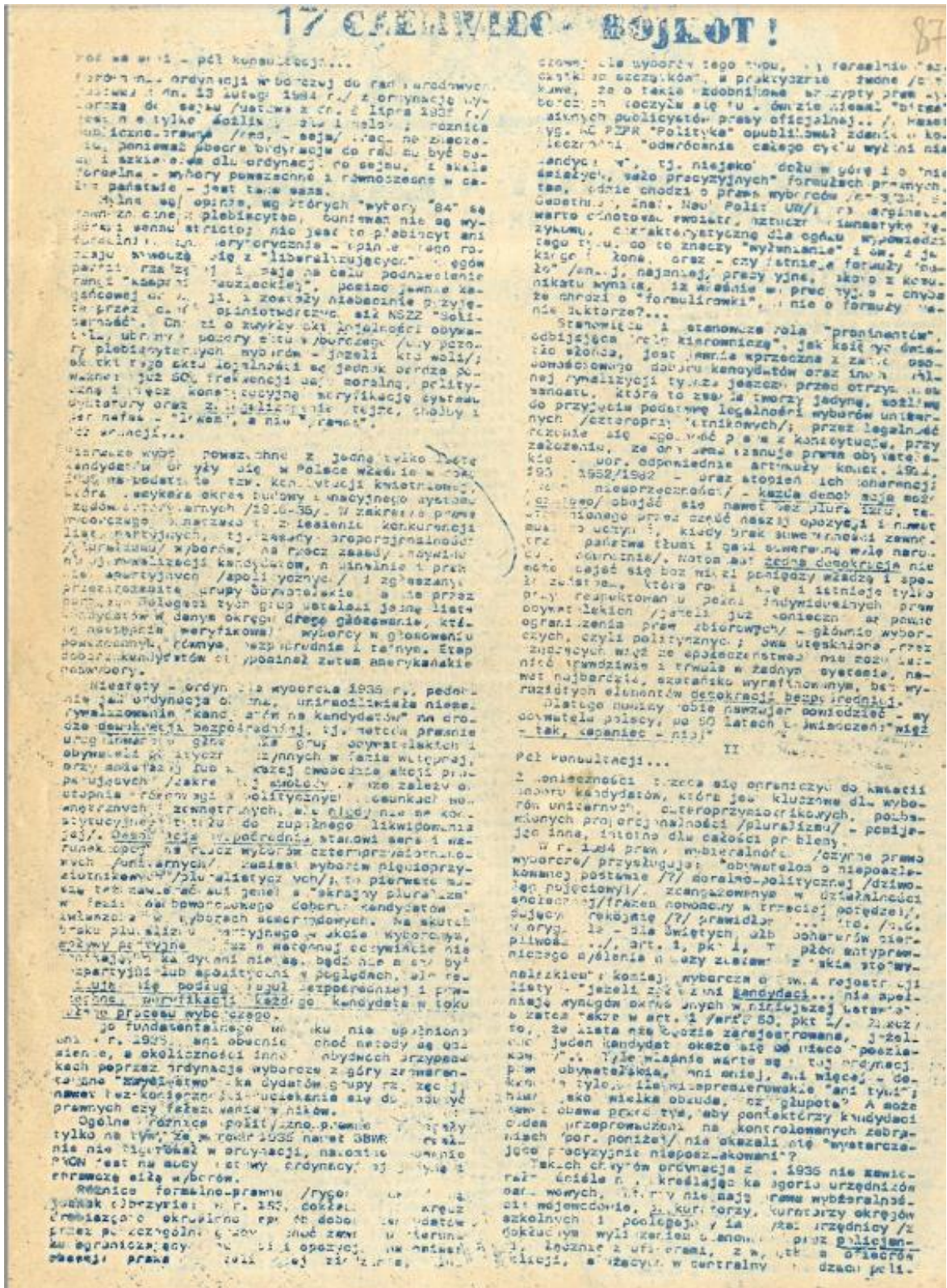
---

⁹⁵⁸ Było to liceum, w którym uczniowie i uczennice prowadzili działalność niezależną na dość szeroką skalę, stając się także inspiracją dla młodzieży z innych placówek działających na terenie Trójmiasta. Chcąc spacyfikować te działania Służba Bezpieczeństwa rozważała nawet likwidację szkoły zob. J. Hlebowicz, *Niepokorni z „Topolówki” ...*, s. 81-88.

⁹⁵⁹ Był to uczeń III LO w Gdańsku. Chłopak został zawieszony w prawach ucznia, ale uniknął aresztowania. Rodzice zabrali go z tej szkoły i przenieśli do innej, najpewniej do Torunia. Relacja Beaty Szmytkowskiej. ⁹⁶⁰ 17 czerwca. *Bojkto*, „Kontakty. Pismo Oświaty Niezależnej w Gdańsku” 1984, nr 14, s. 2-4 [Zasób AKKS, NSZZ „Solidarność”. Region Gdański, sygn. 7/247, *Kontakty. Pismo Oświaty Niezależnej w Gdańsku*, k. 87-89]; J. Wąsowicz, „*Nie pójdziemy na wybory*”. *Akcje bojkotu wyborów organizowane przez młodzieżowe organizacje niezależne w Gdańsku w latach 1984-1988*, [w:] *Wybory i referenda ...*, s. 739-740.

⁹⁶¹ Według oficjalnych statystyk frekwencja wyborcza miała wynosić ponad 75% w wyborach z roku 1984 i 1985 oraz 56% w wyborach z 1988 roku. Podczas, gdy w latach wcześniejszych oscylowała ona w granicach 95% zob. Z. Zblewski, *Abecadło PeeReLu*, hasło: *frekwencja wyborcza*, Kraków 2008, s. 55.

Fotografia 12. Apel o bojkot wyborów do rad narodowych z 17 czerwca 1984 roku zamieszczony na łamach pisma środowiska oświaty niezależnej w Gdańsku - „Kontakty”

Źródło: 17 czerwca. Bojkot, „Kontakty. Pismo Oświaty Niezależnej w Gdańsku” 1984, nr 14, s. 2-4 (Zasób AKKS, NSZZ „Solidarność”. Region Gdański, sygn. 7/247, Kontakty. Pismo Oświaty Niezależnej w Gdańsku, k. 87).

Ponadto w połowie dekady lat osiemdziesiątych w dorosłość wkraczało młode pokolenie, wychowane w PRL, ale nie znające już terroru lat stalinizmu, które domagało się odkłamania życia politycznego, co przyczyniło się do obniżenia frekwencji wyborczej. Stosunek młodych ludzi do organizowanych w kraju głosowań obrazuje choćby akcja nawołująca do bojkotu wyborów z 1985 roku zorganizowana przez trójmiejską młodzież skupioną wokół Federacji Młodzieży Walczącej i środowiska III LO⁹⁶².

Pomimo tego podczas wyborów z 1984 roku wśród kandydatów do Wojewódzkiej Rady Narodowej w Gdańsku nauczycielki i nauczyciele stanowili 8.43%, podczas gdy w latach siedemdziesiątych ich odsetek pośród osób ubiegających się o mandat w WRN nie przekraczał 5%⁹⁶³. Natomiast wśród kandydatów do MRN w Gdańsku pedagodzy i pedagożki stanowili 5.91%, podczas gdy robotnicy 26.34%, chłopi 3.76%, pracownicy umysłowi 39.52%, lekarze i pielęgniarki 2.15%, przedstawiciele MO i Ludowego Wojska Polskiego 5.38%, emeryci 3.5%, rzemieślnicy 3.76%, a inżynierowi i ekonomiści 9.68%. Natomiast wśród ogółu zatrudnionych w województwie gdańskim pracownicy oświaty stanowili 8.44%⁹⁶⁴.

Kolejne w omawianym okresie wybory odbyły się jesienią 1985 roku. Było to głosowanie na kandydatów i kandydatki do Sejmu PRL. Również wówczas działacze „Solidarności” nawoływali do ich bojkotu⁹⁶⁵. Wśród 30 osób widniejących na liście wyborczej zgłoszonej przez Wojewódzki Konwent Wyborczy znalazł się wówczas 1 nauczyciel. Natomiast na krajowej liście wyborczej pośród kandydatów na posłów nie było nikogo reprezentującego stan nauczycielski⁹⁶⁶. Ostatnie w analizowanym okresie

---

⁹⁶² W październiku 1985 roku podczas meczu ekstraklasy pomiędzy Lechią Gdańsk a Ruchem Chorzów, młodzież z Trójmiasta wywiesiła na stadionie transparent z napisem nawołującym do bojkotu mających odbyć się 15 października wyborów do Sejmu PRL zob. J. Hlebowicz, *Niepokorni z „Topolówki”* ..., s. 99-100; J. Wąsowicz, *Biało-zielona Solidarność. O fenomenie politycznym kibiców gdańskiej Lechii 1981-1989*, Gdańsk 2006, s. 55-56.

⁹⁶³ Obliczenia własne na podstawie: APG, Akta z wyborów do rad narodowych przeprowadzonych w dniu 17.06.1984 r. z terenu województwa gdańskiego, sygn. 3961/76, Zgłoszenia wspólnych list kandydatów na radnych WRN w Gdańsku w okręgach wyborczych, oświadczenia zgody na kandydowanie, k. 12, 20, 32, 42, 52, 62, 74, 84, 96, 109, 120, 134, 148, 150, 164, 178, 186, 198, 212, 228, 242, 256, 266, 280, 290, 300, 312, 324, 339, 349, 357, 367, 379, 390.

⁹⁶⁴ *Rocznik statystyczny województw 1985*, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa 1985, s. 54-55.

⁹⁶⁵ J. Wąsowicz, „*Nie pójdziemy na wybory*” ..., [w:] *Wybory i referenda* ..., s. 743.

⁹⁶⁶ Ogólnopolski Konwent Wyborczy stanowili: „przedstawiciele Rady Krajowej Patriotycznego Ruchu Odrodzenia Narodowego oraz naczelnych władz: PZPR, ZSL, SD, Stowarzyszenia „PAX”, Chrześcijańskiego Stowarzyszenia Społecznego, Polskiego Związku Katolicko-Społecznego – w łącznej liczbie 3/5 składu Konwentu.”. Analogiczny skład występował w wojewódzkich konwentach wyborczych. Ustawa z dnia 29 maja 1985 r. Ordynacja wyborcza do Sejmu Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej (Dz.U.

wybory odbyły się w latem roku 1989⁹⁶⁷. Były to stanowiące zwieńczenie rozmów tzw. Okrągłego Stołu wybory kontraktowe z czerwca 1989 roku. Wśród osób kandydujących do Sejmu oraz Senatu znalazło się wówczas 20 nauczycielek i nauczycieli. Żadna z tych osób nie pochodziła jednak z Trójmiasta⁹⁶⁸.

Zachowane materiały nie pozwalają natomiast na ocenę w jakim stopniu ogół nauczycielstwa trójmiejskich szkół przyjął kontestacyjną wobec przeprowadzanych po 1980 roku wyborów poprzez nieuczestniczenie w głosowaniach. Jednak porównanie odsetka nauczycieli i nauczycielek zaangażowanych w wybory do miejskich i wojewódzkich rad narodowych oraz do Sejmu i Senatu uwidacznia, iż wynikało ono raczej z ogólnie narzuconej presji o wymiarze propagandowym, niżeli faktycznych politycznych przekonań⁹⁶⁹. Wybory do Sejmu miały bowiem inną specyfikę aniżeli wybory do lokalnych struktur władzy. Na listach wyborczych było mniej miejsc, a udział w nich wiązał się z bardziej realnym zaangażowaniem w życie polityczne, stąd kandydowały w nich raczej osoby związane z polityką, niż „naganiani” kandydaci i kandydatki.

7.6. Wpływ na niezależną działalność młodzieży

Postawa nauczycieli i nauczycielek aktywnie zaangażowanych w tworzenie struktur NSZZ „Solidarność” dostrzeżona została także przez młodzież która, zdaje się pierwszy raz, zainspirowana przez środowisko oświatowe, a nie jedynie pojedynczych pedagogów czy pedagożki, także podjęła inicjatywy zmierzające do zmiany sytuacji w szkolnictwie. Widocznym przejawem poparcia młodych ludzi dla tworzącego się związku było noszenie przez uczniów i uczennice przypinek bądź też opasek ze znakiem

---

1985 nr 26 poz. 112); APG, Akta z wyborów do Sejmu Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej przeprowadzonych w dniu 13.10.1985 r. z terenu województwa gdańskiego, sygn. 3962/1, Obwieszczenia: Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Gdańsku z wykazem okręgów wyborczych w województwie gdańskim, Państwowej Komisji Wyborczej z krajową listą wyborczą i Okręgowych Komisji Wyborczych nr 16 w Gdańsku i nr 17 w Gdyni z okręgowymi listami wyborczymi, k. 1, 8, 11.

⁹⁶⁷ W omawianym okresie wybory do rad narodowych odbyły się także w 1988 roku jednak fragmentaryczny stan zachowania materiałów z ich przebiegu nie pozwala na odtworzenie procentowego zaangażowania w nie poszczególnych grup zawodowych zob. APG, Inwentarz Zespołu Akt: Akta wyborów do rad narodowych przeprowadzonych w dniu 10.01.1988 r. z terenu województwa gdańskiego. Zespół nr 3964.

⁹⁶⁸ *Czy powstanie lobby oświatowe*, „Tu Teraz. Pismo Oświaty Niezależnej” 1989, nr 77, s. 3-5 [Zasób AKKS, Kolekcja publikacji seryjnych i wydawnictw niezależnych, sygn. 74/22, b.p.]

⁹⁶⁹ J. Król, *Kampanie wyborcze ...*, [w:] *Wybory i referenda ...*, s. 400-403.

„Solidarność”⁹⁷⁰. Młodzież kolportowała także ulotki popierające działalność pedagogów i pedagożek zrzeszonych w „Solidarności”, a następnie podjęty przez nich strajk z listopada 1980 roku. Głównymi inicjatorami tychże aktywności była młodzież z III LO w Gdańsku, która postanowiła spisać i rozpowszechnić wśród grupy rówieśników postulaty dotyczące koniecznych ich zdaniem zmian w szkolnictwie. Pierwszy z nich brzmiał: „Oświadczamy, że w pełni solidaryzujemy się z postulatami pracowników służby zdrowia i oświaty”⁹⁷¹.

Dalsza aktywność młodzieży trójmiasta skupiała się na zmianach w programach nauczania oraz utworzeniu niezależnych samorządów uczniowskich. W połowie listopada 1980 roku w Gdańsku z młodymi ludźmi spotkał się Minister OiW – Krzysztof Kruszewski, któremu przedstawiono postulaty dotyczące koniecznych, zdaniem uczniów i uczennic zmian w oświacie. Do kolejnych rozmów z ministrem doszło w grudniu w Warszawie⁹⁷². Ich rezultatem było uzyskanie zgody na utworzenie w placówkach szkolnych niezależnych samorządów uczniowskich. Szerszy opis tworzenia oraz działalności tychże samorządów oraz aktywności w nich młodzieży wykracza poza ramy tematyczne niniejszej pracy

W kontekście tematu niniejszej pracy istotny jest fakt, iż działania podjęte u progu nowego dziesięciolecia przez nauczycieli i nauczycielki były doceniane przez młodzież i stanowiły dla niej inspirację. Zauważyła to jedna z gdańskich pedagożek – wzmiankowana już w pracy K. Trybusiewicz-Pieńkowska, która na łamach „Biuletynu Informacyjnego” próbując odpowiedzieć na pytanie jaka była geneza niezależnego ruchu młodzieży szkół średnich Trójmiasta wskazywała, iż pewne inicjatywy powołania wolnych samorządów szkolnych pojawiły się już na początku września, jednak dopiero strajk podjęty przez nauczycielstwo, jak twierdzi pedagożka, miał skłonić młodzież do konkretniejszych działań, które w ostatecznym rezultacie zaowocowały ich spotkaniem z ministrem oświaty⁹⁷³.

---

⁹⁷⁰ Relacja Beaty Szmytkowskiej; J. Wąsowicz, *Niezależny ruch młodzieżowy ...*, s. 68; A. Szydłowska, *Od Solidarycy do TypoPolo. Typografia a tożsamości zbiorowe w Polsce po roku 1989*, Wrocław 2018, s. 27.

⁹⁷¹ Tamże, s. 69.

⁹⁷² Tamże, s. 71-72. Pierwsze spotkanie młodzieży z Ministrem Oświaty i Wychowania Krzysztofem Kruszewskim odbyło się 16 listopada 1980 roku w Gdańsku, podczas niego uczniowie i uczennice przedstawili listę swoich postulatów. Drugie spotkanie miało miejsce 17 grudnia 1980 roku w Warszawie.

⁹⁷³ AKKS, NSZZ „Solidarność”. Region Gdańsk, sygn. 7/45, Biuletyn Informacyjny NSZZ „S” Pracowników Oświaty i Wychowania. Biuletyn Informacyjny Niezależnego Samorządnego Związku Zawodowego „Solidarność” Komitet Założycielski Pracowników Oświaty i Wychowania Gdańsk, nr 3, 30 stycznia 1981 roku, s. 2-3.

Z kolei wprowadzenie stanu wojennego, podobnie jak terror okresu stalinizmu, wywołało w młodzieży odruch buntu i wzmożyło jej aktywność w sferze tworzenia niezależnych organizacji. Ich działalność skupiała się na kolportażu ulotek, wydawaniu niezależnych czasopism młodzieżowych czy też okazywaniu sprzeciwu wobec zastanej rzeczywistości m.in. poprzez organizację w szkołach tzw. przerw milczenia czy chodzeniu ubranym na czarno⁹⁷⁴.

Zaznaczyć jednak należy, że stopień zaangażowania młodzieży na rzecz zmian społeczno-politycznych był różny. Zależał on co oczywiste od indywidualnych uwarunkowań charakterologicznych danego ucznia/uczennicy, ale często pozostawał także w korelacji ze stopniem i rodzajem szkoły do jakiej uczęszczał. Najczęściej działalność o takim charakterze podejmowała młodzież liceów ogólnokształcących bądź szkół artystycznych (o czym już w pracy wspomiano), rzadziej osoby uczące się w szkołach zawodowych czy uczniowie i uczennice ze szkół podstawowych, ze względu na wiek zainteresowani innymi sferami życia społecznego i często nie rozumiejący jeszcze całkiem sytuacji w kraju. Wspomina o tym m.in. jedna z gdyńskich uczennic, uczęszczająca do Szkoły Podstawowej nr 33 w dzielnicy Oksywie, a następnie do liceum medycznego. Twierdzi ona, że zarówno w podstawówce, jak i w „medyku” o sprawach politycznych raczej się nie rozmawiało. Wracając pamięcią do stanu wojennego mówi:

Nie mogę powiedzieć, że się czułam nielubiana, ale jako córka wojskowego czułam, że jestem trochę „po drugiej stronie barykady”, bo mój ojciec w mundurze, a nie w stoczni. Ale uczniowie jakoś szczególnie nie rozmawiali ze sobą na te tematy. Szkoła żyła swoim życiem. Merytorycznie, realizowanie programu. Z dzisiejszej perspektywy myślę, że to też w jakiś sposób chroniło uczniów. Nie podsycalo niepokoju itp. Absolutnie w czasie stanu wojennego, to była jeszcze szkoła podstawowa, nie odczuwaliśmy w szkole, że dzieje się coś dziwnego⁹⁷⁵.

Była to [liceum medyczne] specyficzna szkoła. Skupienie na przestrzeganiu „bezsensownych” nakazów jak np. zakaz noszenia spodni pod fartuchami lekarskimi. W szkole uczyły prawie same kobiety i uczęszczały do niej też w większości uczennice. Inny klimat niż np. w tzw. ogólniaku⁹⁷⁶.

---

⁹⁷⁴ Przerwy milczenia odbywały się w rocznice ważnych wydarzeń, zazwyczaj podczas długiej przerwy. Uczniowie i uczennice przychodzili do szkoły ubrani na czarno i przez całą przerwę milczeli. Relacja Beaty Szmytkowskiej.

⁹⁷⁵ Relacja Iwony Pietkiewicz.

⁹⁷⁶ Tamże.

Dokładna charakterystyka tworzonych przez młodych ludzi z trójmiasta organizacji niezależnych także opisana została już w literaturze przedmiotu⁹⁷⁷. W kontekście zagadnień badanych w niniejszej pracy istotna pozostaje reakcja nauczycieli i nauczycielek na tworzone przez młodzież szkolną niezależne organizacje i podejmowane przez nie inicjatywy.

Postawy pedagogów i pedagożek wobec niezależnej działalności młodzieży były zróżnicowane. W zasadzie podzielić można je na trzy grupy. Osoby, które otwarcie wspierały uczniów i uczennice w ich aktywnościach, nauczycieli i nauczycielki, którzy okazywali dezaprobatę wobec takich działań oraz takich, którzy nie ingerowali w poczynania młodych ludzi, dając tym samym swego rodzaju ciche przyzwolenie na podejmowane inicjatywy⁹⁷⁸. W omawianym okresie spektrum tychże postaw pozostawało w zasadzie bez zmian, zmieniało się jednak natężenie poszczególnych z nich.

Ówczesna uczennica III LO w Gdańsku, wspomina, że w okresie stanu wojennego, w placówce do której uczęszczała odbywały się tzw. przerwy milczenia. Odnosząc się do postaw pedagogów i pedagożek wobec takich akcji młodzieży, stwierdza ona:

Byli nauczyciele, którzy jakoś bardziej poczuli się, nie wiem może byli np. wyznaczeni do dyżurów na korytarzach. Byli tacy, którzy bardziej sami się poczuli do pilnowania porządku. To był nauczyciel od przysposobienia obronnego i nauczyciel od rosyjskiego i czasem jeszcze nauczycielka od plastyki. Oni dostawali po prostu hysterii, biegając po tych korytarzach i krzycząc „mówcie coś”, „czemu nie mówicie”. Widać było, że po prostu są wyprowadzeni z równowagi tą sytuacją. Widać było, że jeśli chodzi o nauczycieli to była taka większość, która nie wyrażała, żadnych poglądów w zasadzie. I pojedyncze osoby, które w jakiś sposób starały się zapanować nad sytuacją, ale tak, aby w jakiś sposób spacyfikować te zachowania jawnie opozycyjne uczniów.

Postawy nauczycieli, które my odbieraliśmy tak dosyć jednoznacznie, później dowiedzieliśmy się z rozmów, już nawet w latach dziewięćdziesiątych czy późniejszych, że nie wszyscy ci nauczyciele robili to dla „władzy”, niekoniecznie zawsze dlatego, że się utożsamiali z władzą, która wprowadziła stan wojenny. Niektórzy raczej chcieli nas po prostu chronić. Na przykład właśnie ten nauczyciel od rosyjskiego, który był powszechnie uważany przez uczniów za taką osobą służalczą [...]. Wszyscy szydzili

---

⁹⁷⁷ J. Wąsowicz, *Niezależny ruch młodzieżowy ...*; J. Hlebowicz, *Niepokorni z „Topolówki” ...*; Tenże, *„Nasza działalność miała coś z rewolucji” ...*

⁹⁷⁸ Na przykład nauczyciele i nauczycielki, którzy widzieli, że młodzież przekazuje sobie ulotki, ale udawali, że o niczym nie wiedzą. Relacja Beaty Szmytkowskiej; J. Hlebowicz, *Niepokorni z „Topolówki” ...*, s. 31-32.

z niego. Ale ktoś z tych nauczycieli bardziej posolidarnościowych, później wyjaśnił, że on to robił w zasadzie, żeby ograniczyć represje.

Jedna z nauczycielek fizyki „wałnęła” nam też kazanko, żebyśmy wybili sobie z głowy takie akcje, bo jest to po prostu niebezpieczne⁹⁷⁹.

Odnosząc się natomiast do postaw nauczycielstwa wspierającego młodzież w jej niezależnej działalności wspomnieć warto choćby o pedagożce, która podpowiedzieć miała jednemu z uczniów, iż jego działalność za bardzo rzuca się w oczy i powinien on zadbać o większą dyskrecję⁹⁸⁰ czy też nauczycielce, która będąc świadkiem przesłuchiwania przez dyrektora szkoły jednego z uczniów, podejrzanego o kolportaż ulotek, widząc jego zagubienie powiedzieć miała „Jeśli to nie ty zrobiłeś, to powiedz, że to nie ty”, sugerując w ten sposób, iż nie powinien się on przyznać do swojej aktywności⁹⁸¹.

Zaznaczyć należy, iż postawy pedagogów i pedagożek wobec niezależnej działalności młodzieży w latach osiemdziesiątych zmieniały się wraz ze zmieniającą się sytuacją polityczno-społeczną w kraju. W okresie legalnej „Solidarności” nauczyciele i nauczycielki bardziej otwarcie angażowali się w aktywności młodzieży i byli przez nią bardziej pozytywnie postrzegani. Natomiast po wprowadzeniu stanu wojennego częściej hamowali inicjatywy podejmowane przez młodzież, zapewne obawiając się negatywnych konsekwencji (zarówno grożących niepodporządkowanej młodzieży, jak i nauczycielom i nauczycielkom, którzy w oczach władz nie umieli odpowiednio zdyscyplinować i wychować podopiecznych)⁹⁸². Zauważyć można, iż w okresie stanu wojennego postawa nauczycieli i nauczycielek wobec młodzieży kontestującej była analogiczna do tej, jaką wyrażali wobec władzy, czyli zdystansowana.

Oszacowanie skali poparcia nauczycieli i nauczycielek z Trójmiasta wobec niezależnej działalności młodzieży jest bardzo trudne. Z zachowanego materiału

---

⁹⁷⁹ Relacja Beaty Szmytkowskiej.

⁹⁸⁰ Była to nauczycielka języka rosyjskiego z III LO w Gdańsku.

⁹⁸¹ Relacja Beaty Szmytkowskiej.

⁹⁸² Obawy te nie były bezpodstawne, bowiem w okresie stanu wojennego zdarzało się, że za niezależną działalność młodzieży spotykały różnego rodzaju negatywne konsekwencje. Najmłodszą osobą osadzoną w tzw. ośrodku odosobnienia był siedemnastoletni uczeń II LO w Bytomiu. Za działalność opozycyjną po grudniu 1981 roku aresztowano i skazano na więzienie także młodzież z Trójmiasta m.in. uczennice i uczniów z VI LO w Gdańsku oskarżonych o kolportowanie ulotek oraz prowadzenie mszy w intencji internowanych. Więcej na temat represji jakie spotkały młodzież z regionu w czasie stanu wojennego zob. J. Wąsowicz, *Niezależny ruch młodzieżowy ...*, s. 551-593.

źródłowego oraz relacji ówczesnych uczniów i uczennic⁹⁸³ wynika, iż przeważającą liczebnie grupę przez cały omawiany okres stanowili pedagodzy i pedagożki, którzy przyjęli neutralną wobec działalności młodzieży postawę. Pewnym miernikiem obrazującym skalę omawianego zjawiska może być fakt, iż w 1984 roku spośród ogółu nauczycieli i nauczycielek pracujących w III LO w Gdańsku 8 wytypowanych zostało przez władze partyjno-państwowe, jako popierający działania młodych ludzi o charakterze niezależnym⁹⁸⁴.

7.7. Okres przemian ustrojowych i edukacyjnych końcówki lat osiemdziesiątych

Wprowadzenie stanu wojennego i delegalizacja „Solidarności” spowodowały rozpoczęte w 1980 roku przemiany w sferze społeczno-politycznej (także w szkolnictwie), nie oznaczało to jednak, że władze zdołały całkowicie zahamować zapoczątkowane wówczas przemiany w świadomości zbiorowej społeczeństwa. Hanna Świda-Ziemia trafnie zauważyła, że:

[...] w owym okresie [po stanie wojennym] nadal aktualne jest, zapoczątkowane w czasie Solidarności, pojmowanie struktury świata z podziałem „my” i „oni”. Żadne wysiłki podporządkowania i przemocy nie likwidują już w świadomości obywateli społecznej kategorii „my”⁹⁸⁵.

Dodatkowo przemiany zachodzące od 1985 roku w samym ZSRR wraz z pogarszającą się w drugiej połowie lat osiemdziesiątych kondycją ekonomiczną państwa, sprawiły, że sytuacja społeczna w kraju stopniowo się zmieniała, a „Solidarność” wychodzić zaczęła z prowadzonej dotychczas działalności w tzw. podziemiu.

Zmiany te odczuwalne były także w środowisku oświatowym. Jak wspomina J. Rybicki, działacz podziemnej „Solidarności” oraz nauczyciel: „Lata 1987-1988 były nieco inne niż lat 1983-1984, wtedy wiele rzeczy mówiono już oficjalnie. W szkole,

---

⁹⁸³ Wywiadów przeprowadzonych przez autorkę niniejszej pracy, a także badań i wywiadów przeprowadzonych przez Jana Hlebowicz zajmującego się zagadnieniem działalności niezależnej uczniów i uczennic III LO w Gdańsku.

⁹⁸⁴ J. Hlebowicz, *Niepokorni z „Topolówki” ...*, s. 87.

⁹⁸⁵ H. Świda-Ziemia, *Młodzież PRL ...*, s. 562.

w której uczyłem zaczęliśmy odtwarzać struktury związku”⁹⁸⁶. W styczniu 1988 roku, po 7 latach od wprowadzenia stanu wojennego, wznowiono także wydawanie podziemnego czasopisma gdańskiej sekcji OiW „Wiatr od Morza”, którego redaktorem został wspomniany wyżej pedagog.

Skupieni wokół związku nauczyciele i nauczycielki poczęli wówczas aktywnie i bardziej otwarcie zabiegać o poprawę warunków pracy. W kwietniu 1987 roku przedstawiciele „Solidarności” oświatowej z Bydgoszczy, Gdańska, Krakowa, Warszawy oraz Wrocławia wystosowali apel, w którym informowali pracowników szkolnictwa o zapowiedzianym przez władze podwyższeniu pensum dydaktycznego i zalecali:

W każdej szkole powinna odbyć się rada pedagogiczna zakończona podjęciem uchwały i wysłaniem jej tekstu do władz oświatowych i Sejmu (w celu uniknięcia manipulacji i fałszerstw wskazane jest przesłanie odpisu na ręce Episkopatu i prasy)⁹⁸⁷.

Zmiany zachodzące w kraju przyczyniły się także do zaktywizowania części pracowników oświaty. Podobnie jak we wcześniejszych dekadach, również w latach osiemdziesiątych niektórzy z pedagogów i pedagożek przejawiali zaangażowanie na polu społecznym. Wśród niewielkiej grupy z Gdyni w latach osiemdziesiątych pojawił się pomysł powołania do życia muzeum, w którym przedstawiono by historię gdyńskiej oświaty. Konkretnie kroki w kierunku utworzenia placówki, podjęto w 1988 roku. Głównym inicjatorem utworzenia muzeum był Henryk Antoniewicz⁹⁸⁸. Związany z gdyńską oświatą już od roku 1957, kiedy to rozpoczął pracę jako nauczyciel-instruktor w Młodzieżowym Domu Kultury. Ponadto angażował się on także w działalność społeczną oraz kulturalną miasta oraz uczestniczył w pracach Komisji Historycznej ZNP, gdzie współpracował m.in. z Piotrem Cieślewskim⁹⁸⁹. Owocami tej współpracy były m.in. tablice upamiętniające gdyńskich nauczycieli poległych w czasie II wojny

---

⁹⁸⁶ J. Rybicki, *By stary, dobry kuśnierz uszył nam nowy sierpień!*, [w:] *Młodzież pyta...o strajki 1988 roku. W przededniu wolnej Polski*, Gdańsk 2006, s. 157.

⁹⁸⁷ AIPN Gd, Kolekcja: Piotr Szubarczyk, sygn. IPN Gd 896/368, Apel do nauczycieli wystosowany przez przedstawicieli NSZZ „Solidarność” Pracowników Oświaty oraz Oświaty Niezależnej: Bydgoszczy, Gdańska, Krakowa, Warszawy i Wrocławia, 1987, k. 1-2.

⁹⁸⁸ *Księga Gdynian, Rodzina Antoniewicz*, <https://www.gdynia.pl/o-gdyni/ksiega-gdynian,3577/antoniewicz,z,365393>, [dostęp: 2021.09.29].

⁹⁸⁹ Piotr Cieślewski był członkiem Komisji Historycznej działającej w gdyńskim oddziale Związku Nauczycielstwa Polskiego.

światowej, publikacje książkowe, a także wystawa poświęcona historii gdyńskiego szkolnictwa i martyrologii miejscowego nauczycielstwa. Jak podaje sam H. Antoniewicz fakt, że wystawa ta cieszyła się dużym zainteresowaniem, utwierdził go w przekonaniu o potrzebie powstania muzeum upamiętniającego dzieje oświaty w Gdyni⁹⁹⁰.

Muzeum tworzono pod auspicjami Miejskiego Zespołu Ekonomiczno-Administracyjnego Szkół w Gdyni⁹⁹¹. W zamyśle miało ono nie tylko prezentować przeszłość gdyńskiego szkolnictwa, ale także współczesne prace młodzieży i nauczycielstwa. Ponadto planowano, że będzie to miejsce pracy Komisji Historycznej ZNP. Siedzibą muzeum stać miał się dawny, pochodzący z XIX wieku, budynek szkolny zlokalizowany w Gdyni Chyloni przy ul. Lubawskiej 4⁹⁹². Aby jednak muzeum mogło rozpocząć tam swoją działalność konieczne było przeprowadzenie kompleksowego remontu⁹⁹³. Ostatecznie jednak po nieudanych próbach zdobycia funduszy na remont bądź pozyskania innego budynku, a także dodatkowych etatów dla placówki, na początku lat dziewięćdziesiątych muzeum uległo likwidacji⁹⁹⁴.

Innym symptomem przemiany w świadomości obywateli i ogólnej atmosferze życia społecznego była także postawa nauczycieli i nauczycielek z trójmiejskich szkół zrzeszonych w ZNP. Związek co prawda nadal podporządkowany był władzom, jednak charakter relacji pomiędzy związkowcami a zwierzchnikami ulegał pewnym przemianom, czego najwyraźniejszym symptomem była deklarowana gotowości do podjęcia strajku w przypadku niewysłuchania postulatów zgłaszanych przez środowisko oświatowe. Choć żądania nauczycielstwa dotyczyły głównie kwestii związanych z poprawą ich sytuacji materialnej oraz warunków pracy, było to jednak dość wyraźne rozluźnienie więzi pomiędzy społecznością nauczycieli i nauczycielek przynależących do związku a władzami państwowymi. Jako przykład przytoczyć można np. uchwałę podjętą przez Zarząd Okręgu Gdańskiego ZNP na początku 1988 roku w której domagano się

---

⁹⁹⁰ MMG, Zbiory Muzeum Historii Szkolnictwa w Gdyni, bez sygnatury; ZNPOG, Muzeum Historii Szkolnictwa w Gdyni, sygn. 016/0162, b.p.; A. Siekierska, *Spuścizna pewnej idei... Zbiory Muzeum Historii Szkolnictwa w Gdyni (1988-1994)*, „Przegląd Archiwalno-historyczny” 2022, t. 8, s. 267.

⁹⁹¹ Umowa o pracę na stanowisku starszego specjalisty kierującego Muzeum Historii i Szkolnictwa zawarta została pomiędzy Henrykiem Antoniewiczem a Miejskim Zespołem Ekonomiczno-Administracyjnym Szkół w Gdyni. ZNPOG, Muzeum Szkolnictwa w Gdyni, sygn. 016/0162, Umowa o pracę zawarta w dniu 01.09.1988 r., b.p.

⁹⁹² Budynek ów przetrwał do dnia dzisiejszego.

⁹⁹³ Dokładna historia tworzenia Muzeum Szkolnictwa w Gdyni nie jest znana, ale przypuszczać można, iż działało ono jako Muzeum w organizacji tj. nowopowstałe muzeum, które dopiero przygotowuje swoją wystawę stałą.

⁹⁹⁴ A. Siekierska, *Spuścizna pewnej idei...*, s. 267-269.

poprawy warunków materialnych pracowników oświaty, zaznaczając, że „O ile zaprezentowane stanowisko nie zostanie rozpatrzone z postulowanym skutkiem, zobowiązani przez członków Związku Nauczycielstwa Polskiego oddział w Gdańsku będziemy musieli rozważyć podjęcie protestu zbiorowego [...]”⁹⁹⁵. Zdaje się, że przemianę tę dostrzegli także członkowie „Solidarności”, którzy w „Apelu do nauczycieli” z 1987 roku pisali „Apelujemy do kolegów – członków Związku Nauczycielstwa Polskiego. Stańcie po naszej stronie, chodzi o wspólną sprawę. Liczymy na Waszą niezależność”⁹⁹⁶.

Wiosna i lato roku 1988 przyniosły kolejną falę strajków, które zmusiły rządzących do ustępstw. Zdecydowano wówczas o podjęciu rozmów przy tzw. Okrągłym Stole. Odczuwalna coraz bardziej erozja systemu sprawiła, że jesienią 1988 roku w Gdańsku powstał jawny Komitet Organizacyjny Pracowników Oświaty i Wychowania, podobne inicjatywy podjęto także w Łodzi, Krakowie, Poznaniu czy Warszawie. W działalność „wychodzącego z podziemia” związku angażowali się głównie działacze aktywni w „Solidarności” już w latach wcześniejszych, byli to: Telesfor Czyż, Jacek Jancelewicz, K. Koszłaga, Genowefa Lewtak, K. Trybusiewicz-Pieńkowska, Tadeusz Polanowski i B. Sarzyński⁹⁹⁷. Brak większego zaangażowania wśród młodszego pokolenia nauczycielstwa był częściowo spowodowany dużą rotacją wśród młodej kadry, która często zmieniała miejsce zatrudnienia, co sprawiało, że nie czuła się silnie związana ani ze szkołą w której pracowała ani z wykonywanym zawodem. Na terenie trójmiejskich placówek edukacyjnych działalność wznawiały także szkolne koła „Solidarności”. Jednym z pierwszych, które powróciło do jawnej działalności było koło z V LO im. Stefana Żeromskiego w Gdańsku.

W dniu 6 lutego 1989 roku rozpoczęto rozmowy pomiędzy rządzącymi a przedstawicielami opozycji. Negocjacje prowadzono w ramach 3 głównych zespołów.

---

⁹⁹⁵ ZNPOG, Akcje protestacyjne, strajkowe ZNP w Gdyni 1980-199, sygn.1/14, Uchwała Plenarnego Posiedzenia Zarządu Okręgu ZNP w Gdańsku dnia 1988.02.23, b.p.

⁹⁹⁶ AIPN Gd, Kolekcja: Piotr Szubarczyk, sygn. IPN Gd 896/368, Apel do nauczycieli wystosowany przez przedstawicieli NSZZ „Solidarność” Pracowników Oświaty oraz Oświaty Niezależnej: Bydgoszczy, Gdańska, Krakowa, Warszawy i Wrocławia, 1987, k. 2.

⁹⁹⁷ W. Książek, *Uczestnicy strajku 1980 roku i negocjacji oświatowych w latach 1980–1989*, „Biuletyn Solidarności. Międzyregionalnej Sekcji Oświaty i Wychowania NSZZ „Solidarność” z siedzibą w Gdańsku. Wydanie specjalne: Niepokorni ludzie oświaty”, listopad 2022, s. 12, <https://solidarnosc.gda.pl/wp-content/uploads/2022/11/1-tablica-oswiata-10-2022.pdf>, [dostęp: 2023.08.27]; *W regionach*, „Tu Teraz” 1988, nr 71, s. 3 [Zasób AKKS, Kolekcja publikacji seryjnych i wydawnictw niezależnych, sygn. 74/22, b.p.].

Pierwszy z nich omawiał kwestię związane z pluralizmem związkowym, drugi problemy gospodarki i polityki społecznej, a trzeci sprawę reform politycznych. Prócz tego powołano także grupy negocjacyjne zajmujące się węższymi zagadnieniami, w tym Podzespół do spraw Nauki, Oświaty i Postępu Technicznego⁹⁹⁸. Rozmowy w ramach wspomnianej grupy odbyły się czterokrotnie, 22 lutego⁹⁹⁹ oraz 1¹⁰⁰⁰, 3¹⁰⁰¹ i 10¹⁰⁰² marca 1989 roku¹⁰⁰³. Stały się one preludem do dalszych zmian w obszarze funkcjonowania szkolnictwa jakie podejmowano już w nowym ustroju¹⁰⁰⁴.

Zachodzące w drugiej połowie lat osiemdziesiątych przemiany w sferze społeczno-politycznej i związane z nimi nadzieję sprawiły, że w Polsce pojawiły się załączki niepublicznej oświaty. W 1987 roku powstało STO, jednak ze względu na problemy związane z zalegalizowaniem jego działalności pierwsze placówki kierowane przez towarzystwo rozpoczęły funkcjonowanie dopiero u progu nowej dekady, w 1989 roku¹⁰⁰⁵. Był to także okres pojawiania się pierwszych szkół prywatnych. Inicjatywny zmierzające do powstania w kraju oświaty niepublicznej uznać należy za przejaw zaangażowania nauczycielstwa, zarówno na polu zawodowym, jak i społecznym. Były one bowiem wyrazem chęci zerwaniem z dotychczasowym scentralizowanym,

---

⁹⁹⁸ Prócz tego powołano także następujące podzespoły: rolnictwa, górnictwa, reformy prawa i sądów, stowarzyszeń, samorządu terytorialnego, młodzieży, środków masowego przekazu, zdrowia i ekologii.

⁹⁹⁹ Stenogram z posiedzenia Podzespołu ds. Nauki, oświaty i postępu technicznego w dniu 22 lutego 1989 r., https://orka2.sejm.gov.pl/OkraglyStol.nsf/0/18DB0A1F7DA0F824C1257CDF003DA213/%24File/OkraglystoldosprawnaukiI_000140295.pdf, [dostęp: 2023.08.27].

¹⁰⁰⁰ Stenogram z drugiego posiedzenia Podzespołu ds. Nauki, Oświaty i Postępu Technicznego w dniu 1 marca 1989 r., https://orka2.sejm.gov.pl/OkraglyStol.nsf/0/83CC90BA3218E483C1257CDF003DA2C3/%24File/OkraglystoldosprawnaukiII_000140297.pdf, [dostęp: 2023.08.27].

¹⁰⁰¹ Stenogram z trzeciego posiedzenia Podzespołu ds. Nauki, Oświaty i Postępu Technicznego w dniu 3 marca 1989 r., https://orka2.sejm.gov.pl/OkraglyStol.nsf/0/AF4F0BBB5D0EF982C1257CDF003DA9F5/%24File/OkraglystoldosprawnaukiIII_000140299.pdf, [dostęp: 2023.08.27].

¹⁰⁰² Stenogram z czwartego posiedzenia Podzespołu ds. Nauki, Oświaty i Postępu Technicznego w dniu 10 marca 1989 r., https://orka2.sejm.gov.pl/OkraglyStol.nsf/0/0154F06FFAD70C98C1257CDF003DA526/%24File/OkraglystoldosprawnaukiIV_000140301.pdf, [dostęp: 2023.08.27].

¹⁰⁰³ Dnia 15 kwietnia 1989 roku zorganizowano w Warszawie spotkanie Krajowej Rady Sekcji Oświaty i Wychowania „S”. W trakcie obrad podjęto uchwałę o powołaniu zespołu mającego pracować nad nową ustawą o edukacji narodowej oraz zespołu mającego nadzorować realizację ustaleń poczynionych podczas rozmów Okrągłego Stołu. W posiedzeniu z ramienia regionalnej Sekcji OiW z Gdańska udział wzięli Krzysztof Koszłaga oraz Krystyna Pieńkowska. *Krajowa Rada Sekcji o „okrągłym stole”, wyborach i ZHR, „Wiatr od morza”* 1989, nr 21, s. 2 [Zasób AKKS, NSZZ „Solidarność”. Region Gdańsk, sygn. 7.205, Miesięcznik Wiatr od Morza. Pismo Sekcji Oświaty i Wychowania NSZZ "Solidarność" w Gdańsku, b.p.].

¹⁰⁰⁴ A. Janowski, *Przy stoliku oświatowym. Propozycje zmian w oświacie*, „Tu Teraz. Pismo Oświaty Niezależnej” 1989, nr 75, s. 1, 4-6 [Zasób AKKS, Kolekcja publikacji seryjnych i wydawnictw niezależnych, sygn. 74/22, b.p.].

¹⁰⁰⁵ J. Legion, „STO” to jednak ekstrema, „Tu Teraz. Pismo Oświaty Niezależnej” 1988, nr 65, s. 9; A. Pająk, *STO kwiatów po polsku*, „Tu Teraz. Pismo Oświaty Niezależnej” 1988, nr 70, s. 11-12; *STO zarejestrowane*, „Tu Teraz. Pismo Oświaty Niezależnej” 1989, nr 73, s. 5 [Zasób AKKS, Kolekcja publikacji seryjnych i wydawnictw niezależnych, sygn. 74/22, b.p.].

zunifikowanym i zideologizowanym modelem funkcjonowania szkoły¹⁰⁰⁶. Potrzebę tworzenia placówek tego typu dostrzegła także wieloletnia nauczycielka oraz działaczka „Solidarności” oświatowej Z. Madej, która w ankiecie przygotowanej przez redakcję czasopisma „Tu Teraz” pt. „Solidarność” Nauczycielska – Jaka?”. Odpowiedziała:

„S” nauczycielska powinna [...] wyrzucić nacisk społeczny zobowiązujący władze oświatowe do przeprowadzenia prawdziwej reformy systemu edukacji narodowej [...]. Poprzez reformę rozumiem [...] tworzenie społecznych instytucji wychowawczych¹⁰⁰⁷.

Pierwsza szkoła STO w Gdańsku rozpoczęła swoją działalność 2 października 1989 roku. Placówkę, nieprzypadkowo, otworzono w gdańskiej dzielnicy Zaspa, gdzie w okresie PRL powstały nowe bloki mieszkalne, co sprawiło, że działające tam szkoły były przepełnione. Grono pedagogiczne szkoły działającej pod auspicjami STO stanowili w większości młodzi pedagodzy i pedagożki, absolwenci studiów pedagogicznych prowadzonych na UG. Dyrektorką szkoły i opiekunką klasy „zerowej” została Maria Mendel, także absolwentka gdańskiej uczelni. Opiekę nad klasą pierwszą powierzono natomiast Joannie Materek¹⁰⁰⁸.

W tym samym czasie w mieście tworzono także inną szkołę niepubliczną – GLA¹⁰⁰⁹. Jedną z twórczyń placówki – K. Hall, tak wspomina tamten okres:

Był taki klimat, że rodzice oczekiwali też zmiany szkoły. Rzucenie takiego hasła, że powstaje jakaś alternatywna oferta edukacyjna, powodowało duże zainteresowanie. Na wiosnę zaangażowałam się w tworzenie Gdańskiego Liceum Autonomicznego. [...] Było więcej chętnych niż miejsc. [...] Miałam

---

¹⁰⁰⁶ *Historia STO*, <https://sto.org.pl/historia-sto-os-czasu/>, [dostęp: 2024.01.05].

¹⁰⁰⁷ Ankieta „Tu Teraz” „Solidarność” Nauczycielska – Jaka? Odpowiedź Zofii Madej, „Tu Teraz. Pismo Oświaty Niezależnej” 1989, nr 74, s. 3 [Zasób AKKS, Kolekcja publikacji seryjnych i wydawnictw niezależnych, sygn. 74/22, b.p].

¹⁰⁰⁸ H. Sempka, *Szkoła Moja, Twoja, Nasza. Wokół trzydziestolecia szkół niepublicznych w Gdańsku*, [w:] „Rocznik Gdański” 2019, t. LXXIX, s. 69-79; Z. Derecka, *W społecznej szkole*, „Dziennik Bałtycki”, 12.10.1989, nr 233, s. 4.

¹⁰⁰⁹ Przed utworzeniem placówki edukacyjnej powołano Gdańską Fundację Oświatową (GFO), której działalność została zatwierdzona przez Ministerstwo Edukacji Narodowej w lipcu 1989 roku. Fundatorami GFO byli: Piotr Bogdanowicz, Robert Głębocki, Katarzyna Hall, Henryk Jankowski, Franciszek Kończka, Mirosław Mironowicz, Bożena Pawlak, Jarosław Zalesiński, Przedsiębiorstwo Geodezyjno - Geologiczne i Consultingowe „Geobis” (reprezentowane przez Henryka Czajkowskiego), Spółdzielnia Pracy Usług Wysokościowych „Gdańsk” (reprezentowana przez Macieja Płażyńskiego). Ostatecznie Gdańskie Liceum Autonomiczne rozpoczęło działalność dopiero 12 września 1989 roku po uzyskaniu stosownej zgody od władz oświatowych. Stąd część z zapisanych do szkoły uczniów i uczennic rozpoczęła 1 września naukę w innych, publicznych, placówkach oświatowych i przeniósł się do GLA dopiero w połowie września, inni natomiast oczekiwali na otwarciu szkoły. *Z kart historii*, <http://www.gfo.pl>, [dostęp: 2023.10.12].

poczucie, że to odpowiada takiemu zapotrzebowaniu społecznemu, rodzicielskiemu, posłania dziecka do innej szkoły niż była dotychczas. Tworzone wówczas szkoły niepubliczne trafiały na podatny grunt oczekiwań społecznych¹⁰¹⁰.

Z kolei Angelika Marszał, której matka oraz ciotka pracowały w oświacie, a która sama w roku 1989 była uczennicą klasy VIII w jednej z gdańskich szkół podstawowych tak opisała ówczesną atmosferę w szkole:

Ogromny niepokój, strach i obawy. Nie wiedzieli co będzie dalej. To było takie z jednej strony radość, trochę taka atmosfera „święta społecznego”, ale też przerażenie, strach, obawa co będzie dalej i materialnie i społecznie i politycznie, była ogromna¹⁰¹¹.

Wracając pamięcią do wydarzeń roku 1989 wspomina, ona także, że w klasie IV, gdy na lekcjach historii omawiali przebieg II wojny światowej, nauczycielka agresję ZSRR na Polskę z 17 września, przedstawiała jako „bratnią pomocą”, natomiast w klasie VIII ta sama pedagożka twierdziła, „że, ZSRR wbiło Polsce sztylet w plecy”. Pedagożka zapytana czemu kilka lat wcześniej przedstawiała tę historię w innym świetle odpowiedzieć miała, że „Taki był ówczesny stan wiedzy i źródła, a teraz odkryto nowe fakty”. Z kolei inna z nauczycielek uczących w szkole podstawowej na gdańskiej Zaspie, miała jak twierdzi ówczesna uczennica, nagle wpaść na pomysł, aby nadać szkole imię „Józefa Piłsudskiego”, co jednak nie zyskało aprobaty młodzieży. Uczennica wspomina, że odniosła wówczas wrażenie, że pedagożka chciała na siłę się czymś wykazać¹⁰¹².

7.8. Wnioski

Lata osiemdziesiąte przyniosły pewne zmiany w postawach pedagogów i pedagożek. Atmosfera towarzysząca wydarzeniom z 1980 roku oraz powstanie struktur oświatowej „Solidarności” sprawiły, że około $\frac{3}{4}$ z grona nauczycieli i nauczycielek trójmiejskich szkół zdecydowało się na okazanie kontestacyjnej wobec dotychczasowej sytuacji społeczno-politycznej postawy poprzez przyłączenie się do związku. Jednak dokładniejsze przyjrzenie się inicjatywom podejmowanym w okresie legalnej

---

¹⁰¹⁰ Relacja Katarzyny Hall.

¹⁰¹¹ Relacja Angeliki Marszał z dnia 12 lipca 2022 roku (nagranie w zbiorach własnych autorki).

¹⁰¹² Tamże.

działalności „Solidarności” uwidacznia, iż faktycznie zaangażowana w jego działalność była tylko niewielka część spośród osób, które złożyły członkowskie deklaracje. W większości była to grupa nauczycieli i nauczycielek, którzy już w okresie wcześniejszym wykazywali pewną aktywność na polu antysystemowej działalności.

Zaprezentowane w powyższym rozdziale dane mówiące o odsetku pedagogów i pedagożek przynależących do ZNP, PZPR oraz „Solidarności” i ich zmiany na przestrzeni lat 1980-1989 (a zwłaszcza 1980-1984) potwierdzają, iż w większości członkostwo nauczycielstwa w tychże organizacjach miało jedynie charakter deklaracyjny i nie wiązało się z ich większą aktywnością. Dynamicznie zmieniająca się sytuacja społeczno-polityczna z początku dekady lat osiemdziesiątych pokazała, że w większości przypadków prezentowane przez pedagogów i pedagożki postawy zmieniały się wraz ze zmieniającą się koniunkturą. Co wyraźnie uwidoczniło się w pierwszej połowie lat osiemdziesiątych, gdy przynależący do poporządkowanego władzy ZNP nauczyciele i nauczycielki, następnie zapisali się do krytykującej zarówno działalność władz, jak i ZNP, „Solidarności”, aby zaraz po jej delegalizacji powrócić do struktur ZNP (po okresie stanu wojennego). Potwierdza to także wypowiedź wspomnianej już M. Szweykowskiej, działającej w szkolnym kole „Solidarności” przy V LO, która opisując działalność sekcji w okresie stanu wojennego stwierdziła „Kilka osób z członków Koła, w tym członkowie PZPR, przepisało się do ZNP”¹⁰¹³. Zapis o podobnej treści odnaleźć można także w 9. numerze czasopisma „Kontakty” z grudnia 1983 roku, gdzie w dziale „Skrót informacji” podano „W II LO w Gdańsku już od 2 tygodni wisi lista kandydatów do ZNP. Ciągłe figurują na niej cztery nazwiska, w tym dwoje byłych członków »Solidarności« [...]”¹⁰¹⁴.

Tę surową ocenę postępowania nauczycieli i nauczycielek złagodzić należałoby jednak stwierdzeniem, iż byli oni jedną z bardziej kontrolowanych przez ówczesne władze partyjno-państwowe grupą zawodową o czym świadczy choćby fakt, iż po stanie wojennym jako jedyni obok dziennikarzy poddani zostali ideologicznej weryfikacji. Przystosowanie się i, przynajmniej pozorna, akceptacja zastanej sytuacji politycznej

---

¹⁰¹³ *Jest wiele do zrobienia. Z członkami Tymczasowego Zarządu Koła NSZZ „Solidarność” V LO w Gdańsku rozmawia Stanisław Kociell, „Wiatr od morza” 1989, nr 19, s. 1 [Zasób AKKS, NSZZ „Solidarność”. Region Gdańsk, sygn. 7/205, Miesięcznik Wiatr od Morza. Pismo Sekcji Oświaty i Wychowania NSZZ „Solidarność” w Gdańsku, b.p.].*

¹⁰¹⁴ *Informacje w skrócie, „Kontakty” 1983, nr 9, s. 7 [Zasób AKKS, NSZZ „Solidarność”. Region Gdańsk, sygn. 7/247, Kontakty. Pismo Oświaty Niezależnej w Gdańsku, b.p.].*

i społecznej dla wielu wydawać mogła się jedynym wyjściem umożliwiającym zapewnienie spokojnej egzystencji sobie oraz rodzinie. Dodatkowo często pedagodzy i pedagożki mieli już w latach ubiegłych okazję obserwować burzliwe wydarzenia czy strajki, które w ostatecznym rezultacie nie zmieniały znacząco sytuacji społeczno-politycznej w kraju. Wystrzegać należy się także oceny ich postępowania z dzisiejszej perspektywy, która daje wiedzę o przemianach roku 1989. Jednak osoby pracujące w latach osiemdziesiątych w szkołach nie wiedziały co przyniesie nowa dekada. Wszystko to wprowadzać mogło pewien marazm i brak nadziei na realną zmianę.

Nie wszyscy jednak z grona nauczycieli i nauczycielek trójmiejskich szkół wybrali ten schemat postępowania. Pewna grupa, zazwyczaj osób, które już w latach wcześniejszych okazywały sprzeciw wobec zastanej sytuacji społeczno-politycznej oraz jej oddziaływania na szkoły, w 1980 roku podjęła działania zmierzające do stworzenia struktury oświatowej „Solidarności”, następnie aktywnie walczyła o zmiany w systemie szkolnictwa oraz programach nauczania, nie porzuciwszy swojej działalności nawet po delegalizacji związku – kontynuowali oni aktywność w „podziemiu” wydając m.in. bezdebitowe publikacje. Działalność tych pedagogów i pedagożek zasługuje na docenienie, bowiem nie zaprzestali oni swojej aktywności, pomimo tego, że po wprowadzonym w 1981 roku stanie wojennym wielu z nich spotkały różnego rodzaju represje i trudności, które mimo wszystko ich nie zniechęciły. Grupa osób aktywnie zaangażowanych w działalność opozycyjną była niewielka. Pod deklaracją poparcia dla MKS złożoną przez gdańskich nauczycieli i nauczycielki w sierpniu 1980 roku podpisało się niewiele ponad 100 osób¹⁰¹⁵. W strajku okupacyjnym z listopada 1980 roku udział wzięło 11 nauczycieli i nauczycielek z Gdańska. W okresie stanu wojennego internowana została tylko 1 pedagożka z regionu. Podczas gdy ogólnie w placówkach szkolnych w Trójmieście pracowało wówczas ponad 14 000 osób.

---

¹⁰¹⁵ Prócz tego odrębne deklaracje poparcia dla MKS przesłano z Zasadniczej Szkoły Zawodowej i Technikum Energetycznego w Gdańsku pod którym podpisało się 7 osób, a także z Liceum Morskiego w Gdyni z podpisami 21 nauczycieli i nauczycielek, IX LO w Gdańsku z 27 podpisami, SP nr 70 w Gdańsku z 25 podpisami, z Zespołu Szkół Przemysłu Okrętowego w Gdańsku z 18 podpisami, SP nr 93 w Gdańsku z 25 podpisami, Szkoły Podstawowej Specjalnej nr 26 w Gdańsku, a także ze Szkoły Muzycznej w Gdańsku, zob. AKKS, Międzyzakładowy Komitet Strajkowy w Gdańsku, sygn. 1/22, Postulaty Komitetów Strajkowych przesyłane do MKS 28.08-30.08.1980 r., k. 763- 765, 787-789; AKKS, Międzyzakładowy Komitet Strajkowy w Gdańsku, sygn. 1/26, Wyrazy poparcia dla MKS od strajkujących zakładów pracy, instytucji i grup pracowniczych. Składy delegacji i upoważnienia do przystąpienia do MKS 26.08-28.08.1980 r., k. 123-124, 175, 195, 216, 259.

Podobnie jak w latach ubiegłych również w omawianym okresie pewna grupa nauczycieli i nauczycielek zachowała bierną postawę wobec zachodzących w kraju przemian społeczno-politycznych. Podanie dokładnej liczby osób, które znalazły się w tym gronie jest niemożliwe. Pewnym wyznacznikiem pozwalającym na oszacowanie liczby pedagogów i pedagożek zachowujących neutralność może być odsetek osób, które nie zdecydowały się na wstąpienie do jednego z dwóch, działających wówczas legalnie związków zawodowych, zrzeszających nauczycielstwo tj. podporządkowanego partii ZNP bądź niezależnej „Solidarności”. W 1980 roku jedynie 4.4% spośród pracowników oświaty zatrudnionych w gdyńskich szkołach pozostawało niezrzeszonych, odsetek ten podobny był także w Gdańsku¹⁰¹⁶. Przyłączenie się do któregoś ze związku czy partii nie zawsze oznaczało jednak faktyczne zaangażowanie i aktywność danej osoby. Część z ich członków i członkiń ograniczała swoją aktywność jedynie do złożenia deklaracji przystąpienia do danej organizacji. Niemniej jednak w ówczesnych warunkach społeczno-politycznych był to przejaw zadeklarowania pewnej postawy pro bądź antysystemowej.

Dająca o sobie coraz wyraźniej znać od drugiej połowy lat osiemdziesiątych erozja systemu spowodowała, że część aktywnego środowiska oświatowego przystąpiła do odtwarzania legalnych struktur nauczycielskiej „Solidarności” zabiegając zarówno o zamiany w treściach oraz formie nauczania, jak i o poprawę warunków pracy. W większości byli to ci sami pedagodzy i pedagożki, którzy u progu dekady zaangażowali się w tworzenie związku. Aktywni i doświadczeni związkowcy włączyli się następnie w rozmowy nad kierunkami zmian w oświacie prowadzonymi w ramach obrad tzw. Okrągłego Stołu. Profesor Henryk Samsonowicz podsumowując przebieg tychże obrad stwierdził „Jesteśmy na samiusieńkim początku drogi [...]”¹⁰¹⁷. Była to niewątpliwie nowa droga dla polskiego szkolnictwa, jednak analiza jej kolejnych etapów oraz ocena realizacji przyjętych założeń wykraczają już poza ramy tematyczne i chronologiczne niniejszej pracy.

---

¹⁰¹⁶ W przypadku nauczycieli i nauczycielek pracujących w szkołach na terenie Gdańska nie zachowały się tak dokładne dane liczbowe, dotyczące członków ZNP w roku 1980. Jednak w okresach wcześniejszych odsetek zrzeszonych w ZNP był zbliżony, podobnie jak odsetek osób przynależących do „Solidarności” w 1980 roku.

¹⁰¹⁷ Stenogram z czwartego posiedzenia Podzespołu ds. nauki, oświaty i postępu technicznego w dniu 10 marca 1989 r., https://orka2.sejm.gov.pl/OkraglyStol.nsf/0/0154F06FFAD70C98C1257CDF003DA526/%24File/OkraglystoldosprawnaukiIV_000140301.pdf, [dostęp: 2023.08.27].

Zakończenie

Celem badań zaprezentowanych w niniejszej pracy było stworzenie zbiorowego portretu grupy zawodowej nauczycieli i nauczycielek z Trójmiasta i ukazanie ich postaw w kontekście przemian społeczno-politycznych i gospodarczych lat 1945-1989. Przedstawione wyniki naukowych dociekań pozwalają na scharakteryzowanie społeczności pedagogów i pedagożek z Trójmiasta zarówno w ujęciu ilościowym, jak i jakościowym. W prowadzonych analizach skupiono się na różnych zagadnieniach związanych z funkcjonowaniem nauczycieli i nauczycielek z trójmiejskich szkół w latach 1945-1989. Należały do nich pochodzenie, poziom wykształcenia, struktura wieku i płci, pozycja ekonomiczna i zawodowa, autorytet, aktywność organizacyjna oraz partyjna, a także postawy jakie reprezentowali oni pokoleniowo i międzypokoleniowo wobec spraw społecznych, ekonomicznych (własnej pozycji ekonomicznej), bieżącej polityki państwa, kwestii wyznaniowych, perspektyw rozwoju zawodowego, wyzwań w edukacji czy modelu kształcenia w Polsce.

W grupie zawodowej nauczycieli i nauczycielek, którzy w 1945 roku rozpoczęli pracę w trójmiejskich szkołach znalazły się osoby o zróżnicowanym pochodzeniu społecznym, statusie materialnym, sytuacji rodzinnej oraz różnych, indywidualnych przeżyciach wojennych, w których pamięci zazwyczaj wciąż żywe było poczucie strachu, niepewności, a często także głodu i biedy. Zdecydowaną większość z nich, bo ponad 90%, stanowili pedagodzy i pedagożki przybyłe do Trójmiasta z innych regionów kraju, tzw. Kresów Wschodnich oraz województw Polski centralnej i południowo-wschodniej, a także mniejszych miejscowości województwa gdańskiego. Sytuacja ta była specyficzna dla terenów, które po II wojnie światowej włączone zostały w granice Polski, a uprzednio zamieszkiwane były w większości przez ludność niemiecką. Do tzw. powiatów nowych należał Gdańsk oraz Sopot. Po zakończeniu działań wojennych osoby pochodzenia niemieckiego zostały wysiedlone z tychże terenów, a przesiedlono na nie ludność z województw położonych na wschodzie Polski, które po 1945 roku znalazły się poza granicami kraju.

Nieco odmienna była natomiast historia znajdującej się przed 1939 rokiem w granicach RP Gdyni, z której znaczny odsetek mieszkańców (w tym nauczycieli i nauczycielek) wysiedlono już na początku wojny. Sprawilo to, że po 1945 roku w trójmiejskich szkołach jedynie niewielki odsetek (mniej niż 10%) stanowili pedagodzy

i pedagogiki uczący w regionie przed 1939 rokiem, podczas gdy w niektórych powiatach województwa gdańskiego było ich nawet ponad 50%. W kolejnych latach w Trójmieście nastąpiła większa unifikacja grupy zawodowej nauczycieli i nauczycielek. Tworzyły ją odtąd głównie osoby rekrutujące się spośród absolwentów jednej z działających w regionie szkół kształcących nauczycieli (WSP, SN itd.), a po roku 1970 głównie UG. Byli to zazwyczaj młodzi ludzie zamieszkujący Trójmiasto bądź okoliczne miejscowości. Na stosunkowo szybką integrację badanej społeczności wpłynęła także specyfika regionu. Charakteryzowany obszar, tworzony przez 3 duże nadmorskie miasta, był przestrzenią niehermetyczną, co sprawiało, że łatwej było się tam zasymilować. Odmienne sytuacja wyglądała w mniejszych miejscowościach w regionie, czy np. na Śląsku, gdzie osoby przybyłe z różnych stron Polski często nie rozumiały lokalnej specyfiki, a miejscową ludność traktowały (m.in. ze względu na różnice językowe) jako obcą. Wiązało się to także z zaleceniami władz państwowych, które nie szanując regionalnych kultur dążyły do unifikacji włączonych w granice Polski terenów, obawiając się działań o charakterze separatystycznym.

Specyfika regionalna sprawiła, że w pierwszych powojennych latach wyższe upartyjnięcie występowało wśród nauczycieli i nauczycielek uczących w miastach (w tym w Trójmieście) niżeli na obszarach wiejskich oraz w tzw. powiatach nowych aniżeli dawnych, z wyjątkiem dość specyficznej, młodej Gdyni¹⁰¹⁸. W badanym regionie wynikało to z większego przywiązania osób zamieszkujących tereny wiejskie i powiaty dawne do tradycji oraz wiary katolickiej utożsamianej z polskością (w przeciwieństwie do narzuconej, nowej władzy). Postawa taka występowała zwłaszcza wśród nauczycieli i nauczycielek zatrudnionych przed 1939 rokiem, których wyższy odsetek pracował po wojnie właśnie w powiatach dawnych¹⁰¹⁹.

---

¹⁰¹⁸ W okresie powojennym sytuacja w każdym z regionów Polski była bardzo zróżnicowana i uzależniona od jego specyfiki, tradycji lokalnych, historii (w tym okresu zaborów) oraz przebiegu powojennej fali migracyjnej. Dla przykładu na Warmii i Mazurach występował odwrotny niżeli na badanym obszarze trend i jak podaje M. Radziszewska w roku 1948 do PPR przynależało 18.6% spośród nauczycieli i nauczycielek uczących w miastach oraz aż 46.4% pedagogów i pedagogek z placówek zlokalizowanych na obszarach wiejskich. Autorka nie wyjaśnia jednak jakie mogły być potencjalne przyczyny takiego zjawiska, zob. M.J. Radziszewska, *Nauczyciele szkół ...*, s. 170.

¹⁰¹⁹ Byli to np. nauczyciele i nauczycielki związani przed 1939 rokiem ze Stowarzyszeniem Chrześcijańsko-Narodowym Nauczycielstwa Szkół Powszechnych. Była to organizacja społeczna założona w 1921 roku zrzeszająca nauczycieli i nauczycielki szkół powszechnych o poglądach prawicowych i antykomunistycznych. W okresie międzywojennym była to najliczniejsza organizacja związkowa nauczycielstwa w Gdyni. M. Mielczarska, dz. cyt., s. 106; *Encyklopedia Gdyni*, dz. cyt., s. 105.

W analizowanym okresie zaobserwować można także ilościowy rozwój grupy zawodowej nauczycieli i nauczycielek uczących w szkołach zlokalizowanych na terenie Trójmiasta. Wzrost liczebności w obrębie badanej grupy zawodowej wiązał się głównie z pojawieniem się w placówkach oświatowych uczniów i uczennic z powojennego wyżu demograficznego, a co za tym idzie także rozbudową sieci szkół w regionie, a także z zauważalnym w całej Polsce upowszechnianiem szkolnictwa. Ilościowy przyrost kadry dydaktycznej w Trójmieście wynikał również z podnoszenia jakości procesu i warunków nauczania, co sprawiło, że nawet w okresach spadku liczby młodzieży uczęszczającej do placówek edukacyjnych, liczba uczących w nich pedagogów i pedagożek wzrastała. W skali całego województwa przyrost ilościowy kadry dydaktycznej szkół podstawowych pomiędzy rokiem 1960 a 1990 wyniósł 80.47%, podczas gdy uczniów i uczennic 59.97%.

W pierwszych powojennych latach w placówkach oświatowych Trójmiasta większość stanowili nauczyciele i nauczycielki wykształceni jeszcze przed wojną. Później wraz ze wzrostem liczby uczniów i uczennic oraz stworzeniem kolejnych placówek szkolnych w regionie pojawili się w nich także tzw. pracownicy niewykwalifikowani, którzy uprawnienia do nauczania w szkole zdobyli na drodze przyspieszonej edukacji (różnego rodzaju kursach). W Trójmieście odsetek zatrudnionych w szkołach pedagogów i pedagożek bez kwalifikacji w porównaniu do innych regionów Polski czy pozostałych części województwa gdańskiego był niewielki. W 1946 roku w trójmiejskich szkołach powszechnych nie przekraczał on 10%, podczas gdy w skali całego województwa gdańskiego wynosił niemalże 30%, a w województwie olsztyńskim aż 55.8%¹⁰²⁰. Wynikało to z faktu atrakcyjnego położenia, dużych możliwości zdobycia dobrego wykształcenia oraz relatywnie dobrych warunków mieszkaniowych, które sprawiały, iż region ten był postrzegany jako atrakcyjny do życia i pracy. Spowodowało to, że niekiedy na wolną posadę dla nauczyciela/nauczycielki zgłaszało się kilka osób, co tworzyło pewną konkurencję i pozwalało na wybór najodpowiedniejszych kandydatów. Stąd też, zarówno na tle innych miast w regionie, jak i całego kraju poziom wykształcenia nauczycieli i nauczycielek z Trójmiasta był stosunkowo wysoki. Przykładowo u progu lat sześćdziesiątych wszystkie osoby uczące w szkołach średnich zlokalizowanych na terenie Sopotu posiadały już wykształcenie

---

¹⁰²⁰ M.J. Radziszewska, *Nauczyciele szkół ...*, s. 75.

wyższe, co nie było standardem. Ponad dekadę później w skali całego kraju w liceach ogólnokształcących pracowało nadal 15.1% nauczycieli i nauczycielek bez wykształcenia wyższego¹⁰²¹. Podkreślić warto ponadto, że poziom wykształcenia rósł stopniowo przez cały omawiany okres, co wynikało również z podnoszenia wymogów formalnych dotyczących kwalifikacji osób uczących oraz rozbudowy sieci szkół kształcących nauczycieli i nauczycielki w regionie.

Przemiany społeczne, demograficzne oraz ustrojowe sprawiły, że na przestrzeni lat 1945-1989 doszło do znacznego sfeminizowania zawodu nauczycielskiego w gronie którego jeszcze przed 1939 rokiem większość stanowili mężczyźni. Proces ten nie był jednak specyficznym zjawiskiem występującym wśród osób uczących w szkołach na terenie Trójmiasta. Podobne tendencje zauważyć można także w innych regionach kraju, a nawet innych europejskich państwach. W połowie lat sześćdziesiątych w szkołach podstawowych województwa gdańskiego pracowało 75.6% kobiet, a w skali całego kraju było ich 76.8%. Nieco bardziej sfeminizowane były natomiast szkoły w samym Trójmieście, gdzie pracowało nieco ponad 80% kobiet, co wiązało się z możliwością znalezienia przez mężczyzn lepszej posady w działających w regionie zakładach przemysłowych i innych instytucjach. Postępująca feminizacja w grupie zawodowej nauczycielstwa wiązała się w dużej mierze z upowszechnieniem w okresie powojennym pracy zarobkowej kobiet. Charakterystyczne dla Trójmiasta było natomiast podejmowanie zatrudnienia w szkolnictwie przez żony marynarzy oraz wojskowych (głównie ze stacjonującej w regionie Marynarki Wojennej), które często z punktu widzenia ekonomicznego nie miały potrzeby zarobkowania, czyniły to jednak zapewne z chęci samorozwoju czy posiadania niezależności finansowej¹⁰²².

Na przestrzeni lat 1945-1989 zmieniała się także sytuacja socjalno-bytowa nauczycieli i nauczycielek pracujących w trójmiejskich szkołach. Najcięższe były pierwsze powojenne lata, w których zarówno przybyli na Pomorze Gdańskie pedagodzy i pedagożki, jak i osoby zamieszkujące te tereny przed 1939 rokiem zmierzyć musiały się z trudnościami jakie zaistniały w odbudowującym się po wojnie kraju. Należały do nich głównie znaczące niedobory zarówno aprowizacyjne, jak i lokalowe. Sytuacja ta nie była

---

¹⁰²¹ W. Iwanowski, *Oświata, nauczyciele, liczby*, Warszawa 1973, s. 29. W roku 1976 także jeszcze nie wszystkie osoby uczące w liceach ogólnokształcących województwa śląskiego posiadały wykształcenie wyższe, zob. W. Gajewski, dz. cyt., s. 412.

¹⁰²² Zaznaczyć warto także, iż w niektórych przypadkach, to właśnie posiadane zaplecze finansowe umożliwiało im podjęcie pracy zawodowej.

jednak specyficzna ani dla regionu, ani dla badanej grupy zawodowej. W okresie tużpowojennym występowała ona w zasadzie w całej Polsce, nie była jednak całkowicie jednorodna. Różnice dostrzec można także pomiędzy trzema miastami, objętymi badaniami. Najtrudniejsza sytuacja występowała w Gdańsku, który należał do jednych z najbardziej dotkniętych działaniami wojennymi miast. Adam Andrzejewski podaje, iż zniszczono tam 55% z zasobów mieszkaniowych¹⁰²³. Gdynia oraz Sopot nie zostały natomiast dotknięte zniszczeniami wojennymi aż w takim stopniu jak Gdańsk, stąd w 1945 roku ulokowano tam siedziby różnych instytucji państwowych, w tym kuratorium oświaty (w Sopocie).

Zaznaczyć należy także, iż nauczyciele i nauczycielki, ze względu na istotność wykonywanego zawodu, należeli do grupy uprzywilejowanej, która jako jedna z pierwszych otrzymywała kwaterunek w lokalach mieszkalnych czy przydział racji żywnościowych, stąd ich sytuacja choć bardzo trudna, na tle ogółu społeczeństwa była relatywnie dobra. Oceniając natomiast sytuację socjalno-bytową nauczycieli i nauczycielek z Trójmiasta w okresie tużpowojennym stwierdzić należy, iż była ona dość trudna i skomplikowana. Wynikało to z faktu, iż większość spośród tej grupy zawodowej w regionie stanowiły osoby przesiedlone tutaj z tzw. Kresów Wschodnich, co sprawiło, że znalazły się one w zupełnie nowym środowisku, często bez żadnych rzeczy osobistych czy zapasów żywności¹⁰²⁴. Przy czym podkreślić należy, iż była to specyfika tzw. Ziemi Zachodnich i Północnych, na których znaczny odsetek stanowiły osoby przesiedlone z byłych tzw. Kresów Wschodnich, które zmuszone zostały do porzucenia całego swojego dobytku¹⁰²⁵.

W kolejnych powojennych latach kondycja socjalno-bytowa nauczycieli i nauczycielek w regionie była w miarę stabilna. Przez cały w zasadzie omawiany okres uposażenie pedagogów i pedagożek nie było niskie, oscyloowało ono bowiem w granicach średnich zarobków otrzymywanych przez pracowników sektora państwowego w kraju. Dodatkowo uwzględniając stosunkowo niską liczbę godzin pracy w szkole oraz

---

¹⁰²³ A. Andrzejewski, *Polityka mieszkaniowa*, Warszawa 1987, s. 138-140.

¹⁰²⁴ M. Szaniawski, dz. cyt., s. 202.

¹⁰²⁵ O trudnościach z jakimi spotykali się nauczyciele i nauczycielki przybyłe na tzw. ziemię odzyskane wspominają m.in. M. Radziszewska w pracy dotyczącej nauczycieli z Warmii i Mazur zob. M.J. Radziszewska, *Nauczyciele szkół ...*, oraz Maciej Szaniawski badający szkolnictwo na Śląsku (Opolszczyzna) zob. M. Szaniawski, dz. cyt.; P. Perkowski, *Gdańsk - miasto od nowa. Kształtowanie ...*, s. 247-248; J. Duda, *Nauczyciele z Kresów Wschodnich II Rzeczypospolitej – pionierami oświaty na Śląsku Opolski*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” 2006, nr 3-4, s. 127-131.

przysługujące osobom wykonującym zawód nauczyciela dni wolne uznać należałoby, iż sytuacja finansowa badanej grupy zawodowej na tle ogólnopolskim była dobra. Oczywiście zaznaczyć należy, iż w omawianym czasie ze względu na ograniczenia ustrojowe i często występujące braki aprowizacyjne, sytuacja wielu mieszkańców kraju bywała trudna. Podczas analizy kondycji socjalno-bytowej nauczycieli i nauczycielek z Trójmiasta ujawniła się także pewna specyfika regionu, w którym funkcjonowało wiele zakładów przemysłowych (głównie związanych z szeroko pojętym przemysłem morskim), stwarzających możliwość otrzymania lepiej płatnej, niżeli w szkole posady. W połowie lat pięćdziesiątych najwyższe przewidziane w przepisach wynagrodzenie dla nauczyciela/nauczycielki wynosiło 1100 zł, podczas gdy pensje otrzymywane przez pracowników umysłowych zatrudnionych w przemyśle wahały się pomiędzy 1200 a 2000 zł. Z kolei u progu lat osiemdziesiątych średnie wynagrodzenie w badanym regionie było aż o 24.3% wyższe niż przeciętne zarobki otrzymywane przez pracujących tam nauczycieli i nauczycielki. Sprawilo to, że pozycja ekonomiczna pedagogów i pedagożek w Trójmieście była relatywnie niższa niż w innych, mniej uprzemysłowionych czy zurbanizowanych, regionach kraju.

Wszystkie wyżej opisane elementy wpływały na kształtowanie się postaw pedagogów i pedagożek w okresie powojennym¹⁰²⁶. Z przeanalizowanego materiału wynika, iż najsilniej na postawy nauczycieli i nauczycielek oddziaływała ich własna sytuacja materialna. Jest to dość zrozumiałe, bowiem podejmując pracę w pierwszej kolejności chcieli oni zapewne zaspokoić podstawowe potrzeby bytowe swoje i rodziny. W mniejszym stopniu na stosunek do rzeczywistości badanej grupy zawodowej wpływał poziom jej wykształcenia. Wynikać to mogło z faktu, iż w okresie tzw. Polski Ludowej bardziej cenione było wykształcenie techniczne, dające „konkretny fach”, niżeli humanistyczne. Stąd też wśród osób uczących przedmiotów zawodowych wystąpił zauważalny odpływ do innych, lepiej płatnych branży. Ponadto w okresie PRL nastąpił rozwój szkolnictwa wyższego, który spowodował wzrost liczby osób legitymujących się dyplomem ukończenia studiów, zwłaszcza w ośrodkach miejskich. Bez zauważalnego wpływu na postawy nauczycieli i nauczycielek z Trójmiasta pozostawał także eksponowany często w literaturze przedmiotu tzw. awans społeczny. Wynikało to

---

¹⁰²⁶ M. Cobel-Tokarska, *W jakiej Polsce żyliśmy? Historyczno-społeczne tło przemian obyczajowych w PRL-u*, [w:] *Od obyczaju po modę. Przemiany życia codziennego*, red. J. Zalewska, M. Cobel-Tokarska, Warszawa 2014, s. 22-37.

zapewne z faktu, iż do zawodu nauczycielskiego już w okresie wcześniejszym przyjmowano osoby o zróżnicowanym pochodzeniu społecznym. Mikołaj Kozakiewicz podawał, że w wieku XIX seminarium nauczycielskie zwykło nazywać się „chłopską akademią”¹⁰²⁷, natomiast w pierwszych latach po odzyskaniu niepodległości 52% spośród nauczycieli szkół powszechnych miało pochodzenie chłopskie i robotnicze¹⁰²⁸. Podobna struktura utrzymywała się także w okresie PRL, dla przykładu w roku akademicki 1975/76 na kierunek pedagogika szkolna w UG przyjęto 11 kandydatów i kandydatek pochodzenia inteligenckiego oraz 12 robotniczego, na ogólną liczbę 30 przyjętych¹⁰²⁹. Droga do zawodu nauczycielskiego była stosunkowo łatwa dla osób o różnym pochodzeniu społecznym, zarówno mężczyzn, jak i kobiet, co przyczyniło się także do postępującej feminizacji tegoż zawodu. Znaczne sfeminizowanie profesji nauczycielskiej znajduje natomiast swoje odzwierciedlenie w postawach badanej grupy zawodowej, bowiem w zakreślonym przez ramy chronologiczne pracy okresie (lata 1945-1989) kobiety mniej angażowały się w działalność polityczną, często nie mając na to czasu z powodu znacznego obciążenia obowiązkami domowymi, a także z powodu ugruntowanego w społeczeństwie przekonania, iż polityka, jest obszarem zainteresowania zarezerwowanym raczej dla mężczyzn.

Odnosząc się natomiast do nakreślonego we wstępie niniejszej pracy funkcjonującego w świadomości społecznej przekonania iż, nauczyciele i nauczycielki nie ulegali wpływom i naciskom ówczesnych władz, stwierdzić należy, iż postawy jakie przybierali przedstawiciele i przedstawicielki tejże społeczności wobec zachodzących w Polsce po 1945 roku zmian były różnorodne, miały one odmienne formy i podłoże w zależności od okresu. Zauważyć można jednak wśród nich także pewne trendy, które występowały w poszczególnych okresach i zmieniały się wraz ze zmieniającą się sytuacją społeczno-polityczną i gospodarczą w kraju. Poniżej zaprezentowano spektrum przyjmowanych przez nauczycieli i nauczycielki z Trójmiasta postaw oraz czynniki wpływające na ich przemiany na przestrzeni lat 1945-1989.

---

¹⁰²⁷ Cyt. za. E. Lewandowski, dz. cyt., s. 81.

¹⁰²⁸ M. Piotrowska-Marchewa, *Nauczycielki polskich szkół powszechnych i średnich w życiu politycznym II Rzeczypospolitej*, [w:] *Drogi kobiet do polityki (na przestrzeni XVIII–XXI wieku)*, red. T. Kulak, M. Dajnowicz, Wrocław 2016, s. 315.

¹⁰²⁹ Obliczenia własne na podstawie: AUG, Protokoły Wydziałowej Komisji Doboru Kandydatów, sygn. 8011/8, Protokół Wydziałowej Komisji dla Doboru Kandydatów na I rok studiów na rok szkolny 1975/76, k. 40-47.

W okresie powojennym wiele spośród trójmiejskich nauczycieli i nauczycielek niezależnie od prezentowanych poglądów włączyło się w proces odbudowy szkolnictwa. Ta aktywna postawa nie była jednak w większości przypadków motywowana poparciem dla wprowadzanego w kraju systemu, a jedynie poczuciem obowiązku i chęcią stworzenia jak najlepszych (jak na ówczesne możliwości) warunków do nauki dla młodzieży, które umożliwiłyby nadrobienie spowodowanych wojną braków w edukacji. Dodatkowo w pierwszych powojennych latach, wykształceni specjaliści z różnych dziedzin, w tym nauczyciele i nauczycielki, byli niezbędnymi uczestnikami procesu odbudowy państwa, stąd nawet ci o niepożądanym poglądom byli tolerowani przez rządzących¹⁰³⁰. Pamiętać należy także, że do roku 1947, kiedy komuniści podtrzymywali jeszcze iluzję pluralizmu politycznego w kraju, tekę ministra oświaty posiadał przedstawiciel PSL – Cz. Wycech. W późniejszych sprawozdaniach ministerialnego Wydziału Personalnego czas ten został uznany za całkowicie stracony pod względem przygotowania kadr o odpowiednim profilu ideologicznym. Rozumiano jednak, iż było to niezbędne, aby uruchomić szkoły różnego stopnia na terenie całej Polski. Stąd też w pionierskim okresie odbudowy kraju represje wobec niepoprawnych politycznie pedagogów i pedagożek miały mniejsze natężenie. Przybrały one na sile dopiero po okrzepnięciu władzy komunistycznej¹⁰³¹. Był to trend ogólnopolski, który zauważalny jest także w szkołach działających na terenie Trójmiasta.

Badająca m.in. relacje pomiędzy społeczeństwem a władzą w latach 1944-1947 K. Kersten twierdziła, iż pomocne w ocenie stosunku obywateli do władzy są liczby członków poszczególnych partii politycznych¹⁰³². Pamiętać należy jednak, iż niekiedy przynależność do partii miała tylko charakter deklaracyjny, niemniej odsetek upolitycznienia stanowi pewien policzalny i porównywalny w różnych regionach i okresach wskaźnik. Nauczycielstwo z Trójmiasta nie wykazywało w analizowanym okresie większego zaangażowania w działalność żadnego z działających wówczas ugrupowań politycznych. Powstałe w Gdańsku pod koniec 1945 roku koła PPS i PPR liczyły łącznie 9 członków. Analogiczne postawy badacze i badaczki zaobserwowali wśród pedagogów i pedagożek pracujących w szkołach w innych regionach kraju m.in.

---

¹⁰³⁰ M. Żaryn, *Polityka historyczna w edukacji w PRL*, [w:] *Polityka czy propaganda. PRL wobec historii*, red. P. Skibiński, T. Wiścicki, Warszawa 2009, s. 119-120.

¹⁰³¹ AAN, Ministerstwo Oświaty w Warszawie, sygn. 283/506, *Polityka kadrowa w resorcie oświaty - ruch służbowy, działalność Wydziału Personalnego Ministerstwa Oświaty - schemat sprawozdania, sprawozdania*, k. 1-3.

¹⁰³² K. Kersten, *Spoleczeństwo polskie ...*, s. 86-87.

analizujący sytuację na Śląsku Maciej Szaniawski, który wykazał, iż „W 1945 roku, jedynie 30 śląskich nauczycieli należało do PPR [...]”¹⁰³³”. Podobna była skala zaangażowania pedagogów i pedagożek z Trójmiasta w strukturach PSL. Odmienne sytuacja wyglądała natomiast w niektórych częściach województwa gdańskiego, głównie powiatach o charakterze ruralnym, gdzie do stronnictwa ludowego przynależał znaczny odsetek nauczycieli i nauczycielek np. w powiecie malborskim było to 60%¹⁰³⁴.

Podsumowując w okresie tużpowojennym, kiedy nowy system był dopiero „instalowany”, niepewność towarzysząca temu „co przyniesie jutro” sprawiła, że większość spośród osób uczących w trójmiejskich szkołach, przynajmniej w sferze oficjalnej, zachowywała postawę neutralną, zdystansowaną. Pedagodzy i pedagożki zaangażowani, czy to po stronie nowych władz partyjno-państwowych czy utożsamianego z opozycją PSL nie przekraczali kilku procent. Z kolei zaangażowanie danej osoby w działalność polityczną czy społeczną było najczęściej wynikiem jej faktycznego poparcia dla danego ugrupowania (np. PSL) czy inicjatywy. Oszacować można, iż 90% spośród społeczności nauczycieli i nauczycielek trójmiejskich szkół stanowiły osoby, które w przestrzeni publicznej nie ujawniały swoich poglądów związanych z zachodzącymi w Polsce przemianami społeczno-politycznymi. Był to okres skupienia na priorytetowym procesie odbudowy szkolnictwa i jak najszybszego wznowienia edukacji młodzieży. Z badań przeprowadzonych przez Ł. Kamińskiego wynika natomiast, że odmiennie sytuacja wyglądała wśród robotników pracujących w wielkich ośrodkach przemysłowych, gdzie w latach 1944-1948 przeważała negacja wobec wprowadzanego w kraju systemu. Zdaniem wspomnianego badacza szczególnie ważną rolę w przyjmowaniu przez robotników postawy kontestacyjnej wobec nowej władzy miała świadomość narodowa¹⁰³⁵. Pokrywa się to z podłożem pierwszego po zakończeniu wojny strajku w środowisku oświatowym, tj. strajku szkolnego z maja 1946 roku, który wybuchł jako sprzeciw wobec zakazu obchodów święta Konstytucji Trzeciego Maja. W strajk ten zaangażowali się wówczas jednak głównie uczniowie i uczennice.

---

¹⁰³³ M. Szaniawski, dz. cyt., s. 221.

¹⁰³⁴ A. Tomkiel, dz. cyt., s. 186.

¹⁰³⁵ Ł. Kamiński, *Stosunek robotników do władzy 1944-1989 i jego ewolucja*, [w:] *Dla władzy, obok władzy, przeciw władzy ...*, s. 15.

Po 1948 roku, kiedy system stał się bardziej opresyjny, wzrosło zaangażowanie nauczycieli i nauczycielek z Trójmiasta w, jak trafnie określiła to H. Świda-Ziemba, „kreację systemu”. Wynikało to najczęściej ze strachu przed realnymi konsekwencjami niesubordynacji w systemie totalitarnym tj. choćby pozbawienie wolności. Pod presją rządzących wiele osób uczących w szkołach na terenie Trójmiasta zdecydowało się na wstąpienie do PZPR bądź w inny sposób okazywało formalne poparcie dla władzy. Na początku lat pięćdziesiątych upartyjnienie wśród pedagogów i pedagożek z Trójmiasta wynosiło już około 10%. Spadek natężenia oporu społecznego w okresie stalinizmu zauważalny był nie tylko wśród nauczycieli i nauczycielek z Trójmiasta, ale także wśród innych grup zawodowych. Z przeprowadzonych dotychczas badań nad robotnikami wynika, iż na przestrzeni lat 1946-1952 liczba podejmowanych przez nich strajków spadła aż o 87.9%¹⁰³⁶.

Nie wszyscy jednak nauczyciele i nauczycielki poddali się presji ideologicznej. Kontestacyjne postawy najczęściej przybierały osoby wykształcone jeszcze przed II wojną światową, które nie zważając na konsekwencje, nie stały się kreatorami systemu, a pozostając w zgodzie z własnym sumieniem próbowały przekazać swoim uczniom i uczennicom prawdziwe treści, czy też stawiały opór wobec rozpoczętego przez władze procesu laicyzacji szkolnictwa. Była to jednak nieliczna grupa osób. W oszacowaniu liczebności nauczycieli i nauczycielek z Trójmiasta prezentujących w okresie stalinizmu postawę kontestacyjną pomocne okazały się materiały z działających w czasie tzw. odwilży październikowej komisji rehabilitacyjnych, których zadaniem było zadośćuczynienie osobom bezprawnie ukaranym przez władze przed 1956 rokiem. Do komisji tychże zgłosiło się 59 pedagogów i pedagożek z Trójmiasta. Biorąc pod uwagę fakt, iż w trójmiejskich szkołach uczyło wówczas nieco ponad 2 tysiące nauczycieli i nauczycielek, uwzględniając przy tym, iż z różnych powodów (starszy wiek, nieufność, niechęć powrotu do pracy itp.) nie wszyscy pokrzywdzeni zgłosili się do tychże gremiów, oszacować można, iż w omawianym okresie osoby prezentujące postawę kontestacyjną stanowiły nie więcej niż 5%¹⁰³⁷. Odsetek ten podobny był w całym kraju, gdzie łącznie

---

¹⁰³⁶ D. Jarosz, *Polacy a stalinizm ...*, s. 92.

¹⁰³⁷ Zaznaczyć należy, iż podane liczby odnoszą się do stanu zatrudnienia w roku szkolnym 1959/60 tj. ostatnim roku działalności komisji rehabilitacyjnych, jednak ogólnie pomiędzy 1945 a 1956 rokiem z powodu fluktuacji kadry przez szkoły „przewinęło się” więcej osób.

do komisji rehabilitacyjnych wpłynęły 4464 wnioski wobec łącznej liczby około 200 tysięcy osób uczących w szkołach (2.23%)¹⁰³⁸.

W czasie stalinizmu podobnie jak w okresie wcześniejszym, także większość spośród nauczycieli i nauczycielek trójmiejskich szkół przyjęło postawę neutralną, wówczas jednak motywowana była ona raczej strachem przed realnymi konsekwencjami grożącymi osobom sprzeciwiającym się nowej władzy. Najczęstszą natomiast przyczyną okazywania przez środowisko nauczycielskie z Trójmiasta oporu wobec władzy po roku 1948 był sprzeciw wobec rozpoczętego wówczas procesu laicyzacji szkolnictwa.

Po październiku 1956 roku w okresie tzw. małej stabilizacji przeważały wśród nauczycieli i nauczycielek z Trójmiasta postawy przystosowawcze. Co było poniekąd wynikiem wkroczenia w dorosłość młodego, nieznanego już życia w innym systemie i realiach, pokolenia. Poparcie dla systemu okazywano głównie poprzez wstąpienie do PZPR lub ZNP. Wynikało to poniekąd z poczucia stabilności systemu i konieczności „odnalezienia się w nim”, a także chęci poprawy własnej sytuacji materialnej. Wzrost poziomu upartyjnienia wśród nauczycieli i nauczycielek zaobserwować można w tym czasie także w innych regionach Polski, np. na Lubelszczyźnie w 1968 roku na ogólną liczbę 13 300 osób uczących w szkołach 5332 należały do PZPR¹⁰³⁹. Przystosowanie się nauczycieli i nauczycielek z Trójmiasta do systemu motywowane było wówczas raczej strachem przed konsekwencjami ekonomicznymi tj. utrata pracy, zamknięcie drogi awansu itp. Nauczycielstwo w omawianym okresie stanowiło najbardziej upartyjnioną grupę wśród inteligencji. Pomiędzy rokiem 1949 a 1960 ogólna liczba nauczycieli i nauczycielek przynależących do PZPR wzrosła o 119%¹⁰⁴⁰.

W połowie lat sześćdziesiątych, kiedy sytuacja ekonomiczna w kraju zaczęła się pogarszać na działania i postawy osób uczących w trójmiejskich szkołach wpływał fakt, iż widzieli oni i oceniali ówczesną sytuację społeczno-polityczną i gospodarczą kraju przez pryzmat własnego, niekorzystnego, usytuowania. Stagnacja sprawiła, że niektórzy spośród nauczycieli i nauczycielek okazali postawę kontestacyjną i chcąc poprawić swoją sytuację materialną, poczęli poszukiwać zatrudnienia poza szkolnictwem. Zmiana angażu dla części osób możliwa była także dzięki zniesieniu w latach sześćdziesiątych nakazów

---

¹⁰³⁸ D. Jarosz, *Polacy a stalinizm ...*, s. 220.

¹⁰³⁹ Z. Osiński, *Postawy nauczycieli ...*, s. 306.

¹⁰⁴⁰ J. Jakubowski, *Z problemów polityki oświatowej PZPR w latach 1948–1960*, „Z Pola Walki” 1980, nr 1, s. 58 cyt. za. Z. Osiński, *Postawy nauczycieli ...*, s. 305.

pracy. Stąd część z osób uczących w trójmiejskich szkołach, zwłaszcza zawodowych, które miały największe ku temu możliwości, zdecydowała się na podjęcie pracy poza oświatą. W roku szkolnym 1968/69 spośród ogólnej liczby odchodzących z pracy nauczycieli i nauczycielek pracujących w regionie 26.56% zwoleńczo się na własną prośbę, natomiast w roku 1970/71 odsetek ten spadł nieznacznie i wynosił 21.1%¹⁰⁴¹. W województwie gdańskim osoby, które odeszły z zawodu stanowiły 1.66%, natomiast w skali ogólnopolskiej 1.38%¹⁰⁴². Niezadowolenie z ówczesnej sytuacji gospodarczej występowało wówczas także wśród osób zatrudnionych w innych branżach, a najsilniej wyrażone zostało przez robotników w 1970 i 1976 roku. Odchodzenie nauczycieli i nauczycielek z zawodu sprawiło, że trzon kadry pedagogicznej w ówczesnych placówkach oświatowych stanowili ludzie młodzi, przed 30. rokiem życia, którzy podejmowali pracę tuż po zakończonej edukacji. W drugiej połowie lat sześćdziesiątych w badanym regionie stanowili oni 44.4%, a drugą co do liczebności (22.6%) grupą były osoby pomiędzy 30. a 35. rokiem życia.

W grupie uczących w placówkach edukacyjnych na terenie Trójmiasta znalazły się także osoby, które okazały postawę kontestacyjną wobec zachodzących w kraju przemian społecznych, często poprzez sprzeciw wobec procesu laicyzacji szkolnictwa. Przywoływany już powyżej Ł. Kamiński zauważył, że także wśród robotników wielkich ośrodków przemysłowych walka państwa z Kościołem doprowadziła do stopniowego wzrostu oporu¹⁰⁴³.

W omawianym okresie, tj. po roku 1956 odsetek pedagogów i pedagożek z Trójmiasta prezentujących neutralną wobec przemian społeczno-politycznych i gospodarczych postawę zmalał, choć nadal stanowili oni najliczniejszą wśród nauczycielstwa grupę. Zwiększenie odsetka pracowników szkolnictwa z Trójmiasta okazujących akceptację systemu, przejawiającą się głównie wstąpieniem do PZPR czy

---

¹⁰⁴¹ Obliczenia własne na podstawie: APG, Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Gdańsku, sygn. 1280/2920, Sprawozdania GUS o sytuacji kadrowej, Sprawozdanie z ruchu służbowego za okres od dnia 1 X 1968 do dnia 30 IX 1969 r., Sytuacja kadrowa w szkołach i placówkach oświatowo-wychowawczych podległych Kuratorium Okręgu Szkolnego wg stanu z dnia 30 września 1971 r., b.p.

¹⁰⁴² Obliczenia własne na podstawie: APG, Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Gdańsku, sygn. 1280/2920, Sprawozdania GUS o sytuacji kadrowej, Sytuacja kadrowa w szkołach i placówkach oświatowo-wychowawczych podległych Kuratorium Okręgu Szkolnego wg stanu z dnia 30 września 1971 r., b.p. oraz W. Iwanowski, dz. cyt., s. 20, 28.

¹⁰⁴³ Ł. Kamiński, *Stosunek robotników...*, [w:] *Dla władzy, obok władzy, przeciw władzy ...*, s. 16.

ZNP, motywowane było w większości ich troską o własną sytuację bytową. Stan taki utrzymywał się w zasadzie do końca dekady lat siedemdziesiątych.

Kolejną zmianę w postawach pedagogów i pedagożek z Trójmiasta przyniósł rok 1980. Strajk w Stoczni Gdańskiej im. Lenina i narodziny NSZZ „Solidarność” stały się impulsem do działania dla wielu grup zawodowych i społecznych, w tym także nauczycieli i nauczycielek z Trójmiasta, którzy w dniu 3 września utworzyli struktury dające początek sekcji „Solidarności” zrzeszającej pracowników oświaty. Atmosfera tamtego okres sprawiła, że wielu (ponad 70%) spośród nauczycieli i nauczycielek z Trójmiasta zdecydowało się na okazanie kontestacyjnej wobec dotychczasowej sytuacji społeczno-politycznej w kraju postawy i przystąpiło do niezależnego od władzy związku zawodowego. Ich działania odznaczyły się na tle ogólnopolskim. To w Gdańsku bowiem przedstawiciele oświatowej „Solidarności” podjęli w listopadzie 1980 roku strajk okupacyjny w urzędzie wojewódzkim. Pierwszy w powojennej historii Polski strajk pracowników oświaty¹⁰⁴⁴. Jednak analiza aktywności pedagogów i pedagożek z Trójmiasta w strukturach związku i podejmowanych przezeń inicjatyw, ukazuje, iż w wielu przypadkach była to jedynie przynależność deklaratorywna. Skala aktywności poszczególnych osób w działalność „Solidarności” była różna, od pełnego zaangażowania (np. uczestnictwo w strajku, wysuwanie propozycji zmian w programach nauczania, publikowanie na łamach prasy niezależnej), poprzez okazywanie przynależności związkowej w drobnych aktywnościach np. poprzez noszenie białoczerwonych opasek, kończąc na złożeniu podpisu na liście członków.

Ruch ten zahamowany został jednak przez ogłoszenie w grudniu 1981 roku stanu wojennego, który ograniczył, choć nie całkowicie, impakt zachodzących w kraju zmian. Wprowadzenie stanu wojennego sprawiło, że wielu spośród pedagogów i pedagożek zdystansowało się w sferze publicznej od spraw polityczno-społecznych. Zaangażowana w, przeniesioną do podziemia, działalność „Solidarności” pozostała tylko stosunkowo niewielka grupa aktywistów, najczęściej osób, które już w okresie wcześniejszym prezentowały postawę kontestacyjną. Kolejne inicjatywy podejmowane przez środowisko oświatowe z Trójmiasta wiązały się już z zachodzącymi w kraju pod koniec lat osiemdziesiątych przemianami ustrojowymi. Należały do nich m.in. próby stworzenia

---

¹⁰⁴⁴ Był to także pierwszy po 1945 roku strajk okupacyjny prowadzony w budynku urzędu administracji państwowej zob. *Listopad '80 ...*, Gdańsk 2022, s. 24.

szkolnictwa niepublicznego. W tej sferze aktywny pozostawał także niewielki odsetek pedagogów i pedagożek z regionu.

Podsumowując, w dekadzie lat osiemdziesiątych największy odsetek nauczycieli i nauczycielek z Trójmiasta okazujących postawę kontestacyjną wystąpił w okresie legalnej działalności „Solidarności”, kiedy niemalże $\frac{3}{4}$ spośród kadry dydaktycznej trójmiejskich szkół złożyła deklaracje członkowskie w nowopowstałym związku. Większość jednak nie podejmowała w „Solidarności” aktywnych działań. W czasie tym przyjęcie postawy kontestacyjnej nie wiązało się już z tak poważnymi konsekwencjami jak w latach wcześniejszym (zwłaszcza w okresie stalinizmu). Sytuację tę zmieniło wprowadzenie stanu wojennego, który sprawił, że z obawy o niepewne jutro większość spośród pedagogów i pedagożek z Trójmiasta zdystansowała się, w sferze publicznej, od życia polityczno-społecznego. Aktywna pozostała wówczas tylko niewielka grupa działaczy tzw. podziemnej „Solidarności”. Zaangażowanie nauczycieli i nauczycielek trójmiejskich szkół powoli wzrastało w drugiej połowie lat osiemdziesiątych, jednak motywowane było ono głównie chęcią poprawy warunków pracy i płacy w wykonywanym zawodzie.

Badania przeprowadzone w ramach przygotowania niniejszej dysertacji ukazują, iż zmieniająca się na przestrzeni lat sytuacja społeczno-polityczna i gospodarcza wpływała na skalę okazywania w sferze publicznej postaw akceptacji bądź kontestacji zastanej rzeczywistości przez nauczycieli i nauczycielki z Trójmiasta. W przybliżeniu podać można, iż w pierwszym powojennym okresie wśród pedagogów i pedagożek z badanego regionu osoby takie nie stanowiły więcej niż 10%. W okresie stalinizmu odsetek ten wzrósł. Szacunkowo, łącznie nauczyciele i nauczycielki, którzy w sferze publicznej uzewnętrzniili swoją postawę wobec zastanej rzeczywistości stanowili wówczas około 25% ogółu, przy czym zwiększeniu w stosunku do okresu poprzedniego uległ odsetek osób, które w jakiś sposób okazały akceptację zastanej rzeczywistości. W kolejnym z wyznaczonych okresów (lata 1956-1980) w grupie zawodowej nauczycieli i nauczycielek z Trójmiasta nastąpił dalszy wzrost liczby osób okazujących akceptację systemu. Uznać można, iż łącznie wśród pedagogów i pedagożek około 30% stanowiły osoby okazujące w sferze oficjalnej swój stosunek do ówczesnej sytuacji społeczno-

politycznej i ekonomicznej w kraju¹⁰⁴⁵. Na szerszą skalę nauczyciele i nauczycielki z Trójmiasta okazali postawę kontestacyjną dopiero w okresie tzw. karnawału „Solidarności”, kiedy ponad 70% z nich zdecydowało się na wstąpienie do nowo powołanego związku.

Odmienne były także motywacje kierujące osobami przyjmującymi określoną postawę. W latach tużpowojennych bierność w okazywaniu swojego stosunku do sytuacji społeczno-politycznej i gospodarczej, wynikała zazwyczaj z poczucia niepewności i braku stabilności. Z kolei kiedy wprowadzany od 1945 roku system polityczno-społeczny był już bardziej stabilny, strach o własny, spokojny byt sprawiał, że pedagodzy i pedagożki z Trójmiasta decydowali się na okazanie akceptacji zastanej rzeczywistości, często żyjąc po prostu w przekonaniu, że nie ma realnych szans na jej zmianę.

Analiza postaw i zachowań nauczycieli i nauczycielek z Trójmiasta na przestrzeni lat 1945-1989 pozwala na skonstruowanie następujących wniosków. Pierwszym z nich jest fakt, iż w większości przypadków zaangażowanie pedagogów i pedagożek w działalność polityczną (np. przynależność do partii czy opozycyjnego wobec władzy związku zawodowego „Solidarność”) było jedynie deklaratywne. Wyniki przeprowadzonych badań pozwalają na stwierdzenie, iż wiązało się to głównie z chęcią zapewnienia sobie stabilnej sytuacji zawodowej. Potwierdzają to choćby dynamicznie zmieniające się wraz z sytuacją społeczno-polityczną końcówki lat siedemdziesiątych i pierwszej połowy lat osiemdziesiątych liczby członków i członkiń ZNP oraz „Solidarność” w Trójmieście¹⁰⁴⁶. Przeprowadzone badania nad postawami nauczycieli i nauczycielek z Trójmiasta ukazują natomiast, iż prawdziwe zaangażowanie wykazywali oni okazując poparcie dla Kościoła i jego tradycji czy manifestując sprzeciw wobec laicyzacji szkolnictwa. Wynikało to nie tyle z religijnego fanatyzmu, ile z głębokiego zakorzenienia tradycji chrześcijańskiej w polskiej kulturze, a także wiązało się z faktem, iż Kościół zwalczany był przez partię komunistyczną i utożsamiany z opozycją. Przez cały analizowany okres tj. lata 1945-1989 wśród osób uczących w placówkach edukacyjnych były także takie, które niezależnie od realiów zewnętrznych dążyły do

---

¹⁰⁴⁵ Podane liczby są tylko szacunkowe, stanowią one bardziej zobrazowanie w cyfrach pewnych trendów, niż konkretne wyliczenia.

¹⁰⁴⁶ Przed powstaniem „Solidarności” do ZNP przynależało około 90% pedagogów i pedagożek z badanego regionu. Następnie ponad 70% z nich wstąpiła do „Solidarności”, a po jej zdelegalizowaniu zauważyć można ponowny przyrost liczebny członków i członkiń ZNP. Najniższy odsetek osób przynależących do ZNP z Gdyni wynosił około 20% w 1980 roku, następnie wzrósł on do 42.73% w 1985 roku, osiągając 59.63% w 1988 roku.

przekazywania młodzieży rzetelnych informacji i wiedzy, za co często spotykały je poważne konsekwencje. Była to jednak bardzo nieliczna grupa.

Wyniki przeprowadzonych badań pokazują także, że nauczyciele i nauczycielki z Trójmiasta nie zaangażowali się bezpośrednio w wydarzenia o zabarwieniu społeczno-politycznym, które miały miejsce kolejno w 1956, 1968 oraz 1970 roku. Wynikało to zapewne z faktu, iż wydarzenia te nie wpłynęły bezpośrednio na funkcjonowanie i pracę szkół, a nauczyciele i nauczycielki jak sami o sobie mówili byli raczej „skupieni na wykonywaniu swojej pracy” i nauczaniu młodzieży. Stały się one jednak tłem na którym pedagodzy i pedagożki okazywali swój stosunek do ówczesnej rzeczywistości. Najczęściej czynili to poprzez słowne odniesienia czy też wsparcie swoich uczniów i uczennic, którzy byli bezpośrednio zaangażowani we wspomniane wydarzenia.

Badania nad postawami nauczycielek i nauczycieli pracujących w trójmiejskich szkołach na przestrzeni lat 1945-1989 pokazują także, iż mieli oni różne możliwości okazania danej postawy w zależności od typu placówki w jakiej pracowali. Osoby uczące w liceach czy szkołach zawodowych miały większe możliwości okazania postawy kontestacyjnej poprzez przekazywanie młodzieży treści o zabarwieniu społeczno-politycznym. Wynikało to po pierwsze z różnic w programach nauczania, a po drugie z wieku uczniów i uczennic, który sprawiał, że łatwiej było podjąć z nimi takie tematy. Starsza młodzież, co oczywiste, częściej także sama interesowała się bieżącą sytuacją w kraju i angażowała w jej zmianę np. podczas wieców z 1968 roku, dając tym samym nauczycielstwu okazję do uzewnętrznienia swoich poglądów. Z kolei kadra dydaktyczna szkół podstawowych zazwyczaj okazywała kontestacyjną postawę „poza młodzież” np. poprzez sprzeciw wobec postępującej laicyzacji szkolnictwa. Stąd też postawę kontestacyjną częściej przybierały osoby pracujące w szkołach zawodowych i liceach¹⁰⁴⁷, rzadziej te uczące w szkołach podstawowych. Inną przyczyną takiego stanu rzeczy może być fakt, iż częściej zdarzało się, że starsza młodzież, zwłaszcza ta ze szkół zawodowych (np. aktywiści ZMP) była skora donieść na osobę ich uczącą i tym samym postępowanie takich nauczycieli i nauczycielek odnotowane zostało w źródłach¹⁰⁴⁸.

---

¹⁰⁴⁷ Często uczące historii, języka polskiego czy wiedzy o świecie współczesnym, choć nie było to regułą.

¹⁰⁴⁸ Potwierdzać zdaje się to m.in. przypadek z III Liceum Ogólnokształcącego w Gdańsku, z którego w okresie stanu wojennego zwolniona została Renata Piłat. Powodem jej usunięcia ze szkoły była zgoda na propozycję ucznia, aby uczcić minutą ciszy osoby zmarłe po wprowadzeniu stanu wojennego. Podobna sytuacja miała miejsce także na lekcji prowadzonej przez innego z nauczycieli w tej szkole, którego jednak nie spotkały za to żadne negatywne konsekwencje. Uczęszczająca wówczas do III LO uczennica

Niezależnie jednak od podokresu czy typu placówki w której byli zatrudnieni, nauczyciele i nauczycielki z trójmiejskich szkół w większości, przynajmniej oficjalnie, przyjęli postawę neutralną wobec zachodzących w kraju przemian społeczno-politycznych i (choć rzadziej) gospodarczych. Brak oporu ze strony grupy zawodowej nauczycielstwa mógł mieć różne podłoże. Mogło to wynikać ze strachu przed konsekwencjami jakie niesła za sobą postawa oportunistyczna. Inną, zdaje się bardziej prawdopodobną (zwłaszcza po 1956 roku), przyczyną mógł być po prostu konformizm, motywowany chęcią zapewnienia sobie spokojnego bytu. Wiązało się to także z faktem, że w drugiej połowie lat pięćdziesiątych w dorosłość wkroczyło pokolenie nie znające innego systemu społeczno-politycznego, a dodatkowo wraz z upływem czasu nadzieje na jego zmianę były coraz mniejsze. Wpływ mogły mieć na to także specyficzne cechy osobowościowe osób uczących w szkołach, które wyłoniły się m.in. w wynikach badań socjologicznych przeprowadzonych zimą 1980 roku przez zespół badaczek i badaczy pod kierownictwem M. Marody. Odtwarzając na podstawie przeprowadzonych wywiadów¹⁰⁴⁹ obraz ówczesnej rzeczywistości widziany przez pedagogożki i pedagogów socjologowie zauważyli, iż grupa ta w dużym stopniu przekłada relacje panujące w szkole na całe społeczeństwo:

Stosunki między nauczycielem [...] oraz uczniami [...] są swego rodzaju ogólnym modelem dla stosunków między władzą a społeczeństwem. Stosuje się tutaj bezpośrednie odniesienie jednej rzeczywistości do drugiej [...]¹⁰⁵⁰.

Inną z przyczyn mógł być fakt znacznego sfeminizowania zawodu nauczycielskiego. Uczące w szkołach kobiety, często musiały łączyć pracę zawodową z obowiązkami domowymi oraz wychowywaniem dzieci, co po pierwsze nie pozostawiało wiele czasu na zaangażowanie się w działalność wykraczającą poza ścisłe obowiązki w pracy, z drugiej sprawiać mogło, że były one bardziej ostrożne, nie chcąc

---

wspominając tamtą sytuację przypuszcza, że ktoś z uczestniczących w lekcji prowadzonej przez R. Piłat musiał opowiedzieć o tym zdarzeniu nieodpowiedniej osobie (niekoniecznie mając świadomość, że może to zaszkodzić nauczycielce). Nie jest to jednak pewne, bowiem prawdopodobne jest również, iż to pedagogożka opowiedziała komuś o przebiegu swojej lekcji. Relacja Beaty Szymtkowskiej.

¹⁰⁴⁹ Było to 59 wywiadów przeprowadzonych w grudniu 1980 roku w Warszawie przez zespół socjologów i socjolożek kierowany przez Mirosławę Marody z przedstawicielami różnych grup społecznych i zawodowych, w tym z urzędnikami, nauczycielami, „aktywem Solidarności”, osobami zajmującymi stanowiska średniego szczebla w administracji państwowej oraz z grupą określoną przez zespół badawczy jako „chłopi” zob. M. Marody, J. Kolbowski i in., dz. cyt., 18-23.

¹⁰⁵⁰ Tamże, s. 222.

narażać na negatywne konsekwencje (zarówno finansowe spowodowane utratą pracy, jak i poważniejsze związane np. z pozbawieniem wolności) swoich rodzin. Kolejną potencjalną przyczyną faktu, że nauczyciele i nauczycielki z Trójmiasta byli raczej mało zaangażowaną grupą, zarówno po stronie „rządzących”, jak i podejmujących działalność opozycyjną mógł być fakt, iż znaleźli się oni pomiędzy naciskami władz, a dość rozwiniętym środowiskiem opozycyjnym w regionie.

Nie oznaczało to jednak, że przyjęcie takiej postawy nie niosło za sobą żadnych konsekwencji. Bardzo trafnie ocenił skutki takiego postępowania jeden z nauczycieli publikujących na łamach czasopisma „Tu Teraz”, pisał on tak:

Nauczyciele wytworzyli dość skuteczne metody chronienia się przed „naciskami z góry” [...]. Prowadzenie zajęć ideologicznie obciążonych (lekcje j. polskiego, historii, przygotowania w rodzinie, pnosu¹⁰⁵¹), w trakcie których nauczyciel na różne sposoby – tonem głosu, aluzją, delikatnym żartem – daje do zrozumienia, jaki jest jego prawdziwy stosunek do wypowiedzianych przez niego frazesów ideologicznych. Następuje więc ciche porozumienie nauczyciela i klasy, w ramach którego obie strony odprawiają pewien rytuał wspólnie uważany za ideologiczny i narzucony. Rytuał ten ma bardzo poważne negatywne konsekwencje wychowawcze, wbrew pozorom i wbrew nadziejom nauczyciela obniża jego autorytet w klasie, utrudnia prawdziwy kontakt z młodzieżą, lecz dopóki uczniowie nie złamią go jakimś prowokacyjnym wystąpieniem jest on dla nauczyciela bezpieczną formą iluzorycznego spełnienia oczekiwań władzy i miłym choć też często złudnym poczuciem, że postępuje uczciwie¹⁰⁵².

W świadomości społecznej utrwaliło się także przekonanie o znacznej inwigilacji i prześladowaniu grupy zawodowej nauczycieli i nauczycielek przez komunistyczne organy bezpieczeństwa. Zaznaczyć należy, że szkolnictwo przez cały omawiany okres znajdowało się pod nadzorem władz partyjnych, czuwających nad odpowiednim jego kształtowaniem oraz dążących do jego upolitycznienia. Jednak analiza zachowanych¹⁰⁵³ materiałów wytworzonych w toku operacyjnej działalności SB ujawnia, iż pedagodzy i pedagożki z Trójmiasta rzadko stawali się „obiektami” prowadzonych spraw. Wynikać to mogło z faktu, iż w badanym regionie funkcjonowały inne grupy zawodowe czy

---

¹⁰⁵¹ PNOS - propedeutyka nauki o społeczeństwie.

¹⁰⁵² J. Konrad, *Nauczyciel w szkole socjalistycznej*, „Tu Teraz” 1986, nr 46, s. 4 [Zasób AKKS, Kolekcja publikacji seryjnych i wydawnictw niezależnych, sygn. 74/22, b.p].

¹⁰⁵³ Istnieje możliwość, iż materiały dotyczące inwigilacji nauczycieli z jakichś powodów nie zachowały się. Nie jest to jednak bardzo prawdopodobne, bowiem nie były to dokumenty, które władze partyjno-państwowe chciałyby utajnić bądź zniszczyć w pierwszej kolejności, co potwierdza choćby fakt, zachowania się takich materiałów w innych regionach Polski zob. Z. Osiński, *Postawy nauczycieli ...*, 303-323.

organizacje, które przyciągały uwagę służb. Natomiast głównym powodem z którego nauczyciele i nauczycielki z Trójmiasta znajdowali się w kręgu zainteresowania przedstawicieli aparatu bezpieczeństwa było ich zaangażowanie w sprawy Kościoła. Przywiązanie do Kościoła, w omawianym okresie dość jednoznacznie utożsamianego z bastionem wolnym od wpływów komunistycznej władzy, widoczne jest wśród osób uczących w Trójmieście w zasadzie przez cały omawiany okres, u kolejnych pojawiających się w szkołach pokoleń. Podobne wnioski zaprezentował Z. Osiński badający postawy tejże grupy zawodowej w regionie Lubelszczyzny¹⁰⁵⁴.

Ciekawym jest natomiast fakt, iż znacznie częściej w obszarze zainteresowania ówczesnych służb bezpieczeństwa znajdowała się trójmiejska młodzież, która odznaczała się dość dużą aktywnością na polu działań opozycyjnych i społecznych, rozwijając ruch organizacji niezależnych¹⁰⁵⁵. Znamienne jest jednak, iż pedagodzy i pedagożki z regionu, prócz bardzo nielicznych przypadków, w żaden sposób nie angażowali się w podejmowane przez młodych ludzi inicjatywy. Przypuszczalnie wynikać to mogło z dwóch głównych powodów. Pierwszym z nich była zapewne specyfika wieku. Młodzi, dorastający ludzie tworząc grupy rówieśnicze, chcieli podjąć działania niezależne, nie tylko od ówczesnej polityki państwa, ale także nadzorujących ich dorosłych. Drugą przyczyną była zapewne troska o bezpieczeństwo uczniów i uczennic, stąd w obawie o negatywne konsekwencje niezależnych działań młodzieży pedagodzy i pedagożki preferowali „studzić” tego typu nastroje, a przynajmniej nie chcieli ich potęgować.

Z danych dostępnych w literaturze przedmiotu oraz badań przeprowadzonych przez autorkę (wywiady) wynika natomiast, że w omawianym okresie nauczyciele i nauczycielki, także ci pracujący w szkołach na terenie Trójmiasta cieszyli się prestiżem społecznym oraz posiadali autorytet wśród młodzieży¹⁰⁵⁶. Uznanie społeczne zawodu nauczycielskiego nie było jednak w regionie tak duże, jak na obszarach wiejskich, gdzie często nauczyciel czy nauczycielka byli jedną z najlepiej wykształconych osób. Na poziom prestiżu omawianego zawodu w Trójmieście (także w ocenie własnej nauczycieli i nauczycielek) wpływał również fakt, iż na tle ogółu społeczności lokalnej ich pozycja

---

¹⁰⁵⁴ Tamże, s. 16-23.

¹⁰⁵⁵ Potwierdzają to także m.in. wyniki badań Jarosława Wąsowicza oraz Jana Hlebowicza zob. J. Wąsowicz, *Niezależny ruch młodzieżowy* ...; J. Hlebowicz, *Niepokorni z „Topolówki”* ...; Tenże, *„Nasza działalność miała coś z rewolucji”* ... , s. 54-65.

¹⁰⁵⁶ I. Reszke, *Prestiż społeczny a pleć. Kryteria prestiżu zawodów i osób*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź 1984, s. 76, 81, 83, 102.

finansowa była relatywnie niższa niżeli w mniej uprzemysłowionych i zurbanizowanych regionach kraju.

Odnosząc się do pytań badawczych dotyczących specyficznych cech i postaw występujących wśród przedstawicieli i przedstawicielek zawodu nauczycielskiego z Trójmiasta wspomnieć trzeba o pewnych trudnościach jakich przysparza ich identyfikacja. Wynikają one głównie z fragmentaryczności przeprowadzonych dotychczas badań nad postawami nauczycieli i nauczycielek z innych regionów kraju, co sprawia, iż w wielu obszarach (zarówno zagadnieniowych, jak i chronologicznych) brak jeszcze pełnych danych do analiz porównawczych. Zasygnalizowane wyżej luki badawcze sprawiają, iż ocena czy i w jakim stopniu opisane w niniejszej pracy spektrum postaw i motywacji ich przyjmowania jest specyficzne dla pedagogów i pedagożek pracujących w badanym regionie jest trudna. Szersza analiza w tym zakresie poczekać musi na podjęcie badań nad postawami tejże grupy zawodowej także przez historyków i historyczki z pozostałych części Polski.

Dostępne wyniki dotychczas przeprowadzonych badań pozwalają jednak na dostrzeżenie, iż nauczyciele i nauczycielki z Trójmiasta różnili się w pewnych obszarach od tych pracujących w innych regionach województwa gdańskiego. Różnice te najbardziej widoczne były w pierwszych powojennych latach, kiedy najjaskrawsze były kontrasty regionalne. Pedagodzy i pedagożki z Trójmiasta wyróżniali się stosunkowo wysokim wykształceniem (duże, atrakcyjne miasta przyciągały więcej chętnych do podjęcia pracy), ale także wyższym upolitycznieniem. Wynikało ono po pierwsze z faktu większego przywiązania do tradycji wśród mieszkańców tzw. powiatów dawnych województwa, dążeniem do rozwijania kariery wśród mieszkańców większych miast – zwłaszcza Trójmiasta, gdzie istniało wiele innych konkurencyjnych zakładów pracy, a także sterowanej przez władze polityki kadrowej.

Badania przeprowadzone w ramach przygotowania niniejszej dysertacji ukazują również zmiany pokoleń nauczycieli i nauczycielek, które w kolejnych dekadach PRL rozpoczynały pracę w szkolnictwie. Najbardziej zdaje się zauważalna zmiana pokoleniowa wystąpiła wśród omawianej grupy zawodowej w drugiej połowie lat sześćdziesiątych i na początku lat siedemdziesiątych, kiedy w placówkach oświatowych tzw. nauczyciele/nauczycielki przedwojenni stanowili już jedynie niewielki odsetek, a ich miejsce zajęli młodzi, wykształceni w PRL pedagodzy i pedagożki. Było to pokolenie, które inaczej niż w okresie stalinizmu, zdecydowało się na, dość liczne, wstąpienie do

partii czy kontrolowanego przez nią ZNP, głównie z pobudek finansowych, dążąc do zapewnienia sobie i rodzinie stabilizacji. Postawa taka pokrywa się z ogólną charakterystyką pokolenie tego okresu zarysowaną przez H. Świdę-Ziembę, która zauważa, iż młodzi ludzie silniej niż w przypadku innych badanych przez nią pokoleń, dążyli wówczas do życiowej stabilizacji (posiadania rodziny, mieszkania itd.)¹⁰⁵⁷. W kolejnych latach zmiany pokoleniowe wśród uczących na terenie Trójmiasta nauczycieli i nauczycielek nie były już tak zauważalne. Wymiana kadry następowała bowiem bardziej stopniowo i płynnie.

Przeprowadzone badania pokazują również pewne podobieństwa i różnice charakteryzujące nauczycieli i nauczycielki na tle ogółu grupy społecznej, jaką była powojenna polska inteligencja. Pewną cechą wspólną osób wykonujących zawody inteligencie był fakt, który słusznie wskazał już S. Salmonowicz:

[...] iż, dla robotnika i różnych zawodów (jak kolejarze np.) powrót do powojennej normalnej pracy w zawodzie nie był problemem politycznym. Dla inteligenta wykonującego zawód w jakiś sposób związany z podstawowymi strukturami państwa (sędzia, prokurator, administracja) to był właśnie problem swego rodzaju politycznej decyzji¹⁰⁵⁸.

Podobnie było w przypadku osób decydujących się na przyjęcie posady w szkole, która w omawianym okresie poddana była kontroli władzy, a treści nauczania przesyłane były wątkami ideologicznymi. Z kolei tym co odróżniało nauczycielstwo od przedstawicieli i przedstawioelek wielu innych zawodów inteligenckich był fakt, iż wykonywana przez nich praca była, także z punktu widzenia ówczesnych władz, niezbędna dla prawidłowego funkcjonowania państwa w wielu obszarach, co nie było tak jednoznaczne np. w odniesieniu do aktorów czy pisarzy (co nie umniejsza rangi wykonywanych przez nich profesji). Stąd też rządzący byli, zwłaszcza w pierwszych powojennych latach, bardziej skłonni zaakceptować w placówkach oświatowych niezaangażowanych politycznie nauczycieli i nauczycielki niżeli np. pisarzy czy pisarki publikujących niezgodne z linią partii dzieła.

Drugą różnicą jaka uwidacznia się przy porównaniu trójmiejskich pedagogów i pedagożek z przedstawicielami innych zawodów inteligenckich wiąże się z bardziej

---

¹⁰⁵⁷ H. Świda-Ziemia, *Młodzież PRL ...*, s. 344-364.

¹⁰⁵⁸ S. Salmonowicz, *Postawy inteligencji ...*, s. 211.

„technicznym” charakterem wykonywanej przez nich pracy i uwarunkowaniami charakterologicznymi osób wybierających poszczególne profesje. Generalizując (nie unikając oczywiście pewnych uproszczeń i mając świadomość, że są od nich odstępstwa) osoby decydujące się na podjęcie pracy w szkolnictwie, podobnie jak przedstawiciele tzw. inteligencji technicznej, traktowali swoją pracę bardziej utylitarnie niżeli tzw. twórcy kultury. Sprawilo to, że traktujący pracę w szkole, jako drogę do otrzymania zapłaty umożliwiającej stabilne życie i utrzymanie rodziny, byli oni bardziej skorzy przyjąć, choć często jedynie fasadową, postawę propartyjną, która dawała z kolei szanse na awans zawodowy itp. Stąd też nauczyciele i nauczycielki stanowili jedną z najbardziej upolitycznionych grupy wśród inteligencji¹⁰⁵⁹. Zaznaczyć jednak należy, iż pewien wpływ na taki stan rzeczy miały także działania władz partyjno-państwowych i resortowych zmierzające do nakłonienia pedagogów i pedagożki do wstąpienia do partii. Presja taka wywierana była na różne grupy zawodowe i społeczne, jednak nauczycielstwo było jedną z silniej jej poddawanych.

Pamiętać należy jednak o wielu dylematach i dwoistościach jakie rodziło funkcjonowanie w tzw. Polsce Ludowej. Nauczyciele i nauczycielki z Trójmiasta, jak i cała reszta społeczeństwa nie zawsze byli w stanie na bieżąco, obiektywnie i bezbłędnie ocenić zachodzące w kraju przemiany społeczno-polityczne i odpowiednio na nie zareagować. Bardzo różna bywała także sytuacja osobista poszczególnych osób. Stąd też w niniejszej pracy nie poddano ocenie postępowania i postaw przybieranych przez środowisko oświatowe z Trójmiasta, a jedynie ukazano spektrum możliwości działania i jego konsekwencje.

Konkludując przeprowadzone badania pozwoliły na stworzenie zbiorowego portretu nauczycielek i nauczycieli pracujących w szkołach na terenie Trójmiasta w latach 1945-1989, który wypełnia istniejącą dotychczas lukę badawczą. Ukazuje on, iż uczący w trójmiejskich szkołach pedagodzy i pedagożki byli na tle ogólnopolskim dobrze wykształceni, choć specyfika regionu sprawiła, że ich pozycja materialna nie była zbyt wysoka. Ponadto cieszyli się oni prestiżem społecznym, podobnie jak przedstawiciele i przedstawicielki tego zawodu z innych regionów Polski, lecz ze względu na uwarunkowania lokalne sami oceniali swoją pozycję niżej, niżeli pedagodzy i pedagożki z mniej zurbanizowanych i zamożnych części kraju. Nauczyciele i nauczycielki

---

¹⁰⁵⁹ J. Jakubowski, *Z problemów polityki ...*, s. 58 cyt. za. Z. Osiński, *Postawy nauczycieli ...*, s. 4.

z Trójmiasta stanowili raczej mało zaangażowaną w zmianę sytuacji społeczno-politycznej grupę zawodową. Stosując zaproponowane przez H. Świdę-Ziembę określenie stwierdzić można, iż brali oni „udział w kreacji systemu” m.in. poprzez uczestnictwo wraz z młodzieżą szkolną w pochodach pierwszomajowych, różnego rodzaju akademiach czy uczestnicząc w pracach komisji wyborczych itp. Wykonywali narzucone im w ramach pracy obowiązki o zabarwieniu społeczno-politycznym, nie angażując się jednak w większym stopniu ani po stronie władz partyjno-państwowych, ani

w działalność opozycyjną. Podkreślenia wart jest fakt, że wśród badanej grupy zawodowej nie występowały w zasadzie zachowania negatywne tj. donosicielstwo czy różnego rodzaju prześladowania na tle narodowościowym czy religijnym.

Ze względu na prawie całkowity brak badań nad zarysowanym zagadnieniem w innych regionach Polskich ciężko wskazać czy zaprezentowane powyżej spektrum postaw jest specyficzne dla nauczycieli i nauczycielek z Trójmiasta czy też były one raczej tożsame w całej Polsce i wynikały bardziej ze specyfiki badanej grupy zawodowej niżeli uwarunkowań regionalnych. Szkicowe badania przeprowadzone przez Z. Osńskiego nad społecznością nauczycieli i nauczycielek z Lubelszczyzny ukazują, iż trendy w przyjmowaniu poszczególnych postaw były tożsame wśród grupy zawodowej nauczycielstwa z Trójmiasta oraz Lubelszczyzny. Jednak brak bardziej szczegółowych badań z innych części Polski nie pozwala na jednoznaczne potwierdzenie bądź negację takiej tezy.

Na zakończenie wspomnieć warto także o dalszych perspektywach badawczych związanych z postawami nauczycieli i nauczycielek w latach 1945-1989. Ciekawym i właściwie niezbadanym dotąd obszarem z historii lokalnej są dzieje przedstawicieli i przedstawioelek grupy zawodowej nauczycielstwa będących reprezentantami mniejszości Kaszubskiej. Wątki dotyczące inwigilacji przez władze i służby PRL pedagogów i pedagożek z teje społeczności zaangażowanych w rozwój kultury Kaszubskiej oraz sprawy Kościoła odnaleźć można w artykule autorstwa Alicji Paczoskiej pt. „Oskarżeni o separatyzm. Działania tajnych służb PRL wobec działaczy kaszubskich w latach 1945–1970”¹⁰⁶⁰. Zagadnienie to wymaga jednak jeszcze znacznego

---

¹⁰⁶⁰ A. Paczoska, *Oskarżeni o separatyzm. Działania tajnych służb PRL wobec działaczy kaszubskich w latach 1945–1970*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2004, nr 2(6), s. 205-232.

rozwinięcia i pogłębienia, na co pozwalają dostępne źródła¹⁰⁶¹. Czekają więc ono, podobnie jak charakterystyka postaw nauczycieli i nauczycielek z wielu innych regionów Polski, na swojego historyka bądź historyczkę.

---

¹⁰⁶¹ Są to m.in. źródła wchodzące w zasób Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Gdańsku np. materiały ze sprawy agenturalno-grupowej kryptonim „Działacze” (APIN Gd., sygn. IPN Gd 0027/886), znajdujące się w Archiwum Państwowym w Gdańsku i jego gdyńskim oddziale dokumenty z inspektoratów szkolnych zlokalizowanych w miejscowościach leżących na terenie Kaszub np. Inspektoratu Szkolnego w Wejherowie (APGOG, zespół nr 73 – Inspektorat Szkolny w Wejherowie) lub też, niezbyt liczne co prawda, dokumenty z Zrzeszenia Kaszubsko-Pomorskiego (APG, zespół nr 1597 – Zrzeszenie Kaszubsko-Pomorskie w Gdańsku) czy też materiały zgromadzone w Muzeum Piśmiennictwa i Muzyki Kaszubsko-Pomorskiej w Wejherowie.

Bibliografia

I. Źródła archiwalne:

Archiwum Akt Nowych:

- Ministerstwo Oświaty i Wychowania.
- Ministerstwo Oświaty w Warszawie.
- Polska Zjednoczona Partia Robotnicza. Komitet Centralny w Warszawie.

Archiwum Państwowe w Gdańsku:

- Akta z wyborów do Sejmu Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej przeprowadzonych w dniu 20.01.1957 r. z terenu województwa gdańskiego.
- Akta z wyborów do rad narodowych przeprowadzonych w dniu 2.02.1958 r. z terenu województwa gdańskiego.
- Akta z wyborów do Sejmu Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej i do rad narodowych przeprowadzonych w dniu 16.04.1961 r. z terenu województwa gdańskiego.
- Akta z wyborów do rad narodowych przeprowadzonych w dniu 17.06.1984 r. z terenu województwa gdańskiego.
- Akta z wyborów do Sejmu Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej przeprowadzonych w dniu 13.10.1985 r. z terenu województwa gdańskiego.
- Akta z wyborów do rad narodowych przeprowadzonych w dniu 10.01.1988 r. z terenu województwa gdańskiego.
- Centralny Związek Spółdzielni Budownictwa Mieszkaniowego Oddział w Gdańsku.
- Inspektorat Szkolny w Gdańsku /Miejski/.
- Komitet Miejski Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Gdańsku.
- Komitet Wojewódzki Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Gdańsku.
- Kuratorium Okręgu Szkolnego Gdańskiego w Gdańsku.
- Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Gdańsku.
- Urząd Miejski w Gdańsku.
- Wojewódzki Komitet Frontu Jedności Narodu w Gdańsku.
- Związek Nauczycielstwa Polskiego Zarząd Okręgowy w Gdańsku.

Archiwum Państwowe w Gdańsku Oddział w Gdyni:

- Inspektorat Szkolny w Gdyni.
- Komitet Miejski PZPR w Sopocie.
- Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Gdyni.

Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej:

- Ministerstwo Edukacji Narodowej.
- Ministerstwo Spraw Wewnętrznych w Warszawie.

Oddziałowe Archiwum Instytut Pamięci Narodowej w Gdańsku:

- Akta paszportowe.
- Akta w sprawie karnej przeciwko: Odyniec Maria oskarżonej o rozpowszechnianie fałszywych wiadomości skierowanych przeciwko jedności sojuszniczej Państwa Polskiego z ZSRR.
- Kolekcja Zofii Madej.
- Kolekcja Piotra Szubarczyka.
- Komenda Wojewódzka Milicji Obywatelskiej w Gdańsku 1954-1983.
- Kopie dokumentów osobowych kierownika Publicznej Szkoły Powszechnej nr 1 w Gdyni: Jan Kamrowski, ur. 11-07-1883 r.
- Ministerstwo Spraw Wewnętrznych w Warszawie.
- Urząd Wojewódzki w Gdańsku.
- Wojewódzki Urząd Spraw Wewnętrznych w Gdańsku.
- Wojskowy Sąd Rejonowy w Gdańsku.

Archiwum Historyczne Komisji Krajowej NSZZ „Solidarność”:

- Kolekcja publikacji seryjnych i wydawnictw niezależnych.
- Komisja Zakładowa NSZZ „Solidarność” Oświaty i Wychowania w Gdyni.
- Krajowa Komisja Porozumiewawcza i Komisja Krajowa NSZZ „Solidarność” w Gdańsku.
- Międzyzakładowy Komitet Strajkowy w Gdańsku.
- Ministerstwo Spraw Wewnętrznych w Warszawie. Kolekcja materiałów NSZZ „Solidarność” i ugrupowań opozycyjnych.

- NSZZ „Solidarność”. Region Gdańsk.

Archiwum Diecezjalne w Pelplinie:

- Akta Kurii Biskupiej Chełmińskiej.

Archiwum Uniwersytetu Gdańskiego:

- Wyższa Szkoła Pedagogiczna w Gdańsku.
- Wyższe Studium Nauczycielskie.
- Protokoły Wydziałowej Komisji Doboru Kandydatów.
- Teczka osobowa Jana Schwarza.

Archiwum Fundacji Ośrodka „KARTA”:

- Archiwum Opozycji.
- Konwersatorium „Doświadczenie i Przyszłość”.

Archiwum Urzędu Miasta Gdynia:

- Akta osobowe nauczycieli zwolnionych.

Muzeum Miasta Gdyni:

- Kronika szkolna 17 IV 1945 – 21 III 1950 Publicznej Szkoły Powszechnej nr 9 Cisowa.
- Zbiory Muzeum Historii Szkolnictwa w Gdyni.

Muzeum Piśmiennictwa i Muzyki Kaszubsko-Pomorskiej w Wejherowie:

- Eugenia Kobylińska-Maciejewska, „Na przełomie”. Wspomnienia nauczycieli z r. 1945, Gdańsk 1960.

Pomorska Biblioteka Pedagogiczna w Gdańsku im. Macierzy Szkolnej. Oddział Muzeum:

- Anna Ciszewska, *Tak było przed 25-laty. Wspomnienia.*
- Broszura pt. *X lat temu. Rocznica strajku kultury, oświaty, służby zdrowia.*
- Elżbieta Link-Witosławska: [życiorys]. Opracowała Michalina Michniewska.
- Ewelina Pepłowska: [życiorys]. Zebrała Maria Wizmur.

- Filczmer Irena: [życiorys]. Opracowała Irena Stankiewicz.
- Halina Kurpiewska z domu Gumowska: [życiorys]. Opracowała Wacława Fleury.
- Helena Ganze Czarnecka z domu Pausche: [życiorys]. Opracowała Maria Wosiowa.
- Helena Jankowiakowa: [życiorys]. Opracowała Irena Stankiewiczowa.
- Janina Ślącza: [życiorys]. Opracowała Irena Stankiewicz.
- Joanna Bieganowska: życiorys. Opracowała Zofia Piechocińska.
- Kalendarium 40-lecia Komisji Zakładowej/Międzyzakładowej Pracowników Oświaty i Wychowania NSZZ „Solidarność” w Gdańsku.
- Maria Frankowska: [życiorys]. Opracowała Irena Stankiewicz.
- *Odbudowa szkolnictwa polskiego w latach 1945-1948. Szkoła nr 1 przy ul. 10 lutego w Gdyni*
- Pohorecka Adela: [życiorys]. Opracowała Irena Stankiewicz.
- Salomea Sucharewiczowa: [życiorys]. Opracowała Michalina Michniewska.
- *Sprawozdanie nr 2 z czynności służbowych od dnia 14 maja do dnia 25 maja 1945 /Bernard Janik.*
- *Szkoła podstawowa nr 8 w Gdyni Orłowie w latach 1945-1948.*
- Teresa Struve z domu Grodecka: [życiorys]. Opracowała Michalina Michniewska.
- Treść wystąpienia Romana Lewtaka 10 IX 1980 r. w Zespole Szkół Łączności. Propozycja określenia stanowiska nauczycieli popierających utworzenie Niezależnego Samorządnego Związku Nauczycieli i Pracowników Placówek Oświatowo-Wychowawczych.
- Wspomnienia biograficzne dr Jana Szwarca /dr Jana Schwarza/ spisane 28 X 1985 r.
- *Z walk o oświatę w wyzwolonym Gdańsku*, Wspomnienia delegata Ministerstwa Oświaty na miasto Gdańsk o pierwszych początkach szkolnictwa na Wybrzeżu.
- *Zarys dziejów szkoły podstawowej nr 1 im. Ludwika Waryńskiego w Gdyni 1926-1978*, oprac. H. Talewska, I. Kalicki.
- Życiorys kol. Anny Arbaczewskiej-Ostrowskiej /opracowany przez Ludwikę Wojtarowiczową.

Archiwum Związku Nauczycielstwa Polskiego Oddział w Gdyni:

- Akcje protestacyjne, strajkowe ZNP w Gdyni 1980-1991.
- Komisja ds. historii ZNP w Gdyni.
- Muzeum Szkolnictwa w Gdyni.
- Oryginały i pierwodruki wspomnień nauczycieli.
- Statystyka zbiorcza własna 1964-70.
- Statystyka zbiorcza własna 1971-80.
- Wspomnienia Marii Ładońskiej.

Gdańskie Archiwum Historii Mówionej:

- Relacja Wandy Ewertowskiej.
- Relacja Jerzego Młynarczyka.
- Relacja Marii Pelczar.
- Relacja Urszuli Osłowskiej.
- Relacja Jerzego Winnickiego.

Europejskie Centrum Solidarności:

- Przemówienie końcowe Romana Lewtaka na zakończenie strajku nauczycieli – 17 listopada 1980, sygn. ECS/T/DDF/Fi/3/10/2.
- Notacje ECS: Andrzej Duffek, *Solidarność co zostało?*, Edycja V, 2011.
- Notacje ECS: Anna Maria Mydlarska, *Dziennikarze Solidarności*, 2009.

Cyfrowe Archiwum Pomorskich Kresowiaków:

- Transkrypcja wywiadu z p. Krystyną Rzewuską, Wywiad przeprowadziły: Monika Bartlak, Agnieszka Olzacka, Transkrypcja: Judyta Warzecha, http://www.capk.pl/sites/default/files/transkrypcje_pliki/Krystyna%20Rzewuska%20-%20CAPK_0.pdf, [dostęp: 2023.03.02].

Archiwum Szkoły Podstawowej nr 10 w Gdyni:

- Kronika Szkoły Podstawowej nr 10 w Gdyni.

Archiwum Szkoły Podstawowej nr 9 w Gdańsku

- Kroniki szkolne.

II. Relacje ustne (w zbiorach własnych autorki):

- Relacja Jerzego Beyny z dnia 16 lipca 2019 roku.
- Relacja Bogdana Borusewicza z dnia 24 czerwca 2022 roku.
- Relacja Bernadetty Dudzińskiej z dnia 25 września 2020 roku.
- Relacja Danuty Dudzińskiej z dnia 25 września 2020 roku.
- Relacja Katarzyny Hall z dnia 31 sierpnia 2022 roku.
- Relacja Eugeniusza Koko z dnia 30 sierpnia 2022 roku.
- Relacja Krzysztofa Koszłagi z dnia 25 września 2020 roku.
- Relacja Angeliki Marszał z dnia 12 lipca 2022 roku.
- Relacja Beaty Możejko z dnia 10 sierpnia 2022 roku.
- Relacja Iwony Pietkiewicz z dnia 25 lipca 2022 roku.
- Relacja Zofii Rutki z dnia 22 września 2022 roku.
- Relacja Krystyny Rzewuskiej z dnia 23 września 2020 roku.
- Relacja Juliana Skelnika z dnia 10 lipca 2022 roku.
- Relacja Tadeusza Stegnera z dnia 5 października 2020 roku.
- Relacja Beaty Szmytkowskiej z dnia 29 listopada 2023 roku.
- Relacja M.S. i A.S. z dnia 31 sierpnia 2022 roku.
- Relacja Krystyny Trybusiewicz-Pieńkowskiej z dnia 26 września 2020 roku.

III. Źródła publikowane:

- *III Plenum Komitetu Centralnego Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej (11, 12, 13 listopada 1949 r.)*, Warszawa 1949.
- *Deklaracja programowa PPR. O co walczymy*, oprac. M. Malinowski, Lublin 1979.
- *Instrukcja (tymczasowa) [o] pozyskaniu, pracy i ewidencji agenturalno-informacyjnej sieci*, [w:] *Instrukcje pracy operacyjnej aparatu bezpieczeństwa (1945–1989)*, oprac. i wstęp T. Rudzikowski, Warszawa 2004, s. 23-28.
- *Instrukcja nr 012/53 o pracy aparatu bezpieczeństwa z siecią agenturalną*, [w:] *Instrukcje pracy operacyjnej aparatu bezpieczeństwa (1945–1989)*, oprac. i wstęp T. Rudzikowski, Warszawa 2004, s. 31-46.

- *Mały rocznik statystyczny Polski wrzesień 1939 - czerwiec 1941*, Ministerstwo Informacji i Dokumentacji, Londyn 1941.
- *Mały rocznik statystyczny 1990*, R. 33, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa 1990.
- *Manifest Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego*, „Rocznik Lubelski” 1959, t. 2, s. 7-14.
- *Narodowy Spis Powszechnych z dn. 3 grudnia 1950 r.*, z. 1, Warszawa 1952.
- *Narodowy Spis Powszechny z dnia 3 grudnia 1950 r.: struktura zawodowa i demograficzna ludności: indywidualne gospodarstwa rolne*, Warszawa 1954.
- *Narodowy Spis Powszechny z dnia 3 grudnia 1950 r.: miejsce zamieszkania ludności w sierpniu 1939 r.*, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa 1955.
- *Nauczyciele w roku szkolnym 1992/93: informacje statystyczne /na podstawie danych ze spisu nauczycieli i wychowawców przeprowadzonego 1 października 1992 r./*, oprac. K. Boguta, I. Stępniewski, Warszawa 1994.
- *Powszechny sumaryczny spis ludności z dn. 14 II 1946 r.*, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa 1947.
- *Program nauki w gimnazjach państwowych z polskim językiem nauczania (tymczasowy)*, Lwów 1934.
- *Program nauki w publicznych szkołach powszechnych trzeciego stopnia z polskim językiem nauczania (tymczasowy)*, Lwów 1934.
- *Przegląd statystyczny miasta Gdańska 1945-1950. Uzupełnienia z 1951 roku*, Skoroszyt w zasobie Głównego Urzędu Statystycznego Oddział w Gdańsku.
- *Przekroje terenowe 1945-1965*, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa 1967.
- *Raport o stanie oświaty w PRL*, Warszawa 1973.
- *Rocznik Statystyczny 1948*, R. 12, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa 1949.
- *Rocznik Statystyczny 1956*, R. XVI, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa 1956.
- *Rocznik statystyczny 1958*, R. XVIII, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa 1958.

- *Rocznik statystyczny 1959*, R. 19, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa 1959.
- *Rocznik statystyczny 1964*, R. 24, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa 1964.
- *Rocznik statystyczny 1969*, R. 29, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa 1969.
- *Rocznik statystyczny 1977*, R. 37, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa 1977.
- *Rocznik statystyczny 1984*, R. 44, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa 1984.
- *Rocznik statystyczny województw 1976*, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa 1976.
- *Rocznik statystyczny województw 1981*, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa 1982.
- *Rocznik statystyczny województw 1985*, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa 1985.
- *Rocznik statystyczny województw 1988*, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa 1988.
- *Rocznik Statystyczny Województwa Gdańskiego 1958*, Wydział Statystyki Wojewódzkiej Rady Narodowej w Gdańsku, Gdańsk 1958.
- *Rocznik Statystyczny Województwa Gdańskiego 1959*, Wydział Statystyki Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Gdańsku, Gdańsk 1959.
- *Rocznik Statystyczny Województwa Gdańskiego 1960*, Wydział Statystyki Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Gdańsku, Gdańsk 1960.
- *Rocznik Statystyczny Województwa Gdańskiego 1961*, Wydział Statystyki Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Gdańsku, Gdańsk 1962.
- *Rocznik Statystyczny Województwa Gdańskiego 1962*, Wojewódzki Urząd Statystyczny w Gdańsku, Gdańsk 1963.
- *Rocznik Statystyczny Województwa Gdańskiego 1963*, Wojewódzki Urząd Statystyczny w Gdańsku, Gdańsk 1964.
- *Rocznik Statystyczny Województwa Gdańskiego 1964*, Wojewódzki Urząd Statystyczny w Gdańsku, Gdańsk 1965.
- *Rocznik Statystyczny Województwa Gdańskiego 1966*, Wojewódzki Urząd Statystyczny w Gdańsku, Gdańsk 1966.

- *Rocznik Statystyczny Województwa Gdańskiego 1969*, Wojewódzki Urząd Statystyczny w Gdańsku 1969.
- *Rocznik Statystyczny Województwa Gdańskiego 1970*, Wojewódzki Urząd Statystyczny w Gdańsku, Gdańsk 1970.
- *Rocznik Statystyczny Województwa Gdańskiego 1971*, Wojewódzki Urząd Statystyczny w Gdańsku, Gdańsk 1971.
- *Rocznik Statystyczny Województwa Gdańskiego 1972*, Wojewódzki Urząd Statystyczny w Gdańsku, Gdańsk 1972.
- *Rocznik Statystyczny Województwa Gdańskiego 1973*, Wojewódzki Urząd Statystyczny w Gdańsku, Gdańsk 1973.
- *Rocznik Statystyczny Województwa Gdańskiego 1974*, Wojewódzki Urząd Statystyczny w Gdańsku, Gdańsk 1974.
- *Rocznik Statystyczny Województwa Gdańskiego 1977*, Wojewódzki Urząd Statystyczny w Gdańsku, Gdańsk 1977.
- *Rocznik Statystyczny Województwa Gdańskiego 1979*, Wojewódzki Urząd Statystyczny w Gdańsku, Gdańsk 1979.
- *Rocznik Statystyczny Województwa Gdańskiego 1981*, Wojewódzki Urząd Statystyczny w Gdańsku, Gdańsk 1981.
- *Rocznik Statystyczny Województwa Gdańskiego 1984*, Wojewódzki Urząd Statystyczny w Gdańsku, Gdańsk 1984.
- *Rocznik Statystyczny Województwa Gdańskiego 1986*, Wojewódzki Urząd Statystyczny w Gdańsku, Gdańsk 1986.
- *Rocznik Statystyczny Województwa Gdańskiego 1989*, Wojewódzki Urząd Statystyczny w Gdańsku, Gdańsk 1989.
- *Rocznik Statystyczny Województwa Gdańskiego 1991*, Wojewódzki Urząd Statystyczny w Gdańsku, Gdańsk 1991.
- *Statystyka miast i osiedli 1945-1965*, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa 1967.
- *Statistical year book of Poland 1947*, Central Statistical Office, Warsaw 1947.
- *Stenogram z pierwszego posiedzenia Podzespołu ds. Nauki, Oświaty i Postępu Technicznego odbytego w dniu 22 lutego 1989 r.*, <https://orka2.sejm.gov.pl/OkraglyStol.nsf/0/18DB0A1F7DA0F824C1257CDF003DA>, [dostęp: 2020.05.15].

- *Stenogram z drugiego posiedzenia Podzespołu ds. Nauki, Oświaty i Postępu Technicznego w dniu 1 marca 1989 r.*, https://orka2.sejm.gov.pl/OkraglyStol.nsf/0/83CC90BA3218E483C1257CDF003DA2C3/%24File/OkraglystoldosprawnaukiII_000140297.pdf, [dostęp: 2020.05.15].
- *Stenogram z trzeciego posiedzenia Podzespołu ds. Nauki, Oświaty i Postępu Technicznego w dniu 3 marca 1989 r.*, https://orka2.sejm.gov.pl/OkraglyStol.nsf/0/AF4F0BBB5D0EF982C1257CDF003DA9F5/%24File/OkraglystoldosprawnaukiIII_000140299.pdf, [dostęp: 2020.05.15].
- *Stenogram z czwartego posiedzenia Podzespołu ds. Nauki, Oświaty i Postępu Technicznego w dniu 10 marca 1989 r.*, https://orka2.sejm.gov.pl/OkraglyStol.nsf/0/0154F06FFAD70C98C1257CDF003DA526/%24File/OkraglystoldosprawnaukiIV_000140301.pdf, [dostęp: 2020.05.15].
- *Programy oświatowej polskiej radykalnej lewicy socjalistycznej i polityka oświatowa PZPR. Teksty źródłowe z komentarzem. 1876-1976*, oprac. K. Dobrzyński, Warszawa 1982.
- *Wybór źródeł do historii „Solidarności” Oświaty i Wychowania 1980-1989*, oprac. J. Żurek, Warszawa 2000.

IV. Akty prawne:

- Konstytucja Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej uchwalona przez Sejm Ustawodawczy w dniu 22 lipca 1952 r. (Dz.U. 1952 nr 33 poz. 232).
- Dekret Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego z dnia 23 września 1944 r. - Kodeks Karny Wojska Polskiego (Dz.U. 1944 nr 6 poz. 27).
- Dekret Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego z dnia 30 października 1944 r. o ochronie Państwa (Dz.U. 1944 nr 10 poz. 50).
- Dekret z dnia 30 marca 1945 r. o utworzeniu województwa gdańskiego (Dz.U. 1945 nr 11 poz. 57).
- Dekret z dnia 2 sierpnia 1945 r. o amnestii (Dz.U. 1945 nr 28 poz. 172).
- Dekret z dnia 21 grudnia 1945 r. o publicznej gospodarce lokalami i kontroli najmu (Dz.U. 1946 nr 4 poz. 27).
- Dekret z dnia 23 listopada 1945 r. o organizacji szkolnictwa w okresie przejściowym (Dz.U. 1946 nr 2 poz. 9).

- Dekret z dnia 13 czerwca 1946 r. o przestępstwach szczególnie niebezpiecznych w okresie odbudowy Państwa (Dz.U. 1946 nr 30 poz. 192).
- Dekret z dnia 13 listopada 1946 r. o daninie narodowej na zagospodarowanie Ziemi Odzyskanych (Dz.U. 1946 nr 61 poz. 341).
- Ustawa z dnia 11 marca 1932 r. o ustroju szkolnictwa (Dz.U. 1932 nr 38 poz. 389).
- Ustawa z dnia 22 lutego 1947 r. o amnestii (Dz.U. 1947 nr 20 poz. 78).
- Ustawa z dnia 25 lutego 1948 r. o powszechnym obowiązku przysposabiania zawodowego, wychowania fizycznego i przysposobienia wojskowego młodzieży oraz o organizacji spraw kultury fizycznej i sportu (Dz.U. 1948 nr 12 poz. 90).
- Ustawa z dnia 1 lipca 1949 r. o związkach zawodowych (Dz.U. 1949 nr 41 poz. 243).
- Ustawa z dnia 7 marca 1950 r. o planowanym zatrudnianiu absolwentów średnich szkół zawodowych oraz szkół wyższych (Dz.U. 1950 nr 10 poz. 106).
- Ustawa z dnia 20 marca 1950 r. o terenowych organach jednolitej władzy państwowej (Dz.U. 1950 nr 14 poz. 130).
- Ustawa z dnia 28 czerwca 1950 r. o zmianach podziału administracyjnego Państwa (Dz.U. 1950 nr 28 poz. 255).
- Ustawa z dnia 21 lipca 1950 r. o 6-letnim planie rozwoju gospodarczego i budowy podstaw socjalizmu na lata 1950-1955 (Dz.U. 1950 nr 37 poz. 344).
- Ustawa z dnia 31 października 1951 r. o warunkowym przedterminowym zwolnieniu osób odbywających karę pozbawienia wolności (Dz.U. 1951 nr 58 poz. 399).
- Ustawa z dnia 1 sierpnia 1952 r. Ordynacja wyborcza do Sejmu Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej (Dz.U. 1952 nr 25 poz. 246).
- Ustawa z dnia 25 stycznia 1958 r. o radach narodowych (Dz.U. 1958 nr 5 poz. 16).
- Ustawa z dnia 2 lipca 1958 r. o nauce zawodu, przyuczaniu do określonej pracy i warunkach zatrudniania młodocianych w zakładach pracy oraz o wstępnym stażu pracy (Dz.U. 1958 nr 45 poz. 226).
- Ustawa z dnia 15 lipca 1961 r. o rozwoju systemu oświaty i wychowania (Dz.U. 1961 nr 23 poz. 160).

- Ustawa z dnia 27 kwietnia 1972 r. Karta praw i obowiązków nauczyciela (Dz.U. 1972 nr 16 poz. 114).
- Ustawa z dnia 22 listopada 1973 r. o zmianie ustawy o radach narodowych (Dz.U. 1973 nr 47 poz. 276).
- Ustawa z dnia 28 maja 1975 r. o dwustopniowym podziale administracyjnym Państwa oraz o zmianie ustawy o radach narodowych (Dz.U. 1975 nr 16 poz. 91).
- Ustawa z dnia 26 stycznia 1982 r. – Karta praw i obowiązków nauczyciela (Dz.U. 1982 nr 3 poz. 19).
- Ustawa z dnia 20 lipca 1983 r. o systemie rad narodowych i samorządu terytorialnego (Dz.U. 1983 nr 41 poz. 185).
- Ustawa z dnia 21 lipca 1983 r. o szczególnej regulacji prawnej w okresie przewycięzania kryzysu społeczno-ekonomicznego oraz zmianie niektórych ustaw (Dz.U. 1983 nr 39 poz. 176).
- Ustawa z dnia 29 maja 1985 r. Ordynacja wyborcza do Sejmu Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej (Dz.U. 1985 nr 26 poz. 112).
- Ustawa z dnia 7 września 1991 r. o systemie oświaty (Dz.U. 1991 nr 95 poz. 425).
- Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 24 maja 1945 r. w sprawie zmiany rozporządzenia Rady Ministrów z dnia 19 grudnia 1933 r. o zasadach zaszeregowania funkcjonariuszów państwowych do grup uposażenia i automatycznego przechodzenia nauczycieli do wyższych grup uposażenia, o dodatkach lokalnych, funkcyjnych i służbowych oraz o umundurowaniu niższych funkcjonariuszów państwowych (Dz.U. 1945 nr 21 poz. 126).
- Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 13 czerwca 1946 r. o zmianie rozporządzenia Rady Ministrów z dnia 19 grudnia 1933 r. o zasadach zaszeregowania funkcjonariuszów państwowych do grup uposażenia i automatycznego przechodzenia nauczycieli do wyższych grup uposażenia, o dodatkach lokalnych, funkcyjnych i służbowych oraz o umundurowaniu niższych funkcjonariuszów państwowych (Dz.U. 1946 nr 28 poz. 179).
- Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 8 sierpnia 1946 r. o zmianie rozporządzenia Rady Ministrów z dnia 2 listopada 1945 r. o uposażeniu pracowników przedsiębiorstwa „Polskie Koleje Państwowe” (Dz.U. 1946 nr 51 poz. 288).

- Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 12 września 1946 r. o zmianie rozporządzenia Rady Ministrów z dnia 19 grudnia 1933 r. o zasadach zaszeregowania funkcjonariuszów państwowych do grup uposażenia i automatycznego przechodzenia nauczycieli do wyższych grup uposażenia, o dodatkach lokalnych, funkcyjnych i służbowych oraz o umundurowaniu niższych funkcjonariuszów państwowych (Dz.U. 1946 nr 51 poz. 291).
- Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 15 września 1948 r. o zasadach zaszeregowania i automatycznego przechodzenia nauczycieli do wyższych grup uposażenia, o dodatkach lokalnych, funkcyjnych i służbowych nauczycieli oraz o trybie ustalania dodatkowego wynagrodzenia za pracę w godzinach nadliczbowych i za czynności dodatkowe nauczycieli (Dz.U. 1948 nr 44 poz. 322).
- Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 9 września 1949 r. w sprawie dodatków funkcyjnych i służbowych dla nauczycieli szkół zawodowych (Dz.U. 1949 nr 52 poz. 395).
- Rozporządzenie Ministra Oświaty z dnia 2 stycznia 1950 r. w sprawie organizacji i planu niektórych kierunków studiów na wydziałach humanistycznych państwowych szkół akademickich (Dz.U. 1950 nr 2 poz. 9).
- Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 10 stycznia 1951 r. w sprawie uposażenia i automatycznego przechodzenia nauczycieli do wyższych grup uposażenia (Dz.U. 1951 nr 7 poz. 58).
- Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 29 maja 1954 r. w sprawie uposażenia nauczycieli i wychowawców (Dz.U. 1954 nr 26 poz. 103).
- Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 31 sierpnia 1956 r. w sprawie uposażenia nauczycieli i wychowawców (Dz.U. 1956 nr 37 poz. 168).
- Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 18 kwietnia 1958 r. w sprawie kuratoriów okręgów szkolnych i inspektoratów szkolnych (Dz.U. 1958 nr 25 poz. 104).
- Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 14 sierpnia 1958 r. w sprawie uposażenia nauczycieli i wychowawców (Dz.U. 1958 nr 52 poz. 249).
- Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 1 sierpnia 1960 r. w sprawie uposażenia nauczycieli i wychowawców (Dz.U. 1960 38 poz. 223).
- Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 30 września 1963 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie uposażenia sędziów, członków Biura Orzecnictwa

Sądu Najwyższego oraz asesorów i aplikantów sądowych (Dz.U. 1963 nr 44 poz. 246).

- Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 30 września 1963 r. w sprawie uposażenia nauczycieli i wychowawców (Dz.U. 1963 nr 44 poz. 248).
- Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 28 października 1965 r. w sprawie uposażenia nauczycieli i wychowawców oraz pracowników administracyjnych i obsługowych szkół i innych placówek oświatowo-wychowawczych (Dz.U. 1965 nr 44 poz. 275).
- Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 19 czerwca 1969 r. w sprawie utworzenia Wyższych Szkół Nauczycielskich w Bydgoszczy, Kielcach, Olsztynie i Słupsku (Dz.U. 1969 nr 18 poz. 134).
- Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 29 lipca 1969 r. w sprawie utworzenia Wyższej Szkoły Nauczycielskiej w Siedlcach (Dz.U. 1969 nr 23 poz. 164).
- Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 30 lipca 1971 r. w sprawie utworzenia Wyższej Szkoły Nauczycielskiej w Zielonej Górze (Dz.U. 1971 nr 21 poz. 195).
- Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 30 lipca 1971 r. w sprawie utworzenia Wyższej Szkoły Nauczycielskiej w Częstochowie (Dz.U. 1971 nr 21 poz. 196).
- Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 27 kwietnia 1972 r. w sprawie uposażenia nauczycieli i nauczycieli akademickich (Dz.U. 1972 nr 16 poz. 115).
- Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 23 listopada 1973 r. w sprawie zasad organizacji urzędów terenowych organów administracji państwowej (Dz.U. 1973 nr 47 poz. 280).
- Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 16 sierpnia 1974 r. w sprawie wynagradzania pracowników placówek upowszechniania kultury, archiwów państwowych i Filmoteki Polskiej (Dz.U. 1974 nr 30 poz. 176).
- Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 30 maja 1975 r. w sprawie zasad organizacji urzędów terenowych organów administracji państwowej (Dz.U. 1975 nr 17 poz. 93).
- Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 29 września 1978 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie uposażenia nauczycieli i nauczycieli akademickich (Dz.U. 1978 nr 24 poz. 112).

- Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 17 lipca 1981 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie uposażenia nauczycieli i nauczycieli akademickich (Dz.U. 1981 nr 20 poz. 102).
- Rozporządzenie Ministra Oświaty z dnia 8 listopada 1946 r. o podziale okręgów szkolnych na obwody szkolne (Dz.U. 1947 nr 12 poz. 48).
- Rozporządzenie Ministra Pracy, Płac i Spraw Socjalnych z dnia 8 września 1983 r. w sprawie zasad porównywania poziomów średniego wynagrodzenia nauczycieli ze średnim wynagrodzeniem pracowników inżynieryjno-technicznych zatrudnionych w przemyśle uspołecznionym (Dz.U. 1983 nr 53 poz. 236).
- Zarządzenie Kierownika Resortu Oświaty z dnia 12 sierpnia 1944 r. w sprawie przyjmowania kandydatów do liceów pedagogicznych i pedagogów (Dz.U. Resortu Oświaty nr 1-4 poz. 5).
- Zarządzenie Ministra Oświaty z dnia 22 maja 1945 r. w sprawie organizacji 6-tygodniowych Wstępnych Kursów Pedagogicznych dla absolwentów liceów oraz 3-mies. kursów wprowadzających do zawodu nauczycielskiego dla absolwentów gimnazjów (Dz.U. 1945 nr 1 poz. 13).
- Zarządzenie Ministra Oświaty z dnia 14 września 1945 r. w sprawie kształcenia czynnych niekwalifikowanych nauczycieli szkół powszechnych (Dz.U. 1945 nr 15 poz. 207).
- Zarządzenie Ministra Oświaty z dnia 12 marca 1946 r. w sprawie statutu Państwowych Wyższych Szkół Pedagogicznych (Dz.U. Ministerstwa Oświaty 1946 nr 2 poz. 47).
- Zarządzenie Ministra Oświaty z 6 maja 1954 r. w sprawie instrukcji programowej i podręcznikowej dla 11-letnich szkół ogólnokształcących na r. szkolny 1954/1955 (Dz.U. Ministerstwa Oświaty 1954 nr 7 poz. 530).
- Zarządzenie Ministra Oświaty z dnia 12 kwietnia 1955 r. w sprawie otwarcia Studiów Nauczycielskich w Łodzi, Piotrkowie, Lublinie, Białymstoku, Gdańsku-Oliwie, Wrocławiu, Krakowie, Rzeszowie (Dz.U. Ministerstwa Oświaty 1955 nr 7 poz. 58).
- Zarządzenie Ministra Oświaty z 8 grudnia 1956 r. w sprawie nauczania religii w szkołach (Dz.U. Ministerstwa Oświaty 1956 nr 16 poz. 156).

- Zarządzenie Ministra Oświaty z dnia 12 stycznia 1957 r. w sprawie organizacji i zakresu działania Komisji Rehabilitacyjnych (Dz.U. Ministerstwa Oświaty nr 1 poz. 3).
- Zarządzenie Ministra Oświaty z dnia 4 VIII 1958 r. w sprawie nauczania religii (Dz.U. Ministerstwa Oświaty 1958 nr 9 poz. 121).
- Zarządzenie Ministra Oświaty z dnia 24 czerwca 1961 r. w sprawie otwarcia Studium Nauczycielskiego w Gdańsku-Oliwie (Dz.U. Ministerstwa Oświaty 1961 nr 9 poz. 105).
- Zarządzenie Ministra Oświaty z dnia 19 VIII 1961 r. w sprawie prowadzenia punktów katechetycznych (Dz.U. Ministerstwa Oświaty 1961 nr 10 poz. 124).
- Zarządzenie Ministra Oświaty i Szkolnictwa Wyższego z dnia 22 kwietnia 1970 r. w sprawie organizacji roku szkolnego i organizacji pracy szkół oraz innych placówek oświatowo-wychowawczych w roku szkolnym 1970/71 (Dz.U. Ministerstwa Oświaty 1970 nr B-4 poz. 30).
- Uchwała Rady Ministrów z dnia 7 lipca 1945 r. w sprawie wyłączenia z Okręgów Pomorze Zachodnie, Mazurskiego (Prusy Wschodnie) i Śląsk Dolny niektórych powiatów i przyznania na terenie tychże powiatów wojewodom: Gdańskiemu, Białostockiemu, Pomorskiemu i Poznańskiemu uprawnień Pełnomocników Okręgowych Rządu R. P. (M.P. 1945 nr 29 poz. 77).
- Uchwała Rady Ministrów z dnia 17 kwietnia 1950 r. Instrukcja nr 3 w sprawie tworzenia wydziałów i referatów prezydiów rad narodowych (M.P. 1950 nr 57 poz. 655).
- Uchwała nr 448 Prezydium Rządu z dnia 23 czerwca 1951 r. w sprawie ustroju szkolnictwa zawodowego (M.P. 1951 nr 59 poz. 776).
- Uchwała Rady Państwa z dnia 5 sierpnia 1952 r. o zarządzeniu wyborów do Sejmu Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej (Dz.U. 1952 nr 35 poz. 247).
- Uchwała nr 276 Prezydium Rządu z dnia 18 maja 1954 r. w sprawie ulepszenia systemu kształcenia nauczycieli szkół podstawowych i średnich (Dz.U. Ministerstwa Oświaty 1955 nr 7 poz. 57).
- Uchwała Rady Państwa z dnia 24 września 1956 r. o zarządzeniu wyborów do Sejmu Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej (Dz.U. 1956 nr 40 poz. 181).
- Uchwała Rady Państwa z dnia 4 listopada 1957 r. o zarządzeniu wyborów do rad narodowych (Dz.U. 1957 nr 55 poz. 271).

- Uchwała Rady Państwa z dnia 29 grudnia 1960 r. o zarządzeniu wyborów do Sejmu Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej i do rad narodowych (Dz.U. 1960 nr 60 poz. 333).
- Uchwała Rady Państwa z dnia 26 lutego 1965 r. o zarządzeniu wyborów do Sejmu Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej i do Rad Narodowych (Dz.U. 1965 nr 10 poz. 62).
- Uchwała Rady Państwa z dnia 14 marca 1969 r. o zarządzeniu wyborów do Sejmu Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej i do rad narodowych (Dz.U. 1969 nr 7 poz. 57).
- Uchwała Rady Państwa z dnia 12 stycznia 1972 r. o zarządzeniu wyborów do Sejmu Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej (Dz.U. 1972 nr 2 poz. 7).
- Uchwała Sejmu Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej z dnia 12 kwietnia 1973 r. o zadaniach narodu i państwa w wychowaniu młodzieży i jej udziale w budowie socjalistycznej Polski (M.P. 1973 nr 18 poz. 110).
- Uchwała Rady Państwa z dnia 29 września 1973 r. o zarządzeniu wyborów do rad narodowych (Dz.U. 1973 nr 39 poz. 227).
- Uchwała Rady Państwa z dnia 17 stycznia 1976 r. o zarządzeniu wyborów do Sejmu Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej i rad narodowych stopnia wojewódzkiego (Dz.U. 1976 nr 2 poz. 16).
- Uchwała Rady Państwa z dnia 29 października 1977 r. o zarządzeniu wyborów do rad narodowych stopnia podstawowego (Dz.U. 1977 nr 33 poz. 144).
- Uchwała nr 178 Rady Ministrów z 16 sierpnia 1982 r. w sprawie wynagradzania nauczycieli (M.P. 1982 nr 20 poz. 171).
- Uchwała nr 97 Rady Ministrów z dnia 8 sierpnia 1983 r. w sprawie wynagradzania nauczycieli (M.P. 1983 nr 28 poz. 153).
- Uchwała nr 111 Rady Ministrów z dnia 2 lipca 1985 r. zmieniająca uchwałę w sprawie wynagradzania nauczycieli (M.P. 1985 nr 19 poz. 146).
- Uchwała nr 158 Rady Ministrów z dnia 14 października 1985 r. w sprawie określenia wysokości stawek wynagrodzenia zasadniczego oraz wysokości, rodzajów i zasad przyznawania dodatków do wynagrodzenia pracowników upowszechniania kultury (M.P. 1985 nr 36 poz. 240).
- Uchwała nr 113 Rady Ministrów z dnia 28 lipca 1986 r. zmieniająca uchwałę w sprawie wynagradzania nauczycieli (M.P. 1986 nr 24 poz. 172).

- Uchwała nr 87 Rady Ministrów z dnia 15 czerwca 1987 r. zmieniająca uchwałę w sprawie wynagradzania nauczycieli (M.P. 1987 nr 19 poz. 160).
- Uchwała nr 54 Rady Ministrów z dnia 28 marca 1988 r. zmieniająca uchwałę w sprawie wynagradzania nauczycieli (M.P. 1988 nr 12 poz. 101).
- Uchwała nr 135 Rady Ministrów z dnia 8 sierpnia 1988 r. zmieniająca uchwałę w sprawie wynagradzania nauczycieli (M.P. 1988 nr 22 poz. 197).
- Uchwała nr 23 Rady Ministrów z dnia 23 lutego 1989 r. zmieniająca uchwałę w sprawie wynagradzania nauczycieli (M.P. 1989 nr 5 poz. 50).
- Okólnik z dnia 20 grudnia 1944 r. w sprawie organizacji młodzieży na terenie szkół (Dz.U. Resortu Oświaty PKWN 1944 nr 1-4 poz. 40).
- Okólnik nr 32 z 11 grudnia 1956 r. w sprawie wykonania zarządzenia Ministra Oświaty z dnia 8 XII 1956 r. o nauczaniu religii w szkołach (Dz.U. Ministerstwa Oświaty 1956 nr 16 poz. 157).
- Instrukcja z dnia 4 maja 1948 r. w sprawie organizacji roku szkolnego 1948/49 w szkolnictwie ogólnokształcącym (Dz.U. Ministerstwa Oświaty 1948 nr 5 poz. 86).
- Instrukcja Ministra Oświaty z 12 maja 1950 r. o organizacji szkolnictwa ogólnokształcącego dla pracujących (Dz.U. Ministerstwa Oświaty 1950 nr 8 poz. 120).
- Instrukcja z dnia 21 listopada 1961 r. dotycząca trybu realizacji zarządzenia Ministra Oświaty z dnia 19 sierpnia 1961 r. w sprawie prowadzenia punktów katechetycznych (Dz.U. Ministerstwa Oświaty 1961 nr 13 poz. 177).
- Obwieszczenie Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z dnia 9 listopada 1932 r. w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu ustawy z dnia 1 lipca 1926 r. o stosunkach służbowych nauczycieli (Dz.U. 1932 nr 104 poz. 873).
- Obwieszczenie Państwowej Komisji Wyborczej z dnia 22 stycznia 1957 r. o wynikach wyborów do Sejmu Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej przeprowadzonych dnia 20 stycznia 1957 r. (M.P. 1957 nr 5 poz. 30).
- Obwieszczenie Państwowej Komisji Wyborczej z dnia 18 kwietnia 1961 r. o wynikach wyborów do Sejmu Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej przeprowadzonych dnia 16 kwietnia 1961 r. (M.P. 1961 nr 30 poz. 145).

- Obwieszczenie Państwowej Komisji Wyborczej z dnia 2 czerwca 1969 r. o wynikach wyborów do Sejmu Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej przeprowadzonych dnia 1 czerwca 1969 r. (M.P. 1969 nr 22 poz. 177).
- Obwieszczenie Państwowej Komisji Wyborczej z dnia 22 marca 1976 r. o wynikach wyborów do Sejmu Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej przeprowadzonych dnia 21 marca 1976 r. (M.P. 1976 nr 11 poz. 52).
- Obwieszczenie Prezesa Głównego Urzędu Statystycznego z dnia 25 maja 1990 r. w sprawie przeciętnego miesięcznego wynagrodzenia pracowników w gospodarce społecznej w latach 1950-1989 oraz w kolejnych kwartałach 1989 r. (M.P. 1990 nr 21 poz. 171).
- Informator szkolnictwa zawodowego na rok szkolny 1957/58 (Dz.U. Ministerstwa Oświaty 1957 nr 4 poz. 48).

V. Opracowania:

- Abramowicz S., *Młodzieżowe organizacje antykomunistyczne w centralnej Polsce w latach 1945-1955*, „Biuletyn IPN” 2001, nr 3, s. 30-33.
- Abryszeński P., *Stanowisko duchownych Pomorza Gdańskiego wobec Grudnia 1970 w świetle dokumentów SB. Próba charakterystyki*, „Dzieje Najnowsze” 2015, nr 47, s. 137-153.
- Abryszeński P., *Wokół Trójmiasta. Kontekst społeczno-polityczny wydarzeń marcowych*, [w:] *Marzec 1968 w Gdańsku*, red. M. Nurek, Gdańsk 2018, s. 91-124.
- Abryszeński P., *Politechnika Gdańska 1968-1980. Portret społeczno-polityczny*, Gdańsk-Warszawa 2022.
- Ambroży J., *Odbudowa, organizacja i rozwój szkolnictwa zawodowego w regionie gdańskim w latach 1945–1970*, „Edukacja Ustawiczna Dorosłych” 2012, nr 2, s. 26-35.
- Andrzejewski A., *Polityka mieszkaniowa*, Warszawa 1987.
- Andrzejewski M., *Marzec 1968 w Trójmieście*, Warszawa-Gdańsk 2008.
- Atamańczuk K., *Planowanie i zatrudnianie kadry kierowniczej w szkolnictwie podstawowym /na przykładzie województwa elbląskiego i gdańskiego/*, praca

doktorska napisana pod kierunkiem naukowym doc. dr. Bohdana Piaseckiego, Uniwersytet Gdański 1977.

- *Atlas polskiego podziemia niepodległościowego (1944–1956)*, red. R. Wnuk, S. Poleszak, A. Jaczyńska, M. Śladecka, Warszawa 2007.
- Bar J., *Nielatwe dziesięciolecia: postawy społeczno-polityczne inteligencji krakowskiej w latach 1956-1980*, Kraków 2010.
- Barański S., *Szkolnictwo zawodowe w okresie stalinowskim: „produkcja kadr” czy instytucja awansu społecznego?*, „Przegląd Historyczny” 2011, nr 102/2, s. 221-239.
- Baziur G., *Armia Czerwona na Pomorzu Gdańskim 1945-1947*, Warszawa 2003.
- Bednarek J., Karbarz-Wilińska J., *Sprawozdanie z międzynarodowej konferencji naukowej pt. „Sowiecki system obozów i więzień. Forma represji politycznych w Europie Środkowo-Wschodniej w pierwszej połowie XX wieku”. Łódź, 3-4 listopada 2011 r.*, „Przegląd Nauk Historycznych” 2011, nr 10/2, s. 214-221.
- Beger R., *Dwa maje – Strajki na uczelniach Trójmiasta w latach 1946 i 1988*, „Pismo PG: Pismo Pracowników i Studentów Politechniki Gdańskiej” 2007, nr 5(126), s. 22-29.
- Berendt G., *Żydzi na terenie Wolnego Miasta Gdańska w latach 1920-1945*, Gdańsk 1997.
- Berendt G., *Ludność Gdyni 1939-1945 – znaki zapytania*, „Dzieje Najnowsze” 2005, nr 4, s. 193-205.
- Białous M., *Inteligent centralnie planowany? Obrazy inteligencji w polskim filmie fabularnym okresu PRL*, „Ikonosfera. Studia z Socjologii i Antropologii Obrazu” 2011, nr 3, s. 2-23.
- Biernacki L., Kazański A., *NSZZ „Solidarność” Region Gdański*, [w:] *NSZZ „Solidarność” 1980–1989, t. III: Polska północna*, red. Ł. Kamiński, G. Waligóra, Warszawa 2010, s. 9-245.
- Bochwic T., *Narodziny i działalność Solidarności Oświaty i Wychowania 1980-1989*, Warszawa 2000.

- Bogajska-Czajkowska E., *Postawy pracowników PGR wobec polityki rolnej PRL na tle postaw innych grup mieszkańców wsi wielkopolskiej*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1983, z. 2, s. 189-202.
- Böner G., Wanke M., *Postawy i zmiana postaw*, Gdańsk 2004.
- Borys M., *Realizacja założeń polityki oświatowej w zakresie szkolnictwa podstawowego w województwie Białą Podlaska w latach 1975-1985*, praca doktorska napisana pod kierunkiem naukowym prof. dr. hab. Ryszarda Kucha, Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie 1991.
- Borzestowski W., *Miejskie Zakłady Komunikacyjne w Gdańsku, 1945-1946. Bilans otwarcia*, „Argumenta Historica” 2021, nr 8, s. 22-44.
- Burzyńska-Wentland L., *Rola Ukraińskiego Towarzystwa Społeczno-Kulturalnego w tworzeniu międzyszkolnych zespołów nauczania języka ukraińskiego w województwie gdańskim w latach 1956-1975*, [w:] *Edukacja w warunkach zniewolenia i autonomii*, red. E. Gorloff, R. Grzybowski, A. Kołakowski, Gdańsk 2010, s. 401-412.
- Bykowska S., *Ku (re)polonizacji. Procesy ludnościowe na Pomorzu Gdańskim po II wojnie światowej*, [w:] *Powrót do Macierzy? Ziemia Zachodnie i Północne w Polsce Ludowej*, red. M. Fic, Katowice 2020, s. 155-184.
- Bykowska S., *Między migracją a integracją. Społeczeństwo Gdańska w latach 1945-1960*, Warszawa 2024.
- Chabasińska A., *Postawy duchownych wspólnot nierymskokatolickich w relacjach z aparatem państwa jako próba zachowania odrębnej tożsamości religijnej na Ziemi Lubuskiej w latach 1945-1956*, „Język. Religia. Tożsamość” 2011, nr 1, s. 31-45.
- Chabasińska A., Sikorski J., *Postawy duchowieństwa kościołów i związków wyznaniowych wobec władz państwowych i przebudowy systemu politycznego na Ziemi Lubuskiej w latach 1945-1956*, „Język. Religia. Tożsamość” 2018, nr 1, s. 187-201.
- Chałasiński J., *Przeszłość i przyszłość inteligencji polskiej*, Warszawa 1997.

- Chmielewski W., *Kształcenie nauczycieli w okresie ideologizacji szkolnictwa (1944-1956)*, Warszawa 2006.
- Chmielewski W., *Edukacja nauczycieli po II wojnie światowej*, Warszawa 2007.
- Chmielewski W., *Stanisław Skrzyszewski wobec ludzi nauki w świetle własnych notatek, listów i pism (1944-1950)*, Warszawa 2014.
- Chmielewski W., *Obraz nauczyciela PRL w świetle własnych wspomnień*, „Acta Universitatis Nicolai Copernici. Pedagogika” 2015, t. 31, z. 426, s. 13-35.
- Chumiński J., *Historycy o badaniach dziejów Polski Ludowej. Ankieta*, „Polska 1944-45/1989. Studia i Materiały” 2008, t. 8, s. 28.
- Cieślak E., Biernat Cz., *Dzieje Gdańska*, Gdańsk 1994.
- Cobel-Tokarska M., *W jakiej Polsce żyliśmy? Historyczno-społeczne tło przemian obyczajowych w PRL-u*, [w:] *Od obyczaju po modę. Przemiany życia codziennego*, red. J. Zalewska, M. Cobel-Tokarska, Warszawa 2014, s. 22-37.
- Codogni P., *Ruszyło! Strajki wiosną 1988 w Polsce*, „Studia Polityczne” 2008, nr 22, s. 123-146.
- Czernicki P., *Powstanie pułapki zadłużeniowej PRL i próby jej rozwiązania na przełomie lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych ubiegłego wieku (do 1989 r.)*, „Rocznik Ekonomii i Zarządzania” 2016, t. 8(44), nr 1, s. 101-124.
- Czerwiński D., *Wybory do Sejmu w 1952 roku w województwie gdańskim w ocenie lokalnych władz partyjnych – próba analizy*, „Komunizm: System – Ludzie – Dokumentacja” 2014, nr 3, s. 105-115.
- Czerwiński D., *Aparat bezpieczeństwa, a ludność niemiecka w województwie gdańskim w latach 1945-1990*, [w:] *Pod lupą bezpieki. Aparat represji wobec Niemców na Ziemiach Zachodnich i Północnych w okresie władzy komunistycznej*, red. M. Matheja, Gliwice-Opole 2019, s. 131-170.
- Czop E., *„Co, znów się mają odbyć wybory, czy te co były w lecie się nie udały?” Wybory parlamentarne 1947 r. w świetle plotek i pogłosek*, „UR Journal of Humanities and Social Sciences” 2020, nr 1(14), s. 128-147.

- Danilecki T., *Formy oporu społecznego związanego z wyborami powszechnymi w Polsce w okresie „małej stabilizacji” – zarys problematyki*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2012, nr 1(19), s. 107-134.
- Danilecki T., *Między Marcem a Sierpniem. Przykłady postaw opozycyjnych mieszkańców Białostocczyzny w końcu lat sześćdziesiątych i w latach siedemdziesiątych XX w.*, „Studia Podlaskie” 2018, t. 28, s. 113-141.
- Danilecki T., *Między zaangażowaniem, przystosowaniem a sprzeciwem. Postawy mieszkańców województwa białostockiego wobec wyborów powszechnych w latach 1957-1969*, Białystok-Warszawa 2019.
- Dąbrowski M., *Zaczęło się w lipcu*, „Biuletyn IPN” 2010, nr 9–10, s. 14-20.
- *Dla władzy, obok władzy, przeciw władzy. Postawy robotników wielkich ośrodków przemysłowych w PRL*, red. J. Neja, Warszawa 2005.
- Domańska E., *Jakiej metodologii potrzebuje współczesna humanistyka?*, „Teksty Drugie” 2010, nr 1-2, s. 45-55.
- Duda J., *Nauczyciele z Kresów Wschodnich II Rzeczypospolitej – pionierami oświaty na Śląsku Opolski*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” 2006, nr 3-4, s. 127-136.
- Dudek A., *Kościół katolicki w Polsce w 1956 roku*, „Polska 1944/45-1989. Studia i Materiały” 1997, nr 3, s. 103-117.
- Dudek A., *Krysy systemu komunistycznego w Polsce lat osiemdziesiątych*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2007, s. 105-118.
- Dudek A., *Historia polityczna Polski 1989-2015*, Kraków 2016.
- Durka J., *Patriotyzm czy zdrada? Spory wokół postaw Polaków w Polsce Ludowej*, [w:] *Polski obyczaj patriotyczny od XVIII do przełomu XX/XXI w. – ciągłość i zmiana*, red. A. Stawarz, W.J. Wysocki, Warszawa 2007, s. 229-240.
- Dutkiewicz G., *Dzieje samorządu terytorialnego w Polsce po II wojnie światowej*, „Colloquium Wydziału Nauk Humanistycznych i Społecznych. Roczniki” 2010, t. 2, nr 1, s. 193-206.

- Dyduch J., *Stosunki polsko-izraelskie. Próba analizy czynników kształtujących*, [w:] *Współcześni Żydzi – Polska i diaspora. Wybrane zagadnienia*, red. E. Waszkiewicz, Wrocław 2007, s. 155-195.
- Dzich D., Stankiewicz L., *Przemiany w polskim systemie oświatowym w dwudziestoleciu międzywojennym i w latach 1945-1991*, Olsztyn 1995.
- Dziewulak D., *Systemy szkolne Unii Europejskiej*, Warszawa 1997.
- Dziki T., *Podział administracyjny Polski w latach 1944-1998. Z badań nad ustrojem ziem polskich w XIX i XX w.*, „Studia Gdańskie. Wizje i Rzeczywistość” 2013, t. X, s. 433-450.
- Dziurok A., *Duchowieństwo województwa katowickiego wobec akcji społeczno-politycznych władz komunistycznych w latach 50. XX wieku*, „Studia Śląskie” 2018, nr 82, s. 43-62.
- Eberhardt P., *Przemieszczenia ludności na terytorium Polski spowodowane II wojną światową*, Warszawa 2000.
- *Edukacja w warunkach zniewolenia i autonomii (1945–2009)*, red. E. Gorloff, R. Grzybowski, A. Kołakowski, Kraków 2010.
- Eisler J., *Polski marzec 1968*, Warszawa 2006.
- Eisler J., *Siedmiu wspaniałych: Poczet pierwszych sekretarzy KC PZPR*, Warszawa 2014.
- Eisler J., *Grudzień 1970. Geneza, przebieg, konsekwencje*, Warszawa 2020 [wydanie I elektroniczne].
- *Encyklopedia Gdyni*, red. M. Sokołowska, Gdynia 2006.
- *Encyklopedia Solidarności. Opozycja w PRL 1976–1989*, t. 1, Warszawa 2010.
- Ferenc T., *William I. Thomas i Florian Znaniecki. Czego uczą nas prekursorzy badań nad emigracją?*, „Kultura Współczesna” 2018, nr 100, s. 51-64.
- Fic M., *Wędrówka ludów: powojenny transfer ludności w Polsce Ludowej*, Katowice 2018.
- Fijuth-Dudek A., *Październik 1956 roku na łamach „Sztandaru Ludu”*, „Komunizm: System – Ludzie - Dokumentacja” 2022, nr 11, s. 146-164.

- Filip K., *Październik 1956 r. w Gdańsku*, „Teki Gdańskie” 2012, t. 12, s. 63-88.
- Friszke A., *Polska – losy państwa i narodu 1939–1989*, Warszawa 2003.
- Friszke A., *Przystosowanie i opór. Studia z Dziejów PRL*, Warszawa 2007.
- Fudali R., *Nauczyciele w biegu życia 1945-2010. Perspektywa trzech pokoleń*, Zielona Góra 2012.
- Gajewski W., *Szkolnictwo średnie w województwie słupskim w latach 1975-1998*, praca doktorska napisana pod kierunkiem naukowym prof. dra hab. Romana Drozda, Akademia Pomorska w Słupsku 2021.
- Galij-Skrabińska S., *Postawy prosystemowe i antysystemowe w PRL w latach siedemdziesiątych*, „Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia Politologica” 2013, t. X, s. 148-161.
- Gąsowski T., *Od protestów moralnych do gry o władzę: ewolucja postaw i zachowań opozycjonistów w PRL (do 13 grudnia 1981 r.)*, [w:] *Opozycja antykomunistyczna w krajach bloku wschodniego w latach 1945-1989*, red. K. Łabędź, M. Świder, Kraków 2014, s. 65-77.
- *Gdański Sierpień '80*, red. M. Kruk, K. Pokwicka, K. Lisiecki, wstęp A. Kazański, Gdańsk 2010.
- *Gdańskie. Rozwój województwa w Polsce Ludowej*, red. J. Kołodziejcki, Warszawa 1971.
- *Gdynia*, Praca wydana na zlecenie Prezydium Miejskiej Rady Narodowej, Seria popularnonaukowa „Pomorze Gdańskie” nr 5, Gdańsk 1968.
- Głogowska H., *Adolf Popławski – artysta malarz i nauczyciel Państwowego Liceum Sztuk Plastycznych w Gdyni Orłowie*, „Zeszyty Gdynskie” 2014, nr 9, s. 51-84.
- Głowczyk J., *Początki szkolnictwa ogólnokształcącego w Gdańsku /kwiecień-sierpień 1945 r./*, „Zagadnienie Pedagogiczne” 1977, t. 1, s. 118-147.
- Głowczyk J., *Szkolnictwo ogólnokształcące w Gdańsku w latach 1945-1973*, Gdańsk 1977.

- Głowczyk J., *Nauczyciele i ich doskonalenie w Gdańsku w latach 1945-1973*, Gdańsk 1983.
- Głowczyk J., *Szkolnictwo ogólnokształcące w Gdańsku w latach 1945-1973. Organizacja i zarządzanie*, Gdańsk 1988.
- Golec J., *Sopockie szkolnictwo podstawowe w czterdziestoleciu 1945-1985*, „Rocznik Sopocki” 1982-1984, s. 51-111.
- Gołdyn P., *Źródła do dziejów szkolnictwa w Polsce w XX wieku. Sprawozdania szkolne – protokoły rad pedagogicznych – kroniki szkolne*, Poznań 2019.
- Gołota J., *Opór w czynie – na kanwie budowy Szkół – Pomników Tysiąclecia. Wydzźwięk realny i medialny*, „The Polish Journal of the Arts and Culture. New Series 12” 2020, nr 2, s. 11-26.
- Gomuła T., Majewski S., *Szkolnictwo prywatne w polskim systemie edukacyjnym XX wieku: bariery, perspektywy i znaczenie w indywidualnym rozwoju człowieka*, „Acta Scientifica Academiae Ostroviensis” 2001, nr 8, s. 145-163.
- Gorloff E., *Szkolnictwo w Lęborku w latach 1945–1989*, praca doktorska napisana pod kierunkiem naukowym dr. hab. prof. UG Romualda Grzybowskiego, Uniwersytet Gdański 2006.
- Gorloff E., *Polityczne i społeczne konteksty działalności szkolnictwa w Lęborku w latach 1945-1989*, Gdańsk 2010.
- Gorloff E., *Instytucjonalny i organizacyjny rozwój średnich szkół ogólnokształcących w województwie gdańskim po II wojnie światowej (1945-1948)*, „Biuletyn Historii Wychowania” 2014, nr 32, s. 109-119.
- Grata P., *Kontynuacja czy zmiana? Cezura roku 1945 w polskiej polityce społecznej*, [w:] *Na gruzach starego świata. Rok 1945 z perspektywy gospodarczej i społecznej*, red. T. Głowiński, s. 51-64.
- Grey J., *Życie codzienne i niecodzienne w okresie stanu wojennego na przykładzie Trójmiasta*, Warszawa 2022.
- Grochowski Ł., *Charakterystyka zasobu Archiwum Historycznego Komisji Krajowej Niezależnego Samorządnego Związku Zawodowego „Solidarność”*, [w:] *Rozproszone archiwa „Solidarności”. Materiały z konferencji. Gdańsk, 21*

listopada 2013 r., red. M. Kruk, Ł. Grochowski, Warszawa-Gdańsk 2019, s. 25-48.

- Gromkowska-Melosik A., *Feminizacja zawodu nauczycielskiego – „różowe kolnierzyki” i paradoksy rynku pracy*, „Przegląd Badań Edukacyjnych. Educational Studies Review” 2017, nr 2(25), s. 85-100.
- Gryz R., *Postawy duchowieństwa i ludności wsi województwa kieleckiego wobec wydarzeń politycznych 1956 roku*, „Studia Historyczne” 1997, z. 1, s. 81-99.
- Grześ B., *Deportacje nauczycieli do ZSRR. 1939-1941*, Warszawa 1995.
- Grzybowski R., *Problematyka kształcenia nauczycieli na poziomie średnim w województwie gdańskim w latach 1945-1975*, praca doktorska napisana pod kierunkiem naukowym prof. dr. hab. Lecha Mokrzeckiego, Uniwersytet Gdański 1986.
- Grzybowski R., *Studia nauczycielskie w województwie gdańskim w latach 1955-1970. Ich rozwój i efekty kształcenia*, Gdańsk 1994.
- Grzybowski R., *Słuchacze i absolwenci gdańskich studiów nauczycielskich*, „Rocznik Gdański” 1995, t. IV, z. 1, s. 15-30.
- Grzybowski R., *Geneza wyższych szkół pedagogicznych i ich rozwój organizacyjny w latach 1946-1949*, „Biuletyn Historii Wychowania” 2000, nr 11/12, s. 35-45.
- Grzybowski R., *Wyższe szkoły pedagogiczne w Polsce w latach 1946-1956*, Gdańsk 2000.
- Grzybowski R., *Działalność wychowawcza i ideowo – polityczna prowadzona w liceach pedagogicznych w województwie gdańskim (1945–1989)*, [w:] *Z dziejów oświaty polskiej: księga jubileuszowa dedykowana prof. Danucie Koźmian*, red. I. Kość, E. Magiera, Szczecin 2007, s. 223-235.
- Grzybowski R., *Socjalizacja w cieniu konfliktu. Sytuacja wychowawcza dzieci i młodzieży w Polsce w latach rządów Władysława Gomułki (1956-1970)*, „Przegląd Pedagogiczny” 2012, nr 1, s. 105-126.

- Grzybowski R., *Polityczne priorytety i elementy codzienności socjalistycznej szkoły. Wybór tekstów poświęconych dziedzictwu edukacyjnemu PRL-u*, Toruń 2013.
- Grzybowski R., Gorloff E., Tomkiel A., Jakubiak K., *Presja światopoglądowa jako wyznacznik relacji władze komunistyczne – nauczyciele w Polsce w latach 1945-1989*, „Przegląd Oświatowy” 2015, t. 58, nr 1-2, s. 78-92.
- Grzybowski R., *Pomiędzy konfliktem a współdziałaniem. O trudnych relacjach rodziny i szkoły w latach PRL-u i ich odzwierciedleniu w postawach i przekonaniach młodzieży polskiej z dekady lat 80. XX wieku*, „Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie. Pedagogika” 2017, nr 1, s. 201-218.
- Gulczyńska J., *Przemiany w szkolnictwie średnim ogólnokształcącym w Polsce w latach 1944-1989*, Poznań 2014.
- Guściora H., *Józef Welniak (1907–1969). Wspomnienie*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Gdańsku (Matematyka, Fizyka, Chemia)” 1970, t. 10, nr 5, s. 5-7.
- Guzewicz W., Moszczyński L., *Postawa księży katolickich wobec komunistów na Suwalszczyźnie w świetle dokumentów organów bezpieczeństwa (1945–1953)*, „Civitas et Lex” 2016, nr 1(9), s. 75-89.
- Hałas E., *Znaczenia i wartości społeczne o socjologii Floriana Znanieckiego*, Lublin 1991.
- Hass L., *Inteligencja polska 1945-1980: (postawy i zachowania)*, „Dzieje Najnowsze” 2002, nr 34/1, s. 73-94.
- Hejnicka-Bezwińska T., *Tożsamość pedagogiki w warunkach „wielkiej zmiany kulturowej”*, „Rocznik Pedagogiczny” 2013, nr 36, s. 35-55.
- Hirszowicz M., *Pułapki zaangażowania. Intelktualiści w służbie komunizmu*, Warszawa 2001.
- *Historia Polski w liczbach*, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa 1994.

- Hlebowicz J., *Niepokorni z „Topolówki”. Działalność niezależna uczniów III Liceum Ogólnokształcącego im. Bohaterów Westerplatte w Gdańsku w latach 1970–1989*, Gdańsk 2013.
- Hlebowicz J., *„Nasza działalność miała coś z rewolucji”. Gdańscy licealiści podczas karnawału Solidarności na przykładzie III LO w Gdańsku*, „Argumenta Historica” 2015, nr 2, s. 54-65.
- Hlebowicz J., *W służbie pokoju? Działalność „księży patriotów” w województwie gdańskim w latach 1950-1955*, „Argumenta Historica” 2016, nr 3, s. 22-33.
- Iwanowski W., *Oświata, nauczyciele, liczby*, Warszawa 1973.
- Jakubowski J., *Koncepcje pierwszej reformy szkolnej w Polsce Ludowej (1944-1945)*, „Rozprawy z Dziejów Oświaty” 1971, t.14, s. 177-207.
- Jakubowski J., *Polityka oświatowa Polskiej Partii Robotniczej 1944-1948*, Warszawa 1975.
- Jakubowski J., *Z problemów polityki oświatowej PZPR w latach 1948 –1960*, „Z Pola Walki” 1980, nr 1, s.43-60.
- Jan Kilarski, [w:] *Polski słownik biograficzny konserwatorów zabytków*, z. 2, red. H. Kondziela, H. Krzyżanowska, Poznań 2006, s. 113-114.
- Janiszewski L., *Rodzina marynarzy i rybaków morskich. Studium socjologiczne*, Warszawa-Poznań 1976.
- Janiszewski L., *Sukces małżeński w rodzinach marynarzy. Studium socjologiczne*, Warszawa-Poznań 1986.
- Januszewska-Warych M., *W poszukiwaniu nowoczesnej, demokratycznej i narodowej wizji reformy szkolnictwa. Ogólnopolski Zjazd Oświatowy (Łódź 18-22 czerwca 1945 roku)*, Kraków 2015.
- Jarecki E., *Stocznia Gdańska im. Lenina. Życie społeczno-polityczne w latach 1945-1984*, Warszawa 1985.
- Jarmuż M.J., *Problemy mieszkaniowe w Polsce w latach siedemdziesiątych XX wieku w świetle dokumentów osobistych*, Warszawa 2020.

- Jarosz D., *Główne kierunki działalności państwa w zakresie stalinizacji wychowania dzieci w Polsce w latach 1948-1956*, „Mazowieckie Studia Humanistyczne” 1998, nr 4/2, s. 105-140.
- Jarosz D., *Polityka władz komunistycznych w Polsce w latach 1948-1956 a chłopi*, Warszawa 1998.
- Jarosz D., *Polacy a stalinizm 1948-1956*, Warszawa 2000.
- Jarosz D., *Stalinizm polski 1948-1956: strategie przystosowawcze*, [w:] *Polacy wobec PRL. Strategie przystosowawcze*, red. G. Miernik, Kielce 2003, s. 57-74.
- Jarząbek W., *Miejsce Polski w polityce międzynarodowej w latach 1944-1947*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2005, nr 2(8), s. 71-88.
- Jaworska K., *Ideologizacja szkolnictwa średniego w Legnicy w latach 1945-1956*, „Zeszyty Naukowe Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej im. Witelona w Legnicy” 2014, nr 10(1), s. 37-61.
- Jaworska K., *Realizacja założeń polityki oświatowej w Polsce w latach 1945-1956*, „Wrocławski Przegląd Teologiczny” 2014, nr 1, s. 183-194.
- Jedlicki J., *Jakiej cywilizacji Polacy potrzebują. Studia z dziejów idei i wyobraźni XIX wieku*, Warszawa 2002.
- Jelonek A., *Ludność miast i osiedli typu miejskiego na ziemiach polskich od 1810 do 1960 r.*, Warszawa 1967.
- Juzepczuk M., *Mieszkańcy Warszawy wobec przemian Października 1956 roku w świetle dzienników i pamiętników*, „Studia Mazowieckie” 2012, nr 25, s. 183-200.
- Kaliszuk K., *Nie ma sytuacji beznadziejnych. Komitet Wojewódzki PZPR w Gdańsku w latach 1956-1959*, Gdańsk 2023.
- Kamiński Ł., *Formy oporu społecznego w Polsce w latach 1944-1948*, „Polska 1944/45-1989. Studia i Materiały” 1999, nr 4, s. 45-60.
- Kamiński Ł., *Polacy wobec nowej rzeczywistości 1944-1948. Formy pozainstytucjonalnego, żywiołowego oporu społecznego*, Toruń 2000.
- Kamiński Ł., *Dekada Solidarności*, „Biuletyn IPN” 2010, nr 9-10, s. 2-13.

- Kardas M., *Gdynia i jej władze w latach 1926-1950. Główne problemy polskiej administracji publicznej miasta*, Gdynia 2013.
- Kautz T., *Przegląd systemu kształcenia nauczycieli w Polsce w latach 1945-2010*, „Zeszyty Naukowe Akademii Marynarki Wojennej” 2011, nr 2(185), s. 187-202.
- Kazański A., *Sierpień 80' w Gdańsku*, „Biuletyn IPN” 2010, nr 9–10, s. 21-34.
- Kersten K., *Spoleczeństwo polskie i władza ludowa w latach 1944-1947*, „Dzieje Najnowsze” 1982, nr 1-4, s. 77-91.
- Kersten K., *Ruchliwość w Polsce po II wojnie światowej jako element przeobrażeń społecznych i kształtowania postaw*, „Przegląd Historyczny” 1986, nr 77/4, s. 703-722.
- Kersten K., *Spoleczeństwo polskie wobec władzy ustanowionej przez komunistów 1944-1947*, [w:] *Rzeczywistość polska i sposoby radzenia sobie z nią*, red. M. Marody, A. Sułek, Warszawa 1987, s. 9-36.
- Kersten K., *Polacy wobec rzeczywistości 1944-1947. Tezy pod rozwagę*, „Res Publica” 1990, nr 2, s. 2-13.
- Kicowska A., *Nauczyciele szkół rolniczych na Warmii i Mazurach (1945-1989)*, Olsztyn 2009.
- Kiewel-Witkowska S., *Młodzież była wtedy taka chętna*, [w:] *Na przełomie. Wspomnienia nauczycieli i uczniów z lat 1944-1956*, wybór i oprac. E.C. Król, M. Walczak, Warszawa 1994, s. 155-176.
- Klich D., *Z dziejów gdyńskiej szkoły urszulanek*, „Zeszyty Gdyńskie” 2012, nr 7, s. 155-193.
- Kliś A., Marmon W., *Kształcenie nauczycieli na poziomie półwyższym*, [w:] *Kształcenie nauczycieli w Polsce Ludowej (1945–1975)*, red. J. Jarowiecki, B. Nowecki, Z. Ruta, Kraków 1983, s. 69-111.
- Kłoczyński A., *Historia szkolnictwa polskiego w powojennej Polsce – źródła, kierunki i perspektywy badawcze*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2023, nr 2(43), s. 15-29.

- Kopka J., *Skutki feminizacji zawodu nauczycielskiego*, „Przegląd Socjologiczny” 1986, nr 34(1), s. 121-133.
- Konopka H., *Rok 1956 – powrót religii do szkół*, „Studia Podlaskie” 1996, t. VI, s. 207-216.
- Konopka H., *Nauczanie religii w szkołach Polski Ludowej (1944-1950)*, „Studia Podlaskie” 2000, t. X, s. 89-106.
- Koryś P., Tymiński M., *Zmarnowana dekada? Ekspansja inwestycyjna lat siedemdziesiątych XX wieku na tle polityki gospodarczej w okresie PRL*, „Dzieje Najnowsze” 2021, R. LIII, nr 3, s. 159-183.
- Kosiński K., *O nową mentalność. Życie codzienne w szkołach 1945-1956*, Warszawa 2000.
- Kosiński L., *Migracje ludności w Polsce w latach 1950-1960*, Warszawa 1968.
- Kozakiewicz M., *Światopogląd 1000 nauczycieli (Sprawozdanie z badań ankietowych)*, Warszawa 1961.
- Kozikowski J., *Amnestie w województwie białostockim 1945 i 1946. „Akt dobrej woli” czy metoda rozpracowania i likwidacji podziemia niepodległościowego?*, „Studia Podlaskie” 2016, t. XXIV, s. 219-258.
- Król J., *Reformy dyktuje system – o naradzie oświatowej KC PZPR z 24 października 1958 roku*, „Biuletyn Historii Wychowania” 2013, nr 30, s. 89-102.
- Król J., *Kampanie wyborcze w PRL w świetle propagandy szkolnej*, [w:] *Wybory i referenda w PRL*, red. S. Ligarski, M. Siedziako, Szczecin 2014, s. 393-412.
- Krukowski J., *Kształcenie nauczycieli w Polsce Ludowej 1945-1975*, Kraków 1983.
- Kryńska E.J., Mauersberg S.W., *Indoktrynacja młodzieży szkolnej w Polsce w latach 1945–1956*, Białystok 2003.
- *Kryptonim „Klan”. Służba Bezpieczeństwa wobec NSZZ „Solidarność” w Gdańsku*, oprac. M. Kruk, R. Żydonik, Warszawa–Gdańsk 2010.
- Książek W., Górski A.S., *Niepokorni nauczyciele. 40-lat oświatowej „Solidarności” Ziemi Puckiej*, Gdańsk 2020.

- *Kształcenie nauczycieli w Polsce Ludowej (1945–1975)*, red. J. Jarowiecki, B. Nowecki, Z. Ruta, Kraków 1983.
- Kubik K., *Nauczyciele w pierwszym szeregu*, [w:] *Pomorze Gdańskie*, Gdańsk 1960, s. 78-83.
- Kubik K., *Szkolnictwo województwa gdańskiego w okresie Polski Ludowej (1945-1963)*, „Gdańskie Zeszyty Humanistyczne” 1964, nr 12, s. 71-141.
- Kubik K., *Klemens Żmuda Trzebiatowski (1913–1984)*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” 1985, nr 1, s. 57–62.
- Kubik K., *Szkolnictwo rybołówstwa morskiego w latach 1970–1983*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” 1986, nr 1, s. 72–91.
- Kufel J., *Geneza strajku solidarnościowego w Stoczni Gdańskiej*, [w:] *O Polskę wolną! O Polskę solidarną!*, red. W. Polak i in., Gdańsk 2011, s. 9-16.
- *Leksykon PWN Pedagogika*, red. B. Milerski, B. Śliwerski, Warszawa 2000.
- Lesiakowski K., *Powstanie Powszechnej Organizacji „Służba Polsce” w 1948 r. Z polityki stalinowskiej wobec młodzieży polskiej*, „Przegląd Nauk Historycznych” 2002, R. I, nr 1, s. 123-144.
- Leszczyński W., *Jak się jest ze szkoły TPD-owskiej, to ma się zupełnie inne spojrzenie...*, oprac. K. Bock-Matuszyk, „Wrocławski Rocznik Historii Mówionej” 2017, t. VII, s. 255-304.
- Lewandowski Cz., *Początki likwidacji niezależności szkoły polskiej po wyborach z 1947 r.*, „Dzieje Najnowsze” 1997, nr 29/4, s. 57-71.
- Lewandowski E., *O roli i pozycji społecznej nauczyciela*, „Przegląd Socjologiczny” 1986, nr 34(1), s. 75-87.
- Lisiecki K., Panek T., Wabik W., *Gdańsk w stanie wojennym 1981–1983*, Gdańsk 2013.
- *Listopad '80. Rzecz o strajkach ludzi oświaty, służby zdrowia i kultury*, red. J. Hlebowicz, Gdańsk 2022.
- Łempicki S., *Dzieje szkolnictwa i wychowania w Polsce (stań badań i postulaty)*, Lwów-Warszawa-Kraków 1925.

- Machcewicz A., *Bunt. Strajki w Trójmieście. Sierpień 1980*, Gdańsk 2015.
- Majewski S., *Ludzie nauki i nauczyciele podczas II wojny światowej: księga strat osobowych*, Marian Walczak, Warszawa 1995: [recenzja], „Studia Pedagogiczne. Problemy Społeczne, Edukacyjne i Artystyczne” 1996, nr 11, s. 245-248.
- Maksimiuk D., *Problemy rehabilitacji w latach 1956-1957*, „Miscellanea Historico-Iuridica” 2009, t. VIII, s. 223-234.
- Małkowski K., *Zniszczenia Gdyni w wyniku bombardowań, ostrzału artyleryjskiego i walk od pierwszego do ostatniego dnia II wojny światowej*, „Zeszyty Gdynskie” 2010, nr 5, s. 77-84.
- Małkowski K., *Jan Kamrowski 1883*, „Rocznik Gdynski” 1987/88, nr 8, s. 318-320.
- Marek E., *Kształcenie nauczycieli klas początkowych w Polskiej Rzeczpospolitej Ludowej*, „Cieszyński Almanach Pedagogiczny” 2018, nr 4, s. 41-61.
- Markowska E., *Przemiany demograficzne i społeczno-zawodowe ludności Sopotu po drugiej wojnie światowej*, „Rocznik Sopotki” 1982-1984, s. 135-171.
- Marody M., *The Political Attitudes of Polish Society in the Period of Systemic Transitions*, [in:] *The Polish Road from Socialism: The Economics, Sociology and Politics of Transition*, ed. W.D. Connor, P. Płoszajski, 1992, p. 255-267.
- Marody M., *Przemiany postaw ideologicznych i przystosowanie w systemie komunistycznym*, [w:] *Komunizm. Ideologia, system, ludzie*, red. T. Szarota, Warszawa 2001, s. 127-138.
- Marody M., Kolbowski J., i in., *Polacy '80. Wizje rzeczywistości dnia (nie)codziennego*, Warszawa 2004.
- *Marzec 1968 na Politechnice Gdańskiej w dokumentach*, wstęp i oprac. P. Abryszeński, D. Gucewicz, Gdańsk–Warszawa 2018.
- *Materiały z konferencji „Wieś i ruch ludowy a władza PRL w latach 1956-1989”*, t. 2, red. J. Gmitruk, Z. Nawrocki, Rzeszów 2004.
- Mauersberg S., Walczak M., *Szkolnictwo polskie po drugiej wojnie światowej: (1944-1956)*, Warszawa 2005.

- Mazgiewski A., *Nauczanie religii w Polsce Ludowej*, „Studia z Prawa Wyznaniowego” 2000, nr 1, s. 21-36.
- Mazur Z., *Obraz Niemiec w polskich podręcznikach szkolnych do nauczania historii 1945-1989*, Poznań 1995.
- Mercik J., *Realizacja akcji „R” w województwie katowickim w ramach laicyzacji szkolnictwa w latach pięćdziesiątych*, „Dzieje Najnowsze” 2020, t. 52, nr 1, s. 241-256.
- Michaś J.A., *Obóz Zjednoczenia Narodowego w Gdyni w latach 1936-1939*, „Zeszyty Gdyńskie” 2017, nr 12, s. 33-54.
- Michna K., *Kartki na cukier. Problem publicystyczny. Wprowadzenie kartek na cukier w świetle publicystyki tygodnika „Polityka” w 1976 roku*, „Zeszyty Naukowe Towarzystwa Doktorantów UJ. Nauki Społeczne” 2014, nr 8(1), s. 61-77.
- Mielczarska M., *Gdyńscy nauczyciele szkół powszechnych i podstawowych w okresie międzywojennym*, praca magisterska wykonana w Zakładzie Historii Myśli i Kultury Politycznej pod kierunkiem prof. dr. hab. Tadeusza Stegnera, Uniwersytet Gdański 2013.
- Milewski I., *Franciszek Trnka*, [w:] *Słownik biograficzny historyków Uniwersytetu Gdańskiego*, Gdańsk 2021, s. 479-481.
- Miński R., *Wywiad pogłębiony jako technika badawcza. Możliwości wykorzystania IDI w badaniach ewaluacyjnych*, „Przegląd Socjologii Jakościowej” 2017, t. XIII, nr 3, s. 30-51.
- Molendowski L., *Dzieje Ojców Jezuitów i szkolnictwa jezuickiego w Gdyni*, Kraków 2009.
- Moraczewska B., *Szkolnictwo polskie w latach 1945-1975 z uwzględnieniem miasta Włocławka*, Włocławek 2010.
- Mrozek J., *Przemiany pozycji kobiety w PRL-u. Wybrane konteksty*, „Studia Edukacyjne” 2019, nr 54, s. 257-282.
- *Na przełomie. Wspomnienia nauczycieli i uczniów z lat 1944–1956*, wybór i oprac. E.C. Król, M. Walczak, Warszawa 1994.

- *Nauczyciele polscy w przestrzeni zawodowej, społecznej i politycznej lat 1945-1999*, red. A. Kłonczyński, A. Siekierska, Gdańsk 2023.
- Noszczak B., *Okoliczności uwolnienia kardynała Stefana Wyszyńskiego z internowania w Komańczy (październik 1956 r.)*, „Studia Prymasowskie UKSW” 2007, nr 1, s. 79-89.
- Nowacki T.W., *Zjazd Oświaty Zawodowej i Rolniczej w styczniu 1959 roku*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” 1985, nr 2(108), s. 229-246.
- Nowak S., *Pojęcie postaw w teoriach i stosowanych badaniach społecznych*, [w:] *Teorie postaw*, red. S. Nowak, Warszawa 1973, s. 17-88.
- *Odpowiedzi na ankietę. Sławomir Nicieja*, „Kwartalnik Historyczny” 2021, nr 1, s. 262-269.
- Okoń W., *Słownik pedagogiczny*, Warszawa 1987.
- Okoń W., *Nowy słownik pedagogiczny*, Warszawa 2004.
- *Opozycja i opór społeczny w Polsce (1945-1980). Materiały z konwersatorium z 20 lutego 1991 r.*, red. A. Friszke, A. Paczkowski, Warszawa 1991.
- *Opozycja w PRL. Słownik biograficzny 1956–1989*, red. J. Skórzyński, Warszawa 2002.
- Osękowski Cz., *Referendum 30 czerwca 1946 roku w Polsce*, Warszawa 2000.
- Osiński Z., *Postawy nauczycieli Lubelszczyzny wobec władzy i ustroju w latach 1957-1989*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2012, nr 1(19), s. 303-323.
- *Oświata, wychowanie i kultura fizyczna w rzeczywistości społeczno-politycznej Polski Ludowej (1945-1989)*, red. R. Grzybowski, Toruń 2004.
- Paczkowski A., *Pół wieku dziejów Polski 1939-1989*, Warszawa 1995.
- Paczkowski A., *Od sfalszowanego zwycięstwa do prawdziwej klęski. Szkice do portretu PRL*, Kraków 1999.
- Paczkowski A., *Strajki, bunty i manifestacje jako „polska droga” przez socjalizm*, Poznań 2003.

- Paczoska A., *Oskarżeni o separatyzm. Działania tajnych służb PRL wobec działaczy kaszubskich w latach 1945–1970*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2004, nr 2(6), s. 205-232.
- Patek A., Rydel J., Węc J.J., *Najnowsza historia świata 1945-1995, t. II: 1963-1979*, Kraków 1997.
- Pawelec L., *Kształcenie nauczycieli na Kielecczyźnie w latach 1989-2005*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska” 2019, t. 32, nr 4, s. 65-95.
- Perkowski P., *Gdańsk miasto od nowa*, Gdańsk 2013.
- Perkowski P., *Narastanie Buntu w Stoczni Gdańskiej przed strajkami w sierpniu 1980 roku (charakterystyka środowiska)*, „Przegląd Historyczny” 2013, t. 104, z. 4, s. 755-773.
- Perkowski P., *Gdańsk - miasto od nowa. Kształtowanie społeczeństwa i warunki bytowe w latach 1945-1970*, Gdańsk 2020.
- Petrov V., *Kształcenie i doskonalenie nauczycieli w systemie studiów dla pracujących w PRL w latach 70. XX wieku*, „Roczniki Naukowe Wyższej Szkoły Wychowania Fizycznego i Turystyki w Białymstoku” 2016, nr 2(16), s. 59-67.
- Petrov V., *Kształcenie i doskonalenie zawodowe nauczycieli w systemie wyższych studiów zaocznych w Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej i Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich w latach 70. i 80. XX wieku*, „Społeczeństwo. Edukacja. Język” 2018, t. 7, s. 235-251.
- Pęcherski M., Świętek M., *Organizacja oświaty w Polsce w latach 1917-1977. Podstawowe akty prawne*, Warszawa 1978.
- Pietrow N., Paczkowski A., *Sztuka wygrywania wyborów*, „KARTA: Kwartalnik Historyczny” 1996, t. 6, nr 18, s.121-134.
- Pietrzak M., *Przelamując tabu. O najwcześniejszych filmowych echach wydarzeń marcowych*, „Images” 2016, t. XVIII, nr 27, s. 123-132.
- *Pionierzy Politechniki Gdańskiej*, red. Z. Paszota, J. Rachoń, E. Wittbrodt, Gdańsk, 2005.

- Piotrowska-Marchewa M., *Nauczycielki polskich szkół powszechnych i średnich w życiu politycznym II Rzeczypospolitej*, [w:] *Drogi kobiet do polityki (na przestrzeni XVIII–XXI wieku)*, red. T. Kulak, M. Dajnowicz, Wrocław 2016, s. 313-343.
- Podemski M., *Żądamy wypuszczenia aresztowanych kolegów z Krakowa!*, „Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej” 2011, nr 5-6, s. 80-90.
- Podoski K., *Województwo gdańskie w latach 1945-1959*, Gdańsk 1960.
- *Polacy wobec PRL. Strategie przystosowawcze*, red. G. Miernik, Kielce 2003.
- *Polacy '90: konflikty i zmiana: (raport z badań empirycznych)*, red. W. Adamski i in., Warszawa 1991.
- Portelli A., *Co stanowi o odmienności historii mówionej*, „Wrocławski Rocznik Historii Mówionej” 2018 (wydanie specjalne), s. 23-38.
- Potykanowicz-Suda L., *Państwo a Kościół katolicki w województwie gdańskim w latach 1945-1970*, Warszawa 2011 .
- Potyrała B., Szuflik W., *Szkolnictwo ogólnokształcące na Ziemiach Zachodnich i Północnych w latach 1945-1970*, Wrocław 1972.
- *Pożegnanie ze szkołą. Spojrzenie wstecz nauczyciela emeryta*, wybór i oprac. W. Chmielewski, S. Mauersberg, M. Walczak, Piotrków Trybunalski 2012.
- Przedpelski M., *Struktura płac w przemyśle spółdzielczości pracy*, „Ruch Prawniczy i Ekonomiczny” 1960, nr 1, s. 163-180.
- Przeperski M., *Odwrót od Października. Pacyfikacja prasy i dziennikarzy w latach 1956–1958*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2016, nr 28, s. 311-352.
- *Przesiedlenie ludności polskiej z Kresów Wschodnich do Polski 1944–1947*, red. S. Ciesielski, Warszawa 2000.
- Pyter M., *Prawne zasady funkcjonowania oświaty w Polsce Ludowej*, „Studia Iuridica Lublinensia” 2015, nr 4, s. 105-122.
- Radziszewska M., *Kreowanie modelu nauczyciela szkoły socjalistycznej w prasie województwa olsztyńskiego w latach 1951–1956*, [w:] *Czasopiśmiennictwo*

drugiej połowy XX wieku jako źródło do historii edukacji, red. I. Michalska, G. Michalski, Łódź 2010, s. 71-86.

- Radziszewska M.J., *Nauczyciele szkół powszechnych i podstawowych na Warmii i Mazurach (1945-1956)*, Kraków 2011.
- Rafalska D., *Likwidacja „Po Prostu”*, „Dodatek Specjalny IPN. Niezależna Gazeta Polska”, 7.11.2008, s. I-II.
- Rakowski M.F., *Dzienniki polityczne 1963-1966*, Warszawa 1999.
- Ratuś B., *Licea pedagogiczne w Polsce Ludowej 1944-1970. Działalność wychowawczo-dydaktyczna*, Warszawa-Poznań 1974.
- *Referendum z 30 czerwca 1946 r. Przebieg i wyniki*, oprac. A. Paczkowski, Warszawa 1993.
- Referowski W., *Okno wystawowe*, Warszawa-Lwów 1938.
- Reszka I., *Prestiż społeczny a pleć. Kryterium prestiżu zawodów i osób*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź 1984.
- Romek Z., „Cenzura kreatywna” w PRL a środowisko naukowe historyków, „Przegląd Historyczny” 2007, nr 91/1, s. 23-37.
- *Rozwój szkolnictwa w PRL na tle porównawczym*, oprac. S. Wołoszyn, Warszawa-Kraków 1989.
- Rusinek B., Szczurek Z., *Konspiracja niepodległościowa w Gdyni w latach 1945-1956*, Sopot 2007.
- Rybicki J., *By stary, dobry kuśnierz uszył nam nowy sierpień!*, [w:] *Młodzież pyta... o strajki 1988 roku. W przededniu wolnej Polski*, Gdańsk 2006, s. 156-158.
- Rymanowski B., *Ubek. Wina i skrucha*, Poznań 2012.
- Sadaj B., *Niektóre aspekty moralnej pozycji zawodu nauczycielskiego w opinii publicznej*, „Przegląd Socjologiczny” 1968, t. 22, nr 1, s. 83-94.
- Salmonowicz S., *Postawy inteligencji polskiej wobec stalinizmu (1944-1956). Refleksje historyka*, „Czasy Nowożytne” 1999, t. 6, s. 207-227.

- Salmonowicz S., *Między strachem a manipulacją. Inteligencja polska wobec stalinizmu*, „Prace Komisji Historii Nauki Polskiej Akademii Umiejętności” 2005, nr 7, s. 81-94.
- Sanojca K., *Szkoła jako instytucja pracy. Pozycja prawna i problemy zawodowe nauczycieli szkół państwowych w okresie Drugiej Rzeczypospolitej*, [w:] *Metamorfozy społeczne. Praca i społeczeństwo Drugiej Rzeczypospolitej: zbiór studiów cz. 2*, nr 9, red. C. Leszczyńska, W. Mędrzecki, Warszawa 2014, s. 277-291.
- Schabieński J., Sychowicz K., *Marzenia o orle w koronie. Nauczyciele i młodzież Polski północno-wschodniej wobec władzy w latach 1980-1986*, Białystok 2004.
- Sekuła A., *Ewolucja instytucji samorządu terytorialnego w Polsce po roku 1989*, [w:] *Samorząd terytorialny w krajach Unii Europejskiej*, red. K. Gomółka, Elbląg 2007, s. 35-45.
- Sempka H., *Szkoła Moja, Twoja, Nasza. Wokół trzydziestolecia szkół niepublicznych w Gdańsku*, „Rocznik Gdański” 2019, t. LXXIX, s. 69-79.
- Siedziako M., *Przygotowanie wyborów do Sejmu PRL I kadencji w 1952 roku jako element procesu sowietyzacji polski po II wojnie światowej*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Historyczne” 2017, nr 144, z. 4, s. 739-758.
- Siekierska A., *Akta Inspektoratu Szkolnego w Gdyni jako źródła do dziejów szkolnictwa powszechnego w pierwszym powojennym dziesięcioleciu*, „Archiwista Polski” 2020, nr 1-2, s. 55-60.
- Siekierska A., *Odbudowa i rozwój gdyńskich szkół powszechnych w latach 1945-1956*, praca magisterska napisana pod kierunkiem naukowym dr. hab. Arnolda Kłoncewskiego, prof. UG, Uniwersytet Gdański 2020.
- Siekierska A., *The research over the development of the group of teachers in Gdynia's primary schools in the years 1945-1956*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” 2020, nr 1-2, s. 167-191.

- Siekierska A., „*W służbie upowszechniania oświaty na ziemi pomorskiej*” – wspomnienia Jana Schwarza, [w:] *Kaszuby-Pomorze na tle Słowiańszczyzny*, red. A. Lubocki, Wejherowo-Gdańsk 2021, s. 235-256.
- Siekierska A., *Prawo do nauki w konstytucjach II RP i PRL w ujęciu historycznym*, „Pamięć i Przyszłość” 2021, nr 1, s. 26-31.
- Siekierska A., *Krzysztof Koszłaga, „Miałem zakaz prowadzenia rozmów z uczniami”*. *Nauczyciel w przestrzeni zawodowej, społecznej i politycznej Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej*, „Wrocławski Rocznik Historii Mówionej” 2021, t. 11, s. 182-205.
- Siekierska A., *Wspomnienia Jana Schwarza (Szwarcza) – pedagoga, psychologa, organizatora Państwowej Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Gdańsku – jako źródła do biografii zawodowej*, „PROGRESS. Journal of Young Researchers” 2021, nr 9-10, s. 273-283.
- Siekierska A., *Zapominany maj. Strajk trójmiejskiej młodzieży z 1946*, „Gazeta Uniwersytecka Społeczności Akademickiej Uniwersytetu Gdańskiego” 2022, nr 3(176), s. 91-92.
- Siekierska A., *Spuścizna pewnej idei... Zbiory Muzeum Historii Szkolnictwa w Gdyni (1988-1994)*, „Przegląd Archiwalno-historyczny” 2022, t. 8, s. 265-273.
- Siekierzyński J., *Grupy operacyjne jako załączek Polskiej administracji na Pomorzu Gdańskim po zakończeniu II wojny światowej*, [w:] *Przemiany społeczne w regionie gdańskim w powojennym 30-leciu*, red. K. Podoski, Gdańsk 1977, s. 11-32.
- Sikorski J., *Ocena postaw duchowieństwa rzymskokatolickiego województwa zielonogórskiego w połowie lat 60. w świetle analizy Komitetu Wojewódzkiego PZPR w Zielonej Górze*, „Studia Zachodnie” 2017, nr 19, s. 163-179.
- Skotnica S., *Działalność duszpasterska a polityczno-społeczne postawy robotników w Jastrzębiu-Zdroju w latach 1980-1981*, „Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne” 1992-93, nr 25-26, s. 121-147.
- Skórzyński J., *Krótką historia Solidarności 1980-1989*, Gdańsk 2014.

- Smolarczyk A., *Nauczyciel kresowy – realizator polityki oświatowej państwa polskiego w województwach północno-wschodnich Rzeczypospolitej w latach 1919-1939*, „Wschodni Rocznik Humanistyczny” 2020, nr 2, s. 231-250.
- Smołański A., *Spoleczno-polityczne postawy nauczycieli (na przykładzie Dolnego Śląska)*, „Zeszyty Naukowe Akademii Rolniczej we Wrocławiu” 1974, nr 106, s. 25-50.
- Sobociński A., *Strukturalne przeobrażenia wśród robotników przemysłu okrętowego w latach 1945-1970 ze szczególnym uwzględnieniem województwa gdańskiego*, [w:] *Materiały na sesję naukową „Przemiany społeczne w województwie gdańskim w powojennym XXX-leciu”*, red. K. Podoski, Gdańsk 1977, s. 181-200.
- Sokół W., *Systemy wyborcze w Polsce Ludowej – uwarunkowania, mechanizmy i konsekwencje polityczne*, [w:] *Wybory i referenda w PRL*, red. S. Ligarski, M. Siedziako, Szczecin 2014, s. 23-44.
- Sroczyńska-Wyczańska K., *Nauczyciele Gimnazjum*, [w:] *Gimnazjum Polskie Macierzy Szkolnej w Gdańsku 1922–1939. Księga pamiątkowa*, Gdańsk 1989, s. 303-320.
- Stefaniak J., *Postawy duchowieństwa katolickiego wobec systemu komunistycznego w województwie katowickim w latach 1944–1956. Zarys problemu*, „Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne” 2015, nr 2, s. 405-424.
- Stefaniak J., *Postawy duchowieństwa katolickiego wobec systemu komunistycznego w woj. gdańskim w latach 1948-1956. Zarys problemu*, „Studia Pelplińskie” 2017, s. 373-389.
- Stepko-Pape M., *Die „wartende Stadt” Gdynia – Gotenhafen (1926-1945)*, Dissertation zur Erlangung des akademischen Grades Doktor der Philosophie in der Philosophischen Fakultät der Eberhard-Karls-Universität zu Tübingen, Tübingen 2011.
- Stępka S., *Chłopi wobec systemu komunistycznego w Polsce (1956-1970)*, [w:] *Dzieje i przyszłość polskiego ruchu ludowego, t. 2, Polska ludowa (1944/45-1989)*, red. W. Paruch, S.J. Pastuszka, R. Turkowski, Warszawa 2002, s. 461-483.

- Stępka S., *Chłopi wobec wydarzeń politycznych w Polsce (1956-1959)*, Warszawa 1999.
- Stępka S., *Władze partyjno-państwowe a chłopi w okresie wyborów (1947-1957)*, [w:] *Represje wobec wsi i ruchu ludowego (1944-1956). Materiały z konferencji naukowej 5-6 grudnia 2002 r. w Rzeszowie*, t. 1, red. J. Gmitruk, Z. Nawrocki, Warszawa 2003, s. 49-66.
- Stępnik H., *Niektóre problemy społeczne Wolnego Miasta Gdańska w latach 1920-1933*, „Studia Gdańskie” 1933, t. IX, s. 223-256.
- Stobiecki R., *Historycy o badaniach dziejów Polski Ludowej. Ankieta*, „Polska 1944-45/1989. Studia i Materiały” 2008, t. 8, s. 27-32.
- Stobiecki R., *Historiografia PRL. Zamiast podręcznika*, Łódź 2020.
- Stola D., *Kampania antysyjonistyczna w Polsce*, Warszawa 2000.
- Stola D., *Jewish emigration from communist Poland: the decline of Polish Jewry in the aftermath of the Holocaust*, „East European Jewish Affairs” 2017, no. 2-3, vol. 47, p. 169-188.
- Stola D., *Kraj bez wyjścia. Migracje z Polski 1949-1989*, Warszawa 2020.
- Stryczyński M., *Gdańsk w latach 1945-1948: odbudowa organizmu miejskiego*, Wrocław 1981.
- Stankiewicz J., Szremer B., *Gdańsk*, Warszawa 1965.
- *Studenci Warszawy: studium długofalowych przemian postaw i wartości*, red. S. Nowak, Warszawa 1991.
- Sybilla-Bidwell A., „*Abyś miał przekonanie, że jesteś najbardziej pożyteczny w tym, co robisz, zarówno w nauce, jak i na uniwersytecie*”. Prof. Władysław Czapliński o postawie uczonego w czasach PRL, „Sobótka” 2009, nr 2-3, s. 619-626.
- Syrwid R., *Duchowieństwo Kościoła katolickiego na Warmii i Mazurach wobec wyborów do Sejmu PRL I kadencji z 26 X 1952 r. w ocenie aparatu bezpieczeństwa*, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie” 2022, nr 3, s. 434-460.

- Szaniawski M., *Szkolnictwo podstawowe w Katowickim Okręgu Szkolnym w latach 1945-1973*, praca doktorska napisana pod kierunkiem naukowym dr hab. em. prof. UŚ Anny Glimos-Nadgórskiej, Uniwersytet Śląski 2019.
- Szarota T., *Wstęp. Historycy o badaniach dziejów Polski Ludowej. Ankieta*, „Polska 1944-45/1989. Studia i Materiały” 2008, t. 8, s. 5-10.
- Szczepanek M., *Przemiany polskiego systemu edukacji podstawowej od lat 80. XX wieku*, „Edukacja – Technika – Informatyka” 2018, nr 4/26, s. 524-528.
- Szelegieniec P., *Postawy robotników wobec polityki społeczno-gospodarczej w Polsce (1945–1956)*, „Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia Politologica” 2013, nr 10, s. 131-147.
- Szkoda E., *Wpływ przepisów oświatowych na pozycję społeczno-zawodową nauczycieli w okresie Polski Ludowej*, „Biuletyn Historii Wychowania” 1999, nr 9/10, s. 29-32.
- Szmítowska A., *Architektura pracowniczych ośrodków wczasowych w Polsce. Zarys problematyki*, „Architectus” 2018, nr 3(55), s. 83-100.
- Szuba L., *Polityka oświatowa państwa polskiego w latach 1944-1956*, Lublin 2002.
- Szuflik W., *Nauczyciele liceów ogólnokształcących w toku powojennych przemian oświatowych na Dolnym Śląsku w latach 1945-1961*, Kielce 1993.
- Szumiło M., *Ewolucja nastrojów społecznych w Polsce w latach 1980-1989*, [w:] *Literatura i kultura schyłkowego PRL-u*, red. K. Budrowska, W. Gardocki, E. Jurkowska, Warszawa 2015, s. 65-84.
- Szydłowska A., *Od Solidarycy do TypoPolu. Typografia a tożsamości zbiorowe w Polsce po roku 1989*, Wrocław 2018.
- Szymaniec P., *Postawa i zachowania robotników w Październiku 1956 r.*, „Wrocławskie Studia Erazmiańskie. Zeszyty Studenckie = Studia Erasmiana Wratislaviensia. Acta Studentium” 2009, nr 2, s. 19-40.
- Świda-Ziemba H., *Człowiek wewnętrznie zniewolony*, Warszawa 1998.

- Świda-Ziemba H., *Młodzież PRL. Portrety pokoleń w kontekście historii*, Kraków 2010.
- Świerkosz K., *Janik Bernard*, [w:] *Słownik Biograficzny Pomorza Nadwiślańskiego*, t. 2, Gdańsk 1994, s. 294-296.
- Święcicka M., *Kilka uwag lingwisty o kontestacji*, [w:] *Dyskurs publiczny w praktykach społecznej kontestacji*, red. J. Golinowski, A. Kaszkur, Bydgoszcz 2014, s. 13-22.
- Techmańska B., *Szkolnictwo mniejszości narodowych na Dolnym Śląsku w latach 1945-1989*, Dziekanów Leśny-Łomianki 2019.
- Thomas W.I., Znaniecki F., *Chłop polski w Europie i Ameryce*, t. 1-5, Warszawa 1976.
- Tomkiel A., *Szkolnictwo podstawowe w województwie gdańskim w latach 1945-1975*, praca doktorska napisana pod kierunkiem naukowym prof. UG dr. hab. Romualda Grzybowskiemu, Uniwersytet Gdański 2013.
- Trembicka K., *Dwie wizje komunistycznej Polski czy spór o sposób sprawowania władzy?... Refleksje o myśli politycznej Władysława Gomułki i Bolesława Bieruta*, „*Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia Politologica*” 2013, t. 9, nr 129, s. 32-45.
- Trzebiatowski K., *Osiągnięcia i problemy oświaty gdańskiej*, [w:] *Dorobek i perspektywy regionów i oświaty*, red. W. Pomykało, Warszawa 1974, s. 63-75.
- Turkowski R., *Postawy chłopów-ludowców wobec systemu komunistycznego w Polsce (1945-1956)*, [w:] *Chłopi-Naród-Kultura*, t. 2, *Działalność ruchu ludowego*, red. S. Dąbrowski, Rzeszów 1996, s. 265-290.
- Wałaszewski K., *Tysiąc szkół na Tysiąclecie. Szkoły Tysiąclecia – architektura, propaganda, polityka*, Łódź 2018.
- Wałdoch M., *Postawy wobec instytucji państwa wśród Duszpasterstwa Ludzi Pracy w analizach Służby Bezpieczeństwa PRL*, „*Studia Politologiczne*” 2012, nr 61, s. 274-290.
- Wapiński R., *Pierwsze lata władzy ludowej na Wybrzeżu Gdańskim*, Gdańsk 1970.

- Warchałowski K., *Prawnokarna ochrona wolności religijnej w Polsce w latach 1932-1997*, „Studia z Prawa Wyznaniowego” 2002, t. IV, s. 59-72.
- Wąs M., *Gdańsk wojenny i powojenny*, Warszawa 2016.
- Wąsowicz J., *Biało-zielona Solidarność. O fenomenie politycznym kibiców gdańskiej Lechii 1981-1989*, Gdańsk 2006.
- Wąsowicz J., *Niezależny ruch młodzieżowy w Gdańsku w latach 1981-1989*, Gdańsk 2012.
- Wicenty D., *Weryfikacja gdańskich dziennikarzy w stanie wojennym*, Gdańsk 2015.
- Widernik M., *Polityczne oblicza Gdyni w latach 1920-1939*, Gdańsk 1977.
- Widernik M., *Problemy społeczne*, [w:] *Dzieje Gdyni*, red. R. Wapiński, Wrocław 1980, s. 95-105.
- Widernik M., *Wyższa Szkoła Pedagogiczna w Gdańsku w latach 1946-1970*, [w:] *Uniwersytet Gdański i jego poprzedniczki*, red. M. Widernik i in., Gdańsk 1980, s. 3-44.
- Widernik M., *Życie polityczne Gdyni w latach 1920-1939*, Gdańsk 1999.
- Wieruszewski R., *Równość kobiet i mężczyzn w Polsce Ludowej*, Poznań 1975.
- Wierzbicki M., Eisler J., Sadowska J., Kamiński Ł., *Młodzież PRL. Dyskusja prowadzona przez dr. hab. Marka Wierzbickiego (OBEP IPN w Lublinie) z udziałem prof. Jerzego Eislera (dyrektora Oddziału IPN w Warszawie), dr. hab. Joanny Sadowskiej (Instytut Historii Uniwersytetu w Białymstoku), dr. Łukasza Kamińskiego (dyrektora BEP w Warszawie)*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2011, nr 10/1, s. 13-29.
- Wilk H., *Sprawozdanie z konferencji „Robotnicy przemysłowi w realiach PRL”*, Radom, 8 czerwca 2004 r., „Dzieje Najnowsze” 2004, nr 36/3, s. 271-272.
- Wiśniewska J., Zamiatąła D., *Oświatowe komisje rehabilitacyjne w świetle akt Ministerstwa Oświaty z lat 1956-1958*, „Rozprawy z Dziejów Oświaty” 2015, t. 52, s. 109-128.

- Wnuk-Lipiński E., *Granice wolności: pamiętnik polskiej transformacji*, Warszawa 2003.
- Wojdon J., *Propaganda polityczna w podręcznikach dla szkół podstawowych Polski Ludowej 1944-1989*, Toruń 2001.
- Wolsza T., *Opinie, oceny i propozycje „polskiego Londynu” w sprawie przystosowania społeczeństwa w kraju do nowej rzeczywistości społeczno-politycznej i gospodarczej (przełom lat czterdziestych i pięćdziesiątych XX w.)*, [w:] *Polacy wobec PRL. Strategie przystosowawcze*, red. G. Miernik, Kielce 2003, s. 11-36.
- Wołoszyn J., *Konspiracja młodzieżowa na ziemiach polskich w latach 1944-1956*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2011, nr 10/1(17), s. 47-74.
- Wołoszyn J., *Postawy mieszkańców województwa lubelskiego wobec rzeczywistości społeczno-politycznej lat 1944/1945-1956*, „Res Historica” 2017, nr 43, s. 233-273.
- Wołoszyn J., *Konspiracyjne organizacje młodzieżowe jako forma opozycji politycznej w systemie monocentrycznym – prośba interpretacji*, „Dzieje Najnowsze” 2022, R. IV, nr 2, s. 109-129.
- Woskowski J., *Nauczyciele w strukturze społecznej*, „Acta Universitatis Lodzensis. Folia Sociologica” 1988, nr 19, s. 11-16.
- Wrona I., *Szkolnictwo zawodowe w Częstochowie w latach 1945–1989. Zarys problematyki*, „Biuletyn Historii Wychowania” 2011, s. 87-100.
- Wrona-Meryk I., *Warunki socjalne nauczycieli częstochowskich szkół zawodowych w latach 1945–1989. Zarys problematyki*, „Pedagogika. Studia i Rozprawy” 2019, nr XXVIII, s. 341-355.
- Wrona J., *System polityczny w Polsce w latach 1944-1948*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2005, nr 4/2(8), s. 51-70.
- Wrona J., *Postawy adaptacyjne duchowieństwa wobec władzy w okresie PRL*, „Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia Politologica” 2013, nr 129, s. 46-55.

- Wrona J., *Laicyzowanie szkolnictwa a stan religijnej świadomości nauczycieli w województwie lubelskim na początku lat sześćdziesiątych XX wieku*, „Res Historica” 2022, nr 54, s. 533-548.
- *Wybory i referenda w PRL*, red. S. Ligarski, M. Siedziako, Szczecin 2014.
- Wykusz S., *Nauczyciele wobec stanu wojennego*, „Zeszyty Naukowe Ostrołęckiego Towarzystwa Naukowego” 2014, z. XXVIII, s. 340-351.
- *Z doświadczeń nauczycieli województwa gdańskiego. Materiały z sesji postępu pedagogicznego. Gdańsk 86'*, red. W. Hejka, Gdańsk 1987.
- *Zaangażowanie? Opór? Gra? Szkic do portretu nauczyciela w latach PRL-u*, red. R. Grzybowski, Toruń 2013.
- Zawadka K., *Komitet Wojewódzki PZPR w Lublinie 1948-1956. Struktura - ludzie - mechanizm funkcjonowania*, Warszawa 2014.
- Zblewski Z., *Abecadło PeeReLu*, Kraków 2008.
- *Z dziejów zawodowego ruchu nauczycielskiego na Pomorzu Gdańskim w latach 1918-1973*, red. K. Trzebiatowski, Gdańsk 1977.
- Żaryn M., *Polityka historyczna w edukacji w PRL*, [w:] *Polityka czy propaganda. PRL wobec historii*, red. P. Skibiński, T. Wiścicki, Warszawa 2009, s. 117-142.
- Żerko J., *Szkolnictwo ogólnokształcące dla pracujących województwa gdańskiego w latach 1945-1975*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź 1986.
- Żerko J., *Kazimierz Kubik (1910-1986)*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” 1987, nr 3(117), s. 301-304.
- Żukowska L., *Szkolnictwo średnie ogólnokształcące w Gdańsku w latach 1945-1950*, praca magisterska przygotowana pod kierunkiem naukowym dr. hab. Grzegorza Berendta, prof. UG, Uniwersytet Gdański 2008.
- Żukowski M., *Wybrane aspekty dotyczące PZPR w latach 1948-1990 (liczebność, skład społeczny, dewizowe składki członkowskie i nomenklatura kadr)*, „Komunizm: System - Ludzie - Dokumentacja” 2013, nr 2, s. 123-140.

VI. Prasa:

- *114 tys. dzieci uczęszcza do szkół podstawowych w naszym województwie*, „Dziennik Bałtycki”, 8.01.1948, nr 8.
- Bongowski R., *Nie szukajcie prawdy w podręcznikach*, „Dziennik Bałtycki”, 13.11.2009, nr 266.
- Derecka Z., *W społecznej szkole*, „Dziennik Bałtycki”, 12.10.1989, nr 233.
- *Gorszące zajęcia na Politechnice Gdańskiej. Robotnicy potępiają reakcyjnych warcholów*, „Dziennik Bałtycki”, 19.05.1946, nr 136(353).
- *Kongres PZPR zakończył obrady. Tow. Bolesław Bierut przewodniczącym Komitetu Centralnego*, „Trybuna Ludu”, 22.12.1948, nr 7.
- *Min. Kiernich i Wycech objęli urządowanie*, „Rzeczpospolita”, 3.07.1945, nr 176(316).
- *Nowa szkoła dla uczczenia Stalina*, „Dziennik Bałtycki”, 16.12.1949, nr 346.
- *Poprawa bytu nauczycieli*, „Trybuna Robotnicza” 22,10.1946, nr 290.
- *Repatrianci z Anglii przez Gdynię*, „Dziennik Bałtycki”, 18.05.1946, nr 135(352).
- *Szkolnictwo w województwie gdańskim*, „Dziennik Bałtycki”, 22.09.1945, nr 118.

VII. Strony internetowe:

- *Akademia Wychowania Fizycznego i Sportu im. Jędrzeja Śniadeckiego w Gdańsku, Historia uczelni*, <https://awf.gda.pl/uczelnia/o-uczelni/historia-uczelni/>, [dostęp: 2022.01.18].
- *Archiwum Cyfrowe Gdynia w Sieci, J. Mróz, Uczniowie i nauczyciele Gimnazjum Ojców Jezuitów w Gdyni Orłowie*, <https://www.gdyniawsieci.pl/uczniowie-i-nauczyciele-gimnazjum-ojcow-jezuitow-w-gdyni-orlowie/>, [dostęp: 2023.11.16].
- *Biuletyn Informacji Publicznej Instytutu Pamięci Narodowej Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu, Stanisław Skrzyszewski*, <https://katalog.bip.ipn.gov.pl/informacje/38599>, [dostęp: 2023.10.12].

- *Biuletyn Informacji Publicznej Instytutu Pamięci Narodowej Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu, Władysław Roman Tuminowski*, <https://katalog.bip.ipn.gov.pl/informacje/12666>, [dostęp: 2024.01.03].
- *Biuletyn Informacji Publicznej Instytutu Pamięci Narodowej Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu, Ryszard Antoni Gołuński*, <https://katalog.bip.ipn.gov.pl/informacje/46623>, [dostęp: 2024.01.03].
- Borowska-Tryczak M., *Z dziejów łuszczarni ryżu*, <https://www.muzeumgdynia.pl/2020/04/z-dziejow-luszczarni-ryzu/>, [dostęp: 2021.10.16].
- *Dane osoby z katalogu osób „rozpracowywanych”*, Ewa Aleksandra Muża, <https://katalog.bip.ipn.gov.pl/informacje/136794>, [dostęp: 2023.11.26].
- Daniluk J., *Wolne Miasto Gdańsk (1920-1939)*, <http://jandanieluk.pl/pl/badania/wolne-miasto-gdansk-1920-1939>, [dostęp: 2024.05.03].
- Daniluk J., *Kiedy powstało Trójmiasto?*, <https://www.trojmiasto.pl/wiadomosci/Kiedy-powstalo-Trojmiasto-n128260.html>, [dostęp: 2024.03.10].
- *Dziady*, <https://e-teatr.pl/dziady-r16152>, [dostęp: 2023.02.08].
- *Grudzień 1970. Lista ofiar wraz ze wskazaniem miejsca śmierci*, https://web.archive.org/web/20080519024640/http://www2.solidarnosc.gda.pl/grudzien70/Grudzien70_03.htm, [dostęp: 2023.03.12].
- Hasło: *akceptacja*, Słownik Języka Polskiego PWN, <https://sjp.pwn.pl/szukaj/akceptacja.html>, [dostęp: 2023.12.21].
- Hasło: *kontestacja*, Słownik Języka Polskiego PWN, <https://sjp.pwn.pl/slowniki/kontestacja.html>, [dostęp: 2023.12.21].
- Hasło: *nauczyciel*, Słownik Języka Polskiego PWN, <https://sjp.pwn.pl/sjp/nauczyciel;2487580.html>, [dostęp: 2024.03.10].
- Hasło: *neutralny*, Słownik Języka Polskiego PWN, <https://sjp.pwn.pl/slowniki/neutralny.html>, [dostęp: 2023.12.21].
- Hasło: *postawa*, Słownik Języka Polskiego PWN, <https://sjp.pwn.pl/sjp/postawa>

;2505851.html, [dostęp: 2023.12.01].

- *Jan Schwarz*, GEDANOPEdia – Internetowa Encyklopedia Gdańsk, https://gdansk.gedanopedia.pl/gdansk/?title=SZWARC_JAN, [dostęp: 2021.12.26].
- *Józef Welniak*, GEDANOPEdia – Internetowa Encyklopedia Gdańska, https://gdansk.gedanopedia.pl/gdansk/?title=WELNIAK_JOZEF,_pedagog, [dostęp: 2024.05.04].
- *Juźwik A.*, *Robotnicze Towarzystwo Przyjaciół Dzieci w latach 1944–1949. Funkcjonowanie i problemy ideowo organizacyjne*, <http://rcin.org.pl/dlibra/doccontent?id=59755>, [dostęp: 2021.05.05].
- *Kazimierz Kopecki*, GEDANOPEdia – Internetowa Encyklopedia Gdańska, https://gdansk.gedanopedia.pl/gdansk/?title=KOPECKI_KAZIMIERZ, [dostęp: 2021.12.26].
- *Kres*, Encyklopedia „Solidarności”, <https://encysol.pl/es/encyklopedia/hasla-rzeczowe/13765,Kres.html>, [dostęp: 2021.11.26].
- *Kruszyńska-Gust Zofia*, Encyklopedia „Solidarności”, <https://encysol.pl/es/encyklopedia/biogramy/17023,Kruszynska-Gust-Zofia.html>, [dostęp: 2024.06.02].
- *Krystyna Trybusiewicz-Pieńkowska*, <https://polskiemiesiace.ipn.gov.pl/mie/form/r7349284317341TrybusiewiczPienkowska-Krystyna-Maria.html>, [dostęp: 2024.06.02].
- *Książek W.*, *Uczestnicy strajku 1980 roku i negocjacji oświatowych w latach 1980–1989*, „Biuletyn Solidarności. Międzyregionalnej Sekcji Oświaty i Wychowania NSZZ „Solidarność” z siedzibą w Gdańsku. Wydanie specjalne: „Niepokorni ludzie oświaty”, listopad 2022, s. 12, <https://solidarnosc.gda.pl/wp-content/uploads/2022/11/1-tablica-oswiata-10-2022.pdf>, [dostęp: 2023.08.27].
- *Książek W.*, *Weryfikacja nauczycieli w stanie wojennym*, <https://wojciechksiazek.wordpress.com/weryfikacje-nauczycieli-w-stanie-wojennym/>, [dostęp: 2024.05.04].
- *Księga Gdynian, Rodzina Antoniewicz*, <https://www.gdynia.pl/o-gdyni/ksiega->

gdynian,3577/antoniewicz,365393, [dostęp: 2021.09.29].

- *Ludność*, GEDANOPEDIA – Internetowa Encyklopedia Gdańska, <https://www.gedanopedia.pl/gdansk/?title=LUDNOŚĆ>, [dostęp: 2021.10.19].
- *Marcowe migdały*, <https://filmpolski.pl/fp/index.php?film=123162>, [dostęp: 2023.03.13].
- *Marian Pelczar*, GEDANOPEDIA – Internetowa Encyklopedia Gdańska, https://gdansk.gedanopedia.pl/gdansk/?title=PELCZAR_MARIAN, [dostęp: 2021.12.26].
- *Nie ma róży bez ognia*, <https://filmpolski.pl/fp/index.php?film=1270>, [dostęp: 2023.03.13].
- Poźniak B., *Tak powstawały szkoły w powojennym Gdańsku*, <https://historia.trojmiasto.pl/Tak-odtworzano-szkolnictwo-w-powojennym-Gdansk-u-n174564.html>, [dostęp: 2024.01.05].
- *Prezesa Oddziału ZNP w Gdyni*, <http://www.gdynia.znp.edu.pl/index.php/aktualnosci/historia/zasluzeni-dzialacze-znp?start=10>, [dostęp: 2023.02.16].
- *Raporty sytuacyjne Komisarza Rządu w Gdyni. Życie polityczne, społeczne i mniejszości narodowych w Gdyni. Ruch wywrotowy i stan bezpieczeństwa publicznego. Styczeń 1932- grudzień 1934*, https://www.miasta.pl/archiwummiast/uploads/foto_core/document/file/67/RAPORTY_KOMISARZA_RZ%C4%84DU.pdf, [dostęp: 2024.06.03].
- *Rybicka Małgorzata*, GEDANOPEDIA – Internetowa Encyklopedia Gdańska, <https://encysol.pl/es/encyklopedia/biogramy/18735,Sobol-Gabriela.html>, [dostęp: 2024.06.02].
- Schwarz J., *Wspomnienia pierwszego dyrektora V Liceum*, „Jednodniówka wydana z okazji XXV-lecia V Liceum Ogólnokształcącego im. Stefana Żeromskiego w Gdańsku – Oliwie”, http://www.dawnaoliwa.pl/biblioteczka/1970_jednodniowka.html#S17, [dostęp: 2021.12.11].
- *Soból Gabriela*, Encyklopedia „Solidarności”, <https://encysol.pl/es/encyklopedi>

a/biogramy/18735,Sobol-Gabriela.html, [dostęp: 2024.06.02].

- *Sopot we wspomnieniach Seweryna Bojanowicza. „Był kuźnią (...) kadr dla przemysłu”*, https://esopot.pl/pl/545_sopot-z-dawnych-lat/12880_sopot-we-wspomnieniach-seweryna-bojanowicza-byl-kuznia-kadr-dla-przemyslu.html, [dostęp: 2023.11.02].
- *Stanisław Szymański*, GEDANOPEdia – Internetowa Encyklopedia Gdańska, https://gdansk.gedanopedia.pl/gdansk/?title=SZYMAŃSKI_STANISŁAW, [dostęp: 2021.12.26].
- Stremecki M., *Tysiącłatki mają 50 lat*, <https://dzieje.pl/artykulyhistoryczne/tysiaclatki-maja-50-lat>, [dostęp: 2021.05.02].
- Strona internetowa Gdańskiej Fundacji Oświatowej, Zakładka: *Z kart historii*, <http://www.gfo.pl>, [dostęp: 2023.10.12].
- Strona internetowa Głównego Urzędu Statystycznego, *Tabela 2. Ludność, ruch naturalny i migracje w latach 1946-2022*, <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/ludnosc/ludnosc/struktura-ludnosc,16,1.html>, [dostęp: 2023.04.15].
- Strona internetowa Klubu ŻAK, Zakładka: *historia*, <https://klubzak.com.pl/pl/onas/historia>, [dostęp: 2023.07.07].
- Strona internetowa Ogólnokształcącej Szkoły Baletowej im. Janiny Jarzynówny-Sobczak, Zakładka: *historia*, <https://osbg.szkolabaletowa.pl/historia/>, [dostęp: 2023.11.01].
- Strona internetowa Społecznego Towarzystwa Oświatowego, Zakładka: *Historia STO*, <https://sto.org.pl/historia-sto-os-czasu/>, [dostęp: 2024.01.05].
- Strona internetowa Szkoły Podstawowej nr 7 w Czeladzi, Zakładka: *historia szkoły*, <http://sp7.czeladz.pl/nasza-szkola/historia-szkoly>, [dostęp: 2021.05.09].
- Strona internetowa Szkoły przyszpitalnej w Gdyni, Zakładka: *historia szkoły*, https://szkolawszpitalu.ovh/?page_id=109&fbclid=IwAR3ktnGYwHYpT8Zrad, [dostęp: 2023.11.28].
- Strona internetowa VII LO w Gdyni, Zakładka: *Historia i patron, Rys historyczny gdyńskiej czternastki*, <http://zssso.gdynia.pl/index.php/pl/szkola/historia-i-patron>,

[dostęp: 2023.04.15].

- Strona internetowa Zakładu Ubezpieczeń Społecznych, *Przeciętne wynagrodzenie w latach 1950-2021*, <https://www.zus.pl/baza-wiedzy/skladki-wskazniki-odsetki/wskazniki/przecietne-wynagrodzenie-w-latach>, [dostęp: 2023.02.07].
- *Szkoła podstawowa nr 10, Oliwa*, GEDANOPEDIA – Internetowa Encyklopedia Gdańska, <https://gdansk.gedanopedia.pl/gdansk/?title=SZKOŁA>, [dostęp: 2023.11.10].
- *Szkoła Podstawowa Specjalna nr 28*, GEDANOPEDIA – Internetowa Encyklopedia Gdańska, https://gdansk.gedanopedia.pl/gdansk/?title=SZKOŁA_PODSTAWOWA_SPECJALNA_NR_28, [dostęp: 2023.11.28].
- Szukała M., *75 lat temu powołano Tymczasowy Rząd Jedności Narodowej*, <https://dzieje.pl/wiadomosci/85-lat-temu-powolano-rzad-felicjana-slwoja-skład-kowskiego>, [dostęp: 2021.05.05].
- *Tysiąclatki – szkoły na rocznicę*, <https://culture.pl/pl/dzielo/tysiaclatki-szkoly-na-rocznice>, [dostęp: 2023.02.09].
- Wirtualny Sztetl, *Gdynia, Demografia*, <https://sztetl.org.pl/pl/miejscowosci/g/35-gdynia/100-demografia/20726-demografia>, [dostęp: 2021.10.16].
- Wirtualny Sztetl, *Sopot, Demografia*, <https://www.sztetl.org.pl/pl/miejscowosci/s/797-sopot/100-demografia/21862-demografia>, [dostęp: 2021.10.16].
- *Wojna sześciodniowa*, <https://marzec68.sztetl.org.pl/slowo/wojna-szesciodniowa/>, [dostęp: 2023.11.11].
- Wołoszyn J., *Konspiracyjne organizacje młodzieżowe z lat 1944/1945–1956*, <https://przystanekhistoria.pl/pa2/tematy/podziemieantykomunisty/31570,Konspiracyjne-organizacje-mlodziejowe-z-lat-194419451956.html>, [dostęp: 2022.09.11].
- *Wronka Andrzej, ksiądz, administrator diecezji, patron gdańskiej ulicy*, GEDANOPEDIA – Internetowa Encyklopedia Gdańska, <https://gdansk.gedanop>

edia.pl/gdansk/?title=WRONKA_ANDRZEJ,_ksiądz,_administrator_diecezji,_p
atron_gdańskiej_ulicy, [dostęp: 2023.02.03].

- *Wspomnienie pierwszego Dyrektora V LO, dr. Jana Schwarza*, <http://www.dawnaoliwa.pl/biblioteczka>, [dostęp: 2023.11.01].
- Wystawa multimedialna pt. *Przesuwanie Polski. Ziemie Zachodnie i Północne*, <https://artsandculture.google.com/story/hwXRR1PfhIA8A>, [dostęp: 2022.02.17].
- *Wyższa Szkoła Pedagogiczna*, GEDANOPEDIA – Internetowa Encyklopedia Gdańska, https://gdansk.gedanopedia.pl/gdansk/?title=WYŻSZA_SZKOŁA_PEDAGOGICZA, [dostęp: 2022.01.18].

VIII. Filmy fabularne:

- *Indeks (film)*, reż. J. Kijowski, 1977.

Wykaz skrótów:

ADP – Archiwum Diecezjalne w Pelplinie
AFOK – Archiwum Funkcji Ośrodka „KARTA”
AK – Armia Krajowa
AKKS – Archiwum Historyczne Komisji Krajowej NSZZ „Solidarność”
APG – Archiwum Państwowe w Gdańsku
APGOG – Archiwum Państwowe w Gdańsku Oddział w Gdyni
AUG – Archiwum Uniwersytetu Gdańskiego
AUMG – Archiwum Urzędu Miasta Gdynia
BBWR – Bezpartyjny Blok Współpracy z Rządem
CZSP – Centralny Związek Spółdzielczości Pracy
DOSZ – Dyrekcja Okręgowa Szkolenia Zawodowego
Dz.U. – Dziennik Urzędowy
ECS – Europejskie Centrum Solidarności
FJN – Front Jedności Narodu
FN – Front Narodowy
GAHM – Gdańskie Archiwum Historii Mówionej
GLA – Gdańskie Liceum Autonomiczne
GTZN – Gdańskie Techniczne Zakłady Naukowe
GUS – Główny Urząd Statystyczny
IPN – Instytut Pamięci Narodowej
KC – Komitet Centralny
KIK – Klub Inteligencji Katolickiej
KK OiW NSZZ „Solidarność” – Krajowa Komisja Oświaty i Wychowania NSZZ „Solidarność”
KKK NSZZ „Solidarność” OiW – Krajowa Komisja Koordynacyjna NSZZ „Solidarność” Oświaty i Wychowania
KM – Komitet Miejski
KOSG – Kuratorium Okręgu Szkolnego Gdańskiego w Gdańsku
KPZR – Komunistyczna Partia Związku Radzieckiego
KS OiW NSZZ „Solidarność” – Krajowa Sekcja Oświaty i Wychowania NSZZ „Solidarność”
KW – Komitet Wojewódzki

LO – Liceum Ogólnokształcące
LOPP – Liga Obrony Powietrznej i Przeciwgazowej
M.P. – Monitor Polski
MBP – Ministerstwo Bezpieczeństwa Publicznego
MKS – Międzyzakładowy Komitet Strajkowy
MMG – Muzeum Miasta Gdynia
MO – Milicja Obywatelska
MOiW – Ministerstwo Oświaty i Wychowania
MORS – Młodzieżowym Ośrodek Readaptacji Społecznej
MPiMKP – Muzeum Piśmiennictwa i Muzyki Kaszubsko-Pomorskiej w Wejherowie
MRN – Miejska Rada Narodowa
NSZZ „Solidarność” – Niezależny Samorządny Związek Zawodowy „Solidarność”
OiW – Oświata i Wychowanie
OMTUR – Organizacja Młodzieży Towarzystwa Uniwersytetu Robotniczego
ORMO – Ochotnicza Rezerwa Milicji Obywatelskiej
PAN – Polska Akademia Nauk
PBPwG – Pomorska Biblioteka Pedagogiczna im. Macierzy Szkolnej w Gdańsku
PCK – Polski Czerwony Krzyż
PG – Politechnika Gdańska
PGR – Państwowe Gospodarstwo Rolne
PKWN – Polski Komitet Wyzwolenia Narodowego
PMRN – Prezydium Miejskiej Rady Narodowej
POP – Podstawowa Organizacja Partyjna
PPR – Polska Partia Robotnicza
PPRN – Prezydium Powiatowej Rady Narodowej
PPS – Polska Partia Socjalistyczna
PRL – Polska Rzeczpospolita Ludowa
PRN – Prezydium Rady Narodowej
PSL – Polskie Stronnictwo Ludowe
PWRN – Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej
PWSP – Państwowa Wyższa Szkoła Pedagogiczna
RMP – Ruch Młodej Polski
RP – Rzeczpospolita Polska

S. Pr. – Stronnictwo Pracy
SB – Służba Bezpieczeństwa
SD – Stronnictwo Demokratyczne
SL – Stronnictwo Ludowe
SN – Studium Nauczycielskie
SP – Szkoła Podstawowa
SPS – Szkoła Podstawowa Specjalna
STO – Społeczne Towarzystwo Oświatowe
TKZ – Tajna Komisja Zakładowa
TPD – Towarzystwo Przyjaciół Dzieci
TPPR – Towarzystwo Przyjaźni Polsko-Radzieckiej
TRJN - Tymczasowy Rząd Jedności Narodowej
TSKŻ - Towarzystwo Społeczno-Kulturalne Żydów w Polsce
TSŚ – Towarzystwo Szkoły Świeckiej
UB – Urząd Bezpieczeństwa
UG – Uniwersytet Gdański
UNRRA – United Nations Relief and Rehabilitation Administration
WKP – Wstępny Kurs Pedagogiczny
WMG – Wolne Miasto Gdańsk
WRN – Wojewódzka Rada Narodowa
WRON – Wojskowa Rada Ocalenia Narodowego
WSE – Wyższa Szkoła Ekonomiczna
WSN – Wyższa Szkoła Nauczycielska
WSP – Wyższa Szkoła Pedagogiczna
WSR – Wojskowy Sąd Rejonowy
WUBP – Wojewódzki Urząd Bezpieczeństwa Publicznego
WZZ – Wolne Związki Zawodowe
ZHP – Związek Harcerstwa Polskiego
ZLS – Zjednoczone Stronnictwo Ludowe
ZMP – Związek Młodzieży Polskiej
ZMW – Związek Młodzieży Wiejskiej
ZNP – Związek Nauczycielstwa Polskiego
ZNPOwG – Archiwum Związku Nauczycielstwa Polskiego Oddział w Gdyni

ZSMP – Związek Socjalistycznej Młodzieży Polskiej
ZSRR – Związek Socjalistycznych Republik Radzieckich
ZSRS – Związek Socjalistycznych Republik Sowieckich
ZSZ – Zasadnicza Szkoła Zawodowa

Spis tabel

Tabela 1. Rozkład godzin w liceum pedagogicznym przy skróconym czasie kształcenia do 2 lat, rok szkolny 1944/45.....	91
Tabela 2. Liczba szkół, uczniów/uczennic i nauczycieli/nauczycielek w szkołach podstawowych województwa gdańskiego na przestrzeni lat 1950-1990	118
Tabela 3. Liczba nauczycieli i nauczycielek zatrudnionych w szkołach podstawowych Gdańska, Gdyni i Sopotu w latach 1950-1970	121
Tabela 4. Wykształcenie nauczycieli i nauczycielek szkół podstawowych i średnich ogólnokształcących w województwie gdańskim, stan na 1 marca 1960 roku.....	141
Tabela 5. Sytuacja kadrowa w szkołach podstawowych województwa gdańskiego na początku roku szkolnego 1966/67	145
Tabela 6. Struktura wieku nauczycielstwa szkół podstawowych województwa gdańskiego	148
Tabela 7. Ruch służbowy nauczycielstwa w województwie gdańskim w okresie od 1 października 1961 do 30 września 1963 roku	149
Tabela 8. Wysokość uposażenia nauczycieli/nauczycielek według grup zaszerogowania w latach 1948, 1949 oraz 1951	153
Tabela 9. Siła nabywcza wynagrodzenia otrzymywanego przez nauczyciela/nauczycielkę zatrudnionego na terenie Trójmiasta w latach 1946-1948*	155
Tabela 10. Wysokość wynagrodzenia nauczycieli/nauczycielek w stosunku do stażu pracy i wykształcenia, rok 1954	156
Tabela 11. Wysokość wynagrodzenia nauczycieli/nauczycielek w stosunku do stażu pracy i wykształcenia, rok 1976	160
Tabela 12. Wysokość wynagrodzenia nauczycieli w stosunku do stażu pracy i wykształcenia, rok 1982	163
Tabela 13. Wnioski skierowane do powiatowych/miejskich komisji rehabilitacyjnych działających na terenie województwa gdańskiego w latach 1956-1958.....	216
Tabela 14. Wykaz nauczycielek i nauczycieli z trójmiejskich szkół, którzy w latach 1956-1958 zgłosili się do komisji rehabilitacyjnych*	217
Tabela 15. Pracownicy oświaty – członkowie NSZZ „Solidarność” w gdyńskich szkołach średnich w roku szkolnym 1980/81	270
Tabela 16. Liczba członków i członkiń ZNP Oddział w Gdyni w latach 1982-1988 ..	292

Spis wykresów

Wykres 1. Zestawienie ludności zamieszkującej w 1950 roku województwo gdańskie według miejsca zamieszkania w sierpniu 1939 roku.....	55
Wykres 2. Liczba uczniów/uczennic oraz nauczycieli/nauczycielek szkół średnich ogólnokształcących województwa gdańskiego w latach 1955-1990.....	122
Wykres 3. Zestawienie zarobków nauczycieli/nauczycielek z przeciętnym wynagrodzeniem w kraju w latach 1956-1978	236
Wykres 4. Przynależność partyjna ogółu nauczycieli/nauczycielek zatrudnionych w szkołach województwa gdańskiego oraz kadry kierowniczej na przestrzeni lat 1965-1969	242

Spis fotografii

Fotografia 1. Pedagogium w Gdańsku Oliwie. Studenci i studentki wraz z kadrami pedagogicznymi przed akademikiem, rok szkolny 1945/46	92
Fotografia 2. Nakaz pracy wystawiony absolwentce WSP w Gdańsku	96
Fotografia 3. Prace porządkowe przed gmachem II LO w Gdańsku przy ul. Gołębiej 3, rok 1945	115
Fotografia 4. Afisz zawiadamiający o otwarciu pierwszej szkoły „tysiąclatki” w Gdańsku Oliwie przy ul. Chłopskiej	120
Fotografia 5. Zajęcia z arytmetyki w szpitalnej sali szkolnej Kliniki Ortopedii i Chirurgii Dziecięcej, 1955 rok	125
Fotografia 6. Uczniowie i uczennice wraz z gronem pedagogicznym Gimnazjum o.o. Jezuitów w Gdyni Orłowie, 22 czerwca 1946 roku	127
Fotografia 7. Śródmieście Gdańska, rok 1946.....	165
Fotografia 8. Wieżowce wybudowane przez Nauczycielską Spółdzielnię Mieszkaniową przy ul. Wita Stwosza w Gdańsku, rok 1964.....	169
Fotografia 9. Dom Związku Nauczycielstwa Polskiego w Ustroniu-Jaszowcu	245
Fotografia 10. Strajk okupacyjny Regionalnej Sekcji OiW NSZZ „Solidarność” w Gdańsku. Urząd Wojewódzki w Gdańsku, listopad 1980 rok	272
Fotografia 11. Pierwszy numer „Kontaktów” – pisma niezależnej oświaty w Gdańsku, rok 1983	285

Fotografia 12. Apel o bojkot wyborów do rad narodowych z 17 czerwca 1984 roku zamieszczony na łamach pisma środowiska oświaty niezależnej w Gdańsku - „Kontakty”	296
--	-----

Spis rysunków

Rysunek 1. Schemat organizacyjny szkolnictwa obowiązujący od roku szkolnego 1948/49	80
Rysunek 2. Schemat organizacyjny szkolnictwa obowiązujący od 1961 roku	85